

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2010 •

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• *Az évkönyv szerkesztőbizottsága* •

VALENTINY PÁL (elnök), MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KISS FERENC LÁSZLÓ (főszerkesztő), Pannon Egyetem

NAGY CSONGOR ISTVÁN, Szegedi Tudományegyetem,

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2010 •

Szerkesztette

VALENTINY PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ •
NAGY CSONGOR ISTVÁN

MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest • 2011

A kiadvány a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központjának támogatásával készült.

GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL

VERSENYKULTÚRA KÖZPONT

Szerkesztette

VALENTINY PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ • NAGY CSONGOR ISTVÁN

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. Áttekintés • MŰLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN	
<i>Kiss Ferenc László</i> • Bevezetés az internet gazdaságtanába	13
<i>Gyenge Anikó</i> • A kivételek és a korlátozások céljai a szerzői monopoljogban	72
<i>Nagy Csongor István</i> • Az egyetemes szolgáltatás metamorfózisai	120
II. Betekintés • ELEMZÉSI MÓDSZEREK ÉS SZABÁLYOZÁSI ESZKÖZÖK AZ INTERNET ÉS A MÉDIAVILÁGÁBAN	
<i>Polyák Gábor</i> • A médiapiac szabályozásának változó eszközei	147
<i>Gálik Mihály–Pápai Zoltán–Urbán Ágnes</i> • Vita az infokommunikációs hálózatok semlegességéről	190
<i>Pápai Zoltán</i> • A verseny kérdése a szélessávú oligopolpiacon	228
<i>Nemeslaki András</i> • A hazai online könyvpiac keresletoldali jellemzői	274
III. Körbetekintés • A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA	
<i>Ungvári Gábor–Koskovics Éva</i> • Áttekintés a magyar víziközmű-ágazatról	305
<i>Vince Péter</i> • Versenyélénkítés erőfölény-korlátozással. Szabályozás és vállalatiszerkezet-átalakítás az Európai Unió energiapiacán	329
<i>Kiss Károly Miklós</i> • Piaci és szabályozási trendek és kihívások az európai uniós távközlési piacokon	354
IV. Kitekintés • SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ Válogatott bibliográfia, 2010 • Összeállította: <i>Bálint Éva</i>	381
A SZERZŐKRŐL	399

ELŐSZÓ

A *Verseny és szabályozás* negyedik évkönyve olyan írásokat tartalmaz, amelyek 2010-ben keletkeztek. A kötet négy részre tagolódik. A közgazdasági és jogi alapkérdéseket áttekintő I. részben három tanulmány található. Kiss Ferenc László internetgazdaságtanba bevezető írása az internetet mint gyakorlatilag végtelen számú elektronikus kommunikációs szolgáltatás közös hálózati termelőjét jellemzi. A szerző összefoglalja mindazt, amit tudunk ennek a termelési folyamatnak a közgazdasági tulajdonságairól és szereplőiről. Egyrészt az internetes szolgáltatások keresletét és fogyasztását vizsgálja, másrészt azokat a változásokat, amelyeket a hagyományos kiskereskedelmi tranzakciók interneten keresztüli közvetítése (például az online vásárlás) hoz létre.

Gyenge Anikó áttekintést nyújt a szerzői jog értelmezéséről, fogalmáról, valamint alkotmányos, jogi és gazdasági háttéréről. Részletesen foglalkozik azzal, hogy a szerzői jogok milyen – a szellemi termékek szerzői és felhasználói közötti – érdekviszonyok közepette működnek, a szereplők milyen módon egyeztetik és érvényesítik érdekeiket. Az írás fő témája, hogy az érdekek egyensúlyozása a szerzői jogok milyen korlátozásai révén valósul meg. Gyenge Anikó kétfajta korlátozást vizsgál kitüntetett figyelemmel: a kizárólagos rendelkezési jogok alóli kivételeket (különösen az úgynevezett szabad felhasználást), valamint a díjigénnyel kapcsolatos korlátozásokat (például az ingyenes hozzáférést). Részletesen szól azokról az új lehetőségekről és nehézségekről, amelyeket a szellemi termékek digitális formában történő megjelenése hozott létre.

Nagy Csongor István is a jog és a közgazdaságtan határterületén álló témát dolgoz fel. Az egyetemes szolgáltatás fogalmának történelmi fejlődésével és átalakulásai-val foglalkozik. Mélyrehatóan, több szolgáltatási piacra is érvényes módon elemzi a szabályozott egyetemes szolgáltatásokat, valamint alapos betekintést nyújt az elektronikus hírközlés egyetemes szolgáltatásainak történetébe és jelenlegi helyzetébe.

A kötet II. része az elemzés módszereiről és a szabályozás eszközeiről szól. Ebben a részben négy tanulmányt találunk. Polyák Gábor a mediaszabályozást mint piacsabályozást három részterületre (tartalom, szerkezet, hozzáférés) bontva elemzi: 1. miként határozzák meg gazdasági jelenségek (például a különféle pozitív és negatív externáliák) és társadalmi preferenciák az alkotmányos és politikai célokat, 2. e célok pedig a szabályozás jogi és gazdasági eszközeit, módszereit, intézményeit és eljárásait, továbbá 3. hogyan hatnak vissza a gazdasági, társadalmi, politikai és

egyéb jelenségek a médiaszabályozásra. A szerző olyan plurális, sokcsatornás, sokplatformos médiarendszert vázol fel, amelyben a szabályozás fő célja (a korlátozott kapacitások elosztása helyett) a hozzáférés korlátainak felszámolása, és a hagyományos médiajogi eszközöket fokozatosan háttérbe szorítják a kisebb beavatkozást és erősebb ösztönzést jelentő hírközlési, illetve versenyjogi módszerek.

Gálik Mihály, Pápai Zoltán és Urbán Ágnes tanulmánya napjaink egyik legtöbbit vitatott témájáról, a hálózatok semlegességéről szól. Az internetre szűkített fogalma szerint az internet akkor semleges hálózat, ha az „üzemeltetők” (infrastruktúrát, azaz hozzáférést és használatot biztosítók) nem alkalmaznak semmiféle árbeli, mennyiségi, minőségi vagy más megkülönböztetést a különféle felhasználók vagy az általuk generált forgalmak (információs tartalmak) között. Megvizsgálják a semlegesség, illetve az azt megsértő diszkrimináció főbb következményeit. Rávilágítanak arra, hogy a diszkrimináció növelheti és csökkentheti is a társadalmi jólétet, azonban szükségképpen mindig léteznek egymásnak feszülő antagonisztikus ellentétek, amelyek közül a diszkrimináció egyeseket mások nyereségére megsért. A következményeket mintegy súlyozva, a szerzők megállapítják, hogy – a racionális üzemeltetők számára nyereséges és összességében a társadalmi jólétet növelő – diszkriminációnak nagy szerepe lenne az internet további gyors növekedéséhez és fejlődéséhez szükséges források megteremtésében, ezért a semlegesség szabályozási eszközökkel való fenntartása nem indokolt. Ebből kiindulva vizsgálják a semlegesség szabályozásának kérdéseit és a vita történetét, valamint jutnak végül arra a következtetésre, hogy a hálózati semlegesség ügyében nincs szükség szabályozói beavatkozásra.

Pápai Zoltán a szélessávú oligopolpiacok túlszabályozásának lehetőségére és veszélyeire hívja fel a figyelmet. Az Európai Unió által kezdeményezett versenyelemzéseket vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ezek alkalmazása esetén nem zárható ki annak a lehetősége, hogy olyan piacokat is tökéletlenül versenyzőinek minősítsenek – és ennek megfelelően szabályoznak –, amelyekben valójában erős verseny folyik, szabályozása tehát nem vagy csak kevésbé indokolt. A veszély elhárítása érdekében a jelenleg használt piacelemzési módszerek finomítását és komplex értékelési rendszert javasol a szerző. Találón állapítja meg, hogy „a régi ágazati szabályozás tovább élő sztereotípiái és rutinmegoldásai, a közgazdasági felkészültség és a versenyjogi tapasztalat hiányosságai miatt még mindig általános a bizalmatlanság a piac hatékony működésével kapcsolatban”.

Piackutatási eredményeket mutat be a hazai online könyvpiacról szóló tanulmányában Nemeslaki András. Ez az írás közvetlenül kapcsolódik az internet-gazdaságtant bevezető első írásnak ahhoz a részéhez, amely a hagyományos piaci tranzakciók internetes közvetítésének a hatásaival foglalkozik. A *Verseny és szabályozás*-nak fontos stratégiai célja olyan empirikus tanulmányok felkutatása és publikálása, amelyek új, innovatív termékek és szolgáltatások piacaival foglalkoznak, és a piaci szereplők új, korábban nem tapasztalt magatartásformáira vetnek fényt. A szerző

olyan gyorsan növekvő, még a válság idején is két számjegyű bővülést mutató, új piac tulajdonságainak empirikus elemzését nyújtja, amely közvetlen és vélhetően intenzív helyettesítési és kiegészítési kapcsolatban áll a hagyományos könyvpiaccal. Az írás részletesen bemutatja a kimerítő piaci vizsgálat eredményeit – a piac szerkezetét, az online vásárlók és nem vásárlók jellemzőit, szegmentálását, a vásárlásokra ható változókat és azok hatásainak jelentőségét.

A kötet III. része ágazati tanulmányokat tartalmaz. Ungvári Gábor és Koskovic Éva olyan ágazatot – a víziközmű-ágazatot – mutat be, amelyről eddig még nem volt szó a *Verseny és szabályozás* lapjain. Bevezető jellegből következően az írás nagy teret szentel az ágazat jogi és gazdasági körülményeinek, szerkezetének, működésének és teljesítményének. Kiemeli az ágazat alapvető sajátosságait: „a szolgáltatást végző monopolhelyzetben van, jellemző a méretgazdaságosság, kiugróan magas a fix költségek aránya, a szolgáltatás helyettesítésére lényegében nincs mód”. A szektor fő kérdése: „Miként lehet az Európai Unió jogszabályaiból fakadó növekvő minőségi követelmények teljesítésével párhuzamosan megteremteni (felhalmozni) az infrastruktúra megújításához már hosszabb ideje hiányzó pénzügyi tartalékokat?” A szerzők felhívják a figyelmet, hogy halaszthatatlan az ágazat egységes jogi-szabályozási rendszerének kialakítása.

Vince Péter tanulmánya az európai energiapiacok helyzetét elemzi az Európai Unió által végzett utolsó felülvizsgálat eredményeinek tükrében. Kimerítően taglalja a piaci verseny olyan akadályait, mint az egységes uniós piacok kialakulásának késlekedése, a nemzeti piacok zártsága és koncentráltága, a vertikálisan integrált szolgáltatók dominanciája vagy monopolhelyzete, a rendszerirányítók és hálózatüzemeltetők függetlenségének hiánya. Ismerteti az Európai Unió úgynevezett harmadik energiacsomagját, amelynek a piaci liberalizáció gyorsítása a fő célkitűzése, és amely először valósította meg a versenyszabályozási eszközök aktív és szisztematikus alkalmazását. Foglalkozik a fontosabb európai és magyar jogsértési eljárásokkal, kiemeli azonban, hogy az *ex post* beavatkozások önmagukban elégtelenek. Pesszimista sugallatú kérdéssel zárul a tanulmány: „Milyen hosszabb távon érvényesülő hatásokkal jár az *ex ante* energiapiaci szabályozás hiányosságainak *egyedi, ex post* beavatkozásokkal történő korrekciója, a – részben – *mérlegelésen* is alapuló beavatkozás előtérbe kerülése?”

A kötet utolsó írásában Kiss Károly Miklós összegezi, hogy mi történt az Európai Unió távközlési piaci szabályozásában az előző kötetünkben megjelent tanulmány megírását követően. Bevezetésként a rendelkezésre álló 2009. évi adatok alapján jellemzi a szektor fejlődését. Ezt követően részletesen kitér a szélessávú vezetékes és mobilpiacokon tapasztalt fejleményekre. A szabályozás kihívásai között alapvetőként említi, hogy – az energiapiacokhoz hasonlóan – a távközlésben is késlekedik az egységes uniós piacok kialakulása. A szerző ismerteti az új európai szabályozási csomagot, amelyet a tagországoknak 2011. május 25-ig kell a nemzeti jogrendszerükbe átültetniük. A csomag lényegét három pontban foglalja össze: 1. nagyobb

technológia- és szolgáltatássemlegesség, 2. erőteljesebb fogyasztói jogok, 3. a szabályozóhatóságok együttműködésének erősítése.

A IV. rész terjedelmes válogatást tartalmaz a versenypiacokkal és a szabályozással foglalkozó szakirodalom 2010-ben publikált terméséből. Az örvendetes gyorsasággal gyarapodó hazai irodalomból 9 könyvet, 40 folyóiratcikket és 7 műhelytanulmányt emeltünk ki, az angol nyelvű nemzetközi irodalom áttekintésében pedig 51 könyv, 88 folyóiratcikk és 67 műhelytanulmány adatai segítik az olvasót. Az internetes blogok jelentősége a szakirodalomban is egyre növekszik, ezért listáinkat most első ízben 28 – vélhetően hasznos – blog online elérhetőségének megadásával egészítettük ki.

A szerkesztők

I. Áttekintés

MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN

• Kiss Ferenc László •

BEVEZETÉS AZ INTERNET GAZDASÁGTANÁBA

A tanulmány az internet gazdaságtanába kíván betekintést nyújtani. Próbálkozása hangsúlyozottan részleges. Figyelmén kívül hagyja az internet nagy terjedelmű és rendkívül változatos interdiszciplináris, műszaki, menedzseri és társadalmi orientációjú irodalmát. Nem törekszik az internet-gazdaságtan teljes körű, rendszerezett bemutatására, hanem csak a legalapvetőbb mikroökonómiai témákkal foglalkozik: a termelési folyamattal, az internet termelési folyamatainak szerkezetével, inputjaival és outputjaival, a termelés egyes inputoldali tulajdonságaival, valamint legfőképpen a közgazdasági értelemben vett technológiával, vagyis az inputok és outputok között fennálló kapcsolatokkal, különösen a méretgazdaságossággal. Elemzi a hálózatok összekapcsolását és annak következményeit a termelési folyamatok közgazdasági sajátosságaira. Az internet termelési folyamatán részben túllépve, a tanulmány ugyancsak vizsgálja az internet szerepét a hagyományos termelési folyamatok „informatizálásában”, valamint az infokommunikációs internetszolgáltatások közvetítőszerepét a piaci tranzakciókban és hatásait a piaci szereplőkre és mechanizmusokra.

A SZAKIRODALOM SAJÁTÓSÁGAI

Előljáróban le kell szögeznünk, hogy „internet-gazdaságtan” mint a tárgyat alkotó gazdasági jelenségek körét teljes mértékben lefedő, rendszerezett, egységes és formalizált diszciplína tulajdonképpen nem is létezik. Hiányának több oka is van. Röviden foglalkoznunk kell a legfontosabbakkal.

Először is, az internet történelmének első negyed évszázadában az amerikai állam finanszírozta és irányította a kutatási-fejlesztési programokat. Attól az időtől kezdve, amikor az internet a hálózatok hálózatává vált, és elnyerte mai architektúráját – nagyjából a *TCP/IP* (átvitelvezérlő protokoll/internetprotokoll, *Transmission Control Protocol/Internet Protocol*) megjelenése, azaz 1982–1983 óta –, a termelési folyamatra vonatkozó ismereteinket egyrészt a műszaki adatok gazdagsága, másrészt a közgazdasági adatok szinte teljes hiánya jellemzi. Ez egyenes következménye annak, hogy az internet nem olyan termelési folyamatként működött, amelynek inputjait a profitmaximalizáló vagy legalább költségminimalizáló vállalkozók szabad, hatékonyan versenyzői piacokon mint árukat szerzik be, és outputjaikat ugyancsak áruformában értékesítik a legkülönbözőbb (versenyzői, oligopszóniás, monopszóniás)

piacokon. Az „állami” internet nemcsak nem érdeklődött saját közgazdasági változóinak az állapota iránt, hanem nem is voltak ilyen változói. A gazdasági elemzéseket részben az adathiány, részben pedig a gazdasági jelenségek hiánya lehetetlenítette el. Paradox módon éppen az információs társadalom „szíve” volt az, ami krónikus és bénító információhiánnyal küzdött.

Másodszor, ugyancsak szerepet játszik az internet-gazdaságtan kidolgozatlanlásában az a körülmény, hogy jelenlegi – privatizált és piacorientált – formájában az internet csak mintegy 15 éve létezik. Az internethez kapcsolódó egyes kereskedelmi jelenségek ugyan léteztek már az 1995-ben megvalósult privatizáció előtt is, más jelenségek, köztük az internet társadalmi-gazdasági hatásainak egész sora azonban csak fokozatosan alakult ki, illetve alakul még napjainkban is. Másfél évtized nem elegendő a planetáris méretű, hallatlanul komplex és a közgazdasági újdonságok tömegét produkáló jelenség alapos tanulmányozására. A helyzet tehát súlyosabb az egyszerű adathiánynál. Az internet által létrehozott számos új jelenségnek nemcsak a számszerű adatai hiányoznak, hanem maguknak a jelenségeknek a természetével sem vagyunk eléggé tisztában.

Harmadszor, a közgazdasági elemzésnek nemcsak a kínálati oldalán merültek fel nehézségek, hanem az internet termelési folyamatának elemzése iránti fizetőképes kereslet sem alakult kedvezően. Ennek legfőbb oka az, hogy az internetnek tulajdonképpen nincsen „gazdája”. Az internet hierarchikus ugyan, de decentralizált. Nincsen tulajdonosa, csak több millió résztulajdonosa van. Nincsen hierarchikus központi kormányzati szervezete, csak decentralizált, tipikusan műszaki – különösen szabványosítási – és irányítási jellegű feladatokat ellátó specializált szervezetei vannak. Az internet szervezetei maguk nem piacgazdasági szereplők, ezért kevésbé érdeklődnek a mélyreható, internetszintű közgazdasági elemzések iránt. Nincsen hatáskörük a közgazdasági elemzések elvégzéséhez szükséges információk beszerzésére, valamint nem rendelkeznek az elemzések finanszírozásához szükséges forrásokkal sem. Az internet szolgáltatásainak piaci közgazdasági szempontból (a termelők árait és profitjait illetően) nem szabályozottak, ezért olyan szabályozó intézmény sem létezik, amelynek feladata lenne a termelési folyamat egészének átlátása és az alapvető fontosságú alkalmazott mikroökonómiai elemzések elvégzése.

Itt újabb paradox helyzetet találunk: az internet termelési folyamatának közgazdasági tulajdonságai annak ellenére maradtak rejtve, illetve jelentkeztek csak felszínes megállapítások formájában, hogy 1. az egész társadalom figyelme igen nagy mértékben irányul a kialakulóban lévő új gazdaság és információs társadalom felé, és e figyelem eredményeként könyvtárnyi – noha meglehetősen vegyes minőségű – új tudásanyag keletkezett az internet hatásairól; 2. az internetet kereskedelmi és termelési célokra használó piaci szereplők olykor alapos, máskor kifogásolható, de összességében nagy volumenű és nagy hatású munkát végeztek az internet potenciális gazdasági előnyeinek feltárásában. Például sok helyen olvassuk, hogy az interneten létezik méretgazdaságosság, empirikus bizonyítékokat azonban nem

tartalmaz a szakirodalom, és a méretgazdaságosság mértékének és okainak mennyiségi elemzését sem végezték el a kutatók.

Érdemes összevetni az internetre vonatkozó kollektív tudásunkat a monopóliumok termelési folyamatára vonatkozó ismereteinkkel. Kétségtelen, hogy közgazdasági szempontból a monopóliumokról sokkal többet tudunk, mint az internetről. Csak a távközlésben termelési, keresleti és egyéb modellek ezrei jöttek létre, gazdagították tudásunkat. Mint erről a *Verseny és szabályozás* első kötetében már említést tettünk (Kiss [2008] 28. o.), az 1970 és 1995 közötti időszakban a monopóliumok közgazdasági elemzése tekintetében történelmileg is egyedülállóan kedvező helyzet alakult ki. Az elemzések példátlanul nagy kínálatát a következő három körülmény hozta létre. 1. A szabályozott monopóliumoknak érdekükben állt az adatszolgáltatás olyan esetekben, amikor az adatok hozzásegítették őket számukra kedvező szabályozói döntésekhez. 2. A szabályozók feladataik ellátása érdekében széles körű – elvileg minden információra kiterjeszhető – adatszolgáltatást rendelhetek el. 3. A monopóliumok adatszolgáltatását kevésbé vagy egyáltalán nem kötötték a versenypiacokon oly fontos üzleti titokkal kapcsolatos megfontolások. Az elemzések iránti – ugyancsak példátlanul nagy – keresletet *egyfelől* a szabályozók információs igényei, *másfelől* pedig az olyan bizonyítási igények teremtették meg, amelyek a versenynek az addig monopolizált piacokra való bevezetésével kapcsolatos, több évtizedes vitában merültek fel. A kereslet fizetőképességét a szabályozás finanszírozási rendszere, valamint a monopólium *versus* verseny vitában részt vevők nagyszabású piaci céljai elérése érdekében történő kockázatvállalás biztosította. Míg a monopólium közgazdasági elemzése esetében a kínálat és kereslet szerencsés találkozásának voltunk tanúi, addig az internet közgazdasági elemzése kapcsán a kínálat hiányának és a kereslet hiányának a találkozásáról beszélhetünk.

Negyedszer, az internet közgazdasági elemzéseiről elégtelen érdeklődéssel szemben sokoldalú és intenzív az érdeklődés az olyan, különféle módokon dezaggregált elemzések iránt, amelyek tipikusan az internethez kötődő piaci szereplők üzleti érdekeit szolgálják. Ezért az internet közgazdasági irodalmára talán még a szokásosnál is jellemzőbb az induktív megközelítés, a mozaikszerű építkezés. Az elemzők bonckés alá veszik az internetjelenség egy-egy olyan lényeges – és számukra valamilyen okból fontos – közgazdasági oldalát, mint például a hálózatok összekapcsolása vagy az árképzés. Elemzésük eredményeként az internetről alkotható képnek csak egy-egy darabja jön létre. Egységes kép a jelenség teljességéről, az angol nyelvű szakírók által gyakran követelt *big picture* azonban nem alakul ki. Az egyestől az általános felé tartó induktív megismerési folyamatnak 2010-ben még nagyon az elején tartunk. Tudásunk hézagos, és gyakran hiányzik az egyes mozaikkockák közötti összefüggések ismerete.

Az internettel „tisztán” foglalkozó irodalom a digitális világról szóló irodalomnak csak egy kis részét teszi ki. Némi egyszerűsítéssel négy részre oszthatjuk ezt az irodalmat.

1. Az általános tudományos – leggyakrabban interdiszciplináris – kérdésekkel foglalkozó irodalom az internetnek az egyes diszciplínákra, azok természetére, változásaira, kölcsönhatásaira és a tudományos haladásra gyakorolt hatásait tárgyalja.
2. A műszaki kérdésekkel foglalkozó irodalom az informatikai forradalom, az infokommunikáció és az információs hálózatok hardver-, szoftver- és egyéb témáival foglalkozik.
3. A társadalmi kérdésekkel foglalkozó irodalom a gazdaságon túlmenő – de természetesen azzal szoros, sokoldalú kapcsolatban álló – olyan jelenségekkel foglalkozik, mint például az internet hatása az egyének és családok életére, az internet közösségformáló hatásai és sok más társadalmi hatás.
4. Végül a gazdasági kérdésekkel foglalkozó irodalom – amelynek a hiányosságait említettük –, amelyhez a továbbiakban még néhány kiegészítő megjegyzést fűzünk.

A gazdasági témájú irodalom jelentős részben az internettel kapcsolatos mindenkori új technológiai és kereskedelmi fejlemények gazdasági tényezőiről szóló *aktuális kérdéseket* tárgyalja. Részben leíró jellegű, részben pedig az új jelenségek különféle – technológiai, jogi, gazdasági és egyéb – jellemzőit vázolja fel. Legfőbb tulajdonságai: a jövőbe tekintés, a minőségi elemzés, valamint a mennyiségi elemzések hiánya, illetve nem kielégítő színvonala.

Egyik fő témája az internet által a különféle vállalkozások és intézmények számára nyújtott új üzleti lehetőségek és azok következményei, például az általuk lehetővé tett új termékek és szolgáltatások. Ezt az irodalmat nevezhetjük a *piaci lehetőségek irodalmának*. Különösen a kis- és középvállalatok üzleti lehetőségeit kíséri nagy figyelem.

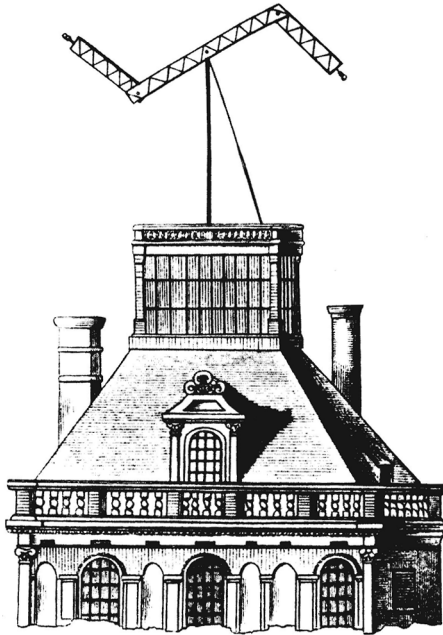
Másik fő témája: hogyan hat a *termelési* folyamatokra az elmúlt fél évszázadban kialakult információs és infokommunikációs technológia eszközeinek és szolgáltatásainak – köztük az internet szolgáltatásainak – mint inputoknak az alkalmazása a különféle hagyományos ágazati termelési folyamatokban. Ez az irodalom a *termelési folyamatok informatizálásának az irodalma*. Vizsgálják a felhasználók – tartalomszolgáltatók, kereskedők stb. – termelési költségeit, a költségminimalizáló magatartás új vonásait, a piaci siker új internetes lehetőségeit és eszközeit. Gyakran találkozunk a méret- és választékgazdaságosságból fakadó vagy más természetű költségcsökkentések eseteivel.

A harmadik fő téma az internet makroökonómiai hatása. Ezzel is bőséges irodalom foglalkozik, amely azonban nem tartozik jelenlegi vizsgálódásunk köréhez.

Jellemzésünkhöz végezetül azt is hozzá kell tennünk, hogy az internet gazdasági szakirodalma meglehetősen vegyes minőségű, és gyorsan elavul. Az elmúlt négy évtized során írottak meglehetősen nagy hányadát már meghaladta az idő, és tudásunk amortizációja minden bizonnyal a jövőben is gyors ütemben fog folytatódni, ami különösen nagyfokú óvatosságra inti a szakirodalomra hivatkozókat.

RÖVID INTERNETTÖRTÉNELEM

A termelési folyamatok technológiai és közgazdasági jellemzőit illetően az információs-kommunikációs forradalomnak két fő motorja volt: a *hálózat* és a *komputer*. A hálózatoknak a termelési folyamatokban történő alkalmazása hosszas történelmi előzményekre tekinthet vissza. Analóg hálózati alapú termelési és kommunikációs technológiák már az ókorban is léteztek – gondoljunk csak a föníciai kereskedelmi hajózásra, a római vízvezetékekre vagy az ugyancsak római füstjelző kommunikációs vonalakra. A 19. századi francia Chappe-féle hálózat, amely oly nagy szerepet játszott Dumas Monte-Cristo grófjának bosszúterveiben, fából készült, nagyméretű karok segítségével küldött üzeneteket (1. ábra), Thomas Morse rendszere azonban már elektromosságot használt.

1. ÁBRA • A Chappe-féle kommunikációs hálózat csomópontja

Azok a nagy jelentőségű és általánosan alkalmazható új technológiák, amelyeket *David-Wright* [1999] általános célú technológiának (*general purpose technology, GPT*) nevezett, több esetben is új hálózati alapú termelési folyamatok kialakulásához vezettek. Ilyen technológia volt a gőzgép, amely a személy- és áruszállítás vasúti formáját, a belső égésű motor, amely azok közúti formáját, majd a repülőgép, amely azok légi közlekedési formáját tette lehetővé és alakította ki. Az informáci-

ós-kommunikációs forradalom gyökerei Gutenbergtől és a nyomtatott információs termékek forradalmától az elektromosság és a telefon feltalálásáig, a telekommunikációs szolgáltatások forradalmának kezdetéig húzódnak. Az elektromosság mint szolgáltatás, amely maga is hálózati alapú termelési folyamatban keletkezik, olyan hálózatos telekommunikációs szolgáltatások jelhordozójává vált, mint a távirat, majd a telefon, majd pedig a rádió és a televízió.

Az internet 2010-ben történetének immár a 42. évébe lépett, technológiai gyökerei azonban 42 évnél sokkal távolabbra, több mint száz évre nyúlnak vissza. A közvetlen előd Alexander Graham Bell telefonhálózata. Az internet mint biteket és bájtokat szállító hálózat úgy is felfogható, mint az eredetileg analóg jeleket szállító telefonhálózat információs és kommunikációs technológiai korlátainak a felszámolása. Ennek következményeként a távközlés gazdaságtanának jelentős része – módosításokkal, sőt gyakran azok nélkül is – közvetlenül alkalmazható az internet gazdaságtanában.

A távbeszélő-hálózatok horizontális összekapcsolása már a 20. század első évtizedében kritikus gazdaságpolitikai kérdéssé vált. Az 1913-as *Kingsbury-felajánlás* egyik sarkköve éppen a független (nem Bell-) hálózatokkal való széles körű összekapcsolás ígérete volt (Kiss [2008] 24. o.). A távközlőhálózatokat helyi, regionális, országos, kontinentális és végül planetáris méretekben összekapcsolták. A hierarchikus architektúrájú, vonalkapcsolt analóg telefonhálózatok a horizontális és vertikális összekapcsolások révén globális hálózattá váltak, nem váltak azonban az internet értelmében vett hálózatok hálózatává. Kontinentális, sőt interkontinentális távközlés már közel fél évszázada létezett, amikor az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején először merült fel a lehetőség a komputerek összekapcsolására hálózatok segítségével, valamint a komputerkommunikáció iránti igény. Az analóg őskomputereket addigra már felváltották a digitális komputerek.

A digitális komputer alapelveit az Egyesült Államokban született, bolgár származású John Vincent Atanasoff fektette le 1939-ben. Egy 1973-as bírósági döntés szerint ugyancsak ő volt az első „automatikus elektronikus digitális komputer” feltalálója. Az első működő digitális komputert azonban a német Konrad Zuse alkotta meg 1945-ben. Z4-nek nevezett komputerét Zuse a német összeomlás idején elrejtette, és az csak 1949-ben került elő. 1951-ben Zürichbe vitte, ahol a komputer 1953-ig működőképes maradt. Időközben 1946-ban az amerikai John W. Mauchly és J. Presper Eckert létrehozta az első teljesen elektronikus, ENIAC (*Electronic Numerical Integrator And Computer*) elnevezésű komputert, Howard Aitken pedig az elektronikus Harvard Mark 2, 3, illetve 4 alkotójává vált 1947-ben, 1950-ben, illetve 1953-ban. A Bell Laboratóriumokban 1948-ban John Bardeen, Walter F. Brattain és William Shockley feltalálták a tranzisztort, 1955-ben pedig Jean Howard Felker megalkotta az első olyan komputert, a TRADIC-ot, amely tranzisztorokat használt. Neumann János saját bevallása szerint 1946-ban kezdett el komolyan foglalkozni a komputerekkel. Megalkotta és a Princeton Egyetem IAS (*Institute for Advanced*

Study) komputerén gyakorlatilag is megvalósította azt a komputerarchitektúrát és a hozzá tartozó szoftvernyelvet, amely a következő évtizedekben dominálta a hardver- és szoftverfejlesztést, és amelynek elveit ma is alkalmazzuk (noha most már több okból is túl kívánunk lépni rajta).

A komputer forradalma digitális forradalom volt. Digitális kommunikációs szolgáltatásokra épült, és az információs termékek új digitális formáit hozta létre. A komputerek digitalizálták a kommunikációs hálózatokat, a digitális hálózatok pedig különféle módokon és mértékekig digitalizálták a termelés, majd pedig a fogyasztás analóg folyamatait.

Az információnak és az információs technológiáknak a társadalomra való hatásait számos korai látnok hirdette. Vannevar Bush már az 1930-as években *Memex* néven olyan automatizált könyvtári információs rendszer javaslatát írta le, amely elveiben a világhálózathoz (*World Wide Web*) hasonlított, 1945-ben pedig kidolgozta arra vonatkozó elképzelését, hogy az emberiség történelmileg felhalmozott tudásanyagát az információs technológiák alkalmazására épülő *infostruktúra* segítségével lehet általánosan elérhetővé tenni. Joseph Licklider már egyenesen intergalaktikus hálózatokról beszélt. Bush rendszere azért különleges jelentőségű, mert – noha a korabeli információs technológiákon alapult volna – az információ elérhetőségét olyan megoldással kívánta megvalósítani, amely a hypertext előfutárának számít, és amely hatással volt Tim Berners-Leere, a világháló megalkotójára. A *hypertext* kifejezés 1965-ben keletkezett, és az első hypertextalapú rendszert 1967-ben hozta létre egy kutatócsoport a Brown Egyetemen. Norbert Wiener, a kibernetika első formális megfogalmazója valamivel közvetettebb módon, de nem kevésbé jelentősen járult hozzá az elektronikus kommunikáció fejlődéséhez, részben a visszacsatolás, részben pedig a sztochasztikus folyamatok kutatása révén. A kanadai Marshall McLuhan 1962-ben már olyan globális falu vízióját tárta olvasói elé, amelynek lakóit „elektronikus idegrendszer” szálai kötik össze, 1964-ben pedig megfogalmazta híres – „a médium maga az üzenet” – mondását.

Az internet közvetlen előtörténete 1958-ban kezdődött, amikor az amerikai védelmi minisztérium ARPA (*Advanced Research Projects Agency*) névvel¹ szervezetet hozott létre „fejlett kutatási és fejlesztési projektek irányítására és megvalósítására”. Az új szervezet az úrkutatás területén igen hamar igen jelentős eredményeket ért el. Figyelmének középpontjába hamarosan egy országos méretű, biztonságos komputeres hálózat kifejlesztése került.² Ez a hálózat lett később az ARPANET, amely az internet fejlődésének legfőbb vonalává vált.

.....
¹ Az ARPA és DARPA elnevezések némi tisztázást igényelnek. Az 1958-ban alapított ARPA mellé a védelmi minisztérium 1972-ben létrehozta a DARPA (*Defense Advanced Research Projects Agency*) ügynökséget, amelynek nevét azonban 1993-ban ARPA névre változtatták, majd pedig 1996-ban újabb névváltoztatás eredményeként ismét DARPA lett.

² Hibásnak tűnik az a világszerte elterjedt nézet, amely szerint az amerikai kormányt az ARPA és specifikusan az ARPANET támogatására elsősorban olyan biztonságos információs hálózat

A következő nagy lépést a csomagkapcsolás megalkotása jelentette. Paul Baran, a RAND Corporation munkatársa 1962-ben publikálta a csomagkapcsolás első leírását az *On Distributed Communications Networks* című tanulmányában (Baran [1962]). 1968-ra létrejöttek az első csomagkapcsolt hálózatok nemcsak az ARPA keretében, hanem Angliában és Franciaországban is. A csomagkapcsolás azért volt különlegesen nagy jelentőségű az internet szempontjából, mert lehetővé tette, hogy különféle protokollokkal dolgozó komputeres hálózatokat egyidejűleg összekapcsolhassanak egymással (*multilink communication*). A kutatók és fejlesztők figyelem ekkor a hálózatközi kommunikáció (*internetworking*) megoldandó kérdéseire összpontosult.³ Joseph Licklider és Robert Taylor vezetése alatt megszületett a komputerközi kommunikációt bonyolítani képes hálózat elképzelése. Cikküket (Licklider–Taylor [1968]) a következő megállapítással kezdik: „Néhány éven belül az emberek gépen keresztül sokkal hatékonyabban fognak kapcsolatot tartani egymással, mint szemtől szemben.” 1969-ben létrejött az első egymással összeköthető komputeres közötti (*host-to-host*) protokoll, amely az 1822 nevet kapta.

Az internet két születésnapja közül az első 1969. október 29-ére tehető. Ekkor történt, hogy az ARPANET hálózatközi kapcsolatot létesített a University of California at Los Angeles (UCLA) és a Stanford Research Institute között. Létrejött – egyelőre embrionális formában – az első „hálózatok hálózata”, amelyhez a következő hónapokban és években újabb és újabb egyetemi, kutatóintézeti és más hálózatok kapcsolódtak. Ebben az időszakban az internet azoknak a hálózatoknak az összességét jelentette, amelyek forgalmat tudtak kicserélni az ARPANET-tel. 1970-ben bevezették a hálózatvezérlő protokollt (*Network Control Protocol, NCP*), 1972-ben pedig Ray Tomlinson megírta azt az e-mail szoftvert, amelynek segítségével a felhasználók hálózatközi kommunikációt tudtak létesíteni. Ekkor jelent meg a köztudatban a @ jel.

A helyi hálózatok (*Local Area Network, LAN*) kialakulása hosszú folyamat volt. Már az 1960-as években megkezdődött, mert az egyetemek és a kutató-fejlesztő intézmények ekkor kezdtek nagyobb számban vásárolni nagy teljesítményű központi számítógépeket, és ekkor került napirendre ezek összekapcsolása. Az első hálózat-

.....
 kialakításának a lehetősége ösztönözte, amely képes túlélni egy esetleges nukleáris háborúban bekövetkező, nagyméretű infrastrukturális pusztításokat. Ezzel kapcsolatban Charles Herzfeld, az ARPA igazgatója (1965–1967) a következőket írta: „Az ARPANET nem azért jött létre, hogy egy nukleáris támadást túlélő irányítási rendszert hozzon létre, ahogyan ezt most többen állítják. Ilyen rendszer építése katonailag nyilvánvalóan fontos volt, de az ARPA küldetése nem ez volt. Ami azt illeti, súlyos bírálatot kaptunk volna, ha megpróbáljuk. Az ARPANET-et az afölötti frusztrációnk szülte, hogy csak néhány nagy teljesítményű kutatókomputer létezett az országban, és a kutatók, akiknek hozzá kellett férniök ezekhez a komputerekhez, földrajzilag el voltak választva tőlük.” (http://inventors.about.com/library/inventors/bl_Charles_Herzfeld.htm) Az Internet Society szerint a nukleáris háborúval kapcsolatos biztonsági kérdéseket először egy – az ARPA-tól független – RAND-tanulmány vetette fel.

³ Munkájuk eredménye lett az IEEE 802.1 szabványsor.

fejlesztési kísérleteket követően *Metcalfe–Boggs* [1975] publikálta az Ethernetet, 1976–1977-ben létrejött az ARCNET (*Attached Resource Computer Network*), 1980-ban pedig LAN/MAN munkacsoport alakult az IEEE (*Institute of Electrical and Electronics Engineers*) égisze alatt. A szabványosított hálózatok rendkívül népes csoportja jött létre munkájuk eredményeként.

A személyi számítógép 1982-es megjelenése gyökeresen átalakította nemcsak a hálózatos komputeres kommunikációra, hanem az internet használhatóságára vonatkozó elképzeléseket is. A nagy teljesítményű központi számítógépekkel dolgozó számítóközpontokat egyre több alkalmazási területről szorították ki az interaktív kommunikációs lehetőségeket kínáló, hálózatos személyi számítógépek. Az új eszköz új lehetőségeket teremtett. Az internethez való hozzáférés segítségével egyéni felhasználók milliói léphettek kapcsolatba egymással és a legkülönbözőbb komputeres információs forrásokkal. Új alkalmazási lehetőségek sokasága merült fel. A komputer ettől kezdve már nem csupán számítási feladatokat végző gép, hanem az információs szolgáltatások eszközévé vált.

Az internet forgalmának alkalmazásonkénti megoszlása is mutatja a helyzet módosulását. Míg 1980 előtt az összeforgalom mintegy 45 százaléka volt fájltranszfer, 15 százaléka e-mail, 10 százaléka távoli login, és 30 százalékot tett ki a különféle egyéb – főként magával a fejlesztéssel összefüggő – forgalom, addig az 1980-as évek második felére az elektronikuslevél-forgalom az összeforgalom majd 80 százalékára növekedett. A beszédszolgáltatások eleinte – egészen az internetes hangátvitel (*Voice over Internet Protokoll, VoIP*) megjelenéséig – sikertelenek voltak.

A második születésnap 1982-ben volt. Ekkor fogadták el a TCP/IP-t mint az ARPANET hivatalos új protokollját. A fejlesztési munka 1972-ben kezdődött, Vint Cerf és munkatársai 1974-ben tették közzé először a protokoll leírását (*Cerf és szerzőtársai* [1974]). A TCP/IP volt talán az internet történelmének legfontosabb egyedi eseménye. Ez tette lehetővé az ARPANET architektúrájának koncepciójának gyökeres átalakítását, és így lett az ARPANET valóban a „hálózatok hálózata”.

Ezután tovább gyorsultak az addig is gyorsan pergő események. Új hálózatok jöttek létre, mint a BITNET (*Because It's Time Network*), a CSNET (*Computer Science Network*), a MILNET (*Military Network*) és az NSFNET (*National Science Foundation Network*). Rohamléptekkel haladt a szoftver- és hardverfejlesztés. Kialakultak a szabványosítás koordinációját végző szervezetek. Nőtt az adatátvitel sebessége. A hálózatközi kapcsolatok nemzetközivé váltak. Mindeközben viharos sebességgel növekedett az internet segítségével egymással összekötött komputerek száma. 1984-ben még csak 100, 1987-ben pedig már 10 000 ilyen „hosztkomputer” létezett.

Az állam támogatása és irányítása az ARPA szervezetten keresztül alapvető fontosságú volt az első időkben, mert lehetővé tette a gyors ütemű kutatást és fejlesztést. Különösen nagy szerepe volt a korai sikerekben annak, hogy az ARPA messzemenően támaszkodott a vezető egyetemeken és kutatóintézetekben meglévő nagy szellemi tőkére. A munka ugyanis kettős arculatú volt. Minden jelentős lépés megkívánta

egyfelől új fogalmak kialakítását és a régiak új tartalommal való kitöltését, másfelől pedig a nagyon is gyakorlati problémák sokaságának megoldását. A centralizált szerkezeti keretek között kialakult a munkavégzésnek egy moduláris és decentralizált formája is. Stephen Crocker átvette a monopóliumok szabályozásának gyakorlatában már jó ideje létezett módszert: a nyílt dokumentációt. Az internetes szabványokat és javaslatokat tartalmazó megoldás⁴ (*Request for Comments, RFC*) lehetővé tette a legfrissebb eredmények gyors és széles körű terjesztését, valamint az egész műszaki-tudományos világ számára felhívást jelentett kollektív erőfeszítésekre, nyílt vitákra, javaslatokra és ellenjavaslatokra.

Az internet történelmének következő mérföldköve azt jelzi, hogy az 1985 óta létező és az ARPANET-tel kompatibilis protokollt használó NSFNET felváltotta az ARPANET-et. Ennek dátumát az irodalmi források 1990-re teszik, noha a váltás 3-4 évig tartó folyamatnak volt az eredménye. Maga az NSFNET általános célú kutatói hálózatnak épült, és elsődleges feladata öt amerikai szuperkomputer-központ összekötése volt. 1988 után az internet legfőbb gerinchálózatának számított, amely hozzáférést biztosított a gyorsan növekvő számú és az egész világon viharos sebességgel terjedő kereskedelmi hálózatokhoz. Forgalma nagyjából hét hónaponként duplázódott. A váltással megindult az internet privatizálásának a folyamata. Az NSFNET-tel szerződést kötő kereskedelmi vállalkozások hozzáférhettek a gyorsan bővülő nyilvános internethez.

1991-ben Tim Berners-Lee megalkotta a világhálót (*World Wide Web*).⁵ Célját maga fogalmazta meg a legfrappánsabban egy sajtónyilatkozatában: „A világhálóprojekt célja, hogy bármely és bárhol létező információhoz mindenfajta hozzáférés megvalósulhasson.” Első használói egyetemi és intézeti tudósok, kutatók voltak. A világháló történelmében fordulópontot jelentett a böngészők (Mosaic, Netscape) megjelenése 1993–1994-ben. A böngészők nemcsak a felhasználók informálódási lehetőségeit bővítették ki, hanem alkalmat teremtettek újabb és újabb kereskedelmi alkalmazásokra is.

A gyors növekedést és földrajzi terjeszkedést követően 1995-ben sor került az internet „privatizációjára”. Ekkor az NSFNET visszaváltzott kutatói hálózattá, az internet új architektúrájú gerinchálózatának forgalmát pedig olyan „nagykereskedő” internetszolgáltatók (*internet service provider, ISP*) egy csoportja kezdte ellátni, amelyek egymással és a „kiskereskedő” szolgáltatókkal új összekapcsolási pontokon (*Network Access Point, NAP*) keresztül bonyolították az adatforgalmat.⁶ Ebben az időben az internet már több millió komputer digitális jelforgalmát, kommunikáció-

⁴ Az új szabvány első tervezete saját számmal kerül a nyilvánosság elé, adott időtartamon belül bárki hozzászólhat. A hozzászólásokat feldolgozzák, elemzik, értékelik, majd – általában többszöri módosítás után – elfogadják vagy eldobják.

⁵ Megjegyezzük, hogy Magyarország ugyanabban az évben csatlakozott az NSFNET-hez.

⁶ Manapság általában az *interexchange point, exchange point* vagy az *internet exchange* kifejezések és az IXP és IX rövidítések fordulnak elő. A továbbiakban mi is főként az IXP rövidítést használjuk.

ját szállította közel száz országban. A privatizáció lehetővé tette a világháló által létrehozott kereskedelmi lehetőségek tömeges kihasználását. Kialakult a világhálón alapuló e-kereskedelem. Az 1990-es évek második felének példátlanul gyors növekedése 2000-ben, a dotcom-összeomlaskor torpant meg. A jelentős mértékű visszaesést követően azonban az internet ismét gyors növekedésbe kezdett. Így érkeztünk el a jelenbe.

Az Internet Society nonprofit cég és a Miniwats Marketing Group adatai szerint az internethasználók száma 2010 nyarán meghaladta a 2 milliárdot, az év végére pedig a Föld lakosságának mintegy 30 százaléka vált internethasználóvá. Az internet több mint 755 millió komputert köt össze. Szolgáltatásainak száma felmérhetetlen – gyakorlatilag végtelennek tekinthető. Az e-mail szolgáltatás 2009-ben 1,4 milliárd (10^9) felhasználó több mint 90 ezermilliárd (10^{12}) üzenetét továbbította. Az e-mail használók száma 2009-ben 100 millióval nőtt. A világháló 234 millió honlapon⁷ összesen körülbelül ezermilliárd oldal elérhetőségét biztosította, vagyis a Föld minden lakosára 150 oldal internettartalom jutott. 2009 decemberében a felhasználók 131 milliárd keresést végeztek a világhálón, ami 46 százalékkal volt több, mint egy évvel korábban. Az e-kereskedelem méretét jelzi, hogy 2009-ben 131,4 milliárd online tranzakció jött létre.

1. TÁBLÁZAT • Internethasználók 2010. június 30-án

Régió	Lakosok száma (2010. évi becslés)	Internethasználók száma (2010. júniusi adat)	Megoszlás (százalék)	Penetráció (százalék)
Afrika	1 013 779 050	110 931 700	5,6	10,9
Ázsia	3 834 792 852	825 094 396	42,0	21,5
Európa	813 319 511	475 069 448	24,2	58,4
Közél-Kelet	212 336 924	63 240 946	3,2	29,8
Észak-Amerika	34 412 445	266 224 500	13,5	77,4
Latin-Amerika	592 556 972	204 689 836	10,4	34,5
Ausztrália, Óceánia	34 700 201	21 263 990	1,1	61,3
<i>Világ összesen</i>	<i>6 845 609 960</i>	<i>1 966 514 816</i>	<i>100,0</i>	<i>28,7</i>

Forrás: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

Az internet egészénél sokkal gyorsabban növekedtek a társadalmi hálók (*social networks*) és a videoszolgáltatások. A piacvezető *Facebook* 30 ezer szerverén a 2010 novemberében rendelkezésre álló legfrissebb adatok szerint 400 millióan keresnek társadalmi kapcsolatokat, éves szinten 30 milliárd fényképet töltenek fel, és oldalait havonta 260 milliárd alkalommal látogatják, ami percnként durván 6 millió látogatás-

⁷ A honlap (*website*) olyan oldalak, képek, videók és egyéb digitális jelrendszerek gyűjteménye, amelyek közös egységes erőforrás-azonosítóhoz (*Uniform Resource Locator, URL*) vannak címezve, és (egy vagy több) internetkiszolgálóhoz (*web server*) tartoznak.

nak felel meg. A körülbelül egymilliárd videofelvétel szolgáltatására képes YouTube szolgáltatásait 2009 novemberében 12,2 milliárd alkalommal nézték meg, miközben az egyelőre csak Amerikában nézhető Hulu televízió-, film- és más videoműsorainak 924 millió nézője volt. Az Egyesült Államokban egy internethasználó havonta átlagosan 182 videót tekint meg. A felhasználók mintegy 82 százaléka néz videót az interneten.

Az internet árnyoldalainak számadatai éppen annyira meghökkentők, mint a fejlődését és pozitív társadalmi hatásait jelzők. A becslések szerint az e-mail üzenetek 81 százaléka spam. 2009 elején összesen 2,6 millió rosszindulatú kód (vírus, trójai stb.) létezett az interneten. Más becslések szerint világszerte naponta 148 ezer „zombi” számítógép⁸ keletkezik.

Az internet jelenléte ma már univerzális, teljes potenciálját azonban még korántsem érte el. Fejlődésének még mindig csak a kezdeti szakaszában tartunk. Bővülését és forgalmának további nagyon gyors növekedését számos tényező biztosítja. A National Science Foundation előrejelzése szerint 2020 körül már mintegy 5 milliárd felhasználóra kell számítanunk. Az internet növekedési rátája azokban az országokban a legmagasabb, amelyekben elterjedtsége a legalacsonyabb. A növekedés fő forrását a következő 5–15 évben minden bizonnyal ezek az országok jelentik majd. A nagyon nagy és gyorsan növekvő adatigényű alkalmazások – például a HD video – száma és volumene minden eddigi tapasztalatot meghaladó gyorsasággal fogja növelni az internet forgalmát. A Cisco becslése szerint az internet forgalma a következő néhány évben havi 44 trillió (10^{18}) bájt-ra fog növekedni. Gyors növekedés és további radikális költségcsökkenés várható a tárolókapacitások területén is. Az internet infrastruktúrája radikálisan kibővül, különösen a célspecifikus berendezések (riasztók, tűzjelzők, távmérők, távirányítók stb.) várhatóan rohamosan növekvő választéka és használata következtében. Egyes irodalmi források már most arról beszélnek, hogy a célspecifikus berendezések milliárdjait fogják az internetre kötni, és ezzel az internet az emberek hálózatából a dolgok hálózatává is válik. A mobilhozzáférés térhódítása az egyik legjelentősebb növekedési tényező. 2010-ben a szélessávú mobilszolgáltatások előfizetőinek a száma 300 millió körül van, az Informa előrejelzése szerint azonban ez a szám 2014-re 2,5 milliárdra fog növekedni. A felhasználói hálózatok terjedésétől és új formáinak megjelenésétől is azt várjuk, hogy gyorsan növeli a felhasználók számát és a használat intenzitását egyaránt. Egyes előrejelzések szerint 2015-re az internet akár ötvenszer olyan nagyra is nőhet majd, mint amekkora a közelmúltban volt.

A jelenleginél sokkal nagyobb és fontosabb internet valószínűleg nagyobb vonzást fog gyakorolni a hackerekre és azokra is, akik az internetet a bűnözés eszközének

⁸ Zombinak azokat a számítógépeket nevezzük, amelyeket hackerek különféle rosszindulatú szoftverek (cracker, vírus, trójai) segítségével – és általában a tulajdonos tudta nélkül – saját irányításuk alá vonnak, és rosszindulatú tevékenységek (például spamküldés) végeztetésére használnak.

tekintik. A rosszindulatú kódok száma az elmúlt években évente legalább megkét-szereződött. A következő években nemcsak további gyors növekedés várható, hanem minőségi ugrások is. A támadások célratörőbbek, technológiailag fejlettebbek, bonyolultabbak, és egyre nehezebben kivédhetők lesznek. Egyre inkább tért hódít az a nézet, hogy a védekezés jelenlegi módszere – amely a bűnözők módszereinek követésén és a védekezés eszközeinek fokozatos, inkrementális bővítésén alapul – a jövőben egyre kevésbé lesz járható, és a közeljövőben meg kell majd oldani az internet biztonsági szempontból is hatékony, teljes körű újratervezését.

A távolabbi jövőben elsősorban a mesterséges intelligencia további alkalmazásai ígérnek nagy változásokat. A hálózatok és berendezések növekvő intelligenciája várhatóan új kommunikációs és interakciós formák kialakulásához is vezet majd. Ezek előszelét már látjuk is a Web 2.0 típusú alkalmazásokban. A távoli jövő ma még talán kissé utópisztikusnak ható képe az úgynevezett szemantikus világhálóban ölt formát, amely a közvetlenül vagy közvetve gépek által feldolgozható adatok hálózata, és amelyről megálmodója, Tim Berners-Lee 1999-ben a következőket írta:

- ♦ „Olyan hálóról álmodom, amelyen a komputerek képessé válnak a rajta lévő összes adat – tartalmak, emberek és gépek közötti kapcsolatok és tranzakciók – elemzésére. A Szemantikus Web, amelynek ezt lehetővé kellene tennie, még várat magára, de amikor majd megjelenik, akkor a kereskedelem, a hivatalos ügyintézés és napi életünk mindennapi mechanizmusait egymással beszélgető gépek fogják intézni. Az »intelligens ügynök«, amelyet az emberek régóta várnak, végül is be fog következni.” (Berners-Lee–Fischetti [1999].)

NAVIGÁLUNK AZ INTERNETEN

Az interneten kínált információ és információs termékek jelentős része *keresés* révén jut el a fogyasztókhoz. A fogyasztó navigál. Az interneten történő navigálás különleges természetű termelési folyamat, amely más termelési folyamatokhoz nem hasonlítható tulajdonságokkal rendelkezik, hasonlóságokat és azonosságokat mutat azonban a gazdaság körén kívüli jelenségekkel. Az interneten valamely adott témában informálódni kívánó fogyasztó problémája lényegében ugyanaz, mint amivel a második világháború alatt a német tengeralattjárókra vadászó amerikai és kanadai tengerészlet nézett szembe: Hogyan lehet a keresés tárgyát (egy tengeralattjárót az óceánban) megtalálni? A virtuális térben történő keresés célja megegyezik a valós térben történő keresésével. A cél a keresés optimális nyomvonalának meghatározása. És mitől optimális a nyomvonal? – Attól, hogy követése esetén a keresés tárgyának megtalálása maximális valószínűséggel és/vagy minimális költség árán valósul meg.

Az információ optimális megszerzésének elemzésével az úgynevezett *kereséselmélet* (*search theory*) foglalkozik. Az internet új területet kínál a kereséselmélet eredményeinek alkalmazására. Annak érdekében, hogy felmérhessük ennek az elmé-

letnek az internetre való alkalmazhatóságát és jelentőségét az információs termékek interneten történő kínálata számára, érdemes röviden foglalkozni a lényegével és történetével.

A keresésemélet az operációkutatás egyik legkorábban kialakult ága. Gyökei valóban a második világháború tengeralattjáró-vadászatáig nyúlnak vissza. Az amerikai hadvezetés a súlyos kezdeti veszteségek hatására gyorsan felismerte, hogy az Angliába irányuló hajókonvojok hatékonyabb védelme érdekében szükség van a keresés feladatával való tudományos igényű foglalkozásra. 1942-ben létrejött az Anti-Submarine Warfare Operations Research Group, amelynek eredményei és tapasztalatai alapján *Koopman* [1946] megvetette az egyoldalú keresés elméletének alapjait. Egyoldalúnak akkor nevezzük a keresést, amikor a keresés tárgyának nincsen visszahatása, azaz nem gyakorol befolyást a keresőre. A keresés stacionárius vagy mozgó tárgya valamely kétdimenziós tér x és y koordináták által felszabdalt különféle részeiben különböző – és a keresés folyamatában változó – valószínűségekkel tartózkodhat. (A kiinduló tartózkodási valószínűségeket uniformizálnak tekintették.) A keresés költségei lehetnek fix és/vagy változó költségek. A feladat – mint mondtuk – az optimális keresési nyomvonal meghatározása, amely egyben a keresési erőfeszítés optimális allokációját is jelenti.

Az 1950-es éveket követő hatvan év során a kereséseméletnek igen terjedelmes irodalma született. Keresési modellek sokasága alakult ki azáltal, hogy az eredeti Koopman-modell különféle explicit és implicit feltételezéseit fokozatosan feloldották. Létrejöttek olyan modellek, amelyekben több kereső és több keresett tárgy szerepel, például több repülőgép keres potenciálisan több kábítószercsempész-hajót az óceánon. A keresés tárgya azonban nemcsak kétdimenziós, hanem többdimenziós térben is rejtőzhet. A kereső és keresett közötti interakciók lehetőségeinek kutatása a többoldalú keresés modelljeiben valósult meg. Azt is vizsgálták, hogy miként alakulnak az optimális keresési stratégiák például egylépcsős és töblépcsős, illetve ismételt és megismételhetetlen keresések, lineáris és más formájú nyomvonalak, különböző hatósugarú érzékelőkészülékek, állandó és változó környezet stb. esetében.

Az elméleti megfontolások fokozatos bővülése mellett nagy szerepet játszott az elemzés matematikai és számítástechnikai eszközeinek a fejlődése. Az elméleti-módszertani eredményeket az élet legkülönbözőbb területein alkalmazták. A játékelmélet különféle területeivel kombinált alkalmazás újabb terepeket nyitott meg. A közgazdaságtan fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy az aszimmetrikus információs modellekben a keresésemélet lehetővé tette az információs struktúrák endogén kezelését.⁹

⁹ Érdekes aktualitást ad ennek a témának az, hogy a 2010. évi közgazdasági Nobel-emlékdíjat három olyan közgazdász (Peter Diamond, Dale Mortensen és Christopher Pissarides) kapta, aki a keresésemélet továbbfejlesztésével és annak a piacokra – nevezetesen a munkapiacokra – való alkalmazásával foglalkozik.

Az internetes navigálás esetére a kereséselmélet eredményei kétoldalúan alkalmazhatók. Az internetes információs termékek fogyasztói – a *keresők* – számára a keresési feladat a maga klasszikus formájában jelentkezik. A virtuális térben kereső fogyasztó optimalizálni kívánja az információs termékek keresésének folyamatát. Olyan keresési stratégiát – erőforrás-allokációt, nyomvonalat – keres, amely a legnagyobb valószínűséggel és/vagy minimális költséggel vezeti el a keresett információhoz. Az internetes információs termékek, a *keresettek* kínálói azt szeretnék elérni, hogy az optimális keresés éppen az ő szolgáltatásukat találja meg, és ebben alapvetően különböznek a tengeralattjárótól, amely a keresési folyamatnak éppen a minimális sikerességére törekedett. A virtuális térben a keresés tárgya többszörös, továbbá a keresettek kooperálnak a keresővel, amennyiben igyekeznek magukat a lehető legkönnyebben – és ami üzleti vállalkozások esetében kritikus fontosságú: a versenytársak információs szolgáltatásainál könnyebben – elérhetővé tenni.

TOPOLOGIAI MÉRETGAZDASÁGOSSÁG

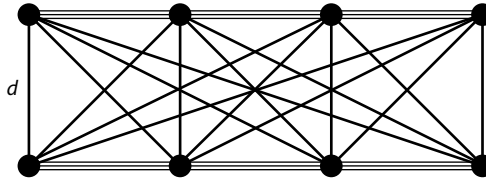
A méretgazdaságosság fokát mindhárom alapvető hálózati funkció (átvitel, kapcsolás, jelzés) befolyásolja. A befolyásolás formája igen bonyolult is lehet. Terjedelmi korlátaink nem engedik meg a jelenség alapos vizsgálatát. A következő egyszerűsített (stilizált) példa segítségével csupán illusztrálni fogjuk azt, hogy a hálózati inputok szerkezetét hogyan alakítja a topológiának – a hálózati csomópontok és összekötéseik térbeli elhelyezkedésének – a megváltozása.

Abból indulunk ki, hogy nemcsak kiegészítési, hanem *helyettesítési* kapcsolat is fennáll az átviteli és a kapcsolási funkció között: a kapcsolás átvitelt, az átvitel pedig kapcsolást helyettesít. A helyettesítés költségmegtakarítások, rajtuk keresztül pedig méret- és választékgazdaságosság forrása.

Átvitelnek a digitális jelek – a bitek és bájtok – szállítását nevezzük térbeli pontok között, kapcsolásnak pedig az átviteli útvonalak meghatározását. Kapcsolás nyilvánvalóan nem létezhet átvitel nélkül, átvitel viszont létezhet kapcsolás nélkül is. Ez utóbbi a topológiai *teljes háló* esete, amelyben minden csomópont közvetlenül össze van kötve minden más csomóponttal, és amelyet a 2. ábrán illusztrálunk. Annak érdekében, hogy az átvitel és a kapcsolás közötti viszony – és ennek a méretgazdaságosságot befolyásoló hatása – világosan látható legyen, *Sharkey* [2002] nyomán egyszerű, nyolc csomópontos hálózatot rajzolunk fel, amelynek csomópontjai négyzetrácsot alkotnak, hogy könnyen kiszámítható legyen az őket összekötő kapcsolódások (linkek) hosszúsága.¹⁰ Ha a négyzet oldalát a távolság egységének

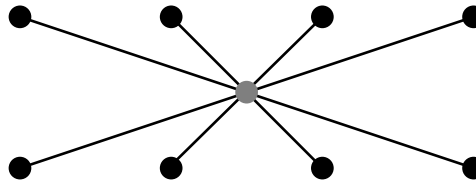
¹⁰ Az angol nyelvű *link* szó különféle jelentései összetéveszthetők. Magyar fordításban úgy kerüljük el a zavart, hogy a hálózati csomópontokat összekötő linket *kapcsolódásnak*, a világháló böngészés közben használt linket pedig *hivatkozásnak* fordítjuk.

tekintjük és d -vel jelöljük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az $n = 8$ csomópontot ilyen topológia szerint összesen $N = n(n - 1)/2 = 28$ kapcsolat köti össze, és a kapcsolódások teljes hossza $D = 95,5d$.

2. ÁBRA • Topológiai teljes háló

Miután a hálózat összes eszközértékének 75–85 százalékát a kilométerenként igen magas beruházási és karbantartási költségeket igénylő összeköttetések teszik ki, az összeköttetések teljes hosszának nagy mérete kettősen is drága hálózatot jelez. A magas költség a fő oka annak, hogy a valóságban a nagyméretű komputeres, távbeszélő- vagy egyéb sok csomópontos hálózatok nagyon ritkán épülnek ki topológiai teljes hálóval. Az átvitel költségeit kapcsolat révén lehet csökkenteni. A kapcsolást kétféle – csillag és gyűrű – topológia mentén vezetjük be a 2. ábra nyolc csomópontja közé. A 3. ábra egy központú csillagot ábrázol, amelyben a csomópontok száma $n = 8 + 1$,¹¹ a linkek száma $N = 8$, és a kapcsolódások teljes hossza $D = 9,2d$. A központi helyzetű csomópont többletköltsége árán sokat meg lehet takarítani a kapcsolódások költségeiben, hiszen a kapcsolódások teljes hossza durván egytizedére csökken, és – mint említettük – a kapcsolódások költségei teszik ki a hálózati költségek zömét.

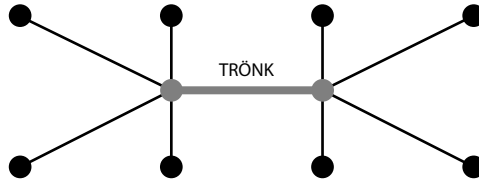
3. ÁBRA • Egy központú, csillag alakú topológia

A kapcsolódások költségeit úgy is lehet csökkenteni, hogy a topológia két központú, csillag alakú. A 4. ábra olyan topológiát mutat be, amelyben a csomópontok száma $n = 8 + 2$, a kapcsolódások száma $N = 8 + 1$,¹² a kapcsolódások teljes hossza pedig

¹¹ Azért nem írunk $n = 9$ -et, hogy jelezzük: az új csomópont műszaki és költség szempontból nem azonos a másik 8 csomóponttal. Azoknál több berendezést tartalmaz és drágább.

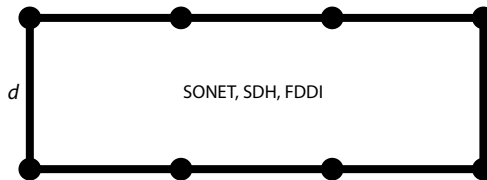
¹² A két központot összekötő trónkok nagyobb sávzélességűek, ezért műszakilag különböznek a többi vonaltól. Természetesen drágábbak is.

$D = 7,5d$. Ez akkor olcsóbb, mint a 3. ábrán bemutatott egy központú csillag, amikor a második központ és a trónkvonal együttes költsége alacsonyabb, mint a kapcsolódások $\Delta D = 9,2d - 7,5d = 1,7d$ hosszának megfelelő megtakarítás költsége.

4. ÁBRA • Két központú, csillag alakú topológia

A gyűrű alakú topológia alkalmazása az esetek jelentős részében további költségmegtakarítással jár. Az 5. ábrán jelzett, gyűrű alakú topológia esetében $n = 8$ csomópontot $N = 8$ kapcsolódás fogja össze, a kapcsolódások teljes hossza $D = 8d$. A gyűrű alakú topológia költségelőnye magyarázzák azt, hogy a csomagkapcsolt távközlési és komputeres hálózatok leggyakoribb topológiája az egyszerű vagy kettős gyűrű. Ilyen hálózat a már majdnem 30 éve a Bell Laboratóriumokban és Bellcore-ban kifejlesztett Synchronous Optical NETWORKING (SONET), amelynek szabványosított formája Synchronous Digital Hierarchy (SDH) néven vált ismertté, de ilyen a helyi, városi és nagy kiterjedésű komputerkommunikáció (LAN, MAN, WAN)¹³ kettős gyűrűn működő FDDI¹⁴ hálózata is.

5. ÁBRA • Gyűrű alakú topológia

Az ábrák rávilágítanak a topológiai költségminimalizálás lehetőségére: az adatforgalom iránti valamely adott igény és a hálózati erőforrások (csomóponti és átviteli berendezések) adott árai mellett létezik legalább egy optimális, azaz költségminimalizáló hálózati topológia. Az ábrák a méretgazdaságosság lehetőségét is sugallják. A költségminimalizálás természetesen nem azonos a méretgazdaságossággal. Méretgazdaságosságról akkor beszélünk, amikor a növekvő forgalmi igényeket a hálózat csökkenő egységköltség-minimumok mellett képes kielégíteni. A forgalmi igények

¹³ Local Area Network, Metropolitan Area Network, Wide Area Network.

¹⁴ Fiber Distributed Data Interface.

növekedhetnek: 1. az adatinput és adatoutput helyei számának növekedésével, ami a hálózati csomópontok számának a növekedését teszi szükségessé; 2. az adott csomópontok közötti adatforgalom növekedésével, ami megvalósulhat a kapcsolódások kapacitásnövelésével, de a nélkül is; és 3. a kettő valamilyen kombinációja révén.

A csomópontok számának növekedése esetén a különböző csomópont adottságai döntő módon meghatározzák annak költségeit, ezért általános szabály felállítása ebben az esetben nem lehetséges. Igaz viszont az, hogy ha a hálózat által lefedett terület nagysága nem változik, akkor a csomópontok számának növekedése a csomóponti sűrűség növekedésével jár. Ekkor az úgynevezett *sűrűséggazdaságosság* esete áll elő, aminek az a lényege, hogy a csomóponti sűrűség növekedése esetében az egyébként azonos berendezkedésű csomópontok összekötésének csomópontenkénti költsége csökken. Ennek a helyzetnek további következménye az is, hogy a sűrűbb csomópontok által kiszolgált felhasználók igényeinek kielégítése is egyre olcsóbb lesz.

Erre vonatkozó tanulságos adatokat közöl Sharkey [2002]. A hálózattervezésben használt tényadatok alapján megmutatja, hogy átlagos körülmények között egy távközlési hálózatban a trónkok számának növekedése a távolsági forgalom nagyságának milyen növekedését teszi lehetővé. Ha a trónkok számát a rendszer inputjaként, a forgalom Erlangban (1 Erlang = 36 CCS = másodpercenként 3600 hívás) kifejezett nagyságát pedig a rendszer outputjaként értelmezzük, akkor azt látjuk, hogy az output gyorsabban növekszik, mint az input, tehát méretgazdaságosság jellemzi a termelési (bitszállítási) folyamatot. Sharkey adataiból kiszámítható a méretgazdaságosság szokásos mérőszáma: az output inputrugalmassága. A 2. táblázat 1-nél nagyobb értékeket mutat. A számszerű értékek igen magasak, és gyorsan csökkennek, ami az input magas növekedési rátáinak a következménye. Sharkey ugyanis azt vizsgálta, hogy mi történik, ha a trónkok számát egymás után többször is megduplázzák. Gyors növekedés esetén *ceteris paribus* gyorsan kimerül a méretgazdaságosság. Nagy hálózatokban a trónkszám néhány százalékos évi növekedése esetén a rugalmasság értékei alacsonyabbak, de még mindig jelentősen meghaladják az állandó hozadékot jelző, $\varepsilon = 1$ értéket.

Amikor a létező átviteli kapacitás elégséges a megnövekedett forgalom kiszolgálására, akkor a csomópontközi forgalom növekedése nyilvánvalóan igen magas

2. TÁBLÁZAT • Adatforgalmi méretgazdaságosság

Input: a trónkok száma (x)	Output: forgalom (Erlang) (q)	Méretgazdaságosság $\varepsilon = d \ln q / d \ln x$
2	0,15	—
4	0,87	2,54
8	3,13	1,85
16	8,88	1,50

Forrás: Sharkey [2002].

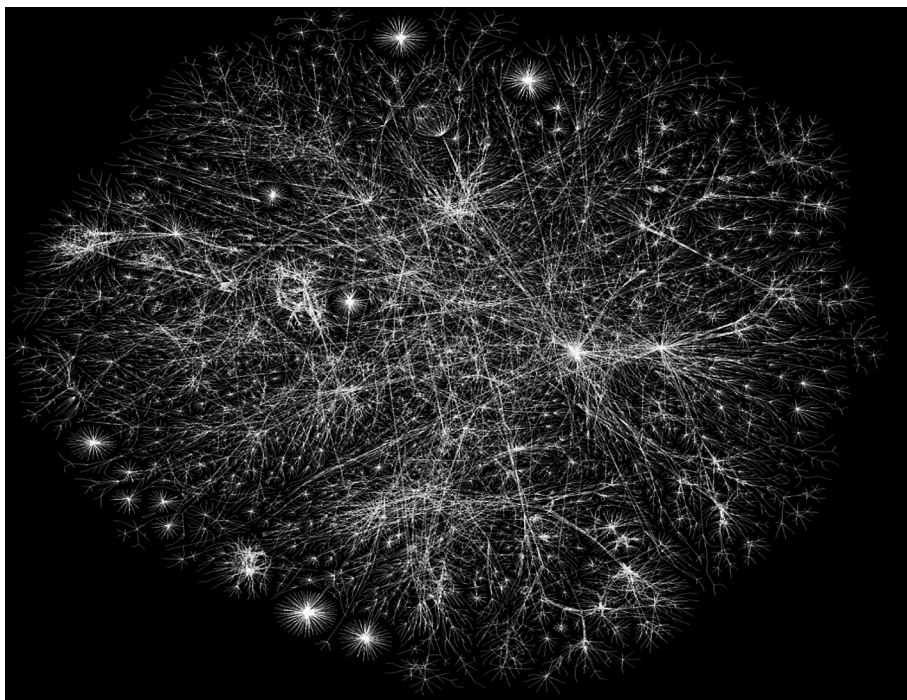
fokú gazdaságossággal valósul meg, hiszen csak a rövid távú költségek változnak. Az átviteli kapacitások bővítése esetén előfordul, sőt gyakori, hogy a rövid és a hosszú távú költségek együttes növekedése gyorsabb, mint az outputforgalom adott, azaz rövid távú növekedése, vagyis az adatok helyi méretgazdaságtalanságot sugallnak. A megfigyelt költségváltozások azonban mindkét esetben torzítják a méretgazdaságosság mértékét: az első esetben felfelé, a második esetben lefelé. A torzítatlan mérés megköveteli a hosszú távú költségváltozás mértékének a szintén hosszú távú forgalomnövekedés mértékéhez való viszonyítását. A torzítatlan mérce normális esetekben jelentős mértékű méretgazdaságosságot mutat.

A 2–5. ábrán bemutatott hálózati topológia az internet gyakorlatában többféle-
képpen is módosul. A legfontosabbak a következő jelenségek.

- Az internet a hálózatok hálózata. A számítógépes hálózatok összekapcsolása révén többszintű topológiával rendelkező rendszer alakult ki. Legalacsonyabb szintjén léteznek azok az internetszolgáltató hálózatok, amelyek a felhasználók számára az internethez való hozzáférést biztosítják. Ezeknek a hálózatoknak megvan a saját topológiájuk. Amikor összekapcsolódnak, akkor a hálózatok között is kialakul valamilyen topológiai elrendeződés, például olyan csillagot alkotnak, amelynek középpontjában a magasabb osztályba tartozó internetszolgáltatók által működtetett hálózat áll. Az ilyen hálózatoknak a globális elérhetőség biztosítása érdekében össze kell kapcsolódnuk az internet gerinchálózatával. A gerinchálózatnak ismét megvan a maga topológiai elrendeződése. Létezik tehát egy háromrétegű vertikális hierarchia, amelynek minden szintjén létezik bizonyos topológiai formáció.¹⁵
- A valóság azonban még ennél is bonyolultabb, mert az összekapcsolások különféle „nem szabályos” kapcsolódásokat (linkeket) is létrehozhatnak egyfelől az azonos szintű, másfelől a különböző szintekhez tartozó hálózatok között.
- A legnagyobb bonyodalom az internet mérete következtében áll elő. Korábban említettük, hogy 2010-ben az internet világszerte 755 millió komputert kapcsolt össze több tízmillió számítógépes hálózat segítségével. A következő évtizedben több milliárd célspecifikus végberendezésnek az internetre történő kapcsolódásával lehet számolni. Az internet összforgalma néhány év alatt eléri majd a havi 44 trillió (10^{18}) bájt értéket. Az internet méretének és komplexitásának illusztrációjaként a 6. ábrán bemutatjuk az internet jelenlegi topológiai képét.

A 6. ábra azt a benyomást kelti, hogy az internet mérete és komplexitásának foka gyorsan közelít a Tejútéhoz (ahol a kapcsolódást a gravitációs erő jelenti). Topológiájának jellemzéséhez új eszközökre van szükség. A mérési eredmények szerint az internet az úgynevezett méretfüggetlen (*scale-free*) hálózatok kategóriájába tartozik, sőt azok leg-

¹⁵ Mint látni fogjuk, ez nem azonos az internet-architektúra első, második és harmadik szintű (Tier 1-2-3 szerinti) elrendezésével, noha azzal részleges átfedésben áll.

Forrás: The Opte Project.

6. ÁBRA • Az internet topológiája

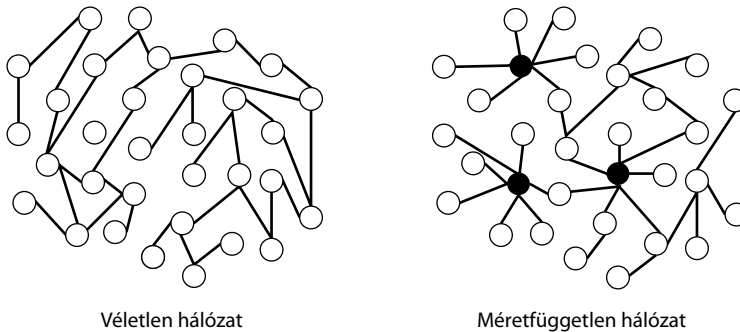
gyakrabban említett példajaként tartjuk nyilván. Méretfüggetlensége a rajta folyó termelési folyamatoknak is fontos meghatározója. A kategória némi magyarázatot kíván.

Valamely n csomópontú hálózat csomópontjai kapcsolódások segítségével csatlakoznak 1, vagy 2, vagy 3, vagy több, de legfeljebb $n - 1$ más csomóponthoz. A topológiai teljes hálóval kapcsolatban már említettük, hogy (kétirányú forgalom esetén) benne n csomópontot $N = n(n - 1)/2$ kapcsolódás fűz össze oly módon, hogy minden csomópont minden más csomóponttal közvetlenül van összekötve. A valóságos hálózatok azonban ritkán teljes hálók: egyrészt azért, mert a csomópontok közötti forgalmak volumenei eltérnek egymástól, és vannak olyan csomópontpárok, amelyek között nincsen forgalom; másrészt pedig azért, mert a forgalom közvetett kapcsolódások segítségével is lebonolítható ($A \rightarrow C = A \rightarrow B + B \rightarrow C$). A kapcsolódás tehát bizonytalan jelenséggé válik, megvalósulása valamely i -edik és j -edik csomópont között valamilyen $0 \leq p_{ij} \leq 1$ valószínűséggel következik be. Ezek a valószínűségek jellemzik, hogy melyik csomópont hány más csomóponttal van összekapcsolva, továbbá azt is, hogy mekkora a kapcsolódások száma. A valószínűségek gyakran valamilyen szabály szerint alakulnak, eloszlásuknak matematikailag kifejezhető formája létezik. A valószínűségeloszlás alapvető fontosságú információt tartalmaz arra

vonatkozóan, hogy a hálózat mint rendszer hogyan építkezik, illetve hogyan építik. Erdős Pál és Rényi Alfréd már az 1950-es években foglalkozott a hálózatok szervezési-szerveződési sajátosságaival. Azt az esetet, amelyben nem találtak semmiféle szabályszerűséget, véletlen hálónak vagy véletlen gráfnak nevezték el.

Az olyan nagyon nagy hálózatok, mint a globális kapcsolt telefonhálózat vagy az internet, nem véletlen hálózatok. Topológiájuk ugyan látszólag véletlenszerű, kaotikus (lásd a 6. ábrát), azonban mélyebb – felszínes vizsgálat révén nem látható – módon függ műszaki és gazdasági körülményektől és követelményektől. Az internetről – és külön a World Wide Webről is – mérési eredmények segítségével kimutatták, hogy az a nem véletlen hálózatok egy speciális esetéhez, a *méretfüggetlen (scale-free)* hálózatokhoz tartozik. Ezekben a hierarchikus felépítésű hálózatokban a csomópontoknak *rangjuk (degree)* van aszerint, hogy hol helyezkednek el. Rangjukat az határozza meg, hogy hány más csomóponttal vannak (vagy lesznek) összekötve. A hálózat hierarchikus szerkezetének igen kifejező mutatója a rangok valószínűségeloszlása. A *rangeloszlás* a valamely adott rangú csomópontok arányát mutatja a hálózat összes csomópontjának számához viszonyítva. Ha tehát egy n csomópontot tartalmazó hálózatban a k -adik rangú csomópontok száma n_k , akkor a rangeloszlás egyszerűen $P(k) = n_k/n$. Az internet empirikus vizsgálatai kimutatták, hogy rangeloszlása exponenciális formát mutat, amelyben $P(k) \sim k^{-\gamma}$, ahol γ konstans. A közgazdaságtanban és a társadalomtudományokban ezt az exponenciális valószínűségeloszlást első alkalmazójáról Pareto-eloszlásnak is nevezik.¹⁶ A Pareto-eloszláshoz még visszatérünk.

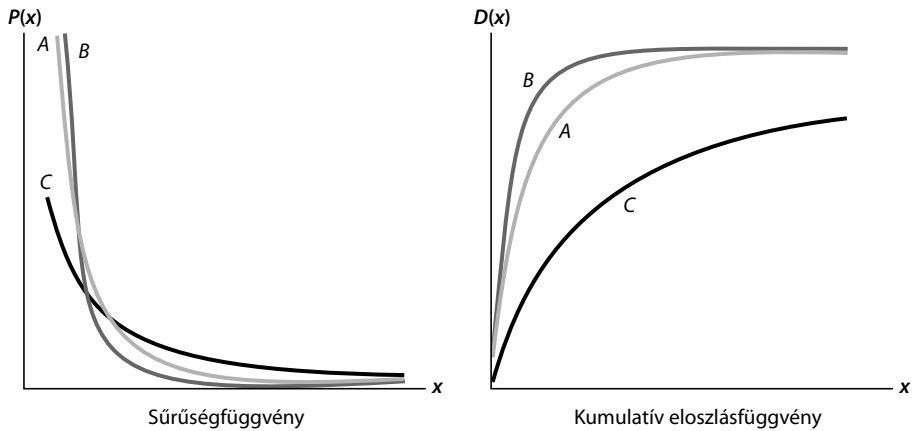
A véletlen és a méretfüggetlen hálózat közötti topológiai különbség lényegét mutatja a 7. ábra.

7. ÁBRA • Véletlen és méretfüggetlen hálózat

¹⁶ Lényegileg itt arról van szó, hogy valamely esemény *gyakorisága* exponenciális kapcsolat formájában együtt változik ugyanannak az eseménynek valamilyen más tulajdonságával (például a méretével).

Amint ezt a 8. ábra is illusztrálja, a Pareto-rangeloszlásnak jobbra tartó „farka” van, vagyis alacsony a magas rangú csomópontok száma, valamint a csomópontok nagy többsége alacsony rangú. A 8. ábrán három eset illusztrálja a magas és alacsony rangú csomópontok különféle lehetséges viszonyait. Az internet – átvitelvezérlő protokoll (TCP) által bonyolított – forgalmát sok kis fájl és kevés nagy fájl generálja.

8. ÁBRA • Hálózati forgalmak fájl méret szerinti Pareto-rangeloszlásai

Az internet méretfüggetlen szerkezetét az ARPA-nak az a törekvése indokolta, hogy biztonságos, a hálózat egyes részeinek működésképtelenségét, kudarcat jól viselő hálózatot hozzanak létre. Valóban, a méretfüggetlen hálózat hibatoleranciája kedvező. A kudarok ugyanis véletlenszerűen történnek, vagyis bármely csomópontot egyformán érintenek. Miután a csomópontok nagy többsége alacsony rangú, alacsony – a gyakorlatban majdnem elhanyagolható – annak a valószínűsége, hogy valamely kudar valamely magasabb rangú csomópontot érint. A magasabb rangú csomópont kudarca esetében a más magas rangú csomópontok létezése következtében létező hálózati redundancia teszi lehetővé a hálózaton folyó forgalom bonyolítását. A nem véletlen kudarok esetében azonban más a helyzet. A magas rangú csomópontok valamely részalmazaira célzottan irányuló „támadás” például képes hatékonyan megszüntetni a hálózat működését, illetve a hálózatot egymástól függetlenül működő részhálózatokra bontani.

A méretfüggetlen hálózatok esetében a gráfelmélettel foglalkozó matematikusoktól a hálózat tervezőikig mindenki azt hangsúlyozza, hogy ezek a hálózatok feltűnően ellenállóak a véletlenszerű meghibásodásokkal szemben, de rendkívül sebezhetőek koordinált támadások esetén. A közgazdászt elsősorban az érdekli, hogy a hálózat méretfüggetlen természete milyen közgazdasági tulajdonságokat kölcsönöz az ezen a hálózaton folyó termelési folyamatnak. Mi történik a hálózati inputok oldalán?

Milyen sajátosságai lesznek az input–output viszonyoknak? A méretfüggetlenségnek milyen hatásai vannak a méretgazdaságosságra és a választékgazdaságosságra? Vannak-e olyan visszacsatolási folyamatok a hálózat méretfüggetlensége következtében, amelyek erősítik vagy gyengítik azokat a hálózati hatásokat, amelyekről a *Verseny és szabályozás* előző évi kötetében esett szó (Kiss [2010])?

A választékgazdaságosságról a topológiai jellemzők szinte semmit nem tudnak mondani. Az azonban nyilvánvaló, hogy a méretfüggetlen hálózat többféle jelentős méretgazdaságosság forrása. Az első ilyen forrás mindjárt maga a méretfüggetlenség. Az elnevezés arra utal, hogy ezek a hálózatok képesek úgy növekedni, hogy a csomópontsűrűségük növekszik, földrajzi terjedelmük – amit gyakran a hálózat „átmérőjeként” mérnek – azonban nem, vagy csak kissé. A 7. ábrára tekintve intuitíve is belátható, hogy a méretfüggetlenség a méretgazdaságosság generikus oka. Az ábra azt mutatja, hogy a kapcsolódások átlagos hossza rövidebb a méretfüggetlen hálózatban, mint a véletlen hálózatban. A méretfüggő topológia hatékonyabban hozza közelebb egymáshoz a csomópontokat, amikor a hálózat növekszik. A méretfüggetlen hálózatban a kapcsolódások átlagos hossza körülbelül a csomópontok számának logaritmusáé szerint növekszik, ami magas fokú méretgazdaságosságot jelez.

A hálózattervezés folyamatában ma már rendelkezünk olyan eszközökkel, amelyek segítségével a hálózat méretfüggetlenségének fokát és egyéb tulajdonságait is tervezni tudjuk.

Topológiai témánk lezárásaként érdemes megjegyezni, hogy az internet nemcsak úgy a hálózatok hálózata, hogy sok millió összekapcsolt hálózatból áll, hanem úgy is, hogy egyes szolgáltatásai hálózatot, mégpedig általában méretfüggetlen hálózatot hoznak létre. Maga az internet olyan hálózat, amelynek csomópontjait a routerek, kapcsolódásait pedig az üvegszálak és egyéb átviteli berendezések alkotják. Ezzel szemben a világháló a webhelyek méretfüggetlen virtuális hálózata. Csomópontjait a webhelyek és weboldalak képezik, kapcsolódásait pedig a hiperhivatkozások, amelyek segítségével a felhasználók navigálnak. A kapcsolódások webhelyek szerinti eloszlása különösen nehéz jobb oldali farkat mutat, ugyanis az összes webhely viszonylag alacsony százalékához nagyon nagy számú kapcsolódás vezet el a felhasználókat, míg a webhelyek nagy többségéhez csak kevesen jutnak el. Azt az elosztási folyamatot, ami ilyen eredményt – és ezzel méretfüggetlen hálózatot – hoz létre, *Barabási–Albert* [1999] preferenciális csatolásnak (*preferential attachment*) nevezte el.¹⁷ Ez a böngészés esetében olyan folyamatot jelöl, amelyben a böngészés eredmé-

¹⁷ A preferenciális csatolásztochastic urna folyamatnak (*stochastic urn process*) is nevezik. Képzünk el, hogy golyókat osztunk szét meghatározott számú urna között. A golyókat egymás után folyamatosan helyezzük az urnákba, de nem úgy, hogy minden urnába lehetőleg azonos számú golyó kerüljön, hanem úgy, hogy azok az urnák élveznek előnyt, amelyekben több golyó van: minél több golyó, annál inkább. Tehát egy-egy golyó különböző urnákba való elhelyezésének a valószínűsége egyenes arányban változik az urnákban már benne lévő golyók számával. Ha elegendően sok golyó szétosztása után megállunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy kevés urnában sok golyó van, és sok urná-

nyeként keletkező új kapcsolódásoknak a webhelyek szerinti eloszlása nem egyenletes, hanem a már létező kapcsolódások számával arányos. Gondoljunk csak olyan esetre, amikor a böngésző által jelzett, mondjuk, 4 millió találat közül a böngésző csak az első 20 vagy 30 találatot nézi meg! Ezek azért kerültek az első 20-30 helyre, mert a böngészéskor a legtöbb hivatkozás ezekre mutatott. Több hivatkozás még több hivatkozást eredményez. Minden új csomópont hivatkozásokat generál a régi csomópontokhoz. Az új csomópontok a legtöbb hivatkozással rendelkező régiekhez kapcsolódnak. Ennek következtében a régi csomópontok rangban történő növekedésének jobb esélyei vannak, mint az új csomópontok rangban történő növekedésének.

Ugyancsak hálózatot alkot az e-mail és valamennyi olyan szolgáltatás is, amely a társadalmi hálózatokat hozza létre. Ezekre általában úgy tekintünk, mint a felhasználók hálózatára, azaz fogyasztási oldali hálózatra. Ennek megfelelően elsősorban az externáliák formájában jelentkező hatásait figyeljük meg. A társadalmi hálózatok azonban termelési oldali hálózatok is, amelyeknek a világhálóhoz hasonló módon internetes oldalakból álló vagy más természetű csomópontjaik vannak, és kapcsolódásaikat az internet által lehetővé tett hozzáférési technológiák és szolgáltatások hozzák létre. A termelési oldali hálózatok méretgazdaságosság forrásai. Gyakran választékgazdaságosságot is produkálnak.

A méretgazdaságosságnak további okai is vannak, amelyek között különösen fontos a méretfüggetlen hálózatok csomópontjainak *csoportosulása (clustering)*. A legtöbb létező hálózat – különösen a társadalmi hálózatok – hajlamos arra, hogy a csomópontok szoros közelségben lévő csoportjait alakítsa ki. Ezekre a csoportokra a nagy sűrűségű belső kapcsolatok a jellemzők (*Holland-Leinhardt [1971], Watts-Strogatz [1998]*). Ilyen csoportosulások nemcsak az interneten képződnek. A hagyományos távközlésben ilyenek például az externáliák tárgyalása során előző kötetünkben már érintett érdekközösségek (*Kiss [2010] 27. o.*). Hasonló érdekközösségek alakulnak ki különféle internetes szolgáltatások, például az e-mail vagy a Facebook esetében. A távközlés érdekközösségeitől elsősorban az különbözteti meg őket, hogy gyorsabban növekednek és nagyobbak – gyakran nagyságrendekkel is. Ennek illusztrációjaként elegendő a Facebook 500 milliós felhasználói táborára hivatkozni. Az érdekközösségek a fogyasztásban externáliák, a termelésben pedig méretgazdaságosság – azaz külső és belső gazdaságosságok – forrásai. Az internetes érdekközösségek esetében igen nagy a társadalmi jólétnek a gazdaságosságok által létrehozott növekménye, hiszen egyfelől magas a gazdaságosság foka, másfelől – és főként – különleges gyorsasággal növekszik a csoportosulások által fogyasztott szolgáltatások volumene.

.....
ban kevés golyó. Ha balról jobbra sorba állítjuk az urnákat a bennük lévő golyók csökkenő száma szerint, akkor azt látjuk, hogy jobbra haladva egyre több urnával találkozunk. Az urnák eloszlása a 8. ábrát követi. Ugyanilyen eredményt kapunk akkor is, ha a szétosztás közben az urnák száma növekszik, ilyenkor azonban azt is tapasztaljuk, hogy az új urnák hátrányban vannak a régi – már golyókat tartalmazó – urnákkal szemben.

ÖSSZEKAPCSOLÁS

Ahhoz, hogy az internet a hálózatok hálózataként működhessen, számítógépes hálózatok tízmillióit kell összekapcsolni egymással. Az összekapcsolások különböznek egymástól: 1. az összekapcsolások fajtája szerint, 2. az összekapcsolt hálózatok rangja és hierarchikus rétegei (első, második és harmadik szintű – *Tier 1, 2 és 3*) szerint, és természetesen 3. az összekapcsolás műszaki jellemzői szerint. A következőkben az összekapcsolások fajtáit tárgyaljuk. A hálózatok rangjával és funkcióival a termelési folyamat kapcsán foglalkozunk, az összekapcsolás műszaki jellemzői pedig nem tárgya vizsgálódásunknak.

A hálózatközi internetforgalom háromféle elrendezés alapján folyik. Az elsőt peeringnek,¹⁸ a másodikat tranzitnak, a harmadikat pedig forgalomcserének, teljesebb nevén internetes forgalomcserélő szolgáltatásnak (*Internet eXchange Processor, IXP*) nevezzük. Ez utóbbit egyes források a peeringmegállapodások körébe tartozónak tekintik.

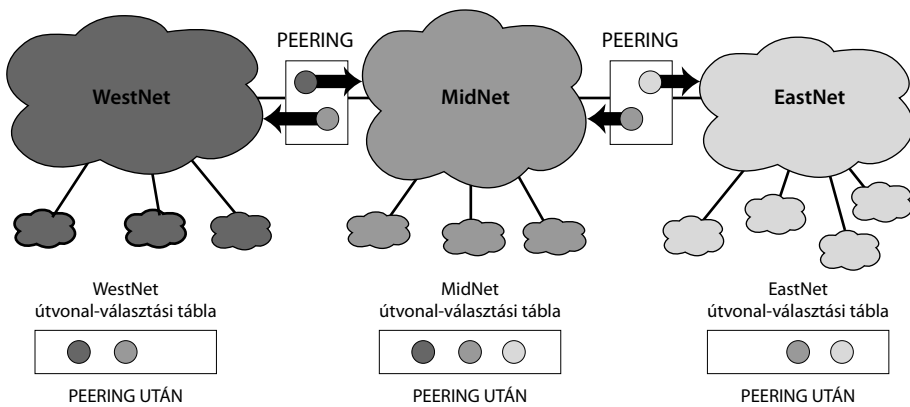
1. A *peering* olyan kétoldalú önkéntes összekapcsolási szerződés, amely lehetővé teszi, hogy a szerződő feleknek a másik fél felhasználói végpontjainak bármelyikéhez [útvonal-választási (*routing*) táblájának bármely pontjához] irányuló forgalma célhoz érhessen. A szerződéseket hálózati üzemeltetők, vagyis internetszolgáltatók (ISP), tartalomelosztó hálózatok (*Content Distribution Network, CDN*) és tartalomszolgáltatók (*Content Provider, CP*) kötik. A peeringszolgáltatások egyes esetekben ingyenesek, más esetekben pozitív áruk van. Olyan összekapcsolási szerződést, amelyben a felek az egymás számára bonyolított forgalomért nem kérnek pénzt, normálisan akkor kötnek, amikor az átmenő forgalom megközelítően szimmetrikus, illetve amikor a felek más ok miatt sem látnak különbséget az összekapcsolás révén a két fél által élvezett nettó előnyök tekintetében, vagyis az egyenlő nettó előnyök elve érvényesül. Ezt a helyzetet *ingyenes peeringnek* nevezhetjük. Egyenlőtlen nettó előnyök esetében normális, hogy a kisebb előnyt élvező és nagyobb előnyt nyújtó fél fizetséget kíván szolgáltatásaiért, vagyis *fizető peering* jön létre.¹⁹ Ennek eleme lehet az elszámolás (*settlement*), amelynek segítségével állapítják meg azt, hogy az egyik félnek a másik féllal szemben mekkora a nettó fizetési kötelezettsége. Elszámolás hiányában mindkét fél a fogadott szolgáltatás bruttó volumene után fizeti az árat.

A peering kétoldalú, nem tranzitív viszony. A *drpeering.net* szemléletes példájával illusztráljuk mondanivalónkat. Tételezzük fel, hogy csak három szolgáltató van: WestNet, MidNet és EastNet. Peeringszerződés létezik WestNet és MidNet között,

¹⁸ A *peering* elnevezés itt egyenrangú felek közötti kölcsönös megállapodáson alapuló, fizetés nélküli összekapcsolási berendezkedést (általában szerződést) jelent. *Peer* = azonos állapotú, egyenrangú.

¹⁹ Olyan esetekben, amikor az előnyök aszimmetrikusak, vagy azzá válnak, az is előfordul, hogy a kisebb hasznot húzó fél felmondja az összekapcsolást, ez a „depeering”.

valamint MidNet és EastNet között, de nincsen peering WestNet és EastNet között. A szerződő felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy bonyolítják a másik félnek a saját útvonal-választási (*routing*) táblájuk bármely pontjára irányuló forgalmát. A peering azért nem tranzitív, mert a WestNet forgalma csak akkor érheti el az EastNet útvonal-választási tábláját, illetve fordítva, az EastNet forgalma a WestNet útvonal-választási tábláját, ha ők is peeringszerződést kötnek egymással. Az esetek többségében ez is történik. Az internetszolgáltatók általában sokszoros peeringszerződések révén biztosítják ügyfeleik számára az internet globális és teljes hozzáférhetőségét. A peeringkapcsolatoknak gyakran topológiai teljes hálójá alakul ki: mindenki mindenkivel közvetlenül kétoldalúan összekapcsolódik.

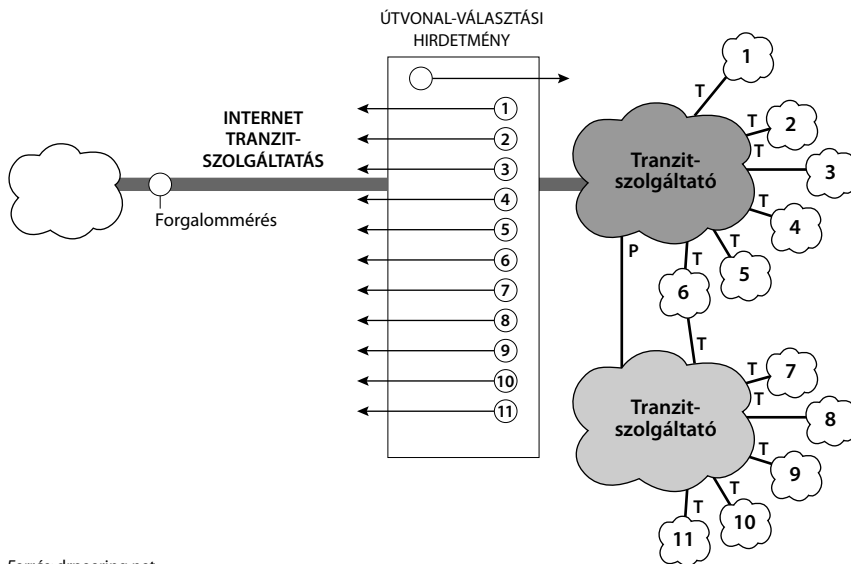
Forrás: drpeering.net.

9. ÁBRA • Nem tranzitív peering

2. A hálózatközi internetforgalom második alapformája a *tranzit*. Akkor jelenik meg, amikor valamilyen okból nem lehetséges peeringszerződést kötni, hanem az internetszolgáltatónak fizetnie kell az után a forgalom után, amelyet más internetszolgáltatónak átad. Ilyen helyzet leginkább vertikális összekapcsolás esetében jön létre, tipikusan a kiskereskedő és a nagykereskedő szolgáltatók között. Ezért gyakran vertikális tranzitnak nevezük.²⁰ A nagykereskedő ugyanis nem nyújt szolgáltatást a kiskereskedőnek, hanem csak más nagykereskedőkkel cserél forgalmat. A kiskereskedőnek viszont elsőrendű érdeke, hogy a nagykereskedő szállítsa

²⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy horizontális kapcsolatok esetében is van értelme az ingyenes peering helyett a fizetős tranzitra kötni szerződést, mert a tranzitszerződésekbe olyan minőségi és egyéb kritériumok, követelmények, valamint a megszegésük esetén alkalmazható büntetések is belefoglalhatók, amelyek alkalmazására peering esetében nincsen lehetőség. A tartalomszolgáltatók között vannak olyanok, amelyek éppen a minőségi garanciák miatt részesítik előnyben a tranzitszerződéseket.

az ő forgalmát is, mert ezáltal az olcsóbb lesz, és gyorsabban célhoz ér, mint ha sok más kiskereskedővel kellene peeringkapcsolatot létesítenie. A tranzit esetében tehát nem kétoldalú szolgáltatásokról beszélünk, hanem egyszerű adásvételről, amelynek keretében egyik internetszolgáltató megveszi a másiktól annak tranzitszolgáltatásait. A peeringgel ellentétben a tranzit abban az értelemben tranzitív, hogy az eladó nemcsak a saját útvonal-választási (*routing*) táblájához, hanem a vele összekapcsolt összes más internetszolgáltató útvonal-választási táblájához – és ily módon az egész internethez – ad hozzáférési lehetőséget. A *drpeering.net* példáján a fehér internetszolgáltatóknak tranzitszolgáltatást nyújtó, felfelé vertikális (*upstream*) szürke internetszolgáltató a tőle jobbra elhelyezkedő és különféle felhőkkel reprezentált teljes internetnek „bejelenti” a fehér internetszolgáltatót, valamint azt, hogy hogyan lehet hozzáférni. Egyidejűleg a fehér internetszolgáltatót is tudósítja arról, hogy az internet egésze hogyan érhető el. Ezt hívják útvonal-választási hirdetésménynek (*routing advertisement*).

Forrás: drpeering.net.

10. ÁBRA • Tranzit

A tranzitszolgáltatásnak általában forgalomérzékeny ára van, amely egyenesen arányos a havi forgalom bájtokban kifejezhető mennyiségével, és gyakran függ a sávszélességtől. Ez lehetőséget ad volumendiszkontok alkalmazására. Magasabb sávszélesség, például másodpercenként 10 gigabájt esetén az ár sokkal alacsonyabb is lehet, mint 1 gigabájt sávszélesség mellett. Különféle egyéb, például forgalomérzékenlen vagy kétrészes árak is léteznek.

3. A vertikális tranzitot helyettesítik és ezzel az internetszolgáltatók összekapcsolási költségeit csökkentik az internetszolgáltatók közötti forgalom kicserélésére hivatott internetes forgalomcserélő szolgáltatások (IXP-k).²¹ Az ezeken áthaladó forgalom ugyanis ingyenes a forgalmat átadó és átvevő felek számára, vagyis az IXP tulajdonképpen a vertikális tranzitot helyettesítő, multilaterális peeringszolgáltatást bonyolít. Az IXP-k fizikai eszközöket, épületekben elhelyezett, egy vagy több kapcsolóból álló berendezéseket jelentenek. Fontosságukat az is növeli, hogy alternatív átviteli utakat teremtenek, ami által növelik a hálózati redundanciát és a hálózatok hibatűrő képességét.

Az IXP-k az internetszolgáltatók közös vállalkozásai. Szemben az összekapcsolás eddig tárgyalt bilaterális formáival, az IXP multilaterális összekapcsolást biztosít tagjainak, inputjait a tagok közösen használják. Az IXP jelentős belső gazdaságosság és externáliák forrása. Minél többen használják és minél nagyobb a forgalma,²² egyfelől annál alacsonyabbak a megabájtonkénti költségei, másfelől annál hasznosabb összekapcsolási lehetőséget jelent új tagok számára. A *Verseny és szabályozás* előző évi kötetében tárgyalt önerősítő pozitív visszacsatolási folyamatok egyikét hozza létre az interneten belül (Kiss [2010]). Az IXP-k által generált belső és külső gazdaságosság kérdését jelenleg még nem tárták fel elégséges mértékben.

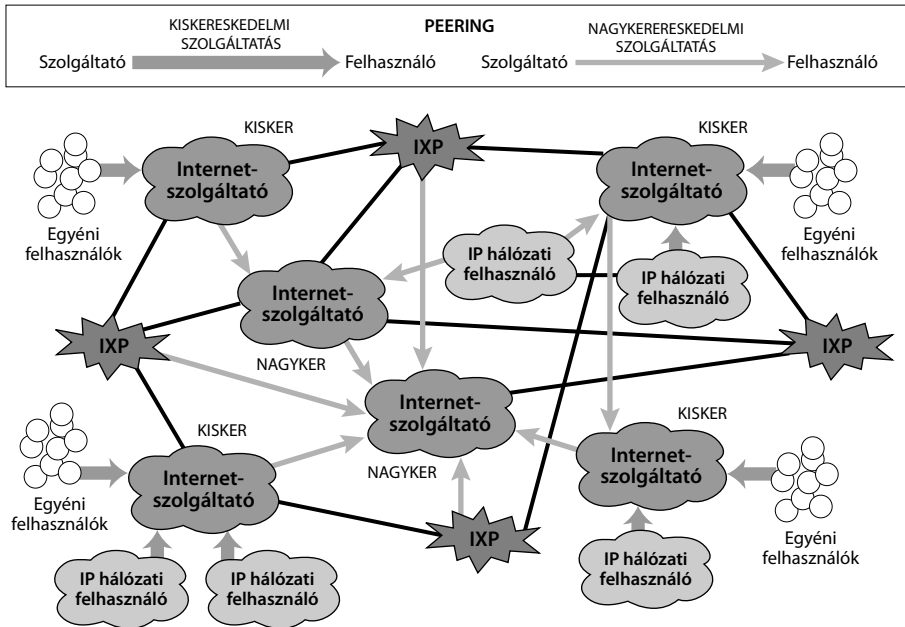
Az IXP-k gazdaságossága függ attól, hogy a vertikális tranzit forgalmának milyenek az árai. Némi kétségeket támaszt jövőbeli gazdaságosságukkal szemben az, hogy az előrejelzések szerint a következő öt évben folytatódik a tranzitáraknak az utolsó évtizedben megfigyelt drasztikus csökkenése. A *drpeering.net* előrejelzése szerint 2015-ben az átlagár a 2009. évi átlagárnak csak 0,7 százaléka lesz.

A peering, a tranzit és az IXP egyaránt nagykereskedelmi szolgáltatásnak nevezhető, hiszen nem fogyasztók és termelők között, hanem termelők között jön létre. A termelők maguk azonban egyaránt lehetnek nagykereskedő és kiskereskedő internetszolgáltatók, tartalomelosztó hálózatok vagy tartalomszolgáltatók. A kapcsolatok kombinált képét stilizált, erősen leegyszerűsített formában mutatja a 11. ábra, amelyet – némi módosítással – az ausztrál Geoff Hustontól vettünk át.

Az összekapcsolás tárgyalását néhány, az interneten és a távközlésben megvalósult összekapcsolás összehasonlításán alapuló megjegyzéssel zárjuk. Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy míg a távközlésben az összekapcsolás szigorúan szabályozott jelenség, sőt elmondható, hogy az összekapcsolás alkotja a szabályozók legtöbb, legnagyobb és legnehezebb feladatát, addig az interneten az összekapcsolás szabályozatlan. Míg a távközlésben összekapcsolási háborúk dúltak és dúlnak, és az összekapcsolás sikeres szabályozásától nagyban függ a verseny sikere, addig az interneten az össze-

²¹ Ilyen például a Budapest Internet eXchange (BIX), amelynek fő csomópontja a XIII. kerületi Victor Hugo utcában található.

²² A gyakorlatban az IXP hasznosságát, „értékét” valamivel bonyolultabb független változóhoz rendelik, amelyben szerepet játszik az IXP által peering formájában megvalósítható átviteli utak száma, fontossága és forgalma, illetve ezek viszonya az összes átviteli út számához, fontosságához és forgalmához.

Forrás: Huston [2000].

11. ÁBRA • Összekapcsolás és hierarchia

kapcsolás döntően az egymással versenyző felek együttműködésén alapul, önkéntes kétoldalú szerződések formájában jön létre, leggyakrabban ingyenes összekapcsolási szolgáltatásokat ír elő, továbbá a tranzitadásvételek is önkéntes alapon, igen kevés érdekütközést generálva és gyorsan csökkenő árak mellett bonyolódnak.

Kimerítő magyarázat még nem született az internet és a távközlés közötti különbségekre. Egyes irodalmi források az interneten megfigyelhető helyzet előnyeit, mások viszont annak hátrányait hangsúlyozzák. Huston [2000] arra hívja fel a figyelmet, hogy – különféle technológiai adottságok és egyéb okok miatt – az internetszolgáltatók kapcsolatainak jelenlegi rendszere nem biztosítja az internet infrastruktúráis szolgáltatói számára a költségfedezetet, miközben az internetet használó szolgáltatók, kereskedők és mások számára járadékot biztosít.²³ Felveti, hogy ez az aszimmetria monopolista törekvések számára teremthet alapot. Valóban vannak a nagy intézményi szereplők befolyásának növekedésére utaló jelek, ezeket azonban e tanulmány keretében nem vizsgáljuk.

²³ „Az internetipar problémája: méltányosan hogyan lehet megfizetni minden infrastruktúraszolgáltatót az internethasználatért. Lényegében az a kérdés, hogy miként biztosítható az interneten történő eladásokból származó árbevétel megosztása a szállítási infrastruktúra nyújtóival.” (Huston [2000] 36. o.)

INFORMÁCIÓS SZOLGÁLTATÁSOK TERMELÉSI FOLYAMATAI

Az interneten igen sokféle – gyakorlatilag végtelen számúnak tekinthető – termelési folyamat zajlik. Teljes körű számbavételük megvalósíthatatlan feladat. Csak a termelési folyamatok néhány legfontosabb fajtájának az említésére és jellemzésére van lehetőségünk.

Először az inputokkal foglalkozunk. Más termelési folyamatokhoz hasonlóan az internet sokféle inputja is csoportosítható a szokásos generikus kategóriák szerint, vagyis megkülönböztethetjük a munkainput különféle kategóriáit, a tőkeinput (hardver, szoftver és egyéb) fajtáit, az anyaginputokat, a felhasznált energiák kategóriáit, valamint az egyes termelési folyamatokban inputszerepet játszó információs „tartalmakat”.

Az inputkategóriák azonban az internet esetében csak nagyon részlegesen tölthetők ki adatokkal. A közgazdasági elemzés szempontjából rendkívül kedvezőtlen körülmény az, hogy az internet inputjai nagyrészt ismeretlenek. Az internetnek nincsen olyan beépített adatgyűjtési mechanizmusa, amely – a távközlési hálózatokéhoz hasonló módon – lehetővé tenné a termelési folyamataiban felhasznált erőforrások teljes körű, konzisztens számbavételét, valamint a rájuk vonatkozó érték-, volumen- és áradatak elméletileg és módszertanilag megfelelő tartalmú és formájú mérését, feldolgozását és értelmezését.

Ennek a helyzetnek az okait az internet történelmében kell keresni, pontosabban abban a – korábban már említett – körülményben, hogy eddigi történelmének nagy részében az internetre vonatkozó kutatás-fejlesztési tevékenységet közvetlenül az állam finanszírozta. Sem az ARPA/DARPA, sem az NSF nem törekedett internetszintű számviteli rendszer kialakítására. Mindkét ügynökség a saját számviteli rendszerén belül kezelte az internetet. A saját inputjaikra vonatkozóan gyűjtöttek adatokat, nem az internetére. A privatizáció időpontjában nem állt rendelkezésre internetszintű adatszolgáltatási rendszer, ezért az erőforrások mérése ekkor természetes módon balkanizálódott – vagyis az egyes kis- és nagykereskedelmi internetszolgáltatók, valamint az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók szintjén (azaz részlegesen) valósult meg az adatszolgáltatás, és tartalma még ebben a részleges formában is nagyrészt üzleti titoknak minősül. Az internet kormányzati szervei közül pedig egyiknek sem vált feladatává az, hogy egységes rendszerbe foglalja és aggregálja az internetszolgáltatók adatait.

A rendelkezésünkre álló inputadatok négy fő forrásból származnak:

1. a nemzeti és nemzetközi statisztikai beszámolórendszerekből,
2. az internetfeltérképezési projektek eredményeiből,
3. a mintavételen alapuló különféle rendszeres vagy *ad hoc* vizsgálatokból, valamint
4. szubjektív szakértői becslésekből.

Forrásaink általában nem veszik figyelembe a munkainputot, ezért nem ismerjük a munkainput volumenét és árát, sőt még a foglalkoztatottak számát vagy a bérköltségeket sem.²⁴ Hasonlóképpen nem foglalkoznak az anyag-, energia- és egyéb inputokkal sem. A tőkeinput esetében valamivel jobb a helyzet, mert egyes internetszolgáltatókra, illetve kategóriáikra nézve rendelkezünk a tőkeállomány és a tőkeköltségek bizonyos mértékig dezaggregált adataival. A tőkeinputok volumeneinek csak durva és torzított mutatói léteznek, mint például a hálózatok vagy a hosztkomputerek – esetenként más csomóponti berendezések – száma. A tőkeinputok esetében sem valósulhat azonban meg az árak és volumenek megkülönböztetése, illetve változásaik költség hatásainak elkülönítése egymástól és más inputok költség hatásaitól. További nehézséget okoz az a körülmény, hogy az internetszolgáltatók költségstruktúrája körülményeik változatosságának hatására nagyfokú szóródást mutat, továbbá nagyon érzékeny a technológiai változásokra. Az internet történelme során a technológia többszöri gyökeres változáson ment keresztül, és a változások a felismerhetetlenségig módosították az internetszolgáltatók input- és költség szerkezetét. Az internetköltségekkel foglalkozó korai tanulmányok (például *MacKie-Mason–Varian* [1993], *Srinagesh* [1995] vagy *Clark* [1995]) adatai szinte semmi hasonlóságot sem mutatnak a 2010-ben működő internetszolgáltatókkal. Az elmúlt két-három évtized sorozatos strukturális törései következtében közgazdasági elemzési célokra nem használhatók a négy-öt évnél idősebb adatok, ezért nem lehetséges a sokváltozós ökonometriai modellek paramétereinek statisztikai becslése. Mindent összevéve megállapítható, hogy az internetszolgáltatók termelési folyamatai az inputokra vonatkozó adatok hiánya következtében nem modellezhetők.

Az outputok tekintetében valamivel kedvezőbb a helyzet. A termelési folyamatok közgazdasági elemzése megkívánja az outputok árainak, volumeneinek és értékeinek (az árbevételeknek), valamint a technológiai változásoknak az ismeretét. Tekintsük át röviden, hogy milyen adatok állnak a termelési folyamatot modellező közgazdász rendelkezésére! Mint minden hálózat, az internet is szállítási feladatokat végez. Alapfunkciója a jelszállítás. Komputeres hálózatként digitális jeleket, biteket szállít. Más hálózatos termelési folyamatokhoz hasonlóan a szolgáltatások mint outputok az internet esetében is kétféleképpen: 1. hozzáférés, 2. használat.

1. A hozzáférési szolgáltatások volumene jól jellemezhető az internet használóinak számával. A felhasználókra vonatkozó adatok nagy tömegben állnak rendelkezésre. Miután többféle felhasználói kategória létezik, és feltételezhető, hogy a termelési költségeknek az egyes felhasználótípusokra vonatkozó rugalmassága nem azonos, a hozzáférési output mérőszáma nem az összes felhasználó száma, hanem a fel-

²⁴ Jellemző, hogy *Srinagesh* [1995] internetköltségeket tárgyaló – a maga idejében úttörő – 33 oldalas tanulmányában a *munka* (*labor*) szó egyszer fordul elő.

használók volumenindexe. Ennek kiszámítása azonban nem lehetséges, mert nem rendelkezünk elfogadható kategóriaspecifikus súlyokkal.

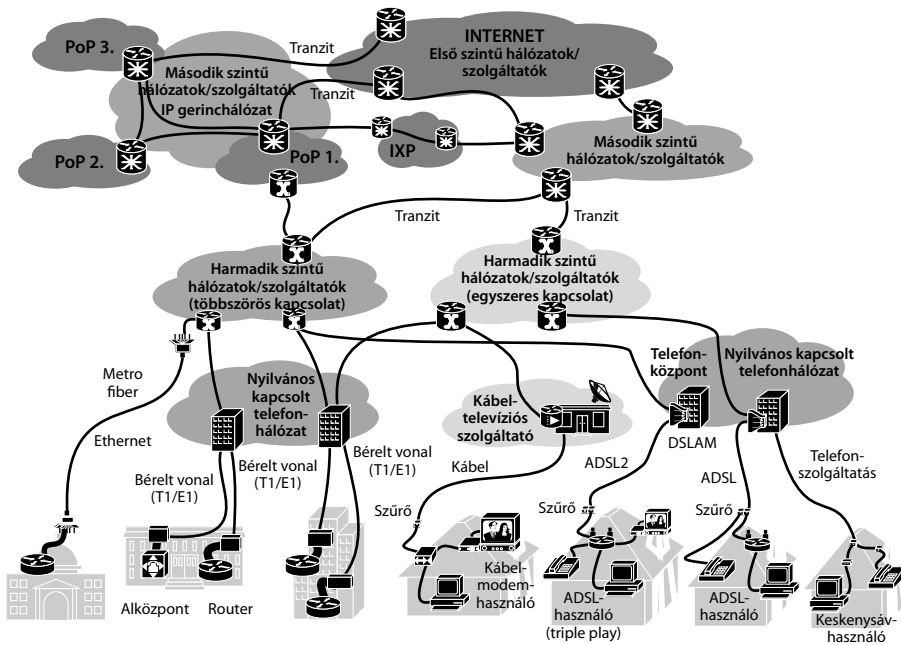
2. Térjünk át most a használatra! A használat nagyságát jól reprezentálja az interneten zajló adatforgalom mennyisége. Számos forrásból igen nagy tömegben állnak rendelkezésre az adatforgalom egészének vagy különféle részeinek a nagyságára, megoszlására és növekedésére vonatkozó, magas minőségű és gyakran frissített adatok.²⁵ Annak ellenére, hogy a népszerű mondás szerint „*a bit is a bit*”, a különféle forgalmak egyszerű összeadásából származó súlyozatlan volumenindexek durván torzítottak, hiszen a költségrugalmasság forgalmi kategóriánkénti értékei minden bizonnyal nagyon jelentősen szóródnak. Három további nehézség is felmerül. Először, a forgalmi mérések, becslések és tanulmányok nem közgazdasági szempontból közelítik meg a forgalmakat, ezért nem képesek arra, hogy közgazdasági szempontból (elvileg a költségrugalmasságok szempontjából) homogén kategóriákat hozzanak létre. Másodszor, a felhasználók és a használatok volumenindexeinek az aggregálása sem valósítható meg torzításmentesen – ismét a megfelelő súlyok hiánya miatt. Harmadszor, a felhasználók és a forgalom mennyiségein túlmenően vannak az internetnek más jelentős outputjai is, amelyekre nem rendelkezünk adatokkal. Ha ezek volumenindexe eltér a felhasználók és a forgalmak volumenindexeinek az aggregátumától, akkor hiányuk jelentősen torzíthatja az internet outputjának mérőszámait, ami hamis becslési eredményekre vezethet a termelési folyamat közgazdasági jellemzőit illetően. Az érték- és árindexek mérése még kevésbé lehetséges, mint a volumenindexeké, mert az ingyenes szolgáltatásoknak igen nagy a súlya, és az alkalmazott árképzési módszerek következtében gyakran nincsen kapcsolat, vagy csak igen laza kapcsolat van az outputok mennyisége és árbevétele között.

Célszerű az interneten zajló termelési folyamatokat két fő csoportba sorolni. Az első csoportba az internetszolgáltatók (*Internet Service Provider, ISP*) által nyújtott szolgáltatások tartoznak, a második csoportba a különféle termékek és szolgáltatások internetes közvetítése a fogyasztók számára.

Mint azt a 12. ábra is mutatja, az internet mint a hálózatok hálózata hierarchikus felépítésű. Az internetprotokoll (IP) által meghatározott architektúra a hálózatoknak és az internetszolgáltatóknak három szintjét definiálja. Ezeket és kapcsolataikat tartalmazza az ábra. Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a termelési folyamatot, továbbá hogy elkerüljünk számos, az architektúrával kapcsolatos félreértést, először ezt az ábrát kell szemügyre vennünk.

A hierarchiaszintek megkülönböztetésének az a leginkább elterjedt formája, amely az összekapcsolások elrendezését fogadja el kritériumnak. Eszerint az első szintű (Tier 1) hálózatok képesek az internet valamennyi hálózatához való hozzá-

²⁵ Például a MINTS (Minnesota INternet Traffic Studies).

Forrás: Ludovic Ferré, http://en.wikipedia.org/wiki/File:Internet_Connectivity_An_Overview.svg

12. ÁBRA • Internetarchitektúra

férésre, mégpedig ingyenes összekapcsolás, a már említett kölcsönös megállapodáson alapuló, fizetés nélküli összekapcsolási (*peering*) szerződés révén. Azok a hálózatok, amelyek fizetős összekapcsolási szerződéseket kötnek más hálózatokkal, nem minősülnek első szintű hálózatnak, hanem ha vegyesen rendelkeznek fizetős és ingyenes összekapcsolásokkal, akkor második szintű (Tier 2) hálózatnak, ha pedig kizárólag fizetős összekapcsolások alapján működnek, akkor harmadik szintű (Tier 3) hálózatnak minősülnek.

Az internetet alkotó szolgáltatóhálózatok szintek szerinti hierarchikus megkülönböztetése zavaros helyzetet és egymásnak ellentmondó értelmezéseket hozott létre. A zavar alapvető oka az, hogy a távközléssel ellentétben az internetnek nincsen hivatalos definíciója, sőt olyan szervezet sem létezik, amelynek feladata lenne ilyet alkotni. A 12. ábra szerint az első, második és harmadik szintű hálózatok az internethierarchia három, egymástól világosan elkülönülő szintjén helyezkednek el. A valóságban azonban ez nincs így. Bármely összekapcsolási forma bármely szinten előfordulhat, és elő is fordul. Miután az összekapcsolási szerződések szabályozatlanok, és a szerződő felek gyakran üzleti titoknak minősítik őket, titoktartási megállapodásokat fűznek hozzájuk, nem tudjuk megbízható módon megállapítani, hogy melyek az első, második és harmadik szintű hálózatok. A legtöbb hálózat a második

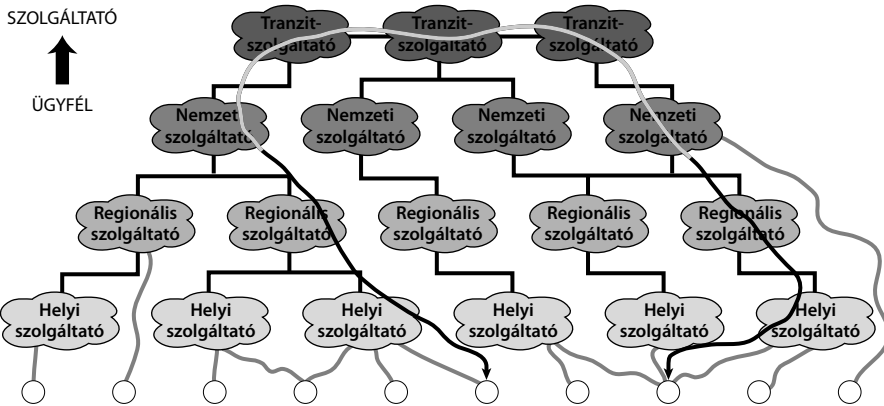
szintű kategóriába tartozik, azonban egy részük első szintűként jelenik meg.²⁶ A harmadik szintű hálózatok tipikusan a második szintűektől vásárolnak tranzitszolgáltatást. Többségük ily módon csak egy ponton kapcsolódik az internethez.

Az internetszolgáltatók rétegek szerinti csoportosítása nem alkalmas arra, hogy közgazdasági szempontból homogén és jól jellemezhető kategóriákat hozzon létre. A 12. ábra azonban rávilágít arra is, hogy a közgazdasági elemzés szempontjából mi a mérvadó. Az ábrán jelzett internetszolgáltatók kétfélék: kiskereskedők és nagykereskedők. Mint az előző fejezetben már említettük, a kiskereskedő internetszolgáltatóknak egyéni, csoportos és intézményi felhasználóik, előfizetőik vannak. Hálózataikat összekapcsolják egymással és a nagykereskedő internetszolgáltatók hálózataival. A nagykereskedő internetszolgáltatóknak nincsenek felhasználó előfizetőik. Az ő ügyfeleik a kiskereskedő internetszolgáltatók, akiknek a forgalmát szállítják. Hálózataikat a kiskereskedő internetszolgáltatók hálózataival, valamint egymással kapcsolják össze. Ezt mutatja a 12. ábra. Ezen csak a harmadik szintű internetszolgáltatóknak vannak előfizetőik, azonban – mint már említettük – a kiskereskedő bármelyik szinthez tartozhat.

A kiskereskedő és nagykereskedő internetszolgáltatók megkülönböztetése nem lenne teljes, ha nem utalnánk a szolgáltatási területeik földrajzi méreteire. A kiskereskedő internetszolgáltatók világszerte tipikusan valamely jól definiált és viszonylag kis kiterjedésű földrajzi körzetben – például nagyvárosban, megyében, esetleg kis országban – látják el előfizetőiket internetszolgáltatásokkal, ezért „helyi” szolgáltatóknak nevezhetők. Nagyobb országokban a helyi internetszolgáltatók a regionális internetszolgáltatók ügyfelei, a regionális internetszolgáltatókat pedig a nemzeti internetszolgáltatók szolgálják ki. A hierarchia legfelső szintjén a globális szolgáltatást lehetővé tevő internetszolgáltatók állnak. Őket gerinchálózatnak, tranzitnak és globálisnak egyaránt nevezik a szakirodalomban.

A 13. ábra két kiegészítést kínál a 12. ábrához. Először, megkülönbözteti a nagykereskedő internetszolgáltatók három rétegét, másodsor, bemutatja, hogy „hibrid” internetszolgáltatók kombinálhatják a kiskereskedő és nagykereskedő internetszolgáltató funkciókat, ha rendelkeznek előfizetőkkel is, valamint egyidejűleg más internetszolgáltatók számára is nyújtanak összekapcsolási szolgáltatásokat. Mindkét kiegészítés fontos. Ismeretes, hogy a távközlésben jelentős különbségek vannak egyfelől a különböző zónákba irányuló belföldi távolsági és nemzetközi szolgáltatások termelési folyamatainak, másfelől a helyi, távolsági és integrált (helyi-távolsági) szolgáltatások termelési folyamatainak a közgazdasági jellemzői között. Feltételezhető, hogy hasonló különbségek léteznek az internetszolgáltatók termelési folyamatai között is.

²⁶ A múltban gondot okozott a felhasználók egy részének az a téves nézete, hogy a felhasználók csak első szintű internetszolgáltatóktól vásárolhatnak szolgáltatást. Ezért fordult elő, hogy egyes második szintű internetszolgáltatók a több előfizető reményében első szintűnek mutatták magukat.

Forrás: Huston [2000].

13. ÁBRA • Az internet földrajzi hierarchiája

A nagykereskedő internetszolgáltatók outputjának döntő része szolgáltatás: távolsági bitszállítás (a termelési folyamatok közgazdasági elemzése általában figyelmen kívül hagyja azokat a termékeket és egyéb szolgáltatásokat, amelyek az árbevételnek csak kis részét teszik ki). A bitáramok nem különböznek egymástól sem a szállított információ tartalma, sem az internetszolgáltató szerint, vagyis homogén output elemeinek tekinthetők, ezért termelésük jól jellemezhető egytermékes ökonometriai termelési és költségmodellek segítségével. Ilyen modellek léteznek, azonban üzleti titokként kezelik őket, ezért eredményeikhez nem lehet nyilvánosan hozzájutni. Csak a legáltalánosabb következtetésekről rendelkezünk korlátozott mértékben nem hivatalos és forrásmegjelölés nélküli információval. Közgazdasági szempontból termelési folyamatuk erősen hasonlít a belföldi távolsági és nemzetközi távközlési szolgáltatások termelési folyamataihoz. A távközlési hálózatok termelési folyamatainak közgazdasági tulajdonságaira vonatkozó terjedelmes és zömében jó minőségű empirikus adat áll rendelkezésünkre. Biztonsággal feltételezhető, hogy a nagykereskedő internetszolgáltatók közgazdasági tulajdonságai hasonlítanak a távközlési hálózatok következő tulajdonságaihoz.

- Termelési folyamatuk főbb inputjai iránti keresletük a munka, anyag és energia esetében közepesen, a tőke esetében pedig erősen ár rugalmatlan. A tőkeinput nagyságát és összetételét nagyon nagy mértékben a technológia határozza meg, míg a munka, anyag, energia és egyéb inputok tekintetében az internetszolgáltatók az általuk alkalmazott technológia keretein belül rendelkeznek bizonyos – alacsony – fokú döntési rugalmassággal.
- Inputarányaikat döntő mértékben az alkalmazott műszaki megoldások követelményei határozzák meg. Inputjaik a termelés méretének növekedése során mér-

sékelten, a technológiai változások hatására viszont viszonylag nagy mértékben helyettesíthetők.

- Termelési folyamataikat két okból is igen magas fokú méretgazdaságosság jellemzi: 1. költségeik nagy többségét hálózataik fix és kvázifix költségei teszik ki, magas fokú méretgazdaságosságuknak ez a legfőbb oka; 2. változó költségeik degresszívek, lassabban növekednek, mint outputjuk volumene.
- Outputjuk (a bitszállítás internetprotokoll-tranzitálás formájában) határkölsége alacsony vagy éppen nulla, ezért árképzésükben igen változatos elvek, módszerek és gyakorlatok léteznek.
- A technológiai változások sokrétűek és nagyon gyorsak. A technológiai változások jelentős költségmentesítő, termelékenységet növelő hatásokat fejtenek ki.
- A technológiai változások hatására új inputok és outputok jelennek meg; javul az outputok minősége; javul az inputok és outputok hatékonysága; megváltoznak az inputok és outputok arányai.

A kiskereskedő internetszolgáltatók termelési folyamatáról kevesebbet tudunk, mint a nagykereskedőkéről. A közgazdasági elemzések eredményei az ő esetükben sem publikusak. Itt is segít a távközlési hálózatokhoz való hasonlóság, ami azonban sokkal kisebb mértékű, mint a nagykereskedő internetszolgáltatók esetében. A kiskereskedő internetszolgáltatók outputja bonyolult szerkezetű. Általában a következő elemeket tartalmazza:

- *hozzáférés*: 1. hálózathoz: (keskenysávú, 56–64 kilobit/másodperc), 2. szélessávú (ISDN, DSL, kábeltévé, mobil, bérelt vonal)²⁷ információs forrásokhoz (ahonnan a felhasználó informálódik), információs rendeltetési helyekhez (amelyeket a felhasználó informál), személyekhez, csoportokhoz (interperszonális kommunikáció céljából);
- *használat*: bitszállítás (internetprotokoll-tranzitálás);
- *szolgáltatás* (e-mail);
- *termék*: információ (internetszolgáltatótól eredő vagy származékos), hardver (modem, adapter stb.), szoftver, egyéb;
- *ügyféltámogatás*.

A bitszállítás esetében ugyanazokat a tulajdonságokat lehet ésszerűen feltételezni, mint a nagykereskedő internetszolgáltatóknál. A hálózathoz való hozzáférés mint szolgáltatás tulajdonságai valószínűleg megegyeznek azokkal, amelyeket, a távköz-

²⁷ Kiterjedt vita folyik a három, jelenleg legfontosabb hozzáférési technológia (DSL, kábeltévé, mobil) által meghatározott piacok közötti helyettesíthetőségről. Elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű empirikus adat hiányában a vita jelenleg nem eldönthető. Előfordulhat, hogy egyes EU-tagállamokban a piac egységes, másokban viszont nem, hanem esetleg mindhárom hozzáférési technológia külön piacot szolgál.

lésben találunk. A többi output termelési folyamatának jellemzőiről azonban vajmi keveset, sokszor egyáltalán semmit sem tudunk.

A kiskereskedő internetszolgáltatók árképzése jóval egyszerűbb, mint output-szerkezetük. Az egyedi outputoknak – egyes eseteket kivéve – nincsen külön árak. Az előfizető vagy forgalomérzéketlen havi átalánydíjat fizet (*Anania–Solomon* [1995]), amelyért cserében hozzájut az internetszolgáltató valamennyi szolgáltatásához, vagy a havi díjon túlmenően forgalomérzékeny árat is fizet kétrészes ár formájában.²⁸ A kétrészes ár elvileg különválasztja a hozzáférés és a használat árát, a valóságban azonban ez a szétválasztás gyakran vagy nem, vagy erősen torz formában valósul meg. Gyakori jelenség az is, hogy egyes specifikus outputokért (különösen a termékekért) az internetszolgáltató külön árat számol fel.

A kiskereskedő internetszolgáltatók termelési folyamatának elemzése számos nehézséggel küzd. Ezek közül talán a legsúlyosabb az a körülmény, hogy a termelési folyamatnak az olyan inputok is elválaszthatatlan részei, amelyek nem az internetszolgáltató inputjai, és amelyek mérését az internetszolgáltató a gyakorlatban nem tudja megvalósítani. Az internetes termelési folyamat infrastruktúrája a következő elemeket is tartalmazza:

- a felhasználó informatikai környezete,
- a hozzáférési hálózatok (vezetékes és mobil távközlő, kábeltévé),
- az eladók és információk források informatikai környezete.²⁹

E három „külső” elem olyan inputokat tartalmaz, amelyek fontos szerepet töltenek be az internetes termelési folyamatban, és amelyek az internetszolgáltató „belső” inputjaival széles körű és magas fokú *helyettesítési* viszonyban állnak, ezért a modellekben azoktól elválaszthatatlanok, hiszen figyelmen kívül hagyásuk torzítaná azoknak az inputoknak a határtermelékenységét, amelyeket helyettesítenek, illetve amelyek őket helyettesítik. A nehézségek éppen e miatt a helyettesítési viszony miatt nagyobbak, mint a távközlésben vagy a nagykereskedő internetszolgáltatók esetében.

A távközlési szolgáltató és a nagykereskedő internetszolgáltató kizárólag (vagy majdnem kizárólag) digitális jeleket szállít. A jelforgalomnak az a mennyisége, amelyet másoktól átvész, és amelyet ismét másoknak átad, függ ugyan az átadó és az átvevő környezetétől, azonban az ügyfél által meghatározottnak, exogénnek tekinthető. Az átveendő forgalom mennyiségét a keresletkutatás hivatott megbecsülni és előre jelezni. Az átvett forgalom lebonyolítása a szolgáltató saját inputjainak a segítségével

²⁸ Az is előfordult, különösen az internet korai éveiben, hogy az internetszolgáltató csak forgalomérzékeny árat képezett.

²⁹ Az output infrastrukturális költségeit ezeknek az infrastrukturális elemeknek a különbözőzeti költségei alkotják. Mindhárom elemnek léteznek olyan költségei, amelyek nem az internet-hozzáférés és -használat következtében merülnek fel. Ezeket a költségszerkezetükből eltávolítva, kapjuk az internet infrastrukturális különbözőzeti költségeit.

történik, beleértve az összekapcsolási szolgáltatások formájában létező inputokat is, amelyek árai – legalábbis ideális esetben – ugyanúgy a költségeken alapulnak, mint más inputok. Nem így a kiskereskedő internetszolgáltató esetében, ahol 1. a termelő-tevékenység nemcsak jelszállítás, hanem –feldolgozás és számos más tevékenység is; 2. a kereslet nagyságát és alakulását nemcsak exogén, hanem endogén körülmények is meghatározzák; 3. a termelési folyamatban exogén inputok is részt vesznek.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a távközlési analógiára épített jellemzésünk egyrészt egyenetlen, másrészt csak korlátozott mértékben hasznos. Az egyenetlen minőség annak a következménye, hogy a távközlési termelési folyamattal való hasonlóság bizonyíthatósága, illetve valószínűsíthetősége erős szóródást mutat. A technológiai változások tulajdonságainak műszaki szemléletű összehasonlítása általában megbízhatóan bizonyít. Más módon ugyan, de hasonló megbízhatósággal vonhatunk párhuzamot a méretgazdaságosságot illetően. A két hálózat összevetése azt mutatja, hogy mindkettőben igen magas a fix költségek aránya, a hálózati modularitás és egyéb okok miatt is jelentős a kvázifix költségek súlya, valamint a viszonylag kis súlyú változó költségek legtöbbször természeténél fogva degresszíven növekvő. Mindhárom körülmény méretgazdaságosságot idéz elő.

A távközléssel való párhuzam figyelembevétele azért korlátozott, mert minőségi elemzésre alkalmat ad ugyan, de mennyiségi elemzéseket számszerű adatok hiányában nem lehet végezni. Egy dolog biztonsággal állítani, hogy a termelési folyamatokban létezik magas fokú méretgazdaságosság, és más dolog ismerni a méretgazdaságosság fokát, az inputok iránti kereslet ár rugalmasságait, az inpuhelyettesítés becslési eredményeit és a termelés más mennyiségi ismérveit. Ezek megismerésére a belátható jövőben nem lesz lehetőségünk. Az internet technológiájának, szervezétének, különösen szabályozásának és kormányzásának tovább kell fejlődnie ahhoz, hogy a közgazdasági elemzés jelenlegi információs akadályai megszűnjenek, vagy legalább jelentős mértékben enyhüljenek.

MÁS SZEREPLŐKRŐL RÖVIDEN

Térjünk most át röviden a többi szereplőre! Az internet termelési folyamata során nemcsak az internetszolgáltatók között, valamint az internetszolgáltatók és a felhasználók között folyik interakció, hanem a szereplők más csoportja között is. Ezek a következők:

1. a felhasználók, akik egyfelől az internetszolgáltatók ügyfelei, előfizetői, másfelől pedig az internet közvetítésével kapcsolatba kerülnek mindazokkal, akik vagy amik információt, információs terméket és szolgáltatást vagy hagyományos terméket és szolgáltatást kívánnak nyújtani vagy igénybe venni, az internethez hozzáférnek, és annak oldalain navigálnak;

2. az internetszolgáltatók, akik nemcsak a felhasználókkal állnak kapcsolatban, hanem az internetet mint termelési és értékesítési médiumot a tartalomszolgáltatók, eladók, vevők, hirdetőik és közvetítők rendelkezésére bocsátják;
3. a tartalomszolgáltatók, akik a weboldalakat (saját termelésű vagy tartalomtermelőktől beszerzett) információval töltik fel, és különféle módokon vezérlik;
4. azok az eladók, akik termékeiket és szolgáltatásaikat az internet közvetítésével kívánják értékesíteni;
5. azok a vevők, akik termékek és szolgáltatások iránti keresletüket az internet közvetítésével kívánják kielégíteni;
6. a hirdetőik, akik a felhasználók figyelmét kívánják maguk felé fordítani, és erre a célra a tartalomszolgáltatókat közvetítőként használják, amikor velük hirdetéseket helyeztetnek az internet oldalaira;
7. a közvetítők, akik a legkülönbözőbb eszközökkel, módszerekkel és eljárásokkal teremtenek kapcsolatot: *a)* a felhasználók és a tartalomszolgáltatók között; *b)* a felhasználók és az eladók között: *egyrészt* a tranzakció bonyolítása (például az online árverők), *másrészt* a pénzforgalom bonyolítása, *harmadrészt* a megvásárolt termékek szállítása révén; *c)* a hirdetőik és a tartalomszolgáltatók között; *d)* a felhasználók és a hirdetőik között.

A közvetítőkről érdemes megjegyezni, hogy egy részük az internet termelési folyamata szempontjából részben vagy teljesen háttérszereplő, mivel az interneten egymással interakcióban lévő szereplőkkel olyan interakciót folytatnak, amely az internet termelési folyamatán kívül zajlik. Ilyen interakció keletkezik például a szállítás vagy az offline fizetés során még akkor is, amikor a fizetés, illetve szállítás elrendezése online történik. Az interneten folyó interakciót sok más esetben is kiegészítik vagy helyettesítik offline interakciók.

A szereplők közötti interakciók az internet *használata* során valósulnak meg. Az igen sokféle használati forma közül most csak a két legfontosabb kiemelésére van lehetőségünk:

1. tartalomszolgáltatás: *a)* információ szállítása: forrástól a felhasználóig (webhely, weboldal, böngésző) és felhasználótól a rendeltetésig (böngésző); *b)* információfeldolgozás és -menedzselés [például keresőrendszerek (*search engine*), árukereső szoftverek (*shopbot*), dinamikus árazást segítő szoftverek (*pricebot*)];
2. kereskedelmi tranzakciók közvetítése: *a)* információs termékek adásvétele: analóg fizikai termék (például könyv, újság, szakcikk), digitális fizikai termék (például CD, DVD); *b)* információs szolgáltatások adásvétele: információs termékek letöltése (zene, könyv, kép, video stb.), szoftverszolgáltatások [szofverek mint szolgáltatások (*Software as a Service, SaaS*), informatikai felhők (*cloud computing*)]; *c)* analóg termékek és szolgáltatások adásvétele (*online shopping*).

TARTALOMSZOLGÁLTATÁS, TARTALOMSZOLGÁLTATÓK

A tartalomszolgáltató tulajdonképpen egy vagy több webhely, amely digitális online információt kínál a felhasználóknak. A kínált információ sokféle lehet: hírek, szórakoztatás, útinformáció, állásajánlatok stb.

A tartalomszolgáltatókról szóló irodalom nagy többségét azok az anyagok teszik ki, amelyek a szerzői jog által védett szellemi termékek online kínálatával kapcsolatosak. Ez érthető, hiszen a szerzők és felhasználók érdekeinek ütközésére nehéz kielégítő megoldásokat találni. Jelenlegi témánk azonban nem a szerzői jogokról, hanem a termelési folyamat közgazdasági jellemzőiről szól, ezért az érdekütközés és vita részleteit nem tárgyaljuk.

Közgazdasági szempontból a tartalomszolgáltatók üzleti modelljének van alapvető jelentősége. Az üzleti modellek klasszikus kérdése: Miből lesz az árbevétel? Árbevételre a tartalomszolgáltatók háromféleképpen tudnak szert tenni: 1. a kínált információ árából, 2. hirdetésekéből, amelyek a tartalmat kínáló weboldalakon jelennek meg, és 3. szindikátusba tömörülés révén (Freeman [2001]).

1. A kínált információért ismét háromféleképpen lehet árbevételhez jutni: *a*) az információ volumenérzékeny ára segítségével (például speciális és/vagy feldolgozott információ esetén), *b*) fix előfizetési vagy látogatásonkénti díjakból, és *c*) a különféle árak valamilyen kombinációja révén. Mindháromra sok példa létezik, azonban az információ árára épülő üzleti modell a gyakorlatban a próbálkozások többségében nem vált be, ezért manapság a tartalomszolgáltatók többnyire ingyen kínálják tartalmaikat.

2. Az ingyenes, hirdetési árbevételből megélni kívánó tartalomszolgáltató számára az outputot a látogatások száma és a látogatásonkénti klikkek száma jelenti, hiszen ezek határozzák meg weboldala értékét a rajta hirdetőik számára, és természetesen ezektől függ a hirdetőik száma és az általuk fizetett díjak nagysága, vagyis az árbevétel. Esetenként változik, hogy az output volumenének egyszerűen a klikkek összes száma vagy pedig a klikkeknek valamilyen – relatív fontossággal – súlyozott indexe-e a megfelelőbb mérőszáma.³⁰ Az output ára közvetlenül nem megfigyelhető, mert az árbevétel elemei nem rendelhetők hozzá az egyedi klikkekhez.

Az ár mérésére az árbevétel értékindexének és az output volumenindexének a hányadosaként előállított implicit outputárindex jelent alkalmas módszert. A termelési

.....
³⁰ Egy-egy weboldalnak a hirdető szempontjából vett fontossága mérhető azzal, hogy mennyire ragadta meg és kötötte le a látogató figyelmét, ami viszont mérhető azoknak az akcióknak a megfigyelése segítségével, amelyeket a látogató kezdeményez (például menti vagy kinyomtatja az oldalt; e-mail üzenetben elküldi a linket vagy magát az oldalt; felveszi a kapcsolatot az információ szerzőjével a weboldalon javasolt módok egyikén; stb.).

folyamat ökonometriai modellezésével kapcsolatban nem merülnek fel jelentősebb általános akadályok, hiszen a tartalomszolgáltató számvitele és információs rendszerre megfelelő mennyiségű és minőségű adatot tartalmaz az inputok ár-, volumen- és értékindexeinek a kiszámításához. A modellezés szempontjából bonyodalmat okozhat a tartalomszolgáltatóknak az a törekvése – különösen a hirdetési árbevételre épített üzleti modellek mérsékelt sikerei, illetve kudarcai következtében –, hogy tevékenységüket különféle irányokba kiterjesszék. Sokan kezdettől fogva törekedtek a hagyományos és az online üzleti tevékenység kombinálására. Erre talán a legjobb példát a könyvruházak és újságok képviselik. Mások többféle digitális tartalom kombinált kínálatát igyekeznek megvalósítani, például a webhelyeken kínált tartalmak mellett és azokkal kombinálva helyspecifikus mobiltartalmakat kezdenek kínálni. Ismét mások a feldolgozás irányába mozdulnak el, és egyszerre kínálnak „nyers” és feldolgozott tartalmakat. A közös termelés újabb és újabb esetei egyfelől megnehezítik a gazdasági változók mérését, másfelől viszont új lehetőségeket nyitnak korábban nem kutatott jelenségek, különösen a választékgazdaságosság feltárására.

Az utóbbi öt-tíz év során a tartalomszolgáltatók egy része jelentős – és az internet architektúráját és topológiáját is érintő – átalakulásokon ment keresztül. Azok a nagy tartalom- és alkalmazásslátszolgáltatók, amelyek szolgáltatásai iránti kereslet földrajzilag nagy kiterjedésű, például kontinentális vagy globális méretű, és különlegesen nagy volumenű, úgynevezett tartalomszolgáltató hálózatokat (*CDN = Content Delivery Network, Content Distribution Network*) üzemeltethetnek. A tartalomszolgáltató hálózat a *webes gyorsítótárak elvének* kiterjesztése, amely viszont a komputer gyorsítótárainak (*cache* egységeinek) az internetre való alkalmazásából született.³¹

A komputeren a gyorsítótár kijelölt memóriablokkot jelent, olyan adatok ideiglenes másolatait tartalmazza, amelyek ismételt használatának nagy a valószínűsége. A komputerprocesszorok és merevlemezek gyakran használnak gyorsítótárakat, hogy növeljék a keresett információhoz való hozzáférés sebességét, mert a memória helyett a gyorsabban hozzáférhető célzott memóriablokkból nyerik ki azt (pontosabban annak másolatát). A gyorsítótárak ugyancsak használatosak webböngészőkön és webszervereken.

A webes gyorsítótárak a felhasználókhöz közel elhelyezkedő szervereken jelentenek olyan memóriablokkot, amelyet annak érdekében hoznak létre és tartanak fenn, hogy valamely internettartalmaknak a bennük tárolt *másolataikhoz* a felhasználók „helyileg” férhessenek hozzá. A webes gyorsítótár a „helyi” memóriablokkok földrajzilag szétosztott rendszere. A helyi elérhetőség azt jelenti, hogy például az Internet Exploreren végzett keresések eredményeinek egy – a leggyakrabban keresett – részét helyben (Ausztráliában Ausztráliából, Koreában Koreából stb.) elégtik ki ahelyett,

³¹ A gyorsítótár a felhasználó számára nem transzparens. Innen a nemzetközi neve: *cache*, amely a francia *cacher* = elrejtteni, eldugni igéből származik.

hogy a keresők az egész világon ugyanattól a kaliforniai központi szervertől kapnák az információt. A szolgáltató feladata annak meghatározása, hogy 1. a másolatok hány helyre és mely földrajzi pontokra kerüljenek; 2. mely tartalmakat érdemes és melyeket nem érdemes másolatok formájában földrajzilag szétszórni.³² A böngészők forgalmának mérése és elemzése során folyamatosan keletkeznek arra vonatkozó adatok, hogy mely tartalmakat milyen földrajzi területeken milyen mennyiségben – azaz milyen adatforgalmakat generálva – keresnek a felhasználók. A hálózat és a forgalom technológiai és költségjellemzőinek ismeretében az adatszolgáltató folyamatosan – vagy legalábbis gyakran – korlátos költségminimalizálási feladatokat old meg, amikor földrajzi szétszórás alternatívák között választ, illetve választásait módosítja.³³ A világhálón a gyorsítótár költségmegtakarítási elsősorban a hosszú távú – a gerinchálózaton is átfutó – adatforgalom csökkentéséből adódnak. A gyorsítótár természetesen növeli a költséget a földrajzilag szétszórott szerverek tárolókapacitási többletei miatt, továbbá terheléelosztási, útvonal-meghatározási és egyéb szoftvereszközök használatát teszi szükségessé. Ezek azonban tipikusan olcsók.

A gyorsítótár *javítja a böngészés minőségét* – elsősorban az elérési sebesség növelése révén –, de jótékony hatással lehet magának a tartalomnak a minőségére is. Annak érdekében ugyanis, hogy szolgáltatásuk a böngésző listáján minél előbbre kerüljön, a tartalomszolgáltatók különféle minőségjavító intézkedéseket tehetnek.

A gyorsítótár tartalomspecifikus *méretgazdaságosság* forrása. Minél nagyobb a valamely tartalom iránti felhasználói kereslet, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a gyorsítótár költségmegtakarító hatású, illetve annál nagyobb a költségmegtakarítás.

A gyorsítótár *választékgazdaságosság* forrása is, hiszen a kijelölt memóriablokkok a legkülönbözőbb tartalmak másolatainak a befogadására alkalmasak, és a sokféle tartalom által szükségessé tett kapacitásbővítés különbözőzeti költségei normális esetben fordított arányban változnak a kapacitás bővítendő nagyságával. Sajnálatos módon nem rendelkezünk a méret- és választékgazdaságosság mértékére vonatkozó becslésekkel, mert empirikus tanulmányok vagy nem léteznek, vagy eredményeiket nem hozzák nyilvánosságra.

A tartalomszolgáltató hálózat olyan hálózat, amely csomópontjait olyan számítógépek (is) alkotják, amelyeknek kijelölt memóriablokkjain másolatok formájában tárolt tartalmak, alkalmazások és/vagy utasítások találhatók. A tartalomszolgáltató hálózat két szempontból is a webes gyorsítótár elvének kiterjesztését jelenti. *Egyfelől*, a szolgáltatott információ köre a webtartalmakon kívül kiterjed az alkalmazásslol-

³² A gyakorlatban a feladatok elválnak egymástól. Elsőként merül fel egy-egy gyorsítótár kialakításának a feladata, majd pedig a létrehozott tároló esetében annak meghatározása, hogy mikor, mennyi ideig kell megtartani a forrásszervertől kért információ másolatát, mikor kell frissítést kérni a forrásszervertől stb.

³³ A Web cache működési szabályai – köztük a költségminimalizálási feladat korlátai – részben a protokollban (HTTP 1.0 és 1.1) található, részben a cache-adminisztrátor állapítja meg őket.

gáltatók (*Application Service Provider, ASP*) által kínált szolgáltatásokra, továbbá a legkülönbözőbb letölthető tartalmakra, valós idejű média- és más szolgáltatásokra, az internetre vonatkozó technikai információkra és sok egyébire is.

Másfelől, a szerverek mint csomópontok által kialakított hálózat a forgalmat az interneten, annak gerinchálózatán belülről azon kívülre, sőt esetenként magán az interneten kívülre tereli. Szűkebb értelemben ez utóbbit nevezzük tartalomszolgáltató hálózatnak, amely szolgáltatói magánhálózat formáját ölti, és az internethez lehetőleg annak „szélein” kapcsolódik. A széleken elhelyezkedő, kisebb kapacitású szerverek együttes kapacitáskihasználása lényegesen jobb a nagyon nagy kapacitású gerinchálózati szerverekénél, amelyek kihasználását a gerinchálózat kisebb sebessége erőteljesen korlátozhatja.

A webes gyorsítótárakhoz hasonlóan a tartalomszolgáltató hálózat is méret- és választékgazdaságosságok forrása, továbbá igen jelentős minőséggazdaságosság is jellemzi. Egyfelől a felhasználóhoz közeli peremterületi és magánhálózati adatforrások használatának minőségi mutatói jobbak, mint az internet gerinchálózatán átmenő forgalomé, másfelől a szolgáltatás minőségének javulása alacsony többletköltségek árán, sőt az esetek zömében költségmegtakarítás mellett valósul meg.

Az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók szerepe egyre növekszik, és üzleti stratégiájuk egyre újabb elemekkel gazdagodik. Jellemző fejlemény az adatszolgáltató hálózatok bővítése, sőt globális gerinchálózatokkal való kiegészítése. A legújabb trendeket talán a legjobban demonstráló Google saját globális gerinchálózatot hozott létre, forgalmát gyors ütemben erre a gerinchálózatra irányítja, egyre csökkenő mértékben veszi igénybe az internetszolgáltatók tranzitjait, és egyre több közvetlen összekapcsolást hoz létre felhasználói hálózatokkal. Az interneten kívüli forgalom növekedését elsősorban az összforgalom gyors növekedése, a többletforgalom táplálja, de egyes irodalmi források szerint szerepet játszik benne az internetszolgáltatók forgalmának visszaszorulása, pontosabban növekedési ütemének csökkenése is, ami annak a következménye, hogy az interneten kívüli forgalom egy része interneten belüli forgalmat helyettesít.

Az alkalmazásokat illetően is jelentős strukturális fejleményekről számolnak be a legújabb tanulmányok. Megfigyeléseik alapján úgy tűnik, hogy az előtérbe kerülő és gyorsan növekvő számú és volumenű alkalmazásoknak, például a videoalapú alkalmazásoknak a centralizált szerveren alapuló, csillagtopológiájú architektúra jobban kedvez, mint a szétosztott alkalmazású hálótípusú architektúrák. A nagyon ritka mennyiségi elemzések egyikében, *Oberheide–Jahanian* [2010] nagy adatbázissal dolgozó forgalmi tanulmányában tanulságos összefoglalást találunk azokról a messze mutató trendekről, amelyek az utóbbi néhány évben öltöttek testet az interneten.³⁴

³⁴ Eredetiben idézzük: „Our main contribution is the identification of a significant ongoing evolution of provider interconnection strategies and resultant inter-domain traffic demands, including the rapid transition to a more densely interconnected and less hierarchical inter-domain Internet

INFORMATIZÁLÁS

Az informatizált új gazdaságban számos olyan jelenség keletkezett, amely miatt a közgazdászoknak, gazdaságpolitikusoknak és szabályozóknak meg kell változtatniuk gazdasági modelljeiket, és módosítaniuk kell elképzeléseiket arról, hogyan is folyik valójában a piaci verseny.

Az elektronikus és információs forradalom eredményeként létrejött új technológiák – túllépve az információtechnológiai-infokommunikációs szektor/piacok keretein – behatoltak a gazdaság más szektoraiba/piacaira, és ott „informatizálták” a termelési és fogyasztási folyamatokat. Az informatizálás eredményeként módosult a termelési és fogyasztási folyamatok számos közgazdasági alaptulajdonsága.³⁵

Hagyományos termelési folyamatok hálózati alapú (hálózatos) termelési folyamatokká váltak, az informatizálás ugyanis a termelés inputjait hálózatok csomópontjává rendezte, ami által megváltoztak kapcsolataik és transzformációs tulajdonságaik. Különösen fontosak a költség szerkezetet és a belső gazdaságosságot érintő változások. A hagyományos költség szerkezet kettős változáson ment keresztül, amelynek következtében hasonlóvá vált a távközlési és internetes termelési folyamatok kapcsán már megismert költség szerkezethez.

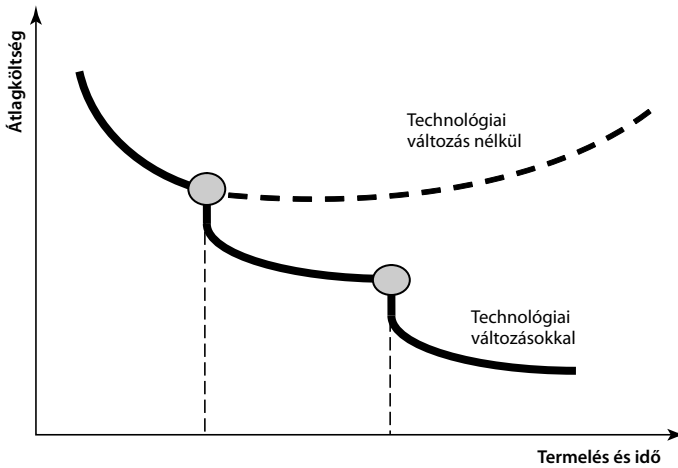
Egyfelől, az összes termelési költségen belül jelentősen megnövekedett a fix költségek aránya. Hálózati alapú termelés esetén a fix költségek elérhetik az összes költség kétharmadát-háromnegyedét, sőt még ennél is magasabbak lehetnek.

Másfelől, a változó költségek nemcsak alacsonyabbak, mint a hagyományos termelési folyamatokban, hanem nagyrészt degresszívek, azaz alacsonyabb ütemben növekednek, mint a termelés outputja. Mindkét költségtulajdonság módosítja a belső gazdaságosságot.

A fix költségek léte a csökkenő átlagköltség görbe, azaz a méretgazdaságosság legfőbb oka. Minél magasabbak a fix költségek, annál magasabb fokú a méretgazdaságosság. A változó költségek degresszivitásának jelentősége kisebb, de nem elhanyagolható. A hálózati alapú termelési folyamatokban a hatékony versenyzői piacokra termelő hagyományos termelési folyamatokra jellemző állandó hozadék helyébe a növekvő hozadék lépett.

.....
topology. ... We also identify changes in Internet inter-domain application traffic patterns, including a significant rise in video traffic and a corresponding decline in P2P. ... Economic changes including the decline of wholesale IP transit prices and the dramatic growth in advertisement-supported services reversed decade-old business dynamics between transit providers, consumer networks and content providers. For example, providers that used to charge content networks for transit now offer settlement-free interconnection or, in some cases, may even pay the content networks for access.” (11. o.)

³⁵ Az informatizált új gazdaság technológiai sajátosságait tanulságosan foglalja össze Posner [2001]. Az itt említetteken kívül olyan fontos sajátosságokat is elemez, mint 1. a gyakori be- és kilépések, 2. a gyors technológiai haladás, 3. a versenytársi együttműködés, 4. a vertikális integráció.

14. ÁBRA • Csökkenő átlagköltség technológiai változásokkal

Az elektronikus és információs forradalom technológiai változásai is másként zajlanak, mint a hagyományos technológiák változásai. A technológiai fejlődés egymást követő lépései nemcsak azonnali vagy rövid távú költségmegtakarításokat hoznak létre, hanem hosszú távon is hatnak, mert megváltoztatják a méret- és választékgazdaságosság jellemzőit. A technológiai változások növelik a méretgazdaságosság fokát, és lassítják a méretgazdaságosságnak a termelés méretének növekedése során előálló „kimerülését”. Ilyen esetekben megváltozik az átlagköltséggörbe meredeksége, és az új technológia azonnali és rövid távú költségmegtakarító hatásai eredményeként az átlagköltség időnként lefelé tolódik.³⁶ Ezt mutatja a 14. ábra. A hosszú távú méret- és választékgazdaságossági hatások nagyságrendekkel nagyobbak lehetnek a rövid távú költségmegtakarítási hatásoknál. A technológiai döntéseket ennek következtében az informatizált hagyományos termelési folyamatokban is egyre inkább a hosszú távú stratégiai megfontolások befolyásolják. Ezért váltak gyakorivá az olyan informatizálási döntések is, amelyek következtében a költségek rövid távon nem csökkennek, hanem növekednek.³⁷

A hosszú távon tartósan csökkenő átlagköltségeknek több, egymásra épülő, fontos következménye létezik. Először is, versenypiaci egyensúly esetén a verseny túlélői határköltség feletti Ramsey-árakon értékesítik termékeiket, szolgáltatásaikat.

³⁶ A lefelé tolódás különösen akkor lehet jelentős, amikor az új technológiát késéssel vezetik be.

³⁷ Aminek a bevezetés kezdeti többletköltségein kívül az is oka lehet, hogy az új technológiát „túl korán” vezetik be, azaz akkor, amikor azt a termelés volumene még nem indokolja. A korai bevezetés azonban időben előrehozza a méret- és választékgazdaságosság költségmegtakarításait. Ha a költségmegtakarítások jelenértéke nagyobb, mint a korai bevezetés többletköltsége, akkor a korai bevezetés gazdaságos.

A hosszú távú egyensúlyi ár ilyenkor a határkölségen túlmenően függ a termék vagy szolgáltatás iránti kereslet sajátár- és keresztár-rugalmasságától is. Magas fix költségek esetén ennek fontos következményei vannak, hiszen minél magasabb a fix költség, annál kevesebb túlélője van a piaci versenynek, az árak pedig a határkölségekhez viszonyítva annál magasabbak. További következmény az innovatív árképzés térhódítása. Innovatívnak nevezünk minden olyan árképzést, amely eltér a hagyományos hatékony versenyzői piacokon adottságként megfigyelhető konstans egységártól. A csökkenő átlagkölségek ösztönzik a termelőket és szolgáltatókat az innovatív árképzésre. A leggyakrabban megfigyelt jelenségek közé tartozik a mennyiségi engedmények (volumendiszkontok), a fogyasztói lojalitás áráként értelmezhető különféle engedmények, a csomagban történő értékesítés (*bundling*) és az önkiválasztáson alapuló, másodfokú árdiszkriminációs sémák. Az innovatív árképzés ellentmondásos jelenség. Egyfelől gyakran az egyetlen módja annak, hogy a termelő vagy szolgáltató fedezni tudja magas fix költségeit. Növeli ugyanis a termelés adott volumene mellett elérhető árbevétel nagyságát, és ezáltal alacsonyabb volumen mellett is lehetővé teszi a költségfedezetet. Másfelől lehetőségeket nyújt a fogyasztók bezárására (*lock in*), aminek kettős következménye van. Először, csökken az új belépők által kielégíthető piaci kereslet nagysága, vagyis belépési korlátot formál. Másodszor, a bezárt fogyasztók piacain piaci erőt hozhat létre annak minden negatív következményével (például profitábilis áremeléssel és/vagy minőségromlással) együtt. További – és az interneten kínált szellemi termékek árai szempontjából különösen fontos – következmény az, hogy a szellemi termékek kínálói olyan innovatív árformák kialakítására is képesekké válnak, amelyek – akár a fogyasztó bezárásával, akár a nélkül – ellentétesek a társadalom érdekeivel, illetve az azokat kifejező jogszabályok tartalmával.³⁸

KERESKEDELMI TRANZAKCIÓK KÖZVETÍTÉSE

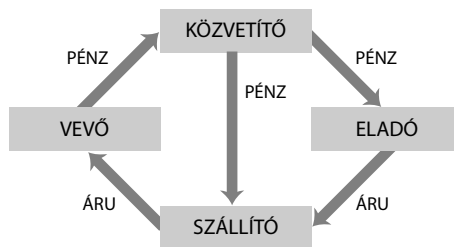
A hagyományos (analóg) termékek piaci tranzakcióit többféle infokommunikációs szolgáltatás képes közvetíteni. A telefonszolgáltatásokat használja a telemarketing. Egyes televíziós csatornák vásárlási csatornákká szakosodtak. A hagyományos piacokhoz képest a legtöbb és legjelentősebb új tulajdonsággal rendelkező piacok pedig az internet digitális online szolgáltatásainak a segítségével működnek.

Az internetgazdaságot általában úgy jellemzik, hogy abban a gazdasági tevékenységek olyan piacokon zajlanak, amelyeken a tranzakciókat elektronikus kommuni-

³⁸ Ilyen esetek legnagyobb számban a internetalapú zenei és egyéb szellemi termékek, valamint a továbbfejlesztett és frissített szoftverek úgynevezett különböző árázása (*differential pricing*) kapcsán fordultak elő, *Lessig* [2000] pedig a szellemi termékek használatérzékeny (*usage sensitive*) árázása kapcsán említi őket.

kációs szolgáltatások, nevezetesen az internet szolgáltatásai (elektronikus posta, fájltranszfer, világháló) közvetítik a piaci szereplők között. Az internettel foglalkozó szakirodalom részleteiben is feltárta, hogy az internetgazdaság hogyan és miért különbözik a hagyományos gazdaságtól, amelynek piaci tranzakciói részben az eladók és a vevők közvetlen, azaz közvetítők nélküli interakciója révén, részben pedig hagyományos közvetítők segítségével zajlanak.

A legegyszerűbb és legősibb hagyományos piacokon közvetlen bilaterális árucseré folyt, vagyis a cserélő felek egyidejűleg voltak vevők és eladók. A pénz megjelenésével szerepköreik elkülönültek, egyikük eladóvá, másikuk vevővé vált. Az árucseré – amely ekkor áru és pénz cseréjét jelentette – közöttük bonyolódott le. A különféle modern fizetési eszközök megjelenésével az árumozgás és a pénzmozgás térben és időben elválhatott egymástól. Új piaci szereplők – a közvetítők – jelennek meg. A pénzmozgás közvetítői általában bankok és pénzintézetek, de a gazdasági szereplők legkülönbézetesebb fajtái is elláthatnak pénzügyi közvetítési funkciókat. Az árumozgás szakosodott közvetítői, mint például a posta, a DHL, a Fedex vagy a UPS, nagy gazdasági jelentőségre tesznek szert. A piaci tranzakció a 15. ábrán felvázolt kvadrilaterális formát ölti.

15. ÁBRA • A kvadrilaterális piaci tranzakció szereplői

További lényeges fejlemény, hogy az eladó és a vevő is elválhatnak egymástól – térben és időben egyaránt. Az infokommunikációs közvetítés kialakulása egyfelől jelentős új lehetőségeket nyújtott az eladó és a vevő térbeli és időbeli szétválására, másfelől a pénzmozgás és az árumozgás mechanizmusában is alapvető változásokat idézett elő. Azok a pénz- és árumozgások, amelyeket az ábra jelez, ekkor az internet információs szolgáltatásai közvetítésével valósulnak meg. Az interneten folyó online szolgáltatások maguk is közvetítővé váltak, a közvetítők közvetítőjévé. Ilyenek például a PayPal szolgáltatásai, amelyek a bankszámláról, illetve a hitelkártyák segítségével történő fizetést közvetítik. A digitális és a digitális közvetítésű pénz megjelenése új módszerek és mechanizmusok létrehozása révén a pénzmozgásokat hatékonyabbá tette, új pénzügyi közvetítők megjelenéséhez vezetett, és csökkentette – sok esetben meg is szüntette – a hagyományos fizetési eszközök (készpénz, csekk), valamint a velük foglalkozó közvetítők szerepkörét. Már az internet fejlődésének korai sza-

kaszaiban is látszott, hogy az internet képessé válhat a pénzügyi közvetítők funkcióinak az átvételére. Az 1990-es évek végén sokan cikkeztek a bankok kiiktatásáról (*dezintermediáció*). A bankok és pénzintézetek azonban nem veszítették el közvetítőszerüket. Szerepükörük részben változatlan maradt, részben pedig kiegészült olyan „másodfokú” közvetítőkkal, akik a bankok és a többi szereplő közé léptek.

Az árumozgások internetes nyomon követése (*tracking*) is közvetítés. A közvetítő kapcsolatot épít ki a vevő és a szállító, illetve a szállító és az eladó között. Az árumozgásokat illetően különösen az érdemel figyelmet, hogy az infokommunikáció és benne az internet lehetővé tette a korszerű logisztika hatékony eszközeinek alkalmazását. A szállítók új típusai jelentek meg a piacon, és erőteljesen megnőtt a hához szállítás volumene és jelentősége.

Az internet piaci megjelenése a piaci szereplők – különösen az eladók és a vevők – metamorfózisához vezetett, továbbá sokoldalúan módosította a pénz- és árumozgásokat is. A pénzügyi közvetítők funkcióinak átvételére nem került sor, voltak azonban olyan közvetítők, különösen a kiskereskedők körében, akiket az internet szolgáltatásai sikerrel helyettesítettek: az eladó és a vevő közötti kapcsolat az internet segítségével közvetlenné válhatott. A kiskereskedő – esetenként jelentős költségmegtakarítással járó – kiiktatása azonban nem jelenti a közvetítők eltűnését a tranzakció folyamatából. Csupán az történik, hogy a közvetítés egy módját annak más – hatékonyabb, gazdaságosabb – módja váltja fel.

Vizsgáljuk meg közelebbről az eladók és a vevők metamorfózisát! Számos fontos új jelenség érdemel figyelmet, mindenekelőtt az, hogy az internet képes megszüntetni a piac *tér- és időkorlátait*. A vevőknek az eladók általi és az eladóknak a vevők általi elérhetősége térben és időben korlátlaná válik. A korábban helyi, regionális vagy országos piacra termelő/szolgáltató vállalkozás az internet segítségével kontinentális vagy akár globális méretűvé válhat. A kínálat térkorlátjának eltűnése radikálisan növeli a potenciális vevőkört az eladó számára és a potenciális eladói kört a vevő számára. Az időkorlát eltűnésének – amely során a heti 50-60 órás „nyitva tartás” a folyamatos elérhetőség 7×24 órás rendszerében heti 168 órára növekszik – ugyanilyen hatásai vannak.

Az eladók szempontjából nagy jelentőségű változás *a verseny globalizálódása*. Az interneten a digitális tartalmak vagy egyéb, hagyományos termékek eladói tipikusan igen nagy – gyakran végtelennek tekinthető – számú más eladóval versenyeznek. Érdekesen alakul e versenytársak megismerhetősége. Egyfelől könnyebbé válik a versenytársakra vonatkozó információk beszerzése, mert az interneten nagy tömegű, rendszerezett információ könnyen, gyorsan és olcsón elérhető. Másfelől nehezebbé válik az informálódás, ha a versenytársak távoli országokban működnek, illetve ha igen nagy a számuk. A verseny nemcsak szélesebb körűvé, hanem sokoldalúan keményebbé is válik. Nehezebb sikeresnek lenni, mint a hagyományos piacokon. Ennek két fő oka van. *Először*, globálisan mindig több – vagy legfeljebb ugyanannyi – a versenyképes eladó, mint helyileg vagy országosan. Ez egyaránt igaz

az árakra, a minőségre és a választékra vonatkozó versenyképességre. *Másodszor*, a globális költségminimum alacsonyabb a helyi vagy országos költségminimumnál, legfeljebb egyenlő azzal. Az ársáv tehát lefelé bővül. Az intenzívebb verseny nagyobb költséghatékonyságot követel. Ezt egyes online eladók a fokozott specializálódás révén, mások – éppen ellenkezőleg – a termékpalettájuk szélesítése révén kívánják elérni. Az utóbbi esetben különös jelentőségre tesznek szert azok az integrációs törekvések – horizontális és vertikális egyaránt –, amelyek létrehozására és működtetésére az internet a hagyományosnál jóval tágabb technológiai lehetőségeket kínál. Mindkét irányú elmozdulás esetében fontos az eladóknak a piaci viszonyokban bekövetkező változásokra való gyors és rugalmas reagálóképessége. A rugalmasság iránt azonban szélesebb körben támad igény, mint a hagyományos piacokon. Termékei árának, minőségének, választékának gyors módosításán túlmenően az online eladónak gyakran van szüksége kisebb-nagyobb struktúraváltásokra is.

Ami a vevőket illeti, a tér- és időkorlát megszűnésén túl az internet hatása leginkább a *vevő informáltságában* mutatkozik meg. Az online termékekre és eladókra vonatkozó információ könnyebben, gyorsabban, olcsóbban és teljesebb körben szerezhető be, mint a hagyományos piacokon. Ez alól azonban természetesen vannak kivételek is, amelyek egyik része a termék, másik része pedig az eladó sajátosságai miatt jön létre. Az interneten árusított hagyományos termékek viszonylag jelentős részére nézve igaz az, hogy az online kereskedelmi forma lehetetlenné teszi bizonyos vevői információk beszerzését. A ruhát nem lehet felpróbálni, az autóba nem lehet beülni, az élelmiszert nem lehet megkóstolni stb. A nehézségek egy része ugyan a hagyományos kereskedelmi formákkal való keverés útján és más módokon is csökkenthető, illetve megoldható, a helyzet mégis az, hogy a hagyományos termékek esetében az online piac nem mindig képes magas hatékonysággal működni. Lehetsége van azonban valóban hatékony működésre a digitális információs termékek esetében, hiszen ezekre vonatkozóan teljes körű az információ online elérhetősége.

A vevői informáltságot jelentős mértékben képesek növelni az áraknak, minőségeknek, megbízhatóságoknak, elérhetőségeknek, támogatottságoknak stb. azok az internetalapú összehasonlításai, amelyeket részben az eladók, részben maguk a vevők, részben pedig az erre szakosodott ügynökök kínálnak. Ezeknek igen sok fajtája van. Egyesek valamilyen körben specializáltak – például csak gyógyszerekre vagy számítógépekre és ezek kiegészítő berendezéseire nyújtanak információt –, mások igyekeznek a termékinformációt a termékek minél szélesebb körére kiterjeszteni. Az információ gyűjtését és elemzését, valamint a vevői információ összeállítását szoftverrobotok (*shopbot, pricebot*) végzik. A robotok sokféle termék- és eladói információt is gyűjtenek. Szerepkörük az egyszerű informáláson túllépve, kiterjedhet az optimális fogyasztói döntésre vonatkozó javaslat kialakítására, de magának a kereskedelmi tranzakciónak a lebonyolítására is.

A vevői informáltság javulása számos változáshoz vezet. A közgazdaságtan több olyan hatékonysági problémát tárt fel a piac működésében, amely az úgynevezett

információs aszimmetria következménye. Egyszerűen fogalmazva, az információs aszimmetria azért létezik, mert az eladó jobban tájékozott a keresőnél. Viszonylag rossz tájékozottsága miatt előfordul, hogy a vevő a szükségesnél nehezebben (költségesebben) találja meg a keresett árucikket, a szükségesnél drágább vagy nem megfelelő minőségű árut vásárol. Ez társadalmilag káros jelenség. Azok a piaci intézmények és mechanizmusok, amelyek csökkentik az információs aszimmetriát, hozzájárulnak a piac hatékonyságának növekedéséhez. A jobban informált vevő hatékonyabban keres, vagyis gyorsabban, alacsonyabb költséggel és biztosabban talál rá a számára megfelelő termékekre, legyenek azok az interneten árult hagyományos áruk vagy információs termékek és szolgáltatások. Hatékonyabb a magas költségekkel működő eladók verseny általi kiszűrése és a piacról való kiszorítása. A vevői információ jelentős része maguktól a vevőktől ered. Sok olyan internetes fórum létezik, amely azt a célt szolgálja, hogy vevők informálják egymást vevői tapasztalataikról. Az ilyen információnak elsősorban az eladó megbízhatóságának és ügyfélszolgálatának az értékelése kapcsán van nagy jelentősége. Vevői fórumokat a jobb informálás érdekében az összehasonlító robotokkal operáló vállalkozások is létrehozhatnak. A tapasztalatok leírásán és az egyszerű véleménynyilvánításon túlmenően arra is kéri a vevőket, hogy számszerűen feldolgozható értékelő információkat is nyújtsanak, amelyek az eladók és termékek jobb összehasonlítását szolgálják.

Létrejönnek a „vevői méretgazdaságosság” különféle esetei. Itt arról van szó, hogy minden megvalósuló tranzakció generál magára a tranzakcióra vonatkozó hasznos vevői információt, amely a hagyományos piacokon – vevői interakció hiányában – jórészt elvész a későbbi vevők számára. Ha azonban a vevők szervezett formákban rendszeresen informálják egymást tranzakciós tapasztalataikról, akkor ez az interaktív információ nem, vagy csak kis részben vesz el. Hasznosulásának eredményeként *az egyes vevő számára annál olcsóbb a vásárláshoz szükséges vevői információ beszerzése, vagyis annál alacsonyabbak a tranzakciós költségei, minél többen vásárolják az adott terméket.*

Létezik „vevői választékgazdaságosság” is, mégpedig olyan esetekben, amikor *a)* hasonlóságok léteznek a vásárolt termékek között, *b)* valamely termékre vonatkozó vevői információ tranzakciós költséget csökkentő hasznos információt produkál az eladóról azok számára, akik az adott eladó más termékeit kívánják megvásárolni.

Természetesen vannak ellentmondásos – vagy éppen egyértelműen negatív – hatások is. A tömegáruk piacain új jelenség, hogy nemcsak az eladók, de a vevők is megfigyelik egymást, információt gyűjtenek egymásról. Az interneten ennek is kialakultak a lehetőségei, hiszen azok a vállalkozások, amelyek az eladók számára információt szolgáltatnak a vevőkről, arra is képesek, hogy a vevőket egymásról informálják. A jelenség pozitív oldalán azt találjuk, hogy ezáltal is növekszik és javul a vevői információ, így a vevőknek a vevők általi megfigyelése is javítja a piaci kereslet és a piaci mechanizmus hatékonyságát. A negatív oldalon elsősorban az érdemel figyelmet, hogy a vevői kapcsolatok kialakulása társadalmilag káros kollú-

ziós magatartáshoz – szélsőséges esetekben virtuális monopsoniához³⁹ – vezethet a vevők oldalán. A tökéletesedő vevői információ a kereskedelmi és egyéb bűnözés számára is teremt új lehetőségeket.

Az online piacokon nemcsak az eladók és a vevők, hanem maguk a piaci tranzakciós mechanizmusok is változnak. Hatékonyságuk alapvetően háromféleképpen javul:

1. a tranzakciós költségek „technológiai” csökkenése révén,
2. új tranzakciós mechanizmusok megjelenése révén,
3. új tranzakciós közvetítők megjelenése révén.

Az 1. pontban a tranzakciós költségek csökkenésének azokra az eseteire utalunk, amikor az online tranzakció olcsóbb, mint ugyanannak a tranzakciónak a hagyományos lebonyolítása (például a csekkel történő fizetés). Az online tranzakció különféle „technológiai” költségmegtakarításokkal jár, mint például azok, amelyek az emberi beavatkozás minimalizálása révén állnak elő. Az online technológia olcsósága a fő oka annak, hogy a bankok, pénzügyintézetek és kereskedelmi vállalkozások online irányba igyekeznek terelni tranzakcióik minél nagyobb hányadát. A tranzakciós költségekben belül a piactutatók különös figyelmet fordítanak az úgynevezett *keresési költségekre* (*search costs*). Ezek a kívánatos termék megtalálásával kapcsolatos költségek, amelyek alakulásának kritikus fontossága van a piaci mechanizmus hatékonysága szempontjából. A költségeket természetesen az új mechanizmusok és közvetítők megjelenése is csökkenti, ezek azonban külön vizsgálatot igényelnek.

A csökkenő keresési költségek hatására megváltozik a piacok árukészletének és forgalmának a nagysága és az összetétele is. *Brynjolfsson–Hu–Smith* [2006] az amerikai könyvkereskedéseket vizsgálva azt találta, hogy a tipikus hagyományos könyvesboltokban található címek száma 40 000 és 100 000 között mozgott. Ezzel szemben az *amazon.com* online könyvruházában mintegy hárommillió cím volt elérhető. A két készlet közötti különbséget azok a kevésbé ismert, obskúrus címek alkották, amelyek forgalma olyan alacsony volt, hogy a hagyományos könyvesboltoknak egyszerűen nem érte meg tartani őket. Az *amazon.com* összeforgalmának viszont a 30-40 százalékát éppen ezek a címek hozták létre. Számos más piac összehasonlító vizsgálata is ugyanezt a – „hosszú fark” (*long tail*) néven ismert – jelenséget mutatja.⁴⁰ Az internetes – és általában az elektronikus kommunikációs szolgáltatások

³⁹ Definíciója szerint a monopsonia olyan piac, amelyen egyetlen vevő van, azonos informáltság esetén azonban több vevő is képes – mégpedig tényleges összehesztelés nélkül is – olyan egységes módon viselkedni, mintha az eladókkal szemben egyetlen vevő állna.

⁴⁰ Pareto-elv, 80/20 szabály, valamint néhány más néven ugyancsak ismert. A Wikipedia is említi (lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Pareto_principle), hogy a névadó Pareto 1906-ban felismerte, hogy Olaszországban a termőföldek 80 százaléka a lakosság 20 százalékának a tulajdonában volt, majd más jelenségekre is kiterjesztette a 80/20 szabályt. Sokféleképpen értelmezhető attól függően, hogy mire alkalmazzák. A kiskereskedelemben jelezheti azt, hogy valamely adott árucikk készletének 80

által történő – közvetítés következtében sokkal szélesebb áruválasztékot adnak el, illetve vesznek meg, mint a hagyományos piacokon, továbbá megnő az egyenként kis forgalmi volumenű áruk, a piaci rések (*niche*) termékeinek összforgalma és jelentősége. A *Brynjolfsson–Hu–Simester* [2006] által végzett társadalmi jóléti elemzés eredménye szerint a kis volumenű, kevésbé ismert címek nagy összforgalma következtében az Egyesült Államokban az általuk vizsgált évben 1 milliárd dollárt meghaladó fogyasztói többlet jött létre. Az összforgalom dinamikájának vizsgálata nemcsak a hosszú farok és az alacsony keresési költségek⁴¹ közötti oksági összefüggést mutatja meg, hanem azt is megvilágítja, hogy a hosszú farok kialakulásában és alakjában (Milyen hosszú? Milyen nehéz?) a vevői informáltságnak is fontos szerepe van. *Brynjolfsson–Hu–Simester* [2006] egy hibrid (hagyományos és internetes kereskedelmet ötvöző) cég vizsgálata során egyrészt arra a következtetésre jutott, hogy a hagyományos értékesítés sokkal kisebb áruválasztékot kínált, mint az online értékesítés, másfelől pedig a vevők egyéni tulajdonságainak a vizsgálatba történt bevonása után azt találták, hogy online vásárlás esetén ez a hosszúfarok-jelenség annál erősebb volt, minél informáltabbak voltak a vevők. Informáltságuk fokát a vásárlást megelőző internetes vásárlási gyakorlat léte, illetve nagysága mutatta.

Az új mechanizmusok közül kiemelkednek az árverések és az elektronikusan közvetített tárgyalások. Mint ezt az internetes árverési cégek rendkívüli kereskedelmi sikere is bizonyítja, az internet hatékony technológiai eszközöket bocsát az árverések rendelkezésére. Ezek segítségével az árverési eladók és vevők köre globálissá válik (noha a megvásárolt áruk szállítását illetően tovább élnek a hagyományos földrajzi, jogi és egyéb korlátok), az árverési módszerek széles köre alkalmazható, és a tranzakciós költségek majdnem nulla értékeket vesznek fel. Az eladók és vevők közötti tárgyalások elektronikusan közvetítése ugyancsak hatékonyabbá teszi az adásvétel aktusát. A hatékonyság növekedése egyfelől a tranzakció tér- és időkorlátainak

.....
százalékát a vevők 20 százaléka veszi meg, vagyis kevesen sokat, sokan pedig keveset vásárolnak belőle. Áruválasztékra vetítve – és a jelen esetben erről van szó –, azt jelzi, hogy a teljes választékot képező N -fajta árucikkből $0,2N$ generálja a forgalom (esetleg az árbevétel) 80 százalékát, $0,8N$ pedig a fennmaradó 20 százalékot, vagyis kevés fajtaból sokat, sok fajtaból pedig keveset vásárolnak. Az online eladások eloszlása kapcsán *Anderson* [2006] népszerűsítette és nevezte el hosszú faroknak a jelenséget, mert matematikai szemmel nézve, a topológiai méretgazdaságosság kapcsán már tárgyat erősen aszimmetrikus, exponenciális valószínűségeloszlás jobb oldali hosszú „farkáról” van szó. Az online kereskedelemben két jelentős hosszúfarok-hatás játszik szerepet. *Először* is a hagyományos kiskereskedelemhez viszonyítva a farok lehet nagyon hosszú és lehet „nehéz”, ha megnő a kevésbé ismert árucikkeket keresők száma (hosszú), és ugyancsak nő az egy kereső által vásárolt mennyiség is (nehéz). *Másodszor*, az online kereskedelemben kínálat keletkezik olyan kevésbé ismert árucikkekből is, amelyek kínálata a hagyományos kiskereskedelemben nem gazdaságos.

⁴¹ A keresési költség gyakran válik nullává. Ilyenkor nem a vevő találja meg az árut, hanem az áru a vevőt. A nulla keresési költség – elsősorban a hirdetések hatására – a hagyományos kiskereskedelemben is létezett, a piaci tranzakcióknak az elektronikusan kommunikációs szolgáltatások által történő piaci közvetítése következtében azonban fontos és gyakori jelenséggé vált.

a megszüntetése, másrészt a különféle közvetítőeszközök széles választékának az alkalmazása révén valósul meg.

Az internetes online piaci mechanizmusok hatékonyságát világszerte nagy erővel folyamatosan vizsgálják.⁴² A piaci vizsgálatok tipikusan a piaci hatékonyság következő kritériumait különböztetik meg: 1. keresési költségek, 2. árszínvonal, 3. árugalmasság, 4. menüköltség, 5. árszóródás.

1. *A keresési költségekről* a piaci tanulmányok megállapították, hogy online értékesítés esetén a hagyományos keresési költségeknek csak egy kis töredékére rúgnak.
2. *Az árszínvonal* vizsgálata zömmel arra szorítkozik, hogy összehasonlítsa azonos árucikkek árait a hagyományos és az online piacokon. A tanulmányok kétféle jelenséget tártak fel. *Egyrészt*, olyan árnövelő jelenségeket, amelyek az online piacokon tipikusan erősebbek, mint a hagyományos piacokon. Ezek szinte kizárólag árdiszkriminációs természetűek. Az internet a hagyományos piacoknál sokkal nagyobb lehetőségeket nyújt az áraknak a keresők egyéni tulajdonságaihoz való igazítására. A pozitív árdiszkrimináció ugyan a hagyományos piacokhoz képest egyes árak emelkedéséhez vezet, más árakat azonban csökkent, és egészében növeli a társadalmi jólétet. A társadalmilag káros árdiszkrimináció alkalmazása az online piacok esetében általában nehezebben valósítható meg, mint a hagyományos piacokon. *Másrészt*, a piaci tanulmányok összehasonlítható esetekben az online értékesítésű termékek árait gyakran 5–20 százalékkal alacsonyabbnak találták a hagyományos értékesítésű termékek árainál.
3. *Az árugalmasság* vizsgálatának alapgondolata az, hogy a jobban informált online vásárló kereslete érzékenyebben reagál az árak viszonylag kis mértékű változásaira, mint a kevésbé jól informált hagyományos vásárlóé. Noha az eredmények nem teljesen egyértelműek, a belőlük levonható általános következtetés az, hogy valóban így van. A magasabb árugalmasság hatékonyabb piacra és a piaci tranzakciók következtében megvalósuló magasabb társadalmi jólétre utal.
4. *Menüköltségen* a mikroökonómiai vizsgálatok során azt értik, hogy a kereskedőnek mennyibe kerül áruállományának átárazása. Az átárazás a piaci viszonyok változásaihoz való alkalmazkodás fontos eszköze. A kisebb költségekkel járó átárazás normálisan gyakoribb, rugalmasabb átárazást is jelent. Az online értéke-

⁴² A piackutató és marketingügynökségek által megbízásos alapon végzett, kiterjedt és sokoldalú vizsgálódások eredményei nem publikusak, az egyetemi kutatások egy részét azonban könyvekben és folyóiratokban publikálták szerzőik. Az 1990-es évek közepétől kiemelkedő fontosságú, úttörő munka folyt a Massachusetts Institute of Technology (MIT) több intézményében. Irodalomjegyzékünkben csak *Smith–Bailey–Brynjolfsson* [2000] munkájára hivatkozunk, a téma iránt érdeklődők azonban további forrásokat és hivatkozásokat találnak Erik Brynjolfsson különféle weboldalain, például a <http://ebusiness.mit.edu/erik/> címen. Ugyancsak értékes információ forrásai Hal Varian munkái, amelyek többsége elérhető a Berkeley Egyetem weboldalain, lásd például <http://people.ischool.berkeley.edu/~hal/people/hal/vitae.pdf>.

sítés esetében az átárazások sokkal gyakoribbak és sokkal kisebb mértékűek is lehetnek, mint a hagyományos – például bolti – értékesítés esetén.⁴³ Az alacsony költséggel gyakran végrehajtható árváltoztatások lehetősége a hagyományos kiskereskedelemben is fokozott, és új formájú ároptimalizálási törekvésekhez vezetett. A kereskedelmi ároptimalizálásnak az interneten kialakult technológiai utat találtak a hagyományos kiskereskedelemben. Több szoftverfejlesztő cég – például az amerikai ProfitLogic és Spotlight Solutions⁴⁴ – kezdett kínálni olyan sikeres online szoftverrendszereket áruházak számára, amelyek folyamatosan elemzik az eladás adatait, és állapítják meg a szezonális vagy akciók leárazás optimális mértékét és idejét.

5. Az *árszóródást* az árak szórásmutatójával, továbbá a megfigyelt maximális és minimális ár különbségével mérik. Az árak erős szóródása legfőképpen a magas keresési költségek következménye. Érvényesülnek azonban egyéb hatások is. Az internetes értékesítés esetében két – egymással ellentétes – tendencia érvényesül. Kisebbszóródáshoz vezetnek az alacsony keresési költségek. Nagyobb szóródáshoz vezet a piac globális természete, az árak nagyobb rugalmassága és a nagyobb mértékben gyakorolt árszűkítési politika. Az empirikus piaci tanulmányok eredményeinek tükrében az a megállapítás látszik megalapozottnak, hogy az árszóródás nem alkalmas a piac hatékonyságának mérésére.

ÖSSZEFOGLALÁS – INTERNET-GAZDASÁGTAN ÉS INTERNETGAZDASÁG

Mint ezt a cikk bevezető részeiben már hangsúlyoztuk, célunk az olvasónak az internet gazdaságtanába való bevezetése volt. Mint a közgazdaságtan általában, az internet-gazdaságtan is duális természetű olyan értelemben, hogy egyfelől az interneten folyó termelési folyamatok közgazdasági jellemzőivel, másfelől pedig a termelési folyamatok outputjainak piaci keresletével és fogyasztásával foglalkozik. Tárgyaltuk a termelési folyamat alapvető sajátosságait, a kereslet és a fogyasztás elemzésére azonban területi korlátaink következtében csak kismértékben volt módunk. Röviden vázoltuk, hogy milyen főbb termelési folyamatoknak milyen inputjai és outputjai léteznek, valamint hogy ezeknek – áraiknak, mennyiségüknek, szerkezetüknek és változásaiknak – melyek a gazdasági szempontból fontos jellemző vonásai. Különös figyelmet fordítottunk a közgazdasági értelemben vett technoló-

⁴³ „Az internetkereskedők alkalmaznak olyan kisméretű árváltozásokat, amelyek akár százszor is kisebbek a hagyományos kereskedelmi intézményeknél megfigyelt legkisebb árváltozásoknál.” (Brynjolfsson–Smith [1999] 5. o.)

⁴⁴ A piacvezető ProfitLogic 2003-ban felvásárolta a második legnagyobb piaci részesedéssel rendelkező Spotlight Solutiont.

gia, vagyis az inputok és outputok közötti viszony vizsgálatára, és ezen belül is az internetnek a méret- és választékgazdaságosságot⁴⁵ eredményező tulajdonságaira, amelyek jelentős részben az internet hálózati topológiájának és a hálózatok összekapcsolásának a következményei. Rávilágítottunk a szakirodalom részleges voltára és a közgazdasági elemzésekhez szükséges adatok hiányából fakadó korlátokra, valamint az internetre vonatkozó empirikus tanulmányoknak a főleg e két korlát létéből fakadó hiányára. Olyan esetekben, amikor hasonlóság feltételezhető a távközlési és az internetszolgáltatások termelési folyamatai között, a nagy számban, választékban és terjedelemben rendelkezésre álló távközlési termelési tanulmányok eredményeiből vontunk le tanulságokat az internet termelési folyamataira nézve. Foglalkoztunk a termelési folyamat főbb szereplőivel, elsősorban az internetszolgáltatókkal és a tartalomszolgáltatókkal, de említettünk más kínálati oldali szereplőket is.

Vizsgálódásaink két utolsó tárgya átmenet az internet-gazdaságtan (*internet economics*) és az internetgazdaság (*internet economy*) között. Internetgazdaságnak itt azokat a termelő és fogyasztó, eladói és vevői, gazdasági tevékenységek összességét tekintjük, amelyek internet infrastruktúrájú és közvetítésű piacokon zajlanak.⁴⁶ A hagyományos termelési folyamatok növekvő informatizálásában az internetnek is nagy szerepe van, ezért szó esett az informatizálás jelenségéről, ami egyben további adalék is az internet technológiájának jellemzéséhez. Végül a kereskedelmi tranzakciók internetes közvetítését bevezető utolsó fejezet alapul és kiindulópontul szolgál az internetgazdaság jelenségeinek a *Verseny és szabályozás* következő kötetébe tervezett elemzéseihez.

IRODALOM

- ALBERT RÉKA–BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ [2002]: Statistical Mechanics of Complex Networks. *Review of Modern Physics*, 74. 47–101. o.
- ANANIA, L.–SOLOMON, R. J. [1975]: Flat – The Minimalist Price. Megjelent: *McKnight, L. W.–Bailey, J. P.* (szerk.): *Internet Economics*. MIT Press, Cambridge, MA, 91–120. o.
- ANDERSON, C. [2006]: *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*, Hyperion, New York. Video: www.youtube.com/watch?v=0YkuOGTrcuw.

⁴⁵ Helyenként utaltunk más gazdaságosságokra, nevezetesen a sűrűséggazdaságosságra, a technológiai változások gazdaságosságra és a minőséggazdaságosságra is.

⁴⁶ Értelmezésünkben az *internetgazdaság* szűkebb fogalom, mint az ugyancsak közhasználatú *új gazdaság* és *digitális gazdaság*. Az utóbbiak szélesebbek, mert magukban foglalják az információ- és infokommunikációs technológiai szektornak az elektronikus berendezések és szoftverek gyártásával foglalkozó, valamint egyes nem internetszolgáltatási alszektorait is. Másfelől az *internetgazdaság* megjelölés a szélesebb, mert olyan piacokra is kiterjed, amelyeken hagyományos termelési folyamatok hagyományos analóg termékeit és szolgáltatásait adják-veszik, de eközben információs és közvetítési célokra használják az internetet is.

- ANDERSON, C. [2009]: *Free: The Future of a Radical Price*. Hyperion, New York.
- BAKOS, Y.–BRYNJOLFSSON, E. [2007]: *Bundling and Competition on the Internet*. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): *Internet and Digital Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 313–344. o.
- BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ–ALBERT RÉKA [1999]: *Emergence of Scaling in Random Networks*. *Science*, 286. 509–512. o. http://www.barabasilab.com/pubs/CCNR-ALB_Publications/199910-15_Science-Emergence/199910-15_Science-Emergence.pdf.
- BARABÁSI, A.-L.–BONABEAU, E. [2003]: *Scale-free Networks*. *Scientific American*, 288. 60–69. o.
- BARAN, P. [1962]: *On Distributed Communications Networks*. RAND Corporation, <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P2626.pdf>.
- BBN [1976]: *Interface Message Processor: Specifications for the Interconnection of a Host and an IMP (1976 Revision)*. Developed for the Advanced Research Projects Agency, BBN, Bolt Beranek and Newman Inc., Cambridge, MA.
- BENGHOZI, P.-J.–PARIS, T. [2007]: *The Economics and Business Models of Prescription in the Internet*. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): *Internet and Digital Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 291–310. o.
- BERNERS-LEE, T.–FISCHETTI, M. [1999]: *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web*. Harper, San Francisco, 12. fejezet.
- BOURREAU, M.–LETHIAIS, V. [2007]: *Pricing Information Goods: Free vs. Pay Content*. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): *Internet and Digital Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 345–367. o.
- BROUSSEAU, E.–CURIEN, N. [2007]: *Internet Economics, Digital Economics*. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): *Internet and Digital Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 1–56. o.
- BROWN, S.–SIBLEY, D. [1986]: *The Theory of Public Utility Pricing*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság.
- BROWNLIE, N. [1975]: *Internet Pricing in Practice*. Megjelent: *McKnight, L. W.–Bailey, J. P.* (szerk.): *Internet Economics*. MIT Press, Cambridge, MA. 77–90. o.
- BRYNJOLFSSON, E.–KAHIN, B. [2000]: *Understanding the Digital Economy: Data, Tools and Research*. MIT Press, Cambridge, MA.
- BRYNJOLFSSON, E.–HU, Y. J.–SIMESTER, D. [2006]: *Goodbye Pareto Principle, Hello Long Tail: The Effect of Search Costs on the Concentration of Product Sales*. MIT Center for Digital Business, Working Paper, december. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=953587.
- BRYNJOLFSSON, E.–HU, Y. J.–SMITH, M. D. [2006]: *From Niches to Riches: Anatomy of the Long Tail*. MIT Sloan Management Review, július 1. <http://sloanreview.mit.edu/the-magazine/articles/2006/summer/47413/from-niches-to-riches-anatomy-of-the-long-tail/>.
- BRYNJOLFSSON, E.–SMITH, M. D. [1999]: *Frictionless Commerce? A Comparison of Internet and Conventional Retailers*. *Management Science*, Vol. 46, No. 4. 563–585. o. <http://ebusiness.mit.edu/erik/frictionless.pdf>.
- CERF, V.–DALAL, Y.–SUNSHINE, C. [1974]: *Specification of Internet Transmission Control Program*. Network Working Group, Request for Comments: 675. december, <http://tools.ietf.org/html/rfc675>.
- CHOI, S.-Y.–WHINSTON, A. B. [2000]: *The Internet Economy: Technology and Practice*, SmartEcon Publishing, Austin, TX.

- CIA [2010]: The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2184.html?countryName=&countryCode=®ionCode=e>.
- CLARK, D. [1995]: Internet Cost Allocation and Pricing. Megjelent: *McKnight, L. W.-Bailey, J. P.* (szerk.): Internet Economics. MIT Press, Cambridge, MA, 215–252. o.
- DAVID, P. A.–WRIGHT, G. [1999]: General Purpose Technologies and Surges in Productivity: Historical Reflections on the Future of the ICT Revolution. International Symposium on Economic Challenges of the 21st Century in Historical Perspective. Oxford, Egyesült Királyság, július 2–4. <http://www-siepr.stanford.edu/workp/swp04008.pdf>.
- DENG, X.–GRAHAM, F. C. (szerk.) [2007]: Internet and Network Economics. Proceedings of the 3rd International Workshop, WINE 2007, San Diego. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.
- ECONOMIDES, N. [2007]: The Internet and Network Economics. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): Internet and Digital Economics. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 239–267. o.
- FELDSTEIN, M. [1972a]: Distributional Equity and the Optimal Structure of Public Prices. *American Economic Review*, 62. 32–36. o.
- FELDSTEIN, M. [1972b]: Equity and Efficiency in Public Sector Pricing: The Optimal Two-part Tariff. *Quarterly Journal of Economics*, 86. 175–187. o.
- FREEMAN, L. [2001]: Web Syndication Catching On. Advertisement Age, január 22. http://adage.com/cmstrategy/article?article_id=55668.
- GAUDEUL, A.–JULLIEN, B. [2007]: E-commerce, Two-sided Markets and Info-mediation. Megjelent: *Brousseau, E.–Curien, N.* (szerk.): Internet and Digital Economics, Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 268–290. o.
- GONG, J.–SRINAGESH, P. [1995]: The Economics of Layered Networks. Megjelent: *McKnight, L. W.-Bailey, J. P.* (szerk.): Internet Economics. MIT Press, Cambridge, MA, 63–76. o.
- HOLLAND, P. W.–LEINHARDT, S. [1998]: Transitivity in Structural Models of Small Groups. *Comparative Group Studies*, 2. 107–124. o.
- HUSTON, G. [2000]: Interconnection, Peering and Settlements. <http://www.potaroo.net/papers/1999-6-peer/peering.pdf>.
- KISS FERENC LÁSZLÓ [2008]: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 11–95. o. http://www.econ.core.hu/file/download/vesz/verseny_03_KissFL_bevezetes.pdf.
- KISS FERENC LÁSZLÓ [2010]: Külső gazdaságosság (externália) a fogyasztási folyamatban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2009. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 13–67. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz2009/01_externalia.pdf.
- KOOPMAN, B. O. [1946]: Search and Screening. OEG Report, Navy Department, No. 56.
- KOOPMAN, B. O. [1956–1957]: The Theory of Search I, II, III. *Operations Research*, 4–5. 324–346., 503–531., 613–656. o.
- KOOPMAN, B. O. [1980]: Search and Screening. General Principles and Historical Applications. Pergamon Press, New York.
- KRUEGER, C. C.–SWATMAN, P. M. C. [2003]: Who are the Content Providers? Proceedings of IFIP I3E. Sao Paolo, Brazília.
- LEONARDI, S. (szerk.) [2009]: Internet and Network Economics. Proceedings of the 5th International Workshop, WINE 2009, Rome. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.

- LESSIG, L. [2000]: Code and Other Laws of Cyberspace. Basic Books, New York.
- LICKLIEDER, J. C. R.–TAYLOR, R. W. [1968]: The Computer as a Communication Device. Science and Technology, április, 21–41. o. <http://www.kurzweilai.net/the-computer-as-a-communication-device>.
- LORENZ, P.–DINI, P. (szerk.) [2005]: Networking – ICN 2005. Proceedings of the 4th International Conference on Networking. Reunion Island, France. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.
- LUCE, R. D.–PERRY, A. D. [1949]: A Method of Matrix Analysis of Group Structure. Psychometrika, Vol. 14. No. 1. 95–116. o.
- MACKIE-MASON, J.–VARIAN, H. [1995a]: Economic FAQs about the Internet. Megjelent: *McKnight, L. W.–Bailey, J. P.* (szerk.): Internet Economics. MIT Press, Cambridge, MA, 27–62. o.
- MACKIE-MASON, J.–VARIAN, H. [1995b]: Pricing the Internet. Megjelent: *Kahn, B.–Keller, J.* (szerk.): Public Access to the Internet. MIT Press, Cambridge, MA, 269–314. o.
- MCKNIGHT, L. W.–BAILEY, J. P. [1975]: Introduction to Internet Economics. Megjelent: *McKnight, L. W.–Bailey, J. P.* (szerk.): Internet Economics. MIT Press, Cambridge, MA, 3–26. o.
- METCALFE, R. M.–BOGGS, D. R. [1975]: Ethernet: Distributed Packet Switching for Local Computer Networks. Xerox Palo Alto Research Center, ethernethistory.typepad.com/papers/EthernetPaper.pdf.
- NAGURNEY, A. [1999a]: Network Economics: A Variational Inequality Approach. Kluwer, Boston.
- NAGURNEY, A. [1999b]: Supply Chain Network Economics: Dynamics of Prices, Flows and Profits. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság.
- NOGUEIRA, J. R.–CAVALCANTI, J. C. [1997]: Pricing Network Services: The Case of the Internet. http://131.193.153.231/www/issues/issue2_5/nogueira/
- NUNN, L. H. [2003]: An Introduction to the Literature of Search Theory, Professional Paper 305. Operational Evaluations Group, Center for Naval Analyses.
- OBERHEIDE, J.–JAHANIAN, F. [2010]: Internet Inter-Domain Traffic. Kézirat. Előadás a SIGCOMM'10 konferencián, augusztus 30–szeptember 3. New Delhi, India.
- ORDOVER, J. A.–SALONER, G. [1989]: Predation, Monopolization, and Antitrust. Megjelent: *Schmalensee, R.–Willig, R. D.* (szerk.): Handbook of Industrial Organization. 1. kötet. North Holland, Amsterdam–New York. 538–596. o.
- ORDOVER, J. A.–WILLIG, R. D. [1981]: An Economic Definition of Predation: Pricing and Product Innovation, Yale Law Journal, 91. november, 8–53. o.
- PAPADIMITRIOU, C.–ZHANG, S. (szerk.) [2008]: Internet and Network Economics. Proceedings of the 5th International Workshop, WINE 2008, Shanghai, China. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.
- POSNER, R. [2001]: Antitrust in the New Economy. Antitrust Law Journal, 925–943. o. http://techlaw.lls.edu/events/past-events/new_economy.pdf.
- PREISSEL, B.–HAUCAP, J.–CURWEN, P. (szerk.) [2009]: Telecommunication Markets: Drivers and Impediments. Physica-Verlag, Heidelberg.
- SHAPIRO, C.–VARIAN, H. R. [2000]: Az információ uralma. A digitális világ gazdaságtana. Geomédia, Budapest.

- SHARKEY, W. W. [2002]: Representation of Technology and Production. Megjelent: *Cave, M. E.–Majumdar, S. K.–Vogelsang, I.* (szerk.): Handbook of Telecommunications Economics, 1. kötet, Elsevier, Amszterdam, 180–226. o.
- SHY, O. [2001]: The Economics of Network Industries. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság.
- SHY, O. [2010]: A Short Survey of Network Economics. Working Paper, No. 10-3. Federal Reserve Bank of Boston.
- SMITH, M.D.–BAILEY, J.–BRYNJOLFSSON, E. [2000]: Understanding Digital Markets: Review and Assessment. Megjelent: *Brynjolfsson, E.–Kahin, B.* (szerk.): Understanding the Digital Economy: Data, Tools and Research. MIT Press, Cambridge, MA. 99–136. o.
- SPIRAKIS, P.–MAVRONICOLAS, M.–KONTOGIANNIS, S. (szerk.) [2006]: Internet and Network Economics. Proceedings of the 2nd International Workshop, WINE 2006. Patras, Greece. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.
- SRINAGESH, P. [1995]: Internet Cost Structures and Interconnection Agreements. Megjelent: *McKnight, L. W.–Bailey, J. P.* (szerk.): Internet Economics. MIT Press, Cambridge, MA, 121–154. o.
- VARIAN, H. R.–FARRELL, J.–SHAPIRO, C. [2004]: The Economics of Information Technology: An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság.
- WASSERMAN, S.–FAUST, K. [1994]: Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság.
- WATTS, D. J.–STROGATZ, S. [1998]: Collective Dynamics of 'small-world' Networks. Nature, 393. június, 440–442. o. http://web.archive.org/web/20070418032327/http://www.tam.cornell.edu/SS_nature_smallworld.pdf.
- WINE [2010]: Internet and Network Economics. Proceedings of the 6th International Workshop, Stanford, California. Springer, Berlin, Heidelberg, New York. Előkészületben.
- WISEMAN, A. E. [2000]: The Internet Economy: Access, Taxes, and Market Structure. Brookings Institution Press, Washington, DC.

• Gyenge Anikó •

A KIVÉTELEK ÉS A KORLÁTOZÁSOK CÉLJAI A SZERZŐI MONOPOLJOGBAN

A tanulmány a szerzői jog által biztosított kizárólagos rendelkezési jog alóli kivételek (szabad felhasználások) és díjigényhez fűzött korlátozások mögött megbúvó érdekeket vizsgálja, e körben elsősorban az emberi jogok érvényesülését, illetve egyes gazdasági megfontolásokat. Elsőként áttekinti, hogy a szerzői jogi oltalmon keresztül az állam általánosságban mely érdekek érvényesülését biztosítja, majd hasonló szempontok szerint elemzi az egyes kivételeket és korlátozásokat. Ezek szabályozásának történeti alakulását bemutatva elemzi, hogy mikor milyen változások hatottak a szabályozásra a gazdaságban, a kultúrában vagy általában a társadalmi berendezkedésben.

BEVEZETÉS

Az érvényes szerzői jogi paradigma szerint a mű feletti rendelkezés joga a szerzőt illeti meg, a szabad felhasználás pedig a szerző monopoljogát olyan módon korlátozó, ez alóli kivétel, amely feltételeinek érvényesülése esetén nem kell a felhasználáshoz a szerző engedélye, és a felhasználásért nem jár díj.

Általánosítva azt lehet mondani, hogy a szabad felhasználás az az eszköz, amely a szerzői jogi rendszeren belül azt a célt szolgálja, hogy a szerző és a közönség, a felhasználók érdekei közti finomhangolást elvégezze olyan módon, hogy az engedélykötelezettség főszabályától való eltérés eseteit keretek közé rendezze. A szabad felhasználás különböző formáit számos, egyáltalán nem homogén jogpolitikai megfontolás köré lehet rendezni, amelyek ráadásul össze is adódnak, mivel a legtöbb szabad felhasználási esetkörben nem kizárólag egyetlen érv írja felül a szerző érdekét.

A szerzői kizárólagos engedélyezési (és személyhez fűződő) jog önmagában is számos emberi jogi forrás által elismert emberi jog. Ugyanakkor nem ritka, hogy a szerzői műhöz való könnyített (akár csak engedély nélküli, de díjazáshoz kötött, akár teljesen ingyenes) hozzáférést egy másik emberi jog érvényesülésének szükségessége indokolja. Ilyen esetben a két emberi jog egymást teljesen nem ronthatja le, hanem csak egymásra tekintettel, egymással kiegyensúlyozva érvényesülhet.

Más esetekben a felhasználás során a szerző számára biztosított a morális és anyagi elismerés, de a felhasználásra további járulékos, másodlagos felhasználás épülhet. Ezekben az esetekben a szabad felhasználás alapján kialakuló másodlagos piac kiépülésének, működésének segítése, illetve a piaci sajátosságok miatti érvénye-

síthetlensége indokolja a szerzői kizárólagos engedélyezési jog korlátozottságát. Az érdekkiegyensúlyozás azonban az ilyen, másodlagos piaci felhasználás esetében nem szokott odáig terjedni, hogy a felhasználás ingyenessé is váljon. A szerzői jogi törvény legutóbbi időkben lezajlott módosításai azokon a másodlagos piacokon is megteremtették a szerző javára valamiféle díjfizetés kötelezettségét, amelyeken korábban egyéb érvek alapján ez ki volt zárva.

Figyelemre méltó az, hogy önmagában a tranzakciós költségek nagysága egyelőre nem teremtett alapot a szerzői jog alóli kivételek képzésére, és úgy tűnik, hogy erre a – jelen esetben hatásköri okoknál fogva nem a nemzeti, hanem az európai – szerzői jogi jogalkotó szintjén nincs is hajlandóság.

Tanulmányomban bemutatom azokat az emberi jogi, gazdasági megfontolásokat, amelyek indokoltá teszik, hogy a szerző a műve felett kizárólagosan rendelkezzen, hasznait élvezhesse. Ezt követően részletesen vizsgálom, hogy melyek azok a – szintén emberi jogi, illetve gazdasági – szempontok, amelyek indokolják, hogy a szerző mégse teljes, totális rendelkezési jogot kapjon, hanem egyes sajátos esetekben ezt a jogalkotó engedélyezés nélküli díjigényre korlátozza, vagy kivételt alkosson még a díjfizetés alól is. Ennek keretében a hatályos magyar szerzői jogi szabályozásból vett példákkal illusztrálom, hogy milyen érdekek (magas emberi jogi szempontok, egyszerű piaci logika vagy a műszaki fejlődés) döntik el azt, hogy bevezethető-e a szabad felhasználás, meddig és milyen szempontok alapján indokolt a fenntartása, és milyen érvek szólhatnak a jogrendszerből való kivezetése ellen, és milyenek mellette.

A digitalizáció ugyan komoly kihívás elé állította a szerzői jog alkotóit, de ez nem jelenti azt, hogy az előbb rövidebb leírt vázrendszert is kikezdte volna, bár a kizárólagos jogok érvényesítése több esetben is elnehezült, a szabad felhasználás köre pedig – szigorúan csak a törvénybeli számosságukat tekintve kismértékben – bővült. A kötet témájára tekintettel a választott példák az online felhasználások körét is görcső alá veszik, és tekintettel vannak a digitalizációval összefüggő műszaki szerzői alkotásokra is.

A SZERZŐI JOG ÉS KORLÁTOZÁSAINAK MEGALAPOZÁSA

Az általános alkotmányos, emberi jogi háttér

A szerzői jog alkotmányos gyökereinek meghatározására az elmúlt két évtized folyamán Magyarországon két jelentősebb – bár nem tudományos célú, de ilyen megalapozottságú – kísérlet történt. Míg az új szerzői jogi törvény megalkotása 1999-ben már befejeződött¹ (eseti módosítás ugyan történik, de filozófiáját nem

¹ Kihírdették és hatályba lépett: 1999. szeptember 1-jén.

bontják meg), addig a Polgári törvénykönyv² újra (és újra) kodifikálása jelenleg is zajlik, és már a korábbi, az Országgyűlés által 2009-ben elfogadott új törvényhez is több filozófiai mélységű tanulmány, vélemény készült a szerzői jogra is vonatkozó néhány (86–87.) paragrafus átalakítására. (A szellemi alkotások jogának Ptk.-beli helyzetét tárgyaló tanulmányok közül a legjelentősebbek: *Bacher* [2000], *Boytha* [2000], *Ficsor* [2001].)

Az 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (a továbbiakban: Sztj.) indokolása³ szerint a szerzői jogi szabályozás vagyoni és személyi viszonyokat rendez, ennek értelmében a szerzői jog is részesedik abból a védelemből, amely az Alkotmány-nak a tulajdont oltalmazó rendelkezéseiből következik, továbbá az Alkotmány 54. paragrafusának 1. bekezdése alapján a szerző személyhez fűződő jogainak védelme az általános személyiségi jognak is része, az emberi méltóság védelmének sajátos vonzataként jelenik meg.⁴ A *LXXVI. törvény indokolása* [1999] kitér továbbá arra, hogy az ENSZ Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségománnyának⁵ 15. cikke megköveteli azt, hogy az országok biztosítsák a szerzők erkölcsi és anyagi érdekeinek védelmét minden általuk alkotott tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotás tekintetében.

Az Indokolás csupán harmadsorban (és jogszabályi hivatkozás nélkül) említi a szabályozásnak azt az igényét, hogy a szellemi alkotást ösztönözze, a nemzeti, az európai és az egyetemes kultúra értékeit megbecsülje, megóvja. A szerzői jog további feladatának a köz- és magánérdek egyensúlyának megteremtését, az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás biztosítását tekinti.⁶

Az Sztj. preambuluma kimondja, hogy a technikai fejlődéssel lépést tartó, korszerű szerzői jogi szabályozás meghatározó szerepet tölt be a szellemi alkotás ösztönzésében, a nemzeti és az egyetemes kultúra értékeinek megóvásában; egyensúlyt teremt és tart fenn a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei között, tekintettel az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás igényeire is; gondoskodik továbbá a szerzői jog és a vele szomszédos jogok széles körű, hatékony érvényesüléséről.⁷

² 1959. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári törvénykönyvéről (a továbbiakban: Ptk.).

³ Miniszteri indokolás az 1999. évi LXXVI. törvényhez (a továbbiakban: *LXXVI. törvény indokolása* [1999]).

⁴ *LXXVI. törvény indokolása* [1999]. Általános indokolás I. 1.

⁵ Kihirdette: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet.

⁶ *LXXVI. törvény indokolása* [1999]. Általános indokolás I. 2.

⁷ Az Sztj.-nek a 2003. évi CII. törvénnyel kihirdetett, 2004. május 1-jén hatályba lépő módosítása a preambulomot úgy fogalmazza újjá, hogy abban az eddigi célt, miszerint a magyar szabályozásnak összhangot kell teremtenie a szellemi tulajdon védelme terén a fennálló nemzetközi kötelezettségekkel és az Európai Közösség jogszabályaival, megvalósult feladatként írja le. (A kiigazítást indokolja az 1994. évi I. törvénnyel kihirdetett Európai megállapodásban vállalt jogharmonizációs kötelezettség teljesítése.)

Míg az Indokolás kifejezetten csupán két alapjogot említ, amelyek elsősorban a szerző érdekeinek garanciáját jelentik, a törvény preambuluma más alkotmányos jogokra is utal, amelyek szintén a szerzői jog alapjának tekinthetők, de nem csak az alkotók érdekeit veszik figyelembe.

Könnyen belátható, hogy a szerzői jog céljai között a „szellemi alkotás ösztönzése”, a „nemzeti és az egyetemes kultúra értékeinek megóvása” nem kizárólag a szerző vagyoni vagy személyhez fűződő jogainak biztosításával érhető el. A törvény maga mondja ki, hogy egyensúlyt kell teremteni és fenntartani a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei között, ám arra nem utal, hogy mi az az átfogó jog, amely minden oldal érdekeit ötvöznél, vagy léteznek-e más alkotmányos jogok, amelyekből a többi érdekelt jogai is levezethetők lennének.

A magyar törvény és az Indokolás nem hivatkozik sem a művészeti és tudományos szabadságra (ami pedig az Alkotmányban deklarált jog),⁸ sem a még átfogóbb (Magyarország által is ratifikált nemzetközi egyezményekben elismert) kulturális jogokra,⁹ amelyek tágabb teret engednének a különböző érdekek kiegyensúlyozásának, és közös nevezőre hoznák őket úgy, hogy a felhasználók, műköztetők jogainak is alkotmányjogi támaszát nyújthatnák (megfelelően az Szjt. preambulumban megjelölt céloknak).

A Ptk. újradikifikálásának munkálatai során is felmerült a szerzői jog (illetve átfogóbb formában a szellemi alkotások) alkotmányjogi alapjai meghatározásának kérdése. Az új Ptk. koncepciójához¹⁰ készült publikált tanulmányok (*Bacher* [2000], *Boytha* [2000], *Ficsor* [2001]) azonban – céljukból adódóan egyébként indokoltan – nem léptek túl a tulajdonjogi és személyhez fűződő jogi megfontolásokon,¹¹ egyedül

⁸ 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya (a továbbiakban: Alkotmány) 70/G. paragrafus 1. bekezdés: „A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát.”

⁹ Az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata 27. cikk: „Minden embernek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez, valamint a tudomány haladásában és az abból származó jótéteményekben való részvételhez. Mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatban erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.” (Kelt: 1948. december 10-én.) ENSZ Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségokmánya 15. cikk: „1. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenki jogát arra, hogy a) részt vegyen a kulturális életben; b) élvezze a tudomány haladásából és annak alkalmazásából származó előnyöket; c) minden olyan tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotás tekintetében, melynek szerzője, erkölcsi és anyagi érdekei védelemben részesüljenek. 2. ...e jog érvényesítése érdekében teendő lépéseknek ki kell terjedniük a tudomány és a kultúra megőrzését, fejlesztését és terjesztését biztosító intézkedésekre is. 3. ...kötelezik magukat a tudományos kutató- és alkotótevékenységhez nélkülözhetetlen szabadság tiszteletben tartására.”

¹⁰ Az új Polgári törvénykönyv koncepciója. *Magyar Közlöny*, 2002. évi 15/2. szám.

¹¹ Annak okát, hogy a tanulmányok nem foglalkoznak a szerzői jog alkotmányosságával, abban kell keresni, hogy a Ptk.-val kapcsolatban a vita alapvetően a tulajdoni és személyhez fűződő jogi fellegások között zajlik. Mivel az anyagok nem kizárólag szerzői joggal, hanem a szellemi alkotások Ptk.-ba illesztésének problémájával átfogóan foglalkoznak, az egész jogterület besorolására tett kísérletek nem tekinthetők feltétlenül abszolút érvényűnek a szerzői jogra is.

Faludi [2003] számol be arról, hogy a hangsúly az elmúlt évtizedben a szigorúbb szerzői tulajdoni szemlélettől eltolódott a felhasználók jogainak erőteljesebb érvényesíthetősége felé. A cikk felhívja a figyelmet arra, hogy a legújabb nemzetközi bírói gyakorlat szerint a különböző szellemi javakon fennálló tulajdoni meghatározottságú vagyoni jogok nem vagy csak korlátozva érvényesülhetnek azokban az esetekben, amikor az oltalom tárgyát engedély nélkül használó személy olyan, az alkotmányban is garantált emberi jogát gyakorolja, mint a véleményszabadság vagy az információhoz jutáshoz való alkotmányos alapjog.¹²

Az utóbbi évek szerzői jogi bíraskodásában felmerült esetekben a szerzői jog és az alkotmányos alapjogok gyakori összeütközéséből látható, Faludi Gábor által megsejtett tendenciát csak erősíti az, hogy a vagyoni jogokkal ellentétben a szerző személyhez fűződő jogai csak kivételes esetekben szorulnak háttérbe mások alkotmányos jogaival szemben. Mindez azt is mutatja, hogy a jogterülettel szemben korábban támasztott követelmények (a szerző tulajdonának és alkotói személyiségének védelme) mellett egyre több olyan igény is megfogalmazódik, amelyek ha nem is a szerzői jog létjogosultságát kérdőjelezzik meg, de mindenesetre szabályozásának rugalmasabbá tételét követelik.

A kifejtettek alapján úgy tűnik, hogy a szerzői jogban a technikai fejlődés és az ennek nyomán bekövetkező társadalmi (például fogyasztási, kommunikációs) változások hatására egyre erősödő „másik oldal”, a felhasználók – a szabad felhasználások kedvezményezettjei – szerepének hangsúlyosabbá tétele szükséges.

A tulajdon védelmének jelentősége

A szerzői jog alkotmányjogi gyökereinek meghatározásakor a hangsúlynak el kell tolnia a szerző vagyoni jogainak garantálásától és személyhez fűződő jogainak biztosításától a közönség tagja mint felhasználó érdekeinek hangsúlyosabbá tétele felé. Ez pedig inkább lehetséges akkor, ha egy olyan átfogóbb alkotmányos jog alapjára helyezzük a szerzői jogot, ahol már nem a tulajdoni garancia sérül a felhasználó jogának biztosításával, csupán a művészeti szabadságban vagy a kultúrában való megfelelő arányú részesedés kialakítása a probléma, illetve ha több alapjogból kíséreljük meg levezetni az alkotmányos szerzői jogi szabályozást.

A *LXXVI. törvény indokolása* [1999]-ban hivatkozott alkotmányos tulajdoni garancia nem csupán a szerzőnek biztosítja a művén fennálló tulajdonát és az ebből származó vagyoni jogait, de biztosítékot jelent a felhasználók és a két előbbi érdekelti

¹² Mindezeket a megfontolásokat érdemben nem érinti, hogy a törvény végül nem lépett hatályba, és az sem, hogy a kodifikációs munkálatok során – e tanulmány szerzője szerint egyébként indokolatlan – kimaradt az új Ptk.-ból a szellemi alkotások joga átfogó fogalom, és a vonatkozó cím a *Szerzői jog és iparjogvédelem* lett.

csoport között közvetítők (például könyvkiadók, televíziók, rádiók, koncertügynökségek) vagyoni érdekeinek garantálására is. Hiszen a műpéldányok tulajdonjogának átruházása a mű felhasználójának is tulajdonjogot ad, ami adott esetben ütközhet a szerző szerzői jogából fakadó, a művön (és nem a műpéldányon) fennálló speciális vagyoni jogával is. Ez a – nem csupán akadémikus – probléma a szellemi alkotások, a szellemi tulajdon kettősségére, osztotságára vezethető vissza: a szerzői művön fennálló vagyoni jogok a kontinentális, szerzői jogi – tehát nem copyright – rendszerekben a szerző elidegeníthetetlen jogai, míg a műből készült műpéldányok az általános tulajdonjogi szabályok szerint ruházhatók át.¹³

A tulajdoni garanciából származtatott vagyoni jogokkal szemben a szerzői jogi törvényben garantált szerzői személyhez fűződő jogok, amelyeket az emberi méltóságból vezet le az Sztj. miniszteri indokolása, kizárólag a szerzőket és korlátozottabb formában a szomszédos jogi jogosultakat illethetik, az érdekeltek egyéb köreinek (a műközvetítőknek és a felhasználóknak) a művel kapcsolatban természetesen nincsenek semmilyen személyhez fűződő jogai. Vagyis mondható, hogy míg a tulajdoni garancia egészen más érdekeket biztosít a szerző és a felhasználó oldalán (tehát nem tekinthető egységes hivatkozási alapnak), a személyhez fűződő jogok csak az egyik érdekelti oldalhoz kapcsolhatók.

A magyar Alkotmánybíróság 1338/B/1992. számú határozatában mondta ki, hogy a szabadalmi jogok védelme a tulajdon alkotmányos védelméből eredeztethető, ugyanis a vagyoni jogok ilyen jellegű oltalma az Alkotmánynak a tulajdont oltalmazó rendelkezéseiből¹⁴ következik.¹⁵

A jogirodalom (*Gyertyánfy* [2006] 449. o.) szerint ezt kiterjesztően lehet úgy értelmezni, hogy az Alkotmánybíróság a szellemi alkotások jogának egész területére (így a szerzői jogra) is alkalmazhatóan ismerte el az alkotmányos tulajdonvédelmet, bár az egyes területek védelmével külön még nem foglalkozott.¹⁶ Ugyanakkor az Al-

¹³ Ennek a problémának az egyik, már gyakorlatban alkalmazott megoldását jelenti a jogkimerülés jogintézménye, amely lehetővé teszi, hogy a műpéldányok az első jogszerű átruházást követően mentesek legyenek a jogdíjfizetési kötelezettség alól, vagyis teljesen kikerüljenek a szerző rendelkezése alól (*Faludi* [1999] 86. o.). A magyar szabályozás az Sztj. 23. paragrafusának 5. bekezdésében korábban csak a belföldön való forgalomba hozatalra írta elő, az Európai Unióba belépés azonban az Európai Unió területére kiterjedő jogkimerülést hozott magával.

¹⁴ Alkotmány 9. paragrafusának 1. bekezdése (Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül). 13. paragrafus 1. bekezdése (A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot).

¹⁵ 1338/B/1992. AB-határozat III. 3. bekezdés.

¹⁶ A magyar Alkotmánybíróság a tanulmány írása idején még csak olyan esetekben foglalkozott a szerzői jogot érintő alkotmányos kérdésekkel, amelyek nem igényelték a teljes jogterület alkotmányos determinációját. A 382/B/1995. és a 891/B/1990. AB-határozat a közös jogkezelő szervezetek nyilvántartásba vételének MIM-rendeletben való szabályozását vizsgálta, és kimondta, hogy a szerző vagyoni jogait, a díj feletti rendelkezést korlátozó jogkezelés szükségesszerű, a közérdekre tekintettel nem valósítja meg a tulajdonhoz való alapvető jog aránytalan és ezért alkotmányellenes korlátozását. Éppen a szerzők érdekében való, és egyedül a felhasználókat korlátozza abban,

kotmánybíróság döntése nem alkalmazható minden további nélkül a szerzői jogra, továbbá a bíróság más határozataiban kimondott alapelvei fontos utalásokat tartalmaznak a szerzői jog más alkotmányos alapjogokból történő levezethetőségére is.

Ugyanis míg a szabadalmi jog a feltaláló nevének és feltalálói minőségének elismerésén, valamint a találmány nyilvánosságra hozatalának jogán (mint személyhez fűződő és ennek érvényesítéséhez való jogon)¹⁷ kívül kizárólag vagyoni jogokat tartalmaz, amelyek ténylegesen levezethetők a tulajdoni garanciából, addig a szerzői jog a szellemi alkotások jogán belül is elkülönülve, kiterjedt személyiségi jogokat garantál.

Ráadásul a szerzői vagyoni jogok köre az általános tulajdonfogalomhoz képest olyan jelentős eltéréseket is mutat (így például az általános szabály szerint a jogok elidegeníthetetlenek, nem gyakorolhatók időben végtelenül, és a jogok gyakorlásának további korlátait is a törvény maga szabályozza, a kisajátításra vonatkozó rendelkezések pedig – a szerzői jogi tulajdon már említett osztottsága miatt – alkalmazhatatlanok ebben a körben), amelyek nem feltétlenül támasztják alá a szerzői jog *elsődlegesen* tulajdoni determináltságát. Ez persze nem kérdőjelezi meg ugyanezt a meghatározottságot az Alkotmánybíróság által elismert tulajdonvédelemre vonatkozóan a szabadalmi jogban.

Az emberi méltósághoz fűződő alapvető jog jelentősége

Ugyanakkor azonban az emberi méltósághoz való alapjog, amelyből az Sztj. miniszteri indokolás csupán a szerző személyhez fűződő jogait vezeti le, ennél tágabb értelmezési lehetőségeket is kínál. Az emberi méltóság ugyanis az egyetlen általános anyajog, amelyből minden további alapjog eredeztethető, így például a véleménynyilvánításhoz való jog is, amelynek megformált kifejeződése¹⁸ a szerzői jog által védett mű. Az Alkotmánybíróság a 30/1992. (V. 26.) határozatában kimondja, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen „anyajoga” többféle szabadságjognak, az úgyneve-

.....
 hogy a szerzővel díjazása tekintetében hátrányára állapodjanak meg. A 240/B/1993. AB-végzés az üreshordozó-díjak végrehajtási rendeletben történő szabályozásának alkotmányellenességével foglalkozott, de mivel a döntés előtt hatályba lépő új szerzői jogi törvény törvényi szintre emelte a normát, az indítvány tárgyatlaná vált. A 814/B/1990. AB-határozat és a 303/B/1992. AB-végzés szerint törvényalkotási tárgy a televíziós adások átvitelrendszerének meghatározása. A 14/1994. AB-végzés pedig a járulékfizetés alkotmányos szabályozásáról rendelkezett.

¹⁷ Az 1995. évi XXXIII., a szabadalmakról szóló törvény 7. paragrafusa. A szabályból kitűnik, hogy a feltalálónak a törvény alapvetően a névhez való, illetve az ebből származtatható, személyhez fűződő jogokat biztosítja, és nem garantál olyan jellegű jogosítványokat, mint a szerzői jogban ismert integritásvédelem vagy az első nyilvánosságra hozatal átfogó jellegű, speciális személyhez fűződő joga.

¹⁸ A kommunikációs alapjogokból levezethető művészeti szabadságon nyugvó szerzői jogot *Schriccker* [1999] nevezi igen találóan minőségi/minősített emberi kommunikációnak (*qualifizierte menschliche Kommunikation*).

zett kommunikációs alapjogoknak. Ebből eredő, külön nevesített jogok a szólás- és a sajtószabadság, amely utóbbi felőleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információ megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága.

Vagyis az Alkotmánybíróság az emberi méltóság anyajogából levezetve több olyan jogot is elismer, amelyek a szerzői jog szélesebb megalapozottságát jelenthetik. Ide tartozhat a véleménynyilvánítás, az alkotás, a művészet, a tudomány szabadsága is, de az újabb szakirodalomban felmerült az információs szabadságból való levezetés gondolata is.

A tudományos és művészeti élet szabadsága

A magyar alkotmányőrök még nem foglalkoztak kifejezetten a tudományos és művészeti szabadság tartalmával. A gyakran határozatszövegekben is elismert mintaként követett német alkotmánybírák már korán kifejtették,¹⁹ hogy ez nemcsak a szerzőket, de a műkövetítőket és a felhasználókat is megillető olyan általános alapjog, amely az érdekek kiegyensúlyozása mellett minden egyes, a kultúrában részesülni kívánó személyt megillet,²⁰ és így a szerzői jog alkotmányos alapjaként elismerendő garancia.

A német alkotmánybíróság először a Schallplatten-döntésben²¹ foglalkozott a művészeti szabadság személyi körével, amikor a mű közvetítőire vonatkoztatva kimondta azt, hogy a többszörözés, a terjesztés és a nyilvánosságra hozatal szerzői jogosítványai olyan jogok, amelyek a szerző és a közönség közti közvetítő funkciót betöltő személyek tevékenységét is biztosítani hivatottak úgy, hogy a művészeti szabadság megvalósulását a közvetítőknél a szükségesnél erősebb korlátozása nem gátolhatja. Bár a bíróság ebben a határozatában nem említi a szerzői jog társadalmi szerepét (szociális meghatározottságát), nyilvánvaló, hogy amikor a szerzői jogot a művészeti szabadság érdekében korlátozhatónak tekinti, akkor azt az alapelvet érvényesíti, hogy a művészeti tevékenység fenntartásában nemcsak a szerzőknek, de a műkövetítőknél is nélkülözhetetlen szerepe van.

¹⁹ BVerfGE 30, 173 (1971. 02. 24.). Mephisto; BVerfGE 77, 240 (1987. 11. 03.). Werbung für eine Theateraufführung.

²⁰ Bár a német alkotmánybíróság csak a művészeti szabadsággal foglalkozik, és nem érinti a tudományos szabadság kérdését, úgy vélem, e tekintetben a művészeti szabadsággal kapcsolatban mondotak analóg módon alkalmazhatók a tudományos szabadság területén is. Ugyanakkor megjegyzem, hogy talán még a tudományos és művészeti élet szabadságára való hivatkozás sem lehet elegendő alkotmányos alap az olyan újabb szerzői jogi művek védelmének kiegyensúlyozott szabályozásakor, mint az adatbázisok vagy a szoftverek oltalma. Erre ebben az írásban később térek ki.

²¹ BVerfGE 36, 321 (1974. 03. 05.). A döntés a művészeti szabadságnak a médiában betöltött szerepét vizsgálta.

A német bírói testület egy későbbi, már hivatkozott döntésében²² kimondta, hogy noha a reklám nem tekinthető műközvetítőnek, mégis védendő kommunikációs eszköz (és emiatt a művészeti szabadság oltalma alá tartozik), hiszen a „kommunikációs alapjogok” által védett más értékekhez hasonlóan létezésének szükségszerű feltétele a nyilvánosság, a közönség. E döntés értelmében a művészeti szabadság nemcsak a szerző és a műközvetítők jogait biztosítja, de garanciát nyújt a felhasználók, a közönség számára is a művekhez való hozzáférésre.

Másként megfogalmazva, a bíróság híres Mephisto-döntésében²³ mondta ki, majd megismételte BVerfGE 67, 213. számú döntésében, hogy azon személyek köre, akik a művészeti szabadságra hivatkozhatnak, egybeesik azon személyekével, akik a műalkotással kapcsolatba kerülnek.²⁴

A Mephisto-döntésben a német alkotmánybíróság nemcsak a művészeti szabadság terjedelmét, de egyben a korlátait is meghatározta, kimondva, hogy korlátok nélküli szabadságjog egy szociális elveken nyugvó, a társadalom minden tagjának érdekeit figyelembe venni kívánó társadalomban elképzelhetetlen.²⁵ Így különösen korlátja lehet a művészeti szabadságnak a személyiségvédelem (vagyis a művészeti szabadság nem gyakorolható más emberi méltóságának megsértésével), másrészt a szociális állam sem engedheti egy tagja jogának mások (jogos vagyoni) érdekei rovására való érvényesítését.

Áttekintve a német alkotmányértelmezési gyakorlatban a művészeti szabadságra vonatkozóan (elsősorban szerzői jogi esetek alapján) kialakult felfogást, egyet lehet érteni azzal a tágabb értelmezési gyakorlattal, amely az alkotmányos szerzői jogot nem kizárólag a szerző oldaláról közelíti meg, hanem egy sokkal általánosabb megközelítésben tárgyalva, azt a művészeti szabadság konkretizálódásának tekinti,²⁶ ugyanakkor a szerző vagyoni jogai korlátozásának lehetőségét csak úgy látja megvalósíthatónak, ha azzal sem sérül a művészeti szabadság.

A szerzői jog művészeti szabadság által való meghatározása olyan átfogó alap, amely lehetővé teszi valamennyi érdekelt jogainak biztosítását és az ezen belüli egyensúly kialakítását, ugyanakkor csak a „klasszikus” szerzői jogi területeken (a művészeti alkotások – és legfeljebb analógia útján a tudományos művek – esetében) alkalmazható fogalom, hiszen a szintén szerzői jogi védelem alatt álló szoftveren fennálló jogok művészeti szabadságból levezetése talán már nem lenne indokolt.²⁷

²² BVerfGE 77, 240 (1987. 11. 03.). Werbung für eine Theateraufführung.

²³ „Werkbereich und Wirkungsbereich betrifft und eine unlösbare Einheit bilden.” BVerfGE 30, 173, 191. Mephisto.

²⁴ „Vielmehr müsse auch der personale Geltungsbereich des Grundrechts auf den Wirkenbereich des Kunstwerkes erstreckt werden.” (Henschel [1990] 1939. o.)

²⁵ „Eine nichts begrenzte Freiheit ist in einer sozialen Gemeinschaft undenkbar.” BVerfGE 30, 173, 193 Mephisto.

²⁶ Peter Häberle alkotmányjogász gondolatát Wandtke [1991] idézi (485. o.).

²⁷ Persze az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Uniói Egyezmény (kihirdette az 1975. évi 4. tvr.) 2. cikke nyomán a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogok kereskedelméről szóló megállapodás (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPS, kihirdette az 1998.

Emiatt még a művészeti szabadság látszólag elég tág fogalma sem lehet minden további nélkül és kizárólag a szerzői jog alkotmányos gyökere.

A kultúrában való részvételhez fűződő jog jelentősége

A kulturális jogokat az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata 27. cikke és a Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségokmányának 15. cikke rögzíti. Bár mindkét nemzetközi emberi jogi dokumentumot kötelezőnek ismerte el magára nézve Magyarország, ezek a magyar jogrendszer részét képezik, a szerzői joghoz kapcsolódó szakaszok közül mégis csak a Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségokmány 15. cikkének második mondata vált hivatkozási alappá a szerzői jogi irodalomban (*LXXVI. törvény indokolása* [1999]).

A kultúrához való jog olyan – jogszabályi szinten, de az emberi jogi szakirodalomban is – elismert jog, amely magában foglal számos egyéb deklarált jogot, így a művészeti és tudományos szabadságot, az oktatás szabadságát, a vallásszabadságot és az információs szabadságot is.

A magyar szakirodalomban *Kardos* [2002] érinti a szerzői jog alkotmányból való levezetésének problémáját, bár a jogterület egyébként megfelelőnek tűnő szabályozási szintje miatt nem feltétlenül tartja szükségesnek ennek részletesebb tárgyalását. Ugyanakkor véleménye szerint a legutóbbi időben a magyar joggyakorlatban felmerült szerzői engedélyezési problémák mégis felvetik a szerzői jog mai korlátainak alkotmányos megalapozottságát.

Kardos Gábor idézett cikkében a kultúrához való jogot tágabban (mint az oktatáshoz való jogot magában foglaló garanciát is tartalmazó jogot) és szűkebben (az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata szövegének megfelelő módon) is meghatározza. Utal arra, hogy a kulturális jogok egyszerre jelentik a kultúrában való részvétel, az élvezet, illetve a részesülés jogát, továbbá a szerzői jogi védelemhez való jogot is.²⁸

A kultúra egyszerre jelenti az emberiség eddig felhalmozott anyagi és szellemi örökségét, a tudományos és művészeti alkotás folytatását, de az egyik társadalmi csoportot a másiktól megkülönböztető anyagi és szellemi tevékenységek összességét is (*Kardos* [2002] 33. o.).

.....
évi IX. törvény), sőt a Tanács 91/250/EGK irányelve a számítógépi programok védelméről (a továbbiakban: szoftverirányelv) is irodalmi műnek tekinti a szoftvert, véleményem szerint azonban csupán besorolástechnikai okból és nem az irodalmi művekkel való teljes megfelelés alapján.

²⁸ *Kardos* [2002] elismeri, hogy a kulturális jogok garantálása nem sokat ad hozzá a szerző jogainak más módon garantált érvényesüléséhez, mivel a szellemi alkotások „termelési tényezővé, illetve alapvető áruvá válása” miatt a polgári jogi szabályozás sokkal hatékonyabb védelmet képes biztosítani. A szerző ezt elsősorban a vagyoni jogok biztosításánál látja megoldottnak – amiből arra lehet következtetni, hogy ugyanez nem igaz a személyhez fűződő jogokra, ahol ebből fakadóan erősebb befolyása lehet a kulturális jogokra való hivatkozásnak.

Ebből következik, hogy a kultúrához való jog lehet az a kellően átfogó alapjog, amely az érdekek kiegyensúlyozására törekedve a szerző, a műközvetítők és a közönség jogainak garantálását is jelenti egyben – alkalmazhatóan a szerzői jog által védett összes tárgyra.

Az információs jogok jelentősége

Egy olyan tanulmányban, amely a szerzői jogot és a korlátozásait indokoló érveket is keresi, nem hagyható említés nélkül az a jelenség sem, amelynek tárgyalása az utóbbi évek szerzői jogi irodalmában is egyre jelentősebb részt foglal el.

Az információs társadalomban a szerzői jog és az információs jogok kapcsolatának szabályozása jelenti a szerzői jogban az egyik legnagyobb kihívást.²⁹ Az, hogy az Európai Unió szerzői jogra vonatkozó irányelvei egyre gyakrabban a szerzői műveket „információnak” is tekintik, és ekként kezelik, egy későbbi paradigmaváltás előjelének is tekinthető. Az információhoz való hozzájutás az új, tudásalapú társadalomban alapvető jelentőségű, ami felveti az „információk piaca felosztásának” kérdését is.

Az azonban, hogy az információban rejlő hatalom hogyan osztható fel a szerző és a közönség között igazságosan, egyelőre nem megoldott kérdés, hiszen nem alakultak ki az erre vonatkozó biztos kritériumok. Mindenesetre az információhoz való hozzáférést gátló és kontrolláló eszközöknek már most kiterjedt tárháza létezik, amelyek jogosan – vagy adott esetben jogtalanul – korlátozzák a felhasználókat az információhoz (a szerzői műhöz) való hozzáférésben.

A véleményszabadságból levezetett információhoz való hozzáférés jogát elismerik nemzetközi egyezmények³⁰ csakúgy, mint a magyar alaptörvény.³¹ Bár az információs szabadság korábbi értelmezési gyakorlata nem foglalkozott a szerzői

²⁹ A szerzői jog és az információhoz való jog egyre erősödő kapcsolatáról írott számos kisebb tanulmány mellett az első jelentős terjedelmű és összefoglaló célú disszertáció Kröger [2002].

³⁰ Az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 19. cikke kimondja, hogy minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 19. cikk (2) bekezdése a fentebb mondottakat csak a mód meghatározásával bővíti, kiterjesztve a jogot a szóban, írásban vagy nyomtatásban, művészi eszközök segítségével vagy bármilyen neki tetsző módon való kifejezésére. (Ratifikálta: 1976. évi 8. tvr.) Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikke pedig kimondja, hogy mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárookra tekintet nélkül, anélkül hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhatna. (Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény. A hozzá tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvvel együtt kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény.)

³¹ Alkotmány 61. paragrafus 1. bekezdés: A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje és terjessze.

művekkel,³² az elmúlt időszakban, részben az európai uniós jogi terminológia hatására, már a szerzői műveknek információként való értelmezési lehetősége sem marad figyelmen kívül. Az információ feletti rendelkezés és az információhoz jutás igénye a szerzői jogi szabályozásban és az ítélkezési gyakorlatban is egyre inkább természetes módon merül fel érvényesítendő szempontként.

A szerzői jognak a tanulmányban fentebb tárgyalt jogok mellett az információhoz mint a kulturális javak meghatározó részéhez való hozzájutás jogából való tudományos szintű levezetése még a jövő feladata, de a jogok erre való visszavezetésének lehetősége már ma sem kizárható.

A SZERZŐ JOGAINAK JELENLEGI KORLÁTAI

A belső korlátok rendszere

A magyar Sztj. ma hatályos állapotában is mind a szerző személyhez fűződő, mind a vagyoni jogai tekintetében kiterjedt, az alkotmányos jogokat védő belső korlátokat tartalmaz.

A törvény által a szerzőnek biztosított személyhez fűződő jogok a vagyoniaknál lényegesen kisebb mértékben ugyan, de korlátozhatók. Elsősorban a szolgálati művek esetében, amelyek egyébként is kivételt képeznek a szerzői jogok átruházhatatlanságának főszabálya alól: eltérő megállapodás hiányában a mű átadásával a vagyoni jogokat a szerző jogutódjaként a munkáltató szerzi meg.

A szerző személyhez fűződő jogai ezekben a speciális esetekben sem átruházhatók, viszont csak megszorításokkal gyakorolhatók. Így a munkáltató dönthet a mű első nyilvánosságra hozataláról, ami a nem munkaviszonyban (vagy azzal egyenlő elbírálás alá tartozó jogviszonyban³³) alkotott művek esetében a szerzőnek kizárólagosan fenntartott, át nem ruházható, személyhez fűződő jog. Szintén a nyilvánosságra hozatallal kapcsolatos korlátozásnak tekinthető az a speciális szabály, amelynek értelmében – ha a szerző munkaviszonyból folyó kötelezettségeként alkot –

³² A magyar gyakorlat – az Alkotmány szövegéből adódóan is, amely nem általános információs jogot garantál, hanem a közérdekű adatokhoz való hozzáférést – ma sem foglalkozik ezzel. A norma szövegéből adódóan pedig valószínűleg a jövőben is csak az általános vélemény szabadságból lehet majd levezetni az átfogóbb tartalmú információs jogot. Érdemes megjegyezni, hogy a német alkotmánybíróság már egy 1969. évi, az információs szabadságra vonatkozó „ősdöntésében” (Leipziger Volkszeitung, BVerfGE 27, 71, 81) kimondta, hogy az információhoz való jog az ember arra való alapvető igénye, hogy a lehető legtöbb forrásból tanulhasson, hogy tudását bővítse és személyiségét formálja.

³³ „A munkaviszonyból folyó köteletség teljesítésekképpen elkészített műre vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell, ha közszolgálati vagy közalkalmazotti jogviszonyban álló vagy szolgálati jogviszonyban foglalkoztatott személy, vagy munkaviszony jellegű jogviszony keretében foglalkoztatott szövetségi tag alkotta meg a művet.” (Sztj. 30. paragrafus 7. bekezdés.)

a munkaadónak való műátadás aktusa a nyilvánosságra hozatalhoz való hozzájárulásnak minősül. [Vagyis itt maga az átadás mint reálcselekmény a döntő, ettől kezdve a munkaadó dönthet szabadon a tényleges nyilvánosságra hozatalról,³⁴ míg a nem szolgálati viszonyban alkotott művek esetében a döntés teljes mértékben a szerző autonómiájába tartozik (Sztj. 10. paragrafus 1. bekezdés).] Szintén a személyhez fűződő jogok (de egyben a vagyoni jogosultságok) korlátjaként és egyben fokozott biztonságot nyújtó előírásaként említhető az a kötelezettség, amely szerint a szerző munkaviszonyból folyó kötelezettsége teljesítéseként megalkotott művel kapcsolatos jognyilatkozatokat írásba kell foglalni.

A szerző ilyen jellegű korlátozása és a munkaadó szinte szerzői jogokkal való felruházása egyébként nem általános gyakorlat még a kontinentális szerzői jogi rendszerekben sem. Így például a *droit d'auteur*-elvet már-már a szélsőségeséig valló német szerzői jogi törvény szerint a munkaadó – a szoftverművektől eltekintve – soha nem lesz közvetlenül szerzői művek jogosultja, hanem a többi felhasználóhoz hasonlóan csak szerződés útján szerezhet felhasználói jogokat [Urheberrechtsgesetz 43. paragrafus és 69. paragrafus *b*) pont]. Mindenesetre az a szoftvereknél már a német szabályozásban is elfogadott gondolat, hogy a szerzőn kívül olyan személynek is biztosítsanak közvetlenül szerzői jogokat, aki annak létrejöttéhez alkotó tevékenységgel egyáltalán nem, de anyagilag annál inkább (sőt, esetenként nélkülözhetetlenül) hozzájárult [uo. 137. paragrafus *d*) pont], mutatja annak felismerését, hogy a befektetések biztonsága, a mű létrejöttében más, vagyoniilag érdekelt személyek védelmében szükséges lehet a szerzői autonóm rendelkezési jog korlátozása.

A szerzői személyhez fűződő jogok korlátozását jelenti az is, hogy a szerző nem vonhatja vissza művét „csak úgy”, megváltozott világnézetére hivatkozva, ennek az abszolút személyiségi jognak³⁵ a gyakorlása csak biztosíték adásával és alapos okból történhet, ami egyértelműen a felhasználók, a műközvetítők vagyoni befektetései biztonságának a lehető legjobb garanciájaként értelmezhető.

³⁴ Sztj. 30. paragrafus 5. bekezdés. Megjegyzésre érdemes továbbá, hogy a nyilvánosságra hozattal párhuzamosan a mű visszavonására is speciális szabályok vonatkoznak, de ezek már nem a szerző jogainak korlátjaként, hanem inkább a munkaviszonyból fakadóan korlátozottan biztosított jogok különleges helyzetben való „mégis-biztosításaként” értelmezhetők a mű visszavonására irányuló szerzői nyilatkozat esetén. Ugyanez érvényes továbbá akkor, ha „a művön a munkáltató a munkaviszonyból eredő jogaival élve változtat, de a változtatással a szerző nem ért egyet”, és így „a munkáltató köteles a szerző nevének feltüntetését mellőzni” (Sztj. 30. paragrafusa 5. bekezdésének 2. és 3. mondata).

³⁵ „A szerző alapos okból, írásban visszavonhatja a mű nyilvánosságra hozatalához adott engedélyét, a már nyilvánosságra hozott művének további felhasználását pedig megtilthatja; köteles azonban a nyilatkozat időpontjáig felmerült kárt megtéríteni.” (Sztj. 11. paragrafus.) „Ha a szerző alapos okból visszavonja a mű nyilvánosságra hozatalához adott engedélyét vagy a már nyilvánosságra hozott művének további felhasználását ilyen okból megtiltja, a felhasználási szerződést felmondhatja. A felmondási jog gyakorlásának feltétele, hogy a szerző adjon biztosítékot a nyilatkozat időpontjáig felmerült kár megtérítésére.” (53. paragrafus 1–2. bekezdés.)

A visszavonási jogot úgy is tekinthetjük, mint olyan jogot, amely addig terjed, amíg a jogosultnak még bármilyen jogilag releváns befolyása van a műre: ahol kimerültek jogai (akár a már említett jogkimerülés miatt, akár mert az egyszerű műélvezet nem minősül felhasználásnak), ott már nem gyakorolhatja ezt a személyhez fűződő jogát. (Példával is megvilágítva: az író az eladott regény példányát nem veheti vissza a példány tulajdonosától visszavonási jogára hivatkozva, de a kiadásra kötött szerződést a törvényben biztosított feltételek fennállása esetén e joga alapján felmondhatja.³⁶)

A szerzőnek a művén fennálló vagyoni jogainak törvényben biztosított korlátozási³⁷ lehetőségei az említett személyiségi jogi megszorításoknál jóval kiterjedtebbek, mivel nem kizárólag a szolgáltatási jogviszonyban alkotott művek, hanem bármely mű esetében korlátozhatók.

Elsősorban a vagyoni jogok átruházhatósága jelenti az abszolút szerzői jog korlátját (tulajdoni oldalról pedig kiterjedését), mivel ilyen esetben a szerző rendelkezési joga szinte teljes mértékben (a személyhez fűződő jogoktól eltekintve) megszűnik a mű felett. Az Szjt. az együttesen alkotott művek (6. paragrafus 1. bekezdése), a munkaviszonyban vagy más hasonló jogviszonyban létrehozott művek (30. paragrafus 1. bekezdése), a szoftverek (58. paragrafus 3. bekezdése), az adatbázisok (61. paragrafus 2. bekezdése) és a reklámozás céljára megrendelt művek (63. paragrafus 1. bekezdése), valamint a filmek (66. paragrafus 1. bekezdése) esetében teszi

³⁶ A felmondási jog és a visszavonás kapcsolatáról lásd részletesen *Faludi* [1999] 186. o.

³⁷ A szerzői jog korlátainak és a szerzői jog alóli kivételeknek a fogalma a jogirodalomban több értelemben is használatos. Abból kell kiindulni, hogy a szerzői jog legteljesebb formájában akkor illeti a szerzőt, ha a mű felhasználását kizárólag ő engedélyezheti, és ő maga döntheti el, hogy a felhasználásért kér-e díjat, vagy lemond erről. A szűkebb értelmezés szerint a kivétel fogalma az előbbi kettős feltételrendszer teljes figyelmen kívül maradását jelenti: azaz amikor a szerző engedélyére nincs szükség a felhasználáshoz, és jogdíjat sem kell fizetni érte. Ez az Szjt. szóhasználatában megfelel a szabad felhasználásnak. A korlátozás fogalma ebben a kontextusban azt az átmeneti helyzetet jelenti, amikor ugyan nincs szükség a felhasználáshoz a szerző engedélyére (ez a korlátozás), ugyanakkor – adott esetben csak átányjellegű – jogdíj mégis jár a szerzőnek. A korlátozás tehát a szerző jogának kisebb mértékű megszorítását jelenti, mint a kivétel.

A szűk értelmezés alapján a kivételek és korlátozások fogalma nem fedi le sem az átruházhatóságot (aminek következtében nem csak a szerző lesz jogosult az engedélyezésre), sem a védelmi időt (ami a szerző joggyakorlásának kétségtelen időbeli korlátja) és a közös jogkezelést sem (amikor pedig a szerző közvetítő szervezetten keresztül gyakorolja az engedélyezési jogot). Az Szjt. szabad felhasználásokra és a szerzői jog egyéb korlátaira vonatkozó fejezete ebben a szűk értelemben használja a kifejezéseket.

Tágabb értelemben (elszakadva a szigorú dogmatikától, de jogilag mindenképp helytállóan) azonban a szerzői jog korlátai közé sorolható minden szabály, amely bármilyen módon befolyásolja a szerzőnek a fent ismertetett korlátozás nélküli joggyakorlását. Ebben az összefüggésben szabad felhasználásnak lehet nevezni nemcsak a díjigény- és engedélyfüggetlen felhasználást, de azt az esetet is, amikor a szerzőnek bizonyos átánydíj jár a felhasználásért. Vagyis a szerzői jog korlátja minden szabad felhasználás, a védelmi idő, az átruházhatóság és a közös jogkezelés is.

Jelen tanulmány a „szerzői jog korlátja” kifejezést ez utóbbi, a tágabb értelemben használja.

lehetővé a vagyoni jogok átruházását. Az együttesen létrehozott művektől eltekintve, a munkaviszonyban vagy hasonló jogviszonyban alkotott művek és a további kategóriák közötti különbség – e tekintetben legalábbis – abban rejlik, hogy míg az előbbi esetekben a jogokat a munkáltató eltérő rendelkezés hiányában automatikusan, a munkajogi jogviszony alapján szerzi meg, addig a másik négy kivételnél éppen fordítva történik mindez: a törvény csak lehetőségként kínálja fel a vagyoni jogok átruházását, de erről külön meg kell állapodni. A különbség indokát az előbbi tartós jogviszony jellegében lehet meglegelni.

A korlátozás célja nyilvánvalóan a gazdasági forgalom előli akadályok elhárítása, a művek könnyebb átruházhatósága, a mű feletti rendelkezés megkönnyítése. Ez kétségtelenül a szerző abszolút rendelkezési jogának erős korlátozását jelenti, ugyanakkor a befektetők, a szellemi alkotótevékenységet anyagilag támogatók szempontjából nélkülözhetetlen korlátozás.

A szerző vagyoni jogai korlátozásának másik nagy területe a szabad felhasználások csoportja, amelyek a törvényben meghatározott feltételek teljesülése esetén a közönség számára már azelőtt – esetleg a jogdíjfizetési kötelezettség alól is kivett – (szabad) hozzáférést biztosítanak a műhöz, hogy annak védelmi ideje lejárt volna. A védelmi idő lejártá előtti és az azt követő ingyenes hozzáférés *differentia specificája* abban rejlik, hogy míg az előbbi esetben meghatározott feltételek mellett, bizonyos felhasználói csoportok számára szabad csak a hozzáférés, de a többi felhasználó szerzői jogdíj fizetésére köteles, addig az utóbbi esetben minden felhasználó számára korlátlanul, szabadon felhasználhatóvá válik a mű.³⁸

A szabad felhasználásokhoz képest talán kevésbé egyértelműen, de a művön fennálló szerzői jogok időbeli korlátozása, a védelmi idő szabályozása is a szerzői jogi tulajdon (tehát elsősorban a vagyoni jogok³⁹) közönség javára való megszorítását jelenti. A szerző szellemi tulajdona a mű megalkotását követően már – legalábbis általában – nem igényel további befektetéseket, anyagi ráfordítást,

³⁸ Ez alól a követő jog kiterjesztéseként is értelmezhető védelmi idő lejártá utáni járulékfizetés (*domain public payant*) képez kivételt, amelynek értelmében az Szjt. 100. paragrafus szerint a szerzői jogok védelmi idejének eltelte után az eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás tulajdonjogának kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet közreműködésével történő átruházásakor járulékot kell fizetni. Ez a szabály a képzőművészeti alkotók számára ad kedvezményt, mivel ezen a művészeti területen nagyon gyakori, hogy csak a védelmi idő lejártát követően „válnak értékessé” az alkotások, viszont e szabály nélkül a szerzők (illetve leszármazottaik) már semmilyen módon nem részesülhetnének ebből.

³⁹ A magyar szerzői jogi szabályozásban egészen az új törvény megalkotásáig a személyhez fűződő jogok időben korlátlanok voltak (hasonlóan a ma is hatályos francia joghoz). Az Szjt. viszont a 2006/116/EK (korábban: 93/98/EGK) számú, a szerzői jog és bizonyos kapcsolódó jogok védelmi idejének összehangolásáról szóló irányelvben (a továbbiakban: védelmi idő-irányelv) előírtak határára a személyhez fűződő jogok védelmi idejét összhangba hozta a vagyoni jogok esetére biztosított *post mortem auctoris* 70 éves védelemmel, és csak igen erős megszorításokkal engedti a személyhez fűződő jogok védelmi időn túli érvényesítését.

ellentétben a dologi tulajdonnal, amelynek fennmaradása, állagának megőrzése folyamatos törődést követel. (Megjegyzésre érdemes, hogy inkább csak ez utóbbi, az állagmegőrzés nem kíván a szellemi tulajdon esetében további ráfordítást, hiszen a mű fennmaradása – az átdolgozás, a reklámozás, a kiadás – például jelentős költségeket jelenthet.)

Más oldalról közelít az a felfogás, amely szerint a szerző halála után korábban 50,⁴⁰ ma 70 évig tartó védelmet⁴¹ csak a jogutódoknak a szerzővel (és így közvetve a művel) való közeli kapcsolata indokolja.⁴² Ezt támasztja alá az is, hogy – a már említett kivételektől eltekintve – csak öröklés útján lehet a szerző vagyoni jogait megszerezni, ami pedig tipikusan közeli kapcsolatot feltételez az örökhagyó és utóda között. (Érdekes megjegyezni, hogy az 50/70 éves *post mortem auctoris* védelem a „kétgenerációs” elvből vezethető le, mivel két emberi generáció együttes élettartama korábban 50 év volt, ma pedig – legalábbis az európai uniós védelmiidő-irányelv preambuluma szerint – 70 év. Persze Magyarország e tekintetben nem rendelkezik ilyen kedvező mutatókkal, de a 70 éves védelmi időre vonatkozó rendelkezést egyéb megfontolásokra tekintettel⁴³ mégis bevezette az Sztj. Összefoglalva tehát a művön fennálló jogok és az ebből szedhető hasznok a szerző halálát követő 70 év lejártával megszűnnek.)

Nem vitatható, hogy a védelmi idő felemelésének indokául szolgáló, megnövekedett átlagéletkoron és a szerzők hozzátartozói iránti méltányosságon túl más szempontokat is figyelembe kell venni a védelmi idő optimális tartamának meghatározásánál. A hosszú védelmi idő ugyanis másod-, sőt harmadfokú örökösöket is részesít a szerzői jogokból származó bevételekből, ami viszont egyben a közönség művekhez való szabad hozzájutását is gátolja.⁴⁴

⁴⁰ 1969. évi III. törvény a szerzői jogról (a továbbiakban: régi Sztj.) 15. paragrafus 1. bekezdés. A vagyoni jogok a szerző életében és halálától számított 50 éven át részesülnek védelemben. (Meg kell jegyeznünk, hogy a törvény 12. paragrafusának 1. bekezdése szerint a személyhez fűződő jogok időben korlátlanok. A szerző ezeket a jogait másra nem ruházhatja át, és róluk nem mondhat le.)

⁴¹ „A szerzői jogok a szerző életében és halálától számított hetven éven át részesülnek védelemben.” (Sztj. 31. paragrafusának 1. bekezdése. A 70 éves védelmi időt még a régi Sztj.-t módosító 1994. évi VII. törvény 13–18. paragrafusai vezették be, akkor még csak a vagyoni jogok tekintetében.)

⁴² Az Sztj. ugyanis az öröklés útján való jogátszállást engedi meg, és ezt is a megszorítással, hogy az utódok a jogokat nem ruházhatják át, csak maguk között. [„A vagyoni jogok örökölhettek, róluk halál esetére rendelkezni lehet. A vagyoni jogokat öröklés útján megszerző személyek azokról egymás javára rendelkezhetnek.” (Sztj. 9. paragrafus 4–5. bekezdése.)]

⁴³ A 70 éves védelem bevezetésének egyik oka volt, hogy a Berni Unió Egyezmény egyes tagállamaiban, ahol már 70 év volt a védelmi idő, így lehetővé vált a magyar művek szintén 70 éves védelme. További indokát jelenti a védelmi idő felemelésének az, hogy a Római Egyezménybe való belépést követően szomszédos jogi jogosultak kaptak volna 50 éves – a szerzőkével azonos hosszúságú – védelmet, ami a két jogosulti kör alapelvi szinten való megkülönböztetését szüntette meg.

⁴⁴ A kérdés érdekkiegyensúlyozó szabályozásának igényére utal *Faludi* [2001] szerzői jogi fejezete (A felemelt védelmi idő újabb indokai, a közkincsbe kerülés című alfejezet).

A szabad felhasználások mögötti értékek, érdekek

Az Sztj.-nek szinte valamennyi mai korlátozási szabálya társadalmilag kiemelt érdek, az emberi jog érvényesülését kívánja segíteni (*Gyertyánfy* [2006] 194. o., *Lontai és szerzőtársai* [2004] 86–87. o., *Kabai–Szinger–Tóth* [2005] 181. o.), ami érdemben szolgálja a törvény preambulumban hivatkozott sokrétű kiegyensúlyozottság célját. A szabad felhasználásokat ebben a fejezetben több szempont szerint is értékeli a tanulmány. Itt is meg kell jegyezni, hogy ezek a felhasználások sok esetben közgazdaságilag is indokolhatóak, alátámaszthatók. A közgazdasági szempontú értékelés során a *Landes–Posner* [2003] elméleti rendszere lehet irányadó: a szabad felhasználások egy részét a szabad felhasználások nélkül keletkező magas tranzakciós költségek támasztják alá, vagyis az adott felhasználás tekintetében a kizárólagos engedélyezési jog biztosítása, gyakorlása és érvényesítése igen magas társadalmi költséget okozna (ilyen lehet például a magáncélú többszörözés később vizsgált esetköre), ezekben az esetekben tehát a szabad felhasználás bevezetése (akár kompenzációhoz kötve) nem okoz kárt a jogosultnak. Egy másik csoportba tartoznak a negatív károk, amikor a szabad felhasználásként értékelt cselekmény – megfelelő előírások között – végső soron nem hátrányt, hanem előnyt jelent a szerzőnek, ilyen lehet például az idézés, átvétel szabálya. Egy harmadik csoportba pedig azok a szabad felhasználások tartoznak, amelyek a szerzőnek pozitív, tényleges kárt okoznak, viszont a társadalom egésze számára olyan értékük van, ami közvetve a szerzőnek is előnyökkel jár (ilyenek például az információs célú szabad felhasználások).

A TUDOMÁNYOS ÉLET, AZ ALKOTÁS ÉS A MŰVELŐDÉS SZABADSÁGA • A tudományos élet, illetve az alkotás, a művelődés szabadságát (*Gyertyánfy* [2006] 198. o.) szolgálja az idézés szabad felhasználása. Kétségtelen, hogy az idézés elsősorban a tudományos alkotótevékenység egyik alapvető eszköze (bár egyes esetekben a művészeti alkotás is él vele), célja, hogy a tudomány már elért eredményei felhasználhatók legyenek, és ezt ne akadályozhassa az engedélyszerzési kötelezettség. Mivel a felhasználás a forrás megjelöléséhez kötött, ezért ezáltal biztosított az, hogy a tudományos eredményt ne lehessen plagizálni.

Az idézés szabálya a régi szerzői jogi törvényhez képest változatlan formában szerepel a hatályos rendelkezések között,⁴⁵ azzal az eltéréssel, hogy a képzőművészeti és hasonló alkotások idézésének lehetősége az új szabályozásban ki van zárva (Sztj. 67. paragrafus 5. bekezdés). Ennek okát a kommentárok abban jelölik meg, hogy a képzőművészeti alkotások esetében a mű részletének idézése a teljes alkotás integritásának megsértéséhez vezethetne,⁴⁶ illetve e műtípusok esetében a részletek kiemelése a mű megcsonkításával, torzításával járhatna (*Gyertyánfy* [2006] 200. o.).

⁴⁵ Régi Sztj. 17. paragrafusának 1. bekezdése, Sztj. 34. paragrafusának 1. bekezdése.

⁴⁶ *Kabai–Szinger–Tóth* [2005] kommentárja, 34. paragrafus 1. bekezdés.

A törvény indokolása a változtatás indokára nem utal. A hivatkozott szakirodalmi állásponttal szemben fel lehet azonban érvként hozni, hogy ugyanez az aggály felmerülhetne bármely más műtípus esetében is – ahogy arra a Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) 7/96. számú döntése rávilágít: szintén sérelmes lehet a szerző személyhez fűződő jogaira az, ha egy szövegműben olyan környezetbe kerül az idézet, hogy azzal az eredeti tartalom érdemben megváltozik (SZJSZT [1998] 157. o.). Nyilvánvaló azonban, hogy nem minden idézés sérelmes az eredeti irodalmi alkotás szerzőjének személyhez fűződő jogaira, ahogy nem minden idézés sérelmes a képzőművészeti alkotások jogosultjainak személyhez fűződő jogaira sem. Egy másik szakirodalmi forrás maga is elismeri, hogy a szoftver vagy az elektronikus adatbázis idézésekor is problémát jelenthet megtalálni az elfogadható célt (noha ezek nincsenek kizárva az idézési szabad felhasználás hatálya alól).⁴⁷ A *Kabai–Szinger–Tóth* [2005] kommentárja a képzőművészeti alkotásokra vonatkozó megszorítással kapcsolatban utal arra, hogy ez akadályozhatja az alkotások parodizálását, a belőlük való karikatúrakészítést (189. o.). Persze az idézés nem szükségszerűen jelent paródiacélú felhasználást sem, így ebből a szempontból is túl szigorúnak (tágnak) tarthatjuk a megszorítást. Úgy tűnhet, hogy a kizárás oka az új szerzői jogi törvény elfogadásakor valami időleges piaci diszfunkció lehetett, amely ma már nem releváns. Erre utal az is, hogy ilyen típusú jogvita az utóbbi években egyáltalán nem volt. Utalni lehet itt arra is, hogy sem a Berni Uniós Egyezmény alapul szolgáló szabálya, sem pedig az *Infotársadalom-irányelv* [2001] (amire a szakirodalom sokszor infosoc-irányelvként hivatkozik) vonatkozó rendelkezése nem zárja ki az idézés valamennyi műtípus esetében való érvényesülésének lehetőségét, ezért megfontolható lenne a visszavezetése is a szabályozásba.

AZ OKTATÁS SZABADSÁGA • Az idézéshez hasonló alapjogok érvényesülését szolgálja az átvétel szabálya is. Ugyanakkor ennek a korlátozásnak az elsődleges célja mégis inkább az oktatás szabadságának és nem a tudományos kutatás szabadságának biztosítása, bár a szabály mindkettőre utal. Ennek a korlátozásnak az elődje szintén megtalálható a régi Sztj.-ben, de már az új Sztj. eredeti szövegében is érdemi jellegűek, jelentősek a változtatások a korábbiakhoz képest: míg a régi Sztj. szerint az átvétel valamennyi műtípusra vonatkozott, az új Sztj. csak az irodalmi és zene-művekre terjedt ki (mivel az oktatás körében jellemző módon ezeket az alkotásokat használják prezentációs célra). Ezt a szűkítést viszont az Sztj. 2008. évi módosítása⁴⁸ gyakorlatilag felszámolta, éppen azzal az indokkal, hogy az oktatás körében való felhasználást más műtípusok körében sem akadályozza a szerzői jog, ezért a szabály

⁴⁷ *Gyertyánfy* [2006] 200. o. A szoftver esetében ráadásul ennek a szabálynak az európai uniós joggal való összhangja is kérdéses lehet.

⁴⁸ 2008. évi CXII. törvény a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosításáról (a továbbiakban: 2008. évi módosítás).

hatálya újra kiterjedt a filmekre, a képzőművészeti és hasonló alkotásokra is (2008. évi módosítás 5. paragrafus).

Ez a kiterjesztés abból a szempontból is fontos, hogy ugyan az utóbbi években úgy tűnhetett, hogy a korlátozás főként a tankönyvkiadásra koncentrált, azon belül is a szöveggyűjtemény-készítést hozza kedvezőbb helyzetbe, az oda-vissza módosítás mégis utal arra, hogy a korlátozás másik alapvető funkciója éppen a médiakezelés tanításának eszköze volt, vagyis egy olyan helyzetet szabályozott, amikor az átvevő mű csak létrejön, de utána nem kerül szélesebb körben felhasználásra.⁴⁹

Itt lehet utalni arra, hogy a régi törvény ebben a körben külön nevesítve tette lehetővé az iskolarádió, illetve iskolatelevízió céljára való felhasználást – ezt egyébként ma sem zárná ki sem a nemzetközi, sem az európai uniós jog, különösen, mivel a sugárzási jog nem harmonizált. Az is erősíti, hogy a korlátozás célja mindig is elsősorban az oktatás könnyítése volt, hogy eredetileg az oktatási és a tudományos ismeretterjesztési cél szerepelt a szabályban. Az új törvényben ez utóbbit a tudományos kutatás célja váltotta fel – a változtatás okára az indokolásban nincs válasz, ugyanakkor a megfontolás mögötte talán a következő lehet: a rendszerváltás a korábbi rendszerben ismert és elterjedt tudományos ismeretterjesztés jelentőségét minimálisra csökkentette, ezért már nem volt indokolt ezt olyan kiemelkedő célként kezelni, ami miatt akár a szerző jogának korlátozása is indokolt lehet. Ha viszont ennek a szűkítésnek az oka csak az *Infotársadalom-irányelv* [2001] szó szerinti végrehajtása volt (amely valóban oktatási és tudományos kutatási célt említ), úgy véljük, fennmaradt volna a tudományos ismeretterjesztés esetköre is, mivel ez a fogalom lefedte volna az – európai uniós jogban egyébként közelebből meg nem határozott – „oktatási szemléltetést”, aminek keretében az irányelv megengedi az átvételi célú korlátozást. (Csak a kiterjesztő értelmezés tilalma miatt nem lehet megpróbálkozni azzal az érveléssel, hogy a tudományos ismeretterjesztés belefér az oktatási szemléltetés céljába.)

A törvénybe csak a 2003. évi módosítás során, az *Infotársadalom-irányelv* [2001] átültetése miatt került be az a kitétel, hogy a korlátozás alá tartozó átvétel nem szolgálhat jövedelemszerzést vagy jövedelemfokozást, noha kétségtelen, hogy ez a megszorítás már korábban is indokolt lett volna. Mindenesetre erre az időpontra érett meg a jogi szabályozás módosítása, mivel az időközben versenypiaci viszonyok közé került tankönyvkiadás valóban indokolatlanul nyert előnyt azáltal, hogy a szerzői jogi jogosultaknak az átvétel fejében nem kellett jogdíjat fizetnie.⁵⁰ Az átvételt megvalósító mű minden üzletszerű felhasználása engedélykötelessé vált: ez gyakorlatilag csak

⁴⁹ Itt utalni kell arra, hogy az átvehető művek körének a 2008. évi módosítással lezajlott bővítése az Sztj. 68. paragrafusának 2. bekezdésével való viszonyt is átalakította: ma már a képzőművészeti és hasonló alkotások átvétele a 34. paragrafus 2. bekezdése keretében lehetséges.

⁵⁰ A német alkotmánybíróság egy ugyanolyan szabályozást, mint az Sztj. korábbi rendelkezése, már az 1960-as években alkotmányellenesnek nyilvánított, éppen arra hivatkozva, hogy nem arányos a szerző jogának olyan korlátozása, amely a piaci alapon működő tankönyvkiadók részéről semmilyen kompenzációt nem biztosít számukra műveik felhasználása fejében (Kirchen- und Schulgebrauch

az iskolai oktatáson belüli felhasználásokat hagyja a szabad felhasználás körében. Ha egy átvételekre építő könyvet rendszeresen haszonszerzésre törekedve többszöröznek, illetve terjesztenek, az engedélyköteles lesz – ilyen módon a tankönyvkiadás gyakorlatilag kiesett a szabad felhasználás hatálya alól (*Gyertyánfy* [2006] 201. o.). Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet újra a szerves jogfejlődés jelenségére: kétségtelen, hogy a régi Sztj.-ben több olyan korlátozás is szerepelt, amely a korábbi társadalmi-kulturális berendezkedést támogatta, amelyben az államnak a kultúra alakításában is súlyosabb szerepe volt, mint ma. E helyzetet tükröző szabálynak kell tekinteni az állami tankönyvkiadást jelentősen segítő korábbi átvételi szabályokat is. Ugyanakkor a rendszerből ezeknek a berögződéseknek a kiemelése is fokozatosan és olyan módon történhetett csak meg, hogy az érdemben nem befolyásolta az érvényesíteni szükséges társadalmi érdekeket.

Ebben a tárgykörben végül utalni kell arra, hogy a korlátozás ma sem terjed ki az internetes lehívásra hozzáférhetővé tett tananyagokra, annak ellenére, hogy a tankönyvvé nyilvánításra vonatkozó szabályok az ilyen tananyagokra is kiterjednek. A törvény vonatkozó szakaszát érintő indokolások sem utalnak különösebb indokra, ami miatt a nemzeti szabályozás ne használhatná ki e tekintetben is az *Infotársadalom-irányelv* [2001] által egyébként biztosított kereteket [5. cikk 3. bekezdés a) pont].

Az oktatási és tudományos szabadság érvényesülését szolgálja a 68. paragrafus 2. bekezdése is, amely szerint tudományos ismeretterjesztő előadás, továbbá iskolai oktatás céljára képzőművészeti, építészeti, iparművészeti és ipari tervezőművészeti alkotás képe, valamint a fotóművészeti alkotás a szerző hozzájárulása és díjazás nélkül felhasználható. Ez a szabály – amelyet a 2008. évi módosítás hatályában úgy szűkített, hogy kiemelte belőle a látképek oktatási célú átvételét – ma már igen szűk hatályú, gyakorlatilag kiüresedett (talán ez is az oka, hogy itt megmaradt az ismeretterjesztés célja).

Szintén az oktatási szabadság még jobb érvényesülése érdekében vezette be a 2008. évi módosítás azt a szabályt, amelynek értelmében a mű iskolai oktatási célra iskolai foglalkozás keretében átdolgozható, de az átdolgozott mű felhasználásához az eredeti mű szerzőjének engedélye is szükséges.⁵¹ Arra érdemes itt utalni, hogy a szabályozás ugyanolyan „kilengést” szenvedett itt el, mint az átvétel tárgyi hatálya esetében: a régi, az 1969. évi törvény ismert egy hasonló, az átdolgozást iskolai célra is lehetővé tevő korlátozást,⁵² amit az új Sztj. nem emelt át, viszont sem az indoklásban, sem a szakirodalomban nem találtunk magyarázatot ennek okára.

.....
– BVerfGE 49, 394). Arról, hogy a könyvkiadás állami befolyásolása immár nemkívánatos jelenség, az Sztj. indokolása is szól már: *LXXVI. törvény indokolása* [1999]. Általános indokolás, I. 5. pont.

⁵¹ Sztj. 34. paragrafusának 4. bekezdése. Lásd a 2008. évi módosítás (2008. évi CXII. törvény) 5. paragrafusának 2. bekezdéséhez fűzött indokolást (*CXII. törvény indokolása* [2008]).

⁵² „Új, önálló mű alkotásához idegen mű felhasználható; ez a jog azonban nem terjed ki az idegen mű átdolgozására színpad, film, rádió vagy televízió céljára, valamint az azonos műfajban történő átdolgozásra.” (17. paragrafus 3. bekezdés.)

A tudományos kutatás és oktatás szabadságát nemcsak az aktív, azaz a művet feldolgozó felhasználások segíthetik, hanem a művekhez való legegyszerűbb hozzájutás is. Ezt kívánja biztosítani a magáncélú többszörözésből kialakult, az új Szjt.-ben önálló szabályt kapott intézményi többszörözés szabad felhasználása, amely a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint a közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívum egyes többszörözéseit sorolja be a szerzői jogok szabad felhasználásai körébe. Idetartozik az iskolai oktatási célú többszörözés esete is. Mindkét többszörözési szabad felhasználásra igaz, hogy a felhasználás a korábbi törvény hatálya idején is megengedett volt, csak éppen a régi Szjt. 17. paragrafusában nem definiálta pontosan a kedvezményezettek körét (*Benárd–Tímár* [1973] kommentárja, 148–149. o.). Az intézményi célú többszörözést engedő szabály a 2008. évi módosítás során változott jelentősebb mértékben, amikor a nyilvános könyvtár fogalmát a törvényben másutt is alkalmazott, nyilvános szolgáltatást nyújtó könyvtár bővebb kategóriájára váltotta fel, illetve az SZJSZT 5/2006. szakvéleményét követve és a szakirodalmi kritikákra (*Tóth* [2004]) is tekintettel a jogalkotó „rendet tett” az esetkörökben, továbbá megszüntette a saját példányról többszörözésre szorítás korlátját.⁵³

Mindebből jól látható az, hogy a szerzői jogi szabályozás az oktatás és a tudományos kutatás szabadságát számos módon segítette a régi Szjt. idején is, amelyet csak kevés ponton kellett módosítani az új Szjt. elfogadásakor, valamint az, hogy a piaci viszonyokhoz (és az abból fakadó új egyensúlyi helyzetekhez) való alkalmazkodás folyamatos, és azóta is tart.

Az egyetlen szerzői jogi korlátozás, amelyet az Szjt. az *Infotársadalom-irányelv* [2001] átültetésekor teljesen újként vezetett be, az úgynevezett dedikált terminálos korlátozás, amelynek alapján egyes gyűjtemények számítógépes terminálokon tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.⁵⁴ Fontos itt utalni arra, hogy az Szjt. szabálya ugyan megfelel az irányelvnek, mivel azt szinte szó szerint veszi át, ugyanakkor a végrehajtását szolgáló kormányrendelet [117/2004. (IV. 28.)] 3. paragrafusának 1. bekezdése túllép a törvény és az irányelv által kijelölt kereteken, és lehetővé teszi az egyes intézmények terminálrendszereinek összekapcsolását egy zárt hálózatban.⁵⁵

⁵³ Lásd a 2008. évi módosítás 6. paragrafusához fűzött indokolást (*CXII. törvény indokolása* [2008]).

⁵⁴ E szabály részletes elemzését lásd: *Gyenge* [2007a] II. rész. 33. o.; *Gyertyánfy és szerzőtársai* [2005] 134. o.; 29/2004. számú SZJSZT szakvélemény (Hazai és külföldi időszaki kiadványok tartalmának digitális archiválásával összefüggő szerzői jogi kérdése).

⁵⁵ A szabályozásnak az uniós joggal (az *Infotársadalom-irányelv* [2001] végrehajtásával) való ütközésére utal *Westkamp* [2007] 263. o.

A KULTÚRÁHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS • Az intézményi többszörözések egy része a kulturális örökséghez való szabad hozzáférés biztosítását, illetve ezen örökség megőrzését szolgálja. Idetartozik egyes említett intézményi többszörözések mellett a rádió- és televízió-szervezetek saját műsorai első sugárzásához elengedhetetlen ideiglenes rögzítéseknek az archívumi tartós megőrzése is, feltéve, hogy a rögzítésnek rendkívüli dokumentációs értéke van (Szjt. 35. paragrafus 7. bekezdés). Bár a Berni Uniói Egyezmény alapján ez a korlátozás korábban is lehetséges lett volna, a bevezetésére nem volt szükség: az egyetlen állami rádió és televízió eleve minden akkor ismert felhasználási jogot megszerzett a műveken, és ebben benne volt a megőrzés lehetősége is.

A nyilvános haszonkölcsönzés szabályozásának története igen jó példája annak, miként lehet ugyanazoknak az emberi jogi igényeknek (itt éppen a kultúrában való részvételnek) az érvényesülését különböző szabályozási módszerekkel biztosítani, és milyen módon szűkítheti az erre való jogalkotói választási lehetőségeket az európai uniós szabályozás. A régi Szjt. a haszonkölcsönzésre vonatkozóan egy általános szabad felhasználást tartalmazott – anélkül, hogy a kölcsönzés jogát egyébként kifejezetten elismerte volna: a korlátozás a terjesztés jogához kapcsolódott (*Benárd–Tímár* [1973] kommentárja, 148–150. o.). (A haszonkölcsönzés jogának elkülönített elismerésére egyetlen nemzetközi szerződés sem kötelezte Magyarországot, és nem kötelezi azóta sem.) Ilyen módon az állam a terjesztés jogának elismerésével és ezen belül az egyik részcsелеkmény, a kölcsönzés teljes szabadságával biztosította a kultúrában való részvétel alapvető intézményi eszközeinek, a könyvtáraknak a hatékony működését. Az Szjt. 1999-ben a Bérleti irányelv⁵⁶ tekintettel bevezette a korlátozás alapjául szolgáló nevesített jogosultságot,⁵⁷ viszont gyakorlatilag a korábbival azonos hatályú, széles körű kivételt társított hozzá, lényegét tekintve kiüresítve a jogot. Ezt követően még az Szjt. – 2004 májusában hatályba lépő – módosulásai (2003. évi CII. törvény az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról) is tovább szélesítették a kivett kört: könyvtárszakmai megfontolásokra hivatkozva a nyilvános könyvtárak köréről a nyilvános szolgáltatást nyújtó könyvtárak körére bővítette, de ekkor már igen erős kritikák érték a bővítést (*Tóth* [2004]). Mindenesetre ilyen módon továbbra is biztosított volt a gyűjteményekhez való hozzáférés, de a jogosultak továbbra sem kaphattak érte díjazást. Az európai uniós joggal való összhangot végül a 2008. évi módosítás, a 2008. évi CXII. törvény 26. paragrafusának 2. bekezdése valósította meg olyan módon, hogy a korlátozás hatályát jelentéktelenre szűkítette (csak a nyolc országos szakkönyvtár tartozik ebbe a körbe), az ez alól kimaradó esetkörökre vonatkozóan pedig a törvény díjigényt vezetett be, amelynek megfizetését az

⁵⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve (2006. december 12.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról (kodifikált változat). HL L 376. 2006. december 27.

⁵⁷ LXXVI. törvény indokolása [1999], részletes indokolás az I. fejezethez.

állam vállalta át a könyvtáraktól (bár a felosztási szabályok eltolt alkalmazása miatt a harmonizáció gyakorlatilag 2012-ben válik teljessé, működőképessé, mivel ekkor kerül sor először a díjak felosztására). Az indokolás kifejezetten hivatkozik arra, hogy a szabályozási megoldás választásában (vagyis abban, hogy az állam átvállalja a díj megfizetésének kötelezettségét) a hozzáférés biztosításának célja meghatározó volt.⁵⁸ Itt vissza kell utalni az átvétel szabályozásánál kifejtettekre: itt is egy olyan lassú metamorfózis zajlott le a szabályozásban, amely a szerzői érdekek jobb érvényesülése mentén biztosítja az állam alapjogvédelmi feladatának teljesíthetőségét.

A MAGÁNSZFÉRA VÉDELME • A magáncélú többszörözés korlátozása kezdettől fogva azt a célt szolgálta, hogy a kedvezményezett magánszféráját tiszteletben lehessen tartani, a szerzői jog kívül maradjon ezen a területen, ugyanakkor a szerzőt az ebben a körben megvalósuló, jelentős mennyiségű másolás után díjazás illesse meg. E megoldás mellett szólt az a nyilvánvalóan gyakorlati megfontolás is, hogy a jogosultak nem is tudtak volna minden egyes felhasználást egyedileg engedélyezni. Bár ezek a megfontolások mindig is a szabályozás mögött álltak, mégis a magáncélú többszörözés eredeti szabálya (Szt. 18. paragrafus 1. bekezdés) változott a legtöbbet a módosítások során. A régi törvény még egységesen szabályozott minden forgalomba hozatali, jövedelemszerzési célt nem szolgáló és a szerző jogos érdekét egyébként sem sértő másolást, nem téve különbséget a kedvezményezettek körében. Ezt már 1999-ben szétbontotta a jogalkotó klasszikus magáncélú többszörözésre, egyes intézményi célokat szolgáló többszörözésekre és oktatási célú többszörözésekre.⁵⁹ Emögött kétségtelenül az a megfontolás állt, hogy a másolás műszaki lehetőségeinek kibővülése az egyensúly fenntartása érdekében indokoltá tette többletkorlátozási elemek bevezetését az egyes jól elkülöníthető esetkörökben.

Korábban csak az üres hordozóra való többszörözéshez kapcsoltak díjigényt, ezt az 1999. évi törvény terjesztette ki a papíralapú többszörözésekre is, éppen azal az indokolással, hogy a műszaki fejlődés által lehetővé tett volumennövekedés indokoltá teszi a jogosultak díjazását az ilyen felhasználások fejében. A közös jogkezelő szervezetek fokozatosan terjesztik ki az új hordozótípusokra a díjat annak érdekében, hogy mindig azok a hordozók legyenek érintettek, amelyekben az aktuális műszaki fejlettségi szinten a magáncélú többszörözések megvalósulnak. A jogalkotó a konstrukció kialakításánál nemcsak az említett érdekeket mérlegelte, hanem közvetve is figyelembe vette az oktatás és a tudományos szabadság érvényesülésének szempontját. Legalábbis erre utal az indokolás akkor, amikor kifejti, hogy nem

.....
⁵⁸ *CXII. törvény indokolása* [2008], általános indokolás III. 5.

⁵⁹ A korábbi szabályozásban nincs nyoma, de az Szt. 35. paragrafusának 2. bekezdése már a bevezetéskor is idejétműltnak tűnhetett: valószínűleg kevésbé lenne megmosolyogtató a teljes könyv, továbbá a folyóirat vagy a napilap egészének magáncélra való többszörözésének teljes megtiltása, mint a kézírással vagy írógéppel való másolásra korlátozása.

terjeszti ki a reprográfiai jogdíj megfizetésének kötelezettségét az egyébként nagy mennyiségű fénymásolást végző egyetemekre, könyvtárakra és más hasonló intézményekre (például múzeumokra és kutatóintézetekre), elkerülve ezáltal a kedvezőtlen költségvetési és egyéb hatásokat. Ennek a szándéknak viszont ellentmond az Szjt. 21. paragrafus 1. bekezdésének utolsó mondata, amely szerint e díjon felül a reprográfiára szolgáló készüléket ellenérték fejében üzemeltető is köteles díjat fizetni, ebbe a körbe pedig beletartozhatnak akár a fent megjelölt intézmények is, nem csak a fénymásoló üzletek.

A törvény ezt a kiterjedt korlátozást eredetileg sem alkalmazta az építészeti művekre és a műszaki létesítményekre. Az új Szjt. kizárta a korlátozás hatálya alól a szoftvert és a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázist, valamint a mű nyilvános előadásának kép- vagy hanghordozóra való rögzítését, ami azt a tendenciát mutatja, hogy a jogalkotó igyekezett a korlátozás határait megtartani és kiszűrni minden olyan cselekményt, amely potenciálisan sérelmessé válhat a szerző érdekeire. A hatályos szabályozás szerinti tárgyi hatályt a 2003. évi módosítás (2003. évi CII. törvény) állapította meg, amely a kották tekintetében is felszámolta a magáncélú többszörözés szabad lehetőségét – amit az *Infotársadalom-irányelv* [2001] 5. cikke 2. bekezdése *a*) pontjának átültetése indokolt. Ugyan akár arra is lehetne ebből következtetni, hogy a kották esetében a magáncélú többszörözés mértéke már elérte azt a szintet, hogy a korlátozás már nem felel meg a háromlépcsős tesztnek, itt egyelőre csak arra utalunk, hogy a magyar jogban ezt a változtatást semmilyen más megfontolás nem támasztotta alá, mint az irányelvnek való megfelelés szándéka.

Ez a módosítás az *Infotársadalom-irányelv* [2001] átültetésével rendezte továbbá a műszaki intézkedések és a korlátozások viszonyát is, ennek körében kimondva, hogy a magáncélú többszörözés fejében járó díj megállapításánál figyelemmel kell lenni arra is, hogy a jogosult alkalmaz-e másolásvédelmi intézkedést.

A törvény legutóbbi módosítása, amelynek során a jogalkotó megkísérelte *expressis verbis* rögzíteni azt a tilalmat, amely szerint az illegális forrásból való többszörözésre nem terjed ki a szabad másolatkészítés kedvezménye, csak félig sikerült. Ugyan a módosítás célja – következetesen építve a korábbi módosítások által kijelölt irányvonalra – a technikai lehetőségekhez való további igazodás lett volna, ezt a javaslatot az Országgyűlés módosító indítványa elutasította.

A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA • A véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését a hatályos Szjt.-ben számos korlátozás szolgálja, amelyek azonban – igencsak meglepő módon – szinte egy az egyben a régi Szjt.-ből származnak.⁶⁰ Az Szjt.-t módosító 2003. évi CII. törvény ugyan átstrukturálta az egyes rendelkezéseket

⁶⁰ A régi Szjt. kommentárja is úgy jellemzi ezeket a korlátozásokat, mint amelyek a tájékoztatás szabadságát, az akadálytalan információközlést és az információcserét szolgálják (*Benárd-Timár* [1973] kommentárja, 151. o.).

– az *Infotársadalom-irányelv* [2001] szövegezéséhez való közelítés szándékával –, de ez érdemi változáshoz a legtöbb esetben nem vezetett.

A nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, illetve a politikai beszédek felhasználásának a régi és az új szabályok szerint is kifejezetten tájékoztatási célt kell szolgálnia (Szjt. 36. paragrafus 1. bekezdése, régi Szjt. 19. paragrafus 1. bekezdése). Ugyanilyen célból a napi eseményekhez kapcsolódó, időszerű gazdasági vagy politikai témákról megjelentetett cikkek vagy az e témákról sugárzott művek a sajtóban szabadon többszörözhetők, nyilvánossághoz közvetíthetők – ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt (Szjt. 36. paragrafus 2. bekezdés, régi Szjt. 19. paragrafus 2. bekezdés).

A sajtófigyelés a régi Szjt. alapján is megengedett volt. Ezt a szabályt azonban az új Szjt. eredeti szövege nem ismerte,⁶¹ viszont a 2003. évi módosítás alkalmával a jogalkotó egy rövid „átmeneti időszak” után visszavezette a magyar jogba – összhangban az *Infotársadalom-irányelv* [2001] vonatkozó bekezdésével.

A televízió képzőművészeti, építészeti vagy iparművészeti alkotást, úgyszintén fényképet díszletként szabadon felhasználhat, ebből a szabályból 1999-ben csak az „alkalomszerű” felhasználás lehetősége esett ki, az ez alá tartozó felhasználások azonban továbbra is szabadon gyakorolhatók az Szjt. 37. paragrafusának 2. bekezdése alapján (Szjt. 36. paragrafusának 3. bekezdése, régi Szjt. 19. paragrafusának 3. bekezdése).

AZ INFORMÁCIÓS SZABADSÁG • Egyes műveknek a napi, időszerű eseményekkel kapcsolatos, tájékoztatási célú felhasználása szintén megengedett volt a régi Szjt. hatálya alatt is – gyakorlatilag szó szerint megegyezően a hatályos szabállyal (Szjt. 37. paragrafusa, régi Szjt. 20. paragrafusának 1. bekezdése. Az Szjt. 1999. évi szövege értelmezte az időszerű esemény fogalmát, de ezt a szabályt a 2003. évi módosítás hatályon kívül helyezte.)

E szabad felhasználási körben a 2003. évi módosítás egyetlen, nem kozmetikai vagy restaurációs célú, érdemi, viszont ez esetben is csak az értelmezést könnyítő szabályt vezetett be.⁶² E szerint pedig a tény- és híryananyagok önmagukban nem védettek (ezek korábban sem feleltek meg természetesen a szerzői jogi védelem tartalmi

⁶¹ *Gyertyánfy* [2006] kommentárja szerint a jogalkotó a szabad felhasználás általános korlátaival ellentétesnek ítélte meg (210. o.). A törvény indokolásában nem találjuk a törlés okának kifejtését, a 2003-as indoklás pedig ezzel kifejezetten ellentétesen foglal állást, amikor arra utal, hogy a korlátozás mind a Berni Unió Egyezmény 10bis cikkében, mind pedig az *Infotársadalom-irányelv* [2001] 5. cikke 3. bekezdésének c) pontjában foglaltaknak megfelel, és egyúttal előmozdíthatja a közérdeklődésre számot tartó eseményekről és tényekről való tájékozódáshoz fűződő alapjog [Alkotmány 61. paragrafus; 22/1999. (VI. 30.) AB-határozat] érvényesülését (lásd a törvény 64. paragrafusának 2. bekezdését). Lásd a 2003. évi módosítás részletes indokolását a 64–65. paragrafusokhoz.

⁶² Hatályos Szjt. 1. paragrafus 5. bekezdés; 1999. évi szöveg 36. paragrafus 1. bekezdés 1. mondat; *Kabai–Szinger–Tóth* [2005] 222. o.

kritériumainak, de a szabad hozzáférést szabad felhasználási szabály, nem pedig a törvény hatályából való kizárás biztosította).⁶³

Meg kell itt jegyezni, hogy az, hogy a hatályos Szjt.-nek a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését elősegíteni hivatott rendelkezései érdemben ugyanazok, mint a régi Szjt. megfelelő szabályai, illetve még ott is, ahol az Szjt. eltért a régi Szjt. szabályaitól, gyakorlatilag visszarendeződés következett be, önmagában még nem ok arra a következtetésre, hogy a rezsim elavult lenne. Bár kétségtelen, hogy a régi Szjt. hatályának jelentős részében Magyarországon nem lehetett a vélemény-szabadság tényleges érvényesüléséről beszélni, az azonban állítható, hogy a régi Szjt. ebben az időszakban is a lehető legteljesebb módon élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a nemzetközi egyezmények biztosítottak számára: e tekintetben pedig a nemzetközi keret nem sokat változott, és ezek a lehetőségek az Európai Unióhoz való csatlakozással sem bővültek érdemben. Ha megvizsgáljuk akár az *Infotársadalom-irányelv* [2001]-et, akár a más tagállami megfelelő szabályokat, nem állíthatjuk, hogy a magyar jog – és akár a régi Szjt. is – relevánsan szűkebb keretet biztosítana a véleménynyilvánítás szabadságának, mint bármely más európai uniós tagállam mai szerzői jogi rezsimje.

Ebből pedig az az igen fontos következtetés adódik – amiről általában már szoltunk –, hogy a szerzőével ütköző emberi jogok érvényesítése nem kizárólag a szerzői jog feladata, ennek nem feltétlenül a szerző jogainak korlátozásával kell megvalósulnia, mert ez számos más, a szerzői jog képességein jóval túlmutató szempont által determinált jogalkotói feladat, amiben a szerzői jog és a korlátozási rendszer csak igen csekély szerepet játszhatnak.

A NYILVÁNOS ELŐADÁSI JOG KORLÁTOZÁSAI • A többi szerzői korlátozáshoz hasonlóan, a nyilvános előadási jog korlátozásai tekintetében sem lehet azt állítani, hogy jelentős változást hozott volna az új Szjt. 38. paragrafusa a régi Szjt. 21. paragrafusához képest. (A szabályozás alapját itt egyedül a nemzetközi jogi szabályozás adja, a nyilvános előadási jog az Európai Unióban nem harmonizált jog.) A korlátozási célok érdemben egybeesnek, többségük *de minimis* jellegű (az iskolai oktatási célú előadások, iskolai ünnepek, magánhasználati előadások, alkalmasszerűen tartott zártkörű összejövetelek). Idetartozik a korábbi törvényben nem nevesített szociális és időskori gondozás keretében megvalósuló előadások köre is (bár még ez is levezethető a korábbi rendelkezésből). Nem jelent érdemi változást az sem, hogy a nemzeti ünnepek ünneplési módjának, a nyilvános jelenlét eme formájának a megváltozása miatt az új törvény semlegesebb megfogalmazást használ („tömegmegmozdulások, ünnepi felvonulás stb.” helyett került a törvénybe a „nemzeti ünnepeken tartott ünnepség” fordulat). Az egyetlen újnak tekinthető esetkört az

⁶³ SZJSZT 25/2000. számú szakvéleménye (Tények, hírek a szerzői jog tükrében); Szjt. 36. paragrafusa 1. bekezdésének 1. mondata.

egyházak vallási szertartásain és ünnepein való előadások esetében bevezetett korlátozás jelenti, amely a vallásszabadság érvényesülése miatt került be a törvénybe (azzal együtt, hogy a Berni Unió Egyezményben szereplő kisebb fenntartások elve alapján ez is a *de minimis* jelentőségű korlátozások közé tartozik).

Érdemi új szabálynak legfeljebb azt lehet tekinteni, hogy a törvény definiálja, mit jelent a jövedelemfokozási cél, illetve hogy mit lehet zártkörű rendezvénynek tekinteni.

ÚJABB KORLÁTOZÁSOK • A törvény tartalmaz három olyan korlátozást, amelyeknek elődjét egyáltalán nem találjuk a régi Szjt.-ben. Ezek közös jellemzője, hogy *de minimis* jellegűek, legfeljebb azt lehet megállapítani, hogy olyan cselekményeket korlátoznak, amelyeknek önállóan nincs jelentőségük, a felhasználó – és közvetve a szerző – számára önálló bevételt nem generálnak. Ezek közé tartozik az *Infotársadalom-irányelv* [2001] szó szerinti átültetésével 2004-től bevezetett ideiglenes, műszakilag szükséges többszörözés (Szjt. 35. paragrafusának 6. bekezdése).

Szintén ekkor került be a rádió- vagy televízió-szervezetek számára az ideiglenes többszörözés lehetővé tétele, amely akkor válik a rádió- és televízió-szervezet saját érdekein túlmutató, a kultúra megőrzésében megjelenő közérdeket érvényesítő szabállyá, ha érvényesülni tud a szabály második fordulata, amely szerint ezen rögzítések közül azok, amelyeknek rendkívüli dokumentációs értéke van, közgyűteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumban korlátlan ideig megőrizhetők (Szjt. 35. paragrafusának 7. bekezdése). Végül ide sorolható az a szabály, amely szerint szabad felhasználásnak minősül a szabad felhasználás körében többszörözött példányok könyvtárközi kölcsönzésként megvalósuló terjesztése (Szjt. 40. paragrafus). Ez utóbbi eset szövegét az eredeti, 1999. évi törvény állapította meg, magyarázatát a 2008. évi módosítás szövege adja, arra utalva, hogy az indokolás szerint erre amiatt van szükség, hogy egyértelmű legyen egy vitathatóan nyilvános tevékenység jogi besorolása (*CXII. törvény indokolása* [2008], részletes indokolás a 4. paragrafushoz). Ez a szabály azt a célt is szolgálja, hogy egyértelművé tegye, itt nem alkalmazandó a szerződések esetében érvényes vélelem, amely szerint a többszörözésre adott engedély a terjesztésre is kiterjed (Szjt. 47. paragrafus 4. bekezdés).

Az Szjt. 41. paragrafusa két új korlátozást vezetett be, mindkettő szerepel a Berni Unió Egyezmény nevesített korlátozásai között is, így akár az 1969. évi régi törvényben is megjelenhettek volna. A két szabály bevezetésére feltehetően az *Infotársadalom-irányelv* [2001] első tervezetének figyelembevétele miatt került sor, amely mindkét szabályra javaslatot tett [hatályos Szjt. 5. cikk 3. bekezdés *b*) és *e*) pont], bár erre az indokolás nem utal. Az első a fogyatékos személyek – fogyatékoságukkal közvetlenül összefüggő – igényeinek kielégítését szolgáló felhasználásokat teszi szabaddá, az egyenlő bánásmód jegyében. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a szabály teljesen általános: valamennyi fogyatékos személyre vonatkozik, függetlenül a fogyatékek jellegétől és a felhasználási módtól. Kérdéses, hogy ez a kor-

látozás vajon szükséges-e valamennyi típusú fogyatékoság könnyítésére.) A 2003. évi módosítás csak a jövedelemszerzési célzat kizárásával módosította a rendelkezést – teljesen összhangba hozva az *Infotársadalom-irányelv* [2001] rendelkezésével. Itt érdemes utalni arra, hogy a fogyatékoságra hivatkozás önmagában nem ok a szerzői jog teljes félretételére.

A másik új korlátozás pedig a bírósági, továbbá államigazgatási vagy más hatósági eljárásban bizonyítás céljára való felhasználás célját szolgálja. Az irányelv a parlamenti eljárásokban való felhasználást is lehetővé teszi, az Sztj. erre nem terjed ki. Tekintve, hogy a parlamenti eljárások javarészt jogszabályokat, azok tervezeteit érintik, és ezek az Sztj. 1. paragrafus szerint nem állnak szerzői jogi védelem alatt, erre nem volt szükséges kiterjeszteni a korlátozást. Ugyanakkor az európai uniós jog nem tartalmazza a bizonyítási célú szűkítést, viszont az Sztj. alapján az eljárások körében a szerzői művek ügyiratnak minősülnek, és mint ilyenek, rájuk a szerzői jogi védelem egyébként sem terjed ki, így pedig más úton is biztosítható a szabad hozzáférés.⁶⁴

SPECIÁLIS KORLÁTOZÁSOK KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉS HASONLÓ ALKOTÁSOK TEKINTETÉBEN • Az Sztj. IV. cikkén kívüli korlátozások közül itt a képzőművészeti és hasonló alkotásokat érintőket kell megemlíteni. Ezek bevezetésének indokát az indokolásban nem lehet megtalálni. Az egyetlen kommentár, amely magyarázatot keres a bevezetésükre, arra utal, hogy a bevezetés oka az ésszerűség, hiszen létszerűtlen lenne, ha a szerzőnek minden egyes, nem magánterületen felállított képzőművészeti, építészeti és iparművészeti alkotásról készült látkép esetére kiterjedő engedélyezési joga lenne, másrészt alapja lehet a tudományos élet szabadsága és a közművelődés érdekeinek biztosítása is (*Kabai–Szinger–Tóth* [2005] 315. o.). Talán érdemes arra utalni, hogy a látkép felhasználása egyébként minden további korlátozás – és célmegjelölés – nélkül szabad.⁶⁵

AZ SZJT.-BŐL ELHAGYOTT RÉGI KORLÁTOZÁSOK • A régi Sztj. 1994. július 1-jétől szüntette meg az általános polgári jog joggal való visszaéléshez kapcsolódó nyilatkozatpótlási szabályának szerzői jogi párját, amely azt biztosította, hogy ha a szerző jogutódja a már nyilvánosságra hozott mű további felhasználásához hozzájárulását alapos ok nélkül megtagadja, a hozzájárulást – amennyiben nemzetközi egyezménybe nem ütközik – társadalmi érdekből a bíróság ítélete pótolhatja. A felhasználás díjazás

⁶⁴ 27/2002. számú SZJSZT szakvélemény (Műszaki tervdokumentáció szerzői jogi megítélése az építészeti hatóság engedélyezési eljárásában) és 25/2003. számú SZJSZT szakvélemény (Környezetvédelmi engedélyezési tervdokumentáció szerzői jogi védelme és jogosulatlan felhasználása építészeti engedélyezési tervdokumentációhoz; a kártérítés mértéke). Ez utóbbit lásd *Ficsor–Kiss–Kulcsár* [2004] 137. o.

⁶⁵ „A szabadban, nyilvános helyen, állandó jelleggel felállított képzőművészeti, építészeti és iparművészeti alkotás látképe a szerző hozzájárulása és díjazás nélkül elkészíthető és felhasználható.” (Sztj. 68. paragrafus 1. bekezdés.)

ellenében történhetett csak (régí Szjt. 24. paragrafus). A nemzetközi egyezményre való tekintet azt jelenti, hogy érdemben a magyar szerzők, illetve a magyarországi származási országú művek esetében lehetett alkalmazni a szabályt, ami kétségtelenül a nemzeti szerzők jogutódait hozta hátrányosabb helyzetbe (*Benárd–Tímár* [1973] kommentárja, 168. o.). A jelenlegi szabályozási környezetben a Ptk. 5. paragrafusának 1. bekezdésében szereplő visszaélés tilalmának alkalmazása akár hasonló eredményű ítélezésre is vezethetne, ha lennének ilyen tárgyú ügyek, illetve ha a joggyakorlat használná erre ezt a rendelkezést.

AZ SZJT.-BEN NEM SZEREPLŐ, AZ EU-JOG ÁLTAL LEHETŐVÉ TETT KORLÁTOZÁSOK • Végül érdemes megvizsgálni, hogy melyek azok a korlátozások, amelyeket az európai uniós jog lehetővé tenne, de a magyar jogalkotó (egyelőre) nem ültetett át. Ilyen korlátozást csak az *Infotársadalom-irányelv* [2001]-ben találunk, a többi esetben a magyar jog kitölti az európai uniós kereteket. Ezek között találunk *de minimis* jellegű korlátozásokat. Ilyen a sugárzott műsorok nem kereskedelmi célú szociális intézmények (például kórházak vagy börtönök) általi többszörözése, amelynek átültetése vélhetően egyszerűen amiatt nem történt meg, mert az ilyen felhasználások mennyisége nem éri el azt a szintet sem, hogy *de minimis* szabályként bekerüljön a törvénybe. Ugyanez lehetett az ok a művek más művekbe való véletlenszerű belefoglalása esetkörében, illetve a készülékek működésének bemutatásával vagy javításával kapcsolatos felhasználás esetében is. A nyilvános kiállítás vagy árusítás reklámozása, illetve az esemény népszerűsítése céljából történő felhasználás engedélyezése viszont a Hungart Vizuális Művészek Közös Jogkezelő Társasága Egyesület közös jogkezelő szervezet által a korábban hatályos jog alapján működött, és nem látszott olyan különleges érdek sem, amely indokolta volna a korlátozást. Az épület, rajz vagy épületterv formájában megjelenő művészeti alkotásnak az épület helyreállítása céljából történő felhasználása szintén nem került bevezetésre, noha ez indokolt lehetne. Végül említeni kell a karikatúra, paródia vagy utánzat készítésének céljára történő felhasználást.

AZ ILLEGÁLIS FORRÁSBÓL VALÓ TÖBBSZÖRÖZÉS, A KOTTAFÉNYMÁSOLÁS ÉS A PARÓDIA SZERZŐI JOGI ESETEI

A tanulmány utolsó fejezete három rövid esettanulmányt tartalmaz: az első az illegális forrásból való többszörözés tilalmával foglalkozik, a második a kották reprodukciós többszörözésének helyzetét vizsgálja meg, a harmadik pedig a paródiacélú felhasználások esetleges korlátozás alá sorolását értékeli. A három esettanulmányt az köti össze, hogy jól szemléltethető rajtuk keresztül, hogy a kimutatható emberi jogi megfontolások milyen sokszínű módon kezelhetők a szerzői jogi rezsimen belül vagy kívül.

Illegális forrásból való többszörözés

Az SZJSZT 2006. május 11-én, a fájlmegosztást lehetővé tevő műszaki megoldások gombamód való elszaporodása kapcsán véleményt adott a szerzői művek jogellenes forrásból történő magáncélú másolásának/többszörözésének az akkor hatályos magyar szerzői jogi szabályok alapján való minősítéséről. A vélemény arra a kérdésre kívánt választ adni, hogy a magáncélú többszörözés speciális törvényi kritériumainak megfelelő többszörözés szabad felhasználás lehet-e az általános szabályok figyelembevételével akkor, ha nem jogszerű forrásból történik. (Itt röviden utalni kell arra, hogy az eljáró tanácsnak e tanulmány szerzője is tagja volt, az állásfoglalás levezetésével és következtetéseivel egyetért.)

Az SZJSZT szakvéleménye szerint a háromlépcsős teszt elemzéséből az következik, hogy a jogellenes forrásból való magáncélú másolás a döntés születése időpontjában hatályos szabályozás alapján nem volt megengedett (és nem is lehetett volna megengedett) sem szabad felhasználásként, sem pedig jogdíjigényre korlátozás alapján. Az SZJSZT szükségszerűen a tesztet vette alapul a kérdés eldöntésénél, mivel a forrás jogszerűségére vonatkozóan sem a magyar, sem az európai uniós, sem a nemzetközi jog nem tartalmaz kifejezett utalást. A vélemény szerint a forrás jogszerűtlensége (az engedély nélküli feltöltés) a letöltés jogszerűségére is kihat, vagyis aki maga nem tesz hozzáférhetővé tartalmat, hanem „csupán” letölti azokat, az is jogsértést követ el, és azért a polgári és a büntetőjog általános szabályai alapján felel.⁶⁶

Az eljáró tanács azonban továbbment ennél (eleget téve a megkereső által feltett kérdésekben alig rejtve megbújó másik szempontnak: a jogalkotási szükséglet – illetve hiánya – megállapításának), és a kérdést magasabb absztrakciós szinten vizsgálta meg. A vizsgálatot a nemzetközi egyezmények és az európai uniós jog szintjén végezte el, és közvetlenül arra adott választ, hogy ezek megengedik-e szabad felhasználásként a jogsértő forrásból történő magáncélú másolatkészítést. Eszerint ha a nemzetközi egyezményi háttér és az európai uniós jog alapján megengedhető lenne a jogsértő forrásból való magáncélú többszörözés szabad felhasználásként, a magyar jogalkotó mérlegelhetne: lehetővé tehetné, vagy hozhatna szigorúbb szabályt, és megtilthatná ezt (akár kifejezetten, akár a törvény általános szabályaira építve).

Ha azonban a háromlépcsős teszt elemzése azt az eredményt hozza, hogy kizárt a szerződő felek számára az illegális forrásból való másolatkészítés szabad felhasználássá tétele, akkor a belső (a magyar) jognak az Alkotmány 7. paragrafusában értelmében – még esetleg más alkotmányos megfontolások ellenében is – ezzel összhangban kell állnia, és akár kifejezett, akár benne foglalt tilalmat kell rá bevezetnie.

⁶⁶ A fájlcserevel azóta – más megközelítésben – foglalkozott az SZJSZT egy újabb véleménye is (07/2008/1. számú SZJSZT szakvélemény, Szerzői művek online fájlcsereelő rendszerek segítségével megvalósuló felhasználása).

Ha ugyanis a nemzetközi jog vagy az európai uniós jog kizárja a jogsértő forrásból való másolás szabad felhasználással való tételét, a nemzeti jogalkotónak nincs lehetősége az ettől való eltérésre. Ha ezt mégis megtette volna, akkor a hatályos szabály ütközne a Magyarország tekintetében is kötelező nemzetközi jogba és így az Alkotmányba is, emiatt pedig mindenképpen szükség lenne az Szjt. módosítására.

Ha azonban a nemzeti jogalkotó nem hozott a nemzetközi és az európai uniós joggal kifejezetten ellentétes szabályt, akkor azt az értelmezés lehetőségeinek határáig a nemzetközi egyezményekkel és az európai uniós joggal összhangban kell értelmezni, vagy végső esetben – a joggyakorlat egyértelművé tétele céljából – explicitte kell tennie a törvényben. Nem véletlen, hogy az eljáró tanács ezt a szintet választotta a vizsgálat elvégzésére, hiszen így egyszerre tudott választ adni a joggyakorlat értelmezési problémájára, illetve jelzést küldhetett a jogalkotó számára, hogy milyen nemzetközi keretben mozoghat. Ezzel a módszerrel az eljáró tanács egyszerre akart segíteni a joggyakorlatnak, és „ellenőrizhette” a magyar jog nemzetközi jognak való megfelelését.

Ezért van különös jelentősége annak, hogy a szakértői vélemény elsősorban a jogalkotót kötelező nemzetközi egyezmények, illetve az európai uniós jogi előírások tartalmára, és nem a jogalkalmazóra kötelező törvényi rendelkezésekre koncentrált: a jogalkotót erősítette meg, amikor az érintett felhasználási kört teljes terjedelmében, és nem egy konkrét esetre szorítva tette mérlegre. Mivel pedig az eljáró tanács következtetése az volt, hogy a magyar jog a jogszabály szintjén nem engedi meg az illegális forrásból való magáncélú többszörözést, ezért ebből fakadóan már egyértelmű a válasz arra is, hogy egy eseti jellegű ilyen cselekmény jogsértő-e.

Azt, hogy a kérdést nem a jogalkalmazónak, hanem a jogalkotónak kell eldöntenie, az Szjt. kommentárja is támogatta, amely szerint „egyes konkrét esetekben a háromlépcsős teszt sérelme nem állapítható meg: azt legfeljebb a jogsértő forrásból történő magáncélú másolások tömegessége mint társadalmi jelenség jelentheti. Ilyen horderejű kérdésekben azonban nem az egyes (adott esetben büntetőjogi) ügyekben eljáró jogalkalmazó szervek, hanem egyedül a jogalkotó dönthet.” (*Gyertyánfy* [2006] 205. o.)

A rendszer logikájából az következik, hogy a generálisan tilalmazott, a jogalkotó által meg nem engedett felhasználást a bíróság az Szjt. 33. paragrafus alapján sem teheti megengedetté: ha a törvény nemzetközi szerződésekkel összhangban álló szövege szerint az illegális forrásból való magáncélú többszörözés nem szabad felhasználás, akkor ugyanezt a vizsgálatot a jogalkalmazó már nem végezheti el: ezt adottnak kell tekinteni, és a 33. paragrafus feladata csak a szabad felhasználás jogalkotó által megengedett leghatékonyabb keretein belüli mozgás (esetleges további szűkítés) lehet.

Ez az értelmezés összhangban áll azzal is, hogy abban az esetben, ha a törvény az illegális forrásból való többszörözést is a magáncélra megengedett szabad felhasználások közé sorolná, olyan tágra nyitná a korlátozást, amely a szerző többszörö-

zési jogának kiüresítésével (a szerzői tulajdon lényegi tartalmának felszámolásával) fenyegetne, és így aránytalanul korlátozná a szerzői tulajdont.

Bár a szakértői vélemény azon az állásponton volt, hogy az Szjt.-nek a nemzetközi és az európai uniós joggal összhangban való értelmezéséből nem következhet más, mint a tilalom, az Szjt. 2008. évi módosítására a kormány által az Országgyűlésnek benyújtott törvényjavaslat⁶⁷ tartalmilag ezzel összhangban álló – de mégis a kifejezett szabályozás oldalán álló – felfogást tükrözött, azaz hogy az Szjt.-be egyébként is benne értett feltételnek a joggyakorlat számára való kétségtelenné tétele érdekében szükséges rögzíteni azt, hogy az illegális forrásból való többszörözés bizonyos körülmények között nem megengedett. Ezzel ki lehetett volna küszöbölni azt a bizonytalanságot, amelyre a *CXII. törvény indoklása* [2008] is utalt: vagyis jogalkotási szinten döntötte volna el, hogy az illegális forrásból való többszörözés megengedett-e szabad felhasználás alapján. A szöveg ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem új értelmezésről, hanem az eddigi benne foglalt feltétel explicit kimondásáról szól a javaslat. Ez a megoldás figyelemmel volt a viszonylag friss német és osztrák jogalkotási fejleményekre is.⁶⁸

A jogalkotást előkészítő szervek álláspontja szerint az SZJSZT által levont következtetés nemcsak a magáncélú többszörözésre, hanem az intézményi és az oktatási célú többszörözésekre is vonatkozott volna (*Gyenge* [2007b]).

A javaslat a korlátozást – a törvénytervezet szakmai egyeztetése alatt felmerült javaslatok és a szakirodalomban is megfogalmazódott kritika⁶⁹ eredményeként – a többszöröző tudatállapotához kötötte, vagyis csak az nem lett volna megengedett, ha a szabad felhasználás kedvezményezettje tudja, vagy az adott helyzetben általában megkövetelhető gondosság mellett tudnia kellene, hogy a többszörözés nem jogszerűen létrejött műpéldányról vagy a nyilvánosságához nem jogszerűen közvetített műről történik. Arra az esetre pedig, ha valaki e szabályok alapján igényt érvényesítene, az Szjt. 94. paragrafusának 11. bekezdése úgy rendelkezett volna, hogy a gazdagodás, illetve a kártérítés mértékének megállapításakor figyelembe kell venni

⁶⁷ T/6374. törvényjavaslat a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosításáról. 6. paragrafus 2–3. bekezdés és 18. paragrafus. 2008. szeptember.

⁶⁸ A magyarhoz igen hasonló szabályokat tartalmazó német szerzői jogi törvényt értelmező szakirodalomban már 2001-ben, az illegális forrásból származó másolatoknak a szabad felhasználásból való kizárása előtt évekkel számos szerző érvelt amellett, hogy a szabályokat kimondatlanul is úgy kell érteni, hogy azok nem teszik lehetővé az illegális forrásból való szabad másolást (lásd *Braun* [2001] 1107. o. 15. l.). *Geiger* [2005] amellett érvel, hogy nem lehet minden magáncélú másolatot egységesen kezelni, meg kell találni a megkülönböztetés lehetőségét (13. o.). *Rigamonti* [2004] szerint ez íratlan szabály a svájci jogban is, de a szerző megfontolandónak tartja a kifejezett rögzítését (281–282. o.). Az osztrák jogi irodalom szintén kiterjedten vizsgálja a kérdést: *Dittrich* [2005] 69. o., *Philapitsch* [2007] 214–215. o.

⁶⁹ Szinger András ugyan az illegális forrásból való többszörözés megengedettsége mellett érvelt, de ebben is kiemelt szerepet játszott a felelősségre vonás lehetetlensége, illetve korlátozásának szükségessége (Szinger [2008] 367. o.).

a többszörözéshez igénybe vett kép-, illetve hanghordozót terhelő és megfizetett díj mértékét. A szabály bevezetésére a jogalkotó azt a fő indokot hozta, ami az SZJSZT véleményének alapvető érvelése is volt, miszerint az illegális forrásból való többszörözés nem lehet megengedett a háromlépcsős teszt alapján.

A törvényjavaslatához benyújtott és megszavazott módosító javaslatok⁷⁰ elsődleges kifogása a módosítás ellen az volt, hogy a bíróságokra nem kezelhető terhet rak az, ha az adott helyzetben általában elvárható magatartás megállapításával kell eldönteniük, hogy a másolás a korlátozás hatálya alá tartozik-e vagy sem. További kifogás volt, hogy a szabályozás kriminalizálná a magáncélú többszörözőket – az egyik módosító indítvány szerint ezáltal pedig az ifjúság nagy részét. Anélkül, hogy ezeket a kifogásokat itt érdemben taglalni kívánnánk, nyilvánvalóan nem tekinthetjük megalapozottnak azt a kifogást, miszerint a bíróságok alkalmatlanok lennének az általános polgári jogi szabályokban 1959 – a hatályos Ptk. hatálybalépése – óta alkalmazott felróhatósági szabály alkalmazására, még akkor is, ha ehhez akár műszaki szakértelmet is igénybe vennének. Azzal pedig, hogy az egyik módosító indítvány indokolása arra hivatkozott, hogy a cselekmény jelentős társadalmi csoportok végzik, maga is beismerte, hogy a jelenség egyértelműen nem férhet bele a háromlépcsős teszt adta keretekbe.

Utalni lehet itt arra, hogy az előkészítés során felvetődött az az érv, hogy ha az illegális forrásból való többszörözés kikerülne a szabad felhasználás hatálya alól, azt a felhasználói lobbira használná fel, hogy csökkentse a magáncélú másolás fejében járó díjazás mértékét, arra hivatkozva, hogy szűkült a díjigény hatálya is. A törvényjavaslat ezért is hangsúlyozta azt, hogy a díjigény soha nem fedte az illegális forrásból származó többszörözéseket, így a tilalom kifejezett rögzítése nem érintené a díjigény hatályát. (Az Szjt. 20–22. paragrafusai a díjigényeknél sem mondják ki, hogy azok az illegális forrásra is kiterjednek-e. Álláspontunk szerint a magáncélú többszörözés szabad felhasználása és a díjigény hatálya nem értelmezhető egymástól függetlenül. Az Szjt. 35. paragrafusának 8. bekezdése ugyan arra utal, hogy az 1., a 4. és az 5., valamint a 7. bekezdésben szabályozott szabad felhasználási esetek nem érintik a 20–22. paragrafusokban foglalt alkalmazását, ezt úgy kell érteni, hogy a szabad felhasználások nem a díjigények alóli kivételek. A két rendszer összekapcsolódását egyértelművé teszi az is, hogy a 20–22. paragrafusok kifejezetten az egyes magáncélú többszörözési típusok fejében írják elő a díjazást.)

A végül megszavazott módosító indítványok – és ennek nyomán végül az Országgyűlés – azonban figyelmen kívül hagyta a 94. paragrafusban foglalt, a kártérítés és a gazdagodás megtérítése számítására bevezetendő speciális szabályt, ez „benne maradt a törvényben”, és így az SZJSZT által korábban adott értelmezés – ha nem is nyert explicit megerősítést – mégis egygel több mankót kapott a törvényben.

⁷⁰ T/6374/12. számú módosító javaslat, valamint a T/6374/21. számú módosító javaslat.

Az Országgyűlés döntése alapján kialakult helyzetnek egyelőre nincs publikált szakirodalmi értékelése, ugyanakkor égető szükség van a következtetések leszűrésére. Ezen a ponton – a speciális vizsgálati nézőpont alapján – nem kívánjuk elvégezni a teljes körű értékelést, de éppen e nézőpont miatt szélesebb körben vizsgáljuk meg az eredményt, mint az egyszerű jogszabály-értelmezés.

Azt semmiképpen sem lehet állítani, hogy a bekövetkezett módosítás azt jelentené, hogy az illegális forrásból való magáncélú többszörözés megengedetté vált volna, mivel az Országgyűlés csak azt a rendelkezést nem szavazta meg, amely a kifejezett tiltást vezette volna be a törvénybe, de az ilyen esetben alkalmazandó speciális szankciókorlátot elfogadta. (Nehezíti annak a megítélését, hogy történt-e érdemi változás a jogi szabályozásban, hogy a korábban hatályos jog alapján nem született ezt a szempontot értékelő bírósági döntés.) Ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy a 94. paragrafus új 11. bekezdése visszautal az illegális forrást kizáró, a benyújtott törvényjavaslat szerinti 35. paragrafus 8. bekezdésére, amely azonban jelenleg teljesen más tartalommal hatályos, mint ahogy a jogalkotást előkészítők, illetve a jogalkotó szándéka lett volna. Ha ettől a „bakitól” eltekintünk (már ha egyáltalán el lehet tőle tekinteni), a szankciórendszert kiegészítő szabálynak is csak abban az esetben maradhatott bármilyen értelme, ha azt feltételezzük, hogy az illegális forrásból való magáncélú többszörözés – kifejezett szabály nélkül is – tilos.

Emellett annak az értelmezésnek is tere van, hogy a jogsértő forrásból magánmásolás minősítését a féllábú módosítás a bírói gyakorlatra hagyta. Ha egy jogsértési eljárásban a jogosult gazdagodási, illetve kártérítési igényt érvényesítene egy magáncélú másolatkészítővel szemben, aki azzal védekezne, hogy a forrástól függetlenül a magánmásolás szabad, több út nyílik:

1. a bíróság a védekezést elfogadná; ha ez az álláspont eljut a jogerős, publikált tábladöntésig vagy legfelsőbb bírósági határozatig, az SZJSZT szakvélemény álláspontja megdől;
2. a bíróság a védekezést nem fogadná el, ezzel megerősítené az SZJSZT álláspontját, ekkor az a mellékút is megnyílik, hogy az alperes megpróbálja-e érvényesíteni, pontosabban beszámítani az üreshordozó-jogdíjat, amelyet egyébként nem ő fizetett meg, tehát ez bizonyítási nehézségekkel járhat;
3. az ügy – bármely stádiumban – az Alkotmánybíróság elé kerül (mindegy, hogy normakontroll vagy panasz alapján), amely feltehetően nem fogna az európai uniós jog értelmezésébe;
4. az ügy előzetes döntéshozatalra az Európai Bíróság elé kerül, amely megfelelő fóruma lehet az *Infotársadalom-irányelv* [2001] háromlépcsős tesztje értelmezésének.

Egyértelmű döntés nélkül, spekulatív alapon továbbra is csak a törvény általános szabályainak megfelelő értelmezésére lehet építeni, de a probléma továbbra is fennáll: továbbra is legfeljebb értelmezés útján lehet eljutni arra a következtetésre, hogy az illegális forrásból való többszörözés megengedett-e vagy sem.

Itt számolni kell azzal is, hogy a törvény 35. paragrafusának más bekezdései tekintetében sem került kimondásra az illegális forrásból többszörözés tilalma, és a kialakult helyzet értékelése más eredményt is hozhat, mint a magáncélú többszörözés esetében. A 35. paragrafus 4. bekezdése ugyanis nemcsak ezzel az értelmező szabállyal nem egészült ki, hanem az archiválás, a tudományos célra és a nyilvános könyvtári ellátás céljára való intézményi többszörözés feltételei közül eltűnt a saját példányra szorítás is. Az indokolásból itt csak arra lehet következtetni, hogy a cél ezzel az *Infotársadalom-irányelv* [2001] pontosabb tükrözése volt – az pedig nem tartalmaz a saját példányra szorításra kötelezettséget (sem). Ez minimálisan azt jelenti, hogy a törvény ma már nem csak a saját példányról való többszörözést engedi meg. Innentől kezdve pedig csak az a kérdés, hogy a saját és nem saját példányokra egyaránt kiterjedő szabad felhasználásba itt belefér-e az illegális forrásból való többszörözés.⁷¹ (Itt megint csak utalunk a fent a korábban hatályos jogról kifejtett álláspontunkra.)

Vitathatatlan következtetéseket tehát ebből a módosításból levonni szinte lehetetlen, egyrészt a szöveg hibás volta miatt, másrészt mivel a kialakult szabályozásról nem lehet azt mondani, hogy akár a jogalkotást előkészítő szervek, akár az Országgyűlés deklarált szándékával összhangban állna.

Az azonban kétségtelen, hogy a szabályozás azt a problémát továbbra sem tudja megfelelően kezelni, hogy nem csökken az illegális forrásból történő magáncélú többszörözések száma, és a jogosultakat ezért nem is díjazták. Azt is el lehet ismerni, hogy erre akkor sem lett volna alkalmas a szabályozás, ha elfogadják az eredeti javaslatot, nem is ez volt a célja. A probléma viszonylag új keletű: mindaddig, amíg az illegális források aránya elenyésző volt, ez nem is okozott egyensúlyzavart a rendszerben, a jelenség „tűrhető”, *de minimis* volt. A szűkítés igényét csak az illegális másolatok „tűrhetetlen” mennyisége hozta elő. Az egyszerű – és még mindig bizonytalan értelmezésre épülő – tiltás azonban jelen pillanatban csak arra alkalmas, hogy kissé jobban definiálja az illegális tevékenységet, elrettentő ereje nincs, és így sem a cselekmények számának csökkenését, sem a jogosultakat emiatt érő hátrány kompenzálását nem tudja szolgálni. Emiatt pedig a megoldás így, kiegészítő eszközök nélkül nem alkalmas a kiegyensúlyozásra.

Ez azt jelenti, hogy az illegális forrásból történő másolás megtiltása a háromlépcsős teszt alapján önmagában nem nyújt megoldást a helyzetre. A teszt alapján ugyan el lehet azt dönteni, hogy az adott cselekmény tekintetében fenntartható-e, bevezethető-e korlátozás, de ahhoz, hogy az egyensúlyi szabályozás létrejöhessen, emiatt nem elegendő jogalkotási lépés a teszt által lehetővé tett körön kívülre helyezés és

⁷¹ Itt csak röviden kívánunk utalni arra, hogy e tanulmány szerzőjének álláspontja az, hogy ezekben az esetekben a teszt értelmezése lehetővé teszi az illegális forrásból való többszörözést is (*Gyenge* [2007b] 232. o.). Ennek az értelmezésnek a törvénymódosítás által, hogy a „saját példány” korlátozását kivette a szabályból, az eddigieknél is szélesebb teret nyitott.

annak az egyszerű deklarációja, hogy a cselekmény engedélyhez kötött. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egyensúlyos szabályozás kialakításának a teszt addig szolgálhat eszközül, amíg a vizsgálat eredménye az, hogy a korlátozás megengedett. Ha az elemzés eredménye az, hogy a cselekmény nem eshet korlátozás alá, az kiengedi a teszt kiegyensúlyozó szisztémája alól a cselekményt, és más úton kell megtalálni hozzá a megfelelő eszközt – végső soron az emberi jogi normák figyelembevételével, de már semmiképp sem a szerzői jog belső korlátozása útján.

A szerzői kizárólagos többszörözési jog érvényesítése online környezetben – még műszaki intézkedések alkalmazása útján is – a legtöbb esetben szinte lehetetlen. Mindebből az következik, hogy a helyzet megoldása olyan, a kizárólagos jog helyetti vagy (a bérleti jog mintájára) a kizárólagos jog melletti díjigény bevezetése lehet, amely a jogosultnak legalábbis az anyagi kompenzáció lehetőségét megadja, és csak attól fosztja meg, amit egyébként is elvett tőle a technikai fejlődés: az egyedi rendelkezés vagy akár a kollektív engedélyezés lehetőségétől. Ehhez azonban a nemzetközi, illetve az európai uniós jog módosítása szükséges, a magyar jogalkotó ezt a kompetenciáját átruházta.

Kották magáncélú többszörözése

A kották magáncélra történő reprográfiai többszörözésére vonatkozó szabályok a 2003. évi módosítás 63. paragrafusának 2004. május 1-jével történt hatálybalépésével módosultak, amikor a magyar jogalkotó az Szjt. 35. paragrafusa 1. bekezdésének módosításával a kották valamennyi többszörözésének engedélyezését visszahelyezte a szerző kizárólagos engedélyezési joga alá, kivéve ezzel a kottákat a reprográfiával bármilyen szabad felhasználási célra többszörözhető művek köréből. A kották tekintetében a tudományos élet szabadságára tekintettel egyetlen, *de minimis* jellegű többszörözési célú korlátozás maradt az Szjt.-ben (35. paragrafus 1. és 4. bekezdése). Ennek értelmében a hatályos jogi szabályozás alapján nem jár a kották jogosultjainak (a szerzőknek és a zeneműkiadóknak) a magáncélú többszörözés mint szabad felhasználás után fizetendő reprográfiai jogdíj, mivel ez a cselekmény a szerző kizárólagos engedélyezési jogának része, vagyis csak abban az esetben megengedett, ha a felhasználó ehhez a jogosult engedélyét kéri. A zeneszerzőknek és a zeneműkiadóknak a hatályos szabályozás alapján kizárólagos engedélyezési joguk, és nem engedélyezési jog nélküli, díjigényre szorított szerzői joguk van.

Azt, hogy az Szjt. 35. paragrafusának módosítása az *Infotársadalom-irányelv* [2001] végrehajtását szolgálja, megerősíti a 2003. évi módosítás 63. paragrafusához fűzött miniszteri indokolás is, amely szerint a törvény az Szjt. 35. paragrafusa 1. bekezdésének módosításával a kotta reprográfiával való többszörözése tekintetében még magáncélú másolás esetén sem korlátozza díjigényre a felhasználás engedélyezésére való kizárólagos jogot. E kérdésben az *Infotársadalom-irányelv*

[2001] 5. cikk 2. bekezdés *a)–c)* pontja kétséget nem hagyva zárja ki annak lehetőségét, hogy a kotta többszörözésére (másolására), illetve az annak engedélyezésére vonatkozó kizárólagos jogot a tagállamok díjigényre korlátozzák vagy szabad felhasználássá tegyék.

A módosítást tehát nem a magyar jogalkotónak az a saját megfontoláson nyugvó elhatározása indokolta, hogy a kották magáncélú többszörözése esetleg túlhaladná a háromlépcsős teszt által nyújtott kereteket, hanem az, hogy végre kellett hajtani a jogharmonizációs kötelezettséget. A kérdéskör rendezésére vonatkozó hatáskör európai uniós szintű, a nemzeti jogalkotó ettől eltérni nem tud. Mivel a jogharmonizáció alkotmánybíróvási beadványhoz vezetett, amely vitatja, hogy ez a rendelkezés összhangban állna az Alkotmány 70/A. paragrafusában rögzített hátrányos megkülönböztetés tilalmával, illetve az Alkotmány 13. paragrafus 1. bekezdésében biztosított tulajdonhoz való joggal, az értekezés korábbi következtetései helytállóságát érdemes ezen az eseten is tesztelni. A probléma gyakorlati: a magyar kottapiac számára a reprográfiai díj a bevételek jelentős részét tette ki, mivel egyébként csak igen alacsony eladást lehetett produkálni. (Ezt a területet az illegális forrásból másolás nem érintette komolyan.)

A helyzet alkotmányossági megítéléséhez az Alkotmány több szakaszát és az AB több döntését kell megvizsgálni. Az Alkotmánybíróság a 382/B/1995. AB-határozatában kimondta, hogy a szerző vagyoni jogait, a díj feletti rendelkezést részben korlátozó szabály (még hozzá az, hogy a szerző csak a felosztást követően rendelkezhet az öt megillető jogdíjjal) a közös jogkezelésből eredően szükségszerű, a közérdekre tekintettel nem valósítja meg a tulajdonhoz való alapvető jog aránytalan és ezért alkotmányellenes korlátozását. Ez a tételmondat a közös jogkezelésben érvényesített valamennyi szerzői jogosultság tekintetében kulcsfontosságú, és azt jelenti, hogy az Alkotmány önmagában azt nem akadályozná, hogy a kották többszörözésére vonatkozó – akár kizárólagos, akár díjigényre szorított – jogukat a jogosultak közös jogkezelésen keresztül intézzék.

A határozatnak a jelen esetre való megfelelő alkalmazásához azonban figyelemmel kell lenni a határozat által érintett jog és a jelenlegi ügyben vizsgált jog közötti különbségekre is. Az Alkotmánybíróság hivatkozott határozatában a zeneművek nyilvános előadásával kapcsolatos régi Sztj., illetve a végrehajtására kiadott 9/1969. (XII. 29.) MM-rendelet szabályait vizsgálta. A régi Sztj. szerint a zenemű nyilvános előadása (ahogy ma is) a szerző kizárólagos joga, amire vonatkozóan csak a joggyakorlás módját határozta meg a törvény úgy, hogy az csak közös jogkezelésben történhet. Ennek értelmében a felhasználónak egyedi engedélyt kellett (és kell) kérnie a konkrét mű felhasználására, de ezt nem a szerzőtől, hanem az őt képviselő közös jogkezelő szervezettől kaphatta meg, azaz kötelező közös jogkezelést írt elő. Meg kell itt jegyezni, hogy annak érdekében, hogy a szerző rendelkezési joga a lehető legteljesebben valósulhasson meg akkor is, ha a törvény főszabály szerint a közös jogkezelést írja elő, a 2003. évi módosítás nyomán úgy változott az Sztj. hason-

ló szakasza, hogy az kifejezetten lehetővé teszi az egyéni engedélyezést is, vagyis a szerző dönthet úgy, hogy a 91. paragrafus 2. bekezdése alapján „kilép” a közös jogkezelésből, és a továbbiakban maga engedélyezi a felhasználásokat. Itt el kell azt ismerni, hogy a jog ma gyakorlatilag díjigényként működik, a jogosultak nem élnek a kilépés lehetőségével. Az Alkotmánybíróság idézett határozata tehát egy kötelező közös jogkezelési esetkörre vonatkozóan állapította meg az előzőeket. Ebből fakadóan azonban a nem kötelező közös jogkezelés nyilvánvalóan csak még kevésbé korlátozónak minősülhet.

A reprográfiai díjigény esetében a szerzőnek viszont egyáltalán nincs kizárólagos engedélyezési joga, a törvény egy átalánydíj formájában csak díjigényt biztosít neki. Ezt a díjigényt szükségszerű közös jogkezelésben érvényesíteni, egyrészt mivel nem a konkrét felhasználás–konkrét jogdíj reláció érvényesül, másrészt mivel nem maga a felhasználó fizeti azt (hanem a készülék vagy a hordozó gyártója, importőre, behozója). Ebből a közös jogkezelésből nem lehet kilépni. Ebben az esetben tehát nemcsak a kizárólagos jog közös jogkezelésben való érvényesítéséről, hanem a rendelkezési jog formai és tartalmi szűkítéséről is szó van, mivel 1. nem a szerző vagy a közös jogkezelő szervezet ad engedélyt a felhasználásra, hanem a törvény, 2. nem köthető a konkrét felhasználáshoz a jogdíj, mivel átalánydíj van, 3. nem lehet kilépni a közös jogkezelő szervezetben történő joggyakorlásból.

Ha a kották többszörözésére vonatkozó korábbi és hatályos szabályozás közötti különbséget vizsgáljuk, akkor az előbb írottakra épülő formális érvelés mentén azt is mondhatnánk, hogy éppen a korábbi, a kizárólagos engedélyezési jog díjigényre szűkítése (a reprográfiai díj) volt a korlátozás (összekötve a kilépést nem engedő közös jogkezeléssel). Ezzel szemben a mai rendszer, amelyben a szerző maga engedélyezhetné a felhasználást, felel meg jobban a tulajdonjog legteljesebb érvényesíthetőségére vonatkozó alkotmányos igénynek.

Mindebből két következtetés adódik: az elemzett AB-határozat alapján, ha az alkotmányjog szerint az sem minősül a tulajdonjog alkotmányellenes korlátozásának, ha egy kizárólagos jogot közös jogkezelés útján gyakorolnak, az különösen nem tekinthető a tulajdoni garancia sérelmének, sőt épp ellenkezőleg, az Alkotmányban biztosított tulajdonjog legteljesebb megvalósulásának minősíthető, ha az érintett kizárólagos jogosultságot díjigényre korlátozás helyett maga az alkotó gyakorolhatja teljes terjedelmében. Másrészt viszont – ahogy arra már az alkotmányjogi fejezetben utaltunk – az Alkotmánybíróság hivatkozott döntésével annak is teret adott, hogy ne az egyedileg érvényesítendő kizárólagos jogot kelljen szükségszerűen optimális megoldásnak tekinteni a szerző számára, hanem a szabályozás által korlátozott, de ilyen módon ténylegesen gyakorolhatóvá tett jogot is. Ezt a következtetésünket megerősíti az üreshordozó-szabályozást vizsgáló 124/B/2004. AB-döntés, amely szerint a díjigény a jelenlegi technikai és társadalmi körülményekből következő, működőképes megoldás. Ebből pedig legalább az következik, hogy az AB gyakorlata nem zárna ki azt, hogy a díjigényre korlátozást alkotmányosnak ítélje meg.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy az új szabályozás nem diszkriminatív-e. A diszkriminációtilalom megsértésének alapvető feltétele az, hogy az egymással összehasonlítható (azonos vagy hasonló) helyzetben lévő jogalanyokra vonatkozóan eltérő szabályozást állapítson meg a jogalkotó. Ebben az esetben azt kell megvizsgálni, hogy az irodalmi művek (szak- és szépirodalmi alkotások), a képzőművészeti és fotóművészeti alkotások jogosultjai (akik jelenleg is a reprográfiai jogdíj jogosultjai) vajon azonos helyzetben vannak-e a zeneművek jogosultjaival. A kották magáncélú többszörözése igen elterjedt, aminek oka részben a kották ára, másrészt azonban a hiányuk. Ennek a hozzáférhetőségi akadálnak a léte semmiképpen nem mondható el általánosságban az irodalmi művekről, a rendes felhasználáshoz képest csekély arányú a magáncélú többszörözés képzőművészeti és fotóművészeti alkotások esetében is. (A szakirodalmi művek – tipikus esetben a folyóirat vagy a könyv – esetében meg kell jegyezni, hogy a teljes dokumentum többszörözése csak kézírással vagy írógéppel megengedett, más eszközökkel csak a részek magáncélú többszörözése jogszerű, a kompenzáció is csak erre terjed ki.) Ebből fakadóan meg lehet állapítani, hogy a magáncélú többszörözés kivétele alá tartozó műtípus alkotói nincsenek azonos helyzetben a kották jogosultjaival, ezért emiatt akár indokolt is lehet a megkülönböztetett elbánás.

Az AB gyakorlatának értékeléséből mindenesetre az következhet, hogy még ha a szabályozás nem is diszkriminatív, az Alkotmány alapján elképzelhető lenne, hogy a korlátozás mégis megtörténjen abban az esetben, ha ez valóban a jog gyakorolhatóságát biztosítja.

Az alkotmányjogi értékelés körében végezetül itt utalni kell arra, hogy az Alkotmány 2/A. paragrafusa kimondja, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az Európai Uniót, illetve az Európai Közösségeket alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – egyes, Alkotmányból eredő hatásköreit a többi tagállammal közösen gyakorolhatja; e hatáskörgyakorlás megvalósulhat önállóan vagy az Európai Unió intézményei útján is. Ennek az Alkotmányban foglalt felhatalmazásnak megfelelően az Európai Unió alapítószerződése a Magyar Köztársaság területén is kötelezők. A Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozásáról szóló szerződés⁷² 2. cikke értelmében az EK-szerződés a csatlakozás napjától kezdve alkalmazandó az új tagállamokban is. Így a Magyar Köztársaság kötelezettséget vállalt arra, hogy az EK-szerződés 10. cikkében foglalt „hűségklauzulában” előírt módon, az Európai Bíróság értelmezésének megfelelően alkalmazni fogja az európai uniós jog szabályait. A „hűségklauzula” szerint a tagállamok vállalják, hogy meghoznak minden általános és egyedi intézkedést az alapítószerződésekből fakadó kötelezettségek teljesítése érdekében, illetve tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely az alapítószerződésekből fakadó célok megvaló-

⁷² Magyarországon kihirdette a 2004. évi XXX. törvény.

sulását veszélyeztetné. Az Alkotmány, a csatlakozási szerződés és az EK-szerződés említett szabályaiból adódóan Magyarországnak kötelezettsége származik arra vonatkozóan, hogy szerzői jogi szabályozását az *Infotársadalom-irányelv* [2001]-gyel összhangba hozza.

A többszörözési jog tekintetében az *Infotársadalom-irányelv* [2001] teljes jogközelítést végez. Mindenekelőtt a 2. cikkében definiálja, hogy a tagállamoknak mely többszörözési cselekmények tekintetében kell a szerző számára kizárólagos engedélyezési jogot biztosítani. Az irányelv 5. cikke határozza meg a többszörözési jog alóli kivételeket és korlátozásokat. A magyar jogalkotó a kották reprográfiai többszörözésének lehetőségét azért szüntette meg, mert erre vonatkozóan az 5. cikk 2. bekezdésének *a)* pontját tartotta alkalmazandónak, amely szerint a tagállamok a 2. cikkben szabályozott többszörözési jog alól kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg a papíron vagy hasonló hordozón történő, valamely fotómechanikai vagy ehhez hasonló hatású eljárással végzett többszörözés tekintetében – a kották kivételével –, feltéve, hogy a jogosultak méltányos díjazásban részesülnek.

Ezzel az európai uniós jogalkotó egyértelművé tette, hogy a kották reprográfiai típusú többszörözése tekintetében semmilyen korlátozást nem kíván lehetővé tenni. A fentiekkel összhangban tehát azt lehet mondani, hogy a magyar jogalkotónak az európai uniós joggal való összhang megteremtése érdekében meg kellett szüntetnie a reprográfiai jogdíjat a kották tekintetében, és vissza kellett helyeznie ezt a felhasználási formát a kották jogosultjainak kizárólagos rendelkezési joga alá. Itt kell röviden utalni arra, hogy ugyan az Alkotmánybíróság a kizárólagos jog kötelező közös jogkezelését nem tekinti a tulajdon aránytalan korlátozásának, de a magyar jogalkotó e tekintetben a World Intellectual Property Organization (WIPO) megközelítését követve, a szerzői jogi dogmatika alapján a kizárólagos jog kötelező közös jogkezelését (és így gyakorlatilag díjigényre korlátozását) a kizárólagos jog egyértelmű megszorításaként kezeli.

Kérdéses lehet az, hogy a reprográfiai többszörözésre feltétlenül ezt a pontot kell-e alkalmazni, vagy megtehetette volna a jogalkotó, hogy a magyar szabályozásnál az 5. cikk 2. bekezdésének *b)* pontját alkalmazza. E szerint a tagállamok a 2. cikkben szabályozott többszörözési jog alól kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg bármely hordozóra természetes személy által magáncélra való, kereskedelmi célt közvetlenül vagy közvetve sem szolgáló többszörözés tekintetében, feltéve, hogy a jogosultak méltányos díjazásban részesülnek, amelynek meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy az érintett művel vagy más, védelem alatt álló teljesítménnyel kapcsolatban alkalmaztak-e a 6. cikkben meghatározott műszaki intézkedést.

Ha azonban az 5. cikket rendszertanilag értelmezzük, és a *b)* pontot tekintjük speciálisnak az *a)*-hoz képest, mivel az *a)* nem különböztet a cél szerint a többszörözések között, a *b)* viszont csak a magáncélú többszörözésekre vonatkozik, akkor azt kell mondani, hogy a kották tekintetében így is kizárt a szabad felhasználás, mivel ezt már általános szinten kimondta az irányelv. A *b)* bekezdés így csak a nem

reprográfiai típusú többszörözésekre vonatkozik, mivel ez utóbbiak esetében a tagállamoknak az *a)* pont ad eligazítást.

Fordítva: az *a)* pontot is speciális rendelkezésnek lehet persze tekinteni a *b)*-hez képest abból a szempontból, hogy a reprográfiai típusú többszörözést kiveszi az összes többszörözés közül. Emiatt ha egy tagállam be kívánja vezetni ezt a típusú szabad felhasználást, akkor arra az 5. cikk 2. bekezdésének *a)* pontját kell alkalmazni, azaz szintén csak úgy teheti meg, hogy ebből kiemeli a kottákat.

Nem lehet tehát úgy értelmezni az *Infotársadalom-irányelv* [2001] hivatkozott bekezdését, mintha annak az *a)* pontja nem is létezne. Az európai uniós jogalkotó egyértelműen kifejezte azt, hogy ha egy tagállam be kívánja vezetni a reprográfiai többszörözés szabad felhasználását, akkor arra az 5. cikk 2. bekezdésének *a)* pontja alkalmazandó, tehát abból ki kell vennie a kottákat. (Megteheti ugyan, hogy ezzel a lehetőséggel nem él, akkor azonban valamennyi magáncélú többszörözés a szerző kizárólagos engedélyezési joga marad.)

Ennek értelmében – ahogy azt fentebb is kifejtettük – az *Infotársadalom-irányelv* [2001]-ben megállapított keretektől a tagállamok eltérhetnek, de csak egy irányban: a szerzők számára – formálisan – kedvezőbben, a kivételeket és korlátozásokat szűkebben is megállapíthatják.

A kották felhasználásával kapcsolatban kifejtettek alapján tehát a magyar jogalkotónak abban az esetben is meg kellett volna tiltania a kották esetében, hogy a magáncélú többszörözést díjigényre korlátozzák, ha egyébként az 5. cikk 2. bekezdésének *b)* pontja alapján engedi meg a magáncélú többszörözést a reprográfiai esetekre is. Ugyanis ebben az esetben is kötelezte volna az *Infotársadalom-irányelv* [2001] 5. cikkének 5. bekezdése arra, hogy megvizsgálja, nem sérelmes-e ez a korlátozás a mű rendes felhasználására, illetve a szerző jogos érdekére.

A magyar jogalkotó értelmezésének helyességét támasztja alá az a tény is, hogy a jelenlegi 27 tagállamból 25 szerzői jogi szabályozása kizárja a kottareprográfiát. A két kivétel Lengyelország és Litvánia (*Westkamp* [2007] 14. o.).

A korábban kifejtettekből következően a magyar jogalkotó nem térhet el az európai uniós jogtól: az európai uniós jogalkotó a teszt értelmezésével ugyanis eldöntötte, hogy az Európai Unión belül a kották magáncélú többszörözése nem megengedhető korlátozás.⁷³ Ezzel azonban ugyanaddig jutott el, mint ameddig a magáncélú többszörözés tekintetében a magyar jogalkotó tudott: eleget tett a háromlépcsős tesztnek, ugyanakkor megfelelő gyakorlati megoldással nem szolgált azon tagállamokban, ahol a kottamásolás tényleg olyan mértékű, hogy veszélyezteti a művek rendes felhasználását, viszont az egyedi jogérvényesítés lehetősége és esélye minimális.

⁷³ Arra a kérdésre, hogy miért a kották esetében döntött úgy az európai uniós jogalkotó, hogy kizárja ezeket a magáncélú többszörözésből, sem a tárgyalási dokumentumokban, sem a szakirodalomban nem találtunk utalást. Egyedül Hohagen hivatkozik arra, hogy a kottákra vonatkozó megszorítás az Európai Parlament kezdeményezésére került bele a javaslatba (*Hohagen* [2004] 340. lj.).

Jelenleg sem az európai uniós jog, sem az Alkotmány nem akadályozza azt, hogy a kották jogosultjai önkéntesen létrehozzanak egy saját közös jogkezelő szervezetet a jogaik gyakorlására, vagy egy már létező közös jogkezelő szervezetet bízzanak meg jogaik érvényesítésével. Erre lehetőségük van az Szjt. alapján (természetesen az ott megjelölt feltételek betartásával), hiszen ez része a rendelkezési joguknak, az alapjogi védelemben részesülő „egyéni cselekvési autonómiájuknak” (64/1993. [XII. 22.] AB-határozat), és ez természetesen teljes mértékben összhangban állna a 382/B/1995. AB-határozatban kimondott elvvel is, amely szerint a közös jogkezelés ilyen esetekben nem valósítja meg a tulajdonhoz való alapvető jog aránytalan és ezért alkotmányellenes korlátozását. Ez a megoldás azonban egyetlen ponton kétségtelenül gyengébb, mint a magáncélú többszörözés közvetett díjfizetéssel kompenzált szabad felhasználása: míg a szabad felhasználás esetében a díj megfizetésének kötelezettje a többszörözésre alkalmas készülék gyártója, behozója vagy importőre (vagyis nem a tényleges felhasználó), addig kifejezett törvényi rendelkezés híján a kották reprográfiai többszörözéséért fizetendő jogdíj kötelezettje a magáncélú többszöröző. Csak utalni kell itt arra, hogy a díjfizetési kötelezettség nem a felhasználóra, hanem egy köztes személyre való telepítésének oka éppen az volt, hogy a díjigény érvényesíthető legyen. Emiatt ez valószínűleg a gyakorlatban nem járható út.

Kétségesnek lehet azonban tartani egy olyan próbálkozás sikeres kimenetelét is, amelyben a tagállamok az *Infotársadalom-irányelv* [2001] módosítását kezdeményeznék: azt ugyanis aligha lehet állítani, hogy az irányelv elfogadása óta csökkent volna a kották reprográfia útján való többszörözése, vagyis kevésbé lenne összeférhetetlen a háromlépcsős teszttel a helyzet. Az új tagállamok csatlakozása sem teremt ebből a szempontból új helyzetet, mivel az nem állítható, hogy ezekben a tagállamokban kisebb lenne a kottareprográfia volumene.

Paródia

Utolsóként a paródia és a szerzői jog kapcsolatát vizsgáljuk meg, feltéve azt a kérdést, hogy szükséges lehet-e a magyar jogba az *Infotársadalom-irányelv* [2001] 5. cikk 3. bekezdése *k)* pontjának átültetése, amelynek értelmében a többszörözés, a terjesztés és a nyilvánossághoz közvetítés joga korlátozható karikatúra, paródia vagy pastiche készítésének céljára. Annak alátámasztására, hogy erre nincs szükség, három érvet hozunk fel.

Az irányelv szabályával kapcsolatban korábban már jeleztük, hogy csak azt tenné lehetővé, hogy az érintett műveket változatlan formában használja fel a parodizáló, karikatúrát, pastiche-t készítő személy, hiszen a korlátozás azokat a szerzői jogokat érintené, amelyeknek gyakorlása a mű változatlan formában való felhasználását jelenti. Mivel így a paródiák igen szűk körének létrejöttét könnyíti meg, ennek megfelelően igen szőrt is az átültetése: az irányelvi rendelkezést csak Belgium, Franciaország,

Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Luxemburg, Málta és Spanyolország ültette át. A skandináv államokban, Ausztriában, Németországban és Portugáliában viszont olyan szabad felhasználások ismertek, amelyek egyes transzformatív felhasználásokat általánosságban tesznek szabaddá – nem emelve ki ezek közül a paródiát, viszont utalva arra, hogy az eredeti és a származékos mű között legfeljebb inspirációerősségű kapcsolat kimutatható. Az olasz jog szerint a karikatúra csak az idézés feltételeinek megfelelő esetekben minősül szabad felhasználásnak. A brit és az ír jog viszont az aktuális eseményekről való beszámoló körében teszi lehetővé – kifejezett hivatkozás nélkül, a jogsértés alóli kimentési okként – a karikatúrát (*Westkamp* [2007] 45. o.).

A karikatúra és a paródia létrehozása az esetek igen jelentős részében egyáltalán nem is műfelhasználás, mivel olyan eszközökkel valósul meg, amelyek nem tartoznak a szerzői jogi (vagy más jogi) védelem hatálya alá. Ilyen eszköze a paródiának a stílusutánzás, a hangnem, a hanghordozás, a viselkedés, a mozgás, a használt kifejezések, más sajátosságok kifigurázása (*Kabai–Szinger–Tóth* [2005] 191. o.). Ezek az eszközök egy-egy személy (esetleg intézmény) jól felismerhető sajátjai lehetnek ugyan, de a szerzői jogi értelemben vett és oltalomra érdemes egyéni-eredeti jelleg szintjét, amely a szerző szellemi tevékenységét tükröznél, nem éri el. Ezekben az esetekben a véleménynyilvánítás szabadsága gyakorlásának a szerzői jog a közelébe sem érhet: az ilyen kifejeződésekkel legfeljebb a paródiával, karikatúrával érintett személy személyhez fűződő joga, különösen az emberi méltósága lehet érintett, és ez szabhat határokat a véleménynyilvánítás szabadságának.⁷⁴

A karikatúra, a paródia és különösen a pastiche létrejöhet azonban úgy is, hogy történik ugyan műfelhasználás, azonban az csupán olyan mértékű, amely anélkül is a szabad felhasználás kategóriájába tartozik, hogy a felhasználás ilyen célja külön nevesítésre került volna a törvényben. Ilyen az Sztj. szerinti idézés, aminek alapján megengedett a mű részletének – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével való felhasználása. Ilyen módon akár a szerzői jogilag nem releváns stílusparódia is színesíthető „eredeti” elemekkel. Itt emlékeztetni kell arra, hogy a magyar szabályozás jelenleg kizárja a képzőművészeti és hasonló alkotások idézését, amivel kapcsolatban egy szakirodalmi forrás éppen azt hozta fel kifogásként, hogy ez megakadályozhatja a művek ilyen célokra való felhasználását (*Kabai–Szinger–Tóth* [2005] 189. o.). Gondolatmenetünknek ezen a pontján felvethető az, hogy érdemes lenne a műtípusok „egyenlősítése”.

Itt utalni kell azonban arra a fent már jelzett helyzetre is, hogy az irányelv nem szól – nem szólhat – az átdolgozási jog korlátozásáról, amely a paródia, karikatúra másik fő megvalósulási formája lehet, hiszen magára a jogra sem terjed ki a hatálya (az még nemzeti hatáskörben van). Az Sztj. 34. paragrafusának 4. bekezdése

⁷⁴ 13/2003. számú SZJSZT szakvélemény (Játékfilm lényeges elemeinek jogosulatlan felhasználása reklámfilmekben); 39/2002. SZJSZT szakvélemény (Flintstones-figurák felhasználása reklámcélokra).

jelenleg az átdolgozási jognak csak egy igen szűk körben megengedett korlátozását adja (ez könnyen belátható módon elsősorban nem is a paródia, sőt még csak nem is a véleménynyilvánítás szabadságát szolgálja, hanem az aktív médiaoktatás elősegítését). Ez azonban nem véletlen: a szerzői jogi védelem egyik kulcseleme a mű integritásának oltalma, amelyet a szerzői jog nemcsak az átdolgozás vagyoni jogi biztosításával, hanem személyiségi jogi eszközökkel is segít. Ugyan lehet amellett érvelni, hogy a transzformatív felhasználásokat szélesebb körben lenne szükséges szabadon lehetővé tenni, de ezt – álláspontunk szerint – nem feltétlenül a paródia teljesen szabad megengedésével kellene kezdeni. Önmagában ugyanis a nevetetési cél semmivel sem erősebb indok az átdolgozás szabaddá tételére, mint egy komoly tartalmú átdolgozás. Más lehet a következtetés akkor, ha az átdolgozás más kiemelt célt is szolgál, például a politikai vélemény kifejezését. Itt érdemes idézni az SZJSZT 16/2008. számú szakvéleményét, amely szerint

- „ha az átdolgozott mű szerzői jogi védelem alatt áll, az átdolgozott műre való »támaszkodás« mértéke és a hozzáadott »teljesítmény« minősége döntő annak megítélésében, hogy történt-e engedélyköteles átdolgozás. Ha a »támaszkodás« (= átvétel) túlnyomó, és a »hozzátétel«/változtatás jelentéktelen, egyéni-eredeti jellege nincs, akkor a »forrás« mű engedélyköteles többszörözéséről van szó (ha az így keletkezett művet »alkotója« a sajátjaként tünteti fel, a többszörözés plágium esete áll fenn). Ha a »támaszkodás« (= átvétel) csak a szerzői jogi védelem alá nem tartozó »algoritmusra«, elvre, ötletre, elgondolásra, a történet alapsémájára, a cselekmény önmagában nem védett »szekvenciájára« vonatkozik, azt a szerzői jog külön nevesített szabad felhasználási eset nélkül sem tiltja. Ennek az az oka, hogy ami a védelem körén kívül esik (tehát nem tartozik az egyéni-eredeti formába öntött tartalom körébe), az közkinccs, aminek felhasználásáról a szerzői jog nem rendelkezik. Ebben az esetben az »átvevő« mű önálló, tehát nem származékos szerzői jogi védelemben részesül, ha megfelel az egyéni-eredeti jelleg követelményének. Ha a »támaszkodás« (= átvétel) meghaladja a védelem körén kívül eső, az előző bekezdésben felsorolt »elemeket«, és az »átvevő« mű egyéni, eredeti, alkotó jellegű többletet tesz hozzá az »átvett« műhöz, átdolgozásról és az átdolgozás alapján keletkező mű származékos, az átdolgozott mű védelmére is tekintettel levő védelméről beszélünk.”

E tanulmány szerzőjének saját álláspontja emiatt az, hogy még az is jobban indokolható lenne, hogy a transzformatív paródia váljon egyes célokra szabaddá, mint az, hogy a nem transzformatív többszörözés legyen megengedett azért, mert a felhasználó ilyen módon szeretné parodizálni az eredeti alkotást. Ha ugyanis a transzformatív alkotás esetében is nehéz elválasztani azokat az eseteket, ahol csak szolgai másolás történik, és nem jön létre egyéni-eredeti alkotás, akkor ez különösen igaz lehet a nem transzformatív felhasználások esetében. Hol van ilyen esetben az a szerzőével szemben álló, társadalmilag kiemelten fontos érték, amelynek előnyt kell adni, ha a „telje-

sítmény” az egyszerű többszörözés? Álláspontunk szerint tehát itt éppen hiányzik az a közérdek, ami indokolta és arányos korlátozássá tehetné a paródia szabaddá tételét.

Második érvként hozható fel, hogy a magyar bírói gyakorlat sem utal arra, hogy a paródia műfajának virágzásában problémát okozna az, hogy egyes cselekmények szabadok, mások pedig engedélyhez kötöttek.

A rendszerváltás utáni magyar bírói gyakorlatban több olyan eset is felmerült, amelyben a politikusok személyhez fűződő jogaik, Alkotmányban biztosított emberi méltóságuk sérelmét kérték megállapítani arra hivatkozva, hogy a róluk készült karikatúra és annak nyilvánosságra hozatala vagy többszörözése sérti azt.

A politikai felhangoktól egyáltalán nem mentes ügyekben a bíróságok azt az érvrendszert alakították ki, amely alapvetően a politikai véleménynyilvánítás szabadságának minél kiterjedtebb érvényesülésére helyezte a hangsúlyt, és ezzel párhuzamosan a politikus közszereplők fokozottabb kritikaturési kötelezettségét írta elő.

Az egyik legismertebb esetben (Bírósági Határozatok, 1994. 127.) egy satirikus lap fotómontázst jelentetett meg egy politikusról, amelyet aztán a politikus kifejezett tiltakozása ellenére újra publikáltak.

A Legfelsőbb Bíróság elé terjesztett felülvizsgálati kérelem végül kimondta, hogy a politikusról nem politikai szereplése alatt készült fényképének a politikus hozzájárulása nélkül való felhasználása jogosulatlan volt.⁷⁵ Ezenfelül pedig az ábrázolás módja öt emberi méltóságában és női mivoltában sérti. Ebből következően, ha a fénykép a politikusi megnyilvánulások karikírozásának lenne is tekinthető, az ábrázolás módja miatt a jogsértés akkor is fennállna.

A bíróság nem értett egyet azzal sem, hogy a kép újramegjelentése a felperes tiltakozása ellenére csak a sajtóetika körébe tartozó probléma lenne. A kép nyilvánosságra hozatala utáni további terjesztését és többszörözését a bíróság az emberi méltóság sérülésére hivatkozás alapján tiltotta meg.

A másik, szintén nagy visszhangot keltett esetben (Bírósági Határozatok, 2000. 293.) a bíróság egy címlapképről (amelyen a felperes volt látható szemén kendővel, fülében parafa dugóval, a száját pedig kapcsok szorították össze) ennek ellenkezőjét állapította meg. Kimondta, hogy az a karikatúra műfaji határain belül maradván él a gúny eszközeivel, és nem lépi túl a véleménynyilvánítás szabadságának megengedett határait sem, továbbá hogy a politikai véleménynyilvánítás joga nem lehet a bírósági vizsgálat tárgya, és az csak abban az esetben sérti az emberi méltóságot, ha indokolatlanul bántó, sértő, lealacsonyító kifejezésmóddal él.

A bíróság mindkét esetben a politikai véleménynyilvánítás szabadságát állította szembe az emberi méltósággal, azt a mércét alkalmazva, hogy ha a vélemény indo-

⁷⁵ A Ptk. 80. paragrafus 1. és 2. bekezdése értelmében ugyanis a személyhez fűződő jogok megsértését jelenti a más képmásával vagy hangfelvételével kapcsolatos bármiféle visszaélés. Képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges.

kolatlanul bántó, lealacsonyító, akkor az emberi méltóság részesül előnyben, ennek hiányában pedig a véleményszabadság.

Bár az előbb említett esetben a bíróság hivatkozott a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezményére, amely a véleménynyilvánítás speciális típusaként kiemeli a művészeti formában való véleménynyilvánítást, és ez kétségtelenül a művészeti szabadság véleménynyilvánítás jogából származtatott meghatározása, ugyanakkor az esetek politikai tartalmának köszönhetően ez a bíróság érvelésében egyáltalán nem kapott hangsúlyt. Ennek a művészeti szabadságnak az érvényesülése az, ami a szerzőnek a művön fennálló nyilvánosságra hozatalhoz való jogát (és ebből fakadóan a későbbi terjesztéshez és többszörözéshez való jogát) alkotmányi szinten garantálhatja. Egyik esetben sem érintette azonban a bíróság az alkotó szerzői jogát, a tényállásokat tisztán személyhez fűződő jogi alapon döntötte el, a szerző jogának és a leképezett személy személyhez fűződő jogának összemérésére nem került sor.

Ettől függetlenül lehet arra utalni, hogy természetesen ilyen esetben a szerzői terjesztési jogot megelőzi az emberi méltóság védelme: itt csak utalunk arra, hogy a szerzői jogi nemzetközi egyezmények sohasem akadályozták azt, hogy az államok ellenőrizzék vagy megtiltsák bármely termék (szerzőimű-példány) forgalmazását (lásd Berni Uniósi Egyezmény, 17. cikk). A véleménynyilvánításnak az Emberi jogok európai egyezménye 10. cikkének 2. bekezdésében foglalt korlátozási lehetőségei lehetővé teszik a szerzői jog eme alapvető gyakorlásának korlátozását is – ez persze megint csak azt igazolja, hogy esetenként a szerzői jog korlátozása indokolt lehet külső eszközökkel is.

Mindezekből megalapozott az a következtetés, hogy jelenleg a magyar joggyakorlatban nem okoz problémát, hogy a többszörözéssel, terjesztéssel vagy online lehívásra hozzáférhetővé tétellel megvalósuló paródia nem tartozik a szabad felhasználások körébe. Úgy tűnik, hogy a véleménynyilvánításnak ez az igen intenzív és népszerű eszköze anélkül is sikeresen tud érvényesülni, hogy erre vonatkozóan a felhasznált mű szerzőjének szerzői joga belső korlátozását kellene bevezetni. A parodizáló személynek (adott esetben szerzőnek) a mű többszörözésében és terjesztésében megnyilvánuló véleménynyilvánítási szabadságát pedig esetenként mások emberi méltóságának elsőbbsége korlátozhatja.

IRODALOM

- BACHER VILMOS [2000]: A szellemi tulajdon védelme és az új Ptk. Polgári Jogi Kodifikáció, 3. sz. 23–31. o
- BENÁRD AURÉL–TÍMÁR ISTVÁN [1973]: A szerzői jog kézikönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BOYTHA GYÖRGY [2000]: A szellemi alkotások joga és az új Ptk. Polgári Jogi Kodifikáció, 3. sz. 13–23. o

- BRAUN, T. [2001]: „Filesharing”-Netze und deutsches Urheberrecht – Zugleich eine Entgegnung auf Kreuzer. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR), 2001/12.
- CXII. TÖRVÉNY INDOKOLÁSA [2008]: 2008. évi CXII. törvény indokolása a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosításáról. http://www.hipo.gov.hu/jogforras/2008_CXII_Szjtmod_indokolas.pdf.
- DITTRICH, R. [2005]: Die Benützung rechtswidriger Vorlagen (Raubkopien) bei der Herstellung digitaler Vervielfältigungsstücke zum privaten Gebrauch. Megjelent: Österreichische Schriftenreihe zum gewerblichen Rechtsschutz, Urheber- und Medienrecht (ÖSGRUM) 31. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien.
- FALUDI GÁBOR [1999]: A felhasználási szerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FALUDI GÁBOR [2001]: A magyar szerzői jog közelítése az európai joghoz. Megjelent: *Vékás Lajos* (szerk.): Európai közösségi jogi elemek a magyar magán- és kereskedelmi jogban. KJK–Kerszöv, Budapest, 298–363. o.
- FALUDI GÁBOR [2003]: Szerzői jog, iparjogvédelem és a Ptk. koncepciója. Polgári Jogi Kodifikáció, 2. sz. 3–12. o.
- FICSOR MIHÁLY ZOLTÁN [2001]: A szellemi tulajdon és a Ptk. (Észrevételek és javaslatok a polgári jogi kodifikációhoz). Polgári Jogi Kodifikáció, 2. sz. 27–30. o.
- FICSOR MIHÁLY–KISS ZOLTÁN–KULCSÁR ESZTER [2004]: A szerzői jog a gyakorlatban. A Szerzői Jogi Szakértő Testület véleményeinek gyűjteménye (1997–2003). KJK–Kerszöv, Budapest.
- GEIGER, C. [2005]: Right to Copy v. Three-Step Test. The Future of the Private Copy Exception in the Digital Environment. CRI, 1.
- HOHAGEN, G. [2004]: Die Freiheit der Vervielfältigung zum eigenen Gebrauch. Verlag C. H. Beck, München.
- GYENGE ANIKÓ [2007a]: Archívumok egy új világban: a digitalizáció hatásai a könyvtárakra. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, I–II. rész, augusztus–október.
- GYENGE ANIKÓ [2007b]: Rendkívüli dokumentációs értékek a YouTube-on, avagy gyűjthető-e archívumban illegális forrásból származó művek? Fehér Könyv a szellemi tulajdon védelméről. Magyar Szabadalmi Hivatal–Magyar Szellemitulajdon-védelmi Tanács, Budapest, 211–232. o.
- GYERTYÁNFY PÉTER (szerk.) [2006]: A szerzői jogi törvény magyarázata. Complex Wolters Kluwer Csoport, Budapest.
- GYERTYÁNFY PÉTER–FALUDI GÁBOR–KABAI ESZTER–SZINGER ANDRÁS–TÓTH PÉTER [2005]: Szerzői művek, védjegyek és szellemi teljesítmények az interneten – a magyar jogi védelem. II. rész. Magyar Jog, 3. sz.
- HENSCHEL, J. F. [1990]: Die Kunstfreiheit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Neue Juristische Wochenschrift, 32.
- IMPLEMENTATION REPORT [2007]: Study on the implementation and effect in member states’ laws of directive 2001/29/EC on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. Information Society Directive, Institute for Information Law, University of Amsterdam, http://www.ivir.nl/publications/guibault/Infosoc_report_2007.pdf.
- INFOTÁRSADALOM-IRÁNYELV [2001]: Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról. HL L 167., 2001. június 22. o. 10–19. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:17:01:32001L0029:HU:PDF>.

- KABAI ESZTER–SZINGER ANDRÁS–TÓTH PÉTER BENJÁMIN [2005]: A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény kommentárja. Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft., Budapest.
- KARDOS GÁBOR [2002]: A kultúrához való jog védelme a nemzetközi jogban. *Fundamentum*, 2. sz. 29–38. o. <http://157.181.181.13/dokuk/02-2-03.PDF>.
- KRÖGER, D. [2002]: *Informationsfreiheit und Urheberrecht*. Verlag C. H. Beck, München.
- LANDES, W. M.–POSNER, R. A. [2003]: *The Economic Structure of Intellectual Property Law*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- LONTAI ENDRE–FALUDI GÁBOR–GYERTYÁNFY PÉTER–VÉKÁS GUSZTÁV [2004]: *Magyar polgári jog. Szellemi alkotások joga*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- LXXVI. TÖRVÉNY INDOKOLÁSA [1999]: Az 1999. évi LXXVI. törvény indokolása a szerzői jogról. <http://www.opten.hu/jogiforum/light/torvtar/torvlist.php?which=116933>.
- PHILAPITSCH, F. [2007]: *Die digitale Privatkopie*. Neuer Wissenschaftlicher Verlag, Wien.
- RIGAMONTI, C. P. [2004]: *Eigengebrauch oder Hehlerei? Zum Herunterladen von Musik- und Filmdateien aus dem Internet*. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht – Internationaler*, 4.
- SCHRICKER, G. [1999]: *Kommentar zum Urheberrechtsgesetz*. Verlag C. H. Beck, München.
- SZINGER ANDRÁS [2008]: Csak tiszta forrásból? A magáncélú másolás időszerű kérdései a szerzői jogban. Posztmodern szakeposz. Megjelent: *Faludi Gábor* (szerk.): *Liber Amicorum Studia P. Gyertyánfy Dedicata*. ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest.
- SZJSZT [1998]: *A Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményeinek gyűjteménye*. III. kötet. 1990–1996. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTH PÉTER BENJÁMIN [2004]: A könyvtárak új szerepben – szerzői jogi szemmel. Megjelent: *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól*. Szent István Társulat, Budapest, 457–480. o. http://www.artisjus.com/opencms/export/download/aszerzoijogrol/konyvtarak_uj_szerepben.pdf.
- WANDTKE, A.-A. [1991]: *Urheberrecht pro Kunstfreiheit*. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*, 10.
- WESTKAMP, G. [2007]: *Study on the Implementation and Effect in the Member States's Laws of Directive 2001/29/EC on the Harmonization of Certain Aspects of Copyright and Related Rights in the Information Society*. II. The Implementation of Directive 2001/29/EC in the Member States. Institute for Information Law, University of Amsterdam, http://www.ivir.nl/publications/guibault/InfoSoc_Study_2007.pdf.

• Nagy Csongor István •

AZ EGYETEMES SZOLGÁLTATÁS METAMORFÓZISAI

A tanulmány az egyetemes szolgáltatás metamorfózisait követi végig a kezdetektől napjainkig – mind szektoron belül, mind szektorok között. Egyrészt bemutatja az egyetemes szolgáltatás változását a hírközlésben, valamint annak perspektíváit (mobiltelefonía, szélessávú internet-hozzáférés); másrészt elemzi, hogy az egyetemes szolgáltatás intézménye miként itatta át más szektorok szabályozását. Megvizsgálja az egyetemes szolgáltatás belső logikáját és indokait, értelmezve azokat a versenypiaci környezetben. Az elemzés konklúziója szerint valódi egyetemes szolgáltatásról csak pozitív fogyasztói externália, valamint eltérő szolgáltatási költségek esetén beszélhetünk; a szabályozás több olyan esetben alkalmazza az egyetemes szolgáltatás intézményét, amikor ezeknek a feltételeknek a megléte kétséges.

BEVEZETÉS

Az egyetemes szolgáltatás a liberalizált piacok szabályozásának egyik ellentmondásos eleme. Történetét tekintve, a kizárólagosságon és keresztfinanszírozáson alapuló monopóliummodell „jogutódja”, amely átveszi a korábbi közszolgáltatás és közüzem helyét. A korábbi, kizárólagosságon alapuló rendszerben az inkumbens feladata volt, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye a szolgáltatást ésszerű (megfizethető) áron, és mivel az inkumbens speciális státust (jogilag biztosított monopóliumot) élvezett, ezt meg is lehetett követelni tőle. A piacok megnyitásával, a monopóliumhelyzet feloldásával biztosítani kellett, hogy ez a „közellátás” versenypiaci körülmények között továbbra is fennmaradjon. Indokait tekintve, az egyetemes szolgáltatás (elsősorban, bár nem kizárólagosan) nem gazdasági, hanem társadalomfilozófiai vagy egyenesen politikai kategória, ezért ki is lóg a piacnyitás kizárólagosan közigazdasági megalapozottságú (jog)intézményeinek (például hozzáférés, elemekre bontás vagy jelentős piaci erő szabályozása) sorából. Bár a telefonía hajnalán az egyetemes szolgáltatás szükségességét a gazdasági hatékonysággal indokolni lehetett (pozitív fogyasztói externália), általánosságban (vagyis szektorokon átívelve) azt mondhatjuk, hogy az egyetemes szolgáltatást többnyire nem azért kell biztosítani, mert hatékony („megéri” vagy „hasznos”), hanem azért, mert „kell”. Az egyetemes szolgáltatások biztosítása az állammal szembeni azon társadalmi elváráson alapul, hogy az állam bizonyos alapvetőnek vagy lényeginek minősülő szolgáltatásokat mindenki számára

tegyen elérhetővé. Bár ez a követelmény többnyire nem éri el az (alkotmány)jogilag kikényszeríthető jogok szintjét, politikai vagy társadalmi értelemben mégiscsak jogról, jogosultságról beszélhetünk.

Egyrészt, az egyetemes szolgáltatás telefóniában kialakult fogalma más iparágak szabályozását is megtermékenyítette; olyanokét, ahol – szemben a hagyományos telefóniával – nem feltétlenül beszélhetünk pozitív fogyasztói externáliáról. Másrészt, az egyetemes szolgáltatás – a technológiai és társadalmi fejlődésnek köszönhetően – az elektronikus hírközlésben is újragondolást igényel. A technológiai fejlődés az egyetemes szolgáltatás fogalmának bővítését is felveti a mobiltávbeszélő-szolgáltatások és a szélessávú internet-hozzáférés esetében. Ez utóbbi tekintetében ádáz európai vita zajlik; az európai szabályozás pionírjaként Finnország már 2010. július 1-jétől kezdődően az egyetemes szolgáltatás körébe vonta a szélessávú hozzáférést. Még így is lemaradt azonban Niue (csendes-óceáni szigetállam) mögött, amely a világ első „wifi-nemzeteként” 2003-tól a teljes lakosság részére ingyenes vezeték nélküli internet-hozzáférést biztosít.

Ezek a fejlemények kiváló okot szolgáltatnak arra, hogy általánosságban is újragondoljuk az egyetemes szolgáltatás mibenlétét. A jelen tanulmányban az egyetemes szolgáltatás kialakulását és célját vizsgáljuk meg az elektronikus hírközlésben, az egyetemes szolgáltatás körének újragondolásával kapcsolatos viták összefüggésében. Ezt követően röviden kiterünk az egyetemes szolgáltatás alkalmazási körére más ágazatok (posta, villamos energia, földgáz) európai szabályozásában az egyetemes szolgáltatás fogalmának szektorokon átívelő értelmezése érdekében. A tanulmányt kritikai észrevételekkel zárjuk.

ÁLLAM ÉS SZOLGÁLTATÁS – PIACI ALAPÚ SZOLGÁLTATÁSOK ÉS KÖZSZOLGÁLTATÁSOK

A piacgazdaságra épülő társadalmakban az emberi szükségleteket alapvetően a versenypiac elégíti ki. Az állam csak akkor avatkozik be a piaci folyamatokba, ha a gazdasági verseny valamilyen okból nem nyújtja a (társadalom igényeinek) megfelelő eredményt (*Parsons–Bixby* [2010] 133–134. o., *Wolf* [1988], *Coase* [2004/1960] 168. o.). Ennek alapvetően két oka lehet: vagy a versenypiac nem működik megfelelően, vagy a társadalom igényei „túlzottak”. Az állami beavatkozás legitimitását vagy valamely piaci kudarc, vagy valamilyen közszolgáltatási követelmény adja (*Nenova* [2007] 131–132. o.). Ebben a felfogásban a verseny nem cél, hanem eszköz: a társadalom számára szűkösen rendelkezésre álló erőforrások leghatékonyabb felhasználásának eszköze.

Ennek megfelelően a beavatkozás *egyrészt* történhet a verseny hibáinak (piaci kudarcok) kiküszöbölése érdekében, amikor – bármi is legyen ez a hiba – a hatékony verseny előfeltételei hiányoznak, és a felek közötti információs aszimmetria vagy

egyenlőtlen alkuhelyzet következtében a piac nem működik megfelelően (versenykorrekciós beavatkozás). Részben ez a helyzet a hálózatos iparágakban, ahol a szűk keresztmetszet vagy természetes monopólium miatt a hatékony verseny állami beavatkozás nélkül nem valósulhat meg (monopolszabályozás). Ugyancsak idetartozik a közjavak vagy „majdnem” közjavak szabályozása (vagy a szolgáltatás nyújtásának állami „átvétele”); e javak alapvető jellemzője ugyanis, hogy nem rivalizálók (a termék vagy szolgáltatás hasznossága nem csökken azzal, ha abban még egy fogyasztót részesítünk), és a szolgáltatásból nem vagy csak nehezen lehet másokat (a nem fizetőket) kizárni. Például a honvédelem „szolgáltatása” nem nyújtható kizárólag az ahhoz hozzájárulók részére, a Magyar Köztársaság határainak védelme ugyanannyiba kerül, függetlenül attól, hogy hányan élnek az országban; hasonló a helyzet a közvilágítással vagy a közbiztonsággal.

Másrészt, az állami beavatkozásnak lehetnek még versenyen kívüli indokai is: a működő verseny sem nyújtja azokat a szolgáltatási jellemzőket, amelyeket a társadalom vár tőle. Ez az a helyzet, amelyet általános (gazdasági) érdekű szolgáltatásként vagy közszolgáltatásként szoktunk leírni, de idetartozik a szociálpolitikai feladatok ellátása is. Itt arról van szó, hogy még a tökéletesen működő verseny sem nyújtja azt az eredményt, amit a társadalom vár tőle, ezért vannak olyan szolgáltatások, amelyek nyújtását nem lehet kizárólag a versenypiacra bízni. Ez a kérdéskör túlmutat a közgazdaságtan határain: inkább társadalomfilozófiai kérdés, hogy a társadalom igazságérzete alapján milyen követelmények fogalmazhatók meg (elképzelhető, hogy a társadalom túl sokat vár a piactól). Az így megfogalmazódó igények végrehajtása (szabályozói átültetése) azonban már visszavezet bennünket a közgazdaságtan tárgykörébe.

Természetesen, a fenti két szempont – nevezetesen a verseny „hibáinak” kiküszöbölése és a versenyen túli szempontok – megkülönböztetése leegyszerűsítés; ráadásul ezek sokszor együttesen jelennek meg mint szabályozási kérdés, így a két szempontot konkrét esetekben gyakran nehéz elhatárolni egymástól.

Az állami beavatkozás indokainak második csoportjába tehát azok a szempontok tartoznak, amelyek nem a versenyen vagy annak hibáin alapulnak, hanem bizonyos, a versenyen (pontosabban a gazdasági hatékonyságon) kívüli szempontok érvényesítésére irányulnak. Ilyen lehet a társadalmi életben való részvétel vagy más alapvető életfeltételek (egyenlőség, társadalmi igazságosság, újraelosztás, objektív tájékoztatás stb.) biztosítása. Ezekben az esetekben arról van szó, hogy az adott szolgáltatást alapvetően maga a piac is képes produkálni, de olyan eredménnyel, amelyet a társadalom nemkívánatosnak ítél, ezért egy másik szolgáltatásnyújtási formát alkalmaz. Az már megítélés kérdése, hogy a piaci alapú működés milyen mértékben tér el a társadalom által kívánatosnak tekintett szolgáltatásnyújtási módtól, és ezért milyen mértékű állami beavatkozás szükséges. Ez a „nemkívánatos eredmény” megnyilvánulhat abban, hogy a piac a szolgáltatást egyáltalán nem vagy csak a társadalom által túlzottan magasnak tekintett áron nyújtaná; de megnyilvánulhat abban is, hogy a szolgáltatás összetétele nem felelne meg bizonyos alkotmányos követelményeknek.

Első látásra úgy tűnhet, hogy az állam versenyen túli szempontok érvényesítésére irányuló beavatkozását elsősorban a szolgáltatás jellege alapján tudjuk azonosítani: ha a szolgáltatást az adott társadalomban alapvetőnek tekintik, akkor az közszolgáltatás (általános gazdasági érdekű szolgáltatás). Ez részben igaz, de az alapvető társadalmi igények döntő részét a verseny piac képes kielégíteni: pénzügyi szolgáltatások, biztosítás (különösen a gépjármű-felelősségbiztosítás) vagy éppen a kenyér. Sokkal inkább azt állíthatjuk, hogy számos olyan termék, illetve szolgáltatás létezik, amely a társadalom számára alapvető jelentőségű (vagyis állami beavatkozást indokol az, ha a piac nem megfelelően elégíti ki az ezek iránti társadalmi igényeket). Ezek többségét a verseny piac képes előállítani. Ha például egyes távoli települések kimaradnának az élelmiszer-ellátásból, vagy az alapvető élelmiszerek megfizethetlenné válnának, a társadalom igényelné az állami beavatkozást; de általában a kenyérellátás nem tartozik a közszolgáltatások közé, mivel a piac képes kielégíteni a társadalom tagjainak kenyér iránti keresletét.

Az egyetemes szolgáltatás szabályozását mindkét csoportba tartozó okok indokolhatják. Egyes esetekben ugyanis jelentős mértékű, fogyasztókat érintő külső gazdasági hatás érvényesülhet (ez a helyzet például a telefóniában). Ha egy fogyasztó úgy dönt, hogy nem fogyaszt egy terméket, döntése racionális és társadalmilag optimális lehet, hiszen az így felszabaduló jövedelmét más termékekre költheti, amely számára hasznosabb. Ha azonban a fogyasztói externália jelentős, akkor a nem fogyasztás piaci kudarchoz vezethet az optimálisnál alacsonyabb össztársadalmi fogyasztási mennyiség miatt. Ilyenkor a fogyasztói többlet (hasznosság *minusz* ár) egyéni szinten negatív, társadalmi szinten azonban pozitív. Az egyetemes szolgáltatás célja ilyenkor a negatív egyéni és pozitív társadalmi fogyasztói többlettel járó fogyasztás támogatása, így biztosítva az optimális fogyasztási volument.

Az egyetemes szolgáltatást azonban az állami beavatkozások második csoportjába tarozó – versenyen kívüli – indokok is alátámaszthatják: bizonyos szolgáltatásokat az állam területén az összes fogyasztó számára, területi elhelyezkedéstől függetlenül hozzáférhetővé kell tenni, megfelelő minőségben és elérhető áron (*Green Paper* [2007] 50. o.), akkor is, ha nincs pozitív fogyasztói externália (például villamos energia vagy földgáz értékesítése, ide nem értve az energetikai hálózat kérdését). Természetesen a két szempont (piaci kudarc kezelése és társadalmi igény) vegyülhet is. Az egyetemes szolgáltatás a fogyasztók nézőpontjából közelíti meg a kérdést (*Services of General...* [2001] 8. pont). Az egyetemes szolgáltatást, annak színvonalát és árát a fogyasztók igényei és szükségletei (a polgárok egyetemes szolgáltatáshoz való joga) szempontjából kell meghatározni. Ennek során – ahogy a normatív jogok során szokásos – figyelmen kívül hagyjuk az egyes fogyasztói csoportok vagy területek számára nyújtott szolgáltatások eltérő költségeit.

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyetemes szolgáltatás fogalma nem szükség-szerűen jár együtt erőteljes állami beavatkozással. Az adott piac jellemzőitől függ, hogy az állam milyen mechanizmuson keresztül biztosítja az egyetemes szolgáltatás

követelményének az érvényesülését. A leghatékonyabb megoldás, ha maga a piac nyújt szolgáltatást az egyetemes szolgáltatás követelményeinek (hozzáférhetőség, minőség, ár stb.) megfelelően. Ekkor nincs szükség állami beavatkozásra (Nagy [2008]). A működő verseny kizárhatja az egyetemes szolgáltatási szabályozás kiterjesztését olyan szolgáltatásokra, amelyek jellegüknél fogva esetleg ebbe a körbe tartozhatnának. Ez – vagyis a verseny által elért magas szintű lefedettség és szolgáltatási színvonal – volt az egyik indoka annak, hogy a Bizottság nem látta szükségét az egyetemes szolgáltatási szabályozás mobiltelefoníára történő kiterjesztésének az Európai Unióban (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2008] 6–7. o.).

AZ EGYETEMES SZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETI GYÖKEREI

Az egyetemes szolgáltatás kifejezés kialakulása (szándékosan használva a „kifejezés”, és nem a „fogalom” szót) összekapcsolódik a jogi monopólium iránti versenyellenes igény megfogalmazásával (*Sterling–Bernt–Weiss* [2006] 197. o., *Mueller* [1997] 101. o.). Ezt a kifejezést Theodore Vail AT&T-vezérnek tulajdonítják, aki 1907-ben meghirdetett jelszavával – „Egy rendszer, egy üzletpolitika, egyetemes szolgáltatás” – próbált állami védelmet szerezni a versenyszabályokkal szemben (és talán a társasággal szemben esetlegesen kibontakozó verseny ellen), és az egységes telefonhálózat célját tűzte zászlajára (*Nenova* [2007] 121. o.). Ekkoriban szó sem volt minden (állam)polgárt megillető jogosultságokról. Az egyetemesség igénye pedig nem is a szolgáltatásra, hanem a hálózatra vonatkozott: a versengő telefontársaságok párhuzamosan jelentek meg, nem kapcsolódtak össze, ezért az egyik helyi társasággal fennálló előfizetés nem jelentette automatikusan a lehetőséget helyközi hívásra (*Young* [2005] 189. o., *Mueller* [1997] 4. o., *Parsons–Bixby* [2010] 123–124. o.). Ez a helyzet sokkal inkább leírható volt a hálózati externália (külső gazdasági hatás) jellemzőivel, mint a közszolgáltatáshoz való jog fogalmi keretei között.

Az előző bekezdés szándékosan utal arra, hogy csak a köntös új: bár az „egyetemes szolgáltatás” kifejezést először 1907-ben használták (ráadásul nem is abban az értelemben, ahogy azt ma használjuk), maga a megközelítés sokkal régebbi. Például már az Egyesült Államok 1787-es alkotmánya állami feladattá minősítette a postai szolgáltatások nyújtását, amikor 1. cikkének 8. paragrafusában kimondta: a Kongresszus hatáskörrel rendelkezik „postahivatalok létesítésére és postautak építésére” (http://zskflnk.uw.hu/nk/usa__alkotmany.pdf). Ma már ezt (postai) egyetemes szolgáltatásnak hívjuk.

Az egyetemes szolgáltatás kifejezés sokáig nem is jelent meg a szabályozásban, annak ellenére, hogy maga a dolog jelen volt. Az 1934-es Communications Act például nem használta a *universal service* kifejezést, azonban célként fogalmazza meg az elektronikus hírközlési szolgáltatások lehetőség szerinti országos elérhetőségét ésszerű árakon (*Sterling–Bernt–Weiss* [2006] 197. o.). Jogszabályi szinten először az

1996-os Telecommunications Act kodifikálta az egyetemes szolgáltatást, és ezzel véget vetett az (addigi) implicit, átláthatatlan keresztfinanszírozás rendszerének (lásd *Valentiny* [2000] 350. o.), ahol a távolsági hívásokból támogatták a helyi hívásokat, az üzleti előfizetőktől származó díjbevétel egy részét a lakossági ügyfelek díjaiba építették, és a városi hívások bevételeiből támogatták a vidéki telefonszolgáltatást (*Sterling–Bernt–Weiss* [2006] 198. o., *FCC* [1997] 12. bekezdés).¹ Az új szabályozás célja itt az volt, hogy az egyetemes szolgáltatást átmentse a verseny piac világába, valamint hogy a finanszírozás kifejezetté és (át)láthatóvá váljék.

Mint a bevezetőben részletesen kifejtettük, a távközlésben az egyetemes szolgáltatás indokolásának két iránya alakult ki: a hálózati externáliák (pozitív fogyasztói externália) és a társadalmi (jogosultsági) megfontolások (*Young* [2005] 191–192. o.). A társadalmi megfontolásokról lásd: *Sawhney* [1994] 380. o., *Regan* [2008] 471. o. Az első a telekommunikációs hálózat sajátos gazdasági jellemzőivel magyarázta az egyetemes szolgáltatás létét és szükségességét; ez az érv az egymással kooperáló hálózati elemek korszakában, ahol a hálózat tekintetében is verseny alakul ki, hamisnak tűnik. Ezért az egyetemes szolgáltatás valós indokát elsősorban a társadalmi megfontolásokban („társadalmi” jogban) kell keresni – a távközlés esetében a társadalmi életben való részvétel lehetőségére mint egyes polgári és politikai jogok gyakorlásának egyik gyakorlati előfeltételére vonatkozik (*Marshall* [1950], *Preston–Flynn* [2000] 95. o.). Az egyetemes szolgáltatás elvi megalapozottságának kritikáját lásd *Mueller* [1997].

Az egyetemes szolgáltatás kifejezés eredetileg, az amerikai fejlődéshez hasonlóan, nem jelent meg az európai integráció 1950-es években kifejlődő elsődleges joganyagában, vagyis az EGK-, majd a későbbiekben az EK-szerződésben, és nincs ez másként a hatályos alapító – az Európai Uniót létrehozó és működéséről szóló (EUSZ és EUMSZ) – szerződésekben sem. Az ebben a körben használt kifejezés az általános gazdasági érdekű szolgáltatás, amely az egyetemes szolgáltatás „tartófogalma”, és mint ilyen, értelemszerűen tágabb annál. Az egyetemes szolgáltatás fogalmát a másodlagos joganyag bontja ki. Ennek értelmében az egyetemes szolgáltatás azt a követelményt testesíti meg, hogy bizonyos szolgáltatásokat a tagállam területén az összes fogyasztó és használó számára hozzáférhetővé kell tenni meghatározott minőségben, területi elhelyezkedéstől függetlenül és elérhető áron (*Green Paper* [2007] 50. pont).

Természetesen az egyetemes szolgáltatás kérdése, valamint annak három fő eleme – hozzáférhetőség, elérhető ár, megfelelő minőség – visszavezethető egy közös eredőre: az egyetemes szolgáltatás végső soron árkérdés. A piac ugyanis mindenki számára bármilyen minőségben hajlandó nyújtani egy szolgáltatást, ha megfizetik érte a megfelelő árat. Emiatt a hozzáférhetőség hiánya felfogható rendkívül magas

.....
¹ Az egyetemes szolgáltatás keretében három támogatási mechanizmus valósult meg: a díjak földrajzi átlagolása, lakossági vonalak támogatása az üzleti vonalak révén, tagállamközi (helyközi) hívások díjának növelése.

árként, míg a hozzáférés egyetemes szolgáltatáskénti biztosítása megragadható úgy is, mintha mérsékelnénk a rendkívül magas, a fogyasztók által megfizethetetlen árat, és ezáltal a szolgáltatásért a keresletet fizetőképessé tennénk. Tehát az egyetemes szolgáltatások esetén is többnyire nem az a probléma, hogy a piac egyáltalán nem kívánja nyújtani a szolgáltatást, hanem az, hogy adott területen vagy az adott minőségben csak olyan áron tudja nyújtani, amely iránt már nincs fizetőképes kereslet.

Az egyetemes szolgáltatások történetéből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy ez a jogintézmény versengő (vagy versengő felé haladó) piac esetén csak átmeneti lehet. Az egyetemes szolgáltatás egyik fogalmi eleme, hogy a verseny nem biztosítja a társadalom által igényelt eredményt (lefedettséget, árat stb.). A piacnyitás azon alapul, hogy az adott piacon van tere a versenynek, a piac jellemzői nem zárják ki a versenypiac kialakulását és fennmaradását, a verseny hiánya csak a korábbi technológiának vagy egy hibás szabályozói döntésnek tudható be. Amennyiben a jogalkotó úgy találja, hogy ez az alapállítás nem érvényes, értelmetlen megnyitni a piacot. Amikor túljutunk azonban a piaci liberalizáció nem is annyira rövid átmenti időszakán, az egyetemes szolgáltatás „biztonsági hálónak” alakul, amelyet ugyan kifizítve kell tartani, azonban a polgárok annak létezését már nem is érzélik.

AZ EGYETEMES SZOLGÁLTATÁS KÖRE AZ ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLÉSBEN

Az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások
az európai elektronikus hírközlésben

Az elektronikus kommunikációs hálózatok és szolgáltatások terén nyújtott egyetemes szolgáltatásról és fogyasztói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002]) határozza meg azon szolgáltatásokat, amelyek az egyetemes szolgáltatás körébe tartoznak: 1. helyhez kötött hozzáférés biztosítása és távbeszélő-szolgáltatások nyújtása;² 2. tudakozószolgálatok fenntartása, telefonkönyvek frissítése és rendelkezésre bocsátása (uo. 5. cikk, 375. o.), 3. nyilvános telefonállomások fenntartása és hozzáférhetővé tétele (nyilvános távbeszélő-állomások és más beszélőalapú távbeszélő szolgáltatáshoz való hozzáférési pontok) (uo. 6. cikk, 375–376. o.), 4. intézkedések elfogadása a fogyatékkal élő végfelhasználók javára (uo. 7. cikk, 376. o.).

² Az új szabályok elválasztják egymástól a hálózathoz való hozzáférést és az elektronikus hírközlési szolgáltatásokat. Korábban az egyetemes szolgáltatás körét a következőképpen szabályozták: nyilvános telefonhálózathoz történő helyhez kötött csatlakozás és a nyilvánosan elérhető, helyhez kötött telefonszolgáltatásokhoz történő hozzáférés; a csatlakozás magában foglalta a helyi, belföldi és nemzetközi telefonhívások, a telefexhívások és más adatátvitel kezdeményezését és fogadását, valamint a funkcionális internet-hozzáféréshez elegendő adatátviteli sebességet (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 4. cikk, 375. o.).

Az egyetemes szolgáltatás 1. elemének van a legnagyobb gyakorlati jelentősége. Érdeemes kiemelni, hogy az egyetemes szolgáltatási irányelv új szabályai elválasztják egymástól a hálózathoz való hozzáférést és az elektronikus hírközlési szolgáltatásokat. A 4. cikk korábbi (2002. évi eredeti) szövege „a nyilvános telefonhálózathoz történő helyhez kötött csatlakozás és a nyilvánosan elérhető, helyhez kötött telefontelefon-szolgáltatásokhoz történő hozzáférés iránti (...) ésszerű igény[ekről]” (uo. 376. o.) beszélt, amely magában foglalta a helyi, belföldi és nemzetközi telefonhívások, a telefaxhívások és más adatátvitel kezdeményezését és fogadását, a funkcionális internet-hozzáféréshez elegendő adatátviteli sebességgel. Az egyetemes szolgáltatási irányelvet módosító 2009/136/EK irányelv (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2009]) által lefektetett új szabályok³ azonban már – technológiasemleges módon – a nyilvános hírközlő hálózathoz történő helyhez kötött csatlakozásról beszélnek.⁴ Itt „a »helyhez kötött hozzáférés« kifejezés a végfelhasználó elsődleges lakóhelyére értendő (ahol a [közös] háztartásban élők közül többen is használhatnak egy előfizetői hozzáférési pontot), nem pedig arra, hogy a szolgáltatónak vezetékes technológiát kellene alkalmaznia” (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2008] 3. o.). A 2009/136/EK irányelv által lefektetett új szabályok szerint a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy

- „a nyilvános hírközlő hálózathoz történő helyhez kötött csatlakozás iránti minden ésszerű igényt legalább egy vállalkozás kielégítsen. A létrejött csatlakozásnak – figyelembe véve az előfizetők többsége által használt, leginkább elterjedt technológiákat és a technológiai megvalósíthatóságot – képesnek kell lennie a hanghívások, a telefaxhívások és a funkcionális internet-hozzáféréshez elegendő adatátviteli sebességgel történő más adatkommunikációs formák támogatására. A tagállamok biztosítják, hogy a (...) [fenti] hálózati csatlakozáson keresztül megvalósuló, belföldi és nemzetközi hívások kezdeményezését és fogadását lehetővé tévő, nyilvánosan elérhető távbeszélő-szolgáltatás nyújtása iránti minden ésszerű igényt legalább egy vállalkozás kielégítsen.” (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2009] 21. o.)

Összegzésképpen megállapítható, hogy az EU elektronikus hírközlési szabályozásában a hálózathoz való hozzáférés és maga a szolgáltatás már elválik egymástól. Ugyanakkor a szolgáltatási kör tartalma tekintetében nincs változás: hangkommunikáció (távbeszélő-szolgáltatás), telefax és funkcionális internet-hozzáférés.

³ A 2009/136/EK irányelv átültetési határideje (az irányelv 4. cikke értelmében) 2011. május 25. (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2009] 32. o.).

⁴ A technológiasemlegesség az eredeti 4. cikk 2. bekezdésében is megjelent: „A létrejött csatlakozás lehetővé teszi a végfelhasználók számára a helyi, belföldi és nemzetközi telefonhívások, a telefaxhívások és más adatátvitel kezdeményezését és fogadását, a funkcionális internet-hozzáféréshez elegendő adatátviteli sebességgel, figyelembe véve az előfizetők többsége által használt, leginkább elterjedt technológiákat és a technológiai megvalósíthatóságot.” (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 4. cikke, 375. o.)

Főbb piaci és technológiai változások az elektronikus hírközlésben

Az egyetemes szolgáltatás jövőjének és tendenciáinak vizsgálata során elengedhetetlen röviden utalni azokra a változásokra, amelyek az elektronikus hírközlési iparágban piaci és technológiai szempontból végbementek.

Érdeemes a sort a technológiai változásokkal kezdeni, tekintettel arra, hogy részben ezek indukálták a piaci változásokat és a verseny erősödését. A legfontosabb technológiai újítást az új generációs hálózatok (*Next Generation Networks*) jelentik. Ezek nem egy egységes hálózatként, sokkal inkább egy új rendszerként jelennek meg, amelynek központi eleme a csomagkapcsolt (*packet-switched*) hálózat. Az új generációs hálózatok a hírközlési szolgáltatások tág körét nyújtják úgy, hogy a szolgáltatáson alapuló funkciók elkülönülnek magától az átviteli technológiától. Ezekben az információt, hangot csomagokká alakítják, és így szállítják a hálózati csomópontok között, szemben a korábbi, vonalkapcsolt (*circuit-switched*) hálózatokkal. Ez utóbbiakban a két hálózati csomópont között úgy jön létre kapcsolat, hogy azt a kommunikáció megkezdése előtt létesíteni kell, és ezt a kapcsolat idején kizárólag a két hálózati csomópont közötti kommunikációra lehet használni. A csomagkapcsolt technológia tehát optimalizálja a hálózat kihasználtságát.

Az új generációs hálózatok kulcselemét az eddig elkülönülten működő hang és adathálózatok integrációja jelenti egy egyszerűbb és rugalmasabb hálózatba, amely csomagkapcsoláson és internetprotokollon alapul. Ez a technológia lehetővé teszi, hogy a kép-, szöveg- és hangátvitel ugyanazon a hálózaton keresztül történjen (*OECD* [2005] 5. o.). Bár az új generációs hálózatok kialakítása sok tekintetben inkább egy erőteljes tendenciát képvisel, mint aktualitást, általánossá válása alapvetően meg fogja változtatni a hírközléssel kapcsolatos eddigi szabályozói paradigmát, ezen belül az egyetemes szolgáltatás elvének érvényesülését. Elkülönül ugyanis egymástól az infrastruktúrához való hozzáférés és a szolgáltatás: a hálózat egy nagy kommunikációs „sztrádává” alakul, amely révén a fogyasztó különböző (típusú) szolgáltatásokhoz juthat hozzá (például telefonhoz, audiovizuális szolgáltatásokhoz, információhoz).

A technológiai fejlődéssel párhuzamosan számos piaci folyamat ment végbe az elmúlt időszakban, amelyek alapvetően változtatták meg a hírközlési iparág szerkezetét. A legszembetűnőbb folyamat a mobiltávbeszélő-szolgáltatások előretörése. Mára már a mobilrádiótelefon-hálózatok lefedettsége megközelíti a 100 százalékot, az előfizetők száma robbanásszerűen nőtt, de ami talán a legfontosabb az egyetemes szolgáltatás szempontjából, ez a szolgáltatás a helyhez kötött telefonszolgáltatások részleges helyettesítőjévé vált, számos háztartás vezetéktelefon-előfizetését mobiltelefon-előfizetésre cserélte (a magyar piacra vonatkozóan lásd: *Édes és szerzőtársai* [2010]). A helyhez kötött telefonszolgáltatások előfizetőinek száma ezzel párhuzamosan fokozatosan csökken.

A másik – technológia által is indukált – piaci változás a szélessávú internet térnyerése. A nagyobb átviteli sebességet lehetővé tevő technológiák elterjedésével

számos fogyasztó vándorolt át ide a keskenysávú internetről. A megnövekedett kereslet hatására újabb, a szélessávú internethez kapcsolódó szolgáltatások jelentek meg a piacon, ami visszahatott a kereslet növekedésére (*Commission Staff* [2005] 4. o., *Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2005] 7–8. o.).

Az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások felülvizsgálata az EU-ban

Bár az egyetemes szolgáltatási irányelv meghatározza azon szolgáltatások körét, amelyek az egyetemes szolgáltatás körébe tartoznak, ez a meghatározás nem statikus, hanem meghatározott időközönként felül kell vizsgálni. Az egyetemes szolgáltatási irányelv preambuluma (25) bekezdése kimondja, hogy

- „az egyetemes szolgáltatási kötelezettségeket, amelyek meghatározása közösségi szinten történik, időszakonként felül kell vizsgálni azzal a céllal, hogy javaslat szülessen a kötelezettségek körének megváltoztatására vagy újbóli meghatározására. Az ilyen felülvizsgálatnak figyelembe kell vennie a fejlődő társadalmi, kereskedelmi és technológiai feltételeket, valamint azt a tényt, hogy a kötelezettségek körének bármilyen változtatását azon kettős szempont szerint kell vizsgálni, hogy milyen szolgáltatások válnak elérhetővé a lakosság jelentős többsége számára, és ebből következően a társadalmi kirekesztés milyen kockázata fenyegeti azokat, akik e szolgáltatásokat nem tudják megfizetni. Az egyetemes szolgáltatási kötelezettségek körének bármilyen változtatása esetén figyelmet kell fordítani annak biztosítására, hogy ne részesítsék mesterségesen előnyben bizonyos technológiai megoldások választását a többihez képest, hogy az ágazati vállalkozásokra ne rójanak aránytalan pénzügyi terhet (és így ne veszélyeztessék a piac fejlődését és az innovációt), és hogy semmilyen finanszírozási teher ne sújtsa tisztességtelen módon az alacsonyabb jövedelmű fogyasztókat.” (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 370. o.)

Az egyetemes szolgáltatási irányelv 15. cikke rendelkezik az egyetemes szolgáltatás körének felülvizsgálatáról. Ennek értelmében „a Bizottság rendszeresen felülvizsgálja az egyetemes szolgáltatás körét, különösen azzal a céllal, hogy javasolja az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak e kör megváltoztatását vagy újbóli meghatározását” (uo. 378. o.). A felülvizsgálatot első alkalommal a végrehajtási határidő lejártát követő két éven belül,⁵ majd ezt követően háromévente kell végezni. „Ezt a felülvizsgálatot a társadalmi, gazdasági és technológiai fejlemények tükrében kell végezni, figyelembe véve többek között a mobilitást és az adatátviteli sebességet az előfizetők többsége által használt, leginkább elterjedt technológiák fényében.” (Uo.)

⁵ Az egyetemes szolgáltatási irányelv 38. cikke 1. bekezdésének második albekezdése értelmében az irányelvet 2003. július 24-ig végre kellett hajtani (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 384. o.).

A Bizottság a felülvizsgálat eredményéről jelentést terjeszt az Európai Parlament és a Tanács elé. A felülvizsgálati eljárást az egyetemes szolgáltatási irányelv V. mellékletével összhangban kell lefolytatni. „Annak vizsgálata során, hogy el kell-e végezni az egyetemes szolgáltatási kötelezettségek körének felülvizsgálatát, a Bizottság a következő elemeket veszi figyelembe:

- társadalmi és piaci változások a fogyasztók által igénybe vett szolgáltatások tekintetében,
- társadalmi és piaci változások a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatások rendelkezésre állása és választéka tekintetében,
- technológiai fejlődés a tekintetben, hogy a szolgáltatásokat milyen módon nyújtják a fogyasztóknak.

Annak vizsgálata során, hogy az egyetemes szolgáltatási kötelezettségek köre változzon-e, vagy újonnan megállapításra kerüljön-e, a Bizottság a következő elemeket veszi figyelembe:

- a fogyasztók többségének rendelkezésére állnak-e meghatározott szolgáltatások, és azokat igénybe veszik-e, továbbá a rendelkezésre állás hiánya, vagy a fogyasztók kisebbségének az igénybevételtől való tartózkodása társadalmi kirekesztést eredményez-e, valamint
- meghatározott szolgáltatások rendelkezésre állása és igénybevétele az összes fogyasztó számára olyan általános nettó előnyt jelent-e, amely indokolja az állami beavatkozást abban az esetben, ha az adott szolgáltatásokat szokásos kereskedelmi feltételek mellett nem nyújtják a nyilvánosságna?” (Uo. 390. o.)

Az egyetemes szolgáltatás körének felülvizsgálatára ez idáig két alkalommal került sor. Ezek során két irányban merült fel az egyetemes szolgáltatás kiterjesztésének lehetősége: mobiltávbeszélő-szolgáltatások és széles sávú internet-hozzáférés.

Az első felülvizsgálat 2005-ben kezdődött, eredményeinek közzétételére 2006-ban került sor. A mobiltelefonia tekintetében a Bizottság arra az álláspontra jutott, hogy nem állnak fenn az egyetemes szolgáltatás kiterjesztésének feltételei. A fogyasztók számára ugyanis a második generációs mobilrádiótelefon-szolgáltatások, köszönhetően a gazdasági versenynek, elérhetők, így azok hozzáférhetősége biztosított; ezzel pedig hiányzik az egyetemes szolgáltatás egyik irányelvi feltétele: ha a szolgáltatás jellegénél fogva egyetemesnek is minősülne, nincs szükség állami beavatkozásra, mivel a piaci verseny biztosítja a megfelelő ellátást. Másrészt, bár a mobilhálózatok lefedettsége nem 100 százalékos (a legtöbb tagállamban 98 százalék és 100 százalék között van), a teljes lefedettség elérése aránytalan terheket jelentene (*Jelentés az egyetemes...* [2006] 4. o.).

- ♦ „A nemzeti szabályozó hatóságok országonkénti adatai és társadalmi-gazdasági elemzései alátámasztották, hogy a fogyasztók a második generációs mobilszolgáltatásokhoz megfizethető áron hozzáférnek. A mobilszolgáltatók kiemelték, hogy előfizetési és kártyás díjcsomagjaik széles választékának köszönhetően az összes fogyasztói szegmenst kiszolgálják. A kártyás előfizetésről úgy tartják, hogy neki köszönhető a telefonszolgáltatások sikeres meghonosítása az európai alacsony jövedelmű rétegek körében is. Az élénk kiskereskedelmi versenyben pedig annak biztosítékát látják, hogy a mobiltelefonlefedettség tovább nő, míg az árak csökkenni fognak.” (Uo.)

Az egyetemes szolgáltatás kiterjesztésének másik lehetséges iránya a szélessávú internet-hozzáférés. A Bizottság azonban e területen is hasonlóan elutasító következtetésre jutott; itt a legfontosabb indok nem az intenzív verseny, hanem a korlátozott lefedettség volt. A statisztikai adatok ugyanis azt mutatták, hogy bár a szélessávú internet-hozzáféréssel rendelkezők aránya a tagállamok lakosságán belül dinamikusan növekszik, a polgárok többsége továbbra sem használja ezt a szolgáltatást. Ezzel azonban hiányzott az egyetemes szolgáltatás kiterjesztésének egyik alapvető feltétele (uo. 4–5. o.). Emellett a verseny szempontja itt is inkább az egyetemes szolgáltatási szabályozás bevezetése ellen hatott: több érdekelt amellet érvelt, hogy

- ♦ „a szélessávú hozzáférés piaci elfogadottságának jelenlegi kezdeti szakaszában a verseny idézi elő a szélessávú hozzáférés elterjedését és a fogyasztói árak csökkenését. Ebben a szakaszban még nehéz felmérni, hogy a piac hiányosságai megmaradnak-e. A szélessávú hozzáférés kötelező bevezetése ésszerűtlen mértékű költséggel és felhasználói csoportok vagy szolgáltatások közötti keresztámogatással járna, a technológiai fejlődés miatt pedig – nem utolsósorban az adatátviteli sebesség tekintetében – időszzerűtlenné válhatna.” (Uo. 5. o.)

Az egyetemes szolgáltatás második felülvizsgálata 2008-ban kezdődött. A Bizottság 2008 szeptemberében közleményt bocsátott ki az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások területén nyújtandó egyetemes szolgáltatás körének a 2002/22/EK irányelv 15. cikke szerinti második időszakos felülvizsgálatáról (*Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2008]), amelynek célja az egyetemes szolgáltatással kapcsolatos szakmai és társadalmi vita kezdeményezése volt. A Bizottság közleményben kifejtett álláspontja szerint a mobiltelefonia tekintetében a helyzet az első felülvizsgálathoz képest nem változott: a verseny kiválóan biztosítja a szinte teljes lefedettséget, a megfelelő szolgáltatási színvonalat és árat.

- ♦ „[A]z EU-ban a versenyképes mobilkommunikációs szolgáltatás eredményeképpen a fogyasztóknak már rendelkezésükre áll a mobilkommunikációs hálózatokhoz való széles körű és megfizethető hozzáférés. A mobilkommunikáció vonatkozásában az egyetemes szolgáltatási körbe való felvételhez megállapított feltételek (az irányelv V. mellékletében meghatározottak alapján) ennél fogva nem teljesülnek.” (Uo. 6–7. o.)

A szélessávú hozzáférés tekintetében a Bizottság következtetésében a korábbi felülvizsgálat eredményéhez hasonló eredményre jutott, nevezetesen, hogy „a szélessávú szolgáltatás lefedettségét és elterjedtségét tekintve még nem érte el azt a szintet, hogy az egyetemes szolgáltatás összefüggésében szempont lehetne” (uo. 9. o.). Ugyanakkor a Bizottság kiemelte, hogy „igen sebesen közelít a határértékhez, miközben a keskenysávú kapcsolatok száma egyre csökken” (uo.).

- ♦ „A szélessávú hálózatok általi lefedettség aránya a legtöbb tagállamban igen magas: átlagosan az uniós lakosság 90 százaléka juthat ilyen kapcsolathoz. Az internethasználat megközelíti a többség számára hozzáférhető szolgáltatási szintet: az unióban található háztartások internetet használó 49 százalékából 36 százalék rendelkezik szélessávú hozzáféréssel. Ugyan a fogyasztók többsége még nem vesz igénybe szélessávú kapcsolatot (az irányelv V. mellékletében meghatározott két szempont közül az első), és ezért az nem tartozik az irányelv meghatározása szerinti egyetemes szolgáltatási kötelezettségek körébe, elterjedtsége hamarosan megközelítheti a többség általi használat határértékét. Ésszerű továbbá azzal számolni, hogy viszonylag rövid időn belül a keskenysávú kapcsolattal nem teljesül »a funkcionális internet-hozzáféréshez elegendő adatátviteli sebesség« (az irányelv 4. cikkének 2. bekezdésében meghatározott) követelménye. Következésképp a fejleményeket figyelemmel kell kísérni.” (Uo. 10. o.)

A Bizottság álláspontja szerint a szélessávú internet-hozzáférés jellegét tekintve már lassan egyetemes szolgáltatásnak minősülhet. A fő kérdés azonban az, hogy vajon az egyetemes szolgáltatási szabályozással lehetne-e a legnagyobb előrelépést elérni ezen a területen.

- ♦ „A szélessávú hozzáférés segíti a társadalmi életben való aktív részvételt: egyre szélesebb körben terjed az elektronikus egészségügy, az elektronikus távoktatás, az elektronikus kormányzat és az elektronikus kereskedelem használata, amely nyomán erősödött a lakosság gazdasági és társadalmi részvétele, ez pedig a tartózkodási helytől függetlenül több munkalehetőséget, üzleti és tanulási lehetőséget jelent. Így a fő kérdés az, hogy az egyetemes szolgáltatás megfelelő közösségi szintű eszköz-e a szélessávú fejlesztések előmozdítására, és ha igen, mikor és hogyan kell bevetni, illetve hogy más uniós politikai eszközök nem lennének-e alkalmasabbak a célra, és ha igen, melyek azok. A kérdés túlmutat az egyetemes szolgáltatás körének megállapításán.” (Uo. 12. o.)

Összegzésképpen megállapítható, hogy az elektronikus hírközlésben, sőt általában a hírközlésben, nem magának a szolgáltatásnak a természete, hanem annak elterjedtsége határozza meg, hogy az adott szolgáltatás egyetemes szolgáltatási körbe tartozhat-e. Ezt a helyzetet kiválóan jellemzik a hálózati hatások: minél több felhasználó használja a rendszert, annál nagyobb a rendszer mint „közösségi terep” értéke, és ezáltal válik maga a hálózat a társadalomban való részvétel egyik nélkülözhetetlen

feltételévé. Az szélessávú internet-hozzáférés szélesebben közelít ehhez a státushoz, azonban egyben az egyetemes szolgáltatás fogalmát is újradefiniálja. A szélessávú internet ugyanis hozzáférést jelent, amelynek révén különböző szolgáltatások eltérhetnek egymástól. E szolgáltatásoknak azonban csak egyike a távbeszélő-szolgáltatás. Míg a hálózathoz való hozzáférés biztosítása területenként eltérő lehet, a hálózaton keresztül nyújtott szolgáltatások esetén már földrajzi területenként lényegesen eltérő költségekről nem beszélhetünk. Ebből következően, az egyetemes szolgáltatási logika tendenciájában egyre inkább csak a hálózati hozzáférés és egyre kevésbé a hálózaton keresztül nyújtott szolgáltatások tekintetében érvényesül.

Egyetemes szolgáltatás az Egyesült Államok elektronikus hírközlésében

Az egyetemes szolgáltatás történeti gyökereit tárgyaló fejezetben kifejtett történeti előzményeket követően az Egyesült Államok 1996. évi telekommunikációs törvénye (*Telecommunications Act*) definiálta először az egyetemes szolgáltatást és tette kifejezetté a keresztfinanszírozást (*Valentiny* [2000]). A törvény 254. szakasza értelmében az egyetemes szolgáltatás telekommunikációs szolgáltatások egy fejlődő szintjét jelenti, amelyet a szövetségi hírközlési felügyeletnek (*Federal Communications Commission, FCC*) időszakosan meg kell határoznia, figyelembe véve a telekommunikációs és információs technológiák és szolgáltatások területén megvalósult fejlődést. A szövetségi egyetemes szolgáltatási támogatásban részesülő szolgáltatások meghatározása esetén figyelembe kell venni, hogy ezek a telekommunikációs szolgáltatások milyen mértékben 1. nélkülözhetetlenek az oktatás, a közegészségügy és a közbiztonság számára, 2. fizet elő rájuk, saját piaci döntése alapján, a lakossági fogyasztók döntő többsége, 3. jelennek meg a nyilvános telekommunikációs hálózatokban, 4. vannak összhangban a közérdekkel, a polgárok kényelmével és a szükségletekkel.

A korábbi inkumbens helyét jogosult telekommunikációs szolgáltatók (*Eligible Telecommunications Carrier, ETC*) vették át, amelyek számára meghatározott területet jelölnek ki az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások nyújtására. Ennek ellentételezéseként a szolgáltató egyetemes szolgáltatási támogatásra (*universal service support*) jogosult. Az FCC négy egyetemes szolgáltatási támogatási mechanizmust hozott létre: magas költségű területek támogatása (vidéki területek, szigetek és más magas költségű területek), alacsony jövedelmű fogyasztók támogatása, iskolák és könyvtárak támogatása és vidéki egészségügyi szolgáltatók támogatása (*FCC* [1997] VII–IX. fejezet).⁶

Mivel a törvény nem definiálja az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatásokat, ennek meghatározása az FCC hatáskörébe tartozik. Az *FCC* [1997] határo-

⁶ A fenti mechanizmusok leírását lásd: *Brian* [2008].

zatával a következők szerint határozta meg az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások körét:⁷ 1. telefonhálózathoz (végződéshez) való hozzáférés (*single-party service*), 2. telefon(hang)szolgáltatás, ideértve a távolsági hívások lehetőségét [*voice grade access to the public switched network, with the ability to place and receive calls; Dual Tone Multifrequency (DTMF) signaling or its functional equivalent; access to interexchange services*], 3. vészhívások [*access to emergency services, including in some instances, access to 911 and enhanced 911 (E911) services*], 4. ügyfélszolgálat (*access to operator services*), 5. telefonkönyv (*access to directory assistance*), 6. híváskorlátozás (távolsági hívások esetén) alacsony keresetű fogyasztók számára (*toll limitation services for qualifying low-income consumers*) (uo. 21. bekezdés).

Szembetűnő, hogy a fenti kör egyáltalán nem fogja át a nyilvános telefonokat (avagy az európai egyetemes szolgáltatási irányelv terminológiájával: nyilvános távbeszélő-állomások és más beszédalapú távbeszélő-szolgáltatáshoz való hozzáférési pontok).⁸ Ugyancsak látható, hogy az egyetemes szolgáltatás fenti meghatározása nem terjed ki az internet-hozzáférésre (*Sterling–Bernt–Weiss* [2006] 272. o.), ez azonban csak látszólagos: a helyzet nem sokban tér el az európai „funkcionális internet-hozzáféréstől”. Az FCC határozata kifejti, hogy a fenti hozzáféréssel a fogyasztó számára általában lehetőség nyílik arra, hogy egy internet-szolgáltatóhoz és így az internethez is hozzáférjen. A határozat értelmében az internet-hozzáférés több komponensből áll; az alapul fekvő információs szolgáltatások mellett ez magában foglal egy hálózati átviteli elemet, amely az előfizető és egy internet-szolgáltató hálózati összekapcsolását jelenti. A telefonszolgáltatáshoz való hozzáférés általában egyben az internethez való hozzáférést is lehetővé teszi. Az ezen felüli információs szolgáltatások azonban nem tartoznak az egyetemes szolgáltatások körébe. Ha pedig a fogyasztók úgy találnák, hogy a vonalkapcsolt közcélú hálózat nem alkalmas megfelelő internetkapcsolat biztosítására, az FCC úgy véli, hogy ennél jobb minőségű hozzáférési szolgáltatások még nem vonhatók az egyetemes szolgáltatások támogatottjainak körébe. Az FCC szerint ugyanis nem bizonyított, hogy a lakossági ügyfelek döntő többsége a vonalkapcsolt közcélú hálózat által biztosított hozzáférésnél jobb minőségű (vagyis szélessávú) előfizetéssel rendelkezne. Bár az internetes szolgáltatásokhoz való hozzáférés előnyös az oktatás, a közegészségügy és a közbiztonság területén, nem állítható, hogy nélkülözhetetlen lenne.⁹ Végül az FCC kiemelte, hogy

⁷ Itt nem követjük az amerikai szabályozhatóság által alkalmazott rendszert, hanem az európai szem számára követhetőbb struktúrában összesítettük az egyetemes szolgáltatási kör elemeit, ami egyúttal szükségszerű egyszerűsítést is magában foglal.

⁸ Az FCC [2003] a későbbiekben is elutasította, hogy az egyetemes szolgáltatást a nyilvános telefonokra is kiterjessze (21. bekezdés).

⁹ Lásd a fentiekben, az egyetemes szolgáltatás körének meghatározásával figyelembe veendő szempontok közül az elsőt (telefonhálózathoz való hozzáférés). Ugyanakkor az FCC az 1996. évi telekommunikációs törvény 254. szakasz *h*) pontja alapján támogatandónak ítélte az internet-hozzáférés biztosítását iskolák, könyvtárak és vidéki egészségügyi szolgáltatók számára. Ez azonban nem jelenti

az internetes szolgáltatások iránti növekvő igény várhatóan azt fogja eredményezni, hogy a szolgáltatók szélessávú internet-hozzáférést és szolgáltatásokat is biztosítani fognak a lakossági fogyasztók számára (FCC [1997] 83. bekezdés).

Az egyetemes szolgáltatási kör fenti „maradi” meghatározása tehát csak a „régimódi” telefonszolgáltatásokat vonta támogatotti körbe, és az FCC a későbbi felülvizsgálatok során is elzárkózott ennek a körnek a kiterjesztésétől, bár érzekelte a mobiltelefon és a szélessávú internet térnyerését. Az FCC 2003. július 4-én hozott határozatában, fenntartotta azzal kapcsolatos álláspontját, hogy bár az internetes szolgáltatásokhoz való hozzáférés előnyös az oktatás és a közegészségügy számára, nem állítható, hogy e területeken nélkülözhetetlen lenne (FCC [2003] 9. bekezdés). Bár a telekommunikációs hálózatokat üzemeltető szolgáltatók növekvő mértékben olyan infrastruktúrát alkalmaznak, amely alkalmas szélessávú hozzáférés biztosítására (*advanced and high-speed services*), az FCC megállapítása szerint ezeket a szolgáltatásokat nem használja a lakossági fogyasztók döntő többsége. Az FCC adatai szerint 2002. december 31-ei állapot szerint az amerikai háztartások 16 százaléka rendelkezett szélessávú hozzáféréssel; ráadásul 2001 szeptemberében csak a háztartások 56,5 százalékának volt számítógépe és rendelkezett e szolgáltatás igénybevételének lehetőségével (uo. 10. bekezdés). A szélessávú internet-hozzáférés egyetemes szolgáltatási körbe vonása, tekintettel annak magas költségeire és arra, hogy ez drasztikusan növelné az egyetemes szolgáltatási alap pénzügyi terheit, nem szolgálna a közérdeket sem (uo. 11. bekezdés).

Az egyetemes szolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások felülvizsgálata az európaihoz hasonló bővítési irányokat vetett fel az Egyesült Államokban is. 2007 novemberében a Federal-State Joint Board on Universal Service (az FCC tanácsadó, javaslattevő szerve) ajánlást fogalmazott meg a mobiltelefon és a szélessávú internet-hozzáférés egyetemes szolgáltatási (támogatási) körbe vonására (FCC [2007] 4. bekezdés). A javaslat értelmében három elkülönült támogatási alapot (vezetékes telefon, mobiltelefon, szélessávú internet-hozzáférés) kellene létrehozni (uo. 11–23. bekezdés). Ezt a változtatást azonban az FCC nem tartotta indokoltnak (FCC [2008] 13. bekezdés).

Az Egyesült Államokban az egyetemes szolgáltatási politika európai szemmel rendkívülinek mondható redisztribúciót eredményez. Az egyetemes szolgáltatási alap (*Universal Service Administrative Corporation*) kifizetési folyamatosan nőnek. Az FCC 2010. évi adatösszesítése alapján évente hozzávetőleg 7 milliárd dollárt fizetnek ki az egyetemes szolgáltatási alap terhére. 2007-ben 6,955 milliárd, 2008-ban pedig 7,106 milliárd dollár kifizetésére került sor (*Trends in Telephone...* [2010]

.....
azt, hogy az internet-hozzáférést egyetemes szolgáltatási körbe vonta volna: a telekommunikációs törvény fenti szakasza ugyanis speciálisan rendelkezik ezen közintézményekről, és ebben a vonatkozásban „magas szintű telekommunikációs és információs szolgáltatásokról” (*access to advanced telecommunications and information services*) beszél.

19-5. o. 19.1. táblázat). Az egyetemes szolgáltatás finanszírozása a fogyasztókra is jelentős terheket ró. Bár a hozzájárulást maguk a szolgáltatók fizetik, ezt jellemzően áthárítják a fogyasztókra. 2005-ben például az egyetemes szolgáltatási alap befizetései egy 11,4 százalékos forgalmi adónak megfelelő terhet jelentettek a végfogyasztók számára. Emellett a egyetemes szolgáltatási alapba történő befizetések növekedési üteme is impozáns: 2001 és 2006 között ez a teher 4 százalékkal nőtt (*Parsons–Bixby* [2010] 121. o.).

Nagyon fontos, hogy az egyetemes szolgáltatás megvalósítása, illetve a támogatásra való jogosultság szabályai technológiaselemlegesek: a támogatás – az FCC 1997 óta konzisztens politikája értelmében – a hagyományos technológián kívüli technológiákra is alkalmazható, így különösen vezeték nélküli rendszerekre (*FCC* [1997] 26–27. o., 46–48. bekezdés).¹⁰ Ezt erősítette meg az 5. kerületi fellebbviteli bíróság (*Court of Appeals for the Fifth Circuit*) az *Alenco Communications, Inc. versus FCC* ügyben: „az [egyetemes szolgáltatási támogatási] programnak minden piaci szereplőt egyenlő elbánásban kell részesítenie – például a támogatásoknak hordozhatóknak kell lenniük azért, hogy a piac, és ne a helyi vagy a szövetségi kormányzati szabályozók határozzák meg, hogy ki versengjen és nyújtson szolgáltatásokat a fogyasztóknak. Ezt az elvet egyébként nemcsak a versenypiacok gazdasági realitásai teszik szükségessé, hanem a törvény is” [201 F.3d 608 (5th Cir. 2000)].

EGYETEMES SZOLGÁLTATÁS KÖRE MÁS SZEKTOROKBAN

Amint azt bemutattuk, az egyetemes szolgáltatás elve először a távközlésben jelent meg, és csak később érvényesült más szektorokban. Természetesen a társadalmi igény iránta, majd annak megjelenése a szabályozásban sokkal korábbra nyúlik vissza ezekben a szektorokban, mint maga az egyetemes szolgáltatás fogalmának definiálása. Annak ellenére, hogy a hozzáférés, valamint a megfizethetőség általános követelmény mindegyik érintett iparágban, több szektor működési mechanizmusa olyan jelentős mértékben eltér a távközlés szerkezetétől, hogy az kétséggé teszi az egyetemes szolgáltatás távközlésben kialakult jellemzőinek közvetlen adaptálhatóságát.

A távközlésben ugyanis (részben) a pozitív fogyasztói externália kiaknázása érdekében vált egyetemessé a szolgáltatás, bár kétségtelen, hogy emellett megjelentek a közszolgáltatásra vonatkozó társadalmi igények is. Ráadásul a távközlésben az egyetemes szolgáltatások költségei nem egységesek, sőt földrajzi területenként jelentős mértékben eltérnek. Ha ugyanis a szolgáltatás költségei minden fogyasztó

¹⁰ Ugyanakkor az 1996. évi telekommunikációs törvényt megelőzően a szabályozás egyértelműen a vezetékes technológiát részesítette előnyben, és ennek (a vezetékes telefóniára nézve kedvező) hatásai a mai napig érzékelhetőek (*Parsons–Bixby* [2010] 141. o.).

számára (nagyrészt) azonosak, akkor az egyetemes szolgáltatási logika a hozzáférésre korlátozódik: igen nehezen lenne indokolható (de természetesen nem lehetetlen), hogy miért kellene minden fogyasztónak költség alatti áron hozzájutnia a szolgáltatáshoz. Ebben az esetben az ár tekintetében megvalósuló állami fellépés inkább monopolszabályozási indíttatású: az árak szabályozásának valós indokát a monopolárzás elkerülése indokolja, azonban az ármeghatározást némely esetben – politikai eljárásról lévén szó – társadalmi érdekek befolyásolják.

Az egyetemes szolgáltatás logikája teljes mértékben érvényesült a postai szolgáltatások tekintetében; nem véletlen, hiszen (nem elektronikus) hírközlésről van szó. A sűrűn és a gyéren lakott területeken a szolgáltatás nyújtásának költségei eltérnek egymástól, és minden bizonnyal beszélhetünk pozitív fogyasztói externáliáról.

A 97/67/EK irányelv a közösségi postai szolgáltatások belső piacának fejlesztésére és a szolgáltatás minőségének javítására vonatkozó közös szabályokról 3. cikkében határozza meg az egyetemes szolgáltatás körét, ami magában foglalja „a meghatározott minőségű postai szolgáltatás állandó biztosítását (...) [a tagállam területének] minden pontján, minden felhasználó számára elérhető áron” (*Európai Parlament és a Tanács* [1998] 3. cikk 1. bekezdés). A tagállamok a közönségkapcsolati és a hozzáférési pontok meghatározása során kötelesek figyelembe venni a szolgáltatást igénybe vevők igényeit (uo. 3. cikk 2. bekezdés). Az irányelv 3. cikk 3. és 4. bekezdése határozza meg a meghatározott minőségű postai szolgáltatás körét. Ennek értelmében a postai egyetemes szolgáltatás magában foglalja a hét legalább öt munkanapján az egyszeri gyűjtést és egyszeri házhoz kézbesítést. Az egyetemes szolgáltatás a következő küldeményeket érinti: „legfeljebb 2 kilogramm tömegű postai küldemények gyűjtése, feldolgozása, szállítása és kézbesítése, legfeljebb 10 kilogramm tömegű postai csomagok gyűjtése, feldolgozása, szállítása és kézbesítése, ajánlott küldeményekre és biztosított küldeményekre vonatkozó szolgáltatások” (uo. 3. cikk 4. bekezdés).¹¹

A hírközléssel szemben az energetikában az egyetemes szolgáltatás elve csupán a hálózatra (energiatermék szállítása) alkalmazható, amelyet azonban a szabályozás természetes monopóliumnak tekint, és ekként is kezel. Ezzel szemben az energetikai termék (villamos energia, földgázmolekula) esetében nem beszélhetünk pozitív fogyasztói externáliáról; emellett ezen termékek költségei nagyrészt egységesegek, vagyis a földgázmolekula mint termék ugyanannyiba kerül, függetlenül attól, hogy a fővárosban vagy egy kistelepülésen értékesítik.

¹¹ „A nemzeti szabályozhatóságok a postai csomagok vonatkozásában az egyetemes szolgáltatás terjedelmének tömeghatárát bármely, 20 kilogrammot meg nem haladó tömegré felemelhetik, és az ilyen csomagok háztól házig történő kézbesítésére vonatkozóan külön szabályokat állapíthatnak meg. A postai csomagok egy adott tagállam által meghatározott egyetemes szolgáltatási körének tömeghatárától függetlenül a tagállamok gondoskodnak arról, hogy a más tagállamból érkező és legfeljebb 20 kilogramm tömegű postai csomagokat területükön kézbesítsék.” (*Európai Parlament és a Tanács* [1998] 3. cikk 5. bekezdés.)

A villamos energia egyetemes szolgáltatási körét a 2003/54/EK irányelv határozza meg.

- ♦ „A tagállamok gondoskodnak arról, hogy minden háztartási fogyasztó, és ahol a tagállamok szükségesnek tartják, a kisvállalkozások is (...) egyetemes szolgáltatásban részesüljenek, azaz a tagállam területén belül joguk legyen a meghatározott minőségű villamos energiával való ellátásra, méltányos, könnyen és tisztán összehasonlítható, átlátható árakon. Az egyetemes szolgáltatás biztosítása érdekében a tagállamok a fogyasztók ellátására kijelölhetnek egy végső menedékes szolgáltatót. A tagállamok arra kötelezik az elosztóvállalkozásokat, hogy fogyasztóikat hálózatukba a 23. cikk (2) bekezdésében meghatározott eljárásnak megfelelően meghatározott módon, feltételek mellett és tarifák alapján bekapcsolják.” (*Európai Parlament és a Tanács* [2004]) 3. cikkének 3. bekezdése.)¹²

Ennek megfelelően, a villamosenergia-szektorban az egyetemes szolgáltatás köre átfogja az elosztóvezetékhez való csatlakozást (hálózathoz való csatlakozás), valamint a villamos energiával való folyamatos (megszakításmentes) ellátást méltányos, könnyen és tisztán összehasonlítható, átlátható árakon. Következésképpen, az egyetemes szolgáltatás köre a hálózathoz való hozzáférésre és a villamos energiára mint „termékre” egyaránt kiterjed.

Az egyetemes szolgáltatás a következő jogosultságokat foglalja magában: 1. hozzáférés a hálózathoz (szabályozott hozzáférés az elosztóhálózathoz: az elosztóvállalkozások kötelesek a fogyasztókat hálózatukba bekapcsolni); 2. hozzáférés a szolgáltatáshoz (villamos energiával való ellátottság joga);¹³ méltányos, könnyen és tisztán összehasonlítható, átlátható árak (szolgáltatás elérhetősége);¹⁴ meghatározott minőségű villamos energia (szolgáltatás minősége); a szolgáltatás folyamatossága; rövid távú ellátásbiztonság (végső menedék).¹⁵

¹² Gyakorlatilag ugyanezt a rendelkezést tartalmazza a 2003/54/EK irányelvet felváltó, a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályaon kívül helyezésétől szóló 2009/72/EK irányelv (*Európai Parlament és a Tanács* [2009]) 3. cikkének 3. bekezdése. Az új irányelv általános átültetési határideje 2011. március 3. (2009/72/EK irányelv 49. cikke).

¹³ A hálózathoz való hozzáférés és kapcsolódás joga (az elosztóvállalkozások szempontjából kötelezettsége) nemcsak a háztartási fogyasztókat illeti meg, hanem valamennyi fogyasztót. A 2003/54/EK irányelv 3. cikkének 3. bekezdése értelmében „a tagállamok arra kötelezik az elosztóvállalkozásokat, hogy fogyasztóikat hálózatukba a 23. cikk (2) bekezdésében meghatározott eljárásnak megfelelően meghatározott módon, feltételek mellett és tarifák alapján bekapcsolják” (*Európai Parlament és a Tanács* [2009a] 216. o.). A fogyasztó fogalmát az irányelv értelmező rendelkezései szerint tágan kell értelmezni; a 2003/54/EK irányelv 2. cikke értelmében fogyasztók „a villamos energia nagykereskedelmi és végső fogyasztói” (uo.).

¹⁴ Az irányelv nem ad iránymutatást az ésszerű árak értelmezésével kapcsolatban, ezért e tekintetben a tagállamok széles mozgásterrel rendelkeznek (*Cameron* [2005] 25. o. 2.48. pont).

¹⁵ Az egyetemes szolgáltatás része a folyamatos, megszakítás nélküli ellátottság követelménye. Ennek a speciális követelménynek a biztosítására a 2003/54/EK irányelv bevezeti a végső menedékes szolgáltató fogalmát.

A 2003/54/EK irányelv helyét 2011. március 3-tól a 2009/72/EK irányelv veszi át a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (*Európai Parlament és a Tanács* [2009a]). Az új szabályozási rezsimben azonban érdemben nem változnak az egyetemes szolgáltatással kapcsolatos rendelkezések.

A 2003/55/EK irányelv a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről nem ismeri az egyetemes szolgáltatás intézményét, ezzel szemben a tagállamok által előírható közszolgáltatási kötelezettségekről beszél. Többek között ez volt az a keret, amelyen belül Magyarország – az európai szintű egyetemes szolgáltatás hiányában is – a földgázt, a villamosenergia-piaci szabályozáshoz hasonló tartalommal, egyetemes szolgáltatási körbe vonta. Az irányelv 3. cikkének 2. bekezdése értelmében „a Szerződés vonatkozó rendelkezéseinek teljes tiszteletben tartásával – különös tekintettel annak 86. cikkére – a tagállamok a földgázágazatban működő vállalkozások számára általános gazdasági érdekből előírhatnak olyan közszolgáltatási kötelezettségeket, amelyek a biztonságra, az ellátás biztonságát is beleértve, az ellátás folyamatosságára, minőségére és árára, valamint a környezetvédelemre, beleértve az energiahatékonyságot és az éghajlat védelmét, vonatkoznak. Ezeknek a kötelezettségeknek világosan meghatározottaknak, átláthatóaknak, megkülönböztetéstől menteseknek és ellenőrizhetőeknek kell lenniük, és garantálniuk kell a nemzeti fogyasztókhöz való hozzáférés egyenlőségét az Európai Unió földgázipari vállalkozásai számára.” Ezt a megoldást a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2009/73/EK irányelv 3. cikke lényegében fenntartja.¹⁶

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyetemes szolgáltatás tartalmi intézmény; nemcsak abból a szempontból, hogy nem a megvalósítás intézményi megoldása, hanem az elért szolgáltatási „helyzet” a releváns, hanem abból a szempontból is, hogy nem köthető konkrét termékhez vagy szolgáltatáshoz, hanem valamely emberi szükséglet kielégítéséhez kapcsolódik. Vonatkozhat a gazdasági hatékonyság növelésére (pozitív fogyasztói externália), illetve jogos társadalmi szükséglet kielégítésére.

Az egyetemes szolgáltatás először az elektronikus hírközlésben jelent meg, és legfontosabb eleme a teljes lefedettség célja volt. Az elektronikus hírközlésben a technológia (szélessávú internet-hozzáférés és a mobilkommunikáció) fejlődése következtében folyamatosan újra kell gondolni hatókörét. Az egyetemes szolgáltatás valódi kiteljesedése az elektronikus hírközlésben az integrált hálózat, az új generációs

¹⁶ *Európai Parlament és a Tanács* [2009b] 94–136. o. Az irányelv átültetési határideje 2011. március 3. (54. cikk).

hálózat elterjedésével várható, amikor maga a hálózat több szolgáltatás közvetítésére alkalmas telekommunikációs „sztrádává” válik.¹⁷ Ezen már csak adatforgalom bonyolódik, mivel minden „szállítmány” ennek minősül, a jelenleg külön kategóriát jelentő távbeszélő- és műsorterjesztés is. Ennek köszönhetően a szélessávú internet-hozzáférés több mint egy új esélyes jelölt; egy új kommunikációs alap lesz, amely nemcsak távbeszélő-szolgáltatást nyújt interneten keresztüli hangátvitellel (VoIP), hanem különböző információs, kereskedelmi, oktatási, társadalmi, politikai és szórakoztatási lehetőségeket is magában rejt.

Az egyetemes szolgáltatás sokkal inkább a „rácsatlakozás”, illetve a „hozzáférés” kérdésére fog koncentrálni (vagy kellene koncentrálnia), míg a rendszeren át igénybe vehető termékek, illetve szolgáltatások jelentősége visszaszorul. Az elsődleges szolgáltatás, amelyet a telekommunikációs rendszer nyújtani tud, a hozzáférés; a távbeszélő- (hangtovábbítási) szolgáltatás már nem *a* szolgáltatás, hanem a hálózaton keresztül nyújtható és elérhető szolgáltatások egyike (*Oh* [2006] 37. o.), a valódi egyetemes szolgáltatás a hálózat elérhetőségére fog vonatkozni.

Vajon az egyetemes szolgáltatás logikája valóban minden esetben érvényesül, amikor a szabályozás egyetemes szolgáltatást „kiált”? Az energetikai „termék” (villamos energia, földgázmolekula) esetében nem beszélhetünk pozitív fogyasztói externáliáról (míg a hálózatot jelent állapot szerint természetes monopóliumnak minősíti a szabályozás). Végző soron részben ebbe az irányba halad az elektronikus hírközlés fejlődése is, ez pedig szükségessé teszi annak újradefiniálását: a telekommunikációs „sztrádán” az egyes elektronikus hírközlési szolgáltatások esetében már nem beszélhetünk pozitív fogyasztói externáliáról, ez a jellemző legfeljebb a hálózatra korlátozódik.

A pusztán árszabályozásra koncentráló szabályozás általában nincs összhangban az egyetemes szolgáltatás elvével, amelynek elsődleges eleme az árak kontrollja mellett az elérhetőség vagy hozzáférhetőség. Míg a postai szolgáltatások körében a hálózati lefedettség és a szolgáltatás nem választható el egymástól, hasonlóan a hagyományos (vagy lassan inkább előző generációs) telefóniához, az energetikában (villamos energia, földgáz) elválik egymástól a természetes monopóliumnak tekintett és ekként szabályozott hálózat és az energetikai termék. Ez utóbbiról azonban nem mondhatjuk, hogy a költségek területenként lényegesen eltérnének. Ezért az arra koncentráló egyetemes szolgáltatási szabályozás valójában egy politika által meghatározott monopolszabályozássá válik.

Fontos szempont, hogy területenként vagy fogyasztói csoportonként egységes-e az egyetemes szolgáltatás költségei, illetve jövedelmezősége. Két esetet különböztethetünk meg. Az egyik esetben a szolgáltatás nyújtásának jövedelmezősége az egyes fogyasztói csoportok között eltérő. Ennek két oka lehet: vagy a szolgálta-

¹⁷ Ahogy egy szerző találón je gyzi meg: „a szélessáv nemcsak arra ad lehetőséget, hogy az egyetemes szolgáltatást kiterjesszük, hanem arra is, hogy azt újra feltaláljuk” (*Werbach* [2009] 71–72. o.).

tás költségei, vagy az azzal elérhető bevétel tér el egymástól. Jellemzően azonban ez utóbbiról van szó, mert a költségek kevesebb fogyasztó között oszlanak meg. A legtöbb esetben, amikor azt mondjuk, hogy egyes fogyasztói csoportok számára magasabbak a szolgáltatás költségei, valójában nem a költségek magasabbak, hanem ugyanaz az állandó költség kevesebb fogyasztó között osztható meg. Többnyire költségesebbnek minősítjük az elektronikus hírközlési vagy a postai szolgáltatások biztosítását a távoli (gyéren lakott) vidékeken. A valódi helyzet azonban gyakran az, hogy a szolgáltatás nyújtásának költségei (elsősorban állandó költségei) ezeken a vidékeken általában többnyire alig magasabbak, mint az olcsóbbnak minősített területeken. Például egy postahivatal fenntartása egy kistelepülésen nem költségesebb, mint egy nagyvárosban, ugyanakkor ennek kihasználtsága igencsak eltérő: míg a nagyvárosban kigyózó sorok árulkodnak arról, hogy az adott eszköz kihasználtsága teljes (talán túlzottan is), addig a kistelepülésen a posta képes „sormentes” szolgáltatást nyújtani. Más esetekben a magasabb költségek érve szintén látszólagos. Például, egy számi (lapp) település összekötése a telefonhálózattal költségesebbnek tűnik, mivel távol esik a hálózat legközelebbi pontjától. Könnyen mondhatnánk, hogy itt a költségek valóban magasabbak: bármekkora is a telefon kihasználtsága és az előfizetők száma a számi (lapp) faluban, a település összekapcsolása a legközelebbi várossal, a távolságra tekintettel, nagyon költséges. Ez az összefüggés azonban csak látszólagos. Valójában nem az a probléma, hogy a vezetéket hosszú kilométereken keresztül kell vezetni, hanem az, hogy hosszú kilométereken át lakatlan területen halad keresztül, és ezért ennek során nem kapcsolhatók rá fizető fogyasztók.

Az egyetemes szolgáltatás másik esetét jelenti az a helyzet, amikor a szolgáltatás jövedelmezősége minden fogyasztó esetében (közel) azonos. Ez a helyzet az energetikai termékek esetén: maga az energetikai „termék” (villamos energia, földgáz-molekula) költsége nem változik sem területenként, sem fogyasztói csoportonként; szemben a szállítással, vagyis az infrastruktúrával. Ebben az esetben felmerül, hogy miért van szükség az egyetemes szolgáltatási szabályozásra, így a hozzáférés törvényi biztosítására és az árszabályozásra. Ennek alapos oka lehet a piaci szerkezet: a szolgáltatók erőfölénye, sőt kiemelkedő erőfölénye indokolja, hogy az árak ne maradjanak határozott szabályozói kontroll nélkül. Bár a szabályozás ezt az elnevezést használja, ez lényegét tekintve nem egyetemes szolgáltatás, hanem valamilyen piaci kudarcra (erőfölény) reagáló versenykorrekciós beavatkozás. Ez a szempont az energetikai termékek esetén érvényesíthető, hiszen ebben a szektorban a hálózat és a termék mindig is elkülönült (vagy legalábbis elkülöníthető volt) egymástól; a termék esetén, amennyiben a verseny piac nem képes a megfelelő teljesítményre, indokolt a versenykorrekciós beavatkozás. Az elektronikus hírközlésben az „információs sztrádaként” funkcionáló integrált hálózattal szintén ennek a folyamatnak a megvalósulása várható. Ezért a szélessávú internet-hozzáférés valójában nem kiterjeszti, hanem felfalja az egyetemes szolgáltatást.

IRODALOM

- CAMERON, P. [2005]: Completing the Internal Market in Energy: An Introduction to the New Legislation. Megjelent: *Cameron, P.* (szerk.): *Legal Aspects of EU Energy Regulation*. Oxford University Press, Oxford, 33–34. o.
- COASE, R. H. [2004/1960]: Megjelent: *Coase, R. H.*: *A vállalat, a piac és a jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 137–214. o. Eredeti megjelenés: *The Problem of Social Cost*. *Journal of Law and Economics*, 3. 1–44. o.
- COMMISSION STAFF [2005]: Commission Staff Working Document. Annex to the Review of the Scope of the Universal Service in Accordance with Article 15 of Directive 2002/22/EC. SEC(2005)660. http://www.eadp.org/main7/503_22_staff_working_paper.pdf.
- ÉDES BALÁZS–BÖLCSKEI VANDA–LŐRINCZ LÁSZLÓ–NAGY PÉTER–PÁPAI ZOLTÁN [2010]: *A vezetőkes és mobiltávbeszélő-szolgáltatások közötti helyettesítés vizsgálata*. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2009*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról. 2002. március 7. HL 13/29. kötet 367–393. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0022:HU:PDF>.
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2005]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a régiók bizottságának az egyetemes szolgáltatás körének a 2002/22/EK irányelv 15. cikkével összhangban történő felülvizsgálatáról [SEK(2005) 660]. Brüsszel, május 24. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0203:FIN:HU:PDF>
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2008]: A Bizottság közleménye az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások területén nyújtandó egyetemes szolgáltatás körének a 2002/22/EK irányelv 15. cikke szerinti második időszakos felülvizsgálatáról. COM(2008) 572 végleges, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0572:FIN:HU:PDF>.
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2009]: Az Európai Parlament és a Tanács az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv, az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről szóló 2002/58/EK irányelv és a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről szóló 2006/2004/EK rendelet módosításáról. 2009. november 25. HL 337. 11–36. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:337:0011:0036:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS [1998]: 97/67/EK irányelve a közösségi postai szolgáltatások belső piacának fejlesztésére és a szolgáltatás minőségének javítására vonatkozó közös szabályokról. (1997. december 15.) HL L január 21. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:06:03:31997L0067:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS [2004]: 2003/54/EK irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 96/92/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

- (2003. június 26.) HL L 176/34. július 14. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:12:02:32003L0054:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS [2009a]: 2009/72/EK irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. (2009. július 13.) HL L 211/5. augusztus 14. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0055:0093:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS [2009b]: 2009/73/EK irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. (2009. július 13.) HL L 211/94. augusztus 14. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:0136:HU:PDF>.
- FCC [1997]: In the Matter of Federal-State Joint Board on Universal Service, CC Docket No. 96-45, Universal Service Report and Order, Federal Communications Commission Washington, DC. 20554. május 8. http://www.universalservice.org/_res/documents/about/pdf/fcc-orders/1997-fcc-orders/FCC-97-157.pdf.
- FCC [2002]: In the Matter of Federal-State Joint Board on Universal Service, CC Docket No. 96-45, Recommended Decision, FCC 02J-1 (2002) Federal Communications Commission Washington, DC. 20554. július 10. http://www.universalservice.org/_res/documents/about/pdf/fcc-orders/2002-fcc-orders/FCC-02J-1.pdf.
- FCC [2003]: In the Matter of Federal-State Joint Board on Universal Service, CC Docket No. 96-45, Order and order on reconsideration, FCC 03-170 (2003) Federal Communications Commission Washington, DC. 20554. július 14. http://www.universalservice.org/_res/documents/about/pdf/fcc-orders/2003-fcc-orders/FCC-03-170.pdf.
- FCC [2007]: In the Matter of High-Cost Universal Service Support Federal-State Joint Board on Universal Service, CC Docket No. 96-45, Recommended Decision, FCC 07J-4 (2007) Federal Communications Commission Washington, DC. 20554. november 20. <http://www.acuta.org/wcm/acuta/legreg/l158.pdf>.
- FCC [2008]: In the Matter of High-Cost Universal Service Support Federal-State Joint Board on Universal Service Lifeline and Link Up Universal Service Contribution Methodology Numbering Resource Optimization Implementation of the Local Competition Provisions in the Telecommunications Act of 1996 Developing a Unified Intercarrier Compensation Regime Intercarrier Compensation for ISP-Bound Traffic IP-Enabled Services, WC Docket No. 05-337, CC Docket No. 96-45, WC Docket No. 03-109, WC Docket No. 06-122, CC Docket No. 99-200, CC Docket No. 96-98, CC Docket No. 01-92, CC Docket No. 99-68, WC Docket No. 04-36, Order on Remand and Report and Order and Further Notice of Proposed Rulemaking, FCC 08-262 (2008). Order on remand and report and order and further notice of proposed rulemaking. november 5. <http://www.fcc.gov/fcc08262/FCC-08-262A1.pdf>.
- GREEN PAPER [2007]: Green Paper on Services of General Interest. COM(2003) 270 final, Brüsszel, május 21. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0270en01.pdf.
- JELENTÉS AZ EGYETEMES... [2006]: Jelentés az egyetemes szolgáltatás körét érintő, a 2002/22/EK irányelv 15. cikkének (2) bekezdésével összhangban lefolytatott felülvizsgálat eredményeiről. COM/2006/0163 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0163:HU:HTML>.
- MARSHALL, T. H. [1950]: *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press, Cambridge.

- MUELLER, M. L., JR. [1997]: *Universal Service: Competition, Interconnection, and Monopoly in the Making of the American Telephone System*. MIT Press, Cambridge, MA.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2008]: Egyetemes szolgáltatás és verseny. *Infokommunikáció és Jog*, 28. sz. 228–232. o.
- NENOVA, M. B. [2007]: The new concept of universal service in a digital networked communications environment. *A Journal of Law and Policy for the Information Society*, Vol. 3. No. 1. 117–146. o.
- OECD [2005]: Working Party on Telecommunication and Information Services Policies. Rethinking Universal Service for a Next Generation Network Environment. OECD, DSTI/ICCP/TISP(2005)5/FINAL. <http://www.oecd.org/dataoecd/59/48/36503873.pdf>.
- OH, K. J. [2006]: Completing the Connection: Achieving Universal Service through Municipal Wi-Fi. *Duke Law and Technology Review*, január <http://www.law.duke.edu/journals/dltr/articles/pdf/2006dltr0001.pdf>.
- PARSONS, S. G.–BIXBY, J. [2010]: Universal service in the United States: A Focus on Mobile Communications. *Federal Communications Law Journal*, 62. január. http://www.law.indiana.edu/fclj/pubs/v62/no1/10-PARSONS_FINAL.pdf.
- PRESTON, P.–FLYNN, R. [2000]: Rethinking Universal Service: Citizenship, Consumption Norms, and the Telephone. *The Information Society*, Vol. 16. No. 2. 91–98. o.
- REGAN, B. [2008]: Ushering Universal Service Reform: Politically Feasible Legislative Principles. *CommLaw Conspectus*, 16.
- SAWHNEY, H. [1994]: Universal Service: Prosaic Motives and Great Ideals. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, Vol. 38. No. 4. 375–395. o.
- SERVICES OF GENERAL INTEREST... [2001]: Communication from the Commission Services of General Interest in Europe. (2001/C 17/04) OJ január 19. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2001/c_017/c_01720010119en00040023.pdf.
- STERLING, C. H.–BERNT, P. W.–WEISS, M. B. H. [2006]: *Shaping American Telecommunications: A History of Technology, Policy, and Economics*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ–London.
- TRENDS IN TELEPHONE... [2010]: Trends in Telephone Service. Industry Analysis and Technology Division Wireline Competition Bureau, szeptember. http://www.fcc.gov/Daily_Releases/Daily_Business/2010/db0930/DOC-301823A1.pdf.
- VALENTINY PÁL [2000]: Az univerzális szolgáltatás és a közszolgáltatások értelmezéséről az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. 4. sz. 341–359. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00059/pdf/valentiny.pdf>.
- WERBACH, K. [2009]: Connections: Beyond Universal Service in the Digital Age. *Journal on Telecommunications and High Technology Law*, Vol. 62. 67–93. o. http://www.jthtl.org/content/articles/V7I1/JTHTLv7i1_Werbach.PDF.
- WOLF, C., JR. [1988]: *Markets or Governments: Choosing Between Imperfect Alternatives*. MIT Press, Cambridge, MA.
- YOUNG, M. [2005]: The Future of Universal Service. Does it Have One? *The International Journal of Law and Information Technology*, Vol. 13. No. 2. 188–205. o.

II. Betekintés

ELEMZÉSI MÓDSZEREK ÉS SZABÁLYOZÁSI ESZKÖZÖK AZ INTERNET ÉS A MÉDIA VILÁGÁBAN

• Polyák Gábor •

A MÉDIAPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK VÁLTOZÓ ESZKÖZEI*

A tanulmány összefoglaló jelleggel azokat a szabályozási célokat és eszközöket mutatja be, amelyek a médiapiac működésének alakításán keresztül kívánják előmozdítani a média működésétől várt közérdekű célokat. A tanulmány első fele a gazdasági és az alkotmányjogi célok közötti kölcsönhatásokat vizsgálja, és arra mutat rá, hogy a médiaszabályozás akkor is alapvetően alkotmányos szempontokat követ, ha ezek érvényesítéséhez éppen piacsabályozási eszközöket vesz igénybe. A médiaszabályozás a piaci folyamatok alakításába annyiban avatkozik bele, amennyiben ez a szabályozás alkotmányos célkitűzéseinek megvalósításához szükséges. A médiarendszer kialakítását célzó szabályozási eszközök alapvetően az egyes piaci erőforrásokhoz – a műsorterjesztési kapacitásokhoz, a tartalmakhoz, a finanszírozási erőforrásokhoz, valamint a közönség figyelméhez – való hozzáférés feltételeit határozzák meg. A tanulmány második fele e szabályozási eszközökről ad összefoglaló áttekintést, nem a hatályos hazai szabályozásból, hanem a szabályozási célokból és modellekből kiindulva. Bemutatja a terjesztési kapacitások állami és piaci elosztásának modelljeit, a médiatartalmakhoz való hozzáférés médiajogi, szerzői jogi és versenyjogi alapjait, valamint a médiakoncentráció korlátozásának céljait és módszereit.

BEVEZETŐ

A média – mint a tömegkommunikációs eszközök és intézmények összessége – olyan sajátos iparág, ahol a vállalkozások motivációi és még inkább tevékenységük hatása nem kizárólag gazdasági, hanem politikai és kulturális jellegű is. E sajátosságára tekintettel a jogalkotó mindig is kiemelt figyelmet szánt a médiaágazatra, és a média-vállalkozások és a médiapiac szabályozásában a gazdasági megfontolások korántsem kizárólagosak és elsődlegesek. E tanulmány összefoglaló jelleggel azokat a szabályozási célokat és eszközöket mutatja be, amelyek a médiapiac működésének alakításán keresztül kívánják előmozdítani a média működésétől várt közérdekű célokat. A tanulmány első fele a gazdasági és az alkotmányjogi célok közötti kölcsönhatásokat vizsgálja, és arra mutat rá, hogy a médiaszabályozás akkor is alapvetően alkotmányos szempontokat követ, ha ezek érvényesítéséhez éppen piacsabályozási eszközöket vesz igénybe. A médiaszabályozás a piaci folyamatok alakításába annyiban avatkozik bele,

* A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj segítségével készült.

amennyiben ez a szabályozás alkotmányos célkitűzéseinek megvalósításához szükséges. A médiarendszer kialakítását célzó szabályozási eszközök alapvetően az egyes piaci erőforrásokhoz – a műsorterjesztési kapacitásokhoz, a tartalmakhoz, a finanszírozási erőforrásokhoz, valamint a közönség figyelméhez – való hozzáférés feltételeit határozzák meg. A tanulmány második fele e szabályozási eszközökről ad összefoglaló áttekintést, nem a hatályos hazai szabályozásból, hanem a szabályozási célokból és modellekből kiindulva. Bemutatja a terjesztési kapacitások állami és piaci elosztásának modelljeit, a médiatartalmakhoz való hozzáférés médiaajogi, szerzői jogi és versenyjogi alapjait, valamint a médiakoncentráció korlátozásának céljait és módszereit.

ALKOTMÁNYOS CÉLOK ÉS PIACSZABÁLYOZÁSI ESZKÖZÖK A MÉDIARENDSZER KIALAKÍTÁSÁBAN

A médiaszabályozás mint piacsabályozás

A média olyan sajátos iparág, amelynek működését a társadalom kulturális és politikai berendezkedését érintő pozitív és negatív externáliák jellemzik – a gyermekekre gyakorolt feltételezett hatásoktól a fogyasztói, illetve a választói döntések befolyásolásán át a társadalomnak a különböző kisebbségekhez való viszonyulásáig –, amelyeket ráadásul a médiatermékek sajátosságaiból eredő piacszerkezeti torzulások erősíthetnek fel (*Hoffmann-Riem* [2000] 123. o., *Kübler* [2002] 282. o.). A médiaszabályozásnak a médiapiac szerkezetének formálása, illetve a médiavállalkozások gazdasági mozgásterének alakítása nem célja, hanem eszköze. A szabályozási célok alapvetően a feltételezett vagy valós, pozitív vagy negatív externáliákhoz kapcsolódnak. A médiaszabályozás eszközrendszere részben közvetlenül az egyes externáliákra – pontosabban a vállalkozások olyan magatartására, ami az externáliák kialakulásához vezet –, részben az externáliákat erősítő vagy gyengítő piacszerkezetre és gazdasági folyamatokra kíván hatni.

Így értelmezve, a médiaszabályozás egésze egyfajta piacsabályozás, amely a médiapiaci szereplők magatartásának és a médiapiac szerkezetének alakításán keresztül végső soron a médiapiaci teljesítményt igyekszik médiapolitikai elvárásokhoz igazítani. A médiapiaci vállalkozások magatartását közvetlenül alakító szabályozás alapvetően a tartalomszabályozás, a piacszerkezetet alakító szabályozás pedig alapvetően a hozzáférés-szabályozás.¹

A médiapiaci teljesítményt normatívan előíró médiapolitikai elvárások jelentős része alkotmányjogi meghatározottságú. A tartalomszabályozási kérdések eseté-

¹ A két szabályozási terület egymástól nem válik el mereven. Egyes hozzáférési kérdéseket ugyanis éppen a tartalom szabályozásán keresztül lehet kezelni (műsoridőhöz való hozzáférés, például kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye).

ben az emberi méltóság és a személyiség védelme, a közösségek tisztelete, illetve a gyermekvédelem egyaránt többé-kevésbé stabil alkotmányjogi alapokon nyugszik. A hozzáférés-szabályozással kapcsolatos legfontosabb célkitűzés – a pluralizmus követelménye – szintén alkotmányjogi eredetű. Más médiapolitikai célkitűzések – mint az európai kultúra és médiaipar támogatása, illetve a versenyképes médiapiac feltételeinek megteremtése – az Európai Unió gazdasági és integrációs törekvéseihez kapcsolódik, és közösségi jogi alapokon nyugszik. Megint mások az aktuális gazdasági, társadalmi és politikai követelményekből vezethetők le. A médiapiac szabályozása összességében külső, a piaci működést csak közvetve érintő szempontokat, nem pedig gazdasági jellegű célkitűzéseket követ. A médiapiac szabályozása ezért jelentősen eltér a többi, elsősorban a hálózatos iparágakhoz kapcsolódó és nagyrészt a piaci liberalizációt szolgáló piacsabályozástól. Akkor sem tekinthető valódi piacsabályozásnak, ha szabályozási eszközeinek jelentős része közvetlenül magát a piaci működést és a piacszerkezetet érinti.

Gazdasági és közérdekű szempontok a médiapiaci liberalizációban

A közérdekű, alkotmányjogi meghatározottság a médiapiac szabályozásában a liberalizációt soha nem célnak, hanem eszköznek tekintette. A médiapiaci liberalizációt ezzel összhangban számos európai országban alkotmánybírói határozatok indították el, amelyek az adott pillanatban összhangban voltak a médiapiac lehetséges gazdasági szereplőinek érdekeivel, még ha ez az összhang nem is bizonyult örök életűnek.² A hagyományos gazdasági jogi megközelítésnek a médiapiaci liberalizációval kapcsolatos erőtlenségét jól mutatják az Európai Bíróság kapcsolódó döntései.

A közösségi jogi médiaszabályozást megalapozó Sacchi-ügyben³ a bíróság azon túl, hogy a televíziós műsorszolgáltatást a Római Szerződés szolgáltatásnyújtásra vonatkozó szabályai alá sorolta, azt is megállapította, hogy „a Szerződés egyik rendelkezése sem akadályozza a tagállamokat abban, hogy azok közérdekű, nem gazdasági jellegű megfontolásokból kivonják a versenyből a rádiós és televíziós adások sugárzását oly módon, hogy egy vagy több intézménynek e tekintetben kizárólagos

² A „kalózádiók” szerepéről lásd *Holznagel* [1996].

³ 155/73. (Giuseppe Sacchi) Giuseppe Sacchi 1973-ban Olaszországban állami engedéllyel nem rendelkező televíziós vállalkozást működtetett, Telebiella néven. Az olasz bíróság előtt büntető-eljárás indult Sacchi ellen, mert nyilvános helyeken kábeltelvízió-műsor vételére használt televíziókészülékeket helyezett el anélkül, hogy az előírt televízió-előfizetési díjat megfizette volna. A büntetőügyben eljáró bíróság az Európai Bíróság előzetes eljárását kérte annak eldöntése végett, hogy az olasz jognak a televíziós műsorszolgáltatás – ideértve a kábeltelvíziózást – állami monopóliumát biztosító előírásai összeegyeztethetők-e az Európai Közösségek alapító szerződésével, különös tekintettel arra, hogy a kizárólagos jog a reklámozási tevékenységre is kiterjed.

jogot adnak” (155/73. sz. Sacchi-ügyben 1974. április 30-án hozott ítélet, *EBHT* 1974 409. o.). Az 1974-ben született álláspontot a Bíróság még 1991-ben is megerősítette, amikor már a tagállamok többségében kiépült a duális médiarendszer, és amikor már hatályban volt az alapvetően piaci szemléletű televíziós irányelv.⁴

A görög közszolgálati média monopóliumának a közösségi joggal való összhangját 1991-ben vizsgáló C-260/89. sz. ERT-ügyben⁵ ismét arra a megállapításra jutott, hogy a közösségi joggal nem ellentétes „az olyan nemzeti szabályozás, amely a saját adások sugárzása és a többi tagállamból érkező adások továbbközvetítése tekintetében kizárólagos jogokat biztosító monopóliumot teremt”. Ugyanabban az ítéletben a Bíróság azt is rögzítette, hogy alapvetően tagállami hatáskörbe tartozik annak eldöntése, hogy az adott ország területén mely vállalkozások nyújthatnak műsorszolgáltatást. Azok az erők, amelyek más (rendszerint hálózatos) iparágakban a piacnyitás fő mozgatóivá váltak, a médiapiacra önmagukban nem voltak képesek hasonló eredmények elérésére. Ugyanakkor egy másik irányból, a határon átnyúló műsorszolgáltatás nyújtásának szabadsága felől közelítve, a Bíróság mégis jelentős lépéseket tett a médiapiac megnyitása felé. Több, az 1980-as évek végén – tehát a televíziós irányelv hatálybalépését megelőzően – induló ügyben megerősítette ugyanis, hogy a tagállamok nem akadályozhatják a más tagállamból származó televíziós műsorok hazai továbbközvetítését (352/85. sz. Bond van Adverteerders *kontra* Hollandia, C-353/89. sz. Bizottság *kontra* Hollandia, C-211/91. sz. Bizottság *kontra* Belga Királyság-ügy).

Ezekben az ügyekben a Bíróság egyrészt rendre elutasította a kultúrpolitikai okokra történő hivatkozásokat olyan rendelkezésekkel kapcsolatban, amelyek nyilvánvalóan a hazai reklámpiac védelmét szolgálták a külföldi műsorszolgáltatásokkal szemben, másrészt következetesen elutasította a kultúrpolitikai okokra alapozott diszkriminatív korlátozásokat a műsorszolgáltatás-nyújtás szabadságával kapcsolatban. Így összességében nem kérdőjelezte meg a hazai médiapiac alakításának, a közszolgálati monopóliumok fenntartásának – politikailag minden esetben kényes kérdést jelentő – tagállami lehetőségét, azonban nem nyújtott védelmet e monopóliumok részére a külföldi szolgáltatók versenyével szemben.

A médiapiaci liberalizáció mint az adott ország saját médiapiacára való belépés lehetősége annak az alkotmányjogi szemléletváltásnak az eredménye, amit először

⁴ Hatályos, egységes szerkezetbe foglalt szövegét lásd *Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv* [2010].

⁵ Elliniki Radiophonia Tileorassi AE *kontra* Dimotiki Etairia Pliroforissis és Sotirios Kouvelas. A Bíróság mindkét ügyben hangsúlyozza, hogy az érintett tagállamoknak a monopolhelyzet fenntartása mellett is megfelelően tiszteletben kell tartaniuk az alapszabadságokat és a közösségi versenyjogot: nem eredményezheti a nemzeti és az importált termékek közötti megkülönböztetést az utóbbiak hátrányára, nem járhat a többi tagállamból érkező adások hátrányára megkülönböztető hatással, valamint nem teremthetnek olyan helyzetet, amelyben a monopolvállalkozás a saját programjait előnyben részesítő, diszkriminatív sugárzási politikát folytat.

az olasz alkotmánybíróság (Corte Costituzionale) fogalmazott meg, éppen abban a Sacchi-ügyben, amely az Európai Bíróság előtt a közszolgálati monopólium megerősítését biztosította. Miután az alkotmánybíróság 1974-ben alkotmányosnak találta a külföldi műsorszolgáltatások hazai továbbkövetítését, egy évvel később a helyi kábeltelevíziós szolgáltatások nyújtását is legalizálta (*Holznel* [1996] 74. o.). A német alkotmánybíróság (Verfassungsgerichtshof) 1981-ben mondta ki, hogy a kereskedelmi műsorszolgáltatás engedélyezése nincs ellentétben a német alaptörvénnyel, annak ellenére, hogy a vizsgált tartományi médiatörvény a kereskedelmi műsorszolgáltatás lehetőségét az alkotmányjogi előírásoknak nem megfelelően szabályozta. Ebből következően a szabályozás nem támaszthat olyan követelményeket, amelyek a kereskedelmi műsor-szolgáltatási tevékenységet nagymértékben megnehezítenék vagy lehetetlenné tennék (BVerfGE 73, 118, 157). Azokban az országokban, ahol alkotmánybírósági beavatkozás nélkül indult el a piacnyitás (például Egyesült Királyság, Franciaország), szintén jól érzékelhető a közérdekű megfontolások túlsúlya.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 1993-ban az európai országok mindegyikére irányadó módon mondta ki a közszolgálati monopólium véleményszabadságot sértő jellegét. Az osztrák közszolgálati monopólium fenntartásának az Európai Emberi Jogi Egyezményvel való összhangját vizsgáló Informationsverein Lentia *kontra* Austria-ügyben (1993. 11. 24.) az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította, hogy a közszolgálati monopólium alkalmas eszköze ugyan az osztrák kormány által hivatkozott és az Egyezmény alapján is legitim szabályozási célok – a hírek objektivitása és pártatlansága, a vélemények teljes spektrumát figyelembe vevő kiegyensúlyozottság, valamint a műsorokért felelős személyek és szervezetek függetlensége – elérésének, de az összes lehetséges eszköz közül ez az, amelyik a véleményszabadságot a legnagyobb mértékben korlátozza. Ilyen mértékű korlátozást pedig az 1990-es évek elején a műsorszolgáltatás technikai és gazdasági feltételei nem tettek szükségessé. A Bíróság szerint ezt támasztja alá a műsorterjesztési kapacitások bővülése, a műholdas műsorszórással megjelenő külföldi műsorszolgáltatások vételi lehetősége, valamint a hasonló piaci adottságú országok példája.

A médiapiaci liberalizáció összességében nem más, mint annak megerősítése, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága magában foglalja a műsorszolgáltatás-nyújtás szabadságát is, és e szabadság a műszaki, gazdasági és társadalmi tényezők figyelembevételével akkor sem vonható el, ha ezt üzleti érdekekre hivatkozva teszik. A gazdasági szempontok érvényesülése legfeljebb következménye az alapjogok érvényesítésének. A közérdekű és alkotmányos célkitűzések által vezérelt piacnyitás ráadásul a monopolhelyzet felszámolásának kötelezettsége mellett a piacnyitás módjának, illetve a piaci szereplők mozgásterének meghatározását is magában foglalja, és e részében már kifejezetten a gazdasági érdekeket korlátozó megközelítés jellemzi.

Verseny és sokszínűség a médiapiacra

Az alkotmányjogi megközelítés a médiarendszer kialakítását, illetve az egyes médiapiaci szereplők mozgásterének meghatározását a pluralizmus, a sokszínűség sokat hivatkozott, de alapvetően definiálhatatlan mércéje alapján értékeli.⁶ *McQuail* [2003] szerint normatív követelményként a sokszínűség magában foglalja a társadalmi csoportok arányos tükröződését a mediaszerkezetben és -tartalomban, a társadalmi és kulturális kisebbségek részére biztosított egyenlő hozzáférési lehetőségeket, a médiának azt a funkcióját, hogy a különböző érdekek és nézőpontok fórumaként szolgáljon, valamint a megfelelő tartalomkínálatot és választékot. A média sokszínűsége többek között elősegíti a társadalmi változásokat, lehetőséget ad a kisebbségi identitások megőrzésére, javítja a szemben álló csoportok közötti párbeszédet, és növeli a kulturális és társadalmi élet sokféleségét (153. o.).

Az Európa Tanács – összefoglalóan az európai mediakoncentrációról és pluralizmusról szóló 1997-es jelentésében – a pluralizmus meghatározásánál a társadalom sokféleségének a médiában való tükröződését, a különböző társadalmi csoportok részére biztosított megjelenési lehetőséget, valamint a közönség kommunikációs szükségleteit szolgáló, bővülő lehetőségeket emelte ki (idézi: *Jakubowicz* [2007] 147. o.). Az Európai Uniónak a mediakoncentrációval foglalkozó 2007. évi munkadokumentuma a mediapluralizmust olyan fogalomként értelmezi, amely „számos olyan szempontra kiterjed, mint a tulajdoni viszonyok diverzitása, az információforrások, illetve a különböző tagállamokban elérhető tartalomválaszték változatossága” (*CEC* [2007a] 6. o.).

Az alkotmánybíróságok gyakorlatában a pluralizmus követelménye általában az 1980-as években jelent meg, és ma is az európai mediaszabályozás általánosan követett szabályozási célkitűzése (*Dörr* [1997], *Holznagel* [1996], *Roider* [2001]). A francia alkotmánybíróság (Conseil Constitutionnel) „a szociokulturális áramlatok pluralisztikus karakterének védelmét” kifejezetten az audiovizuális szabadsággal vetekedő alkotmányos értéként határozta meg (Conseil Constitutionnel, *Journal Officiel*, 27. 07. 82. 2422. o.). Az olasz alkotmánybíróság hangsúlyozza a műsorszolgáltatásnak a nyilvánosság alakításában betöltött kiemelkedő szerepét, amiből következően meg kell akadályozni bármely csoportnak a média működését érintő túlzott befolyását (*Corte Costituzionale*, 59/60). A német alkotmánybíróság szerint a mediaszabadság biztosítására vonatkozó állami kötelezettség egy olyan médiarendszer kialakítására

⁶ Egyes szerzők, illetve médiapolitikai dokumentumok különbséget tesznek a pluralizmus és diverzitás között. A pluralizmus ebben az értelmezésben a média szerkezetének alakítására vonatkozik, biztosítva egyrészt a különböző típusú tartalmak megjelenését (például közszolgálati, kereskedelmi, közösségi szolgáltatások), másrészt a médiumok tulajdonosainak sokféleségét. A diverzitás ezzel szemben a műsorszolgáltatásban megjelenő vélemények sokféleségére, valamint a műsor-számtípusok változatosságára vonatkozik. Lásd többek között *Hitchens* [2006], *Culture, Media and Sport* [2000].

irányul, amely garantálja, hogy „a fennálló vélemények a műsorszolgáltatásban a lehető legszélesebb körben és a legteljesebb mértékben kifejezésre jussanak” (BVerfGE 57, 295, 319. számú, BVerfGE 73, 118, 152. számú, BVerfGE 90, 60, 88. számú, BVerfG 1 BvR 2270/05. számú 2007. szeptember 11-i döntések).

A pluralizmus (sokszínűség) összességében a médiakínálat változatosságát jelenti, méghozzá abban a maximalista értelmezésben, hogy minden releváns álláspont és kulturális érték kapjon lehetőséget a megjelenésére. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a véleményszabadságot a demokratikus társadalom „lényeges alapelveként”, „alappilléreként” határozza meg. A német alkotmánybíróság szerint a kommunikáció szabadsága „a szabad, demokratikus államrend számára egyenesen konstituáló, mivel ez teszi lehetővé az állandó szellemi vitát, a vélemények harcát, ami a szabad, demokratikus államrend lételeme” (BVerfGE 7, 198, 208. számú döntés). Az alkotmányjogi értelmezés szerint tehát a pluralizmus a véleményszabadság érvényesülésének alapfeltétele, ami egyúttal megalapozza az állam aktív beavatkozását a véleményszabadság-gyakorlás kereteinek alakításába: saját véleményük kialakításához a közönség tagjainak lehetőséget kell kapniuk a releváns álláspontok megismerésére, ütköztetésére és a közöttük való választásra, az államnak pedig ezért kötelezettsége azoknak a szabályozási és egyéb kereteknek a biztosítása, amelyek garantálják a plurális médiakínálat kialakulását.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy a médiaszabadság jelenlegi fogalma alapvetően egy fiktív közönségképen, a habermasi „okoskodó közönség” ideálján alapul (Habermas [1999]), amely feltételezi, hogy a közönség tagjai saját álláspontjuk kialakításához aktívan keresik az ütköző álláspontokat. Ezzel szemben jellemző fogyasztói magatartás az, amely a teljes körű tájékoztatás helyett a saját preferenciáit megerősítő információkat keresi (Gálík [2003] 25. o.). A szabályozás során az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a közönség a különböző médiumokat eltérő célból használja. Ez egyes médiumok részére, különösen a televízió számára a társadalmi kommunikációban akkor is kitüntetett szerepet biztosít, ha nyilvánvaló, hogy az információszerzés bővülő forrásai az egyes szolgáltatások jelentőségét átértékelik. A technika és a gazdaság területén lezajlott konvergencia leglassabban éppen a fogyasztói szokásokat alakítja át. A közönség még nem fér hozzá minden tartalomhoz és kommunikációs szolgáltatáshoz egyetlen eszköz segítségével, sokkal inkább jellemző az, hogy a szolgáltatók ugyanazt a tartalmat és szolgáltatást a lehető legtöbb platformhoz és eszközhöz hozzáigazítják.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a pluralizmus „legfőbb garanciája az állam” (EJEB 1993. november 24-i Informationsverein Lentia és társai kontra Ausztria ítélete, A sorozat, 276. szám, 38. bekezdés), a német alkotmánybíróság szerint a jogalkotó köteles olyan, anyagi jogi, szervezeti és eljárási szabályokon alapuló rendszert kialakítani, amely biztosítja, hogy a vélemények sokszínűsége a műsorszolgáltatásban a lehető legnagyobb mértékben kifejezésre jusson; a francia alkotmánybíróság szerint a jogalkotót átfogó, a pluralizmust biztosító jogalkotási kötelezettség terheli;

az olasz alkotmánybíróság részletesen meg is határozta azokat az állami intézkedéseket, amelyeket a közszolgálati, illetve a kereskedelmi média sokszínűsége érdekében meg kell tenni (lásd *Roider* [2001] összefoglalását). Ezekkel összhangban a magyar Alkotmánybíróság szerint „az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett tehát az Alkotmány 61. §-ából következik a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség” [30/1992. (V. 26.) AB-határozat].

Ugyanakkor – ahogy erre az Emberi Jogok Európai Bírósága Informationsverein Lentia-ítélete is rávilágít – nem állítható, hogy sokszínű tartalomválaszték kizárólag versenyzői médiapiacra alakulhat ki, sőt az sem, hogy a piaci verseny és a tartalmi sokszínűség között közvetlen összefüggés van. Eric Barendt egyenesen azt állítja, hogy a közmonopólium jelenti a médiatartalmak pluralizmusának legjobb garanciáját (idézi *Feintuck–Varney* [2006] 87. o.). Ezt az álláspontot igazolja Andreas Steiner modellje, amely – meghatározott szigorú feltételek teljesülése esetén – rámutat „arra a paradoxonra, hogy a kereskedelmi modellben a fogyasztói preferenciák különbségei miatt a verseny akár csökkentheti is a monopóliumhoz képest a kínálatot” (*Gálik* [2003] 274. o.). Feltételezve ugyanis, hogy a nézők kizárólag a saját preferenciájuknak megfelelő műsort nézik, minden műsorszolgáltató abban érdekelt, hogy a nagyobb nézői csoportokat célozza meg, és a versengő szolgáltatások mellett így szükségszerűen lesz olyan csoportja a közönségnek, amelynek preferenciái egyik szolgáltatásban sem jelennek meg.⁷ Ariño ennél árnyaltabb, de hasonló eredményre vezető képet fest az úgynevezett sokcsatornás paradoxon jelenségével: „A tartalomterjesztő hálózatokon elérhető csatornák és interaktivitás mennyiségi növekedése önmagában nem garantálja a fogyasztók szabad választását. Egyrészt a több csatorna nem feltétlenül vezet a tartalmak nagyobb változatosságához, hanem sokkal inkább ahhoz, hogy ugyanabból lesz több. Másrészt a döntő tényező nem az egyes szolgáltatások potenciálisan kisebb hatása, hanem a média tényleges hatása a közönségre. Ez pedig inkább a közönségaránnyal, mint a csatornák számával mérhető. Valójában úgy tűnik, a nézői szokások az elmúlt években radikálisan nem változtak, annyira biztosan nem, hogy azt sugallják, mára a nézők teljesen felszabadultak a médiamanipuláció alól.” (*Ariño* [2004] 100. o.) A tapasztalatoknak és a vállalkozások által követett stratégiák ésszerűségének ugyanakkor természetesen az is ellentmondana, ha tagadnánk, hogy – különösen a tematikus – műsorszolgáltatások választékának bővülése a tartalomválaszték bővülésével járt.⁸

Mindezeket figyelembe véve, már a televíziós piac kínálatának alakulása alapján sem állítható azonban meggyőzően az, hogy a csatornák számának növekedése ne járt volna a tartalmi sokféleség növekedésével. Ha ráadásul a pluralizmust a közönség részére ténylegesen elérhető tartalomkínálat sokszínűségéként értelmezzük, akkor a pluraliz-

⁷ A modellt és kritikáját részletesen lásd *Gálik* [2003] 274–276. o.

⁸ A kapcsolódó szakirodalmi vita összefoglalását lásd *Gálik* [2003] 282. o.

mus követelményének teljesülése nemcsak az egyes műsorterjesztési és tartalomértékesítési platformokon⁹ megjelenő, hanem az átjárható – egymást a jellemző fogyasztói magatartásra figyelemmel ténylegesen helyettesítő vagy párhuzamosan igénybe vehető – platformokon is megjelenő tartalomkínálat értékelése alapján határozható meg. Ha a közönség oldalán a platformok ténylegesen átjárhatók, illetve egymással akadálymentesen helyettesíthetők, akkor az információforrások kiválasztásában jelentősen csökken a közönség platformüzemeltetővel szembeni kiszolgáltatottsága.

A műsorterjesztési és tartalomértékesítési platformok versenye elsősorban a köztük lévő földrajzi átfedéstől, az egyes platformokhoz való fogyasztói hozzáférés árártól, valamint az egyes platformokon elérhető tartalomválasztéktól függ (CEC [2007b] 49. o., Tóth [2007b] 13. o.). A verseny-, valamint a hírközlési jog piacmeghatározási gyakorlatában gyakran szerepelt az egyes platformok, illetve műsorterjesztési szolgáltatások helyettesíthetőségének részletes vizsgálata. Az Európai Unió Bizottsága az 1990-es években több határozatában¹⁰ azt az álláspontot képviselte, hogy az igénybevétel technikai és pénzügyi feltételeiben jelentős különbségeket mutató műsorterjesztési lehetőségek egymást nem helyettesítik; e határozatok szerint a háztartások jelentős része a váltással járó anyagi és nem anyagi terheket nem hajlandó vállalni. A 2001-ben hozott Telia/Telenor-döntés szerint azonban több tényező utal arra, hogy a kábeles és a digitális műholdas műsorterjesztés közötti különbségtétel a digitális technológiák alkalmazása mellett nagy valószínűséggel elvesztette a jelentőségét.¹¹ A határozat végül nem foglalt egyértelműen állást a helyettesíthetőség kérdésében. A Bizottság 2007-ben, a kiskereskedelmi műsorterjesztési piac *ex ante* hírközlési szabályozásának szükségességét vizsgálva, megállapította, hogy a fogyasztók az Európai Unió minden tagállamában legalább három versengő platformhoz férhetnek hozzá, és a digitális földfelszíni mősorszórás, illetve az internetprotokollalapú televíziózás a közeljövőben várhatóan újabb, az előzőeket szintén helyettesíteni képes platformokat hoz létre (CEC [2007c] 49. o.). Ráadásul már forgalomban

⁹ A platformüzemeltetés magában foglalja az átviteli hálózat kiépítését és műszaki üzemeltetését, a műsorszolgáltatók és más tartalomszolgáltatók hozzáférési feltételeinek meghatározását, a tartalmak értékesítését a közönség részére (csomagban vagy egyedileg), a fizetős és az interaktív tartalomszolgáltatások működéséhez szükséges technikai és adminisztratív feltételek biztosítását, az ügyfélmenedzsmentet, sőt a fogyasztók ellátását a szükséges vevőkészülékekkel. E résztvevénységek nemcsak funkcionálisan, hanem szervezetenként is elválhatnak egymástól, azaz nem szükségszerű, hogy minden tevékenységet ugyanaz a vállalkozás végezzen.

¹⁰ Lásd az Európai Unió Bizottsága IV/M.469. számú határozatát 1994-ben MSG Media Service-ügyben (40–44. bekezdés), V/M.490. számú határozatát 1995-ben Nordic Satellite Distribution-ügyben (63. bekezdés); IV/M.1027. számú határozatát 1998-ben Deutsche Telekom/BetaResearch-ügyben (19. bekezdés). A határozatok nemcsak a fogyasztók, hanem a tartalomszolgáltatók oldalán fennálló helyettesíthetőség kérdését is vizsgálták.

¹¹ Lásd az Európai Unió Bizottsága IV/M.1439. számú határozatát 1999-ben Telia/Telenor-ügyben (269–279. bekezdés). Lásd még az Európai Unió Bizottsága IV/36.539. számú határozatát 1999-ben British Interactive Broadcasting/Open-ügyben (26. bekezdés); IV/36.237. számú határozatát 1999-ben TPS-ügyben (27–31. bekezdés).

vannak olyan vevőkészülékek, amelyek egy készülékben több különböző digitális terjesztési hálózat elérését biztosítják a közönség számára. Egyre inkább úgy tűnik tehát, hogy megvalósul a platformok közötti átjárhatóság. Ez azzal az alkotmányjogi következménnyel is jár, hogy az adott platformon belüli sokszínűség érvényesítése helyett a szabályozás kiindulópontja a platformok, a tartalomterjesztési rendszerek összességén megvalósítandó pluralizmus; ez különösen az egyes platformüzemeltetők szabályozásának terjedelmét korlátozza.

A platformok közötti verseny ahhoz a további kérdéshez is elvezet, hogy az információforrások pluralizmusát nem lehet-e még tágabb körben, a televíziós platformokon kívül más információforrásokra is kiterjesztve értékelni, egyenrangúnak tekintve minden olyan információ- és tartalomforrást, amit a közönség maga az információszerezésben egyenrangúnak tekint. A helyettesíthetőség, átjárhatóság – nem feltétlenül versenyjogi – vizsgálata a televíziós platformok esetében is komoly jogalkalmazási nehézséget okoz, ennek kiterjesztése más, online vagy akár nyomtatott információforrásokra beláthatatlan végrehajtási terhet jelent, sőt az önkényes döntéshozatal veszélyét rejti. A közönség egyes csoportjai a különböző információforrásokat jelentősen eltérő intenzitással veszik igénybe. Így a közönség egészére vonatkozó megállapítások aligha tehetők, legfeljebb annak egy-egy körülhatárolt csoportja jellemezhető meghatározott hozzáférési lehetőségekkel és fogyasztási szokásokkal. Ezzel együtt egyre kevésbé kerülhető meg az a kérdés, hogy a digitális médiarendszerben van-e még olyan sajátossága a televíziózásnak, ami indokolja a más információ- és tartalomforrásoktól független szabályozását. A német és a magyar alkotmánybíróság 2007-ben egyaránt azt a választ adta erre a kérdésre, hogy a hagyományos műsorszolgáltatás véleményformáló hatása továbbra is sokkal nagyobb, mint más tartalomszolgáltatásoké. Még ha egyelőre elfogadható is az alkotmánybírói álláspont, azt egyrészt indokolt lenne rendszeresen felülvizsgálni, másrészt a tisztán jogi érvelést indokolt lenne különösen a piaci viszonyokra és a fogyasztási szokásokra kiterjedő kutatásokkal alátámasztani.

Abban az esetben, ha a pluralizmus értékelése során átlépjük a médiaszabályozásra egyébként igen jellemző televízió-központú megközelítést, akkor egyértelműen megállapítható, hogy a médiarendszer egészében a szolgáltatások számának jelentős növekedése minőségi értelemben is változatos tartalomkínálatot hozott létre. A médiaszabályozás alapvető problémája, hogy nincs hatékony eszköze a pluralizmus mérésére.¹² Módszertani nehézségek különösen abból adódnak, hogy a tartalomkínálat sokszínűségének mérése – a fogyasztói magatartással összhangban – több médium egyidejű figyelembevételét feltételezi. Mivel a különböző médiumok közötti súlyozás megválasztására nem létezik objektív megalapozás, végső soron „bármilyen súlyozás csak véletlenszerű lehet, mivel hiányzik a szilárd elméleti alap arra vonatkozóan, hogy a különböző médiatartalmak fogyasztása hogyan hat a véleményformálásra”

¹² A kérdéstről összefoglalóan lásd *Gálik–Vogl* [2009].

(Rott–Kohlschein [2007] 134. o.). Az ezzel kapcsolatos európai próbálkozások a médiumok súlyozását például az egyes médiumokat naponta használók száma, az adott médium fogyasztására fordított idő, illetve az egyes médiumok egymáshoz képest meghatározott véleménybefolyásoló ereje alapján kívánták megoldani; az egyes módszerek szabályozási megoldásként végül nem jelentek meg.¹³ Az Európai Unió megbízásából 2009-ben készült egy módszertan (The European Media Pluralism Monitor), amely számos jogi, szociodemográfiai és gazdasági mutató alapján átfogó képet adhat az egyes országokban elérhető mediakínálat sokszínűségéről (*Independent Study on Indicators* [2009]). A módszertan kidolgozója a korábbi kudarcokból tanulva arra törekedett, hogy a mutatójuk kvantitatív és kvalitatív elemeket egyaránt tartalmazzon, amelyek a politikai sokszínűség mellett a kulturális és földrajzi sokszínűséget is tükrözik, továbbá olyan holisztikus megközelítést érvényesítsen, amely a tulajdoni viszonyok mellett figyelembe vesz a sokszínűséget korlátozó más tényezőket is. A kidolgozott módszertan összességében inkább a jogalkotás, mint a jogalkalmazás számára nyújt segítséget a pluralizmus megvalósításával kapcsolatos nehézségek és kockázatok feltárásában.

Érthetően a pluralizmus egyszerűen úgy is, mint „az előzetesen biztosított véleményszabadság bizonytalan terméke” (*Never* [2007] 60. o.). A „kommunikációs esélyegyenlőség” fogalma a vélemények sokszínű képviselője mint a kommunikációs folyamat eredménye helyett a kommunikációs folyamatban való részvételt helyezi a szabályozás középpontjába. E megközelítés szerint a sokszínűség kialakítása nem írható elő pozitív módon; a sokszínűség megvalósulása a vélemények piacán zajló lehető leghabzóbb verseny eredménye. A szabályozásnak tehát nem arra kell törekednie, hogy súlyozza az egyes véleményeket, hanem arra, hogy a lehető legnagyobb mértékben biztosítsa a piacra lépés szabadságát, az egyes vélemények képviselőinek hozzáférését a médiarendszer erőforrásaihoz.

¹³ A GAH Group, a British Media Industry Group és az Arthur Andersen 1990-es évek első felében kidolgozott módszereiről lásd *Iosifidis* [2007]. Lásd még *Gálik* [2009].

Az európai példák mellett meg kell említeni a probléma megoldására tett, szintén sikertelen amerikai kísérletet. Az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága a Prometheus Radio Project-ügyben alkotmányvértőnek találta a szövetségi hírközlési felügyeletnek (*Federal Communications Commission, FCC*) a mediakoncentráció korlátozására vonatkozó, 2003. évi szabályozását, többek között azért, mert az FCC által a mediakoncentráció–véleménykoncentráció mérésére kidolgozott módszert, az úgynevezett sokszínűségi indexet (*diversity index*) nem találta – legalábbis minden részletében – megalapozottnak. Az FCC az index kidolgozásánál azt vizsgálta, hogy a közönség milyen médiumokból jut hozzá a – helyi – hírekhez és közéleti tudósításokhoz; az elemzés eredményeként az FCC arra a megállapításra jutott, hogy a magazinok és a kábelcsatornák nem jelentős forrásai a helyi híreknek, a sokszínűségi index ezért a földfelszíni televíziót, a rádiót, az újságokat és az internetet foglalja magában. Az egyes médiumok véleménybefolyásoló súlyát a hatóság a felhasználási statisztikák alapján úgy állapította meg, hogy a televíziót 33,8, a rádiót 24,9, az újságokat 28,8, az internetet pedig 12,5 százalékos súllyal kell figyelembe venni. Az egyes szolgáltatások közönségresztesedését az index nem veszi figyelembe, mert feltételezi, hogy az adott piacon minden szolgáltatás potenciálisan ugyanakkora közönséget érhet el (*Owen* [2007]).

A kommunikációs rendszerhez való hozzáférés lehetősége ugyanakkor nem jelent szükségszerűen esélyegyenlőséget a befogadói oldalon, nem biztosítja, hogy az egyes álláspontok a közönséghez ténylegesen eljussanak (*Hoffmann-Riem* [2000] 101. o.). A hozzáférés minden álláspont számára esélyt teremt ugyan a közönséghez való eljutásra, de nem képes megakadályozni, hogy ez az esély az egyes álláspontok esetében eltérő mértékben érvényesüljön (*Polo* [2007] 153. o.). Ha a „figyelem” túlzott mértékben egy-egy tartalomszolgáltatásra koncentrálódik, akkor a kommunikációs rendszerhez való hozzáférés esélyegyenlőségen alapuló lehetősége önmagában nem volt képes garantálni a demokratikus közvélemény működését. Nem vezetett ugyanis arra az eredményre, hogy a közönség tagjai az így nyilvánosságra került álláspontok megismerése és mérlegelése alapján hozzák meg saját döntésüket. A figyelmet koncentráló „beszélővel” szemben ezért indokolt olyan szabályozási eszközöket alkalmazni, amelyek garantálják, hogy helyzetét nem használja fel a vélemények egyoldalú befolyásolására, illetve érvényesítik a nyilvánosság működésével kapcsolatos nagyobb felelősségét. Nem vitatva, hogy a „figyelemkoncentráció” a tartalmak hatékony versenyében, alapvetően a közönségnek a felkínált tartalmak közötti választása eredményeként alakul ki, ez a koncentráció okaitól függetlenül veszélyezteti az alkotmányos médiaszabályozási célokat. A szabályozás tehát nem a sikert bünteti, hanem az abból eredő nagyobb felelősséget érvényesíti.

Mindezek a feltevések természetesen egy olyan ideális állapotra vonatkoznak, amikor a jogalkotó képes megfogalmazni és következetesen követni bizonyos közérdekű célokat. Mivel a közérdekű célok nem lehetnek ideológiamentesek, maga a médiapolitika és a médiaszabályozás sem az. Ennek fontos alkotmányos ellensúlya az államtól való függetlenség követelménye: „Amennyire nélkülözhetetlen az állam az átfogóan értelmezett médiaszabadság garanciájaként, annyira azt a veszélyt is jelenti, hogy az államot reprezentálók a médiaszabadságot saját érdekeiknek rendelik alá” (BVerfGE 90, 60, 88. számú döntés). A médiarendszer kialakításának kötelezettsége semmiképpen nem értelmezhető úgy, mint az állam lehetősége a tartalomkínálat befolyásolására. A médiarendszer kialakítása kizárólag olyan szabályozási megoldással teljesíthető, amely egyetlen állami szervnek sem biztosít olyan jogot, amellyel a műsorkínálatot egyoldalúvá teheti, vagy tartalmára – akár csak közvetve – meghatározó befolyást gyakorolhat [BVerfGE 57, 295, 320. számú döntés és 37/1992. (VI. 10.) AB-határozat]. Ugyanezen megfontolásból a szabályozóhatósággal szembeni alapvető követelmény az is, hogy szervezeti felépítésében reprezentatív, legalább tükrözze a társadalom politikai tagoltságát.

A következőkben vizsgált piacszabályozási eszközök valójában egy szimbolikus piac versenyét hivatottak előmozdítani, és a tényleges médiapiaci folyamatokba csak akkor és annyiban avatkoznak be, amikor és amennyiben ez a plurális médiarendszer kialakítása érdekében szükséges. Ez másrésről azt is jelenti, hogy a médiapiaci vállalkozások gazdasági tevékenységüket csak annyiban folytathatják szabadon, amennyiben ezzel nem veszélyeztetik a médiaszabályozás alkotmányos, közérdekű

célkitűzéseinek megvalósulását. A médiapiaci folyamatokba való beavatkozás mértékét a médiarendszer, illetve az adott médium mindenkori jellemzői határozzák meg: „a médiarendszer kialakítására vonatkozó konkrét kötelezettség a működőképesség mindenkori veszélyeztetésétől függ” (*Hoffmann-Riem* [2000] 109. o.). A pluralizmus így egyszerre korlátozza a médiavállalkozások gazdasági tevékenységét és a jogalkotó médiaszabályozási mozgásterét, olyan mércét állítva, amely – meghatározatlansága ellenére, vagy éppen azért – rugalmasan illeszkedik a médiarendszer mindenkori állapotához. A médiarendszer jellemzői között a legfontosabbak azok a hozzáférési akadályok, amelyek egyes szereplők részére lehetővé teszik, hogy más piaci szereplőket elzárjanak a piacra lépés, illetve a piaci működés lehetőségétől.

Összességében levonható az a következtetés, hogy a médiaszabályozásban a „hatékony verseny” biztosítása a legátfogóbb célkitűzés, de a versenynek nemcsak, sőt nem is elsősorban gazdasági, versenyjogi értelmében, hanem sajátos alkotmányjogi és médiatudományi értelmében. Az „eszmék piacán” zajló verseny szimbolikus, minőségi jellegű, és ennek biztosításához „a hatékony gazdasági verseny nem szükséges és nem elégséges feltétel” (*Hain* [2006] 332. o.). Nem igazolt, hogy a valamely médiapiacra gazdasági erőfölényben lévő vállalkozás a vélemények piacán is szükségszerűen olyan helyzetben van, hogy képes a vélemények egyoldalú befolyásolására, különös tekintettel arra, hogy a piaci erőt nagy valószínűséggel inkább a szórakoztató tartalmak alapozzák meg. E képessége ugyanis nem független az érintett médiapiacnál szélesebb véleménypiac többi szereplőjétől, illetve a tartalom kialakításával kapcsolatos – a kiegyensúlyozott tájékoztatásra vagy éppen a kulturális és nyelvi kvótákra vonatkozó – előírásoktól. Ugyanakkor a valamely érintett médiapiacra gazdasági erőfölénnyel nem rendelkező tartalomszolgáltató a több médiumon keresztül kifejtett tevékenységével a nyilvánosság egészében mégis képes lehet az egyoldalú befolyásolásra (*Ariño* [2004] 120. o.).

HOZZÁFÉRÉS-SZABÁLYOZÁS

Hozzáférés a terjesztési kapacitásokhoz

A TERJESZTÉSI KAPACITÁSOK ÁLLAMI ELOSZTÁSA • A terjesztési kapacitásokhoz való hozzáférés, e kapacitások elosztása a digitális médiarendszer kialakulása előtt egyértelműen összekapcsolódott a piacra lépés szabályozásával, engedélyezésével. Az analóg médiarendszer szabályozásának legfontosabb eszköze az engedélyezés volt, ami nemcsak a műsort szolgáltatás gyakorlásának jogalapját teremtette meg, hanem egyúttal garantálta a hozzáférést a műsorterjesztési kapacitásokhoz is. Ehhez azonban hozzá kell tenni egyrészt azt, hogy az engedélyezésnek a kapacitáselosztás korábban sem az egyetlen funkciója volt, másrészt azt, hogy az engedélyezés korábban sem kapcsolódott össze minden esetben a kapacitáselosztással.

Az engedélyezés funkciói közé sorolható a médiapiac transzparenciájának biztosítása, valamint a műsor-szolgáltatási tevékenység végzésére való személyi, szakmai, műszaki alkalmasság – kizáró okok és előírások – előzetes vizsgálata (Jürgens [2005], Charissé [1999]). Hoffmann-Riem [2000] szerint a piacra lépés szabályozása végső soron nem is a szűkös kapacitások elosztásának szükségességére, hanem arra vezethető vissza, hogy a médiarendszer szabályozásánál az utólagos korrekció nem megfelelő hatékonysága miatt előzetes beavatkozást biztosító eszközökre van szükség (i. m. 37. o., lásd BVerfGE 57, 295, 323. számú döntés).

A kapacitások elosztása abban az esetben része az engedélyezési eljárásnak, ha az engedélyezés kiterjed valamely szűkös terjesztési kapacitáshoz, jellemzően a földfelszíni frekvenciákhoz való hozzáférésről való döntésre. Az engedélyezés más esetekben nem igényel kiválasztási eljárást, a kapacitáselosztáson kívüli más funkcióinak ellátására egy egyszerű bejelentési eljárás is alkalmas.

A kapacitáselosztással összekapcsolódó engedélyezés a legfontosabb piacsabályozási eszköz a szabályozóhatóság kezében. A kiválasztási szempontok meghatározásával és az engedély feltételeinek kialakításával ugyanis a hatóság jelentősen befolyásolja az egyes szolgáltatók magatartását, az egyes szolgáltatások műsortartalmi, műsorszerkezeti jellemzőit, valamint ezen keresztül a médiarendszer egészének szerkezetét. Az engedély ebben az értelmezésben olyan *ex ante* szabályozóhatósági aktus, amely a hagyományos közigazgatási hatáskörökhöz képest az engedélyező hatóság (szabályozóhatóság) részére széles mozgásteret biztosít az adott szolgáltatóra vonatkozó konkrét, egyedi szabályozási környezet, valamint a médiarendszer (médiapiac) struktúrája kialakításában. A kiválasztási szempontok és az engedély feltételei is alapvetően – de a mindenkorai médiapolitikai elképzeléseknek megfelelően korántsem kizárólag – a sokszínű tartalomkínálat kialakítását biztosítják, ideértve a helyi tartalmak előnyben részesítését és a hazai vagy európai tartalomgyártás támogatását.¹⁴

Analóg környezetben a földfelszíni műsorszórás a médiavállalkozások számára a közönség lehető legnagyobb részének hatékony elérését, a közönség számára pedig az ingyenesen elérhető tartalmak vételét biztosította. Az állam szempontjából e platform kiemelt jelentőségét különösen az adta, hogy a – kizárólagos rendelkezési körébe tartozó – földfelszíni kapacitások elosztásával, a műsor-szolgáltatási engedélyek feltételeinek meghatározásával más platformokhoz képest erőteljesebben érvényesíthette a médiapolitikai elképzeléseit. A digitális médiarendszerben az állam „alkupozíciója” azonban meggyengült. A sokplatformos és sokcsatornás modellben az egyes platformokhoz való hozzáférés garantálása már nem biztosíthat olyan piaci pozíciót a szolgáltatás számára, mint az analóg médiarendszerben a földfelszíni kapacitásokhoz való hozzáférés. A szabályozó így elveszíti a jogalapot ahhoz, hogy előírja a törvényi minimumot meghaladó műsortartalmi, műsorszerkezeti kötelezett-

¹⁴ A kiválasztási szempontokról részletesen lásd Polyák [2007].

ségek vállalását, vagy éppen jelentős anyagi teher vállalását a szolgáltatók részéről.¹⁵ A platform jelentőségének változása elsősorban az adott területen elérhető más platformok számától és minőségétől, illetve a földfelszíni platform útján elérhető közönség vásárlóerejétől, ezzel összefüggésben pedig az e platformon alkalmazható üzleti modellektől függ (Marsden–Ariño [2004]).

A földfelszíni kapacitások jelentőségének változása egyúttal szükségszerűen a piacra lépés szabályozásának átértékelődéséhez is vezet. Ez nemcsak az állami alkupozíció gyengülésére vezethető vissza, hanem arra is, hogy a piacra lépés szabályozása is csak annyiban korlátozhatja a médiapiaci vállalkozások szabadságát, amennyiben e korlátozás hiánya veszélyezteti a plurális médiarendszer megvalósulását. Míg az analóg médiarendszerben a földfelszíni frekvenciák elosztására irányuló engedélyezési eljárások nélkül a piacra lépés lehetősége is hiányzik [lásd a 37/1992. (VI. 10.) AB-határozatot], és a kiválasztási szempontok a sokszínű tartalomkínálat kialakításának meghatározó eszközei, addig a terjesztési kapacitások relatív bősége mellett a szabad piacra lépés önmagában is megfelelően biztosítja a sokszínű tartalomkínálatot, mind politikai, mind kulturális értelemben. A szabályozás ehhez igazodó módosítása azonban rendszerint csak a földfelszíni műsorszolgáltatás esetében hoz jelentős változást, mégpedig éppen azt, hogy e platformon is ugyanaz az egyszerű bejelentésen alapuló engedélyezési rendszer válik alkalmazhatóvá, ami korábban a sokcsatornás platformokon már jellemző volt. Ezzel együtt számos országban – például Franciaország, Finnország, Svédország – a földfelszíni digitális kapacitások elosztása az analóg frekvenciák elosztásának modelljét követi, azaz a kapacitáselosztás továbbra is az egyes műsorszolgáltatások piacra lépési eljárásának keretében történik.¹⁶ Más országok – például az Egyesült Királyság, Ausztria, Olaszország, Hollandia, Magyarország – a műsorszolgáltatások piacra lépésének regisztrációhoz kötése mellett a kapacitáselosztás lehetőségét más platformokhoz hasonlóan a földfelszíni platform üzemeltetőjére ruházzák.

A magyar szabályozó által választott megoldás mindemellett mégis kivételesnek mondható, egyrészt azért, mert más országokhoz képest is igen nagy mértékben mondott le a médiarendszer alakításának képességéről, másrészt azért, mert a földfelszíni platform üzemeltetésének minden technikai és műsorértékesítési elemét egyetlen vállalkozás kezébe adta.¹⁷

¹⁵ A földfelszíni platform jelentőségének csökkenése mellett a közösségi hírközlési jog, illetve a műsorterjesztést is érintő távközlési liberalizáció szintén jelentősen csökkenti a szabályozónak azt a lehetőségét, hogy jogi eszközökkel garantálja a hozzáférést valamely műsorterjesztési hálózathoz.

¹⁶ Az egyes országok szabályozási megoldásairól összefoglalóan: *Public policy treatment...* [2005].

¹⁷ A földfelszíni digitális átállás hazai problémái jelentős részben szabályozási eredetűek. A multiplex-pályáztatás hazai szabályozásában a médiapiaci versenyt hátrányosan befolyásoló tényezők a következők. *I.* A pályázati eljárás szabályozása nem garantálja az eljárás egészének átláthatóságát, széles teret enged a politikai befolyásolásnak és a kontrollálatlan alkuknak. Az országgyűlési eseti bizottság bevonását a pályázattal járó eljárásba szakmai szempontok egyáltalán nem indokolják.

A kapacitáselosztás lehetőségéről lemondó más országok néhány műsorszolgáltatást, illetve a kapacitások meghatározott hányadát továbbra is egyedi, kiválasztási eljárásokon alapuló engedélyezés keretében osztják el, és a platformüzemeltetés önálló gazdasági tevékenységként végezhető résztevékenységei is több vállalkozás között oszlanak meg. A kiválasztási eljárásokon alapuló szabályozás részleges fenntartása mellett az a szó, hogy ilyen módon a szabályozó közvetlenül segítheti új szereplő, különösen általános tematikájú, ingyenes műsorszolgáltatást nyújtó vállalkozás piacra lépését olyan esetben is, amikor a kialakult oligopolisztikus piacszerkezet nem kedvezne az ilyen piacra lépésnek. A földfelszíni platform üzemeltetésének megosztása több vállalkozás között pedig korlátozná az egyes vállalkozások piaci erejét, ezzel jobb tárgyalási pozíciót biztosítva a tartalomszolgáltatók számára, és hosszabb távon nagyobb lehetőséget hagyva a platformüzemeltetési piacra való belépésre. Másrészt persze elvileg elfogadható az az érvelés is, hogy minél inkább hasonlít a földfelszíni platform üzemeltetőjének helyzete más platformok (televíziós szolgáltatás kábelen, műholdon, interneten keresztül) üzemeltetőinek helyzetéhez, annál hatékonyabb versenytársává válhat a platformüzemeltetőknek. Az érvelést gyengíti, hogy a földfelszíni platform egyelőre sem az elérhető szolgáltatások, sem az elérhető szolgáltatástípusok tekintetében nem nyújtja azt a széles választékot, amit a versengő platformok – és a sikeres földfelszíni platformok továbbra is a közönség részére ingyenesen elérhető tartalmakra alapozzák üzleti modelljüket.

A PLATFORMÜZEMELTETŐK SZEREPÉNEK ÁTÉRTÉKELŐDÉSE • A földfelszíni platformon végbemenő változások egyúttal élesen rámutatnak arra a folyamatra, amelynek eredményeként a médiaszabályozás súlypontja a műsorszolgáltatókról egyre inkább a médiaértéklánc más szereplőire helyeződik. *Hoffmann-Riem* [2000] a folyamat lényegét abban látja, hogy míg a korábbi médiaszabályozás középpontjában

.....
A médiahatóság teljes mellőzése szintén rendhagyó megoldás más európai országokhoz képest, és a médiapolitikai szempontok háttérbe szorulásának veszélyét jelenti egy olyan pályázati eljárásban, amely a médiarendszer kialakításának fontos eszköze. 2. Szándéka szerint a jogalkotó a multiplex-üzemeltető üzleti modelljét ugyan a lehető legkisebb mértékben kívánta befolyásolni, úgy tűnik azonban, hogy az átgondolatlan továbbítási kötelezettségek, illetve az azok miatt kialakult helyzet korrigálására tett lépések megakadályozzák a gazdasági racionalitás érvényesülését. A törvényi keretek megalkotása és a tényleges pályázati kiírás között a földfelszíni platform pozícióját a szabályozó újraértékelte, ami veszélyezteti a szabályozás következetességét. 3. Az országos analóg kereskedelmi műsorszolgáltatások helyzetét a törvény úgy rendezi, hogy nem veszi figyelembe a szolgáltatások jelentőségét a digitális átállás sikerével kapcsolatban. 4. Sem a szabályozás, sem az NHH és a nyertes pályázó között megkötött hatósági szerződés nem fordít kellő figyelmet a multiplex-üzemeltető és a tartalomszolgáltatók közötti kapcsolat szabályozására. Ez rövid időn belül olyan viták kialakulásához vezetett, amelyek a szabályozás más elemeinek – elsősorban az országos kereskedelmi televíziók átállására vonatkozó előírásoknak, valamint az általános tematikájú új országos műsorszolgáltatásoknak a multiplex-kínálatba történő felvételére vonatkozó vállalásoknak – az érvényesülését is lehetetlenné teszik, és ezzel végső soron a földfelszíni digitális platform sikerét veszélyeztetik.

a műsorszolgáltató állt, akinek a tevékenysége a teljes – a műsorgyártástól a terjesztésig terjedő – médiatevékenység koordinációjára kiterjedt, addig a médiarendszer tagolódásával és új típusú szereplők megjelenésével a műsorszolgáltató koordinációs ereje csökken, és bizonyos koordinációs funkciók más médiapiaci szereplőkhöz kerültek. Mivel ezeknek az új szereplőknek a tevékenysége alapvetően befolyásolja a közönséghez eljutó tartalomkínálatot, és ezzel a közvélemény és az egyéni vélemények alakítását, a plurális médiarendszer kialakítására vonatkozó szabályozás alá kell vonni (*Hoffmann-Riem* [2000] 110. o.). Gibbons szerint ugyanakkor mindössze arról van szó, hogy a korábbi – az értékesítési lánc egészét integráló „műsorszolgáltatókból” álló – médiarendszerhez képest most „a médiatartalmak fölötti kontroll kritikus pontjai különösen jól láthatóvá váltak” (*Gibbons* [2004] 72. o.). Mindkét megközelítésből az következik, hogy a médiaszabályozásnak nem magához a műsorszolgáltatáshoz, hanem mindazokhoz a tevékenységekhez kell kapcsolódnia, amelyeknél a médiarendszernek az alkotmányos mérce szerinti működőképességével kapcsolatos kockázatok jelentkeznek, és amelyeknél a szabályozási célok a legkisebb szabályozói beavatkozással valósíthatók meg.

Különösen fontos szereplői a digitális médiarendszernek a különböző műsor-terjesztési és tartalomértékesítési platformok üzemeltetői (*Fairbairn* [2006] 79. o.). „A sokcsatornás műsor-terjesztésben [...] az a szolgáltató, aki kialakítja az előfizetők által igénybe vehető szolgáltatáscsomagokat, kiépíti a hálózatot, szerződést köt a műsorszolgáltatókkal, nem csupán egyszerű jelátvitelt végez. Ezen szolgáltatások összességében adják a platform üzemeltetését.”¹⁸ A platformüzemeltetés magában foglalja az átviteli hálózat kiépítését és műszaki üzemeltetését, a műsorszolgáltatók és más tartalomszolgáltatók hozzáférési feltételeinek meghatározását, a tartalmak értékesítését a közönség részére (csomagban vagy egyedileg), a fizetős és az interaktív tartalomszolgáltatások működéséhez szükséges technikai és adminisztratív feltételek biztosítását, az ügyfélmenedzsmentet, sőt a fogyasztók ellátását a szükséges vevőkészülékekkel. E résztvevőségek nemcsak funkcionálisan, hanem szervezetenként is elválhatnak egymástól, azaz nem szükségszerű, hogy minden tevékenységet ugyanaz a vállalkozás végezzen.

A kapacitások elosztása a sokcsatornás műsor-terjesztési rendszerek esetében is „az alapjogok szempontjából releváns döntés, mivel az a médiarendszer kialakítását szolgálja” (*Ricker* [1992] 521. o.). A programcsomagokat összeállító platformüzemeltetők médiaszabályozási jelentőségét az adja, hogy a kapacitásokhoz való hozzáférésre, illetve a hozzáférés feltételeire vonatkozó döntéseikkel ők alakítják a közönség számára elérhető tartalomkínálatot. A plurális médiarendszer kialakulásának feltétele tehát az, hogy e hozzáférési döntések az egyes álláspontok képviselőit ne szorítsák ki az egyes platformokról. A digitális médiarendszer szabályozásának arra a kockázatra kell választ adnia, illetve azzal a kockázattal kell arányos eszközöket ta-

¹⁸ Indokolás a műsor-terjesztés és a digitális átállás szabályairól szóló 2007. évi LXXIV. törvényhez.

lálnia, hogy a médiarendszer egészének pluralizmusa a tartalomszolgáltatók kellően nagy száma és a tartalomkínálat sokszínűsége ellenére is csorbulhat, ha a platform kínálatának összeállítása egyoldalú, egyes véleményekre vagy tartalomtípusokra vonatkozóan – a platformról való kirekesztéssel, illetve a hozzáférés árának, a szolgáltatás minőségének és egyéb feltételeinek meghatározásával – diszkriminatív. „A két érdek között, úgymint a hálózathoz való hozzáférés nyitottsága, illetve a hálózat tulajdonosának a kapacitások értékesítésével kapcsolatos döntési szabadsága, mérlegelni kell, és egyensúlyt kell teremteni.” (*Rossnagel–Hilger* [2002].)

Mindebből az is következik, hogy a digitális médiarendszert végső soron magánfelek közötti magánjogi megállapodások alakítják. Az adott – digitális földfelszíni, kábeles, műholdas vagy egyéb – platform üzemeltetője maga rendelkezik a terjesztési kapacitások elosztásáról, és ennek feltételeit a felek magánjogi jogviszony keretében szabályozzák. Még inkább igaz az a megállapítás, hogy „bár a pluralizmus sokkal inkább politikai, mint gazdasági célkitűzés, megvalósítása jelenleg (és a közeljövőben) elsősorban a piaci erők eredményétől függ” (*Polo* [2007] 151. o.). A plurális médiarendszer kialakítására vonatkozó kötelezettségének az állam az eddigi, alapvetően közjogi eszközök alkalmazása helyett e magánjogi viszonyok megfelelő, arányos befolyásolásával tehet eleget; a digitális médiarendszer szabályozása „a közjogi szabályozás és a magánjogi szerződés sajátos fúziója” (*Feintuck–Varney* [2006] 224. o.). A mediaszabályozás magánjogi jellegének erősödése szükségszerűen a szabályozói mozgástér szűkülésével, valamint a szabályozási eszközök megújulásával jár. Az alapvetően gazdasági kapcsolatok ágazati szabályozására akkor van szükség, ha az adott kapcsolat alkotmányos jellemzői a vállalkozás működését kisebb mértékben korlátozó általános gazdasági jogi, versenyjogi korlátok között nem érvényesülnek.

A digitális médiarendszerben a terjesztési kapacitásokhoz való hozzáférést tehát olyan piacsabályozási eszközök alakítják, amelyek magánjogi viszonyokba avatkoznak bele. A beavatkozás terjedelmét ebben az esetben is a plurális médiarendszer kialakításának mércéje határozza meg. Az egyes műsorszolgáltatásoknak a terjesztési kapacitásokhoz ezért kizárólag akkor van hozzáférési igénye, ha az adott műsorszolgáltatás nélkül sérülne a médiakínálat sokszínűsége. A kapacitásai fölött rendelkező műsorterjesztő hozzáférési döntései ugyanakkor akadályozhatják a sokszínű információkhoz való hozzáférést, és végső soron korlátozhatják a közönség véleményalkotási és véleménynyilvánítási szabadságát. A platformüzemeltetőt terhelő hozzáférési kötelezettségek végső soron nem a tartalomszolgáltatók, hanem a közönség és a plurális médiarendszer érdekeihez igazodnak, és azt a célt szolgálják, hogy az egyéni véleményalkotáshoz szükséges tartalomkínálat minden releváns platformon eljusson a közönséghez.

Ilyen szabályozási környezetben a terjesztési kapacitásokhoz való hozzáférés alapvetően az alábbi, a fejezet következő részeiben tárgyalt szabályozási modelleket követi:

Beavatkozás...	...a műsorszolgáltatás tartalmától függetlenül	...a műsorszolgáltatás tartalmától függően
...a terjesztő piaci helyzetétől függetlenül	megkülönböztetésmentes hozzáférés	továbbítási kötelezettség (<i>must carry</i>)
...a terjesztő piaci helyzetétől függően	korábbi „18-as piac”,* versenyjogi hozzáférés	–

* A tartalom végfelhasználókhöz való eljuttatásához nyújtott műsorterjesztési szolgáltatás piaca.

TOVÁBBÍTÁSI KÖTELEZETTSÉGEK • Az egyik alapmodell, a továbbítási kötelezettséget előíró (*must carry*) modell szerint a jogalkotó a terjesztési kapacitások egy részét fenntartja azoknak a műsorszolgáltatásoknak, amelyek a rájuk vonatkozó szabályozás alapján alkalmasak a vélemények és a kulturális értékek sokszínűségének bemutatására; a kapacitások fennmaradó részével a platformüzemeltető szabadon rendelkezik. E szabályozási elv szerint az adott platform sokszínűségét a kifejezetten e szempont mentén kiválasztott tartalomszolgáltatások kötelező továbbítása garantálja. Azok a tartalomszolgáltatások, amelyekre érvényes a továbbítási kötelezettség (*must carry*) státusa, a közönség számára megismerhetővé teszik az ütköző álláspontokat, és biztosítják a széles körű választás lehetőségét. Mivel az alkotmányos szabályozási cél ezzel teljesül, a platformüzemeltető tevékenységének további korlátozása nem indokolt.

A továbbítási kötelezettségekre vonatkozó szabályzást az *Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 31. cikke harmonizálja. Az irányelv szerint a továbbítási kötelezettségek azokat a műsorterjesztő hálózatokat érinthetik, amelyeket a végfelhasználók jelentős hányada használ a rádió- és televízió-műsorok vételének fő eszközeként. A továbbítási kötelezettségnek ésszerűnek, arányosnak és átláthatónak kell lennie, azt egyértelműen meghatározott közérdekű célokhoz kell rendelni, és rendszeresen felül kell vizsgálni. Az irányelv 2009. évi módosítása alapján a rádió- és televízió-műsorok továbbításának kötelezettsége emellett a kiegészítő – különösen a fogyatékkal élő végfelhasználók hozzáférhetőségét biztosító – szolgáltatások továbbítására is kiterjed.¹⁹

Az irányelv előírja a továbbításra kötelezett szolgáltatók meghatározásának módját, az azonban egyértelmű, hogy a kötelezett terjesztő piaci pozíciója nem befolyásolja a továbbítási kötelezettség kiszabását. Ennek a szabályozásnak a jelentőségét ugyanis éppen az adja, hogy a hírközlés-szabályozás általános elve alóli kivételként lehetőséget biztosít a jogalkotónak arra, hogy jelentős piaci erővel nem rendelkező elektronikus hírközlési szolgáltatókkal szemben is hozzáférési kötelezettséget állapítson meg. Ennek következtében elegendő a különböző hálózattípusok elterjedtségének vizsgálata, az adott hálózattípust üzemeltető egyes vállalkozások helyzete a kötelezettség kiszabását nem befolyásolja.²⁰ A szabályozás

¹⁹ A korábbi szabályozás kapcsolódó kritikáját lásd *Feintuck–Varney* [2006] 229. o.

²⁰ Ezért is alaptalan *Roukens* [2005] véleménye, amely szerint a kötelezett műsorterjesztők körét a versenyjogi erőfölény mintájára, 40 százalékos piaci részesedéshez kötve lehetne meghatározni.

célja nem lehet más, mint azoknak a tartalmaknak az elérhetővé tétele lényegében a közönség egésze részére, amelyek esetében a teljes lefedettséget alkotmányos érvek alátámasztják.

Azzal kapcsolatban, hogy mely szolgáltatók műsoraira írható elő továbbítási kötelezettség, a Bizottság első előkészítő anyaga még azt az álláspontot tartalmazta, hogy a „kábelszolgáltatók nem kötelezhetők olyan műsor továbbítására, amire nem vonatkozik közszolgálati megbízatás” (idézi *Roukens* [2005] 8. o.). A kapcsolódó *CEC* [2002] munkaanyag azonban már megengedőbb ebben a kérdésben, és rögzíti, hogy a továbbítási kötelezettség nem korlátozódik eleve a közszolgálati műsorszolgáltatók műsoraira (7. o.). Ezzel együtt azonban alkotmányjogi szempontból nem vezethető le egyetlen olyan tartalomszolgáltató hozzáférési igénye sem, amely szolgáltató nem teljesít közszolgálati feladatokat. A közszolgálati feladatalkotmányos pozíciójából egyértelműen következik, hogy „a közszolgálati feladatok mellett elérhetőnek kell lennie mindenki számára, függetlenül a tartózkodási helytől és a társadalmi hovatartozástól” (*Hujanen* [2004] 73. o.), azonban közszolgálati feladatokat nem kizárólag az e célból fenntartott közszolgálati műsorszolgáltatók látnak el. A közszolgálati feladat ellátása egy kereskedelmi tartalomszolgáltató részéről olyan többletvállalásnak tekinthető, aminek ellentételezéseként a jogalkotó az adott szolgáltatás részére a közönség egészének elérését biztosítja.

A továbbítási kötelezettség előírását részletesen vizsgálta az Európai Bíróság két határozata. A *United Pan-Europe Communications Belgium SA (UPC), Coditel Brabant SA, Société Intercommunale pour la Diffusion de la Télévision (Brutele), Wolu TV ASBL kontra Belgium C-250/06.* számú ügyben a Bíróság – a 2002. évi hírközlés-szabályozási keret hatálybalépése előtti szabályozási környezetet vizsgálva (*C-250/06. sz. ügy* [2007] 25. bekezdés) – a továbbítási kötelezettség szabályozását a szolgáltatásnyújtási szabadság nem diszkriminatív korlátozásának minősítette, mivel az a továbbítási kötelezettség státusával nem rendelkező hazai szolgáltatásokra éppúgy hátrányos, mint a külföldiekre (uo. 37. bekezdés). Az ítélet megerősítette, hogy a továbbítási kötelezettség előírását közérdeken alapuló kényszerítő okok, azok körében pedig kultúrpolitikai okok igazolhatják (uo. 40–41. bekezdés). A szolgáltatásnyújtás szabadságát korlátozó beavatkozás akkor minősülhet arányosnak, ha a továbbítási kötelezettség státusának elnyerésére vonatkozó előírások megfelelnek a következő követelményeknek (uo. 46–48. bekezdés).

- A szabályozásból minden műsorszolgáltató számára előzetesen ki kell derülnie a státus elnyeréséhez szükséges, konkrétan teljesítendő feltételek jellegének és terjedelmének, valamint a kapcsolódó közszolgálati jellegű kötelezettségeknek.
- Valamely műsorszolgáltatás kizárólag objektíven megítélhető szempontok alapján szerezhet továbbítási kötelezettségre vonatkozó státust. E szempontoknak alkalmasnak kell lenniük a pluralizmus biztosítására, lehetővé téve különösen az országos és a helyi információkhoz való hozzáférést.

- A továbbítási kötelezettség alá tartozó szolgáltatások számára fenntartott csatornák száma nem haladhatja meg nyilvánvalóan a szabályozási célkitűzések megvalósításához szükséges számot.
- A státus elnyerésének szempontjai nem tartalmazhatnak hátrányos megkülönböztetést, azaz különösen nem foglalhatják magukban azt a követelményt, hogy az adott vállalkozásnak a nemzeti területen letelepedettnek kell lennie.

A Bíróság által meghatározott fenti szempontok az egyetemes szolgáltatási irányelv továbbítási kötelezettségre vonatkozó rendelkezésének értelmezését is segítik, különösen a szabályozást megalapozó közérdekű célok kijelölésével, illetve a szabályozás arányosságával és átláthatóságával kapcsolatban. Az egyetemes szolgáltatási irányelv szerinti közérdekű célok nagy valószínűséggel egybeesnek azokkal a szabályozási célokkal, amelyeket a Bíróság közérdeken alapuló kényszerítő oknak minősít.

Az Európai Bíróság a Kabel Deutschland Vertrieb und Service GmbH & Co. KG *kontra* Niedersächsische Landesmedienanstalt für privaten Rundfunk C-336/07. számú ügyben ugyanakkor a továbbítási kötelezettségre vonatkozó státus a tagállami jogalkotó mozgásterét mind a státussal rendelkező műsorszolgáltatások kiválasztásával, mind a továbbítási kötelezettség terjedelmével kapcsolatban meglehetősen szélesen határozta meg. Az ítélet megállapította, hogy az egyetemes szolgáltatási irányelv nem zárja ki azt a szabályozást, ami alapján a kábelhálózat üzemeltetője köteles kínálatába felvenni a földfelszíni sugárzással közvetített műsorokat, megállapította továbbá, hogy az analóg kábelkapacitások egészét lefoglaló hatósági rangsor felállítása „az analóg kábelhálózaton rendelkezésre álló, fennmaradó csatornák kiosztásának rendezésére az alapján, hogy a pályázók mennyiben járulnak hozzá e hálózat kínálatának sokszínűségéhez, alkalmas az említett rendelkezésben foglalt közérdekű célok elérésének biztosítására” (C-336/07. sz. ügy [2008] 51. bekezdés).

A Bíróság szerint, mivel a (digitális) földfelszíni műsorszórással terjesztett szolgáltatások az alapján jutnak földfelszíni műsorszórási lehetőséghez, hogy mennyiben járulnak hozzá a pluralizmushoz és a vélemények sokszínűségéhez, e szabályozás esetében a továbbítási kötelezettség is a pluralizmus és a sokszínűség érvényesítését szolgálja (C-336/07. sz. ügy [2008] 45. bekezdés). A Bíróság ugyanakkor figyelmen kívül hagyta, hogy a földfelszíni platform sokszínűségét szolgáló műsorszolgáltatások az eltérő kínálat miatt nem szükségszerűen, legalábbis nem ugyanolyan mértékben szolgálják a kábeles platform sokszínűségét is, ami nyilvánvalóan nem független az adott hálózaton egyébként terjesztett szolgáltatásoktól. A Bíróság azt sem vizsgálta, hogy a földfelszíni és kábeles platformok egyidejű vétele az egyes háztartásokban mekkora műszaki és gazdasági megterhelést jelentene; ha a különböző platformok igénybevétele nem jelent a háztartásoknak túlzott többletterhet – mint ahogy nagy valószínűséggel ez a tényleges helyzet, hiszen a földfelszíni digitális platformmal kapcsolatos jellemző fogyasztási magatartás annak kiegészítő platformként való igénybevétele –, akkor e továbbítási kötelezettség egyáltalán nem szolgálja a plu-

ralizmust mint közérdekű célkitűzést. A szabályozás arányosságával kapcsolatban a határozat annyit rögzít, hogy a műsorterjesztő működését aránytalanul megnehezítő, gazdasági mozgásterét aránytalanul szűkítő szabályozás sérti a közösségi jogot, de a kábelkapacitások egészének állami elosztása sem jelent minden esetben aránytalan beavatkozást. Az Európai Bíróság állandó gyakorlata szerint ugyanakkor azokat az intézkedéseket, amelyeket valamely tagállam az alapszabadságok korlátozása érdekében a Római Szerződés erre vonatkozó felhatalmazása alapján hoz, a véleményszabadság mint általános jogelv fényében kell megítélni (*C-260/89. sz. ügy* [1991] 45. bekezdés). E feltétel teljesülését a Bíróság akkor állapíthatta volna meg, ha bizonyítottan látja, hogy a médiapluralizmus a műsorterjesztő döntési, kiválasztási szabadságának enyhébb korlátozásával nem valósítható meg. Ha a Bíróság vizsgálta volna e kérdést, nagy valószínűséggel arra jutott volna, hogy a médiapluralizmus enyhébb eszközökkel is garantálható.

A digitális médiarendszerben kézenfekvő az a következtetés, hogy az újabb műsorterjesztési platformok megjelenésével, illetve a médiapiaci verseny erősödésével a továbbítási kötelezettségek szűkítése indokolt (*Roukens* [2005] 19. o.). A terjesztési kapacitások bővülése olyan helyzetet teremt, amelyben „a hálózatüzemeltetők (akik csatornákat és szolgáltatásokat keresnek, hogy fogyasztókat nyerjenek a hálózatuk részére) jobban versengenek a tartalomszolgáltatókért, mint fordítva (ahogy az analóg korszakban volt, korlátozott terjesztési kapacitások mellett)” (*Valcke* [2005] 37. o.). Ezzel együtt a digitális médiarendszerben is maradnak olyan tartalmak, amelyek szabályozási támogatás nélkül nagy valószínűséggel nem jutnának el a közönséghez. Alkotmányosan ezt a jogalkotói kötelezettséget az adott tartalomnak a plurális médiarendszer megvalósításában betöltött szerepe, gazdasági oldalról pedig az érintett tartalom szolgáltatójának gyengébb tárgyalási pozíciója – például a megcélzott közönség viszonylag kis létszáma – teszi szükségessé. E tartalmak támogatása mellett a továbbítási kötelezettségek célja lehet új műsorszolgáltatások piacra lépésének támogatása. A továbbítási kötelezettségre vonatkozó státusz marad ugyanis az egyetlen hatékony szabályozási eszköz, amely a jogalkotót olyan helyzetbe hozza, hogy „jutalmazni” tudja meghatározott műsortartalmi, közszolgálati kötelezettségek vállalását. Az angol szabályozás mintájára²¹ a jogalkotó továbbra is fenntarthat néhány olyan műsor-szolgáltatási lehetőséget, amelyek elnyerését kiválasztáson alapuló pályáztatáshoz, illetve más műsorszolgáltatásokhoz képest szélesebb műsortartalmi kötelezettségek teljesítéséhez köti, ennek fejében viszont garantálja a jogosultságot elnyert szolgáltatók hozzáférését minden továbbítási kötelezettséggel terhelt platformhoz.

²¹ A 2003. évi Communications Act szerinti elosztási kötelezettség a digitális BBC, a Channel 3, a Channel 4, a Channel 5 és az S4C Digital szolgáltatásokra mint a törvényben közszolgálatiként meghatározott szolgáltatásokra terjed ki. E szolgáltatásokat továbbra is egyedi kiválasztási eljárás alapján nyújtják a műsorszolgáltatók.

A HOZZÁFÉRÉSI FELTÉTELEK SZABÁLYOZÁSA • A hozzáférés-szabályozás másik alapmodellje szerint a szabályozó nem meghatározott műsorszolgáltatások részére tart fenn kapacitásokat, hanem a kapacitásokhoz való hozzáférés feltételeit alakítja, ebben az esetben is függetlenül attól, hogy a platformüzemeltető az érintett piacon milyen gazdasági helyzetben van, rendelkezik-e gazdasági erőfölénnyel. A korlátozás arra irányul, hogy a platformüzemeltető minden műsorszolgáltató részére megkülönböztetésmentes hozzáférést biztosítson az adott platformhoz (*Reinemann* [2002] 149. o.). A diszkriminációtilalom azonban kizárólag akkor alkalmas az egyenlő feltételeket meghaladó esélyegyenlőség biztosítására, ha a különböző igénybe vevők lényegében azonos helyzetben vannak. Az egyenlő elbánás nem biztosíthatja azoknak a – helyi, közösségi – szolgáltatóknak a platformhoz való hozzáférést, amelyek gazdaságilag ezeket az egyenlő feltételeket sem képesek teljesíteni, szolgáltatásuk tartalma viszont a véleménypiac sokszínűségének fontos tényezője. Reinemann szerint az egyenlő elbánás a médiaszabályozás keretében kizárólag olyan esélyegyenlőségként értelmezhető, ami alapján a hozzáférést nem formálisan azonos feltételek szerint, hanem a vélemények sokszínűségére tekintettel kell biztosítani (*Reinemann* [2002] 149. o., *Rossmagel–Hilger* [2002] 448. o.). A sokszínűség megvalósítása így adott esetben éppen az egyes tartalomszolgáltatások (pozitív) megkülönböztetésével érhető el. Az esélyegyenlőség előírása a platformüzemeltetőt arra kötelezi, hogy gazdasági teljesítőképességétől gyakorlatilag függetlenül a különböző álláspontokat és értékeket megjelenítő szolgáltatások részére annak figyelembevételével biztosítson hozzáférést, hogy az adott szolgáltatás mennyiben mozdítja elő a platform sokszínűségét (*Reinemann* [2002] 149. o.). E szabályozási megoldás nyilvánvaló kockázata, hogy alapvető jogokat érintően meglehetősen széles mérlegelési jogkört biztosít a műsorterjesztő vállalkozásoknak; e kockázat a megfelelő hatósági felügyelet biztosításával mérsékelhető, de a döntés szubjektív jellege teljes egészében nem kerülhető el.

E szabályozási modell olyan módon is megvalósítható, hogy a jogalkotó a hozzáférés biztosításánál figyelembe veendő – az esélyegyenlőség vagy a megkülönböztetésmentesség általános követelményénél részletesebb – szempontokat rögzít, amelyeket a platformüzemeltető a platformhoz való hozzáférés biztosításánál köteles figyelembe venni. E megoldás esetében – ahogy a korábbi magyarországi szabályozás is mutatja²² – nagy a kockázata annak, hogy a szabályozás átláthatatlanná, a műsorterjesztők és a tartalomszolgáltatók részére egyaránt kiszámíthatatlanná válik.

²² A műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól szóló 2007. évi LXXIV. törvény (Dtv.) úgynevezett „meghatározó műsorterjesztőkre” vonatkozó, 2011. január 1-jén hatályon kívül helyezett rendelkezésében (26. paragrafus) „a nemzeti, etnikai kisebbségi, illetve európai kultúra megőrzését, védelmét” és „a nemzeti, etnikai kisebbségi nyelv ápolását” nagy valószínűséggel bármely külföldi műsorszolgáltatás megfelelően szolgálja, „az állampolgárok tájékozódási és tájékoztatási szükségleteinek kielégítése” pedig jó eséllyel várható bármely dokumentum vagy életmód tematikájú szolgáltatástól. „A vélemények sokszínűségének megőrzését”, illetve „a médiapluralizmust” szolgáló műsorok kategóriája gyakorlatilag elkülöníthetetlen, és műsor-kategóriaként értelmezhetetlen.

HÍRKÖZLÉSI JOGI HOZZÁFÉRÉSI KÖTELEZETTSÉGEK • Az európai hírközlés-szabályozás különösen mélyen avatkozott a médiaszabályozást érintő kérdésekbe akkor, amikor az Európai Bizottság 2003/311/EK számú ajánlása vélhetően *ex ante* hírközlési szabályozást igénylő nagykereskedelmi piacként határozta meg „a tartalom végfelhasználókhoz való eljuttatásához nyújtott műsorterjesztési szolgáltatást” (18-as piac). Az ajánlás annak ellenére érintett piacként azonosította a műsorterjesztési piacot, hogy a keretirányelv vonatkozó – az érintett termék- és szolgáltatáspiacokról szóló első bizottsági ajánlásban feltüntetendő piacok jegyzékét meghatározó – melléklete e piacra nem tartalmaz utalást. A 2007 novemberében közzétett második ajánlás a műsorterjesztési piacot már nem azonosította *ex ante* szabályozást igénylő piacként. A 18-as piac meghatározása azt a bizottsági értelmezést követi,²³ hogy a 2002. évi hírközlés-szabályozási keret kiterjed a műsorterjesztő és a műsorszolgáltató (tartalomszolgáltató) közötti kapcsolat szabályozására is. Ez az értelmezés a műsorszolgáltatók hozzáférési lehetőségeinek és feltételeinek szabályozásában kizárólag a hírközlési jogi eszközök és szempontok érvényesítését teszi lehetővé, és kizárja az ágazati médiaszabályozás lehetőségét. Mivel a szabályozási keret felülvizsgálata során a közösségi jogalkotó a hozzáférési irányelv módosításában (*Hozzáférési irányelv* [2002]) megerősítette a Bizottság eddig is követett értelmezését, abból, hogy az új ajánlás a 18-as piacot (a tartalom végfelhasználókhoz való eljuttatásához nyújtott műsorterjesztési szolgáltatás piacát) nem tartalmazza, nem a tagállami médiapolitikai mozgáster bővülése, hanem éppen annak szűkülése következik: a Bizottság már csak kivételesen, külön hozzájárulás alapján teszi lehetővé a műsorterjesztő és tartalomszolgáltató közötti kapcsolat szabályozását.

A hírközlési szabályozás hatálya alá vont kapcsolatok *ex ante* szabályozására csak akkor kerülhet sor, ha a szabályozóhatóság a hírközlési szolgáltatót jelentős piaci erejű szolgáltatóként azonosítja. Szabályozói beavatkozásra minden esetben a szabályozóhatóság által elvégzett piacelemzés alapján kerül sor, amelynek eredményeként abban az esetben, ha a szabályozóhatóság az előzetes szabályozást igénylő érintett piacon jelentős piaci erejű szolgáltatót azonosít, e szolgáltatóval szemben a törvényben meghatározott, az adott versenyproblémához igazodó egy vagy több kötelezettséget szab ki. A közösségi hírközlés-szabályozás fontos jellemzője a kizárólagosság: azok a médiajogi előírások, amelyek a műsorterjesztő és a tartalomszolgáltató kapcsolatát a közösségi hírközlés-szabályozási keretben nem biztosított szabályozási eszközökkel kívánják rendezni, a közösségi jogba ütköznek. Ha tehát

²³ Ez az értelmezés – úgy véljük – jogilag megalapozatlan. Mivel a hozzáférés eredeti meghatározása szerint azt minden esetben elektronikus hírközlési szolgáltatás nyújtása céljából biztosítja a kötelezett, a műsorszolgáltatás vagy más tartalomszolgáltatás pedig nem elektronikus hírközlési szolgáltatás, ezért a műsorterjesztő és a tartalomszolgáltató közötti kapcsolatrendszerre a közösségi hírközlési jog nem alkalmazható. A felülvizsgált definíció a Bizottság korábbi értelmezését erősíti, ami egyrészt elismerése annak, hogy a normaszöveg korábban nem támasztotta alá a bizottsági értelmezést, másrészt továbbra sem ad egyértelmű eligazítást a kérdésben.

e kapcsolat a hírközlési jog hatálya alá tartozik, akkor kizárólag hírközlési jogi eszközökkel szabályozható.

A piacelemzési és hatósági kötelezettségkiszabási eljáráson alapuló hírközlés-szabályozási megoldás ugyanakkor beilleszthető abba a megközelítésbe, amely szerint arányosnak és alkotmányosnak csak a médium jellemzői által indokolt mértékű beavatkozás minősül. A sokplatformos médiarendszerben ez azt jelenti, hogy szabályozói beavatkozásnak akkor van helye, ha a műsorterjesztési piac működése a vele szembeni alkotmányos elvárásokat azért nem teljesíti, mert a hatékony versenyt valamely jelentős piaci erejű platformüzemeltető akadályozza. Ha ugyanis valamely platformüzemeltető a maga földrajzi piacán nincs kitéve sem vele azonos technológiát, sem valamely alternatív technológiát alkalmazó más üzemeltető versenynyomásának, akkor a hírközlési jogi mérce alapján szabályozási beavatkozást megalapozó jelentős piaci erővel (gazdasági erőfölénnyel) rendelkezik. A más platformüzemeltetők felől érkező versenynyomás következtében viszont az adott vételkörzetben élők számára elérhető valamely alternatív – azaz a tartalomkínálatot és a közönség választási lehetőségét tovább bővítő, az egyoldalú befolyásolás lehetőségét gyakorlatilag kizáró – platform, azaz a szabályozási beavatkozás nagy valószínűséggel alkotmányjogi szempontból is mellőzhető.

A hírközlés-politikai és médiapolitikai célkitűzések összeegyeztethetőségével kapcsolatban figyelembe kell venni a keretirányelvnek azt a rendelkezését, amely a hírközlés-szabályozó hatóságokat felhatalmazza arra, hogy hatáskörükön belül hozzájáruljanak a kulturális és nyelvi sokszínűség, valamint a médiapluralizmus előmozdítását célzó politika végrehajtásának biztosításához (*Keretirányelv* [2002] 8. cikk 1. bekezdés). E rendelkezés tehát a szabályozóhatóság részére nem hoz létre új, a médiát érintő hatáskört, hanem általános felhatalmazást tartalmaz a médiapolitikai, alkotmányos szempontrendszer érvényesítésére. Gyakorlati jelentősége nehezen ítélnélhető meg, mivel az általános felhatalmazást részletszabályok nem konkretizálják. A rendelkezés érvényesítésére elsősorban a műsorterjesztést érintő piacelemzés és kötelezettségkiszabás során, illetve a műsorszórás frekvenciagazdálkodási kérdéseivel kapcsolatban kerülhet sor, érvényesítésének eszköze lehet a hatóságok közötti együttműködés. A hírközlési jogi hozzáférési kötelezettség kiszabható olyan módon, hogy a szabályozóhatóság előírja a „tisztességes” és „ésszerű” hozzáférési feltételek alkalmazását. A kötelezettségkiszabás ilyen módon lehetővé teszi a hozzáférést igénylő egyes tartalomszolgáltatók sajátos helyzetének, különösen a pluralizmus megvalósításában betöltött szerepének figyelembevételét. A szabályozás nem zárja ki továbbá azt sem, hogy a szabályozóhatóság a hozzáférési kötelezettség kiszabásánál kifejezetten figyelembe vegye a hozzáférési kötelezettség előírásának, illetve a kötelezettség hiányának a médiarendszer pluralizmusára gyakorolt hatását. A hozzáférési irányelv lehetőséget ad arra, hogy a hatóság előírja a hozzáférés tisztességes és ésszerű feltételekhez kötését (*Hozzáférési irányelv* [2002] 12. cikk 1. bekezdés). A „tisztességes” és „ésszerű” feltételek – meglehetősen bizonytalan tartal-

muk ellenére – nem lehetnek azonosak az önálló kötelezettségként meghatározott, diszkriminációmentes, minden igénylővel szemben formálisan azonos feltételek alkalmazásával. A hozzáférési kötelezettség ilyen kiegészítését az egyenlő elbánás kötelezettségétől az különböztetheti meg, hogy a hozzáférési feltételek kialakításában szélesebb lehetőséget adnak az igénylő sajátos helyzetének, így akár a pluralizmus megvalósításában betöltött szerepének figyelembevételére.

VERSENYJOGI HOZZÁFÉRÉSI KÖTELEZETTSÉGEK • Hozzáférési és továbbítási kötelezettség előírására versenyjogi alapon is van lehetőség. A versenyjogi tényállások közül a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, valamint az összefonódások ellenőrzése alapozhatja meg ilyen kötelezettség előírását. Annak ellenére, hogy a versenyjogi beavatkozás mindig utólagos, azoknak a tilalmaknak és kötelezettségeknek, amelyek alapján a vállalkozás magatartása *ex post* erőfölénnyel visszaélésnek minősül, a vállalkozás magatartásában folyamatosan érvényesülniük kell (Tóth [2007a] 8. o.). Ha tehát a versenyjog valamely tényállása tiltja a hozzáférés megtagadását, akkor ez közvetve a hozzáférés biztosításának általános kötelezettsége.

A versenyjogi alapú hozzáférés minden esetben gazdasági erőfölényt feltételez. A műsorterjesztő mindaddig gazdasági erőfölényben – gyakorlatilag monopolhelyzetben – van a műsorterjesztés nagykereskedelmi piacán, amíg az alternatív terjesztési technológiákat alkalmazó versenytársak nem nyújtanak olyan szolgáltatást, ami a fogyasztói magatartást is figyelembe véve, a vizsgált műsorterjesztővel gyakorlatilag azonos esélyt biztosít a közönség elérésében. Alternatív platform hiányában saját ellátási területén az a kábelszolgáltató is erőfölényben van, amely mindössze néhány háztartást ér el. Ha viszont a közönség számára a különböző platformok közötti váltás már nem jár túlzott terhekkkel, akkor a tartalomszolgáltatónak az adott platformüzemeltetővel szembeni függősége is enyhül. A tartalomszolgáltató ebben a helyzetben elvileg képessé válik arra, hogy a fogyasztókat azokra a platformokra vonzza, amelyekben szolgáltatása elérhető. Azt azonban nehéz felmérni, hogy ez az elvi lehetőség mikor realizálódhat úgy, hogy akár egy új piacra lépő műsorszolgáltatás is szabadon válasszon a különböző terjesztési hálózatok között.

Gazdasági erőfölénnyel való visszaélésnek minősül az ügylet jellegének megfelelő üzleti kapcsolat létrehozásától való indokolatlan elzárkózás, az egyenértékű ügyletek esetén eltérő, versenyhátrányt okozó feltételek alkalmazása az üzletfelekkel szemben. Ha a diszkrimináció másként nem szüntethető meg, akkor e rendelkezés hozzáférési igényt alapozhat meg (Irion–Schirnbacher [2002] 62. o.). Az Európai Bíróság a C-7/97. számú Bronner-ügyben arra a megállapításra jutott, hogy a vertikális lánc alján (*downstream*) lévő piaci versenytárs hozzáféréseinek megtagadása a vertikálisan integrált szolgáltató esetében akkor minősül erőfölénnyel való visszaélésnek, ha az kiiktatja a versenyt, az elutasítás objektív okokkal nem indokolható, és az adott hálózat (terjesztési szolgáltatás) elengedhetetlenül szükséges az igénylő tevékenységének gyakorlásához, olyan értelemben, hogy nem létezik semmilyen

valós vagy lehetséges helyettesítő megoldás a hálózat használatára (C-7/97. számú Bronner-ügy 41. o.). Nem tekinthető nélkülözhetetlennek a hálózat, ha rendelkezésre áll más, akár kevésbé előnyös terjesztési megoldás, valamint ha nem létezik olyan technikai, szabályozásbeli vagy gazdasági akadály, amely lehetetlenné vagy akár indokolatlanul nehezé tenné a vertikális lánc alján (*downstream*) lévő piaci versenytársak számára párhuzamos hálózat létrehozását és működtetését. A műsorterjesztési platformok erősödő versenyében a nélkülözhetetlenség e kritériumai aligha teljesülnek.

A hozzáférési kötelezettség előírása elsősorban azokban az összefonódási ügyekben merül fel, amelyek eredményeként egy kézbe kerül a tartalomszolgáltatás és a terjesztés (platformüzemeltetés). A vertikális integráció arra készítheti a platformüzemeltetőt, hogy a tartalompiacon a versenytársakkal szemben hátrányosabb hozzáférési feltételeket alkalmazzon (*Tóth* [2007] 24. o.). A hozzáféréstől való elzárkózás, illetve a hátrányos hozzáférési feltételek kialakítása a versenytárs tartalomszolgáltatókat megfosztja attól a lehetőségtől, hogy az adott platformon eljussanak a közönséghez. Ez abban az esetben okoz tényleges versenyhátrányt a versenytárs tartalomszolgáltatóknak, ha az elzárkózó platform a közönség jelentős részét éri el. Az IV/M.0048. számú Vizzavi-ügyben a Vodafone, a Vivendi és a Canal+ olyan közös vállalat létrehozására kérték a Bizottság engedélyét, amely az alapító cégek távközlési és tévélánc-szolgáltatásainak közös portáljaként számos platformon (személyi számítógép, mobil, digitális televízió) tesz internetalapú interaktív tartalomszolgáltatásokat hozzáférhetővé a fogyasztók részére (IV/M.0048. számú ügy 8. bekezdés). A Bizottság megállapította, hogy a közös vállalat versenykorlátozó hatással lenne a tv-alapú internetportálok nemzeti piacának, valamint a mobiltelefon-alapú internetportálok nemzeti és európai piacának fejlődésére. Tekintettel arra, hogy az érintett vállalkozások tevékenysége kiterjed a mobilhálózatok üzemeltetésére, a tartalom-előállításra és a televíziós műsorszolgáltatásra, az összefonódás kizárhatja tartalomszolgáltatók és portálüzemeltetők versenyét (IV/M.0048. számú ügy 32. bekezdés). Az összefonódás engedélyezésének feltételeként a Bizottság előírta, hogy a felek kötelesek a televíziós és mobilplatformhoz megkülönböztetésmentes hozzáférést biztosítani harmadik felek – portálüzemeltetők – részére; az érintett szolgáltatók ehhez vállalták, hogy a felhasználók számára biztosítják azt a lehetőséget, hogy a Vizzavi-portál helyett mobilkészülékük és a csatlakoztató doboz (*set-top-box*) segítségével más portálokat is korlátozás nélkül használhassanak (IV/M.0048. számú ügy 92–98. bekezdés).

HOZZÁFÉRÉS A DIGITÁLIS MŰSORTERJESZTÉS TOVÁBBI SZŰK KERESZTMETSZETEIHEZ • A digitális televíziózás meghatározó jellemzője az értékesítési lánc kibővülése olyan új szolgáltatásokkal, amelyek – a platformüzemeltetőhöz hasonlóan, szervezetenként azzal akár összefonódva – a tartalomszolgáltató és a közönség között sajátos, megkerülhetetlen szűrőfunkciót látnak el. A tartalomszolgáltatóknak a fel-

tételes hozzáférési rendszerekhez,²⁴ az alkalmazási program interfészéhez,²⁵ illetve az elektronikus műsorkalauzhoz²⁶ való hozzáférési lehetősége jelentősen befolyásolja az esélyegyenlőség és a sokszínűség érvényesülését, ezek kialakítása és működtetése ezért nem egyszerűen technikai kérdés. Az érintett szolgáltatások „szűk keresztmetszet-jellege” abból adódik, hogy ezek a digitális televíziós infrastruktúra „ellenőrzésének stratégiai pontjai” (Dermot Nolant idézi *Varney* [2006] 226. o.), és esetükben „olyan szolgáltatásokról van szó, amelyek elérhetősége a hozzáférés feltételei szempontjából közérdekűnek minősül” (*Schulz* [2004] 51. o.).

Annak ellenére, hogy az érintett szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseket a hírközlési irányelvek tartalmazzák, szabályozásuk a hírközlés-szabályozás általános módszerétől jelentősen eltérő elvet követ. Szabályozásukhoz a közösségi jog két eszközt rendel: egyrészt a piaci erőtől függetlenül alkalmazandó tisztességes, méltányos és megkülönböztetésmentes hozzáférés elvét, másrészt az interoperabilitást biztosító nyílt szabványok alkalmazásának támogatását.

A közösségi hírközlési jogi irányelvek e szolgáltatásokat a tisztességes, ésszerű és megkülönböztetésmentes hozzáférés (*fair, reasonable, non-discriminatory, FRND*) elve alapján szabályozzák. Ez a szabályozási elv a szolgáltatás nyújtóját a piaci erejétől függetlenül kötelezi arra, hogy a szolgáltatását igénybe vevő – és e szolgáltatást egyébként, technikai okokból megkerülni nem tudó – minden piaci szereplő részére tisztességes, méltányos és megkülönböztetésmentes feltételekkel tegye elérhetővé a szolgáltatását. E kötelezettséget a hozzáférési irányelv elsősorban a feltételes hozzáférési rendszerek üzemeltetőire vonatkozóan írja elő, de lehetővé teszi, hogy ezt a szabályozási elvet a nemzeti szabályozóhatóságok az alkalmazási programozási és az elektronikus programújságot (*electronic programme guide, EPG*) szolgáltatókra

²⁴ A feltételes hozzáférésű („fizetős”) tartalmak elérhetővé tételét szolgálja a feltételes hozzáférési (*Conditional Access, CA*) modul, ami technikailag a helyreállítás (*scrambling*) során használt kulcs titkosításán és dekódolásán alapul. A feltételes hozzáférési rendszer (*Conditional Access System, CAS*) az az eszköz és technológia, amellyel egy digitális fizetős műsorszolgáltatás kódolható, és amely a szolgáltatáshoz csak az erre jogosult előfizetői kör számára biztosít hozzáférést, dekódolási lehetőséget. A keretirányelv szerint feltételes hozzáférési rendszer olyan műszaki intézkedés és/vagy berendezés, amely egy védett rádió- vagy televízióműsor-szolgáltatáshoz való kódolatlan hozzáférést előfizetéstől vagy más előzetes egyedi engedélytől tesz függővé (*Keretirányelv* [2002] 2. cikk f).

²⁵ Az alkalmazási programozási interfész (*Application Programme Interface, API*) a digitális vevőkészüléket működtető szoftver- és felhasználói alkalmazások (például navigációs eszközök, interaktív alkalmazások) közötti együttműködést biztosító csatlakozó felület. Feladata az alkalmazási programok nyelvének lefordítása a csatlakoztató doboz (*set-top-box*) hardvere által használt kódrendszerre. A keretirányelv az alkalmazási programozási interfészt a műsorszolgáltatók vagy más szolgáltatók által rendelkezésre bocsátott alkalmazások, valamint a digitális rádió- és televíziószolgáltatások vételét szolgáló, továbbfejlesztett digitális televíziós berendezések erőforrásai közötti szoftverinterfészként határozzák meg (*Keretirányelv* [2002] 2. cikk p).

²⁶ Az elektronikus programkereső (*Electronic Programme Guide, EPG*) olyan navigációs eszköz, amely a műsorszolgáltatások és az interaktív szolgáltatások közötti választást teszik lehetővé a felhasználó részére.

is kiterjesszék, amennyiben ez ahhoz szükséges, hogy a közönség a meghatározott digitális rádió- és televízióműsor-szolgáltatásokhoz hozzájusson (*Hozzáférési irányelv* [2002] 5. cikk 1. bekezdés *b* pont).

Ebből az „abszolút, korlátlan hozzáférési kötelezettségből” (*Helberger* [2004] 127. o.) következően a szolgáltatóknak a műsorszolgáltatók hozzáférési igényeinek teljesítésével kapcsolatban nincs döntési szabadságuk. A hozzáférés feltételeinek meghatározását érintő mozgásterük is kizárólag annyiban áll fenn, amennyiben a tisztességes, ésszerű és megkülönböztetésmentes hozzáférési feltételek tartalma nem egyértelmű. A Feintuck–Varney szerzőpáros arra mutat rá, hogy e feltételek pontosabb tartalmát sem a közösségi szabályozás, sem a joggyakorlat nem határozza meg: „e követelmények olyan szabályként jellemezhetők, amely szűkíti a szerződő felek egyébként rendelkezésre álló diszkrecionális döntési mozgásterét, de nem lehet elég jól definiált ahhoz, hogy a feleknek bizonyosságot adjon arra vonatkozóan, hogy hogyan befolyásolja a szabályozás a tárgyalásaik eredményeit” (*Feintuck–Varney* [2006] 226. o.). Ennek következtében nehéz megítélni, hogy e követelmények az adott szolgáltatások hatékony szabályozását jelentik-e. A hírközlési jogi hozzáférési kötelezettséggel kapcsolatban elfogadott értelmezés alapján azonban a tisztességes, ésszerű és megkülönböztetésmentes hozzáférési feltételek a formálisan azonos feltételek biztosításán túl a hozzáférést igénylő sajátos körülményeinek figyelembevételét is lehetővé teszik. Ebben az esetben is nagy felelőssége van a tagállami jogalkotónak és különösen a szabályozóhatóságoknak az alkotmányos szempontok érvényesítésében. Eliza Varney szerint a tagállami végrehajtás „csalódást keltő”, és a nemzeti jogalkotók elmulasztották a sokszínűség garantálásához szükséges intézkedéseket (*Varney* [2006] 236. o.).

Az adott szolgáltatáshoz való hozzáférés lehetősége hozzáférési kötelezettség nélkül is jelentősen bővíthet, ha a szolgáltatás a versenytársak által is ismert és alkalmazható szabványokon alapul. A nyílt szabványokon alapuló platformok egyrészt a szolgáltatások együttműködési képességének (interoperabilitásának), másrészt a fogyasztók választási lehetőségének biztosítékai. A platformok nyitottsága a verseny és a sokszínű médiakínálat kialakulásának egyaránt fontos tényezője, akkor is, ha a szabványosítás egyébként gazdasági kockázatokkal is jár, és a piaci tapasztalatok arra is rámutattak, hogy a nyílt szabvány önmagában, a piaci szereplők összehangolt magatartása és a megfelelő fogyasztói készülékek támogatása nélkül nem garantálja a hatékony piaci versenyt (*CEC* [2006]).

Hozzáférés a tartalmakhoz

A HOZZÁFÉRÉS MÉDIAJOGI, SZERZŐI JOGI ÉS VERSENYJOGI BIZTOSÍTÁSA • A műsorterjesztési kapacitások bővülése nyilvánvalóan a tartalomszolgáltatások számának jelentős növekedésével járt. A médiaértékláncban alapvetően – a tartalomkészítők és a közönség között – közvetítő szerepet betöltő tartalomszolgáltatások (műsorszol-

gáltatások, időszaki lapok, online tartalomszolgáltatások) azonban nemcsak terjesztési kapacitásokra, hanem a szolgáltatásba beszerkeszthető tartalmakra is rá vannak utalva. A tartalom-előállítás piacát az a kettősség jellemzi, hogy miközben egyre olcsóbban egyre több tartalom küzd a fogyasztók figyelméért, a prémiumtartalmak ára folyamatosan nő (*Seabright–Weeds* [2007] 50. o.). A tartalombőségben a figyelem és azzal együtt a haszon a tartalmak kis részére koncentrálódik. A *Seabright–Weeds* szerzőpáros ugyanakkor olyan lehetséges forgatókönyvet is felvázol, ami szerint a választék bővülése olyan mértékben szétaprózza a közönség figyelmét, hogy ennek következtében csökken a minőség biztosítására fordított befektetés, és végső soron csökken a prémiumtartalmakkal elérhető haszon is (uo. 59. o.). A tartalompiacon verseny hosszú távú hatásai egyelőre nehezen kalkulálhatók.

A tartalom-előállítók és a tartalomszolgáltatók közötti kapcsolat szabályozása a médiaszabályozás alkotmányos célkitűzéseit közvetve érinti. Ennek egyik oka, hogy a tartalmak „kapcsolt”, műsorszerkezetbe vagy műsorkatalógusba szervezett értékesítése továbbra is meghatározó üzleti modell, amelyben a plurális médiarendszer kialakítása elsősorban a szerkesztői döntések befolyásolásán keresztül valósul meg. Másrészt a plurális médiarendszer mint alkotmányjogi mérce egyetlen konkrét tartalom esetében sem alapozza meg a közönség igényét az adott tartalom elérésére. Ez alól a közpénzekből készült közszolgálati tartalmak jelentik az egyetlen kivételt, ami az ilyen tartalmakat közlő szolgáltatások esetében, az előzők szerint, továbbítási kötelezettségre vonatkozó előírások alkalmazását indokolják.

Ennek ellenére az európai közösségi médiajog – „az információhoz való jog védelmére” hivatkozva (*Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv* [2010] preambulum 49. bekezdés) – egyes médiatartalmakra vonatkozóan lehetővé teszi annak tagállami előírását, hogy e tartalmakat szabadon hozzáférhető, azaz ingyenes televíziós műsorszolgáltatáson keresztül is elérhetővé kell tenni (uo. 14. cikk). A kötelezettség alá vonható tartalmak az adott tagállam számára társadalmi szempontból kiemelten jelentős események. Ezek meghatározása tagállami lehetőség, és tagállamonként eltérő ugyan az érintett események listája, de minden esetben jelentős sportesemények alkotják annak meghatározó részét (*Összesített intézkedésgyűjtemény* [2008]). A Bizottság a tagállami jegyzékeket megvizsgálja, és a felsorolt eseményeket akkor tekinti társadalmi szempontból kiemelten jelentős eseménynek, ha megfelel a következő szempontok valamelyikének: az esemény a tagállamban széles körben különös visszhangot kelt, nem csupán az adott sport, illetve tevékenység szokásos közönségének fontos; az eseménynek általánosan elismert egyedi kulturális jelentősége van a tagállam lakossága számára, különösen a kulturális önazonosság erősítésében; az ország csapata résztvevője az eseménynek, amely egy nemzetközi jelentőségű verseny vagy bajnokság keretében zajlik; valamint hagyomány, hogy az eseményről ingyenes televíziós közvetítést adnak, amely nagy nézettségnek örvend (*CEC* [2007d]).

A közösségi jogi szabályozás a tartalomhoz való hozzáférés kérdéseit nem rendezi. A tagállamokra bízva annak eldöntését, hogy a hozzáférés a teljes közvetítésre vagy

csak annak egy részére, illetve élő vagy felvételtől történő közvetítésre terjed ki. A szabályozás nem tisztázza, hogy a hozzáférés a közvetítés eredeti jogosultjának műsorjélehez vagy magához az eseményhez történik, utóbbi esetben saját infrastruktúra felhasználásával. E kérdésekkel kapcsolatban a tagállami szabályozások is legfeljebb annyit mondanak, hogy ezeket a szokásos piaci gyakorlatnak megfelelően kell rendezni.

A tartalomhoz való hozzáférés szabályozásának legfontosabb eszköze a szerzői jog. A szerzői jog, illetve a műsorszolgáltatókat megillető szomszédos jog azonban nemcsak korlátozza, hanem egyes esetekben kifejezetten elősegíti a hozzáférést. A szerzői és szomszédos jogok alapvetően a jogosultak kizárólagos rendelkezési jogát biztosítják a védett alkotások fölött. Ugyanakkor a közös jogkezelés rendszerén keresztül a szabályozás e rendelkezési jogot olyan módon korlátozza, hogy egyúttal átlátható és egységes (megkülönböztetésmentes) hozzáférési lehetőséget is biztosít a tartalmat felhasználni kívánó tartalomszolgáltatók részére. A hazai szerzői jogi törvény – összhangban az Európai Unió műholdirányelvével (*Műholdirányelv* [1993]) – kötelező közös jogkezelés alá vonja a nem színpadi irodalmi és zenei művek sugárzással és egyéb módon, ideértve a lekérésre hozzáférhetővé tétel útján történő nyilvánossághoz közvetítését, valamint bármely, műsorban sugárzott mű egyidejű, változatlan és csonkítatlan továbbközvetítését.²⁷ A közös jogkezelés alá vont műtípusok esetében a felhasználók a jogdíj megfizetésével a világregpertoár felhasználására szereznek jogosultságot, anélkül hogy az egyes jogosultak lehetőséget kapnának a különböző felhasználók hozzáférési feltételei közötti differenciálásra.

A művek sugárzásával kapcsolatos kötelező közös jogkezelés nem terjed ki a filmalkotásokra, e művek esetében a tartalomszolgáltató és a filmgyártó, illetve filmforgalmazó közötti egyedi megállapodás határozza meg a hozzáférési feltételeket. Más értékes tartalmak pedig egyáltalán nem is állnak szerzői jogi védelem alatt; ilyen tartalom különösen a sportközvetítés, valamint a különböző televíziós show-k és vetélkedők.²⁸ A hozzáférési feltételek e tartalomtípusok esetében versenyjogi szempontok alapján vizsgálhatók. A versenyjogi gyakorlat a kapcsolódó megállapodások kizárólagos jellegével, valamint a közös értékesítési és beszerzési megállapodásokkal kapcsolatban határozott meg általános elveket (*Tóth* [2008] 226. és köv. o., *Pereira* [2003]). A kizárólagos megállapodások esetén a Bizottság a mentesítés, illetve a jóváhagyás feltételeként határozta meg a megállapodás időtartamának korlátozottságát, a továbbértékesítés rendszerének kialakítását, valamint az érintett platformok körének szűkítését.²⁹ A sportközvetítési jogok közös értékesítése a versenyjogi gya-

²⁷ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény, 26–28. paragrafus.

²⁸ A sportközvetítési jogok engedélyezése a sportról szóló 2004. I. törvény szerint vagyoni értékű jog, amely a sportolót vagy szerződés alapján a sportszervezetet illeti meg; ez egyúttal a közvetítési joggal való rendelkezést is megalapozza. A show-műsorok és vetélkedők estében a szerzői jogi védelmet nem élvező műsorformátum engedély nélküli használata jelleghibitorlásnak minősülhet.

²⁹ Lásd IV/31.734. számú *Film purchases by German television stations-ügy*; COMP/M.2050. számú *Vivendi/Canal+/Seagram-ügy*, COMP/M.2876. számú *Newscorp/Teletú-ügy*.

korlat szerint akkor megengedett, ha legalább a közvetítések egy részénél fenntartja a klubok párhuzamos értékesítési lehetőségét, korlátozza a közvetítési jog időtartamát, a közvetítési jogok értékesítését kisebb csomagokra bontva, ezáltal elvileg több műsorszolgáltató, sőt több terjesztési platform részére, nyílt pályázat alapján teszi lehetővé.³⁰ A közös tartalombeszerzés mentesítésének feltétele a megfelelő továbbengedélyezési rendszer kialakítása.³¹

AJÁNLATTÉTELI KÖTELEZETTSÉGEK • Egyes műsor-szolgáltatási tartalmak a közönség piacán olyan erős pozíciókkal rendelkeznek, hogy e tartalmak nélkül sikeres platformot létrehozni nem lehet. A kapacitásbőség a platformüzemeltetők tárgyalási pozícióját gyengítette, a tartalomszolgáltatókét pedig erősítette. A szerzői jog e probléma kezelésére nem tartalmaz megoldást; a műsorszolgáltatók mint szomszédos jogi jogosultak műsorának nyilvánosságához közvetítése nem tartozik közös jogkezelés alá, ezért a hozzáférés feltételeit minden esetben a terjesztő és a műsorszolgáltató közötti egyedi megállapodás határozza meg. Egyes médiatörvények erre az új egyensúlytalanságra is tartalmaznak szabályozási megoldást: meghatározott tartalomszolgáltatókra ajánlattételi kötelezettséget (*must offer obligations*) rónak. Ennek szükségességét – a műsorszolgáltatók által megszerzett exkluzív közvetítési jogok mellett megjelenő – exkluzív tartalomterjesztési megállapodások gyakorlata is alátámasztja.³² Az angol szabályozás alapján e kötelezettség alapvetően azokat a tartalomszolgáltatókat terheli, amelyek – kereskedelmi műsorszolgáltatóként – közszolgálati kötelezettségeket is ellátnak.³³ Az ajánlattételi kötelezettségek előírása lehet az a médiaszabályozási eszköz, ami hozzájárul a platformok versenyének élénküléséhez, és ezzel elősegíti más tartalomszolgáltatások hozzáférési lehetőségeinek bővülését. E kötelezettségek a sokcsatornás, sokplatformos médiarendszerben az alkotmányos szabályozási célok elérésének alkalmas eszközei.

E szabályozás fő kérdése az, hogy mely tartalomszolgáltatásokat terhelje az ajánlattételi kötelezettség. A szellemi tulajdonhoz való hozzáférés indokolatlan megtagadásának versenyjogi körülményeit a Bizottság először a C-418/01. számú IMS Health Inc *kontra* NDC Health GmbH-ügyben vizsgálta, és a későbbi gyakorlat számára is irányadó módon meghatározta azokat a feltételeket, amelyek mellett a hozzáférés megtagadása erőfölénnyel visszaélésnek minősül. A hozzáférés megtagadása csak a következő kivételes körülmények között minősülhet visszaélésnek:

³⁰ Lásd COMP/C.2-37.398. számú Joint selling of the commercial rights of the UEFA Champions League-ügy, COMP/C.2/37.214. számú Joint selling of the media rights to the German Bundesliga-ügy.

³¹ Lásd IV/32.150. számú EBU/Eurovisions-System-ügy.

³² A német futballszövetség internetprotokoll-alapú közvetítésének kizárólagos jogát megszerezte például a Deutsche Telekom, Belgiumban a vezető telefonszolgáltató a futballszövetség mérkőzéseire technológiásemleges kizárólagos jogot szerzett (ANGA [2007] 3. o.).

³³ Ilyen különösen a Channel 3, a Channel 4 és Channel 5 szolgáltatása (Communications Act 2003, 272. paragrafus).

- az elzárkózás olyan új termék megjelenését akadályozza, amely iránt potenciális fogyasztói kereslet áll fenn,
- az elzárkózás nem indokolt,
- az elzárkózás alkalmas arra, hogy egy másodlagos piacon teljesen kizárja a versenyt.

A COMP/C-3/37.792. és T-201/04. számú Microsoft-ügyben ugyanakkor a Bizottság és az elsőfokú bíróság az addig következetesen alkalmazott feltételeket jelentősen enyhítette, és az erőfölénnyel visszaélés megállapításához elegendőnek találta már a versenytársaknak az érintett piacon való „életképes fennmaradása” akadályozását, az új termék megjelenésének akadályozása helyett a műszaki fejlesztés korlátozását, és nem fogadta el objektív indokként az erőfölényes vállalkozás innovációs hajlandóságának visszavetését (lásd *Nagy* [2006], *Tóth* [2007], *Tóth* [2008]).

A kifejezetten a médiatartalmakat érintő, de az IMS Health-ügyben kialakított elveket követő versenyjogi jogalkalmazásban az ajánlattételi kötelezettség előírásának feltétele a vertikális integráció, azaz az, hogy az érintett műsorszolgáltató egyúttal a műsorterjesztési piacon is nyújtson szolgáltatást. A C-241/91. és C-242/91. számú Magill-ügyben az Európai Bíróság a nélkülözhetetlen eszközök elve alapján határozta meg azokat a feltételeket, amelyek valamely szerzői jogilag védett tartalomhoz való hozzáférést megalapoznak (összefoglalóan lásd a C-7/97. számú Bronner-ügy 40. bekezdés.). Eszerint az elzárkózás a tartalomhoz való hozzáféréstől akkor sérti a versenyjogot, ha olyan terméket érint, amelynek szolgáltatása elengedhetetlenül szükséges a hozzáférést igénylő tevékenységének gyakorlásához, méghozzá olyan értelemben, hogy e szolgáltatás nélkül a tevékenység végzése az igénylő oldalán lehetetlenné válik, a hozzáférés megtagadása olyan új termék megjelenését akadályozza meg, amelyre a fogyasztók részéről potenciális kereslet van, az elzárkózás nem indokolható objektív megfontolásokkal, és kizár minden versenyt a másodlagos piacról. A műsorszolgáltatás közönségpiacán rendkívül erős pozíciókkal kell rendelkeznie egy szolgáltatásnak ahhoz, hogy valamely platformon történő továbbításának megtagadása a műsorterjesztési piacon minden versenyt kizárjon; bővülő tartalomválaszték miatt egyre kevésbé valószínű, hogy bármely műsorszolgáltatás ilyen helyzetbe kerüljön.

A COMP/M.2005. számú Vivendi/Canal+/Seagram-ügyben az Európai Bizottság a Vivendi Universal létrehozó fúziót többek között ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a kérelmező vállalja, hogy diszkriminációmentes feltételekkel biztosítja a Seagram tulajdonában lévő Universal által kiadott zeneművek online felhasználását harmadik felek részére. A Newscorp/Telepiù-ügyben a két olasz DTH-szolgáltató fúziójának egyik feltétele volt, hogy a kérelmező a más platformokon működő tévéláncszolgáltatók részére az egyes prémiumtartalmakhoz nem kizárólagos terjesztési engedélyt ad, ezzel erősítve az alternatív platformok versenyét (COMP/M. 2876. számú Newscorp/Telepiù-ügy). Közvetlenül a műsor-szolgáltatási és műsorterjesztési piacot érinti a GVH Versenytanácsának a Chellomedia/Sport1 ügyben hozott

határozata. A Versenytanács a műsorterjesztő és a műsorszolgáltató közötti összefonódás káros versenyhatásaként azonosította a vertikális összefonódásnak azt a következményét, hogy a létrejövő vállalkozás érdekévé válhat az érintett műsorszolgáltatásnak a konkurens műsorterjesztők részére történő értékesítésétől való elzárkózás (Vj-61/2006/26. számú ügy 45. bekezdés). A fúzió engedélyezésének feltételeként a kérelmező négy évre vállalta, hogy indokolatlanul nem zárkózik el az érintett műsorszolgáltatások harmadik felek részére történő értékesítésétől, ha azok készek a piacon szokásos üzleti és műszaki feltételek szerint megállapított, nem diszkriminatív díjat megfizetni, és rendelkeznek a műsorok továbbításhoz szükséges jogi, műszaki és üzleti feltételrendszerrel.

A médiaszabályozási célok a vertikális integrációtól függetlenül is indokolhatják az ajánlattételi kötelezettség előírását. A szabályozás célja lehet egyrészt, hogy minden platformon biztosítsa a sokszínű tartalomkínálatot; ebben az esetben a platform üzemeltetője a közszolgálati szolgáltatások mellett legfeljebb a belső pluralizmust érvényesíteni köteles tartalomszolgáltatókkal szemben léphet fel ilyen igénnyel. *Roukens* szerint a közszolgálati műsorszolgáltatót egyébként ennek kifejezett előírása nélkül is terheli az ajánlattételi kötelezettség, ez ugyanis a közszolgálati funkciók ellátásának, a teljes lefedettség biztosításának a feltétele (*Roukens* [2005] 19. o.). Az ajánlattételi kötelezettséggel követett szabályozási cél lehet másrészt a platformok versenyének előmozdítása, és ezzel közvetve a tartalomkínálat sokszínűségének erősítése. E cél megvalósításához a legnézettebb műsorszolgáltatásokra kell kiterjeszteni az ajánlattételi kötelezettséget; e műsorszolgáltatások jellemzően közszolgálati kötelezettségeket is teljesítenek.

A médiakoncentráció korlátozása

Abban a médiaszabályozási megközelítésben, amely a plurális médiarendszer megvalósításában elsősorban a hozzáférési lehetőségek biztosítására támaszkodik, az ágazati koncentrációsabályozás kiegészítő funkciót lát el. A „beszélők” akadálymentes hozzáférése ellenére ugyanis a „befogadóoldali” koncentráció miatt megghiúsulhat a médiaszabályozásnak az a célja, hogy az egyéni vélemények kialakítása minden (releváns) álláspont mérlegelése alapján történjen. E funkciójára tekintettel és az e funkcióhoz igazodó szabályozási megoldások alkalmazásával indokolt fenntartani az ágazati szabályozást.

Az ágazati médiakoncentráció-ellenőrzés a gazdasági erőfölénytől eltérő, országonként változó médiajogi mérőszámok alapján korlátozza az egyes vállalkozások médiapiaci pozícióit. E mérőszámok általánosságban úgy foglalhatók össze, hogy a médiajogi eszközök alkalmazására azokkal a vállalkozásokkal – nemcsak műsorszolgáltatókkal, hanem mellettük például műsorterjesztőkkel, tartalombeszállítókkal, reklámügynökségekkel – szemben kerülhet sor, amelyek olyan médiapiaci pozíció-

ban vannak, ami lehetővé teszi számukra, hogy a közvéleményt és azon keresztül a közönség egyes tagjainak véleményét egyoldalúan befolyásolják. A médiajogi erőfölény a „figyelem piacán” fennálló erőfölényként értelmezhető. A figyelem piacán közvetlenül az egyes tartalomszolgáltatók tehetnek szert erőfölényre, de a túlzott „figyelemkoncentráció” kialakulásához az értékesítési lánc más szintjeinek szereplői is jelentősen hozzájárulhatnak. A tartalomszolgáltatók szabályozása ezért arra irányulhat, hogy az egyes szolgáltatások, illetve a szolgáltatások összessége az alkotmányos szabályozási céloknak megfelelő tartalomkínálatot állítson elő, az értéklánc más szintjein pedig olyan szabályozási eszközök alkalmazása indokolt, amelyek megakadályozzák, hogy az e szinteken működő vállalkozások helyzetüket az egyes tartalomszolgáltatók közötti, indokolatlan diszkriminációra használják.

A médiajogi beavatkozási küszöbnek nem szigorúbbnak vagy enyhébbnek kell lennie a versenyjogi mércénél, hanem attól eltérő szempontokat kell követnie. A „véleménypiaci erőfölény” fennállásának, illetve az azzal való visszaélésnek a felismerése és kezelése a pluralizmus fogalmának bizonytalanságai miatt meglehetősen esetleges (*Ariño* [2004] 120. o.). A jogalkotó szükségszerűen leegyszerűsíti a véleménypiaci erőfölény azonosításának szempontjait. A szabályozás minősége elsősorban éppen attól függ, hogy e szempontok ténylegesen alkalmasak-e az egyes tartalomszolgáltatók véleményformáló képességének leírására, megőrizve a szabályozás jogalkalmazói végrehajthatóságát. A szabályozás minőségét egyrészt az határozza meg, hogy sikerül-e a vélemények piacán egymást helyettesíteni képes, adott esetben viszont a véleményformálásban különböző súlyú médiumok egységes piacát körülhatárolni, másrészt az, hogy sikerül-e a beavatkozási küszöböt úgy meghatározni, hogy az valóban a véleménypiac egészén „erőfölénnyel” rendelkező vállalkozásokat azonosítsa.

A „véleménypiaci erőfölény” törvényi meghatározásának módja különböző szabályozási megoldásokat követ, amelyek az egyes médiavállalkozások által megszerzett műsor-szolgáltatási engedélyek száma, a médiavállalkozás által elért közönség nagysága vagy éppen a médiapiacon szerzett bevételek nagysága alapján vélelmezi a „véleménypiaci erőfölény” fennállását. A jogalkotó e szabályozási megoldások alapján még akkor is valamely médiapiaci mérőszámon keresztül határozza meg a véleménybefolyásoló erőt, ha egyébként – ahogyan például a német vagy a román szabályozásban – kifejezetten utal arra, hogy a szabályozás a „túlzott véleménybefolyásoló erő” kialakulásának megakadályozását szolgálja. Sőt már az e szabályozási megoldások alapjául is szolgáló piacmeghatározás sem a „vélemények piacát”, hanem egy-egy gazdasági értelemben vett médiapiacot határoz meg, ráadásul a változó fogyasztói magatartás mellett is televízió-központú megközelítésben. A vélemények piaca nem jelenik meg konkrét szabályozási tárgyként, hanem kizárólag közvetetten, a törvényben azonosított médiatermék-piacokból levezetett absztrakcióként értelmezhető. A médiapiaci pozíció viszont legfeljebb közvetve utalhat az adott szolgáltató véleményformáló képességére; e képességnek kétségtávol fontos befo-

lyásolója, de biztosan nem az egyetlen tényezője. A közvélemény befolyásolására való alkalmasság szempontjából ugyanakkor például az sem lényegtelen, hogy az adott szolgáltatás a közönség mely csoportjaihoz jut el, mennyire intenzív az adott tartalom befogadása, egyáltalán milyen tartalom jut el a közönséghez az adott szolgáltatáson keresztül.

A „médiajogi erőfölény” fennállásához és nem az azzal való visszaéléshez kötött, előzetes beavatkozásként, gyakorlatilag piacra lépési feltételként szabályozott médiajogi koncentrációkorlátozás és „médiajogi fúziókontroll” nem magára a sokszínűséget ért sérelemre, hanem – legalábbis a véleményformáló képességet kizárólag valamely médiapiaci pozícióból levezető szabályozási modellek esetében – a feltételezett sérelem egyik lehetséges, „távoli” okára irányul. A szabályozás célja olyan médiapiac kialakítása, amelyen az egyes piaci szereplők nem kerülhetnek olyan piaci pozícióba, ami lehetővé teszi számukra az egyoldalú véleménybefolyásolást, azaz azt, hogy a vállalkozások gazdasági erejükkel a nem gazdasági jellegű kapcsolataikban visszaélnek, elsősorban olyan módon, hogy egyes véleményeket diszkriminálnak. Mivel a médiajogi beavatkozásnak nem feltétele a tényleges visszaélés, azaz az egyes vélemények kiszorítása, ezért nincs is lehetőség annak ellenőrzésére, hogy a meghatározott piaci pozíció ténylegesen lehetővé teszi-e az egyoldalú befolyásolást. A médiakoncentráció ágazati korlátozása összességében egy ideálisnak gondolt piacszerkezettől várja az egyoldalú befolyásolás kockázatának csökkenését. A médiaszabályozásnak a piaci szereplők nagy száma önmagában nem lehet célja, a pluralizmus követelménye végső soron a médiatartalmak, illetve a nyilvánosságra kerülő álláspontok sokszínűségének biztosítására irányul. Az ágazati médiakoncentráció-szabályozás e cél elérésének legfeljebb korlátozottan alkalmas, a sérelem egyik feltételezett okára ható eszköze.

Ha azonban a beavatkozási küszöbként meghatározott piaci pozícióhoz egyéb jogi következmények is fűződnek, nevezetesen olyanok, amelyek az adott szolgáltatásban a belső pluralizmus – azaz az adott szolgáltatáson belüli tartalmi (politikai és kulturális) sokszínűség – erősítésére irányulnak, akkor az *ex ante* szabályozás a piacszerkezetből adódó kockázatok csökkentésén túl már közvetlenül hozzájárul a sokszínűség biztosításához. A véleménypiaci pozíció szerint differenciált intézkedések meghatározásával mind a nem gazdasági jellegű kapcsolatok – „hozzáférés” biztosítása a különböző vélemények képviselői részére –, mind a kulturális sokszínűséget előmozdító gazdasági kapcsolatok befolyásolhatók; ezek az intézkedések tehát a szabályozást a kitűzött célok elérésének alkalmas eszközévé teszik. Ebből olyan szabályozási modell következik, amelyben az egyes tartalomszolgáltatásokkal szemben a „belső pluralizmus” biztosítására irányuló kötelezettségek a szolgáltató pozíciójától függően differenciáltak. A kötelezettségek között a tartalmi, műsorszerkezeti előírások mellett – mint például a harmadik fél részére rendelkezésre bocsátott műsoridő, közszolgálati tartalmak közlésének kötelezettsége, a kiegyensúlyozottság követelménye vagy nyelvi kvóták előírása – hangsúlyosabban megjelenhetnek a szol-

gáltató szervezetét érintő kötelezettségek. A szervezeti kötelezettségek – például egy „műsortanács” felállítása – a belső pluralizmus érvényesítésének közvetett, de semmiképpen nem alkalmatlan eszközei.

Céljai alapján a médiakoncentráció korlátozására irányuló szabályozást nem is szerencsés „ágazati versenyszabályozásnak” nevezni. A hatékony médiapiaci verseny ugyanis e szabályozásnak legfeljebb eszköze, de semmiképpen nem célja. A véleménypiaci verseny hatékonyságát biztosító összetett szabályozási eszközrendszernek arról a részéről van szó, ami a médiapiac szerkezetének, illetve a médiavállalkozások gazdasági kapcsolatainak alakításával törekszik a sokszínűség előmozdítására. A szabályozási célok különbözősége miatt a versenyszabályozás az ágazati koncentrációsabályozás kiváltására nem alkalmas. Sem ebből, sem az ágazati szabályozás fenntartásából nem következik, hogy a jogalkotó a plurális médiarendszer kialakításában ne támaszkodhatna az általános versenyjogra mint szabályozási eszközre, mellőzve a médiajogi eszközöket minden olyan szabályozási kérdés megoldásában, amelyek a versenyjog keretein belül is kezelhetők (*Rinke* [2003] 59. o.). Ilyen kérdés különösen a versenyt korlátozó megállapodások ellenőrzése és a vertikális integráció kezelése. A szabályozási célok különbözősége ellenére az ágazati szabályozás módszere egyre inkább közelít a rugalmas versenyszabályozási módszerekhez.

ÖSSZEGZÉS

A médiarendszer kialakításának fő tényezője a sokcsatornás, sokplatformos médiarendszerben a kapacitások mennyisége helyett az azokhoz való hozzáférés lehetősége. A hozzáférés-szabályozás nem kizárólag a kapacitáselosztás szabályozására terjed ki, hanem általánosságban mindazokat a szabályozási eszközöket magában foglalja, amelyek célja, hogy a korlátozott hozzáférési lehetőségek ne akadályozzák a plurális médiarendszer kialakítását. Korlátozott hozzáférési lehetőségek adódhatnak különösen a kapacitások szűkösségéből, az átviteli kapacitások és egyéb, a közönségelérést befolyásoló eszközök fölött gyakorolt rendelkezési jogból, illetve a hozzáférés műszaki feltételeiből.

A médiapiac szabályozásának eszközeiben jelentős hangsúlyeltolódás megy végbe, egyrészt az ágazati szabályozás, a szűk értelemben vett médiajog felől a gazdasági viszonyok szélesebb körét szabályozó, a vállalkozások gazdasági mozgásterét kisebb mértékben korlátozó eszközök, a hírközlési jog és a versenyjog felé, másrészt a piacra lépés szabályozásától a piacon lévő szereplők piaci működésének szabályozása felé. A sokcsatornás, sokplatformos médiarendszerben a hagyományos médiajogi eszközök folyamatos háttérbe szorulása figyelhető meg. Míg a versenyjog a médiajogi eszközöket kiegészíti, azokkal párhuzamosan alkalmazható, addig a hírközlési jog a hatálya alá vont kapcsolatok kizárólagos szabályozását valósítja meg. A versenyjog szemléletében és – különösen a véleménypiaci erőfölény vizsgálatára, de

a piacmeghatározás tapasztalatainak felhasználásával akár a szabályozás hatályának meghatározására vonatkozóan – módszertanában is mintaértékű a médiaszabályozás számára, és lehetőséget teremt új szabályozási eszközök kidolgozására és kipróbálására. A hírközlési jog jelentőségét az adja, hogy – a kapcsolódó számos értelmezési nehézséget is figyelembe véve – saját hatálya alá vonja a műsorterjesztő és tartalomszolgáltató közötti kapcsolat szabályozását, meghatározva ezzel az igénybe vehető szabályozási eszközöket, illetve alkalmazásuk feltételeit. A konkuráló jogterületekkel szemben a szűk értelemben vett médiajog visszaszorulása részben arra is visszavezethető, hogy annak eredményessége, a plurális médiarendszer megvalósulása – akár más jogterületekkel összehasonlítva is – objektíven aligha mérhető, az egyébként is nagyrészt feltételezések alapján megállapított szabályozási célok megvalósításának konkrét kritériumai általánosságban nem határozhatók meg.

A tanulmányban vázolt szabályozási rendszer főbb elemei a következők. A médiajog legfontosabb eszközét jelentő piacra lépés szabályozása fokozatosan leépül, a korábbi közjogi megoldások helyett magánjogi megállapodások veszik át a médiarendszer kialakításának szabályozását. A szabályozás elsősorban azokra a „szűk keresztmetszetekre” koncentrál, amelyek a magánjogi alapon szerveződő médiarendszerben korlátozzák az egyes platformokhoz való hozzáférést, és ezzel veszélyeztethetik a szabályozási célok megvalósulását. Ebből azonban – különösen a tényleges fogyasztói magatartás figyelembevételével – nem következik a tartalomszolgáltatók működési feltételeit érintő, a pluralizmust biztosító szabályozás teljes visszaszorulása. A hozzáférési feltételeket alakító szabályozást kiegészíti az ágazati mediakoncentráció-szabályozás, amelynek célja, hogy az akadálymentes hozzáférés ellenére a közönség oldalán fennálló, akár tisztán a sikeres működéséből eredő „figyelemkoncentráció” káros hatásait a véleménypiacon „erőfölénnyel” rendelkező szolgáltató szabályozásával orvosolja.

Miközben a kapacitások szűkössége egyértelműen és jelentősen oldódik, a tartalmak piacának alakulása egyelőre nehezen jósolható. A tartalmakhoz való hozzáférés feltételeinek médiajogi, szerzői jogi és versenyjogi alakítása elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a tartalompiac a kizárólagos jogok ellenére is nyitott maradjon. A médiapiac szabályozásának e területét határozzák meg legkevésbé az alkotmányos megfontolások, ezért e területen érvényesülhetnek legtisztábban a versenypolitikai és gazdasági szempontok.

A mediaszabályozás összességében úgy használja a piacszabályozási eszközöket, hogy azokon keresztül alapvetően nem gazdasági, hanem alkotmányos, közérdekű célkitűzéseket kíván megvalósítani. Ennek ugyanakkor nyilvánvalóan haszonélvezője maga a médiapiac is, még akkor is, ha a médiapiaci verseny hatékonysága és az alkotmányos célkitűzések megvalósulása között az összefüggés korántsem közvetlen.

IRODALOM³⁴

- ANGA [2007]: Medien- und Plattformregulierung im Wettbewerb der Übertragungswege. ANGA Verband Deutscher Kabelnetzbetreiber, http://www.anga.de/uploads/media/ANGA-Grundsatzposition_2007.pdf.
- ARIÑO, M. [2004]: Competition Law and Pluralism in European Digital Broadcasting: Addressing the Gaps. *Communications & Strategies*, 54. 97–128. o. http://www.jvnf.org/books/Competition_Law_and_Pluralism_in_European_Digital_Broadcasting.pdf.
- AUDIOVIZUÁLIS MÉDIASZOLGÁLTATÁSOKRÓL SZÓLÓ IRÁNYELV [2010]: Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról, március 10. HL L 95., május 5. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2010L0013:20100505:HU:PDF>.
- C-250/06. sz. ÜGY [2007]: United Pan-Europe Communications Belgium SA és társai *kont-ra* État belge (a Conseil d'État [Belgium] által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem). „EK 49. cikk – Szolgáltatásnyújtás szabadsága – Az egyes kereskedelmi műsorszolgáltatók által sugárzott műsorok közvetítésének kötelezettségét (»must carry«) a kábelszolgáltatókra vonatkozóan előíró nemzeti szabályozás – Korlátozás – Közérdeken alapuló kényszerítő ok – A pluralizmus fenntartása a kétnyelvű régiókban.” <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62006J0250:HU:HTML>.
- C-260/89. sz. ÜGY [1991]: Judgment of the Court of 18 June 1991. Elliniki Radiophonia Tiléorassi AE and Panellinia Omospondia Syllogon Prossopikou v Dimotiki Etairia Pliroforissis and Sotirios Kouvelas and Nicolaos Avdellas and others. Reference for a preliminary ruling: Monomeles Protodikeio Thessalonikis – Greece. Exclusive rights in the matter of radio and television broadcasting. Free movement of goods – Freedom to provide services – Rules on competition – Freedom of expression. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61989J0260:EN:PDF>.
- C-336/07. sz. ÜGY [2008]: Kabel Deutschland Vertrieb und Service GmbH & Co. KG *kontra* Niedersächsische Landesmedienanstalt für privaten Rundfunk (a Verwaltungsgericht Hannover [Németország] által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem). „2002/22/EK irányelv – A 31. cikk (1) bekezdése – Ésszerű továbbítási (»must carry«) kötelezettségek – Olyan nemzeti szabályozás, amely arra kötelezi az analóg kábelhálózatok üzemeltetőit, hogy kábelhálózatukba minden földfelszínen sugárzott tévéműsört felvegyenek – Az arányosság elve.” <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62007J0336:HU:HTML>.
- CEC [2002]: Working Document on ‘Must-carry’ obligations under the 2003 regulatory framework for electronic communications networks and services. Commission of the European Communities. Brüsszel, július 22. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecom/doc/current/broadcasting/working_doc_must_carry.pdf.
- CEC [2006]: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on reviewing the interoperability of digital interactive television services pursuant to Com-

³⁴ Minden link utolsó lekérésének dátuma a kézirat leadásának dátuma: 2010. október 11.

- munication COM(2004) 541. 2004. július 30. COM(2006) 37 final. http://www.ebu.ch/CMSimages/en/BRUDOC_INFO_EN_258_tcm6-42757.pdf.
- CEC [2007a]: Commission Staff Working Document. Accompanying document to the the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on market reviews under the EU Regulatory Framework (2nd report). COM(2007) 401 final, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0401:FIN:EN:PDF>.
- CEC [2007b]: Commission Staff Working Document on Media pluralism in the Member States of the European Union. SEC(2007) 32. 2007. január 16. <http://www.uni-mannheim.de/edz/pdf/sek/2007/sek-2007-0032-en.pdf>.
- CEC [2007c]: Commission Staff Working Document. Explanatory Note. Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the Electronic Communications Sector Susceptible to Ex Ante Regulation in Accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services [SEC(2007) 1438].
- CEC [2007d]: Commission Decision of 16 October 2007 on the compatibility with Community law of measures taken by the United Kingdom pursuant to Article 3a(1) of Council Directive 89/552/EEC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities (Text with EEA relevance) (2007/730/EC), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:295:0012:0027:EN:PDF>.
- CHARISSÉ, P. [1999]: *Die Rundfunkveranstaltungsfreiheit und das Zulassungsregime der Rundfunk- und Mediengesetze*. Lang Verlag, Frankfurt am Main.
- DÖRR, D. [1997]: *Die Rolle des öffentlich-rechtlichen Rundfunks in Europa*. Nomos, Baden-Baden.
- CULTURE, MEDIA AND SPORT [2000]: *Culture, Media and Sport. Second Report. White Paper A New Future for Communications*. Secretary of State for Trade, Secretary of State for Culture, Media and Sport The United Kingdom Parliament website, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmcomeds/161/16102.htm>.
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2002]: *Az Európai Parlament és a Tanács 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról*, március 7. HL L 13/29. kötet 2002. március 7. 367–393. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0022:HU:PDF>.
- ENGEDÉLYEZÉSI IRÁNYELV [2002]: *Az Európai Parlament és a Tanács 2002/20/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások engedélyezéséről*. HL L 13/29. kötet, március 7. 337–348. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0020:HU:PDF>.
- FAIRBAIRN, C. [2006]: *Serving The Public Good in the Digital Age: Implications for UK Media Regulation*. Megjelent: *Richards, E.–Foster, R.–Kiedrowski, T.* (szerk.): *Communications. The Next Decade*. A collection of essays prepared for the UK Office of Communications, 73–86. o. <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/research-publications/comms10full.pdf>.
- FEINTUCK, M.–VARNEY, M. [2006]: *Media Regulation, Public Interest and the Law*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

- GÁLIK MIHÁLY [2009]: A magyar médiapiacok koncentrátsága és a médiakoncentráció ágazati szabályozása. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2008. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 101–146. o.
- GÁLIK MIHÁLY [2003]: *Média-gazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest.
- GÁLIK MIHÁLY–VOGL ARTEMON [2009]: A média koncentrációjának mérése. AKTI Füzetek 38. sz.
- GIBBONS, T. [2004]: Kontrolle über technische Engpässe: Ein Fall für das Medienkonzentrationsrecht? Megjelent: *Die Regulierung des Zugangs zum digitalen Fernsehen*. IRIS Spezial, Strassburg, 65–77. o.
- HABERMAS, J. [1999]: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris, Budapest.
- HAIN, K.-E. [2006]: Regulierung in den Zeiten der Konvergenz. *Wirtschaftsrechtliche und/oder medienrechtliche Steuerung?* *Kommunikation & Recht*, 7/8. sz.
- HELBERGER, N. [2004]: Überblick über die Regulierung technischer Engpässe im Digitalfernsehen im Rahmen der neuen Zugangsrichtlinie. Megjelent: *Die Regulierung des Zugangs zum digitalen Fernsehen*. IRIS Spezial, Strassburg, 127–135. o.
- HITCHENS, L. [2006]: *Broadcasting Pluralism and Diversity: A Comparative Study of Policy and Regulation*. Oxford–Portland, Oregon.
- HOFFMANN-RIEM, W. [2000]: *Regulierung der dualen Rundfunkordnung. Grundfragen*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- HOLZNAGEL, B. [1996]: *Rundfunkrecht in Europa*. J.C.B. Mohr, Tübingen.
- HOZZÁFÉRÉSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/19/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról. HL L 13/29. március 7. 323–336. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0020:HU:PDF>.
- HUJANEN, T. [2004]: Implications for Public Service Broadcasters. Megjelent: *Brown, A.–Picard, R. G.* (szerk.): *Digital Terrestrial Television in Europe*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London, 57–84. o.
- INDEPENDENT STUDY ON INDICATORS [2009]: *Independent Study on Indicators for Media Pluralism in the Member States. Towards a Risk-Based Approach*. K.U.Leuven, ICRI–Jönköping International Business School–Central European University–Ernst & Young Consultancy Belgium, http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/doc/pluralism/study/final_report_09.pdf.
- IOSIFIDIS, P. [2007]: A médiakoncentráció mérési módszerei. Megjelent: *Gálik Mihály* (szerk.): *Tanulmányok a médiakoncentráció szabályozás tárgyköréből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Kézirat, 7–28. o.
- IRION, K.–SCHIRMBACHER, M. [2002]: Netzzugang und Rundfunkgewährleistung im deutschen Breitbandkabelnetz. *Computer und Recht*, 18. 61–68. o.
- JAKUBOWICZ, K. [2007]: Médiapluralizmus és koncentráció. Megjelent: *Gálik Mihály* (szerk.): *Tanulmányok a médiakoncentráció szabályozás tárgyköréből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Kézirat, 141–155. o.
- JÜRGENS, U. [2005]: *Marktzutrittsregulierung elektronischer Informations- und Kommunikationsdienste*. Nomos Verlag, Baden-Baden.
- KERETIRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról. HL L 13/29. március 7. 349–365. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0021:HU:PDF>.

- KÜBLER, F. [2002]: Legitimationsfragen der Medienregulierung. Archiv für Presserecht, Vol. 33. No. 4. 277–283. o.
- MARSDEN, C.–ARIÑO, M. [2004]: From Analogue to Digital. Megjelent: *Brown, A.–Picard, R. G.* (szerk.): Digital Terrestrial Television in Europe. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London.
- MCQUAIL, D. [2003]: A tömegkommunikáció elmélete. Osiris Kiadó, Budapest.
- MŰHOLDIRÁNYELV [1993]: Tanács 93/83/EGK irányelve (1993. szeptember 27.) a műholdas műsorsugárzásra és a vezetékes továbbközvetítésre alkalmazandó egyes szerzői és szomszédos jogi szabályok összehangolásáról. HL L 248/15. október 6. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:17:01:31993L0083:HU:PDF>.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2006]: Nélkülözhetetlen eszközök az USA-ban, a közösségi és a magyar versenyjogban: gyógyír-e az általános szerződés-kötési kötelezettség? Megjelent: *Király Miklós* (szerk.): Európa-jogi tanulmányok 7. ELTE, Budapest.
- NEVER, H. [2007]: Sokszínűség utasításra – a médiarendszer kialakítására vonatkozó szabályozás célszerűsége versenyjog-elméleti megközelítésben. Megjelent: *Gálik Mihály* (szerk.): Tanulmányok a médiakoncentráció szabályozás tárgyköréből. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Kézirat, 53–73. o.
- OWEN, B. M. [2007]: A sikeresség és a hozzáférés fogalmának összekeverése. A tulajdonosi koncentráció „pontos” mérése és szabályozása a tömegmédiá és az online szolgáltatások piacán. Megjelent: *Gálik Mihály* (szerk.): Tanulmányok a médiakoncentráció szabályozás tárgyköréből. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Kézirat, 95–117. o.
- ÖSSZESÍTETT INTÉZKEDÉSJEGYZÉK [2008]: Összesített intézkedésjegyzék közzététele a 97/36/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvvel módosított, a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 89/552/EGK irányelv 3a. cikkének (2) bekezdése alapján (2008/C 17/06). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:017:0007:0010:hu:PDF>.
- PEREIRA, M. M. [2003]: Scope and Duration of Media Rights Agreements: Balancing Contractual Rights and Competition Law Concerns. Communications and EC Competition Law. IBC. 8th Annual Conference, Brüsszel, október 10. http://ec.europa.eu/competition/speeches/text/sp2003_027_en.pdf.
- POLO, M. [2007]: Regulation for pluralism in media markets. Megjelent: *Seabright, P.–von Hagen, J.* (szerk.): The Economic Regulation of Broadcasting Markets. Evolving Technology and Challenges for Policy. University Press, Cambridge, 150–189. o.
- POLYÁK GÁBOR [2007]: Értékelési szempontok a műsorszolgáltatók kiválasztására irányuló eljárásban. A német, az osztrák és a magyar szabályozás összehasonlítása. Médiakutató, 2. sz.
- PUBLIC POLICY TREATMENT... [2005]: Public Policy Treatment of Digital Terrestrial Television (DTT) in Communications Markets. Final Report for the European Commission. Analysys Limited. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecom/doc/library/ext_studies/dttv/final_report_on_dtt_for_the_ec_as_sent_04_10_05.pdf.
- REINEMANN, S. [2002]: Zugang zu Übertragungswegen. Zur Verfassungsmässigkeit der Ausgestaltung privater Fernsehanbieter zu digitalen Übertragungswegen. Frankfurt am Main.
- RICKER, R. [1992]: Kriterien der Einspeisung von Rundfunkprogrammen bei Kapazitätsengpässen in Kabelanlagen. Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht, 11. sz. 521–526. o.

- RINKE, C. [2003]: Zugangsprobleme des digitalen Fernsehens. Duncker & Humblot, Berlin.
- ROIDER, C. [2001]: Perspektiven einer europäischen Rundfunkordnung. Eine Untersuchung der gemeinschaftsrechtlichen Direktiven unter besonderer Berücksichtigung des Pluralismusgebots. Duncker & Humblot, Berlin.
- ROSSNAGEL, A.–HILGER, C. [2002]: Offener Zugang zum digitalisierten Kabel. Realität oder Zielvorstellung? *MultiMedia und Recht*, 7. sz. 445–452. o.
- ROTT, A.–KOHLSCHNEIN, I. [2007]: A médiakoncentráció ellenőrzése Európában: elvek, vitakérdések és kilátások. Megjelent: *Gálik Mihály* (szerk.): *Tanulmányok a médiakoncentráció szabályozás tárgyköréből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány, Kézirat, 119–139. o.
- ROUKENS, T. [2005]: Weiterverbreitung in der EU heute. Megjelent: *IRIS Spezial: Haben oder nicht haben. Must-Carry Regeln*. Europäische Audiovisuelle Informationsstelle, Strassburg, 7–23. o.
- SCHULZ, W. [2004]: Ausweitung der Zugangsverpflichtung auf EPGs und Dienstplattformen? Megjelent: *Die Regulierung des Zugangs zum digitalen Fernsehen*. *IRIS Spezial*, Strassburg, 51–65. o.
- SEABRIGHT, P.–WEEDS, H. [2007]: Competition and market power in broadcasting: Where are rents? Megjelent: *Seabright, P.–von Hagen, J.* (szerk.): *The Economic Regulation of Broadcasting Markets. Evolving Technology and Challenges for Policy*. University Press, Cambridge, 47–81. o.
- TÓTH ANDRÁS [2007a]: Az elektronikus hírközlés és média gazdasági szabályozásának alapjai és versenyjogi vonatkozásai. Oktatási segédanyag, Pécs, Kézirat.
- TÓTH ANDRÁS [2007b]: Az elektronikus média versenyjogi vonatkozásai. *AKTI Füzetek* 16. sz.
- TÓTH ANDRÁS [2008]: Az elektronikus hírközlés és média gazdasági szabályozásának alapjai és versenyjogi vonatkozásai. HVG-Orac, Budapest.
- TÓTH TIHAMÉR [2007]: Az Európai Unió versenyjoga. Complex Kiadó, Budapest.
- VALCKE, P. [2005]: Die Zukunft der Weiterverbreitungspflicht. Megjelent: *IRIS Spezial: Haben oder nicht haben. Must-Carry Regeln*. Europäische Audiovisuelle Informationsstelle, Strassburg, 31–45. o.
- VARNNEY, E. [2006]: Regulating the Digital Television Infrastructure in the EU. Room for Citizenship Interests? *SCRIPT-ed*, Vol. 3. No. 3. <http://www.law.ed.ac.uk/ahrc/SCRIPT-ed/vol3-3/varney.pdf>.

• Gálik Mihály–Pápai Zoltán–Urbán Ágnes •

VITA AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS HÁLÓZATOK SEMLEGESSÉGÉRŐL

Az elmúlt években egyre nagyobb nyilvánosságot kapott a hálózatsemlegességről folyó vita. Ez eredetileg ugyan az Egyesült Államokból indult, és sokak számára úgy is tűnhetett, hogy egy sajátos amerikai szabályozási problémáról van szó, de a kérdés ma már Európában – mind az Európai Bizottságban, mind pedig a nemzeti szabályozóhatóságoknál – is napirenden van. A hálózatsemlegességi vita onnan indult, hogy egyes felhasználók az internet egyenlőségre, szabadságra és innovációra építő ideájával ellenkezőnek ítélték egyes hálózatüzemeltetők diszkriminatív gyakorlatát bizonyos alkalmazások vagy szolgáltatások nyújtóival, illetve felhasználóival szemben. E gyakorlat vagy akár csak a szándék arra hivatkozva jelent meg, hogy az internetszolgáltatók nem képesek kezelni az adatforgalom erőteljes növekedését és az ezzel párhuzamosan bekövetkező, komoly összetétel-változást. Ezekre a kihívásokra a hosszú távú fenntarthatóság és fejlődés érdekében reagálni kell, beruházásokkal és akár új hálózatkezelési gyakorlat kialakításával.

BEVEZETÉS

Az internet az elmúlt években minden mérőszám szerint szédületes fejlődésen ment keresztül: a felhasználók és az alkalmazások számának növekedése, az exponenciálisan bővülő adatforgalom és a tartalmak, szolgáltatások összetételének változása rendkívül dinamikussá teszi a szektort. Az átviteli kapacitás iránti igények rohamos növekedése következtében kialakuló szűk keresztmetszet problémájára a piaci szereplők részben az átviteli infrastruktúra folyamatos bővítésével, illetve tehermentesítésével reagáltak, de emellett megjelentek olyan megoldások is, amelyek rávilágítottak a hálózatüzemeltetők és a hálózathasználók közti markáns érdekkülönbségekre. Az ebből adódó konfliktus kezelésére a hálózatsemlegesség (*net neutrality*) szószólói a szabályozást hívják segítségül, míg az alternatív álláspont szerint a piac és a hagyományos versenyjog alkalmas a felmerülő problémák kezelésére (Pápai–Urbán [2009]).

A konfliktus megértéséhez először érdemes megnézni, mit is értenek az érintettek hálózatsemlegességen. A hálózatsemlegesség szó szerinti értelemben akkor áll fenn, ha az internetszolgáltatók (*Internet Service Provider, ISP*)¹ és a hálózatüze-

¹ Ebben a cikkben a nemzetközi szakmai szóhasználatnak megfelelően használt ISP kifejezés némileg eltér a magyarországi használattól, mivel ezt a szakirodalomban elsősorban az internethálózatot

meltetők minden, a hálózatukon átmenő internetprotokoll-csomagot egyenlően kezelnek. Ebből kiindulva tehát a hálózatsemlegesség megsértéséről beszélünk, ha az internetszolgáltató vagy a hálózatüzemeltető megkülönbözteti az internetprotokoll-csomagokat például azzal, hogy:

- bizonyos internetes oldalak elérhetősége jobb;
- felárat kér bizonyos internetes oldalak jobb minőségű elérhetőségéért;
- bizonyos oldalakat blokkol;
- egyes szolgáltatások vagy eszközök használatáért a versenyránál nagyobb árat kér;
- megakadályozza egyes szolgáltatások vagy alkalmazások elérését;
- díjakat szed a tartalomszolgáltatóktól azért, hogy az elérhesse az előfizetőket (*Carter–Marcus–Wernick* [2008]).

Az interneten alapuló hálózatokra eredendően a hálózatsemlegesség jellemző, aminek háttérében az egyszerű hálózati architektúra áll: bármelyik számítógép képes adatsomagot továbbítani bármely más gépre anélkül, hogy a csomag tartalmát a hálózat ellenőrizné. Egy új alkalmazás vagy új tartalom létrehozásához és terjesztéséhez nem kell engedélyt kérni sem a hálózat üzemeltetőjétől, sem az internetszolgáltatótól. Ez biztosítja az internet alapfilozófiájának megfelelő semlegességet, nevezetesen, hogy a felhasználók, az általuk használt alkalmazások és a hálózatra csatlakoztatott eszközök szempontjából a küldött adatok továbbítása diszkrimináció nélkül, beérkezési sorrendben, az éppen meglévő kapacitás szerint történik. (Ezt nevezik angolul *best effort* eljárásnak, amely során az éppen rendelkezésre álló – tehát nem garantált – erőforrások és hálózati állapotok között törekednek a szolgáltatás teljesítésére.)

A hálózatsemlegesség szó szerint vett elvének megsértésével azonban nyújtani lehetne garantált minőségű (*Quality of Service, QoS*) alkalmazásokat, ami növelné a hatékonyságot, és jóléti² szempontból is pozitív lenne. A szolgáltatásminőségi szintek bevezetésével egyben lehetővé válna az árdiszkrimináció is: az internetszolgáltató vagy a hálózatüzemeltető különböző árakon továbbíthatná a különböző információkat, adatsomagokat, alkalmazásokat. Ez elsősorban olyan szolgáltatások esetében lenne fontos, amelyek érzékenyek a késleltetésre, így a hangalapú szoftverek (például Skype), a videoközvetítés (*video streaming*) vagy online játékok használata során. Ezek esetében kulcskérdés a garantált minőség, hisz a csomagvesztés vagy késleltetés miatt ezek a szolgáltatások funkcionálisan nem használhatók, míg az internetterjedés korábbi szakaszában jellemző szolgáltatások (levelezés, böngészés) esetében egy néhány másodperces fennakadás vagy az átviteli sebesség ingadozása gyakorlatilag észrevehetetlen marad.

.....
üzemeltető telekommunikációs szolgáltatókra használják, s nem a hálózattal általában nem rendelkező, de a hálózati hozzáférés valamilyen formáját igénybe vevő, gyakran alternatív szolgáltatókra.

² Itt természetesen a jólét fogalmát a standard közgazdasági értelemben használjuk.

Az adatforgalom növekedésével és a késleltetésre érzékeny alkalmazások terjedésével a hálózatüzemeltetők számára egyre vonzóbb üzleti lehetőség a különböző forgalomirányítási eljárások alkalmazása. Technikai értelemben ez nem okoz különösebb nehézséget, a hálózatüzemeltetők képesek megkülönböztetni egymástól az egyes küldőket, címzetteket, adatáramokat vagy tartalomtípusokat. Ez egyrészt segíti az elsőbbséget élvező adatcsomagok áthaladását a forgalom torlódása esetén. Másrészt persze ez közvetlen anyagi hasznot is jelenthet a hálózatüzemeltetőknek, hiszen a forgalom tervezésekor lehetővé válna az árdiszkrimináció, vagyis a különböző információk, szolgáltatások továbbítása különböző árakon történhet. A felhasználók szempontjából a forgalom megtervezése árazás nélkül is lehet hasznos, ha az éppen a késleltetésre érzékeny szolgáltatásokat sorolja előbbre, míg az esetleges sebességingadozások, késleltetések olyan alkalmazások esetében fordulnak csak elő, ahol azt a felhasználó nem is érzékeli.

A hálózatsemlegesség szabályozása kapcsán eredetileg két, egymással ellentétes érvrendszer feszült egymásnak, nem függetlenül a piaci érdekektől. Üzleti értelemben a hálózatsemlegesség megsértése a hálózatüzemeltetők és az internetszolgáltatók számára hozhat hasznot, hisz bevételhez juthatnának az elsőbbséget élvező alkalmazások szolgáltatóitól. A hálózatsemlegesség ilyen alapon történő megsértése melletti fő érv, hogy a növekvő adatforgalom infrastruktúra-oldalon folyamatos és jelentős fejlesztéseket igényel, ennek azonban nincs meg egyértelműen a forrása: amennyiben az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók nem vállalnak részt a finanszírozásból, lelassulhat az infrastruktúra fejlesztése. A hálózatüzemeltető számára csak akkor éri meg a jelentős beruházások vállalása, ha megfelelő megtérülési mutatókkal számolhat. Van igazság abban, hogy az alkalmazás oldalán az elmúlt években több, egy évtizede még épphogy csak meginduló (*start-up*) vállalkozás is mára milliárdos vállalatbirodalommal vált (például Google, Amazon), miközben a kiszolgálóhálózatokra nehezedő forgalmi terhelés miatti fejlesztési igény elsősorban nem náluk, hanem az infrastruktúra üzemeltetőinél jelentkezik (*Cave–Crocioni* [2007], *Kocsis–de Bijl* [2007]).

A hálózatsemlegességről folyó vitában a másik oldalt hagyományosan azok az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók képviselik, amelyek az egyenlő elbánás elvében érdekeltek, tehát abban, hogy a hálózatüzemeltetők ne különböztessék meg sem a tartalmakat, sem a szolgáltatókat. Ezzel a hálózatsemlegesség szószólói szerint megmaradna az internet nyílt és demokratikus jellege (*open internet*), de nem csupán filozófiai kérdésekről van szó. Legalább ennyire nyomós érvként hozzák fel a hálózatsemlegesség fenntartása mellett, hogy ennek megsértése visszavetné a további innovációkat: az újító ötletek – megfelelő pénzügyi háttér híján – a jövőben nem feltétlenül jutnának el a fogyasztókhoz. Ennek az álláspontnak a képviselői (például *Lessig–Wu* [2003], *Wu* [2003], *Lessig* [2008]) szerint az internet fejlődése eddig éppen azt bizonyította, hogy az innovációk, különösen az utóbb leginkább sikeresnek bizonyult újítások nem valamiféle „központban”, erős pénzügyi háttérrel

rendelkező vállalatbirodalmakban, hanem a „széleken”, gyakorlatilag a felhasználók által születtek. Közismert ilyen szempontból a Google, a YouTube, a Skype vagy akár a Facebook példája.

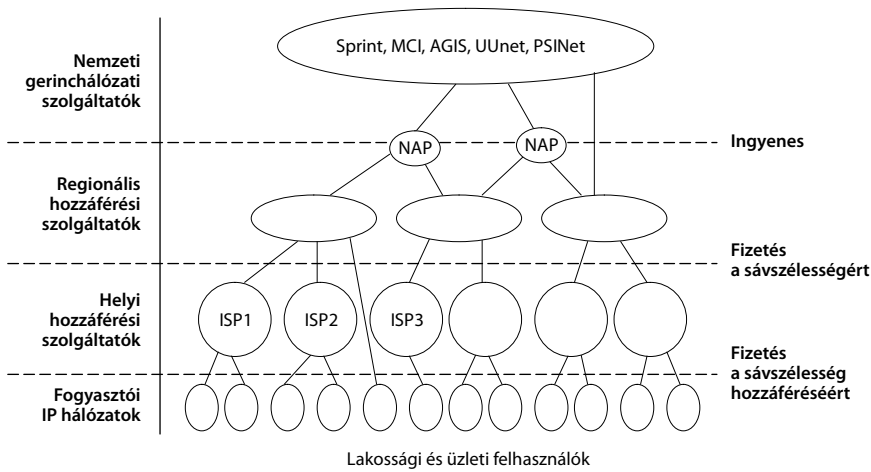
A másik oldal képviselői (például *Yoo* [2005, 2010], *Sidak* [2007]) azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy az internet a forgalom továbbítása szempontjából sosem volt igazán semleges, ha a forgalmon a különböző szolgáltatásokat és nem pusztán a biteket, illetve adatcsomagokat értjük. Egyes szolgáltatások sokkal jobban illeszkednek az éppen meglévő kapacitás szerinti (*best effort*) továbbítás logikájához, míg mások, mint például a hang- vagy a videojelfolyam csak igen kis mértékben viselik el a torlódás miatti késleltetést (*delay*) vagy az átviteli sebesség ingadozását (*jitter*).

AZ INTERNETALAPÚ HÁLÓZATOK ARCHITEKTÚRÁJÁNAK ÁTALAKULÁSA

Az internetvilág szereplői között a hálózat nyilvánossá válása óta sohasem volt egyenrangú viszony. A kilencvenes évek közepétől kommercializálódó internet a kutatókat összekapcsoló, közcélú működtetés időszakából kilépve, egy világos, hierarchikus struktúrát örökölt. Néhány nagy gerinchálózatokhoz kapcsolódtak a regionális hálózatok, s ahhoz a fogyasztókat elérő helyi hálózatok. A nagy internetgerinchálózatok néhány ponton összekapcsolódtak az úgynevezett forgalomcsere (*peering*) megállapodások keretében, ami egy fizetés nélküli forgalomcsere-t jelentett. Ezek voltak az 1. szintű (Tier 1) internetszolgáltatók. A köztük lévő forgalomcsere-megállapodás arra a feltételezésre épült, hogy a forgalom lényegében szimmetrikus. A kisebb, regionális 2., illetve 3. szintű (Tier 2 és Tier 3) internethálózatok mindegyike valamelyik nagy internetszolgáltatóhoz kapcsolódott, a helyi előfizetői hálózatok a regionális hálózatokhoz kapcsolódtak. A regionális hálózatok egymással, illetve a világgal csak az 1. szintű internetszolgáltatókon keresztül kerültek kapcsolatba. Ezek az alacsonyabb szintű internetszolgáltatók azonban az egyértelmű forgalmi aszimmetria miatt nem álltak forgalomcsere-kapcsolatban (*peering*) az 1. szintű internetszolgáltatókkal, hanem tranzitszerződést kellett kötniük a kimenő és bejövő forgalom részükre történő továbbítása érdekében. Az 1. szintű szolgáltatók forgalomcsere-megállapodásai alapján működött a globális internet, az 1. szintű internetszolgáltatók kulcsszerepben voltak, s nyilvánvalóan volt piaci erejük, amit a tranzitmegállapodások során érvényesítettek is (*Yoo* [2010]). Ezt a 2007-ig érvényes felállást mutatja szematikusan az 1. ábra.

Ez a legfelső szinteken összekapcsolódó hierarchikus szerkezet azonban a piaci folyamatok következtében jelentősen differenciálódott és átalakult.³ Az alacsonyabb szintű internetszolgáltatók is kötöttek egymással forgalomcsere-megállapodást

³ Ennek architektúráis vonatkozásairól lásd *Labovitz és szerzőtársai* [2010].

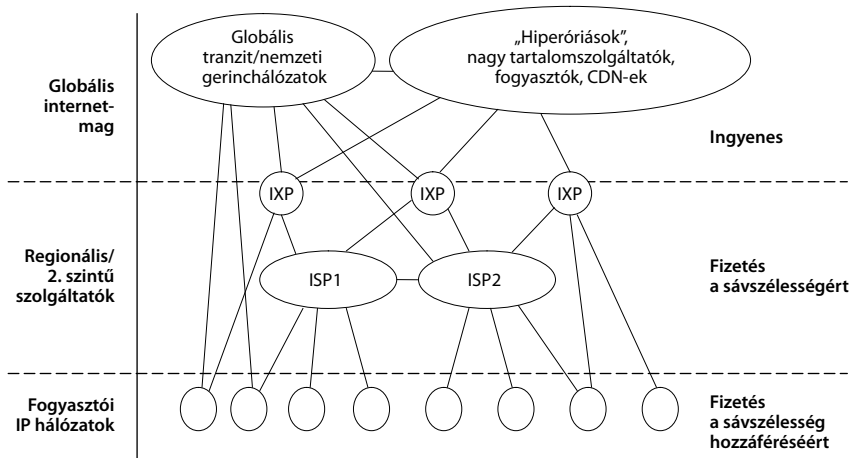

NAP: hálózat-hozzáférési pont (*Network Access Point*), ISP: internetszolgáltató (*Internet Service Provider*).
 Forrás: Labovitz és szerzőtársai [2010] alapján.

1. ÁBRA • Az internet korábban jellemző architektúrája (1995–2007)

annak érdekében, hogy csökkenthessék tranzitkiadásait, s hatékonyabbá váljon a forgalom a nagyobb mértékű összekapcsoltság, az útválasztás lehetőségeinek bővülése miatt. A korábban csak egyetemi és más kutatóintézetekből álló, viszonylag homogén felhasználói kör összetétele az egyéni és különböző jellegű és méretű üzleti előfizetők megjelenésével megváltozott. Ezzel együtt a felhasználások módja is differenciálódott, ami a forgalmi jellemzők változásában is megnyilvánult. Egyes internetszolgáltatóknál inkább a nagyobb s inkább a kimenő forgalmat generáló üzleti szereplők jelentek meg előfizetőként, míg mások esetében inkább a bejövő forgalmat bonyolító lakossági felhasználók. A forgalmi aszimmetria kihatott a hálózati összekapcsolási megállapodásokra, a forgalmi irányokra és volumenekre, s befolyásolta a fejlesztési igényeket is. Az internet mai szerkezete (2. ábra) sokkal komplexebb, s a különböző szintű szereplők súlya és egymáshoz viszonyított tárgyalási pozíciója is sokkal változatosabb lett (Yoo [2010]). Az 1. szintű szolgáltatók piaci ereje csökkent.

A forgalom az alkalmazások és szolgáltatások, valamint az audio-, video- és egyéb formában elérhető tartalom bővülésével évről évre jelentős ütemben nő. A növekvő forgalom a gerinchálózatok és regionális hálózatok szintjén nemcsak az átviteli kapacitás egyébként viszonylag olcsó növelésével, hanem a forgalomátadási pontok növelésével, a forgalomirányítás optimalizálásával is kezelhető. Minden hálózat át-bocsátóképességét a legszűkebb elem határozza meg. Az előfizetőket elérő hálózatok a nagy sávszélességet és/vagy szimmetrikus forgalmat igénylő alkalmazások terjedése miatt azonban szűk keresztmetszetet jelentenek. E hálózatok fejlesztése, az optikai

IXP: internetes forgalomcsere pont (*Internet Exchange Point*), CDN: tartalomszállító hálózat (*Content Delivery Networks*).
 Forrás: Labovitz és szerzőtársai [2010] alapján.

2. ÁBRA • Az internet mai struktúrája

hálózati végpont egyre közelebb vitele az előfizetőhöz az alkalmazott technológiai megoldástól függően differenciált, de mindenképpen jelentős beruházásokat feltételez. A kérdés csak az, hogy a szükséges hálózati befektetéseket megtérítő díjakat optimálisan kitől lehet beszédni. Az előfizetőktől és/vagy a tartalom szolgáltató szereplőktől?

Az internet fejlődése nemcsak a szolgáltatók és a fogyasztók differenciálódásával járt, de a forgalmi terhelés optimalizálása és egyes szolgáltatások minőségének biztosítása érdekében megváltoztatta a korábbi kliensszerver-architektúrát is. Mivel gyakran sok felhasználó igényli ugyanazt a tartalmat, a kliensszerver rendszerben a befutó igények mindig a tároló szervert terhelik meg. A szervert költségek azonban elég alacsonyak ahhoz, hogy ezt a problémát a túlzott és a hálózatot esetleg blokkoló forgalom elkerülése helyett a tartalomtároló szervert kapacitásának többszörözésével és a hálózatban való decentralizált elhelyezésével oldják meg. A hálózati szolgáltatóknak is érdeke bizonyos gyakran keresett tartalmak előfizetőhöz közeli tárolása, még inkább igaz ez azonban a nagy forgalmat bonyolító tartalomszolgáltatók esetében. A nagy forgalmú tartalomszolgáltatók ugyanis – részben a szolgáltatás minősége, részben a hozzáférési és forgalmi költségek megtakarítása érdekében – olyan internet fölötti magánhálózatokat hoztak létre, amelyek a globális internet számos pontján a nyilvános internethez kapcsolódó szerverekből állnak. Ezeket a szervereket egy belső forgalmat bonyolító magánhálózat kapcsolja össze. E tartalomszállító hálózatok (*Content Delivery Networks, CDN*) lehetővé teszik, hogy a fogyasztókat egy viszonylag közeli szerverről szolgálják ki. Ilyen magánhálózatot épített ki

a Google, ilyet használ a Microsoft s a (szélesebb értelemben vett) tartalomvilág számos más szereplője. Ma a YouTube szerverei ott vannak a világ számos pontján, hogy a videoszolgáltatást minél jobb minőségben biztosítsák, s ezáltal vonzó alternatívát kínáljanak a felhasználóknak. A motiváció világos: nehéz elképzelni, hogy valaki gyakran látogatna meg egy olyan videoldalt, ahol túl lassan vagy szakadozva jut hozzá a nézni kívánt videotartalomhoz, s természetesen ilyenre feltölteni sem lenne érdemes. A felhasználók vonzásához biztosítani kell a minőséget. Ha az internet magában nem alkalmas, akkor egy fölötté működő, torlódásokat kikerülő hálózattal és az elérhető tartalom végfogyasztóhoz közeli tárolásával ez hatékonyan megoldható.

Léteznek olyan tartalomszállító hálózatok – mint az Akamai vagy a LimeLight –, amelyek kereskedelmi szolgáltatásként kínálják ezt a lehetőséget a tartalomtulajdonosoknak. Ezek optimalizálják a költségeket, és segítik a szolgáltatásminőséget, amit a fogyasztó is nagyra értékeli. Kialakulásuk csökkentette azt a feszültséget, ami a hálózatok magjában jelentkezett a forgalom elképesztő ütemű növekedése miatt, közelebb hozta a tartalmat (legalábbis egyes szolgáltatókét) a fogyasztóhoz, de nem eléggé, mert a helyi hálózati szakasz továbbra is a legszűkebb keresztmetszet maradt köztük és a lakossági előfizetők között (Yoo [2010]).

A HÁLÓZATSEMLEGESSÉGI VITA ELMÉLETI HÁTTERE

A hálózatsemlegesség ökonómiája

A fogyasztók kereslete az internet-hozzáférési szolgáltatások iránt alapvetően közvetett jellegű, azaz nem magára a sáv szélességre irányul, hanem a fogyasztani kívánt tartalomhoz kapcsolódik. A felhasználónak minimálisan olyan minőségű (sáv szélességű) kapcsolatra van szüksége,⁴ amelyen az általa használt alkalmazások, igénybe vett szolgáltatások és fogyasztani kívánt tartalmak megfelelő minőségben működnek. A sokféle alkalmazás/szolgáltatás/tartalom (összefoglalóan szolgáltatás) és a hozzáférés magas színvonalra kölcsönösen feltételezik egymást. A jobb minőségű hozzáférés feltétele a magasabb sáv szélesség-igényű szolgáltatások fogyasztásának, ugyanakkor az is igaz, hogy a magasabb igényű szolgáltatások iránti kereslet egyértelműen a magasabb sáv szélesség iránti keresletként is megjelenik.

Az internetszolgáltatás olyan távközlési átviteli szolgáltatás, ami kétoldalú platformként működik. Az előfizetők a konkrét szolgáltatásokat kívánják igénybe venni, azaz más előfizetőkkel szeretnének közvetlenül kapcsolatba kerülni (a levelezéstől

⁴ A felhasználók természetesen sokfélék, s bizonyára vannak köztük olyanok, akik számára a nagyobb sáv szélesség, jobb minőség önmagában is értékes, még akkor is, ha a tényleges fogyasztásukhoz kevesebb is elég lenne.

egészen az online játékig), vagy a felkínált tartalomszolgáltatásokat akarják elérni. Az alkalmazás-, illetve tartalomszolgáltatók pedig a közönséghez szeretnének hozzáférni, pontosabban a maguk termékeit, különböző tartalmaikat kívánják a közönség számára elérhetővé tenni. A távközlési hálózatok a két fél találkozásához adnak platformot. Az ilyen platformokat kétoldalú piacnak nevezzük.⁵ Ebben az esetben ráadásul a szolgáltatás nélkülözhetetlen is, mivel az elektronikus kommunikáció csak elektronikus kommunikációs hálózatokon keresztül valósulhat meg.

Ökonómiai szempontból teljesen világos, hogy egy kétoldalú platform esetén többnyire nem vezet optimális eredményre, ha a platformhoz való hozzáférést mindkét oldalon a hozzáférés határköltségéhez igazítjuk. A rossz árazás esetén a platformot túl kevesen vagy túl sokan veszik igénybe. Túl kevés használó esetén kihasználatlan marad a platform, kevesebb lesz a tranzakció, mint lehetne. Ez az állapot nem Pareto-hatékony, így lehetőség van a helyzet javítására anélkül, hogy ebből bármelyik félnek vesztesége származna. A megoldás az árcsökkentés azon az oldalon, ahol az optimálisnál kevesebb szereplő van, amit a másik oldal hozzájárulásának növelése ellensúlyoz. Ha viszont valamelyik oldalon túl sok a használó, akkor zsúfoltság lesz, ami abból adódik, hogy az ebből adódó negatív externália ára nem jelent meg az árban. A zsúfoltság azonban az adott kapacitás mellett alakult ki, s része a piac egyensúlytalanságokon keresztüli fejlődésének. A platform zsúfoltsága ugyanis jelzi a kapacitás korlátozottságát, amit rövid távon a (zsúfolt oldalon érvényesített) hozzáférés árának emelésével lehet kezelni, de egyúttal jelzi a bővítés iránti igényt, a magasabb hozzáférési ár pedig ennek forrását is megteremti.

Az elektronikus kommunikációs platform esetén a hálózatot használó mindkét félnek előnye származik a másik oldal elérhetőségéből. Ha a hálózathoz való csatlakozás egyéni döntés eredménye, a felek a saját költségeiket és hasznukat veszik csak figyelembe, a másikkal okozott haszonnal azonban nem számolnak. Ez az externális hatás nem épül be eleve a döntésekbe. A két fél közötti tranzakcióhoz a platformot biztosító szereplő, a hálózati szolgáltató az, aki a hálózati externália internalizálását elősegítheti.

A hálózatsemlegességi vita azonban nem a távközlési platform igénybevételének szükségességéről és két oldalt összehozó szerepéről szól, hanem a hozzáférés ára-

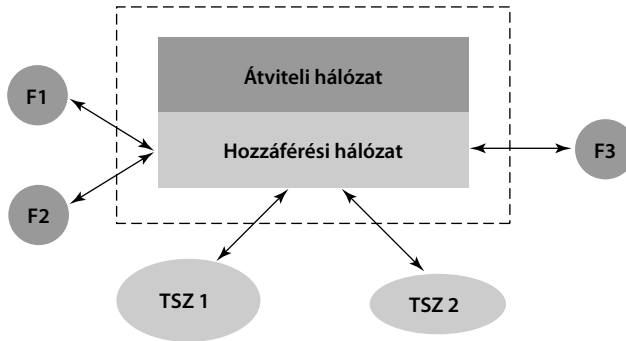
⁵ „Különböző iparágakban találkozunk a »kétoldalú platformokkal«. Ezek az üzleti vállalkozások olyan különböző fogyasztói csoportokat szolgálnak ki, akiknek valami módon egymásra van szükségük, s a kétoldalú platform lényege éppen az, hogy egy közös (reális vagy virtuális) találkozóhelyet biztosít a két különböző fogyasztói csoport tagjai közti interakciókhoz. A kétoldalú platformok elterjedtek a hagyományos szektorokban, mint például a reklámokból fenntartott média, és találkozunk velük az új gazdaság szektoraiban is: a szoftverplatformok vagy az internetportálok esetében. A kétoldalú platformok az egész gazdaságban fontos szerepet játszanak, mert minimalizálják a tranzakciós költséget azon szereplők között, akik éppen abból profitálnak, hogy összejöhetnek.” (Evans–Schmalensee [2007] 152. o.)

zásáról, annak szabadságáról, illetve a két oldal közti forgalom kezeléséről. A vita közgazdasági tartalma azonban nem érthető meg, ha nem foglalkozunk a platform-piac és a platformot használó két oldal szereplőinek dinamikus ösztönzőivel. Az ösztönzők megértéséhez lépésről lépésre kell haladni. Kezdjük először a legegyszerűbb felállással, s utána fokozatosan egyre több olyan jellemzőt veszünk figyelembe, ami a leírást a valós piaci helyzethez közelíti!

Először induljunk ki egy olyan egyszerű piaci kapcsolatból, ahol sok fogyasztó (F) van, adott egy hálózattulajdonos, amelyik a hozzáférési és átviteli szolgáltatást is nyújtja, és egy tartalomszolgáltató (TSZ) van a piacon, amelyik szigorúan csak a tartalomszolgáltatás bevételeiből él. Világos, hogy a tartalomszolgáltatónak addig a mértékig éri meg az előfizetői hozzáférést, illetve a hálózat minőségét támogatni, ameddig a fogyasztók számának növekedése számára profittöbbletet eredményez. Természetesen ez fordítva is igaz lenne, a fogyasztók is támogathatnák a tartalomszolgáltató hozzáférést, ha a tartalomelérés haszna az ő számukra nagyobb lenne. Ebben a felállásban az optimum nem feltétlenül az, hogy mindenki a maga hozzáféréseinek határkötségét fizeti. Az eltérésnek két oka van. A platform monopolista működtetője mindkét féltől olyan árat kérhet, ami összességében a monopolprofitot nyújtja számára. Ez a monopólium létéből következik, tehát más piaci berendezkedés – mondjuk, a hálózatok versenye – esetén nem így lenne. A másik ok az, hogy a platformot használó két fél között a fizetendő díj megosztásának optimumát a keresleti rugalmasságok és az externáliák is meghatározzák.

Általában igaz, hogy ha a tartalomszolgáltató bevétele függ attól, hogy hányan érik el a szolgáltatását, akkor érdekelt lehet abban, hogy a saját hozzáférési díjánál többet fizessen a hálózati szolgáltatónak. Ekkor ugyanis a hálózati szolgáltatónak érdemes kedvezőbb hozzáférési díjat megállapítania az előfizetőknek, hogy növelje a hálózatra csatlakozó fogyasztók számát. Ez az ösztönző hatás a hálózati szolgáltatás piacának szerkezeti jellemzőitől függetlenül érvényesül, azaz a két oldal optimális hozzáférési díjának aránya független attól, hogy monopólium vagy valamilyen mértékű verseny jellemzi a hálózati szolgáltatást. Az ösztönzőkön és az internalizálás lehetőségén az sem változtat, hogy a tartalomszolgáltatók gyakran maguk is egy kétoldalú piaci üzleti modellt működtetnek, azaz nem közvetlenül a fogyasztóktól szedik be a pénzt a tartalomért, hanem ingyen, de reklámokkal egybecsomagolva kínálják azt. A hirdetők fizetnek nekik a fogyasztók eléréseért, akik kapják a reklámokat, viszont nem fizetnek a tartalomért.

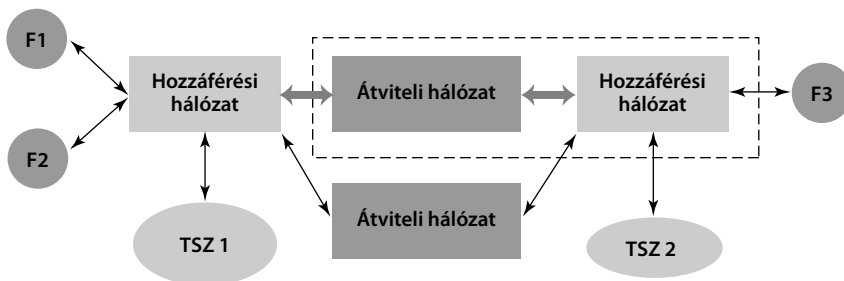
Világosan kell látni, hogy a tartalomszolgáltatókat és a fogyasztókat összehozó platform minősége meghatározó a nyújtott szolgáltatások élvezhetősége és ennek folytán kereslete szempontjából (3. ábra). Ha olyan szolgáltatások jelennek meg, amelyek feltételezik a hálózat jobb minőségét, akkor a hozzáférési árakon keresztül elő kell teremteni a fejlesztés és a kapacitásbővítés forrásait. A minőség iránti fizetőképes kereslet növekedését érzékelve, a hálózattulajdonos beruház, s ennek megfelelően alakítja a szolgáltatás árazását.

3. ÁBRA • Vertikálisan integrált hálózati szolgáltató (monopólium)

Természetesen a statikus mellett dinamikus ösztönzők is működnek. A hálózaton belüli innováció a hatékonyságot növeli. A hálózat szélén pedig a meglévő kapacitásokhoz igazodva, az alkalmazások működésének hatékonysága növekszik. Ha a hálózati és a tartalomszolgáltatás is monopólium, a technológiai lehetőségektől és a véletlentől függ, hogy melyik oldalon hogyan alakul az innováció.

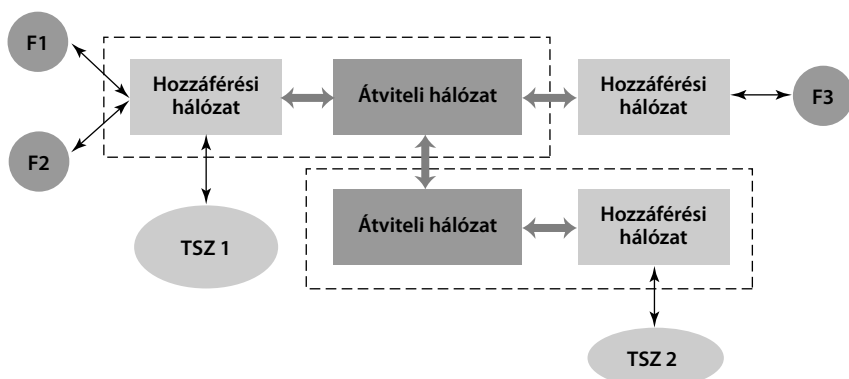
Most oldjuk fel a feltételezéseket! Mi történik, ha megszűnik a hálózati szolgáltatás monopóliuma (miközben marad a vertikális integráció, azaz a hálózatok mind a hozzáférési, mind az átviteli szolgáltatást együtt nyújtják)? A piaci verseny erősségétől függően csökken a profit, ugyanakkor nő az ösztönzés a dinamikus hatékonyságra a hálózatok esetében (4. ábra). A távközlésben azonban nem a végponttól végpontig terjedő, vertikálisan integrált hálózatok versenyeznek, mert a teljes hálózat megkettőzése nem gazdaságos. A társadalom számára jobb az a megoldás, ahol csak ott futnak párhuzamosan a hálózatok, ahol ez gazdaságilag ésszerű és kivitelezhető, s a nem megkettőzhető szakaszokat közösen használják. Mindenki számára minden elérhető, azaz a hálózati externália belsővé tehető, ha a hálózatok összekapcsolása megtörténik.

4. ÁBRA • Verseny az átviteli szolgáltatásban

Az általános összekapcsolás univerzális megoldás a hálózati externália problémájára. Az összekapcsolás mellett azonban sok hálózat működhet horizontálisan, s a vertikális kapcsolatok is sokfélék lehetnek, hisz az összekapcsolás mindenki számára mindenkit elérhetővé tesz. A sok hálózat viszont párhuzamosságot és heterogenitást is jelent. A párhuzamosság általában jó, mert többnyire versenyt jelent, a heterogenitás viszont probléma forrása lehet részben a zökkenőmentes és teljes együttműködés, részben (és főleg) a szolgáltatásminőség szempontjából.

Bennünket a tagoltság következményei közül most az érdekel, hogyan működnek a dinamikus ösztönzők ebben a felállásban. Ha a hálózatnak több gazdája van, a minőségről való döntés nem lesz egy kézben. Az egyik végponttól a másikig haladó forgalom több hálózaton is keresztülmehet, s a minőséget mindig a leggyengébb láncszem, a legszűkebb keresztmetszet határozza meg (5. ábra). Minden szakasz tulajdonosának fejlesztése, kapacitásbővítése csak az ő hatékonyságát és minőségét javítja, ám ez a hálózat egészén csak akkor látszik meg, ha mindenki így tesz. A hálózat minősége olyan közjószág – vagy legalábbis klubjószág –, ami, ha nem is az összes, de legalább egy kritikus számú szereplő működésének, fejlesztésének összehangolását igényli. Szolgáltatásminőségre vonatkozó megállapodások nélkül azonban mindenki csak a saját szolgáltatásáért tud garanciát vállalni. Ott is csak akkor, ha a forgalom nem ütközik a kapacitás adta keretekkel.

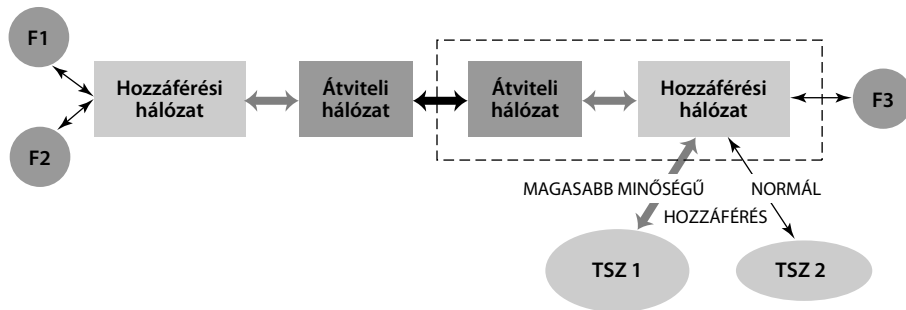

5. ÁBRA • Versenyző heterogén hálózatok

Az alkalmazás- és a tartalomszolgáltatók is sokfélék lehetnek, a különböző szolgáltatások piaci értelemben versenyezhetnek egymással, vagy lehetnek komplementerek, s többnyire semlegesek. Ha a hálózat kapacitása akár csak átmenetileg is szűkösnek bizonyul, torlódás következik be. Torlódás esetén azonban minden forgalom versenyez minden másikkal. A szolgáltatások heterogenitása abban is megnyilvánul, hogy egyes szolgáltatások érzékenyek az efféle konfliktushelyzetre, míg mások kevésbé.

Jóléti szempontból az a jobb megoldás, ha az átvitelre érzékenyebb szolgáltatások ilyen torlódási helyzetben előnyt élveznek a késleltetésre kevésbé érzékenyekkel szemben. Ami természetesen azt is jelentheti, hogy a platform használatának költsége számukra magasabb lehet. A magasabb hozzáférési ár az átvitt csomagnak adott elsőbbségért csak akkor érvényesíthető, ha annak tartalma értékesebb is a fogyasztók számára. A piaci logika azt diktálja, hogy a fogyasztói és/vagy a tartalomszolgáltatói oldalon ilyenkor fizetnie kell, s érdemes is fizetnie a szolgáltatásminőség garantálásáért.⁶ A tartalomszolgáltatók azonban igen sokfélék a tekintetben is, hogy milyen szolgáltatást kínálnak, a termék az életpályájának milyen fázisában van, a cégnek milyen a piaci ereje (a fogyasztóval, illetve a hálózati szolgáltatóval szemben), milyen hozzáférésük van a finanszírozáshoz, stb.

Egyesek inkább képesek megfizetni a kapacitás korlátozottsága esetén a magasabb hozzáférési díjakat, míg mások kevésbé. Ha a kapacitás szűkös, egyeseknek inkább lehetősége van, és meg is éri számukra, hogy megvásárolják maguknak a jobb minőséget, de csak akkor, ha valóban szűk keresztmetszet van az átvitelben. A differenciálással saját szolgáltatásukat előnyhöz juttathatják a tartalomszolgáltatások versenyében. Ha az átvitel minősége extrafizetés nélkül is biztosítható, a szolgáltatók inkább nem fizetnek a szolgáltatásminőségért, mert a minőségi versennyel saját profitjukat csökkentik (Sidak [2007]), miközben a versenypozíciójuk nem javul. Ha a kapacitás szűkös, akkor viszont a minőségi differenciálás előnyhöz juttatja azt, aki hajlandó fizetni érte (6. ábra).

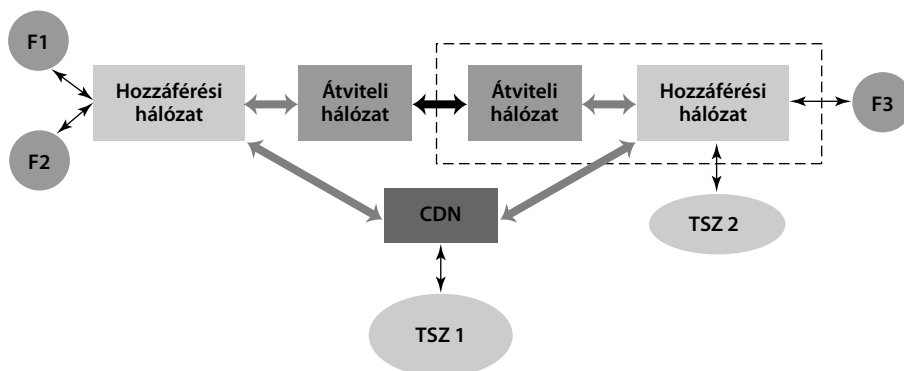

6. ÁBRA • Minőségileg differenciált hozzáférés

A minőségi differenciálás nem feltétlenül csak az átviteli szolgáltatótól igénybe vett elsőbbség segítségével történhet. Jó példa erre a tartalomszállító hálózatok megjelenése és rohamos térhódítása. Egyes tartalomszolgáltatók számára költségsem-

⁶ Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne életképes egy olyan szolgáltatás, ami ugyan érzékeny az átvitel minőségére, de olyan kedvező árú, hogy sokan akkor is igénybe veszik, ha egyébként bizonytalan, de általában elfogadható a minősége. Tipikusan ilyenek a nyilvános internetet használó, internetalapú hang- és videotelefon-alkalmazások.

pontból kedvezőbb, és a minőség felett is nagyobb ellenőrzést biztosít az a megoldás, hogy a viszonylag olcsó és versenyző – nagy távolságú átvitel piacára épülő – tartalomszállító hálózatokat hoznak létre, vagy annak szolgáltatását veszik igénybe az elsőbbség megvásárlása helyett (7. ábra). Az osztott tartalom ilyen elhelyezésével elég közel kerülhetnek a megcélzott fogyasztókhöz, így a szolgáltatás minősége csak a fogyasztói hozzáférési szakasz kapacitásától függ, s a forgalomnak nem kell több heterogén hálózat határán átlépnie. Aki megengedheti ezt magának, komoly versenyelőnyre tehet szert.

7. ÁBRA • Tartalomszállító hálózatok – a tartalom fogyasztóhoz közelítése

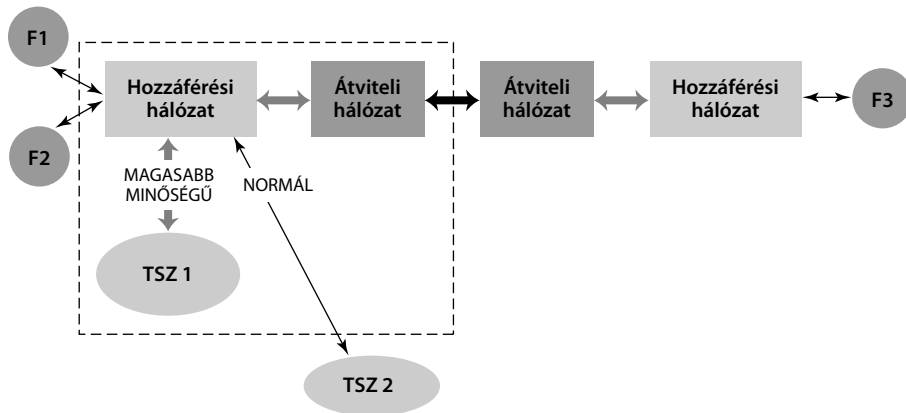
Van, amikor az átviteli hálózat kapacitása szűkös, ez azonban fejlesztő beruházásokkal általában bővíthető, s ezek a helyzetek – ha a beruházások megtérülése egyébként biztosított – alapvetően ideiglenesek. A hozzáférési hálózati szakasz kiépítése azonban több problémát rejt magában. Míg az átviteli szakaszok jelentős beruházási és működtetési költsége nagy mennyiségű forgalomra, azaz sok felhasználásra terhelhető, addig az előfizetői hozzáférés költsége sokkal kevesebb felhasználó között oszlik meg, s a hálózatok beruházásainak megtérülése sokkal hosszabb időt vesz igénybe. Ebben a szegmensben a verseny is kisebb. Ráadásul az is előfordulhat, hogy technológiai okokból a kapacitás ténylegesen is korlátozott, mint például a vezeték nélküli technológiák esetében. Ilyen helyzetben a szűkösség huzamosabb ideig fennállhat, s megszüntetése nem csak pénzügyi kérdés lehet.⁷

A hálózatsemlegesség egyes képviselői nem számolnak, mások pedig taktikai okokból vagy pusztán demagógiából nem kívánnak foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy melyek a reális kezelési lehetőségei a kapacitások átmeneti és tartós korlátozottságának. Ökonómiai szempontból világos, hogy szűkösség esetén rövid távon

⁷ A mobilhozzáférés esetében technológiai (nincs az elérhetőnél hatékonyabb technológia) vagy szabályozási (nincs elég frekvencia) okokból tartósan szűkös lehet a hálózatok kapacitása.

érdemes előnyben részesíteni a fogyasztók által a fizetési hajlandóságon keresztül is értékelt szolgáltatásokat, illetve szolgáltatókat, mert ez jólétnövelő hatású, és sok esetben az elsőbbségért fizetett díj megteremti a kapacitásbővítés forrását is. Ha a hálózati szolgáltatásban érvényesül a verseny, akkor nem alakítanak ki mesterségesen szűkösséget, nincs lehetőség visszaélésre. Ha mégis előfordulna visszaélés, az olyan műszaki vagy gazdasági problémát jelez, amit kezelni kell.

A hálózati szolgáltatók versenyé híján könnyen előállhat szűkösség az átvitelben, ami káros árdiszkriminációra is felhasználható: ilyen esetben szükség lehet a szabályozásra. Itt sem a rangsorolás vagy a tartalomszolgáltatótól a jobb minőségért kért magasabb hozzáférési ár a probléma, hanem az, ha a hálózati szolgáltató visszaél erőfölényével. A másik olyan eset, amikor a tartalomszolgáltatót indokolatlanul érheti hátrány, amikor a hálózati szolgáltató vertikálisan integrált kapcsolatban áll az alkalmazás-, illetve a tartalomszolgáltatóval (8. ábra), s a független tartalomszolgáltató szolgáltatása ennek az integrált vállalatnak a szolgáltatásával versenyez. Mindkét eset azonban értelmezhető és kezelhető a versenyszabályozás bevett eszközeivel.

8. ÁBRA • Vertikálisan integrált tartalom- és hálózati szolgáltatás

A hálózatsemlegesség hívei rendre úgy érvelnek a vitában, hogy csak a radikálisan értelmezett hálózatsemlegesség lehet biztosíték arra, hogy fennmaradjanak az alkalmazások és tartalomszolgáltatás területén tapasztalt innovációs ösztönzők. De hogyan is hat valójában a hálózatok és a szolgáltatások sokfélesége, illetve ezeknek a piacoknak a működése az innovációra és a fejlesztésekre? Párhuzamos hálózatok létezése esetén a köztük lévő verseny ösztönzi a beruházást, és erősíti az innovációt a hálózat belsejében, az ezáltal javuló minőség és kedvező ár pedig előnyös az alkalmazások használói, fejlesztői számára. A hálózat szélén zajló innovációt leginkább az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók közötti verseny ösztönzi.

Az, hogy mire irányul elsősorban az innováció a széleken, a hálózat általános minőségétől függ. Ha általában jó minőségű a hálózati szolgáltatás, akkor a fejlesztések ennek még hatékonyabb kihasználására irányulnak inkább, ha pedig nem megfelelő minőségű, akkor a minőséghez illeszkedő hatékonyabb megoldások kitalálására. Belátható, hogy nincs olyan tényező, ami a piaci verseny helyzetétől függetlenül igazolná, hogy a dinamikus ösztönzők a hálózat belsejében vagy annak szélén erősebbek (Sidak [2007]). Az innovativitás mértékét és az innovációk irányát valójában a piac jellemzői és az ebből adódó ösztönzők befolyásolják, s nem a hálózatsemlegesség kérdésének szabályozói kezelése. A szabályozással éppen azért kell vigyázni, mert könnyen árthat, de a dinamikus ösztönzőkön javítani jó eséllyel csak alig vagy véletlenül képes. Nem árt emlékeztetni arra, hogy a hibás szabályozás a kormányzati kudarc tipikus esete, ami persze legtöbbször háttérben marad, nehezen kimutatható, míg a szabályozást követelő hangok hitelesen csenghetnek mindazok számára, akik gyors válaszokat sürgetnek az éppen felvetődő, a piaci szereplők sokasága által észlelt gondokra.

A hálózatsemlegességi vitában felmerült további kérdések

A hálózatsemlegességi vita természetesen a közgazdasági tartalmon messze túlmutató, összetett társadalmi jelenség, amelynek gondos szétszalázása külön tanulmányt igényelne, hiszen vannak az inkább intellektuális közegben értelmezhető ideológiai, filozófiai vetületei, amihez annak az intellektuális közegnek a megértése is szükséges, ahol ez felmerül. Vannak politikai vetületei, amelyek gyakran éppen nem arról szólnak, ami a felszínen zajlik. Természetesen vannak üzleti, piaci elemei, amelynek vizsgálatával ez a tanulmány is foglalkozik. Ha a szemben álló frontokat vizsgáljuk, akkor igen érdekes látni, hogy azok az évek során valójában hogyan változtak meg – a semlegesség fő követelői közül sokan a másik oldalra kerültek. Míg a hálózatsemlegességet követelők radikális megoldásaitól joggal tartó távközlési szolgáltatók – a méret és profil változatossága ellenére – viszonylag egységesen küzdenek a problémák szabályozói megoldása ellen, addig a semlegességért küzdő tábor távolról sem homogén. Természetesen minden tartalomszolgáltatónak jól jön, ha a versengő hálózatok egyre több potenciális nézőt, olvasót, hallgatót vonzanak úgy a honlapjaikra, hogy ez nekik nem kerül semmibe. Közülük néhányan azonban belátták, hogy a minőség és az ezzel megszerezhető versenyelőny érdekében jobb, ha nem a szabályozástól várják a probléma megoldását. Egy 2008-ban éppen átalakulóban lévő piaci helyzetet tükröző blogbejegyzésben Alan Patrick rávilágít:

- ♦ „...az okos tartalomaggregátorok (mint a Google vagy az Amazon) saját infrastruktúrát építenek annak érdekében, hogy szolgáltatásaik terjesztési függőségét, költségét csökkentsék. Miközben lelkesen képviselik a hálózatsemlegességet, azon vannak, hogy kiépiítsák saját infrastruktúrájukat. Mások nem építenek, s néhányan, mint a későn jövő

Facebook vagy Twitter stb., még mindig felemelkedőben vannak, s ezt nem engedhetik meg maguknak. Mindannyian építenek és játszanak is az összezagyvált hálózatsemleges-érvelésre, de – mint azt előre láttuk – az okos tartalomaggregátorok ezt azért tették, hogy inkább időt nyerjenek ahhoz, hogy infrastruktúrát vegyenek.” (Patrick [2010b].)

2010-ben már valóban ott tartottunk, hogy az élelmesebb és természetesen gazdagabb tartalomszolgáltatók már beruháztak, s ezzel el is távolodtak a saját vagy bérelt tartalomszállító hálózati infrastruktúra nélküli társaiktól, akiknek továbbra is csak a potyázás és a hálózatsemlegesség még hangosabb követelése maradt a legjobb megoldás a tartalomtovábbítási költségeik minimalizálására. Mérések szerint ma a Google-hálózat ki- és bemenő adatforgalma adja a globális internetforgalom több mint 5 százalékát, s ezzel a harmadik legnagyobb internetforgalmazó lett (*Labovitz és szerzőtársai* [2010]). Ebből a nézőpontból érthető, azonban sok hálózatsemlegesség-szószóló számára árulással ért fel, amikor 2010 augusztusában a Google az egyik legnagyobb amerikai telekommunikációs szolgáltatóval, a Verizonnal közösen közleményben fogalmazta meg a hálózatsemlegességi politika két fél számára kölcsönösen elfogadható értelmezését (*Google-Verizon* [2010]).⁸ Elfogadva a hálózatsemlegesség diszkriminációt tiltó elveit a vezetékessé szolgáltatóra, indokolt esetben azért megengedhetőnek tartják az ésszerű forgalomkezelés alkalmazását, s a differenciált szolgáltatásminőségre építő új szolgáltatások bevezetésének jogát. A fejlődő piacnak tekintett, versenyző szélessávú mobilszolgáltatások esetében a technológiai sajátosságok és az átviteli kapacitás szükségessége miatt azonban a forgalomkezelés transzparenciájának követelményén túl ezeket az elveket felfüggeszthetőnek ítélték.

Számos példát említhetnénk az elmúlt évekből, amelyek azt bizonyítják, hogy a hálózatsemlegességről szóló vitában képviselt álláspontok sokkal kevésbé egyértelműek, mint ahogy ez korábban tűnt. Egy alkalmazás- vagy tartalomszolgáltató is megsértheti a hálózatsemlegességet, ha rendelkezik olyan tartalommal vagy szolgáltatással, amely vonzó a fogyasztók számára. Jó példa erre a sportrajongók körében rendkívül népszerű ESPN amerikai kábeltélevízió internetes szolgáltatása, az ESPN360.com: ez csak azoknál az internetszolgáltatóknál érhető el, amelyek díjat fizetnek ezért az ESPN-nek. A helyzet tehát hasonló ahhoz, amikor a hálózatüzemeltető kér díjat az alkalmazásszolgáltatótól, csak itt éppen fordított előjellel történik, egyszerűen azért, mert ebben az esetben az ESPN van erőfölényben (*Werbach* [2008]).

Turner [2009] szerint nem bizonyítható az sem, hogy a hálózatsemlegesség elve és az infrastruktúraszolgáltatók beruházásai között egyértelmű összefüggés lenne. A szerző szerint nem igaz, hogy hálózatsemleges szabályozási környezetben a há-

⁸ Ahogy Alan Patrick némi malíciával megjegyzi, ebben az eseményben az előzmények fényében nem volt semmi meglepő: „Számomra tehát minden fogcsikorgatás, dühös kiáltozás, a Google »behódoló majomnak« nevezése azt jelzi, hogy a techbloggerek vagy ennyire inkompetensek, vagy az elmúlt két évben aludtak a képernyőik előtt (vagy lehet az is, hogy egyszerűen csak arra hajtának, hogy most a lehető legtöbb linkeljék be őket).” (Patrick [2010a].)

lózátüzemeltetők számára nem térülnek meg a beruházások: a hálózatsemlegességi szabály legfeljebb az esetleges agresszív és versenyellenes diszkrimináció ellen nyújt védelmet, a beruházásokra ugyanakkor alig van hatással.

A hálózatsemlegesség „megsértésének” hátterében többféle ok is állhat. A leggyakrabban hangoztatott érv, hogy ha egy alkalmazás túlterheli a hálózatot, és ez kapacitásproblémákat okoz (egy fájlcserező alkalmazás esetében ez könnyen elképzelhető), akkor az előfizetők védelmében az internetszolgáltatók kénytelenek korlátozni a legnagyobb adatforgalom-igényű alkalmazásokat. Feltételezhető ugyanakkor, hogy a hálózatsemlegességi ügyek mögött gyakori ok lehet a saját bevételek védelme is. Amennyiben például egy kábelszolgáltató korlátozza a fájlcserezők elérését, annak racionális magyarázata lehet, hogy tart a televíziós csomagok, azon belül is a fizetős filmszolgáltatás értékesítéséből, esetleg lekérhető videoszolgáltatásból származó bevételek csökkenésétől.

Whitt [2009] arra hívja fel a figyelmet, hogy a hálózatsemlegesség kérdésében nagyon sok gazdasági és filozófiai érv feszül egymásnak. Nem könnyű eldönteni, hogy egy adott esetben a hálózatsemlegesség megsértése mögött valós hálózatkezelési szempontok állnak, vagy az a cél, hogy a hálózatüzemeltető bevételekhez jusson a harmadik féltől. A bevétel-szerzési szándék mögött még mindig meghúzódhat az az érv, hogy a hálózat kapacitásának javításához szükség van rá, tehát végső soron kedvező a fogyasztók számára.

Odlyzko [2009] szerint minden hálózatsemlegességi vita végső soron az árdiszkriminációról szól. Más kérdés, hogy ezt a cégek a legritkábban ismerik el, amennyiben lelepleződnek, inkább filozófiai érvekkel szoktak védekezni (például biztonság, hatékonyság). Ráadásul maguk a közpolitika-alkotók és -szabályozók is tele vannak hamis mítoszokkal, ami nagyban befolyásolja a hálózatsemlegesség közgazdasági szabályozását.

A szélessávú mobilszolgáltatások esetében még élesebben jelentkezik a hálózatsemlegesség kérdése, mint a vezetékes szolgáltatásoknál. A mobilszolgáltatásban sokkal nyilvánvalóbb módon jelentkeznek a kapacitásproblémák, még akkor is, ha néhány nagy adatigényű alkalmazás használata talán kevésbé jellemző ezen a platformon (például filmletöltés). Tapasztalati alapon könnyen belátható, hogy a szolgáltatók a folyamatos beruházások mellett sem tudják mindig megfelelő minőségben kielégíteni a növekvő felhasználói igényeket, a szélessávú mobilszolgáltatás egyelőre sebességben és megbízhatóságban is elmarad a vezetékestől. Emellett a saját bevételek védelmének igénye is erősebb, hiszen az internetes hangátvitel (VoIP) szoftverei vagy éppen a csevegőprogramok nyilvánvaló módon helyettesíthetik a mobilhívást vagy az sms-t, tehát bizonyos alkalmazások használata nem csupán leterheli a mobilszolgáltató hálózatát, hanem emellett közvetlen bevételcsökkenést is okoz a hagyományos szolgáltatások esetében.

Mindezek mellett a szélessávú mobilszolgáltatásoknak van néhány olyan jellegzetessége, amely tovább árnyalja a hálózatsemlegesség kérdését. Egyrészt kevésbé jellemző a nagykereskedelmi értékesítés, mint a vezetékes piacon, így a hálózatüzemel-

tetői és az internetszolgáltatói szerep egy kézben van. A mobilpiacon tovább árnyalja a képet, hogy a készüléktámogatási megállapodásoknak köszönhetően a szolgáltatók nemcsak hálózatrányítási eszközökkel befolyásolhatják egyes alkalmazások elérését, hanem a készülégyártóval kötött megállapodásokkal is megtehetik.

Mára már a később ébredők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az előfizetőktől az internet-hozzáférést és -használatért főleg átalánydíjas formában beszedett díjak aligha lesznek elegendők a szükséges, nagy sáv szélességű helyi hálózatok finanszírozásához.

A kétoldalú piacok logikája szerint nem is tűnik úgy, hogy ez lenne az optimális megoldás. A fogyasztók ugyanis részben egymás eléréseért, részben az elérhető tartalomért csatlakoznak a hálózathoz. A tartalomszolgáltatók számára pedig a tartalomra kíváncsi elérhető közönség képvisel értéket, akár fizetős szolgáltatást nyújtanak, akár hirdetési bevételből élnek. Az optimális megoldás nem feltétlenül az, hogy lényegében csak az egyik oldal fizeti ki a két felet összehozó platform fenntartását, s a mindkét fél érdekében álló fejlesztését. A telekommunikációs szolgáltatók igénye tehát egyáltalán nem megalapozatlan, s társadalmi szempontból is hatékonyabb megoldás lehet a mindenki számára egyenlően elérhető „közszolgáltatás” egyenlőséget, de rendszerint alacsony minőséget eredményező megoldása helyett. Jó eséllyel éppen ez az út vezet el tehát ahhoz a világhoz, ami a hálózatsemlegettségért aggódó vizionálók „kátyús földút” hasonlatában feldereng.

A HÁLÓZATSEMLEGESSÉG MINT SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉS FORMÁLÓDÁSA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

A vita fellángolása az elmúlt években

A hálózati semlegettség kérdése az Egyesült Államokban a szakmai közönség számára az ezredfordulót követő évtized közepétől lett igazán vitatéma. A szélessávú internetszolgáltatások terjedése, ami ekkorra gyorsult fel igazán először a vezetékes, majd a vezeték nélküli platformokon, üzleti szempontból kettős hatással volt a hálózatüzemeltetőkre. A szélessávú internetszolgáltatás egyrészt nagyon jelentős, mondhatni nélkülözhetetlen új bevételi forrást nyitott meg számukra, ezért maguk is beléptek erre a piacra. Másrészt viszont a hálózatüzemeltetőknél (és a velük integrálódott, saját tulajdonukban lévő szélessávú internet szolgáltatóknál) előbb-utóbb szembe kellett nézniük azzal a fenyegetéssel, hogy egyes, az előfizetők körében népszerűvé vált alkalmazások és tartalomszolgáltatások részint konkurenciát jelentenek a saját maguk által nyújtott szolgáltatásoknak (lásd például az internetes telefon, az internetes hangátvitel megjelenését vagy az online videotartalom-szolgáltatások ma már igencsak széles kínálatát), részint pedig feszegetik a hálózatok adatátviteli kapacitásának határait. A kialakult ellentmondás kezelésére az általános versenyszabályozás sokak szerint nem elégséges, ezért kézenfekvőnek látszott, hogy a távközlési

ágazatban amúgy már meggyökeresedett külön szabályozást valamilyen formában a szélessávú internetszolgáltatásokra is kiterjesszék.

Az első konfliktus, amibe 2005-ben a szövetségi hírközlési felügyelet (*Federal Communications Commission, FCC*) beavatkozott, egy kis helyi telefontársaságot érintett, amelyik egyúttal a maga digitális telefonhálózatán (DSL) szélessávú internetszolgáltatást is nyújtott. A szóban forgó társaság, a Madison River Communications megnehezítette előfizetői számára a Vonage nevű cég által nyújtott internetes telefonszolgáltatás igénybevétele, amelyik nyilván konkurenciát jelentett a saját maga által nyújtott vezetékes telefonszolgáltatásnak. A panaszokra reagálva, a hírközlési felügyelet közbelépett, s végül is megegyezésre jutott a társasággal arról, hogy az felhagy a kifogásolt hálózatkezelési gyakorlattal. Hozzá kell tenni, hogy 2005-ben a maga földrajzi piacán a Madison River Communications volt az egyetlen társaság a szélessávú vezetékes internetszolgáltatásban, így az előfizetők számára a szolgáltatóváltás nem volt reális alternatíva.

A következő eset már fajsúlyosabb volt, sokkal nagyobb hullámokat vetett, és országos nyilvánosságot kapott: a legnagyobb amerikai kábelhálózat, a Comcast 2007-ben korlátozni kezdte a saját hálózatán a BitTorrent fájlcsereelő alkalmazását. A Comcast társaság egyébként az egyik eminens szereplője az internetuniverzumnak, világméretekben is jelentős cég, 2009-ben a világ hatodik legnagyobb internetforgalmat generáló hálózata volt a forgalom 3,12 százalékával (*Labovitz és szerzőtársai [2010]*), a szélessávú internetszolgáltatásra előfizetők száma pedig közel 17 millióra rúgott az amerikai piacon 2010 végén. A Comcast tehát amolyan igazi nagy hala az ágazatnak, így a vele kapcsolatos egy-egy vitás eset tálalása, megítélése messze túlmutat, túlmutathat magán a konkrét példán.

Amint az oly sokszor megtörténik az internettel kapcsolatos, amúgy tisztán szakmainak látszó kérdésekben, a vitát felkapta a média, s persze maga az internetes közösség is gyorsan aktivizálta magát. A Comcast gyakorlatát nehezményező felhasználók a szolgáltató ellen panaszt nyújtottak be a szabályozóhatóságnál (*FCC*), s az egész ügy olyan színezetet kezdett ölteni, mint ami az internet szabadságáért küzdő felhasználók és a maguk üzleti érdekeit mereven képviselő nagy szélessávú internetszolgáltatók között folyik. Sőt, mivel az internet tömegmédiaként (is) való működése a szélessávú szolgáltatások elterjedésével mindenki számára nyilvánvalóvá vált, a vitában új nézőpontként a hálózatsemlegesség és a médiaszabadság viszonya is megjelent – lásd kötetünkben Polyák Gábor *A médiapiac szabályozásának változó eszközei* című, valamint Polyák [2010] tanulmányát.

Az FCC egyébként kapva kapott az alkalmon, hogy felhasználja a kialakult nyilvános vitát a maga álláspontja kifejtéséhez, s 2008 augusztusában hozott döntésében szoros arányban (3:2) úgy ítélte meg, hogy a Comcast megsértette a hálózatsemlegesség elvét. Ugyanakkor az FCC nem büntette meg a vállalatot, csak felszólította, hogy ossza meg a hatósággal a hálózatkezelési gyakorlatát. A Comcast a piacon érzékelhető heves reakciónak köszönhetően már a szabályozóhatóság határozatát megelőzően

magától felhagyott a semlegességet feladó gyakorlatával, ráadásul – engedelmeskedve a felszólításának – a hálózatkezelési gyakorlatát is megismertette a hatósággal.

Az FCC döntése szinte politikai bombaként is robbant, hisz a szabályozóhatóság akkori vezetője, Kevin Martin – akit még a 2005-ben hivatalban lévő republikánus elnök, George W. Bush nevezett ki posztjára –, áthágyva az íratlan szabályokat, a döntés során nem a republikánus többséget képviselő biztosokhoz, hanem az FCC két, az akkor ellenzékben lévő demokraták által jelölt biztosának álláspontjához csatlakozott. Az ügy annak köszönhetően vált még érdekesebbé, hogy az említett határozat ellen a Comcast fellebbezett, ugyanis elvi alapon vitatta, hogy a hatóságnak joga lett volna beavatkoznia a konkrét vitába, s köteleznie őt bármire is.

Így a cég a 2008 nyarán hozott határozatot követően a bírósághoz fordult, és innentől már nem egyszerűen egy befolyásos piaci szereplő és a nemzeti szabályozóhatóság rutinvitájáról volt immár szó, hanem az amerikai kormányzat internetpolitikájának egy fontos eleméről. A komoly tétre menő bírósági perek Amerikában is elhúzódhatnak, így az ügyben illetékes fellebbviteli bíróság (*District of Columbia Court of Appeals*) csak 2010. április 6-án zárta le az ügyet. A háromtagú eljáró tanács egyhangúan hozta meg azt a határozatot, amely szerint az FCC-nek nincs hatásköre azt illetően, hogy az internetszolgáltatók miként kezelik az ügyfeleikhez irányuló forgalmukat.⁹

A bíróság határozatát – a nagy tekintélyű *New York Times* napilap megkeresésére (Wyatt [2010]) – az internet világának két prominens, világszerte ismert szakértője kommentálta. Eli M. Noam, a Columbia Egyetem professzora azt hangsúlyozta, hogy az FCC-nek gondosabban kellene mérlegelnie szabályozási politikája formálásakor a nagy iparági szereplők álláspontját, míg Andrew M. Odlyzko, a Minnesota Egyetem professzora annak a véleményének adott hangot, hogy a két legnagyobb piaci szereplő, a Comcast és a Verizon nem fog változtatni az eddigi üzleti, hálózatkezelési gyakorlatán.

A Comcast-ügy második felvonása 2009 decemberében kezdődött, amikor a társaság, valamint a General Electric leányvállalataként működő országos tévéhálózat, az NBC Universal bejelentette összeolvadási szándékát. Az FCC – a médiaágazatban történő M&A ügyekben hivatalból eljáró szabályozóhatóságként – az engedélyezés egyik feltételeként azt szabta meg, hogy a Comcast fogadja el a hálózatsemlegességre vonatkozó alapelveket (*Kirchgaessner–Edgecliff-Johnson* [2010]). A Comcast ennek eleget is tett, ami azt mutatja, hogy talán mégsem akkora teher számára a nevezett szabályozás, hogy azt ne egyenlítően ki az NBC Universal felvásárlásában látott üzleti előny!¹⁰

A Comcast 2010 végén ismét a hálózatsemlegességi vita akaratlan főszereplőjévé vált egy konkrét üzleti döntése kapcsán, amely széles körű nyilvánosságot kapott. Igaz,

⁹ A bíróság érvelésének részleteit lásd *Polyák* [2010] tanulmányában.

¹⁰ Az FCC 2010 végéig nem hozott döntést arról, hogy megadja-e a hozzájárulását a Comcast–NBC Universal-fúzióhoz.

ezúttal nem az előfizetők vagy a tartalomszolgáltatók emelték fel a szavukat, hanem egy másik távközlési nagyvállalat, a Level 3 Communications, Inc., amely cég az amerikai piacon a maga üzletágaiban (DVD-kölcsönzés, videoközvetítés) igen jelentős szereplőnek számító Netflix vállalat a partnere a szélessávú internetszolgáltatásban. A Level 3 országos internet-gerinchálózatot üzemeltet, de a lakossági fogyasztókkal nincs közvetlen kapcsolatban: a Netflix hálózati szolgáltatásai a Comcast előfizetői számára a Comcast hálózatán keresztül érhetők el (*Vascellaro* [2010]). A Level 3 ugyanakkor mára országos tartalomszállító hálózati infrastruktúrát épített ki, s a Netflix több mint húszezer címből álló programkönyvtára – 2011. január 1-jétől a nyilvánosságra hozott üzleti szerződés szerint – ennek segítségével lesz elérhető.

A Comcast viszont ugyanekkor kezdte átértékelni a Level 3 vállalattal fennálló üzleti kapcsolatát, mivel a maga számításai szerint sokkal nagyobb lesz a cégtől bejövő adatforgalma, mint amekkorát a Level 3 tőle átvesz. Egy ilyen aszimmetria esetén a barterjellegű, „nem fizetünk egymásnak” elszámolási alapú forgalomcserre (*peering*) nyilván tarthatatlan, legalábbis ez volt a Comcast érvelése, amelynek alapján a továbbiakra pénzt kért a kapcsolat fenntartásáért, s ezt egy ultimátummal (vagy elfogadod, vagy mehetsz, angolul: *take it or leave it*) nyomatékosította. Ennek az érvelésnek a jogosságát üzleti partnere, a Level 3 vitatta ugyan, de végül is belement abba, hogy fizet, ám egyúttal – a hálózatsemlegesség elvére hivatkozva – panaszt tett az FCC-nél, kifogásolva a Comcast új üzleti gyakorlatát. Nem akarjuk megelőlegezni a szabályozóhatóság álláspontját a kialakult vitában, de annyit azért megjegyzünk, hogy nem sok esélyt látunk arra, hogy a Level 3 győztesen jön majd ki a Comcasttal folytatott vitából.

Az FCC jogállása, az amerikai távközlés-szabályozás jogi keretei

A szövetségi szabályozóhatóságot, az FCC-t az 1934-ben elfogadott távközlési törvény (*Communications Act of 1934*) hozta létre a távközlés, valamint a rádiózás felügyeletére [az új hatóság megkapta mind a távközlést addig szabályozó szövetségi kereskedelmi bizottság (*Interstate Commerce Commission*), mind az 1927-ben alapított szövetségi rádiófelügyelet (*Federal Radio Commission*) jogkörét]. Amikor a televíziózás megindult a második világháború után, az FCC lett ezen ágazat szabályozóhatósága is. Az FCC öt tagját, a biztosokat az Egyesült Államok elnöke jelöli öt évre, s a szenátus erősíti meg őket pozíciójukban. Az öt biztos közül az FCC elnökét posztjára az Egyesült Államok elnöke jelöli ki. Egy pártot háromnál több biztos nem képviselhet (a kialakult tradíció szerint az Egyesült Államok elnöke saját pártjából három főt jelöl). Az FCC a maga döntéseit a tagok szavazatainak egyszerű többségével hozza, a biztosok munkáját egy kiterjedt hivatali szervezet támogatja.¹¹

¹¹ A részleteket az FCC szervezetének felépítéséről lásd a <http://www.fcc.gov/aboutus.html> címen.

Az FCC létrehozásakor az amerikai távközlési ágazat fejlődése és az ágazat szabályozása már egy hosszú perióduson volt túl, ennek részleteit illetően csak a hazai közönség számára is elérhető szakirodalomra való hivatkozásra (*Lapsánszky* [2008]) hagyatkozunk. E helyütt legyen elég annyi, hogy a távközlés az Egyesült Államokban a szabadalmi monopólium 1893-as lejárta után intenzív versenyidőszakot élt át, de ez a szakasz igencsak rövidnek bizonyult. A legerősebb piaci szereplő, az AT&T a maga versenyelőnyét agresszíven kihasználva, hamar fölé kerekedett a többieknek, s a helyközi távbeszélő-forgalomban az Egyesült Államok területének döntő, kereskedelmi szempontból legjelentősebb részén gyakorlatilag monopolhelyzetre tett szert.

A helyi távbeszélőpiacok szereplői a távolsági (helyközi) és a nemzetközi hívások piacára *de facto* csak az AT&T hálózatán keresztül juthattak el, s végeredményben a megmaradásukat is annak köszönhették, hogy a versenyszabályozás gátat emelt az elé, hogy monopolhelyzetét az AT&T a helyi piacokra is kiterjeszthesse. Az AT&T ugyanis, monopolhelyzetének fenntartása érdekében, 1913-ban megegyezett a kormányzattal (*Kingsbury Commitment*, lásd *Lapsánszky* [2008] 193. o.), hogy a független helyi telefontársaságok számára is nyújt távolsági szolgáltatást. A cég azt is elfogadta, hogy felvásárlással csak úgy növekedhet, ha ehhez az akkori szabályozó, az *Interstate Commerce Commission* engedélyt ad. A távolsági összekapcsolás szabályozás általi megteremtése a távbeszélő-szolgáltatás közérdekű (közszolgáltatás) jellegét tükrözte, s ez az elem fontos része maradt az 1934. évi távközlési törvénynek is.

A távközlési szolgáltatókat az 1934. évi törvény a közszállító (*common carrier*) kategóriába sorolta. A törvény szerint (Title II – Common Carriers) a szabályozóhatóság, az FCC ésszerű (*reasonable*) kérés esetén – egy meghallgatást követően –, amennyiben szükségesnek látja, és/vagy a közérdeket szolgálva, kötelezheti a közszállítót, hogy

- fizikai összekapcsolást hozzon létre egy másik szállítóval;
- megfelelő tarifák mellett teremtsen meg a lehetőségét a kívánt irányú összeköttetések kialakításának;
- tegye lehetővé az adott/létrehozott irányokban a vonalak üzemeltetését.

A törvény továbbá kimondja, hogy jogellenes bármiféle igazságtalan vagy indokolatlan (*unjust or unreasonable*) megkülönböztetést alkalmazni a vevők között az árakat, valamint a szolgáltatási feltételeket illetően. Nem részletezzük tovább a közszállítót terhelő szolgáltatási kötelezettségeket, a részletes, pontos, jogilag szabatos leírás megtalálható a törvény megjelölt részében: a lényeg az, hogy ezek a szolgáltatók, tehát a közszállítók megkülönböztetésmentesen, egyenlő feltételek mellett kötelesek kínálni szolgáltatásaikat a piacon.

Az FCC saját hatáskörében rendeleteket is hozhat a távközlési törvényben foglalt felhatalmazás keretein belül, azaz nemcsak jogalkalmazói, hanem jogalkotói szere-

pet is betölt. Az amerikai törvényhozás 1996-ban kiegészítette az 1934-ben elfogadott távközlési törvényt egy újjal (*Telecommunications Act of 1996*). Ennek alapján a szövetségi szabályozóhatóságot egyrészt kötelezték, hogy kétévenként tekintse át az ágazat szabályozásának aktuális kérdéseit, másrészt fel is hatalmazták arra, hogy a közérdek szempontjait mérlegelve, határozza meg, mely konkrét szabályok váltak feleslegessé a piacokon kialakult verseny következményeként.

Számos gyakorlati példa bizonyítja, hogy ez a kényszer és felhatalmazás dualitás olykor összeütközéshez vezet a törvényhozással, mert amit a szövetségi szabályozóhatóság kívánandó változtatásnak tart, azt a törvényhozás nem feltétlenül osztja. Az FCC jogalkotói tevékenységét tehát a törvényhozás is korlátozhatja, nem beszélve arról, hogy a bíróságot is megilleti ez a jog: amennyiben a piaci szereplők vitatják az FCC rendeletét, és pert indítanak ellene, a bíróság értelmezi, hogy a rendeletalkotói tevékenysége során a hatóság a távközlési törvény keretein belül maradt-e, vagy már túlterjeszkedett azon, s ez utóbbi esetben megsemmisíti a kiadott szabályozást.

Egy nagy port kavart eseten bemutatva az előbb elmondottakat, az FCC média-koncentráció-szabályozásának enyhítését célzó, 2003-ban hozott rendeletét az amerikai törvényhozás módosította, csökkentve annak mértékét, a bíróság pedig az egyik piaci szereplő által az FCC ellen indított pert azzal a határozattal zárta, hogy hatályon kívül helyezte a szabályozóhatóság által konstruált új mérőszám, a sokszínűségindex alkalmazását a helyi médiapiacok koncentrációjának minősítésére (részletesen lásd: Gálik [2009]). Az idézett példa nem rendkívüli, s jól érzékelteti az amerikai szabályozóhatóság hatáskörének szűrkézét, amelynek kiterjedtsége és logikája nem csupán a külső szemlélő számára követhető eléggé nehezen, hanem sokszor maguk az iparági szereplők is panaszkodnak miatta (Noam [2010a], *Economist* [2010]).

A szélessávú internetszolgáltatás szabályozásának kialakulása az ezredfordulót követően az Egyesült Államokban

Az ezredforduló után a tartalomszolgáltatások növekvő adatátviteli igényét a szélessávú szolgáltatások bevezetésével próbálták meg kiszolgálni a hálózatüzemeltetők, illetve az általuk működtetett (vagy éppen az ő infrastruktúrájukat használó egyéb) internetszolgáltatók. A szélessávú internetszolgáltatók sorába ekkortól már a kábelhálózatok üzemeltetői is beléptek, amelyek hálózataikat digitalizálva, a hagyományos műsorjel továbbítása mellé új szolgáltatásokat, köztük kiemelten szélessávú internetszolgáltatást is kínálni kezdtek. A kábelszolgáltatás (*cable service*) fogalmát a törvény műsorjel-továbbításként értelmezte, s ebbe az értelmezésbe a szélessávú internetszolgáltatás (*cable modem internet*) nyilvánvalóan nem fért bele.

Az FCC, élve a távközlési törvényben meghatározott felhatalmazással, a kábelhálózatokon nyújtott szélessávú internetszolgáltatásokat információs szolgáltatásnak minősítette 2002-ben, s nem távközlési szolgáltatásnak. Ez a döntése azzal az

egyenes következménnyel járt, hogy mindazok a közvetlen hatáskörök, amelyekkel a távközlési szolgáltatások terén a törvény erejénél fogva rendelkezett, a szélessávú internetszolgáltatásokat tekintve már nem illették meg őt. Az új szolgáltatás felett az FCC kiegészítő/kiegészítő hatáskörrel (*ancillary authority*) rendelkezik csupán, amelynek tartalma messze van attól, mint ami a távközlési szolgáltatások feletti – az előző alfejezetben részletezett – jogkörét jellemzi: a kiegészítő hatáskör alapján akkor hozhat szabályokat az FCC, ha bizonyítja, hogy ezek nélkül nem tudja ellátni a törvényben ráruházott feladatokat.

Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy vajon az FCC miért minősítette a kábelen nyújtott szélessávú internetszolgáltatásokat információs szolgáltatásnak (miközben a telefonhálózatokon nyújtott szélessávú DSL szolgáltatás távközlési szolgáltatásnak minősült), de ebbe itt nem mehetünk bele. Akárhogy is volt, az FCC 2002-től kezdődően egymást követő határozatok sorában mondta ki, hogy a különböző hálózatokon nyújtott szélessávú internetszolgáltatások információs szolgáltatásnak (*information service*) minősülnek, abban az értelemben, ahogy az a távközlési törvény fogalmi készletében szerepel.¹² Az információs szolgáltatást nyújtó szolgáltatók nem közszállítók a törvény értelmében, és ez alapvető jelentőségű az iparág számára: 2005-től már a telefonhálózatokon nyújtott (DSL) szélessávú internetszolgáltatás is átkerült ebbe az információs szolgáltatás kategóriába.

Az FCC előbbi jogértelmezése a formális logika szerint minden bizonnyal megfelelt a közérdeknek, hisz sem a törvényhozás, sem a bíróság nem emelt ellene kifogást. Az új technológiák megjelenése általában új szabályozási problémákhoz vezet, s a szélessávú internetszolgáltatás sem kivétel ez alól. Mintegy ezek elé menve, a hatóság esetünkben az internetre vonatkozó elvi nyilatkozatot (*Policy Statement*) adott ki, amelyben a maga hatáskörében a távközlési törvényt kiegészítő szabályozást helyezett kilátásba (FCC [2005]).

Az elvi nyilatkozat szerint a kiegészítő szabályozás célja, hogy a szélessávú internet szolgáltatói semleges módon működjenek, valamint hogy a szolgáltatások hálózati infrastruktúrája mind kiterjedtebb legyen, lehetővé téve a fogyasztók számára, hogy megfizethető áron csatlakozhassanak hozzájuk. Az FCC a következő négy alapelv érvényesítését tartja szükségesnek a nevezett célok eléréséhez:

- a fogyasztók jogosultak arra, hogy bármely törvényes, választásuk szerinti internettartalomhoz hozzáférjenek;
- a fogyasztók jogosultak alkalmazások futtatására, valamint az ilyen szolgáltatásokhoz való, igényük szerinti hozzáférésre, természetesen tekintettel a jog érvényesítéséből fakadó követelményekre;
- a fogyasztók jogosultak arra, hogy a maguk választása szerint bármilyen engedélyezett eszközt csatlakoztassanak a hálózathoz, feltéve, hogy nem tesznek kárt benne;

¹² A folyamat összefoglalását lásd: FCC [2009] III. C.

- a fogyasztók jogosultak arra, hogy verseny alakuljon ki a hálózatüzemeltetők, az alkalmazások és szolgáltatások nyújtói, valamint a tartalomszolgáltatók között.

Az FCC-nek kötelessége, hogy biztosítsa és elősegítse az internet nyílt és vibráló jellegének érvényesülését abban a korban is, amikor a távközlési piac belép a széles sáv korába (...*enters the broadband age*), a hatóság ezeket az alapelveket át fogja ültetni a maga működési gyakorlatába – zárul az elvi nyilatkozat, amelyet mind az öt biztos – pártállástól függetlenül – támogatott. Az elvi nyilatkozatban megfogalmazott fogyasztói jogokkal összhangban áll az FCC által 2005-ben kiadott szélessávú vezetékes internetszolgáltatás rendelete (*Wireline Broadband Order*), amelyben a hatóság nagy hangsúlyt fektetett a fogyasztói panaszok kivizsgálásának szabályozására.

2007-ben az FCC konzultációt kezdeményezett az iparági szereplőkkel arról, hogy ők maguk milyen gyakorlatot folytatnak a szélessávú internet szolgáltatása során, s szükségét érzik-e az internetre vonatkozó elvi nyilatkozat kibővítésének, s a konzultáció eredményét a *Broadband Industry Practices Notice of Inquiry* című határozatba foglalta. Amikor az egyik meghatározó szélessávú internetszolgáltató, a Comcast hálózatkezelési gyakorlatát kifogásoló panaszok érkeztek hozzá (lásd korábban), és ráadásul olyan javaslatokat is kapott, amelyek sürgették a témában a jogalkotást, a hatóság megerősítve érezte magát abban, hogy a helyzet megérett a szabályozásra. Az FCC 2008 elején két, országos figyelmet kapott nyilvános meghallgatást rendezett a hálózatsemlegesség tárgykörében, majd, amint már említettük, 2008 augusztusában a Comcastot elmarasztaló határozatot hozott, amelyet a nyilvános meghallgatások során kifejtett több mint 6000 kommentárral, valamint a Comcast elleni, több mint 22 ezer e-mailben érkezett panasszal támasztott alá (FCC [2009] 37. szakasz). Ennyi talán elég is ízelítőnek, hogy a hatóság nem vette félvállról a dolgot, s alaposan előkészítette a maga jogalkotásra vonatkozó javaslatait.

Az FCC törekvése a hálózatsemlegesség rendeleti szabályozására 2009–2010-ben

Az FCC jogalkotási folyamatának részleteire ebben a tanulmányban nem tudunk kitérni, mindössze annyit szeretnénk leszögezni, hogy az meglehetősen összetett és időigényes folyamat. A rendeletalkotás hivatalos indítója minden esetben egy javaslatként megfogalmazott közlemény (*Notice of Proposed Rulemaking, NPRM*), ami valójában – ellentétben azzal, amit a szó köznapi jelentése sejtet – rendszerint egy terjedelmes vitaanyag, alapos szakmai elemzésre, érvelésre támaszkodó rendlettervezet.

A hálózatsemlegesség tárgyban az FCC által kiadott *NPRM* végül is 2009 őszén, azaz négy évvel az internetre vonatkozó elvi nyilatkozat megjelenése után látott napvilágot. A közlemény megnevezése (*In the Matter of Preserving the Open Internet Broadband Industry Practices*) egyértelműen visszautal a megelőző két évben

a szélessávú internet szolgáltatóival és más érintettekkel folytatott konzultációsorozatra. Maga a hálózatsemlegesség kifejezés, amint látható, nem is szerepel az *NPRM* címében, valószínűleg azért, mert már az elvi nyilatkozat is ezt használta, és vitán felüli, hogy a *nyílt internet* kifejezésben van egyfajta érzelmi töltés, érthetőbb a közvéleménynek, mint a technokrata jellegű hálózatsemlegesség. „A tervezett jogalkotásról szóló közleményünkben arra kérjük az érdekelteket, fejtsék ki, melyek a szabad és nyílt internet megőrzését szolgáló legjobb eszközök, és mondjanak véleményt arról, hogy a javasolt intézkedéseink mennyire alkalmasak a cél elérésére” – fogalmazza meg az iparági szereplőkkel való további párbeszédre szóló felhívását a szabályozóhatóság (FCC [2009] 16. o.).

Konkrét javaslataiban a 2009 őszén kibocsátott *NPRM* rendelkező formában tartalmazza az internetre 2005-ben megfogalmazott elvi nyilatkozat négy alapelvét, s ezeket még megtoldja két további tétellel:

- az ésszerű hálózatkezelés során az internet-hozzáférést szolgáltató köteles a törvényes tartalmakat, alkalmazásokat és szolgáltatásokat diszkriminációmentesen kezelni;
- az ésszerű hálózatkezelés során az internet-hozzáférést szolgáltató köteles hálózatkezelési gyakorlatáról információt adni az indokolható határok között a fogyasztók és a tartalom-, alkalmazás- és szolgáltatásnyújtók számára.

A közleményhez 2010. január 22-ig kért észrevételeket az FCC, de az addig beérkezett mintegy ötvenezer hozzászólást (*comment*) képtelen volt feldolgozni a maga által előírányzott, mintegy két hónapos időszak alatt. Miután az év áprilisában a Comcast-perből vesztesen került ki, az egész jogalkotási kezdeményezés sikere még inkább kétségessé vált. Az FCC elnöke, Julius Genachowski a bírósági határozat megszületése után egy hónappal közleményt adott ki, amelyben egyrészt a maga szemszögéből részben kommentálta az FCC számára kialakult helyzetet, másrészt pedig felvázolta, mit is kíván tenni (Genachowski [2010]). Már a közlemény címe – *Harmadik út: egy szűkre szabott szélessávú (szabályozási) keret* – világosan mutatta, hogy az előző év őszén kiadott javaslathoz képest szerényebb szabályozási eszköztár bevetésére lát csak lehetőséget, hisz a bíróság Comcast-perben hozott határozata precedensértékű, így korlátozza a hatóság mozgásterét.

Az FCC vezetője ismét hitet tett amellet, hogy a szabályozóhatóságnak bár korlátozott, de mégiscsak fontos szerepe van abban, hogy megvédje a fogyasztókat, ösztönözze a versenyt, és biztosítsa, hogy minden amerikai részesüljön a szélessávú kommunikáció jótéteményeiből. A bíróság határozata mindezen célok elérését nehezíti – fogalmazza meg a maga kritikáját a bírósággal szemben Genachowski –, de most az FCC számára az a kérdés, hogy melyik az a legértelmesebb és legmegfelelőbb jogi alap, amely mellett az egyébként majd mindenki által elfogadott célok érdekében a hatóság cselekedni tud.

Talán az idézetek is bizonyítják, hogy itt bizony többről volt szó, mint egy szakmai alapon folytatott vitáról, de az éleződő belpolitikai feszültségek, a közelgő novemberi kongresszusi választások miatt az FCC végül is nem sietette a döntést. A hálózatsemlegesség amúgy, ha nem is kiemelt, de nem is elhanyagolható téma lett a választási kampányban, s a demokraták a hatósági szabályozás bevezetése mellett, míg a republikánusok az ellen érveltek. Jellemző, hogy a képviselőház energia- és szállítási bizottságának (*Committee on Energy and Commerce*) négy demokrata párti tagja 2010 augusztusában nyilvános levelet intézett az FCC elnökéhez, amelyben a hálózatsemlegességi határozat elfogadását sürgette (*Hopkins* [2010]). A nevezett bizottság foglalkozik egyébként a távközlés/hírközlés ügyeivel a Kongresszusban, s a négy képviselő mintegy a saját újraválasztási kampányát is erősíteni vélte a levélben összefoglalt álláspontjával:

- az FCC-nek hatáskörrel kell rendelkeznie a szélessávú internethez való hozzáférés szabályozásában;
- a szolgáltatások megkülönböztetése a fizetett díjak alapján (*paid prioritization*) bezárja a nyílt internetet;
- közös szabályozási keretben kell szabályozni a vezetékes és a vezeték nélküli szolgáltatásokat;
- a „menedzsel” szolgáltatásokra vonatkozó, tágan megfogalmazott kivételek lerombolják a nyílt internet szabályozását.¹³

A 2010 novemberében lezajlott választási eredmények ismeretében (a demokraták súlyos vereséget szenvedtek, aminek eredményeként a képviselőházban a republikánusok kerültek többségbe, a szenátusban pedig megszűnt a demokraták addigi minősített többsége) az FCC választút elé került: vagy visszakozik, s nem ad ki semmiféle rendeletet a tárgyban, hisz 2011-től a képviselőházban a republikánus többség, az amerikai közjog sajátosságait kihasználva, akár meg is tudná akadályozni a végrehajtást, vagy mégis rendeletet alkot, hisz már így is komoly kritikák érték amiatt, hogy évek óta csak kampányol, és papírokat gyárt az ügyben.

Az FCC úgynevezett nyílt internetre vonatkozó rendelete és a hálózatsemlegesség

Többszöri halasztás után a szabályozóhatóság elnöke, az Obama elnök bizalmi emberének számító Julius Genachowski az FCC 2010. december 21-én tartott ülésének napirendjére tűzte a jelentés és a kiadandó rendelet tárgyalását (*FCC* [2010]).

¹³ Érdemes talán megjegyezni, hogy egyébként a nyílt levél mind a négy megfogalmazója vereséget szenvedett a maga választókerzetében 2010 novemberében, s így ők a 2011 januárjában újjáalakuló képviselőháznak már nem lettek tagjai.

Igaz, a szabad internet szószólói ehhez nagy reményeket már nem fűztek, és nem véletlenül beszéltek hosszú ideje arról, hogy az FCC feladta a nyílt internet elvének érvényesítésére vonatkozó addigi álláspontját, s *de facto* beletörődött abba, hogy a hálózatüzemeltetők kettős (*two-tiered*) tarifarendszert alkalmazzanak (*Democracy Now* [2010]).

A hatósági beavatkozás érdekében a beszédes nevű SavetheInternet.com-mozgalom aktivistái több mint kétmillió aláírást gyűjtöttek össze és juttattak el az FCC-hez a rendeletről való szavazást megelőzően (*Karr* [2010]). A dologban kétségekívül van valami ironikus, hisz, amint Noam megfogalmazza,

- ♦ „1994-ben az internet úttörői kiadták az Internet Szabadsága Chartát, amelyben leszögezték: »Kormányok, hagyjatok minket magunkra, mi nem fordultunk hozzátok, és nincs rátok szükségünk!« Ma viszont az internetközösség sürget a hálózatsemlegesség zászlaja alatt egy olyan kormányzati politikát, amit nem mer nevén nevezni: ez a távközlés közszállítói (*common carrier*) szabályozása a szélessávú szolgáltatásokban. Egy ilyen szabályozás tartalma, nevezetesen a hozzáférés, az árdiszkrimináció, a szűk keresztmetszet és a vertikális kizorítás kezelése pontosan megegyezik azzal, ami miatt az internetszolgáltatók aggódnak.” (*Noam* [2010] 88. o.)

Ami a hálózatsemlegesség további nagypolitikai összefüggéseit illeti, az Obama elnök vezette kormányzat egyik stratégiai programja, az FCC által a Kongresszusnak 2010. március közepén benyújtott nemzeti szélessávterv (*National Broadband Plan*) érdemel még külön figyelmet. Ebben 2020-ra nem csupán a szélessávú internethez való hozzáférés lehetőségének teljes körű megteremtését irányozza elő az amerikai háztartások számára, hanem túlnyomó részüknek (100 millió háztartás) egyenesen 100 megabyte/másodperc sebességet ígér, ami huszonötszöröse a terv benyújtása idején *de facto* elérhető, átlagos szélessávú internetsebességnek. Éppen ezzel kellene foglalkoznia az FCC-nek, s nem a hálózatsemlegesség szabályozásával, ami időrabló pótcselekvés, véli *Noam* [2010b], aki szerint a hálózatsemlegesség szabályozásával még bőven ráérne a hatóság.

A röviden nyíltinternet-rendeletnek (*Open Internet Order*) nevezett jogszabályt 3:2 arányban fogadták el az FCC tagjai: a demokraták által jelölt biztosok (beleértve az FCC elnökét is) igennel, a republikánusokat képviselő biztosok pedig nemmel szavaztak. Nincs lehetőség arra, hogy a 194 oldalas dokumentumot részletesen ismertessük, vagy a benne foglalt konkrét rendelkezéseket, fogalommeghatározásokat elemezzük. A viszonylag rövid jogi rendelkező részt (A melléklet) és az eljárási részt (B melléklet) 87 oldalnyi, indoklásként is felfogható helyzetleíró és elemző szöveg előzi meg, amelyben az FCC ismét kifejti a maga álláspontját.

Az alaphelyzet világos: a javaslatához (*Open Internet NPRM*) beérkezett több mint százezer írásos vélemény, a megtartott megannyi nyilvános vitafórum tapasztalatai alapján a hatóság joggal mondhatja, hogy a „hozzászólók egyetértenek abban, hogy

a nyílt internet kulcsfontosságú platform az innovációk, a befektetések, a verseny és a szabad véleménynyilvánítás szemszögéből”, ám a mondat úgy folytatódik, hogy „viszont a hozzászólók abban nem értenek egyet, hogy vajon szükséges-e a Bizottságnak intézkedéseket hoznia az internet nyitottságának megőrzése érdekében” (FCC [2010] 3. szakasz). Mindenki ugyanazt akarja, csak másként: az egyik oldal szabályozói aktivizmussal, a másik a nélkül látja biztosítottnak a közjó érvényesülését.

A bizonyításhoz használt tételek jól ismertek: a szélessávú internet szolgáltatóinak (és mögöttük a hálózatüzemeltetőknek) megvan mind az érdekeltségük, mind a lehetőségük az internet nyitottságának korlátozására (FCC [2010] II. B alfejezet), és már eddig is éltek ezzel a lehetőséggel (FCC [2010] II. C alfejezet) – állítja a helyzetleíró, elemző részben a hatóság. Az internet nyitottságának megóvásából eredő társadalmi haszon nagyobb, mint a szabályozás költsége, olvashatjuk a következő alfejezetben, bár itt már aligha gondolhatjuk, hogy objektív elemzést kapunk a szabályozóhatóságtól, amelyik természetszerűleg saját igazát próbálja bizonyítani, hogy ne mondjuk, a mundér becsületét védeni.

Az elfogadott szabályozás azt szolgálja, hogy megmaradjon az internet nyitottsága, és egyúttal a szélessávú szolgáltatóknak legyen lehetőségük irányítani és bővíteni hálózataikat – szögezi le a dokumentum (FCC [2010] 43. szakasz). A szabályozás négy alapelve igencsak ismerős az elmúlt évek vitáiból, s ezek a következők: a hálózatkezelés átláthatósága, a törvényes tartalmak, alkalmazások, szolgáltatások blokkolásának tilalma, a hálózatüzemeltetők általi indokolatlan megkülönböztetés tiltása és az ésszerű hálózatkezelés lehetővé tétele. Az FCC különbséget tesz a platformok között, s a még kevésbé kiforrott mobilinternetre kevesebb szabályt érvényesítene.

Abban általánosan egyetértenek az érintettek, hogy – az ésszerű hálózatkezelés követelményét előfeltételezve – a hálózatüzemeltetők és/vagy a szélessávúinternet-szolgáltatók nem blokkolhatják a törvényes tartalmakat, szolgáltatásokat, alkalmazásokat, és nem akadályozhatják meg, hogy a felhasználók a hálózatok működését nem veszélyeztető eszközöket csatlakoztassanak hozzájuk. Azt sem vitatja ma már senki, hogy a hálózatkezelés gyakorlatát a felhasználóknak joguk van megismerni. Az érdemi vita nyilvánvalóan továbbra is arról fog szólni, hogy mit is jelent a gyakorlatban az indokolatlan megkülönböztetés, illetve mikor tekinthető ésszerűnek a hálózatkezelés, és mikor nem.

A nyílt internet és/vagy hálózatsemlegesség vita kibogozhatatlannak látszó gordiuszi csomóját az FCC sem akarta kettévágni. Az igazi kérdés éppen az, hogy jól vagy rosszul képes-e megoldani a szabályozóhatóság mindazt, amit tenni akar, s valóban nagyobb-e a kérdéskör szabályozásból fakadó társadalmi haszon, mint a vele járó társadalmi költség? (Más szavakkal: a piaci kudarc és a kormányzati kudarc társadalmi költsége közül melyik a nagyobb?)

A HÁLÓZATSEMLEGESSÉG KÉRDÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Tagállami fejlemények

Európában a hálózatsemlegesség kérdése később jelentkezett, ami a szélessávú piac eltérő felépítésének és szabályozásának is köszönhető. Európában részben a szabályozás sajátosságai miatt, az Egyesült Államokhoz képest fontosabb szerepet töltenek be a független – tehát nem az inkumbens távközlési cégek tulajdonában lévő – internetszolgáltatók, így az internetszolgáltatók között erősebb a verseny. A jelenlegi közösségi európai, *ex ante* jellegű szabályozás a jelentős piaci erejű távközlési szolgáltatók – ezek többnyire az inkumbensek – hálózatainak nagykereskedelmi hozzáférést biztosít az alternatív szolgáltatóknak, s ez a megoldás hatékony a hálózatsemlegesség szempontjából is: a szélessávú kiskereskedelmi piacon meglévő verseny egyértelműen csökkenti a speciális szabályozás iránti igényt.

A szélessávú vezetékes internetszolgáltatás másik típusú infrastruktúrájának, a kábelhálózatoknak a tulajdonosai az Európai Unió tagországaiban sem szembesültek *ex ante* jellegű szabályozással, s ez a veszély nem is fenyegeti őket. Az Egyesült Államokban a 2010 végén elfogadott nyíltinternet-rendelet ugyan kiterjed a kábelhálózatokon nyújtott szélessávú internetszolgáltatásra is, de megkockáztatható az az állítás, hogy ezt az Európai Unióban nem szükséges átvenni: a közösségi versenyjog következetes alkalmazása, úgy tűnik, elégséges alternatívája a „nyíltinternet-rendelet” típusú külön ágazati szabályozásnak a kábelinfrastruktúrán nyújtott szélessávú szolgáltatásokat illetően.

Mindazonáltal a hálózatsemlegesség és a nyílt internet kérdése jelentősebb annál, hogy ezekről az Európai Bizottság elvi szinten ne rögzítse a maga álláspontját. Erre egyszerű alkalom kínálkozott a közösségi hírközlési szabályozási csomag felülvizsgálatakor, s a 2002/21/EK szabályozási keretirányelv (*Keretirányelv* [2002]), a 2002/19/EK hozzáférési és összekapcsolási irányelv (*Hozzáférési irányelv* [2002]), valamint a 2002/20/EK engedélyezési irányelv (*Engedélyezési irányelv* [2002]) kiegészítésének tárgykörében hozott, az Európai Parlament és a Tanács által kiadott 2009/140/EK irányelv függelékében ott található a Bizottság nyilatkozata a hálózatsemlegességről (*Irányelv-módosítás* [2009] 69. o.). Az elvi nyilatkozatok pátoszával fogalmazott deklarációban a Bizottság leszögezi, hogy nagy jelentőséget tulajdonít az internet nyílt és semleges jellege megőrzésének, hogy a hálózatsemlegességet átfogó célként (*policy objective*) és szabályozási alapelvként kezeli, hogy ezt ajánlja a tagországok szabályozóhatóságainak figyelmébe is, hogy a jövőben figyelemmel kíséri azokat a piaci technológiai fejleményeket, amelyek az internet szabadsága szempontjából relevánsak, hogy mindezekről beszámol az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak még 2010 vége előtt, s ha szükséges, további iránymutatást ad ki.¹⁴

¹⁴ Ezt az ígéretet váltotta valóra a 2010. szeptember 20-án kiadott *EB* [2009].

A tagállami szabályozóhatóságok álláspontja között vannak árnyalatnyi eltérések, még akkor is, ha alapvetően egyetértés van abban, hogy a hurokátengedés (*unbundling*) szabályozással fenntartott gyakorlata önmagában is ösztönzi a versenyt, és egyben csökkenti a hálózatsemlegesség-kérdés jelentőségét. Hollandia például egyértelműen elkötelezte magát a hálózatsemlegesség mellett, míg Dániában az internetszolgáltatók korlátozhatják a tartalmat, például akkor, ha illegális fájlcsere-ről van szó. Svédországban a szabályozóhatóság bizonyos esetekben elfogadja a tartalomrangsorolást, Franciaországban pedig a Neuf Cegetel próbálkozott az egyik videoszolgáltató sávzélességének korlátozásával, de ott végül hatósági beavatkozás nélkül is megoldódott a kérdés.

Az egyik legnagyobb figyelmet kiváltó ügy az Egyesült Királysághoz köthető, ahol a BBC 2007 végén indított interneten lekérhető (*on-demand*) szolgáltatást. A BBC iPlayer szélessávra kötött számítógépen, egyéb eszközökön (például iPhone telefon, egyes játékkonzolok), valamint egyes csatlakoztató dobozokon (*set-top-box*) keresztül is elérhetővé vált. Az internetszolgáltatók kimutatták, hogy a szolgáltatás indítása után jelentősen megnőtt a hálózati forgalom, ami szolgáltatói oldalon jelentős többletköltséget okozott. Az Egyesült Királyság szabályozóhatósága, az Ofcom (*Office of Communications*) kimondta, hogy a BBC-nek és más tartalomszolgáltatóknak nem kell hozzájárulni az infrastruktúra-bővítés költségeihez, azt más forrásból kell fedezni (Pápai–Urbán [2009]).

Az Ofcom 2010 nyarán konzultációt indított a hálózatsemlegesség kérdéséről. A hatóság a vitaindító jelentésében (Ofcom [2010]) a forgalomlebonyolítási eljárások alkalmazására és a fogyasztói transzparenciára helyezte a hangsúlyt. Az Ofcom a kétoldalú piacok elmélete alapján arra a megállapításra jutott, hogy ugyan nem feltétlenül hatékony, ha csak az egyik piac (ez esetben a fogyasztói piac) viseli az összes költséget, de jelenleg a hálózatsemlegesség érdekében nincs szükség szabályozói beavatkozásra.

Nagy figyelmet keltett Ed Vaizeynek, a konzervatív-liberális kormány kommunikációs miniszterének 2010. novemberi bejelentése (Bradshaw–Parker [2010]), amely szerint egy előkészítés alatt álló törvényjavaslat lehetővé tenné az internetszolgáltatók számára, hogy díjakat vessenek ki a tartalomszolgáltatókra, ha azok elsőbbséget szeretnének biztosítani saját tartalmuknak. Vaizey éppen az Európai Bizottság szintén 2010-ben zajló konzultációjára és az Ofcom [2010]-re hivatkozott, amikor azzal érvelt, hogy az internetszolgáltatók erős piaci versenye szükségtelenné teszi a hálózatsemlegesség szabályozási eszközökkel történő fenntartását, és csupán annyit kell biztosítani, hogy megvalósuljon az átláthatóság, tehát a fogyasztók a forgalomlebonyolítási eljárások ismeretében dönthessenek a szolgáltatók ajánlatai között.

Az Európai Bizottság konzultációja

Annak ellenére, hogy Európában az internetszolgáltatók piacán az általános vélekedés szerint erősebb a verseny, mint az Egyesült Államokban, 2010 júniusában az Európai Bizottság is elérkezettnek látta az időt, hogy nyilvános konzultációt indítson a hálózatsemlegességről, előkészítve ezzel egy, az Európai Parlament számára készülő jelentést. A szeptemberig lezajlott konzultáció során összesen 318 hozzászólás érkezett piaci szereplőktől, tagállamoktól, civil szervezetektől valamint magánemberektől.¹⁵ Itt külön csak két ernyőszervezet, a tagállamok szabályozóhatóságait tömörítő BEREC (*Body of European Regulators for Electronic Communications*) és az európai távközlési szolgáltatókat jelentős számban tagjai között tudó iparági érdekvédelmi tömörülés, az ETNO (*European Telecommunications Network Operators' Association*) álláspontjára térünk ki. Ahol lehetséges, utalunk az alternatív távközlési cégeket képviselő ECTA (*European Competitive Telecommunication Association*) álláspontjára is, bár ez a szervezet meglehetősen tömören foglalta össze véleményét a kérdésről.

NYÍLT INTERNET • A konzultáció eredményeit összefoglaló jelentés (EC [2010a]) szerint a hálózatüzemeltetők, internetszolgáltatók és az infrastruktúra berendezéseit gyártók egyöntetűen állítják, hogy az Európai Unióban nincs probléma az internet nyitott jellegével és a hálózatsemlegességgel.

Az ETNO üdvözli, hogy a Bizottság elkötelezett a nyílt internet mellett, hiszen ez biztosítja, hogy a felhasználók szabadon, saját preferenciáik szerint jussanak hozzá tartalmakhoz, alkalmazásokhoz, szolgáltatásokhoz. A szervezet egyetért azzal is, hogy az európai megközelítés a versenyt és a fogyasztók szabad választását helyezi középpontba, emellett azonban javasolja az internet közgazdasági modelljének vizsgálatát is, ennek beemelését a vitába. Mindazonáltal az ETNO szerint az európai *ex ante* szabályozás alkalmas a verseny biztosítására, ha pedig valamelyik szolgáltató versenyellenes magatartást tanúsítana, azt a hatóságok képesek kezelni.

A BEREC szerint már nem ilyen kedvező a helyzet, és ezt a civil szervezetek is megerősítették. Több tagországban is felvetődtek már a hálózati semlegességgel kapcsolatos ügyek, egyrészt közvetlen (*peer-to-peer*) fájlmegosztás vagy videoközvetítés diszkriminatív kezelése kapcsán, másrészt a mobilinternetes hangátviteli szolgáltatások blokkolása vagy ehhez kötődő díj kiszámlázása miatt. Ezekben az esetekben jellemzően csak informális bejelentés érkezett a hatósághoz, a felek egymás között rendezték a vitás ügyeket, sok esetben azért is, mert a sajtó foglalkozni kezdett a kérdéssel. Az eddig felmerült problémákat ugyan sikerült rendezni, de a szervezet álláspontja szerint ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a jövőben nem alakulnak ki újra hasonló helyzetek.

¹⁵ A hozzászólók listáját, illetve a beküldött véleményeket lásd: EC [2010b].

Sokkal nagyobb a bizonytalanság abban a tekintetben, hogy milyen hálózatsemlegességgel kapcsolatos problémák merülhetnek fel a jövőben, hisz ez mindenképpen függ az elkövetkező években várható üzletimodell-változásoktól is. A BEREC három olyan területet nevezett meg, ahol problémák jelentkezhetnek:

- diszkrimináció és ennek versenyellenes hatása;
- az internetgazdaságra ható hosszú távú következmények (például innováció, a kifejezés szabadsága);
- a fogyasztókat ért kár miatt szükség lehet az átláthatóság és a szolgáltatásminőség figyelemmel kísérésére.

Az ECTA hangsúlyozza, hogy verseny mellett nem reális veszély a nyílt internet és a hálózatsemlegesség elvének a megsértése, hiszen ebben az esetben a fogyasztók egyszerűen csak szolgáltatót váltanak. Az alapelveket megsértő szolgáltató tehát üzletileg nem járna jól, sőt elveszítené ügyfélkörét. A fogyasztók védelme tehát a verseny erősítésével biztosítható.

FORGALOMKEZELÉS • Egyetértés volt a válaszadók között abban, hogy a forgalomirányítási eljárások alkalmazása nélkülözhetetlen része az internet hatékony működésének. A torlódások kezelése, illetve a biztonsági kérdések miatt a forgalomirányítási eljárások alkalmazása törvényes eszköz, és önmagában nem sérti a hálózatsemlegesség elveit. Néhány hozzászóló azonban felhívta a figyelmet, hogy elfogadhatatlan az, ha egy szolgáltató előnyben részesít valamilyen szolgáltatást másokkal szemben. Problémát okoz, hogy jelenleg nincs világos megkülönböztetés az éppen a meglévő kapacitás szerinti (*best effort*) továbbítás és az irányított szolgáltatások (például internetalapú tv) között.

Ezt az álláspontot képviseli az ETNO is, kiegészítve azzal, hogy az irányított szolgáltatások elengedhetetlenek ahhoz, hogy a széles sáv az innováció platformjaként szolgáljon [olyan innovatív alkalmazások igényelnek irányított hálózatot, mint a távgógyítás, az informatikai felhők (*cloud computing*) vagy a 3D televíziózás]. Ami a fix és a mobilhálózatok megkülönböztetését illeti, az iparági szervezet felhívja a figyelmet, hogy a szélessávú mobilszolgáltatásban egyelőre jóval korlátozottabbak a kapacitások, és erre a szabályozóknak is figyelemmel kell lenni, érvényesítve az arányosság elvét. Az ETNO felhívta a figyelmet a tartalomszállító hálózatok szerepére is, és ennek kapcsán rámutatott, hogy az internet már ma sem annyira „semleges”, mint ahogy sokan láttatják, belépési korlátok már ma is léteznek.

A BEREC ezzel markánsan szemben álló álláspontra helyezkedett: szerinte a fix és mobilhálózatok között nem tehető különbség, már ami a forgalomirányítás alapelveit illeti. A szélessávú mobilszolgáltatásban felmerülő kapacitásproblémákat a szolgáltató egyes felhasználók adatforgalmának korlátozásával, de semmiképpen nem a tartalmak megkülönböztetésével érheti el.

PIACSZERKEZET • Ami a piacszerkezetet és az értékláncot illeti, az ETNO kiemeli a piac kétoldalú jellegének fontosságát: a tartalom- és alkalmazássláncszolgáltatók nem érdekeltek a hálózat hatékony használatában, a felhasználóknak pedig, akik végül megfizetik a szolgáltatást, nincs beleszólásuk a forgalom szabályozásába. Az internet fenntarthatósága szempontjából fontos az új üzleti modellek kialakítása, azok tesztelése, beleértve a tartalom-, illetve alkalmazássláncszolgáltatók, valamint a hálózatüzemeltetők közötti fizetési modelleket. Ez ösztönözheti a beruházásokat, és segítheti az erőforrások hatékonyabb kihasználását.

A BEREC alapvetően megfelelőnek találja a jelenlegi kereskedelmi megállapodásokat. A piac fejlődéséből adódó változásokat szerinte figyelemmel kell kísérni, és szükség esetén szabályozói beavatkozásra is sor kerülhet.

Az ECTA fontosnak tartja a kiskereskedelmi lakossági piac megkülönböztetését a nagykereskedelmi és üzleti előfizetőktől. Minden olyan kötelezettség esetén, amely a hálózatsemlegesség kapcsán felvetődik, meg kell vizsgálni, hogy ez milyen hatással járhat az üzleti piacon.

FOGYASZTÓK – SZOLGÁLTATÁSMINŐSÉG ÉS ÁTLÁTHATÓSÁG • A Bizottság kiemelt figyelmet szentelt kérdéslistán a szolgáltatás minőségének és az átláthatóságnak. Többek szerint a hálózatsemlegességi problémák megoldásában fontos, hogy a fogyasztók jól tájékozottak legyenek, és a szolgáltatók által alkalmazott forgalomkezelési technikák ismeretében dönthessenek az előfizetésről. Ezt az ETNO és a BEREC is hangsúlyozza véleményében, ugyanakkor szabályozói minőségi garanciákra vonatkozó előírások alkalmazásával kapcsolatban visszafogottan vélekedik mindkét szervezet: a szolgáltatásminőség előírása torzíthatja a versenyt, ennek alkalmazása csak konkrét piaci kudarc esetén lehet hatékony.

Az ECTA kiemeli, hogy az alternatívák esetében a fogyasztók számára biztosított szolgáltatásminőség nagyban függ a hálózat üzemeltetőjétől, illetve a hálózat fenntartásától, fejlesztésétől. Fontos, hogy a hálózatüzemeltetők ne alkalmazzák a saját kiskereskedelmi piacukon használt forgalomirányítási eljárásokat a nagykereskedelmi piacon is. Ami az átláthatóságot illeti, az ECTA szerint ennek két szintje van: egyrészt közérthető formában a fogyasztók számára kell megfogalmazni az átláthatóságot, másrészt az alkalmazás- és tartalomszolgáltatók számára részletezni kell a szükséges információkat, így segítve a hálózatok optimalizálását.

POLITIKAI, KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI DIMENZIÓK • A Bizottság jelentése szerint a hálózatsemlegesség politikai, kulturális és társadalmi szempontjait vizsgáló kérdésre meglehetősen kevés válasz érkezett. A BEREC jelezte összefoglalójában, hogy ez a kérdés hatáskörén kívül esik, az ETNO pedig leszögezte, hogy fontosnak tartja a Bizottság által felsorolt értékeket (kifejezés szabadsága, médiapluralizmus, kulturális diverzitás), és minden korlátozásnak (beleértve az illegális tartalmak fogyasztása elleni fellépést) figyelemmel kell lennie ezekre az értékekre.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a gazdasági szabályozás szempontjából jártuk körül és elemeztük a hálózatsemlegesség kapcsán folyó gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális vitát. A jobb áttekintés és a megértés elősegítése érdekében részletesen bemutatuk, hogy miként közelít a kérdéshez – a piaci szereplők lépéseire reagálva és az internethálózatok szabályozását pártoló lobbi nyomása alatt – az Egyesült Államok szabályozóhatósága, az FCC, s röviden összefoglaltuk a téma európai konzultációja keretében megfogalmazott főbb álláspontokat.

A probléma közgazdasági vizsgálata és a jelenlegi piaci helyzet ismeretében úgy látjuk, hogy nincs szükség külön *ex ante* szabályozásra, mert a piac és a verseny-szabályozás képes kezelni mindazokat a problémákat, amelyek az aggódó szereplők ijedségét kiváltották. Az aggódók szerint jó az óvatosság, ezért inkább erősíteni kellene a szabályozást. Ugyanakkor az ellenérv a másik oldalról legalább ilyen erőteljesen megfogalmazható: a szabályozás nem csodaszer, sőt igen nagy az esélye a szabályozási kudarcnak, különösen dinamikus piacokon. A brit és az uniós hírközlési szabályozás világszerte elismert szaktekintélye, Martin Cave szerint: „Bármely hálózatsemlegességi szabályozás valójában eltömitené a jelenlegi hálózatokat, s teljesen elriasztaná a hálózati szolgáltatókat minden olyan jelentős beruházástól, amire szükség lenne a gyorsabb és globálisan még inkább versenyképes internet-infrastruktúra fejlesztéséhez.” (Cave [2010].)

Tudjuk persze, hogy a külön szabályozás iránti kísértés napjainkban különösen erős, hisz a 2008-ban kirobbant, az Egyesült Államokat és az Európai Unió tagországainak túlnyomó többségét sújtó pénzügyi és gazdasági válság hatása alatt sokan az erősebb állami beavatkozásban látják a fellendüléshez vezető utat. A „több állam, kevesebb piac” jelszó azonban túl általános ahhoz, hogy minden megkülönböztetés nélkül alapul lehetne venni az ágazati szabályozásban.

Mindaddig, amíg dinamikus a verseny, és a különböző szereplők piaci interakciója, küzdelme a fogyasztók számára új és olcsóbb szolgáltatásokat teremt, indokolatlan, sőt káros lenne minden beavatkozás, mert épp a fejlődés hajtóerőit fékezne vagy tenné tönkre. A szabályozó akkor cselekszik bölcsen, ha mindaddig tartózkodik a közvetlen beavatkozástól, amíg a verseny erői nálánál jobban gondoskodnak arról, hogy az innovációs ösztönzők működjenek, az iparág fejlődéséhez szükséges beruházások megtörténjenek, s mindezek eredményeként a fogyasztók választási lehetősége mind a szolgáltatások mennyiségét, mind minőségét tekintve növekedjék. A szélessávú internetszolgáltatások további fejlődése egyelőre nem indokol külön szabályozói beavatkozást, legyen bármilyen divatos és csábító a hálózati semlegesség jelszava.

IRODALOM

- BRADSHAW, T.–PARKER, A. [2010]: Internet blow for Google and BBC. *Financial Times*, november 16. <http://www.ft.com/cms/s/0/9267485c-f1ac-11df-bb5a-00144feab49a.html#axzz1FR7XLAT9>.
- CARTER, K. R.–MARCUS, J. S.–WERNICK, C. [2008]: Network Neutrality: Implications for Europe. *Wissenschaftliches Institut für Infrastruktur und Kommunikationsdienste. Diskussionsbeitrag*, 314.
- CAVE, M. [2010]: Right to drop idea of net neutrality. *Financial Times*, november 19.
- CAVE, M.–CROCIONI, P. [2007]: Does Europe Need Network Neutrality Rules? *International Journal of Communication*, 1. 669–679. o. <http://ijoc.org/ojs/index.php/ijoc/article/view-File/157/80>.
- DEMOCRACY NOW [2010]: Abandoning „Net Neutrality”. FCC Chair Backs Two-Tiered Internet Fees. *Democracy Now!* [pacificfreepress.com, http://www.pacificfreepress.com/news/1/7500-bye-bye-net-neutrality-usa-abandons-internet-freedom.html](http://www.pacificfreepress.com/news/1/7500-bye-bye-net-neutrality-usa-abandons-internet-freedom.html).
- EB [2009]: A Bizottság ajánlása az újgenerációs hozzáférési hálózatokhoz (NGA) való szabályozott hozzáférésről. Brüsszel, szeptember 20. SEC(2010) 1037. C(2010) 6223 végleges. <http://www.szelessavalapitvany.hu/download/ajanlas.pdf>.
- EC [2010a]: Report on the public consultation in 'The open internet and net neutrality in Europe'. European Commission, Brüsszel, november 9. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecomms/doc/library/public_consult/net_neutrality/report.pdf.
- EC [2010b]: Public consultation on open internet and net neutrality. Responses to the Consultation on net neutrality. Brüsszel, november 9. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecomms/library/public_consult/net_neutrality/comments/index_en.htm.
- ECONOMIST [2010]: Comcast v. the FCC. Raze the mystery house. America needs clearer laws to regulate internet access. *The Economist*, április 10–16. 44. o. <http://www.economist.com/node/15867976>.
- ENGEDÉLYEZÉSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/20/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások engedélyezéséről. HL L 13/29. kötet, március 7. 337–348. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0020:HU:PDF>.
- EVANS, D. S.–SCHMALENSEE, R. [2007]: Industrial Organization of Markets with Two-Sided Platforms. *Competition Policy International*, Vol. 3. No. 1. 150–179. o.
- FCC [2005]: (Internet) Policy Statement – FCC 05-151. Federal Communications Commission, http://hraunfoss.fcc.gov/edocs_public/attachmatch/FCC-05-151A1.doc.
- FCC [2009]: Notice of Proposed Rulemaking in the Matter of Preserving the Open Internet Broadband Industry Practices – FCC 09-93. Federal Communications Commission, http://hraunfoss.fcc.gov/edocs_public/attachmatch/FCC-09-93A1.pdf.
- FCC [2010]: Report and Order in the Matter of Preserving the Open Internet Broadband Industry Practices – FCC 10-201. Federal Communications Commission, http://hraunfoss.fcc.gov/edocs_public/attachmatch/FCC-10-201A1.pdf.
- GÁLIK MIHÁLY [2009]: A sokszínűségindex és alkalmazása az eszmék piacán. *Infokommunikáció és Jog*, 31. sz. 35–42. o.

- GENACHOWSKI, J. [2010]: The Third Way: A Narrowly Tailored Broadband Framework. FCC, május 6. <http://www.broadband.gov/the-third-way-narrowly-tailored-broadband-framework-chairman-julius-genachowski.html>.
- GOOGLE–VERIZON [2010]: Joint Policy Proposal for an Open Internet. Posted by Alan Davidson, Google director of public policy and Tom Tauke, Verizon executive vice president of public affairs, policy, and communications, augusztus 9. <http://googlepublicpolicy.blogspot.com/2010/08/joint-policy-proposal-for-open-internet.html> és <http://policy-blog.verizon.com/BlogPost/742/JointPolicyProposalforanOpenInternet.aspx>, letöltve 2010.11.27.
- HOPKINS, C. [2010]: US Representatives Urge Net Neutrality. readwriteweb.com, http://www.readwriteweb.com/archives/us_representatives_urge_net_neutrality.php.
- HOZZÁFÉRÉSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/19/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról. HL L 13/29. március 7. 323–336. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0020:HU:PDF>.
- http://www.democracynow.org/2010/12/3/abandoning_net_neutrality_fcc_chair_backs
- IRÁNYELV-MÓDOSÍTÁS [2009]: Az Európai Parlament és a Tanács 2009/140/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról szóló 2002/21/EK irányelv, az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról szóló 2002/19/EK irányelv és az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások engedélyezéséről szóló 2002/20/EK irányelv módosításáról. HL L 337/37. kötet, november 25. 37–69. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:337:0037:0069:HU:PDF>.
- KARR, T. [2010]: Why we deliver. The SavetheInternet.com, december 14. <http://marathon.savetheinternet.com>.
- KERETIRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról. HL L 13/29. március 7. 349–365. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0021:HU:PDF>.
- KIRCHGAESSNER, S.–EDGECLIFF–JOHNSON, A. [2010]: FFC moves to ensure ‘net neutrality’. FT.com, november 20. <http://www.ft.com/cms/s/0/4ab0de46-f437-11df-89a6-00144fea-b49a.html#axzz1FR7XLAT9>.
- KOCSIS VIKTÓRIA–DE BIJL, P. W. J. [2007]: Network Neutrality and the Nature of Competition between Network Operators. International Economics and Economic Policy, Vol. 4. No. 2. 159–184. o. <http://www.springerlink.com/content/k683n45m4120p030/fulltext.pdf>.
- LABOVITZ, C.–IEKEL–JOHNSON, S.–MCPHERSON, D.–OBERHEIDE, J.–JAHANIAN, F. [2010]: Internet Inter-Domain Traffic. SIGCOMM’10, Új-Delhi, India, augusztus 30–szeptember 3. <http://jon.oberheide.org/files/sigcomm10-interdomain.pdf>.
- LAPSÁNSZKY ANDRÁS [2008]: A távközlési monopóliumok szerkezetének, igazgatásának és közszolgáltatási rendszerének főbb modelljei a „fejlett távközléssel rendelkező országokban”. 1–3. rész. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 26., 27. és 29. sz. 143–153., 190–197. és 271–276. o.
- LESSIG, L. [2008]: Testimony on the “Future of the Internet” before the Senate Committee on Commerce, Science and Transportation. Április 22. http://commerce.senate.gov/public/?a=Files.Serve&File_id=da3dac3c-6a90-4467-96fe-2abbeb78456b.

- LESSIG, L.–WU, T. [2003]: Network Neutrality. FCC CS Docket 02-52. (Why a network neutrality regime encourages market competition.) http://timwu.org/wu_lessig_fcc.pdf.
- NOAM, E. M. [2010a]: Miért lesz a televíziózás szabályozásából hírközlés-szabályozás? *Infokommunikáció és Jog*, 38. sz. 87–89. o.
- NOAM, E. M. [2010b]: Can America Afford FCC Chairman Genachowski? *FT.com*, december 14. <http://www.ft.com/cms/s/0/3e71a3de-07a8-11e0-a568-00144feabdc0.html#axzz1FR7XLAT9>.
- ODLYZKO, A. [2009]: Network Neutrality, Search Neutrality, and the Never-ending Conflict between Efficiency and Fairness in Markets. *Review of Network Economics*, Vol. 8. No. 1. 40–60. o.
- OFCOM [2010]: 'Office of Communications': Traffic management and 'net neutrality'. A Discussion Document, június 24. <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/net-neutrality/summary/netneutrality.pdf>.
- PÁPAI ZOLTÁN–URBÁN ÁGNES [2009]: Ki fizeti a révszt? A hálózatsemlegesség-vita közgazdasági háttere. *Infokommunikáció és Jog*, 32. sz. 79–84. o.
- PATRICK, A. [2010a]: Google, Net Neutrality and Dozy Tech Bloggers. Augusztus 11. <http://www.broadstuff.com/archives/2269-Google,-Net-Neutrality-and-Dozy-Tech-Bloggers.html>, letöltve 2010.10.27.
- PATRICK, A. [2010b]: A Fairytale of Network. Net Neutrality vs Big Bandwidth, Google. Augusztus 13. <http://broadstuff.com/categories/12-Business-Models>; letöltve 2010.11.27.
- POLYÁK GÁBOR [2010]: Hálózatsemlegesség és médiaszabadság. Az FCC szabályozási javaslatának kommentárja. *Fundamentum*, 3. sz. 72–86. o.
- SIDAK, G. [2007]: What Is the Network Neutrality Debate Really About? *International Journal of Communication*, 1. 377–388. o.
- TURNER, D. S. [2009]: *Finding the Bottom Line: The Truth About Network Neutrality & Investment*. Free Press.
- VASCELLARO, J. E. [2010]: Internet Giants Spar Over Fees. *WSJ.com*, november 30. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703945904575645251061168526.html>.
- WERBACH, K. [2008]: The Centripetal Network: How the Internet Holds Itself Together, and the Forces Tearing it Apart. *UC Davis Law Review*, Vol. 42. 343–412. o.
- WHITT, R. S. [2009]: Evolving Broadband Policy: Taking Adaptive Stances To Foster Optimal Internet Platforms. *CommLaw Conspectus*, Vol. 17. 417–534. o.
- WU, T. [2003]: Network Neutrality, Broadband Discrimination. *Journal on Telecommunications & High Technology Law*, Vol. 2. 141–178. o.
- WYATT, E. [2010]: U.S. Court Curbs F.C.C. Authority on Web Traffic. *NYTimes.com*, április 6. http://www.nytimes.com/2010/04/07/technology/07net.html?_r=1.
- YOO, C. S. [2010]: Network Neutrality or Internet Innovation. *Regulation*, Vol. 33. No. 1. 22–29. o.
- YOO, C. S. [2005]: Beyond Network Neutrality. *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 19. No. 1. 1–77. o.

• Pápai Zoltán •

A VERSENY KÉRDÉSE A SZÉLESSÁVÚ OLIGOPOLPIACON*

Az Európai Unió a hírközlési piaci szabályozás korábbi tapasztalatai alapján – törekedve az egységes piac megteremtésére – 2002-ben egy új egységes keretszabályozást vezetett be. Ez alapján a tagállamok a megfelelő bizottsági iránymutatásokra, továbbá a nemzetközi és belföldi versenyjogi tapasztalatokra támaszkodva, a helyi sajátosságokat figyelembe véve szabályozzák a nemzeti piacokat. E szabályozás alapvetően a versenyszabályozás közgazdasági megközelítését, elemzési eszköztárát használja azzal a különbséggel, hogy egyes piacokon a verseny esetleges hiányát, tartós problémáit *ex ante* ágazati szabályozási eszközökkel próbálja orvosolni. A nemzeti szabályozók az európai uniós iránymutatások alapján eljárva, a tényleges piaci helyzet elemzése alapján hozzák meg döntéseiket. Bár a szabályozók igyekeztek megfelelni a feladat súlyának, a régi ágazati szabályozás tovább élő sztereotípiái és rutinmegoldásai, a közgazdasági felkészültség és a versenyjogi tapasztalat hiányosságai miatt még mindig általános a bizalmatlanság a piac hatékony működésével kapcsolatban. Ez bizonyos területeken talán indokolt, de semmiképpen sem általánosítható.

BEVEZETÉS

A kevés szereplős oligopolpiacok negatív jelenségeit túlzottan általánosítva, az európai uniós és annak részeként a tagállami szabályozás (beleértve a magyarországit is) olyan megközelítést alkalmaz, ami tagadja, vagy legalábbis erősen valószínűtlennek tekinti, hogy ezeken a piacokon hatékony verseny működjön. E tanulmány célja éppen e piacértelmezés hiányosságainak bemutatása, valamint azoknak a tényezőknek és feltételeknek a feltárása, amelyek érvényesülése esetén hatékony verseny jellemezné ezeket a piacokat. Közkeletű vélekedés – legalábbis a szabályozással tradicionálisan érintett iparágakban –, hogy az oligopol- és különösen a duopolpiacokon az elmélet által feltárt sajátosságok miatt a verseny nem hatékony. Ezt a vélekedést testesíti meg a telekommunikációs szektorban manapság oly gyakran hangoztatott

* Köszönettel tartozom kollégáimnak, különösen Nagy Péternek és Lőrincz Lászlónak a tanulmány korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseikért. Külön köszönöm Kiss Ferenc László fontos szakmai és szerkesztői tanácsait, amelyekre figyelve a szöveg reményeim szerint jobb és pontosabb lett. Természetesen a szövegben maradt minden hibáért a szerzőt terheli a felelősség.

(bár nem bizonyított) érvelés, amely szerint a versenyhez „kettő nem elég”. A szabályozás azonban nem alapulhat pusztán vélekedésen. Ha az explicit vagy implicit módon alkalmazott elmélet nem felel meg a piaci realitásoknak, akkor rá nem építhető megfelelő szabályozás. A hibás szabályozás viszont nemcsak a szabályozott vállalatoknak, hanem a fogyasztóknak is kárt okozhat. E tanulmány elsődleges célja, hogy a túlszabályozásból adódó károk megelőzése érdekében – az iparágra jellemző oligopolpiacokra vonatkozó jelenlegi ismeretek fényében – közgazdaságilag alapot nyújt a korrekt és a szabályozás negatív hatásait minimalizálni kívánó szabályozói gyakorlatot.

A gazdasági szabályozás célja, hogy azokban a helyzetekben, ahol a piac tartósan nem működik megfelelően, a hiányos, illetve tökéletlen működéséből adódó jóléti veszteséget csökkentse, s lehetőleg olyan hatást idézzon elő, ami közelíti a piacok működésétől várt eredményt. A verseny- és ágazati szabályozás mintegy évszázados tapasztalatai azonban rávilágítottak arra, hogy a szabályozás csak pótlék, eredménye nem lehet jobb, mint amit a megfelelően működő, hatékony piaci verseny elérhet.¹ Három kérdés merül fel a szabályozási beavatkozás megfontolása kapcsán:

1. Először is el kell dönteni, hogy indokolt-e a beavatkozás, azaz kimondható-e, hogy az érintett piac nem hatékony. Ehhez azt kell tudnunk, hogy mi az az elérhető legjobb állapot, amit az adott piacon hatékony verseny által el lehet érni, ezt az elvi legjobb megoldást lehet viszonyítási pontként (benchmarkként) használni.
2. Másodsorban azt kell megítélni, hogy a szabályozás a maga nehézkes és durva eszközeivel alkalmas-e az esetleges problémák orvoslására. Nem kell-e attól tartani, hogy a szabályozás a problémák enyhítése helyett – megzavarva a piac működését, megváltoztatva magát a versenyt – újabb problémákat generál a piac működésében, aminek elhárítására újabb és újabb beavatkozást igényel?
3. Harmadsorban arra a gyakorlati kérdésre kell válaszolni, hogy az indokolt és a helyzetet igazolható módon javítani képes szabályozás haszna nagyobb-e, mint ráfordításigénye.

A továbbiakban elsősorban az első és kisebb mértékben a második kérdéssel foglalkozunk az oligopol távközlési piacokat vizsgálva, különös tekintettel a szélessávú piacnak arra a szegmensére, ahol a DSL-, illetve optikai alapú és a kábeles infrastruktúra versenye a meghatározó. A fő kérdésünk az, hogy elegendő-e, hatékony-e e két szereplő versenye, s valóban mindig szükség van-e szabályozói beavatkozásra.

¹ Ahogy Frank Easterbrook fogalmaz: „A versenyszabályozás egész elmélete arra a hitre épül, hogy a piacok sokkal alkalmasabbak a helyes gyakorlat jutalmazására és a rosszak büntetésére, mint a bírák vagy szabályozók. Logikai tévedés az a közkeletű vélekedés, hogy ha a piacok nem tökéletesek, akkor biztosan kell lennie valami jobb megoldásnak.” (Easterbrook [1984].)

MIKOR HATÉKONY A VERSENY?

Ha a verseny működését akarjuk értékelni, elsősre a mikroökonómia-tankönyvek indító fejezetében ismertetett tökéletes verseny modellje tűnik a legjobb kiindulópontnak. Ez a modell azonban – egyszerűsége és tetszetőssége ellenére – viszonyítási pontként a legtöbb valóságos piac esetében kifejezetten nem szerencsés választás. Az egyik gond az, hogy a tökéletes versenyről szóló modell nem magát a verseny folyamatát írja le, hanem egy idealizált feltételek esetén adódó statikus egyensúlyi állapotot. Ebben a rendszerben valójában nincsen élet, sőt már verseny sincs, csak a végeredmény, s a modell semmit sem mond arról, milyen úton jutottunk el ebbe az egyensúlyi állapotba.²

A verseny mint valós piaci folyamat leírásából a dinamikus elem kihagyhatatlan. *Schumpeter* [1942/1976] szerint a vállalkozó ebben a dinamikus folyamatban a kulcsszereplő, mivel az ő tevékenységének eredménye az innováció, ami a verseny működésének alapja.

- ♦ „A termelés új módszereinek vagy új termékeknek a bevezetése aligha lenne elképzelhető már a kezdetektől azonnal tökéletes – és tökéletesen működő – verseny esetén. S ez azt jelenti, hogy mindazok a dolgok, amelyeket a gazdasági haladás körébe sorolunk, teljesen összeférhetetlenek vele. Valójában a tökéletes verseny – automatikusan vagy speciálisan erre szolgáló intézkedések révén – mindig felfüggesztésre kerül és kerül, amikor bármi új dolog bevezetése van soron, még akkor is, ha egyébként a tökéletes verseny feltételei fennállnak a piacon.” (*Schumpeter* [1942/2008] 105. o.)

„Ebből a szempontból a tökéletes verseny nemcsak lehetetlen, hanem alacsonyabb rendű (*inferior*) is, semmi sem jogosítja arra, hogy az ideális hatékonyság modelljévé tegyük. Ennélfogva hiba lenne bármely iparág kormányzati szabályozásának elméletét arra alapozni, hogy az igazi üzletnek úgy kellene mennie, mintha a szóban forgó iparág tökéletes versenyzői piacként működne.” (Uo. 106. o.)

A tökéletes verseny elméleti modellje szép, könnyen érthető, de túlságosan is leegyszerűsített, s így valójában nem alkalmas a valóságban a verseny jellegét meghatározó folyamatok megértésére és ezek eredményének értékelésre. Erről Maurice Clark így fogalmaz:

- ♦ „... a verseny erői léteznek, sokkal valóságosabban és hatékonyabban, mint amennyire a jelenlegi elméletek ezt tipikusan feltételezik. Ezeknek az erőknek a működését számos tökéletlenség, komoly fenyegetések nehezítik, amit nem szabad lebecsülni. Valaki meg-

² *Hayek* [1948] arra is rámutat, hogy a tökéletes verseny modellje szerinti állapot valójában olyan helyzet, amiben már semminemű olyan verseny nincsen, amit a szó normális értelmében annak nevezünk.

jegyezheti erre, hogy e tökéletlenségek között vannak olyanok, amelyekre a formalizált közgazdasági elmélet (tökéletlenül) reflektál, míg másokra nem. De ha képesek vagyunk a versenyerők konstruktív elemeinek megőrzésére, ezek többet kínálnak számunkra, mint az E. H. Chamberlin által »tisztá versenynek« és Joan Robinson által »tökéletes versenynek« nevezett modellek – többet, mert megvalósítják a tömeggyártás és alkalmazott tudomány olyan kombinálását a versenyösztönzőkkel, ami ma elengedhetetlen a dinamikus fejlődéshez. A dinamikus fejlődés értékelésére a »tökéletesség« nem megfelelő kritérium.” (Clark [1961] 2. o.)

John Maurice Clark *Verseny mint dinamikus folyamat* című munkájában sorra veszi azokat az elméleti egyszerűsítéseket, amelyek az oktatásban ugyan jól jönnek, mert egyszerűvé és tárgyalhatóvá teszik a kérdéseket, ugyanakkor ezek dogmatikus használata egyszerűen ellehetetleníti a valós üzleti, piaci folyamatok lényegének és különösen időbeli lefolyásának, dinamikájának megismerését, s ezáltal a verseny lényegének megértését, hatásának értékelését (Clark [1961]).

Ha tehát a tökéletes verseny statikus modellje nem alkalmas arra, hogy a tényleges piaci verseny vizsgálati modellje legyen, akkor könnyen belátható, arra sem alkalmas, hogy gyakorlati szabályozást alapozzunk rá. A tökéletes verseny egyfajta iránypont lehet ugyan, ami megmutatja, hogy végtelen számú, tökéletesen informált, piaci erővel nem rendelkező, szempillantásnál rövidebb idő alatt alkalmazkodó, vízszintes egyéni keresleti görbével rendelkező szereplő esetén milyen végeredmény adódik. E modellben a termék homogén, és a szereplők között nincs különbség a termelés technológiai és közgazdasági feltételeiben, nincs technológiai fejlődés, s az alkalmazkodás időigénye sem játszik szerepet. A valóságban azonban szinte nincs olyan piac, amelyiknek ez a modell életszerű leírása lenne, s ebben az értelmében tökéletes lenne. Legfeljebb annyi engedményt tehetünk, hogy egyes sokszereplős piacok jellemzői talán több tekintetben közelítik a modellben vázolt feltételeket, s ez valóban azt jelzi, hogy ezek esetén a verseny kérdésével – legalábbis problémaként – miért nem igazán érdemes foglalkozni.³

A valós piacokról tudjuk, hogy még távolról is csak ritkán hasonlítanak erre a képre, azaz mindig „tökéletlenek”: a szereplők száma kevés, méretük, technológiájuk, termékük különböző, az alkalmazkodás időigényes, az informáltság nem tökéletes. A verseny elméleti és gyakorlati vizsgálata szempontjából azonban éppen ez az érdekes, hiszen ilyen jellemzők mellett is gyakran értékeljük úgy, hogy valójában hatékonyan működik a verseny.

³ A monopólium esete is csak addig egyértelmű, amíg csak egy terméket gyárt, és egységárat alkalmaz (bár ez meglehetősen életidegen feltételezés). Több termék vagy kifinomultabb árazási módszerek (nem lineáris tarifák, illetve más árdiszkriminációs eszközök) alkalmazása esetén azonban már bizonyodalmak adódnak, mivel lehetőség van egyes fogyasztói csoportok tudatos megkülönböztetésére, a piaci erő differenciált érvényesítésére, ami közgazdasági szempontból számos kérdést vet fel.

Fontos megjegyeznünk, hogy nem a tökéletes versennyel mint ideális modellel van a baj. Ennek a modellnek megvan a maga igen fontos helye a közgazdasági elmélet kincsesládájában, s fontos szerepe az oktatásban. A baj az, ha valaki ezt a szabályozásban a tényleges piacon zajló verseny zsinórmértékeként akarja használni.

Ezt a felismerést fogalmazta meg Clark, amikor a valóságban is használható, azaz működő verseny (*workable competition*) fogalmának használatára tett javaslatot:

- ♦ „...a verseny leghatékonyabb létező vagy elérhető formái tökéletlenek, mivel más lehetőség nincs. Annak azonban van jelentősége, ha – alapos vizsgálódás után – azt találjuk, hogy egyes formák elég jól működnek ahhoz, hogy rájuk hagyatkozzunk, mivel összességében kielégítőbbek minden más alternatívánál, amelyre a verseny helyett támaszkodhatnánk. Igazán hasznosnak bizonyul, ha tanulni tudunk valamit a »tökéletlenségnek« azokból a fajtáiból és fokozataiból, amelyek kifejezetten a javunkra szolgálnak bizonyos körülmények között.” (Clark [1940] 242. o.)

Milyen ismérvei vannak a működő versenynek, mitől függ, hogy egy valóságos formát elég hatékonynak tekinthetünk-e? Ehhez előbb azt kell tisztázni, hogy melyek azok a tökéletlenségek, amelyek – időben és térben adott – jelenlétét az iparágra jellemző termelési (kínálati) és keresleti tényezőkként és az ezeket összekapcsoló cseretranszakciók meghatározó jellemzőiként egyértelműen el kell fogadnunk. Ezután megvizsgálhatjuk, hogy a létező piaci viszonyok között milyen feltételekkel működik, illetve működhet a verseny. Mindez lényegében a piaci erő vizsgálatához vezet, vagyis ahhoz, hogy a piaci szereplők egyike vagy közülük összehangolt viselkedéssel többen képesek-e úgy működni a piacon, hogy tartósan gazdasági profitra tegyenek szert az ár, a mennyiség vagy a minőség befolyásolásával. Amennyiben egy vagy több szereplő tartósan ilyen egyoldalú befolyásolási lehetőséggel, azaz jelentős piaci erővel rendelkezik, a verseny nem hatékony. Ha az egyéni piaci erő nem tartós, hanem átmeneti, az összeegyeztethető a hatékony verseny fogalmával. A szabályozás olyan korrekciós eszköz, aminek használata akkor merülhet fel, ha úgy találjuk, hogy a verseny mint folyamat nem hatékony. Minden szabályozási beavatkozás előtt azonban fel kell tenni a kérdést, hogy van-e olyan szabályozási eszköz, ami a hatékony verseny eredményét produkálhatná, s mindezt úgy, hogy a kúra eredményei meghaladják a mellékhatások által okozott károkat.

Clark felvetése a működő verseny problémájával kapcsolatban komoly változást indított el a közgazdaságtanban, s egyik kiváltója volt a piacelmélet⁴ (*industrial organization*) néven ismert kutatási irány kialakulásának. Máiig sem sikerült azon-

⁴ Magyarul gyakran a *piacszerkezetek* kifejezést szokták használni, de épp az e tanulmányban leírt szempontok miatt is sokkal szerencsésebb a *Carlton–Perloff* [2003] könyv címének fordítása, a *piacelmélet* kifejezés.

ban a speciális piacszerkezetektől eltekintve, egyszerű választ adni arra a kérdésre, hogy mikor is tekinthető hatékonynak (*effective*) a verseny, s milyen indikátorok azok, amelyek értékének ismeretében ezt egyértelműen és kétségbevonhatatlanul el tudjuk dönteni.

A PIACSZERKEZETRE ÖSSZPONTOSÍTÓ VERSENYÉRTÉKELÉS KORLÁTAI

A piacelméleti kutatások korai szakaszában az empirikus vizsgálatokra építve kialakult megközelítés szerint a piacon megfigyelt struktúra, a szereplők magatartása és az eredmények összefüggésének vizsgálatával adhatunk választ arra a kérdésre, hogy a nem tökéletes piacokon milyen versenyt találunk. A szerkezet–magatartás–teljesítmény (*Structure, Conduct, Performance, SCP*) paradigmának nevezett megközelítés szerint az egyes elemek egymásra is hatnak.⁵

Sokak szerint azonban a szerkezet a meghatározó a verseny szempontjából, ezért elsősorban annak vizsgálatára kell törekedni. A piaci szerkezet több jellemző segítségével írható le. Ilyen: a szereplők (eladók és vevők) száma, piaci részesedése, ezek egymáshoz viszonyított értéke, a piac koncentrációja. Előnye, hogy ezek a mutatók jól mérhetők. A piacszerkezetből azonban nem következik közvetlenül a piaci eredmény. Hasonló piacszerkezetek esetén is gyakran eltérő a piac működése és eredménye, hiszen ez nyilvánvalóan az iparág közgazdasági jellemzőitől és a szereplők magatartásától is függ. Sőt az is világos, hogy a piaci szerkezet nem független az adott iparág meghatározó technológiai és közgazdasági jellemzőitől: a termelési technológiák sajátosságaitól, a termelés adott időszakban alkalmazott szervezeti formáitól, jogi és intézményi keretektől, az adott termék piacon érvényes keresleti jellemzőitől. Csak az nem egyértelmű, hogy hogyan függ ezektől.

Bár a szerkezet primátusa sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem nyert igazolást, hagyományosan a versenyjog is lényegében ennek elemzésére helyezte a hangsúlyt az erőfölény-vizsgálatokban. Természetesen ilyenkor is elismerik, hogy a magatartás vagy a teljesítmény értékelése árnyalja a képet, ám ezzel mégiscsak kevésbé szoktak foglalkozni. Ezt tükrözi az az általános hüvelykujjszabály, amely szerint a 40 százaléknál magasabb piaci részesedés már gyanús, s az 50 százalék fölötti már szinte biztosan piaci erőt jelent. Ezzel nemcsak az a baj, hogy elméletileg nem alátámasztott, túlzottan leegyszerűsítő hipotézis, hanem az is, hogy az erre alapozott szabályozás súlyos tévedésre vezethet. Ha 50 százalékos piaci részesedés felett azt feltételezzük, hogy a vállalkozás jelentős piaci erővel ren-

⁵ A piacszerkezet erősen meghatározza a szereplők piaci viselkedését, s ezen keresztül, illetve közvetlenül a piaci eredményt, azaz az árakat, a mennyiséget és minőséget, valamint a vállalatok profitját és a fogyasztói jólét szintjét.

delkezik, akkor a szerkezetre koncentráló megközelítés torzít, s ezzel nő az elsőfajú hiba elkövetésének esélye. Az elemzés ugyanis gyakran olyan vállalatot is jelentős piaci erejűnek minősít, amely valójában nem az, azaz a minősítés nem indokolt.⁶

Alfred Kahn, a szabályozás közgazdasági elméletének úttörő gondolkodója és egyik legjelentősebb képviselője, s számos más szerző is azonban azon az állásponton van, hogy a piaci szerkezet alapján nem ítéelhetjük meg azt, hogy valójában hatékony verseny érvényesül-e a szóban forgó piacon (*Kahn* [2006], *Weisman* [2005], *Tardiff* [2007]).⁷ Álláspontjuk szerint azonban a piaci teljesítmény vizsgálata sem ad választ a kérdésre, mert valójában nincs megfelelő viszonyítási pontunk a kapott eredmények értékelésére. A tökéletes verseny modellje alkalmatlan arra, hogy egyfajta zsinórmérték legyen a valóságos piacok teljesítményének megítéléséhez, a hatékony (effektív) versenyre pedig nem létezik egyetlen általános modell. A való világ körülményei között az ár eltérése a határköltségtől, sőt a normálértéknél magasabb profit sem minden esetben a verseny kudarcát jelzi, hanem gyakran éppen a verseny megfelelő működésének velejárója, illetve annak előfeltétele. Schumpeter óta tudjuk, hogy az átmeneti extraprofit hiánya kevésbé ösztönöz a kreatív energiák megmozdítására. A méret- és választékgazdaságosság esetén pedig az iparág életképességéhez nélkülözhetetlen a határköltséget meghaladó ár.⁸

A verseny ráadásul soha nem írható le statikus állapotként, hanem egy olyan dinamikus folyamatként, amiről pillanatfelvételt ugyan készíthetünk, de ettől még a folyamatnak csak a piac megszűnésével lehet vége. Sporthasonlattal élve olyan, mint egy vég nélküli sokpróba-verseny, ahol maguk a próbafeladatok és ezek sorrendje sem látható előre kellő bizonyossággal. A részeredmények informatívak ugyan, de nem lehetünk biztosak abban, hogy mire változik egy adott szakasz végén valakinek a pozíciója a következő próbaszám után.⁹ Egy ilyen verseny eredménye előreláthatatlan. Ez a sajátosság nemcsak gyakorlati szempontból jelentős, hanem elméletileg is. Ha ugyanis az eredményt előre látnánk, a folyamat tanulmányozásának tudományos szempontból nem sok haszna vagy értelme lenne.

⁶ A piaci erő természetesen nem diszkrét, hanem folytonos jellemző. A valóságban valamilyen mértékű piaci ereje szinte minden vállalkozásnak lehet, hiszen ez szituációfüggő is. A piaci erővel rendelkező vállalkozás a piacon olyan árat állapíthat meg, amely pozitív profitot tartalmazhat. Akkor mondjuk, hogy a verseny nem hatékony, ha a piaci erő tartós és jelentős, s a piacon érvényesíthető árak mellett egy vagy több szereplő *tartósan* gazdasági profitra tehet szert.

⁷ „Nem tagadva azon állítás logikájának értelmét, hogy ha a piac strukturálisan nem versenyzői – vagyis nincsenek tényleges vagy belépni bármikor kész versenyzők –, akkor nem is lehet hatékonyan versenyző, kimutattam, hogy koncentrált oligopolpiacok – a cigarettától az autógyártáson át az... elektronikáig – igen különböző mértékű teljesítményt mutatnak” (*Kahn* [2006].)

⁸ *Bishop–Walker* [2009] több standard elméleti piaci modell áttekintése alapján megállapítja, hogy a hatékony versenynek nem feltétele, hogy a piaci ár egyenlő legyen a határköltséggel.

⁹ Ebből persze nem következik az, hogy az előző versenyszám végén elért jobb helyezés alapján ne gondolhatnánk azt, hogy a következő szám végén is valószínűleg jobb pozícióban találjuk a szóban forgó versenyzőt.

Kahn [2006] véleménye szerint a verseny működésének megítéléséhez a szereplők viselkedésének s az ezen keresztül kikövetkeztethető szándékoknak a vizsgálatára van szükség. A versenyzői viselkedés egyértelmű jelei és kikövetkeztethető motívációi sokkal több információt adnak a verseny jellegéről, mint a szerkezet vagy az eredmények értékelése:

- „A versenyszabályozásnak végső és felül nem írható célja a verseny mint folyamat megőrzése. Az érdemi vizsgálat lényege annak tudomásulvétele, hogy megkülönböztessük a lényegét tekintve versenyszempontból hasznos piaci erőt, ami a vállalat »jobb termékének, üzleti kiválóságának vagy történeti véletlennek« a következménye, azoktól az esetektől, amikor ez »törvénytelen vagy kizáró praktikák tudatos alkalmazásának vagy fenntartásának« az eredménye.” (*Kahn* [2006].)

A feladat tehát az, hogy amennyiben a helyzet a verseny megítélése szempontjából nem tekinthető eleve egyértelműnek, akkor a szereplők viselkedését megfigyelve, azt elemezve és értékelve állapíthatjuk meg, hogy a verseny elég hatékony-e. A verseny jele lehet például az időről időre bekövetkező árcsökkenés, a gyakori értékesítési akciók szervezése, új, innovatív ajánlatok megjelenése, a minőségjavulás és differenciálás, a szolgáltatóváltások jelentős száma stb.

A TÁVKÖZLÉSI SZOLGÁLTATÁSOK LEGFONTOSABB KÖZGAZDASÁGI JELLEMZŐI

A piac hatékonyságának vizsgálatára vonatkozó általános megközelítés után célszerű azt áttekinteni, hogy alapjait és működését tekintve mi jellemzi ma a távközlési s különösen a szélessávú piacokat.

A mai távközlési piacok meghatározó jellemzője a kisszámú, méretében többnyire sokféle szereplő jelenléte és a piac nem szimmetrikus, oligopoljellege. Ha csak a strukturális jellemzőket néznénk, akkor joggal fogalmazódna meg az a gyanú, hogy a piacok nem hatékonyak, van jelentős piaci erejű szereplő, s bizonyos felállítás – többnyire szimmetria – esetén nem zárható ki a piaci szereplők összejátszása sem. A piaci működés vizsgálata alapján azonban viszonylag könnyen ellenőrizhető, hogy ezek az aggályok jogosak-e, s hatékony-e a verseny.

- A távközlési szolgáltatások jelentős kiterjedésű *fizikai hálózatot* igényelnek. A mai digitális világban a konvergencia következtében ugyanazt a szolgáltatást különböző technológiákat alkalmazó hálózatok nyújtják, s ugyanazon a hálózaton egyszerre több szolgáltatás is igénybe vehető. A szolgáltatás költségszerkezetét a *magas állandó költség és alacsony változó költség* jellemzi, bár ezek közelebbi viszonya technológiánként eltérő lehet. Az állandó költség meghatározó részét a hálózat

passzív és aktív eszközei teszik ki. Az állandó költségek jelentős része ráadásul a fizikai hálózat létesítéséhez szükséges elsüllyedt költség, azaz ez a költség rendkívül nehezen vagy egyáltalán nem vonható ki a befektetésből.

- Mivel a kereslet ingadozik, a normál üzem megbízható működése érdekében megfelelő túlméretezésre, *többletkapacitásra* van szükség. Mindezen tényezők miatt az egyes szolgáltatások határköltsége alacsony, ugyanakkor a magas állandó költség miatt a határköltség szerinti ár nem fedezi a működés költségeit, ezért a szolgáltatás veszteséges lenne. A költségek megtérülése és a vállalat életképessége érdekében az állandó költségekre is fedezetet nyújtó árakat kell alkalmazni. A határköltséget meghaladó ár, illetve a nagyarányú árrés azonban verseny esetén nem tartalmaz extraprofitot, csak a normálmegtérülést biztosítja. Ilyen esetben a Lerner-index [vagyis az $(\text{ÁR} - \text{HATÁTKÖLTSÉG})/\text{ÁR}$ hányados] magas értéke nem jelez valós piaci erőt, hanem jelentős részben csak az összköltségen belül az állandó költség magas (s ennél fogva a változó költség alacsony) arányát.
- Az iparágra a *méretgazdaságosság* meghatározó jelenléte is jellemző. Ez a tulajdonság az előfizetős szám és az előfizető-sűrűség még az urbanizált területekre jellemző szintje mellett is csak néhány szereplő gazdaságos működését teszi lehetővé a piacon. A szolgáltatások döntő többsége – beleértve a hálózati hozzáférési szolgáltatást is – ma már a távoli, ritkán lakott területeken sem maradt természetes monopólium. Verseny van, de kevés szereplővel, azaz tipikusan kevés szereplős oligopolikus földrajzi piacokkal találkozunk. Oligopolpiacokon a fő veszély az összejátszás. Ez leginkább érett piacokon, azonos technológia, homogén termék, az innováció alacsony szintje és elhanyagolható szerepe esetén fordulhat elő. A versengő távközlési hálózatok azonban gyakran nem használnak teljesen azonos technológiát, az innováció szerepe nagy, a termék pedig rendszerint differenciált.
- További fontos gazdaságossági jellemző a *választékgazdaságosság*. Ez jórészt abból adódik, hogy ugyanaz a hálózat többféle szolgáltatáshoz alkalmazható, s ezek együttes előállításuk olcsóbb, mint ha minden szolgáltatást külön-külön hálózaton nyújtanának. Az a szereplő, amely képes szélesebb szolgáltatásportfóliót kínálni és értékesíteni, hatékonysági előnyre tehet szert versenytársaival szemben. A technológiai *konvergencia* eredményeként több technológiai platform is képes hasonló szolgáltatásportfólió kialakítására, ugyanakkor nem feltétlenül azonos költségjellemzőkkel. Az eltérő technológiák versenye és a költségviszonyok különbsége viszont olyan tényezők, amelyek még inkább ösztönzik az innovációt, s tovább dinamizálják a versenyt. Az összejátszást kifejezetten nehezíti, ha a technológiai fejlődés a verseny résztvevőit különbözőképpen segíti, s a hálózatok technológiai különbözősége miatt a másolás még elvileg sem lehet megoldás. Az egyes technológiai platformok különbségei (például vezetékes, illetve vezeték nélküli, DSL és kábel) a szolgáltatásválaszték hasonlósága esetén is olyan megkülönböztető tényezőt jelentenek, ami a verseny lanyhulása ellen hat.

- Fontos jellemzője az iparágnak a *vertikális integráció*. Mivel a vertikum egyes szintjeinek költségjellemzői különbözők, előfordulhat, hogy egyik szinten több szereplő működése is megfelel az adott szint közgazdasági sajátosságainak, míg másik szinten jóval kisebb a verseny, vagy egyáltalán nincs is verseny. A vertikum valamely szintje akár természetes monopólium is lehet (például a helyi hozzáférés biztosítása egyes ritkábban lakott földrajzi területeken). Ilyenkor a verseny a vertikum alsóbb szintjén csak úgy biztosítható, ha minden szereplő hozzáférést kap a felsőbb szinthez. Ez akkor okoz versenyproblémát, ha az egyik szereplő vertikálisan integrált, míg a hozzáférést kérő többi szereplő nem. A vertikálisan integrált szolgáltató ilyenkor gyakran folyamodik különféle kizorító, kizáró megoldáshoz: a hozzáférés megtagadásától kezdve, a halogatáson és a minőségi diszkrimináción át, egészen az árprésig. A számunkra elsődlegesen fontos kiskereskedelmi piaci verseny sérülésére vagy hiányára itt is elsősorban a vertikálisan integrált szereplő nagykereskedelmi, illetve a kapcsolódó kiskereskedelmi piaci viselkedésének együttes vizsgálata alapján következtethetünk.
- Fontos iparági jellemző a választékgazdaságosságot kísérő *komplementaritás* jelensége. A *kínálati komplementaritás* esetén a jóságok együttes előállítása jellemző és gazdaságos is. Az egyik jóság iránti kereslet csökkenése növeli a másik előállításának különbozeti költségét. A *keresleti komplementaritás* pedig azt jelenti, hogy az egyik jóság árának változása hasonló irányban hat a másik keresletére, azaz (normáljóság esetében) az árváltozás csökkenti (az árcsökkenés pedig növeli) a keresletet. Mindez azt eredményezi, hogy az ár- és keresletváltozás hatása sokkal jelentősebb költség-, illetve bevételi hatásokkal jár, mint ha ez a komplementaritás nem létezne. A komplementaritás az egyik ösztönzője a szektorra erősen jellemző csomagban történő értékesítésnek is.¹⁰
- Az *externália* (külső gazdasági hatás) jelenléte is jellemző a szektorra. Ezek közül ki kell emelni a hálózati externáliát mint igen jelentős tényezőt, a kommunikációs (hívási) externáliát, valamint a torlódást előidéző használat (negatív) externáliáját. A kiskereskedelmi piaci verseny hatékonyságának vizsgálata szempontjából lényeges externáliákkal most nem foglalkozunk.
- Áttekintésünket kezdhettük volna a *belépési korlát* mint az egyik meghatározó strukturális tényező vizsgálatával. Ha azonban nincs kifejezett jogi vagy természeti erőforráshoz való hozzájutással kapcsolatos explicit korlát, akkor a belépési korlátok kapcsán inkább az iparági kínálat és kereslet speciális viszonyait kell elemezni. A belépési korlát egyfajta többletköltség, amit az új belépőknek viselniük kell a piacon lévőkhöz képest ugyanannak a termékmennyiségnek az előállításához, illetve értékesítéséhez (lásd *Stigler* [1989]). A távközlésnél a teljesség igénye nélkül ilyen lehet például kínálati oldalon az útvonaljogok, telephelyek megszerzése, a hálózat kiépítése, tanulásból származó költségelnyök elérése. Értékesítési oldalon ilyen

¹⁰ A csomagok kérdéséről bővebben lásd az *Infrapont* [2010] tanulmányt.

többletköltséggel jár a márkaismertség megteremtése, a fogyasztói bázis kialakítása, fogyasztói szokásokkal kapcsolatos információk beszerzése, értékesítési csatornák kialakítása. A belépési korlát egy akadály, ami költségessé teszi a belépést, s egy potenciális új szereplő számára csak akkor vállalható a belépés, ha a költségek viselése esetén is van rá komoly esély, hogy e vállalkozással profitra tehet szert. Sokszor a belépés éppen azért válik lehetővé, mert valami innováció folytán éppen a korábban nehézséget jelentő egy vagy több belépési korlát szűnik meg, válik kikerülhetővé vagy könnyebben átugorhatóvá. Mindig érdemes megnézni, hogy egy piacra miért nincs tényleges belépés akkor, ha lehet tudni, hogy vannak potenciális belépők. Lehet, hogy a belépés elmaradása a bennlévő(k) üzleti és egyéb praktikáinak következménye. Ha ez így van, akkor könnyen lehet, hogy éppen egy versenyellenes magatartást érünk tetten. A belépési korlátok akadályt jelentenek az új szereplők számára, de ez nem jelenti azt, hogy a piacon ne lehetne hatékony a verseny.

- A mai távközlési piacra igen erősen jellemző, de az elektronikus kommunikáció egész eddigi története során is óriási volt a technológiai és egyéb típusú *innováció*¹¹ szerepe. Az innováció jelentősége a távközlésben annyira nagy, hogy versenykörnyezetben meghatározó lehet a szereplők méretének, profitjának alakulására. Innováció és fejlesztés természetesen elképzelhető verseny nélkül, monopólium esetén is – azonban csak akkor válik versenyt erősítő tényezővé, ha potenciális belépési fenyegetést alapoz meg, vagy tényleges belépést tesz lehetővé, ezzel megtörve a korábbi monopolpozíciót.¹² Több szereplő esetén az innováció, azaz az új megoldások, szolgáltatások, üzleti modellek bevezetése a verseny igazi hajtóereje. Az innovátor gyakran jelentős előnyre tehet szert az alatt az idő alatt, amíg a többiek a követő pozícióból imitálni, másolni próbálják az újítást.

¹¹ Az iparág fejlődésének már korai szakaszában is meghatározó volt a kutatás és fejlesztés szerepe. Ez volt az a tényező, ami Bell telefonszabádmának 1893. évi lejárta után beindította az iparági versenyt, és részben az innováció fegyverével tett szert az AT&T olyan technológiai és méretbeli versenyelőnyre független riválisaival szemben, ami megalapozta több évtizedig tartó monopolpozícióját az Egyesült Államok területének meghatározó részén. Ezen a szilárdnak tűnő monopóliumon azonban a mikrohullámú távközlés s az erre üzletet építő új szereplők megjelenése ütött rést. A monopoliumot ellenőrző és védő szabályozás először akadályozta, majd kénytelen-kelletlen elfogadta, később pedig már kifejezetten támogatta az újonnan piacra lépő versenytársakat. Az iparág elmúlt időszaki története során is számos meghatározó jelentőségű technológiai innováció született: az átviteli, kódolási, tömörítési és tárolási technológiák fejlődését megalapozó digitalizálás, a mobiltelefonia, majd az internet. Ezek maguk is kisebb-nagyobb innovációs lépések során fejlődtek, illetve fejlődnek tovább.

¹² A monopólium az innovációt használhatja pozíciója fenntartására is, ha azt képes kézben tartani, s segítségével a technológiai fejlődési válaszutak során mindig a monopoliumot erősítő, fenntartó megoldások kerülnek előtérbe. A Bell-rendszer kritikusai ilyen vádat fogalmaztak meg az AT&T-vel, illetve a tulajdonában lévő Bell Laboratories távközlési kutatórészleggel szemben. Az újgenerációs hálózati technológiák bevezetése hasonló – ma már úgy tűnik, hogy elvetélt – próbálkozás volt a jelenlegi inkumbens cégek (korábbi monopoliumok) részéről a centralizált hálózati architektúra s ezzel a domináns vagy monopolpozíció visszaszerzésére.

A továbbiakban külön megvizsgáljuk az iparág két karakterisztikus tulajdonságának, a kiterjedt s több szolgáltatás nyújtására alkalmas fizikai hálózatnak, valamint a folyamatos, magas szintű innovációnak a versenyre gyakorolt hatását. Mivel vizsgálódásunk fő kérdése, hogy lehet-e hatékony verseny a kevés szereplős oligopolikus távközlési piacokon, ehhez szükség van a többi felsorolt termelési és fogyasztási jellemző hatásainak, következményeinek együttes figyelembevételére is. A „hatékony-e a verseny?” kérdésre adott válasz közvetett módon azt is megmutatja, hogy hol és milyen indokkal lehet szükség szabályozási beavatkozásra.

AZ INNOVÁCIÓ SZEREPE A VERSENYBEN¹³

A valós piaci folyamatok fontos része az innovációs tevékenység, különösen olyan iparágakban, mint a távközlés, ahol a versenyt jellemzően néhány nagy és közepes vállalat mozgatja. Abban az esetben, ha a versenyhelyzet értékelésénél az innovációs tevékenységet figyelmen kívül hagynánk, a valós piaci és vállalati működés egyik központi kérdésének vizsgálatáról mondanánk le, aminek következtében a piacról alkotott képünk csak részleges, rosszabb esetben pedig torz maradna.

Azt gondolhatjuk, az élesebb verseny nagyobb nyomást gyakorol a vállalatokra, hogy újdonságokkal álljanak elő. Kérdés azonban, hogy ez valóban így van-e. Mi a szerepe a versenyben az árnak, és mi az innovációnak? Hogyan értékelhető ezek alapján a verseny intenzitása?

A hagyományos mikroökonómiai modellek jellemzően figyelmen kívül hagyják az innovációt. Az innováció beemelésének igénye a mikroökonómiai vizsgálatba a közelmúltban fogalmazódott meg, különösen William Baumol munkáiban (*Baumol [2002a], [2002b]*). A közgazdászok azonban, mint azt *Muraközy [2010]* áttekintése bemutatja, már az 1960-as évek óta foglalkoznak azzal – Joseph Schumpeter munkái nyomán –, hogy milyen összefüggés van a piacszerkezet és az innováció között. A kezdeti modellek eredményei arra utaltak, hogy a gyengébb verseny mellett az innovációs tevékenység lehet erőteljesebb is. *Aghion és szerzőtársai [2005]* azonban bemutatta, hogy a kapcsolat fordított *U* alakú: a monopóliumok és a nagyon élesen versenyző iparágak kevésbé innovatívak, mint azok, ahol néhány nagyvállalat versenyez.

Az innováció célja új termékek vagy eljárások kifejlesztése. A vállalatokat az készleteti innovációs tevékenységre, hogy a szabadalmi kizárólagosság idejére monopolprofitot érhetnek el, ha sikeres az új termék vagy eljárás kifejlesztése, és az megfelelő védelem alatt áll.

Az innovációs tevékenység vizsgálatára a tökéletes verseny modellje nem használható. Az atomizált szereplők és az ár befolyásolásának lehetetlensége olyan felté-

¹³ Ez a fejezet Lőrincz László közreműködésével készült.

telek, amelyek miatt nem térülhet meg az innovációs tevékenység. A határkölségen alapuló árból pedig nem is finanszírozható az innováció. Ezek a jellemzők azonban, mint már említettük, a távközlési piacokon nem is igazán tükrözik a valóságot. Az egyik lehetőség oligopóliummodelleket vizsgálni, ahogy azt *Aghion és szerzőtársai* [2005] is teszi. *Baumol* [2002a] pedig a megtámadható piacok modelljét (*Baumol és szerzőtársai* [1982]) javasolja. Mindkét modellre igaz, hogy az ár magasabb a határkölségnél. A megtámadható piacok modelljében ez azért alakul így, mert a piacra mindaddig nem várható belépés, amíg az árból várhatóan nem térülnek meg a kezdeti befektetések (elsüllyedt állandó költségek) is.

Baumol [2002b] az innováció két típusát különbözteti meg: a *termékinnovációt* és a *folyamatinnovációt*. A folyamatinnováció következtében, ha az sikeres, a vállalati tevékenység hatékonyabbá válik, amit a határkölségfüggvény lefelé tolódásával modellezhetünk. A termékinnováció pedig új, korábbinál jobb termék vagy szolgáltatás kifejlesztését jelenti, amelynek következtében a kereslet nő, a keresleti görbe jobbra tolódik.

Ennek a modellnek a segítségével már vizsgálható, hogy milyen piaci hatásokkal jár az innováció. A folyamatinnováció esetében az várható, hogy csökken az ár, mivel a határkölségfüggvény lefelé tolódik el.¹⁴ Emiatt továbbá nő a fogyasztói többlet és a piacon előállított volumen is. Ha sikeres az innováció, akkor (definíció szerint) a termelői többlet sem csökken, ami a fogyasztói többlet növekedése mellett azt jelenti, hogy a társadalmi jólét növekszik. A termékinnováció esetében ezek a hatások nem ilyen egyértelműek. Ennek következtében az árak nőhetnek, de csökkenhetnek is. Hogy melyik következik be, az a rugalmasságra gyakorolt hatástól függ. Sőt speciális esetben, amikor a határkölséggörbe meredeken emelkedő, az is elképzelhető, hogy a társadalmi jólét is csökken. A keresleti görbe jobbra tolódása miatt azonban itt is egyértelmű, hogy a piac mérete nőni fog.

Az innovációs verseny fontos eleme a vállalatok közti versengésnek, nagyban hozzájárul a gazdasági növekedéshez, és tipikusan növeli a fogyasztói jólétet is. Az innováció versenyösztönző hatását erősíti az, ha különböző technológiai platformok, különböző technológiájú hálózatok versenyeznek egymással jórészt ugyanazért a piacért. A költségszerkezet különbözősége ráadásul nem igazán kedvez az összejátszásnak.

A vállalatok persze ebben a versenyben is összejátszhatnak: megállapodhatnak abban, hogy együttműködnek az innováció alacsony szinten tartásában. Ez azonban a modern versenyszabályozás miatt nehéz, a közvetlen kommunikáció tiltott, és a vállalatok számára a költséginnovációval megszerezhető profit rendszerint elég csábító ahhoz, hogy – hasonlóan az árkartellek esetéhez – megérje egyoldalúan megszegni ezt a hallgatóságos együttműködést (*Baumol* [2002b]).

¹⁴ Az innováció természetesen nem csak a határkölségre hat, hisz annak költsége megjelenik az állandó (s így a teljes) költségekben.

A távközlési piacokon is fontos társadalmi cél az intenzív innovációs tevékenység fenntartása. Amint bemutattuk, verseny és innováció között bizonyos szintű átváltás van, a nagyon éles verseny esetén a vállalatok leginkább csak olyan innovációra képesek, ami kis költséggel jár. Másik oldalról azonban a túl alacsony verseny sem kedvez általában az innovációnak. Ráadásul monopólium esetén is van innováció, ami növeli a hatékonyságot, de célja inkább csak a monopólium fennmaradását segítő technológia fejlesztése. Összejátszáshoz kedvező körülmények esetén a vállalatok az innováció alacsony szinten tartásában is összejátszhatnak.

Nemcsak az innováció költséges, hanem gyakran annak megvalósítása is. A távközlésben számos újítás – különösen a technológiai innováció – bevezetése rendszerint nagy és intenzív beruházást igényel. Jó példa erre mondjuk az optikai hozzáférési hálózatok kiépítése, ami a korábbi rézvezetékes előfizetői szakasz optikaira való cseréjét, a központi oldalon pedig az ennek megfelelő passzív és aktív eszközök telepítését igényli. Az új hálózatok létesítése, illetve a régiek átépítése óriási – ráadásul viszonylag magas kockázatú – *fejlesztő beruházást igényel a szolgáltató részéről*. A versenyelőny megszerzése, megtartása vagy éppen a riválisok utolérése érdekében szükséges fejlesztő beruházások az iparágra jellemzően *magas finanszírozási igényűek*, amihez a hitelt vagy a tőkét a piacról kell megszerezni. Ez a jellemző rávilágít arra, hogy milyen nagy jelentőségű van annak, hogy egy vállalat mennyire könnyen s milyen feltételekkel jut hozzá a finanszírozási forrásokhoz. Egy nagy nemzeti vagy nemzetközi vállalatcsoport tagja számára erre rendszerint nagyobb az esély, mint a pénzügyileg kockázatosabbnak ítélt kicsi, kevésbé ismert és rövid (vagy semmilyen) üzleti és adósmúlttal rendelkező vállalkozások számára. Ráadásul a legjobb esélyei egy monopóliumnak lennének, hisz az alacsonyabb kockázat miatt ő juthatna tőkéhez a legkisebb tőkeköltséggel. A távközlésben a fizikai hálózatot létrehozó, bővítő, fejlesztő beruházás, ami a szolgáltatás nyújtásának előfeltétele, rendkívül fontos versenytényező. A hálózati beruházás stratégiai eszköz is. Fejlesztő beruházással nemcsak a jövőbeli szolgáltatási kínálati pozíciót lehet megalapozni, hanem a beruházó szereplő megelőzheti vele a piacon levő tényleges versenytársait, vagy elrettentheti a belépni szándékozókat.

Mivel az innováció markánsan jelen van a távközlési piacon, a fejlesztő-, újíto-szerepet a fogyasztók rendszerint pozitívan értékelik. Ha valaki e téren előzni tud, komoly reputációs előnyre, vonzerőre tehet szert.¹⁵ Ez nagyon fontos egy olyan iparágban, ahol a méret- és választékgazdaságosság, valamint a sűrűséggazdaságosság miatt a hálózat méretének növekedése egyértelműen költséglelőnyt is jelent.

Az innovációs tevékenység mérése azonban nem egyszerű. Például nem tanácsos a K+F kiadások (azaz a ráfordított input) összegét használni az innováció mérésére. A kutatás-fejlesztés ugyanis, bár szükséges az innovációhoz, annak csak egy részét

¹⁵ A *ki a legjobb* vetélkedés néha egészen komikus formát ölt, ahogy azt a szélessávú ajánlatok nevének inflációjában is tetten érhetjük.

jelenti. Ha sikeresen ki is fejleszt egy vállalat egy új terméket vagy szolgáltatást, az csak akkor válik sikeres innovációvá, ha képes sikeresen a piacra is bevezetni (Muraközy [2010]).

Ha az innovativitás mértékét akarjuk valahogy megragadni, jobban használható, ha annak fent leírt, árakra és mennyiségre gyakorolt hatásait elemezzük. A kereslet bővülése jellemzi mind a sikeres termékinnovációt, mind a sikeres folyamatinnovációt, és az utóbbi esetben az árak csökkenése is egyértelmű. Ilyen változások azonban számos más okból is bekövetkezhetnek: az árak csökkenhetnek például a verseny intenzitásának növekedése miatt is, ami szintén növeli a keresletet. Ezek azonban összességében mindenképpen jólétnövelő folyamatok, és ha ez tapasztalható, valószínűleg csak másodlagos kérdés annak eldöntése, hogy ebből mennyi tudható be a statikus jellegű versenynek, és mennyi az innovációnak. Másik oldalról viszont, ha azt látjuk, hogy az ajánlatok nem változnak, az árak nem csökkennek, és a keresett mennyiség sem nő, akkor joggal aggódhatunk, hogy az innovációs szint (is) alacsony a piacon.

Ha a közvetlen mérés nem működik, maradnak a közvetett módszerek. Az egyik lehetőség a termelékenység elemzése. Ennek során a mért termelékenységváltozáson belül meghatározható a technológiai változás hatása. Összehasonlító elemzések segítségével a technológiai fejlődés sebességét is vizsgálhatjuk. Az innovációs verseny intenzitásának mérésére azonban így sem lesz abszolút mércénk. Bonyolultabb, kétszintű megközelítés is használható. Ehhez kihasználhatjuk, hogy az innováció olyan összetett tevékenység, amelynek inputjait, ráfordításait általában tudjuk mérni. Ezeknek a ráfordításoknak a felhasználásával zajlik az innováció termelési folyamata, amelynek outputja akkora lesz, amekkora rész a termelési, illetve üzleti folyamatokban ténylegesen hasznosítható. Ilyen, magyarországi körülményekre vonatkozó vagy akár csak használható modelltől azonban nincs tudomásunk.

Az innováció erősségének és hatásának mérésénél sokkal egyszerűbb az új megoldások bevezetésének, megvalósításának vizsgálata. A magyar távközlési piacokon, beleértve a szélessávú internet piacát – hasonlóan az ilyen méretű piacokhoz – jellemzően multinacionális vállalatok versenyeznek. E vállalatok versenyében a bevezetett újítások döntően nem a magyar piacon zajló kutatás-fejlesztés eredményeként jönnek létre. Természetesen az új megoldások, technológiák megvalósításának sebességére, irányára befolyása van a piaci verseny mértékének. Az új megoldások egy részét előbb-utóbb úgyis bevezetik, ha máshol már működött, vagy az adott vállalatcsoport mindenhol megpróbálkozik vele. Vannak olyan újítások is, amelyeket a piaci szereplők a konkrét piac versenyhelyzetéhez igazított vállalati versenystratégia jegyében vezetnek be, ha az így megszerezhető előny vagy megvédhető pozíció alapvetően pozitív hatást gyakorol a profitra. Az innovációk alkalmazásának sikerességét jól nyomon lehet követni például azoknak a minőségi paramétereknek a megfigyelésével és mérésével, amelyekre az innováció irányul. Ilyen például az internetszolgáltatás esetén az újabb fejlesztő beruházások eredményeként folya-

matosan növekvő névleges (maximális) vagy a mért átlagos sáv szélesség. Ezek nagy előnye, hogy mérhetőek, és könnyen érthetőek. Az elemzéshez azonban megbízható idősorokra lenne szükség. Épp ezért lenne hasznos, ha a szabályozó rendszeresen gyűjtené ezeket az adatokat, ezzel hozzájárulna a későbbi elemzésekhez szükséges adatbázis létrehozásához.

A KIÉPÍTETT HÁLÓZATI INFRASTRUKTÚRA SZEREPE A VERSENYBEN

A távközlési szolgáltatás kiterjedt fizikai hálózatokon alapul. A szolgáltatók és szolgáltatások versenyéhez nem feltétel, hogy minden szolgáltató rendelkezzen önálló hálózattal, s az sem szükséges, hogy egy szolgáltató a vertikum minden szintjén jelen legyen. Igaz, hogy a vertikális integráció gazdaságossági előnyeit elsősorban az integrált szolgáltatók tudják kiaknázni. A távközlésre azonban jellemző, hogy kétirányú szolgáltatások esetén a különálló hálózatok felhasználói csak akkor képesek kommunikálni, ha a hálózatok összekapcsolódnak egymással. A fogyasztókért versengő hálózatok összekapcsolásának társadalmi előnyei vannak. Szimmetrikus helyzetben¹⁶ a hálózatok általában meg tudnak állapodni egymással az összekapcsolás feltételeiről. Aszimmetrikus helyzetű szereplők esetén szabályozási beavatkozásra is szükség lehet az összekapcsolás létrehozása érdekében.

A végfelhasználóknak nyújtott, azaz *downstream*¹⁷ piaci szolgáltatásoknak nem feltétele, hogy csak vertikálisan integrált szereplő nyújthatja, sőt lehet, hogy gazdaságossági okokból kifejezetten nem célszerű, hogy felesleges duplikációra vagy egy $n + 1$ -edik hálózat létrehozására sor kerüljön.¹⁸ Felmerülhet az az igény, hogy a nem integrált szereplő a szolgáltatás nyújtásához szükséges inputokhoz, vagyis az *upstream* szinthez hozzáférjen. Mivel a *downstream* piacon a hozzáférés igénybevételével belépő szereplő megjelenése miatt erősödik a verseny, a vertikálisan integrált szereplő elutasíthatja, halogathatja, ellehetetlenítheti a hozzáférést. Ilyenkor az aszimmetria miatt a belépő védelmében szükség lehet szabályozási beavatkozásra. Érdekes azonban, hogy az integrált vállalat magatartása nem minden esetben kizáró.

¹⁶ Két szereplő pozícióját szimmetrikusnak tekintjük, ha az infrastruktúra, ellátott fogyasztók, árbevétel vagy a termelés természetes mutatói tekintetében lényegében azonos mérettartományba tartoznak. A méretbeli hasonlóság miatt a hálózati externália kihasználása érdekében kölcsönösen megéri összekapcsolni hálózataikat.

¹⁷ A magyarra jól igazán lefordíthatatlan *upstream* és *downstream* kifejezés a termelési folyamat vertikális szintjeit jelöli. A vertikális értékláncban a fogyasztóhoz közelebbi szint a *downstream*, a távolabbi az *upstream*. Ebből következik, hogy a kiskereskedelmi szolgáltatás mindig *downstream*, míg a termelési folyamat kezdete csak *upstream* lehet.

¹⁸ Ahol n a költségjellemzők alapján az adott időpontban gazdaságosan működtethető hálózatok (vállalatok) száma (lásd például *Carlton–Perloff* [2003]).

Ha például két vertikálisan integrált technológia versenyez, akkor a technológiák közötti verseny miatt az integrált szereplő érdekelt lehet abban, hogy több kiskereskedelmi „ügynök” adja el a *downstream* piacon a szolgáltatást, mivel ez fokozza az *upstream* szolgáltatás iránti keresletet, segíti az adott technológia elterjedését, és növeli részesedését az adott földrajzi területen. Ilyen esetben a nagykereskedelmi hozzáférési szolgáltatáson is lehet profitot realizálni, ráadásul a kiskereskedelmi költségek és kockázatok több szereplő között oszlanak meg.

Több önálló vagy részben önálló kiskereskedelmi szereplő nemcsak azt teszi lehetővé, hogy az integrált vállalat fejlesztési erőforrásai nagyobb részét fordíthassa a hálózat fejlesztésére, hanem azt is, hogy kiaknázhassa a méret és az előfizető-sűrűség növekedéséből és az üzemeltetési tapasztalat gyarapodásából származó gazdaságosságot. Technológiaverseny esetén – különösen, ha már jelen vannak – a vertikálisan integrált szereplőnek érdemes hozzáférést adnia szolgáltatást nyújtó vállalkozásoknak. Természetesen ez a helyzet addig kívánatos, amíg a hálózatok közötti verseny érdemben zajlik, ha ez leáll, a hálózatos szolgáltató érdekeltsége is csökken. Megfigyelhető, bár ösztönzési szempontból nem feltétlenül indokolható, hogy az integrált szereplő törekszik arra, hogy a szolgáltatásminőséget ő kontrollálja. Ez csökkenti a hozzáférést használó szereplők differenciálási és innovációs lehetőségeit, ezáltal a technológián belüli versenyt. Természetesen, ha a hálózatok úgy versenyeznek, hogy a technológia lényegében azonos, vagy egy technológiát több hálózat képvisel, de technológiai verseny is van, akkor lehet olyan hálózati szolgáltató, amely a nagykereskedelmi szolgáltatások fejlesztésére és nyújtására inkább összpontosít, s a tőle hozzáférést igénylők számára sokkal nagyobb tér nyílik a szolgáltatások differenciálására és az innovatív megoldások alkalmazására. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a gazdaságosan működtethető hálózatok számának – még ha technológiailag sokfélék is lehetnek – korlátot szabnak a gazdaságossági jellemzők. A távközlés mai állapotában azonban igaz, hogy urbanizált környezetben több párhuzamos hálózat működtethető gazdaságosan még a hozzáférés szintjén is, s legfeljebb csak a ritkán lakott és távoli területeken képzelhető el, hogy a fizikai hálózat természetes monopólium maradt.

A hálózati monopólium esetén hozzáférési szabályozásra lehet szükség a végfelhasználókért folyó verseny elősegítésére, erősítésére. A hozzáférési kötelezettség nyújtásának előírása azonban nem egyértelműen hasznos, s néha kifejezetten káros lehet a hálózatok és különösen a technológiák versenye esetén. A szabályozás egyik káros következménye például az lehet, hogy ha a szabályok túl alacsony hozzáférési díjakat szabnak meg, akkor az integrált vállalat nemcsak a korábbi beruházásaként létrejött infrastruktúra átengedésére kényszerül, hanem még az új belépők finanszírozására is. Ez persze jól megállapított hozzáférési árak esetén elkerülhető, bár ha nem az inkumbens ösztönzése szempontjából egyértelműen optimális hatékonykomponens-árazási szabályt (*efficient component pricing rule*) alkalmazzák, akkor statikus megközelítésben az integrált szereplő egyértelműen profitot veszít.

A szabályozás lehetősége már önmagában kockázatot jelent a vertikálisan integrált szolgáltató számára, ami negatívan hathat beruházásaira. Ha ez nem is feltétlenül következik be, több empirikus vizsgálat támasztja alá, hogy a hozzáférési szabályozás léte csökkenti a többi szereplő infrastruktúra-beruházásait, még akkor is, ha ez gazdaságilag megérné. A hozzáférési szabályozáson alapuló szolgáltatási verseny összességében tehát csökkentheti a verseny mértékét az infrastruktúra terén (lásd például *Denni–Gruber* [2005], *Distaso–Lupi–Manenti* [2006], *Höffler* [2007], *Bouckaert–Van Dijk–Verboven* [2008], *Friederiszick–Grajek–Roller* [2008], *Aron–Crandall* [2009]).

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a szolgáltatási verseny és az infrastruktúráverseny nem egymás kiegészítői, hanem helyettesítői. Ha ez igaz, akkor választani kell közülük. Sajnálatos módon éppen ez az a fontos kérdés, aminek a felvetését a jelenlegi európai uniós szabályozási paradigma a legmesszebbmenőkig igyekszik elkerülni.

AZ INFRASTRUKTÚRAVERSENY JELLEMZŐI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az infrastruktúráverseny alapesetben a független hálózatok versenyét jelenti anélkül, hogy vizsgálnánk, a hálózatok technológiája azonos-e, vagy különbözik.¹⁹ Természetesen e verseny sokkal izgalmasabb, s – hacsak nem kerül valaki tartósan egyoldalú fölénybe – erősebb is akkor, ha technológiák között zajlik.

A hálózati verseny fontos jellemzője, hogy a piacon általában jelentős és tartós a kapacitásfelesleg, a ki nem használt többletkapacitás. Ez indokolt a kereslet ingadozása miatt, hiszen a hálózatnak képesnek kell a (versenyben fontos változót jelentő) vállalt minőségi paraméterekkel kezelnie a meglévő felhasználók ingadozó forgalmát, és lehetőleg ugyanilyen feltételekkel ellátni az új csatlakozókat is. A hálózatok átfedik egymást, hiszen a tényleges előfizető-sűrűségtől függetlenül egy-egy terület ellátásához az is hozzátartozik, hogy ott a szolgáltatás értékesíthető legyen. A méretgazdaságosság és sűrűséggazdaságosság arra ösztönöz minden hálózatot, hogy minél több előfizetőt csábítson magához. A hálózatok költségjellemzői, vagyis a magas állandó és az alacsony változó költségek miatt a határköltségár az átlagköltség alatt lenne, azaz nem fedezné a hálózat fenntartásának költségeit. Ez az oka annak, hogy a tökéletes versenyre hivatkozó tankönyvi példához képest a fenntartható ár minden szereplő esetén meghaladja a határköltséget. A magas árrés azonban nem tartalmaz extraprofitot, s nem jelent piaci erőt sem. A határköltséghez képest

¹⁹ Így van ez a mobilpiacon az EU országokban, ahol harmonizációs döntés folytán a GSM, illetve a W-CDMA technológia lett az egyetlen alkalmazható közcélú mobiltechnológia. Ezt csak kicsit árnyalja, hogy az utóbbi időben több tagállamban is megjelenhettek olyan, jobbra marginális szereplők is, amelyek más mobiltechnológiát alkalmaznak. A világ több országában (például az Egyesült Államokban, Kínában, Indiában, Japánban, hogy csak a nagyobbakat említsük) a mobilszolgáltatás terén is van technológiai verseny.

magas árres ugyanis bármilyen versenyár mellett is fennáll, hisz a teljes költséget fedező árak nélkül egyetlen szereplő sem maradhat tartósan a piacon (*Kahn* [2005], *Tardiff* [2007]). A határköltséget jelentősen meghaladó ár miatt azonban verseny esetén semmi ok az aggodalomra. Az árres mértékét a piaci verseny és a potenciális belépés korlátozza.

- ♦ „...amikor van lehetőség a belépésre, a túlzó ár alkalmazásának esélye elhanyagolható – valójában, amikor a versenyző vállalatok összkapacitása meghaladja a keresletet, a verseny az árakat a határköltség irányába tolja, de csak addig a pontig, amíg az iparág vállalatainak pénzügyi életképességét nem veszélyezteti.” (*Tardiff* [2007] 128. o.)

A hatékony verseny egyenértékű azzal, hogy nincs olyan szereplő a piacon, amelynek jelentős piaci ereje lenne. Ha a versenyt szeretnénk jellemezni, akkor vizsgálódhatunk a piaci erő oldaláról is. A versenyt hatékonynak tekinthetjük, ha egyetlen szereplőnek sincs sem egyénileg, sem másokkal együtt jelentős piaci ereje. A piaci erő jelenlétét vagy hiányát úgy állapíthatjuk meg, hogy megvizsgáljuk, hogyan hat a vállalat profitjára a versenyárhoz²⁰ képest megvalósított kismértékű, de tartós ár-emelés. A vállalatnak nincs piaci ereje, ha a fogyasztók és a versenytársak reakciója következtében a növekvő ár mellett a profit csökken. Ez a távközlés esetében az állandó költségek magas aránya miatt nagyon valószínű. Jerry Hausman amerikai közgazdász megmutatta, hogy az állandó költségek nagy aránya miatt már viszonylag kis mértékű keresletcsökkenés is megakadályozza, hogy a vállalatok a versenyárnál magasabb árakat szabjanak meg (*Hausman* [2003]).

A versenyárhoz képest megvalósuló kismértékű tartós ár-növekedés hatására kevesebb mennyiséget értékesítenek magasabb áron. A kettő egyenlege adja a profitváltozást. A keresletcsökkenés miatt a vállalat egyrészt megtakarítja az elveszett mennyiség változó költségét, másrészt elveszti az állandó költségekre fedezetet nyújtó árrest. Ezt ellentételezi a kisebb mennyiségű, de magasabb árú értékesítés árbevétele. Ez a vizsgálat átfordítható a kritikus ékesítés-csökkenés tesztjére, amely megmutatja, hogy mi az értékesítés-csökkenés kritikus értéke, aminél nagyobb keresletcsökkenés már veszteséges teszi az ár-emelést. A kritikus keresletcsökkenés mértékét egy termékre a következő képlet definiálja (*Hausman* [2003], *Tardiff* [2007], *Weisman* [2006]):

$$KKCS = \frac{\Delta p/p}{(1 + \Delta p/p) - MC/p},$$

ahol: $\Delta p/p$ az árváltozás, MC/p a határköltség aránya az árban (egyszerűsítve: a változó költség aránya az összköltségben).

²⁰ A versenyár növekvő hozadék esetén természetesen nem egyezhet meg a határköltséggel.

Ha tehát a kereslet az árváltozás hatására a fogyasztók elvándorlása és a vásárlás visszafogása következtében jobban csökken ennél az értéknél, akkor az áremelés nem lesz nyereséges, következésképpen a vállalatnak nincsen piaci ereje. Mivel a kiindulópontban 0 volt a profit, valójában ilyen keresletcsökkenés esetén már veszteségről kell beszélnünk. Egy számpéldával: ha a változó költségek aránya az összköltségben például 0,2 (ami nagyjából jellemző a vezetékes távközlésre), akkor 5 százalékos áremelési próbálkozásnál, ha a kereslet több mint 5,89 százalékkal csökken, már veszteséges lesz az áremelés.

A számokból jól látható, hogy az áremelés akkor nem nyereséges, ha a kereslet ár rugalmassága 1-nél nagyobb, s meghalad egy kritikus értéket. A rugalmas kereslet azonban versenyár esetén természetes. Tudjuk, hogy verseny esetén a vállalat saját keresleti görbéje mindig jóval laposabb, mint az iparági.²¹ A keresletnek itt viszont nem kell extrém módon rugalmasnak lennie, mert a magas arányú állandó költség (alacsony arányú változó költség) miatt már alacsonyabb rugalmasság mellett is olyan helyzet adódik, hogy a kisebb mennyiség esetén az átlagköltségre csak magasabb ár nyújtana fedezetet, miközben ilyen áron a vállalat már nem tudna értékesíteni.

Az eddigiekből az következik, hogy olyan oligopolpiacon, ahol a saját infrastruktúrával versenyző vállalatokra jellemző az összköltségen belüli magas fixköltség-arány, s a szereplők külön-külön a piac jelentős részének ellátásához elegendő többletkapacitással – azaz a kereslet gyors és hatékony kielégítésének lehetőségével – rendelkeznek a piacon, jó eséllyel előfordulhat, hogy:

1. a versenyár jóval magasabb a határköltségnél,
2. a piacon kialakuló ár nem tartalmaz extraprofitot,
3. nagy valószínűséggel nincs olyan vállalat, amelynek egyedül jelentős piaci ereje lenne.

Lényeges, hogy a különböző szolgáltatások közötti komplementaritás is korlátozza a piaci erőt. Mivel a szolgáltatók több szolgáltatást is ugyanazon a hálózaton nyújtanak, s gyakran együtt is értékesítenek, az állandó költséget több szolgáltatás együttes bevételeiből is fedezhetik. Ha egy fogyasztó megvásárol egy szolgáltatást, potenciálisan a másiknak is a fogyasztója lehet. Ha egy, már meglévő ügyfélnek a vállalat képes egy másik szolgáltatást is értékesíteni, ez számára egyértelműen kiaknázható hatékonysági előnyt jelent, még akkor is, ha az ügyfélszerzés költségében elérhető megtakarítást nem is vesszük figyelembe.

Ha az áremelés következtében a szolgáltató egy olyan fogyasztót veszít el teljesen, aki eredetileg többféle szolgáltatást vett igénybe,²² akkor a veszteség sokkal nagyobb,

²¹ Tökéletes verseny esetén a kereslet tökéletesen rugalmas, vagyis végtelen. Ha a vállalat árat emelne, egyszerűen elvesztené teljes piacát, mert az eladása nullára csökkenne.

²² Erre akkor kerül sor, ha a fogyasztó magáról a hozzáférésről is lemond.

mint ha csak egy szolgáltatásról lenne szó. Ha a többi szolgáltatásra is igaz, hogy az ára magasabb a magas állandó költségek miatt a fogyasztó elvesztésével elkerülhető költségnél (azaz a konkrét szolgáltatás határköltségénél), az áremeléssel próbálkozó szereplő vesztesége még jelentősebb lesz.

A komplementer termékek jelenléte az egytermékes esethez képest tehát tovább erősíti a verseny fegyelmező hatását, azaz csökkenti a piaci erőt,²³ ha a kereszttár rugalmasság abszolút értéke magas. Ha a szolgáltató helyettesítő szolgáltatásokat nyújt, akkor az áremelés következtében a termékek közötti helyettesítés miatt kevesebb fogyasztót veszít el teljesen, mivel néhányan az ő helyettesítő termékét választják, tehát részben nála támasztanak e termékre többletkeresletet. Ebben az esetben azt mondhatjuk, a piaci erő az egytermékes helyzethez képest nagyobb lehet.

A kiterjedt fizikai hálózat, valamint a méret- és választékgazdaságosság következményeire vonatkozó megállapítások azért fontosak, mert világosan kiderül, hogy pusztán a piaci részesedések, illetve ezek alakulásának vizsgálata vagy a Lerner-index önmagában nem elégséges annak eldöntésére, hogy a szóban forgó piacon hatékony-e a verseny. Ennél mindenképpen alaposabb vizsgálatra van szükség.

A piacelemzés során figyelembe kell venni, hogy hány darab, a fogyasztók jelentős részét ellátni képes önálló hálózati infrastruktúra működik, s ezek milyen gazdaságossági jellemzőkkel rendelkeznek. Ha egynél több olyan önálló infrastruktúra létezik, amelynek van többletkapacitása, s az egyiket elhagyó fogyasztók megjelenése a másiknál már csak a kiszolgálás változó költségével növeli a szóban forgó vállalat költségeit, miközben az ár (a magas állandóköltség-hányad miatt eleve) meghaladja azt, egyértelmű, hogy mindegyik szereplő verseng a fogyasztók elhódításáért. A verseny egyik komoly biztosítéka tehát a hálózati többletkapacitás megléte, az állandó költségek magas aránya és a komplementaritás, hajtóereje pedig a méret- és választékgazdaságosságban rejlő lehetőségek kiaknázásának igénye. A verseny erősségéről tehát hitelesebb képet kapunk, ha a piaci struktúra elemzése mellett a szereplők viselkedése és a verseny megfigyelhető eredményei alapján vonunk le következtetéseket. A versenyzői magatartás igen változatos lehet. A verseny jele lehet az egymásra licitáló árcsökkenés, az akciók alkalmazása, a szolgáltatásválaszték bővülése, a minőségi differenciálás és a minőség javulása, a szolgáltatóváltások jelentős száma stb.

Ha az innováció szerepét és a hálózatok versenyét együtt vesszük figyelembe, arra jutunk, hogy együtt még inkább erősítik annak lehetőségét, hogy a piac oligopolszerkezete ellenére viszonylag éles verseny legyen a piacon. Ebben a versenyben az is lehet, hogy valamelyik szereplő előnyre tehet szert, de ez ritkán lesz tartós. Ha a különböző hálózatok ráadásul egyúttal különböző technológiát is használnak, az innováció szerepe még értékesebb lesz, miközben a másolás sokkal

²³ A versenyzői szegély melletti oligopolpiacon működő többtermékes domináns vállalat piaci erejének meghatározásáról lásd *Weisman* [2006, 2007] és *Tardiff–Weisman* [2009].

korlátozottabbá válik. A szélessávú távközlési piacon például (azokon a földrajzi piacokon, ahol a többféle távközlési infrastruktúra együttesen van jelen) rendkívül erőteljessé teszi a versenyt a vezetékes telefonszolgáltató, a kábeles és mobilplatformok és szolgáltatók közti technológiai és fejlesztési versenyfutás. Intenzív infrastruktúrav verseny esetén – különösen, ha ez technológiai rivalizálással is párosul – a szolgáltatásokon alapuló versenyt szükségtelen szabályozással támogatni, és nincs is alapja a jelentős piaci erőre való hivatkozásnak. A szabályozónak ilyen helyzetben mérlegre kell tennie, hogy kárt is okozhat azzal, ha a szolgáltatási versenyt erőteti az infrastruktúrafejlesztés terén zajló verseny rovására. Ebben a helyzetben további gondot okozhat az aszimmetria, vagyis az, ha valamelyik infrastruktúra tulajdonosának szabályozott hozzáférést kell adnia, míg a másoknak nem. Ilyen esetben a szabályozott számára folyamatosan fennáll az a szabályozási kockázat, hogy olyan áron kell nagykereskedelmi szolgáltatást nyújtania platformon belüli riválisainak, amivel ellenfelei szolgáltatásait támogatja. A magasabb kockázat és a stratégiai mozgástér beszűkítése ronthatja a vertikálisan integrált, hozzáférés nyújtására kötelezett szereplő lehetőségét a platform- és technológiai versenyben való helytállásra. Kevésbé rossz megoldás lehet ilyen esetben a szimmetrikus hozzáférési szabályozás alkalmazása, de rendszerint ez sem jobb annál, mint ha egyáltalán nincs szabályozás.

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS A INFRASTRUKTÚRA TERÉN A SZÉLESSÁVÚ TÁVKÖZLÉSI PIACON– NEMZETKÖZI PÉLDÁK

Magyarország számára számos tanulsággal szolgálhatnak az olyan országok tapasztalatai, amelyekben a szélessávú kábelszolgáltatások hasonló mértékben terjedtek el. Az OECD-országok között az Egyesült Államokban és Kanadában a legnagyobb arányban terjedt el szélessávú internet-kábelszolgáltatás. Hollandiában a kábel szerepe meghatározó a műsorterjesztésben, ugyanakkor jelentős, de a magyarországinál alacsonyabb a súlya a szélessávú internet piacán. Mindegyik országról elmondható: úgy megerősödött a hálózatok közötti verseny, hogy jogosan merült, illetve merül fel a telefonplatform-szabályozás megszüntetésének kérdése a szélessávú internet- és a telefonszolgáltatások földrajzi piacain. Az Egyesült Államok és Kanada az elmúlt évtizedben visszavont minden telefonszolgáltatásra vonatkozó kis- és nagykereskedelmi szabályozást azokon a piacokon, ahol elegendőnek ítélte a versenyt. A szélessávú piacon pedig a korábbi szabályozás megszűnése után nincs külön nagykereskedelmi hozzáférési szabályozás.

A szabályozónak minden esetben el kell döntenie, hogy mikor ítéli kevés szereplő esetén úgy, hogy létrejött a hatékony verseny, s miben látja a garanciát annak fennmaradására. A kérdésekre adott válasz azért érdekes, mert számos tanulsággal szolgál a sok tekintetben hasonló magyar piac vizsgálatához.

Kanada példája

Előzetesen fontos leszögeznünk, hogy a kanadai szabályozás jogi keretei mások, mint az EU országokban alkalmazott kötöttebb, sok elemében egységesített, piac-elemzésen alapuló eljárás. Kanadában a 2000-es évek elején felmerült, hogy a piaci környezet változása és a verseny jelentős erősödése miatt felül kellene vizsgálni a telefonszolgáltatás szabályozási gyakorlatát. A platformon belüli versenytársak piacra lépése, a mobiltelefonია univerzális elterjedése, a kábelhálózatok piacvezető szerepe a szélessávú szolgáltatások piacán, valamint az egyszerű, alacsony többletköltséggel járó belépés feleslegessé – sőt terhessé – tette a telefonszolgáltatásra vonatkozó szabályozás fenntartását a versenyző területeken. Felmerült a kérdés, hogy mikor jelentheti ki a hatóság azt, hogy nincs szükség az ágazati szabályozásra, mert a verseny a legjobb „szabályozó”? Mikor lehet az *ex ante* ágazati szabályozást feladni, s átengedni a terepet az általános versenyjogi szabályozásnak?

A kanadai távközlési piacon a telefonszolgáltatásban a 2000-es évek közepéig nemzeti szintű szabályozás működött. 2004-ben az egyik helyi inkumbens, az Aliant (a Bell Canada egyik leányvállalata) több kapcsolási körzetben kezdeményezte a szabályozás visszavonását. A kanadai szabályozóhatóság (*Canadian Radio-television and Telecommunications Commission, CRTC*) 2005-ben nyilvános konzultációt kezdeményezett a helyi szolgáltatásra vonatkozó szabályozás visszavonásának feltételeiről. Egy évig tartó, véleményeket és válaszokat feldolgozó, szakértői tanúvallomásokra is építő eljárásorozat után, 2006 áprilisában a CRTC meghozta döntését (2006-15 Telecom Decision), amely szerint a szabályozás visszavonásához:

1. az inkumbensnek bizonyítania kell a „versenyzői viselkedést” (például marketing-tevékenységét, áresését, a versenytársak meghatározó jelenlétét);
2. az inkumbensnek fel kell mutatnia a „versenytárs-szolgáltatások” nagykereskedelmi tarifáit (ami tartalmazza a működési támogatói rendszerhez [OSS] való hozzáférést is, biztosítva az előírt minőséget);
3. az inkumbensnek a vonalak²⁴ 25 százalékának megfelelő piacvesztést kell felmutatnia.

A kanadai szabályozóhatóság még 2004-ben elindított az internetes hangátvitellel (VoIP) kapcsolatos konzultációt is, ami az inkumbensek hangátviteli szolgáltatásának szabályozás alóli felmentését vizsgálta, s hajlott arra, hogy megtagadja a felmentést. 2006-ban azonban a piaci liberalizációt szorgalmazó miniszter visszaküldte a kanadai szabályozóhatósághoz újragondolásra. Mivel a szabályozó a döntést enyhítette

²⁴ A kanadai szabályozóhatóság piacmeghatározása szerint az első és második vonalak, az internetes hangátvitel (VoIP) és a csomagok keretében eladott telefonszolgáltatás volt a piac része, a mobiltelefon nem.

ugyan, de továbbra sem hajlott az inkumbensek VoIP-szolgáltatásának szabályozás alóli mentesítésére, az ipari miniszter a vizsgálati kérdést kibővítve beavatkozott a folyamatba, amelyben a szektor működésében érintett valamennyi szereplő megmozdult, s más kanadai iparági szereplők, a Telecom Policy Review Panel (TPRP), valamint a Competition Bureau is hallatta a hangját (*Brennan* [2008]).

Az iparági szereplők véleménye az érdekeltségtől függően kellően sokszínű és ellentmondó volt. Az inkumbens iparági szereplők a szabályozás visszavonásának szükségességét hangsúlyozták a versennyel érintett földrajzi piacokon. A hozzáférést használók pedig a szolgáltatási verseny mellett kardoskodtak. Az infrastruktúráversenyt támaztó kábelszolgáltatók az inkumbensek további aszimmetrikus szabályozása mellett érveltek. Közgazdasági szempontból megalapozott érveket azonban igazán csak az inkumbensek hoztak, különösen a Kanada nyugati részén szolgáltató Telus, amely komoly szaktekintélyeket, igazi nagyágyúkat²⁵ sorakoztatott fel álláspontja és az általa javasolt megoldás – a szabályozás visszavonására szolgáló két infrastruktúras felmentő teszt (*two-facilities bright-line forbearance test*) – alátámasztása érdekében. A felmentő teszt lényegében azt jelenti, hogy azt a területet, ahol az inkumbens releváns földrajzi piacon van legalább még egy, a szóban forgó területet lefedő versenyző infrastruktúra, s a versenyző szereplő legalább a vonalak 5 százalékát megszerezte, versenyterületként kell tekinteni, következésképpen a szabályozást erről vissza kell vonni.

Dennis Weisman a Telus szakértőjeként a közgazdasági szabályozás alapelveit és a szabályozás visszavonására vonatkozó elveket fogalmazta meg (*Weisman* [2005]).

- ♦ *Weisman* [2005] alapján a szabályozás elvei a következők.
 1. A gazdasági szabályozásnak a nélkülözhetetlen szolgáltatásokra kell korlátozódnia, amikor a piaci körülmények nem képesek korlátozni a (nem átmeneti) piaci erő kifejtését.
 2. A gazdasági szabályozás csak pótolhatja a versenyt.A szabályozás visszavonására vonatkozó elvek a következők.
 1. A piaci erőt korlátozó piaci kényszerek magasabb rendűek, mint az erre szolgáló állami szabályozásé, ha a piaci magatartás megfelelő fegyvermezését a piac egyébként képes megoldani.
 2. A CRTC-szabályozás visszavonási politikájának megfelelő egyensúlyt kell teremtenie az elsőfajú hiba (a szabályozás fenntartása, amikor a visszavonásra lenne szükség) és a másodfajú hiba (a szabályozás visszavonása, amikor annak fenntartása lenne indokolt) között.

²⁵ A Telus szakértőként Alfred Kahnt (a Cornell Egyetem professzorát és a NERA tanácsadó cég vezető szakértőjét, a közgazdasági szabályozás emblematikus figuráját, az Egyesült Államok légiforgalmi piaci deregulációját levezető, más gyakorlati szabályozási kérdésekben is tapasztalatot szerző szakértőt), Robert Crandallt (a tekintélyes Brookings Institution munkatársát) és Dennis Weismant (a Kansas Állami Egyetem távközlési professzorát) kérte fel szakmai vélemény megírására.

3. A visszavonásra vonatkozó politikának mind technológia-, mind szolgáltatósemlegesnek kell lennie.
4. A visszavonásra vonatkozó politikának egyensúlyt kell teremtenie az allokatív, a technikai és a dinamikus hatékonyság között.
5. A döntéshozók nem támaszkodhatnak kizárólag (vagy akár csak mindenekelőtt) a piaci részesedésekre, amikor a távközlésben a piaci erővel kapcsolatos következtetéseket kívánnak tenni.
6. A méret- és választékgazdaságosságot tükröző magas árrés a szabályozás visszavonása után alkalmas az inkumbensek piaci erejének korlátozására.
7. A kizorító árazás igen nehezen valósítható meg hálózatos iparágakban, egyrészt az elsüllyedt költségek magas aránya miatt, másrészt amiatt, hogy a termelőkapacitás tipikusan nem kerül ki az ipárból, még akkor sem, ha egyes szereplőknek el kell hagyniuk a piacot.
8. Bár a szabályozás visszavonását a piaci viszonyok objektív értékelésére alapozva a megfelelő időpontra kell időzíteni, valószínűleg jobb abba az irányba tévedni, hogy erre a kelleténél korábban kerüljön sor, mint abba, hogy túl későn történjen meg.

Crandall [2005] felsorakoztatta a Telus által javasolt teszt alkalmazhatósága melletti empirikus és elméleti érveket. Arra a következtetésre jutott, hogy az infrastruktúrával versenyző szolgáltatók jelenléte esetén az inkumbensnek nincs piaci ereje, amivel visszaélhetne. Nem tartotta eleve elképzelhetetlennek a kizorító árazás lehetőségét, de szerinte e magatartás kockázata miatt a szolgáltatók még akkor sem alkalmazzák, amikor erre sokkal kedvezőbbek a feltételek, mint a vizsgált telefonpiacon. *Crandall* figyelmeztetett arra a veszélyre is, hogy a szabályozás fenntartása rontja a belépés hatékonyságát, és magasabb árakhoz vezethet ahhoz képest, mint ha nem lenne szabályozás, és versenykörülmények között alakulhatnának ki az árak.

Alfred Kahn szélesebb történeti és elméleti összefüggésekben vizsgálta a szabályozás kérdését. Felhívta a figyelmet arra, hogy az iparágban milyen jelentős szerepe van innovációnak, s ez a verseny lehetősége szempontjából is fontos következményekkel jár. Megállapítása szerint:

- ◆ „...kritikus fontosságú annak belátása, hogy a távközlési hálózatok tökeintenzív természete és különösen az infrastruktúraalapú szolgáltatók által realizált méret- és választékgazdaságosság miatt a távközlési versenytől nem várjuk, nem is várhatjuk, hogy úgy működjön, mint a tökéletes verseny körülményei között – vagyis sok, azonos technológiával és költség szerkezettel – működő vállalat versenyez határköltséggel egyenlő árakkal.” (*Kahn* [2005] 21. o.)

Kahn [2005] szerint a határköltséggel egyenlő ár feltevése egyáltalán nem releváns a verseny szempontjából, helyette a piaci erő kérdésével kell foglalkozni, vagyis azzal, hogy: „*Ellehetetleníti-e az infrastruktúraalapú belépés, a versenyár fölötti árazást?*”

Szerinte a válasz a távközlési piac esetében egyértelmű *igen*. Ezt az iparág speciális jellemzői indokolják:

- a technológiai fejlődés dinamikája,
- az addicionális infrastruktúrára épülő belépés lehetősége,
- a szolgáltatók eltérő költségstruktúrája.

A verseny fegyelmező erejét ráadásul még tovább erősíti a mobilszolgáltatások általános elterjedése és technológiai fejlődése. *Kahn* [2005] arra is felhívja a figyelmet, hogy a kábelszolgáltatás mint tipikus alternatív hálózati szolgáltatás kifejezetten költségelőnyben van az új telefon- vagy internetszolgáltatás bevezetése kapcsán az inkumbens telefonszolgáltatókkal szemben, ezért igen komoly versenykihívást és korlátot jelentenek a telefonszolgáltatók számára.

A szabályozás jövőjéről folyó vita egyik markáns szereplője a kanadai ipari miniszter által három telekommunikációs szakember kinevezésével megalakított szervezet, a *Telecommunications Policy Review Panel (TPRP)* volt, amely lényegében a kanadai telekommunikációs szabályozóhatóság (CRTC) által folytatott eljárásokkal egy időben azt a megbízatást kapta, hogy vizsgálja meg a kanadai telekommunikációs piacot. A közel egy évig tartó eljárás után a TPRP 2006 márciusában publikálta a kanadai távközlés-politika és a jogi keretek megváltoztatására vonatkozó javaslatait (*TPRP* [2006]). E jelentés gazdasági szabályozással foglalkozó fejezete a verseny erőire támaszkodás mellett tett hitet, s azt javasolta, hogy a piac esetleges szabályozása előtt a szabályozónak a piaci erő meglétét kelljen bizonyítania, szemben az aktuális szabályozási rezsimmal azon alapállásával, hogy a szolgáltatás alapesetben szabályozott, s csak indokolt esetben lehet visszavonni a szabályozást. A jelentés váltást javasolt az *ex ante* szabályozási megközelítéstől a versenyjogra támaszkodó, *ex post* megközelítésre.

A kanadai versenyhivatal (*Competition Bureau*)²⁶ lényegi felvetése az volt, hogy két, önálló infrastruktúrával rendelkező versenyző küzdelme – abban az esetben, ha az új belépő költségviszonyai nem rosszabbak, mint az inkumbensé, a fogyasztók az ajánlatot hasonlóan találják, s nincs lehetőség az összejátszásra – elegendő mértékű versenyt alakíthat ki ahhoz, hogy az *ex ante* szabályozás visszavonásra kerüljön (*Comments on...* [2005]). A hivatal arra is felhívta a figyelmet, hogy az infrastruktúraversenyt gyengíti a szabályozott nagykereskedelmi hozzáférésen alapuló szolgáltatási verseny. Infrastruktúraverseny híján pedig a szolgáltatási verseny nem képes igazán versenyhelyzetet teremteni.

²⁶ A kanadai ipari minisztérium alá tartozó hivatal abban különbözik a magyar Gazdasági Versenyhivaltól, hogy annak csak vizsgálati jogosítványai vannak, nincs döntéseket hozó versenytanácsa. Vizsgálata során feltárt jogsértés esetén az ügyet a kanadai igazságügyi minisztérium versenyjogi részlegének adja át.

Az egész folyamat azzal zárult, hogy a miniszter, élve jogával, megváltoztatta a szabályozó korábbi döntését, mivel a CRTC visszavonási feltételeit túl restriktívnek találta. A miniszteri rendelet a földrajzi piacot kapcsolási körzetekben határozta meg, azzal, hogy a szomszédos központok körzetei összevonhatók. A rendelet lényegében elfogadta a kanadai versenyhivatal javaslatát, miszerint a területen megjelenő új belépő változó költségei nem haladhatják meg az inkumbensét (hogy a verseny szempontjából a belépés valóban kivihető alternatíva lehessen), továbbá kapacitása ne legyen lényegesen korlátozott. Ha az előbbi nem is teljesül, akkor egy 75 százalékos ellátókapacitás-kritériumot szabott meg, amely szerint:

- a lakossági felhasználók számára legyen legalább két, független infrastruktúrát használó szolgáltató – legalább az egyik vezetékes –, és külön-külön képesek legyenek ellátni legalább az inkumbens által kiszolgált lakossági vonalak 75 százalékát, illetve
- az üzleti szolgáltatások piacán vezetékes szolgáltatással legyen ellátva az üzleti fogyasztók legalább 75 százaléka.

A kanadai példa mutatja, hogy az ágazati szabályozás rugalmasan visszavonulhat, s átadhatja a helyét a versenyszabályozásnak, ha a piaci helyzet megváltozása ezt indokolja. Az új szabályozás következtében Kanada számos kapcsolási körzetét kielégítően versenyzővé nyilvánították. Mindez serkentően hatott az infrastruktúrák közötti versenyre, a szélessávú szolgáltatások és a csomagok terjedésére. Bár a megoldás nem felel meg az EU-szabályozásnak, a közgazdasági érvelés és a következtetések Európában is megállnak a hasonló piacok esetében.

Európai szabályozási keretben – mi lenne a szabályozás kívánatos iránya a holland szélessávú távközlési piacon?

Az európai szabályozás jövője szempontjából érdekes a *de Bijl–Peitz* [2008] szerzőpáros tanulmánya a holland szélessávú szabályozás jövőjéről. Hollandiában a szélessávú szolgáltatások makroértelemben vett piacán a digitális vezetékes (DSL) platform részesedése 2006-ban 60 százalék volt. Vezetékes szolgáltatást elsősorban Hollandia vezető telekommunikációs vállalata, a KPN (az inkumbens) kínált (az összes digitális vezetékes vonal körülbelül 80 százalékát), de ezenfelül néhány vezetékes versenytárs is jelen volt a piacon, amelyek helyihurok-átengedést (*local loop unbundling, LLU*) használtak, így a platformon belüli infrastruktúrák közötti versenyt erősítették. Az összes szélessávú kapcsolat 39 százaléka épült kábelre, s 1 százalék volt az optika részesedése. Köztudott, hogy Hollandia azon kevés EU-ország közé tartozik, ahol egyértelműen működik az infrastruktúrav verseny.

A digitális vezetékes platform sikere a KPN aktivitásának és a helyi hurok átengedésének következménye, amire minden bizonnyal az is hatást gyakorolt, hogy

Hollandiában egy bírói ítélet miatt nem volt lehetőség a bitfolyam-hozzáférés igénybevételeire. Az utóbbi idők folyamatai a piac koncentrációját mutatják, mivel a KPN több digitális vezetékes szolgáltatót is felvásárolt. További jelentős fejlemény az optikai hálózati fejlesztések elindítása. Megfigyelhető a szolgáltatások komplex csomagokban történő értékesítése (vezetékes beszéd, internet, műsorterjesztés – *triple play*), a csomagok terjedése.

A kutatók a holland piaci helyzet ismeretében három szabályozási alternatíva megfontolását tartották elképzelhetőnek:

1. az aktuálisan érvényes aszimmetrikus digitális vezetékes szolgáltatásra koncentrált szabályozási rezsim folytatása;
2. a szabályozás kiszélesítése: az aszimmetria megszüntetése és szimmetrikus szabályozás, azaz a szabályozás kiterjesztése minden infrastruktúrára (nagy sebességű digitális, kábel-, optikai szolgáltatásra);
3. az aktuálisan érvényes szabályozás felülvizsgálata: a szabályozás enyhítése, a szimmetria megvalósítása a nagykereskedelmi hozzáférési szabályozás megszüntetésével.

A szerzők a piaci fejlemények alapján a 3. lehetőség megvalósítását javasolták. Véleményük szerint a mai európai, töredezett piacokat meghatározó szabályozás nem képes kezelni a valódi piaci helyzetet, a csomagolás gyakorlatát és a fogyasztás tipikus módjait.

De Bijl–Peitz [2008] arra is rámutattak, hogy a jelenlegi szabályozás alulbecsli annak jelentőségét, hogy a hozzáférési szabályozás rontja az infrastruktúraversenyesélyét. Ha az infrastruktúrák versenyeznek egymással, mérlegelni kell a hozzáférés szabályozásának kockázatait. A szerzőpáros abból a szempontból nem ítélte ugyan egyértelműnek a helyzetet, hogy csupán két független infrastruktúra bizonyosan elég-e a versenyhez, mivel az oligopolpiacokkal foglalkozó elmélet erről keveset mond. Ha a verseny jól is működik, a hozzáférési szabályozást mint lehetőséget szerintük nem kell kiiktatni, csak azt kell tisztázni, hogy milyen feltételek esetén szabad alkalmazni.

A holland szabályozóhatóság, az OPTA 2008 végén közzétett piacelemzési határozatában a szélessávú nagykereskedelmi internet-hozzáférés piacán – amelyet két piacként: a magas és alacsony minőségű hozzáférési termékek piacaként azonosított²⁷ – döntött arról, hogy a KPN-re vonatkozó hozzáférési szabályozást az egyértelmű infrastruktúraversenyes ellenére fenntartja. A szabályozó tehát nem tért el

²⁷ A megkülönböztetés az úgynevezett megosztási arány (*contention rate*) alapján történt. Ez a mutató azt adja meg, hogy mekkora a statisztikai multiplexálás (megosztás) a hálózatban, azaz egy adott kapacitást hányan használnak egyszerre. Minél nagyobb ez az arány, annál jobb minőségű a kapcsolat. Az OPTA a magas minőséget az 1:20-nál jobb arányt mutató szélessávú kapcsolatok esetére értelmezte. A kábelszolgáltatás emiatt csak az alacsony minőségű piac része, mivel a kábeles internet esetén ez a hányados kisebb, mint 1/20 (*Cullen International* [2008]).

a korábbi filozófiától, s ezután sem tekinti elégnek a legalább két vezetékes infrastruktúra versenyét. A rézalapú hálózaton diszkriminációmentességet és árpréteszt alkalmazását írta elő a hozzáférésre. Ugyanakkor nagykereskedelmi szélessávú hozzáférési kötelezettséget az egyébként hurokátengedésre kötelezett optikai hálózatra az alacsonyabb minőségű termék tekintetében nem írt elő. Az alacsony minőségű szélessávú hozzáférésre – tekintettel a kábeles oldalról meglévő versenynyomásra – nem állapított meg árszabályozást. A magas minőségű szélessávú hozzáférésre költségalapú árak alkalmazásának kötelezettségét róta ki, a diszkriminációmentesség és az ezt támogató árpréteszt mellett.

AZ EU-SZABÁLYOZÁS ELŐÍRÁSAI ÉS ÚTMUTATÁSAI A PIACELEMZÉSHEZ

Az elméleti fejtegetések és a nemzetközi kitekintés után tekintsük át, hogy az európai uniós szabályozás keretében milyen előírások és lehetőségek vannak a verseny működőképességének vizsgálatára, valamint a korábban bemutatott közgazdasági érvelés figyelembevételére a piacelemzési eljárás keretében.

A piacelemzési eljárás fő szempontjait a *Keretirányelv* [2002] 16. cikke tartalmazza, amely a belföldi piacok esetében kimondja, hogy:

- a hatóságnak azt kell megvizsgálnia, hogy hatékony-e a verseny a piacon,
- ahol a verseny hatékony, ott nem róhat ki vagy tarthat fenn kötelezettséget, s ahol ilyen érvényben van, ott vissza kell vonnia,
- visszavonás esetén az ebben érintett harmadik fél számára megfelelő alkalmazkodási időt kell biztosítania,
- ahol nem hatékony a verseny, ott azonosítania kell a jelentős piaci erejű szereplő(ke)t,
- a jelentős piaci erejű szereplő(ke)kre megfelelő kötelezettség(ek)et kell kirónia.

A Bizottság a piacelemzési eljárás lefolytatásához iránymutatást is adott, ami segíti a szabályozhatóságot a piacmeghatározás, a piacelemzés és a jelentős piaci erő vizsgálatában (*Commission guidelines* [2002]). A továbbiakban csak a *Commission guidelines* [2002] piacelemzési és jelentős piaci erő azonosítási iránymutatásaival foglalkozunk, s itt nem térünk ki a piacmeghatározásra és a kötelezettségek kirovására.

A *Commission guidelines* [2002] értelmező része kimondja, hogy:

- a piacelemzésnek a versenyjogi megközelítésen kell alapulnia, ugyanakkor azt *ex ante* megközelítésben kell alkalmazni,
- a piaci erő a versenyjoggal összhangban azt jelenti, hogy a vállalkozás képes a versenytársaktól, vásárlóktól s végső soron a fogyasztóktól nagymértékben függetlenül viselkedni;

- a hatóságnak a releváns piacokon azt kell vizsgálnia, hogy a verseny hatékony-e;
- ha a hatóság hatékony versenyt állapít meg, az egyet jelent azzal, hogy nincs sem egyéni, sem közös jelentős piaci erő a releváns piacon;
- az előrettekintő szemléletben, az ésszerűen mérlegelhető időtávon érvényesülő piaci hatások figyelembevételével a jelenlegi piaci helyzet alapján azt kell megvizsgálni, hogy a piac versenyző lesz-e, illetve a hatékony verseny hiánya tartósan fennáll-e;
- a hatóságnak kizárólagos joga, hogy minden tényezőt a maga összetettségében vegyen figyelembe az érintett piacok meghatározásakor, valamint a jelentős piaci erő megállapításakor;
- az *ex ante* piacelemzésnél a piaci erő leginkább azzal mérhető, hogy a vállalkozás a kínálat visszafogásával olyan áremelkedést képes megvalósítani, ami nem csökkeneti lényegesen a bevételét;
- a magas piaci részesedés még nem jelent jelentős piaci erőt, ugyanakkor nem valószínű, hogy valamely szolgáltatónak jelentős piaci ereje lenne alacsony részesedéssel;
- a domináns pozíciót nem lehet pusztán piaci részesedés alapján megállapítani!

Az alkalmazandó vizsgálati kritériumok, többek között:

- a vállalkozás mérete,
- a nem könnyen duplikálható infrastruktúra feletti irányítás,
- technológiai előny vagy fölény,
- kiegyenlítő vásárlóerő hiánya,
- a tőkepiacokhoz/pénzügyi erőforrásokhoz való könnyű vagy kiváltságos hozzáférés,
- termék-/szolgáltatásdifferenciálás (például csomagban történő értékesítés, árukapcsolás),
- méretgazdaságosság,
- választékgazdaságosság,
- vertikális integráció,
- fejlett elosztási és értékesítési hálózat,
- a potenciális verseny hiánya,
- az expanzió korlátai.

A belépési korlátok kapcsán a *Commission guidelines* [2002] megjegyzi: „...a magas belépési korlátok kevésbé relevánsak lehetnek a folyamatos technológiai fejlődéssel jellemezhető piacokon. Az elektronikus kommunikációs piacokon a versenynyomás származhat a piacon aktuálisan jelen nem levő potenciális versenytársak innovatív fenyegetéséből.”

A *Commission guidelines* [2002] kimondja azt, hogy:

- ha a releváns piacon hatékony verseny van, az egyenértékű azzal a meghatározással, hogy nincs egyéni vagy közös jelentős piaci erő. Az a megállapítás, hogy a verseny nem hatékony, azonos azzal, hogy egyéni vagy közös jelentős piaci erő van a piacon;
- ha a releváns piacon hatékony a verseny, akkor nem lehet kötelezettséget kiróni; ha ilyen már hatályban van, akkor vissza kell vonni, s nem lehet újat kiróni;
- ha a releváns piacon nem hatékony a verseny, akkor meg kell keresni a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatót, s arra legalább egy kötelezettséget ki kell róni.

A keretirányelv és az iránymutatás által megfogalmazott szabályok és módszertani útmutatások ismertetésére azért volt szükség, mert világosan mutatják, hogy ez a keretrendszer sokkal nyitottabb és előremutatóbb, mint az a gyakorlat, amelyet a nemzeti szabályozóhatóságok alkalmaznak. A piac hatékonyságának vizsgálata a piacelemzés keretében a szabályozóhatóságok feladata. Az európai uniós szabályozás a fő irány kijelölése mellett tág teret és mérlegelési lehetőséget ad abban a nemzeti szabályozóhatóságok számára, hogy ezt a feladatot hogyan, milyen tényezők vizsgálatával végzik el, hiszen ez az ő illetékességi körükbe tartozik, és az ő felelősségük. Az iránymutatás külön felhívja a figyelmet, hogy nem elég a strukturális tényezők vizsgálata, más tényezőket is figyelembe kell venni. Ennek során a hatóság szabadon mérlegelheti, sőt mérlegelnie is kell, hogy milyen szerepet játszik a versenyben a költségszerkezet, a méret- és választékgazdaságosság, az innováció, a fejlesztés és a technológia. Az iránymutatás nem említi külön, de következik belőle, hogy a felsorolt tényezőkön túl vizsgálni kell a szereplők viselkedését, a rivalizálás különféle jeleit is.

A MAGYAR SZÉLESSÁVÚ TÁVKÖZLÉSI PIAC HELYZETE

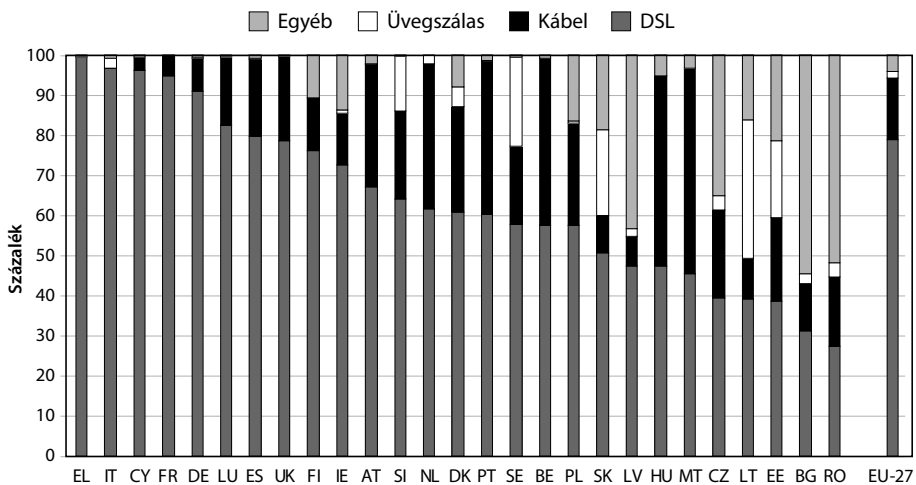
A továbbiakban a magyar szélessávú távközlési piac helyzetének elméleti, kvalitatív értékelése során azokat a szempontokat vesszük sorra, amelyek alapján eldönthető/ eldöntendő, hogy hatékony-e a verseny egy adott földrajzi körzet piacán. Bár a keretirányelvben és az iránymutatásban a kiskereskedelmi szélessávú piac nem szerepel, itt annak vizsgálatára koncentrálunk. Ha ugyanis e piacról megállapítható, hogy szabályozás hiányában is hatékony a verseny, közgazdasági szempontból értelmetlen a szélessávú nagykereskedelmi piac vizsgálata.

A szélessávú távközlési piacon egyértelműen infrastruktúra- és technológiai verseny van. A meghatározó szereplők (a hálózattól a szolgáltatásig) vertikálisan integráltak. Ezeket a különböző technológiájú integrált megoldásokat nevezhetjük platformoknak, a köztük folyó versenyt a fogyasztókért pedig platformok közötti versenynek. Két meghatározó vezető platform létezik jelenleg: a nyilvános kapcsolt telefonhálózatra (*public switched telephone network, PSTN*) épülő, döntően digitálistelefon-előfizetői (DSL) technológiával szolgáltató telekommunikációs plat-

form, valamint a hibrid optikai és koaxiális kábelhálózatokra épülő kábeltelevíziós platform. Két vezeték nélküli platformot is azonosíthatunk: a GSM/DCS/UMTS mobilhálózatok szélessávú platformját és a korlátozott lokális mobilitást (s esetleg nomaditást²⁸) támogató wifi-platformot.

A vezetékes szélessávú internet tekintetében Magyarország nem tipikus az Európai Unión belül, ahol a DSL-technológia szerepe a meghatározó, különösen a legnagyobb tagállamok esetén. A különbség meghatározó tényezője a kábeles platform magas részesedése. A kábeles platform jelentősége tekintetében az Európai Unióban Málta után Magyarország a második helyet foglalja el, míg az OECD-országok között a 3. az Egyesült Államok és Kanada után.

Az 1. ábra a vezetékes szélessávú technológiai összetételét mutatja az egyes tagországokban (a megoszlásban a mobilplatform nem szerepel).

EL: Görögország, IT: Olaszország, CY: Ciprus, FR: Franciaország, DE: Németország, LU: Luxemburg, ES: Spanyolország, UK: Egyesült Királyság, FI: Finnország, IE: Írország, AT: Ausztria, SI: Szlovénia, NL: Hollandia, DK: Dánia, PT: Portugália, SE: Svédország, BE: Belgium, PL: Lengyelország, SK: Szlovákia, LV: Lettország, HU: Magyarország, MT: Málta, CZ: Cseh Köztársaság, LT: Litvánia, EE: Észtország, BG: Bulgária, RO: Románia.
Forrás: Cocom [2009].

1. ÁBRA • A szélessáv technológiai összetétele az EU-27 tagországában 2009-ben

A platformok költségjellemzői, szolgáltatásminőségi paraméterei, piaci súlya, technológiai lehetőségei természetesen különböznek egymástól. A fogyasztó szempontjából azonban érdemi helyettesítés van közöttük, amit mind keresleti tényezők, mind az árazás jellemzői igazolnak.

²⁸ A hálózati technológiának azt a képességét nevezzük így, amely a hálózatréteg-protokolltól teljesen függetlenül nyújtja a felhasználó számára a mobilitást.

Az Európai Unió vizsgálja az egyes fontosabb technológiák elérhetőségét és elterjedtségét a városi és a vidéki területeken. Az 1. táblázat is mutatja, hogy Magyarország a kábeles szélessávú lefedettség és penetráció tekintetében uniós összehasonlításban igen előkelő helyen áll.

1. TÁBLÁZAT • A magyarországi országos és vidéki DSL- és kábelmodem-lefedettség, penetráció és EU-beli helyezés

Megnevezés	Magyarország (százalék)	EU-27	Magyarország helye az EU-27 rangsorban
DSL-lefedettség	94	92,7	14.
Vidéki DSL-lefedettség	87	76,6	11.
DSL-penetráció	8	18	21.
Vidéki DSL-penetráció	7,1	12,3	19.
Kábelmodem-lefedettség	74	43,6	6.
Vidéki kábelmodem-lefedettség	60	13,8	1.
Kábelmodem-penetráció	6,7	3,4	6.
Vidéki kábelmodem-penetráció	3,7	0,8	4.
GDP/fő (vásárlóerő-paritásos euró)	16 100		22.

Forrás: IDATE [2009].

Az ország jó részén, különösen az urbanizált területeken ugyanazon a földrajzi piacon több platform is jelen van, egy piacon egy platformot több szereplő is képviselhet, ezáltal platformon belül is versenyt támasztva.²⁹ A platformon belüli verseny azért alakulhatott ki, mert az egyes „hazai” piacokon korábban is több szereplő volt, illetve a szabályozás lehetőséget teremtett a platformon belüli belépésre. Platformon belüli verseny lehet vertikálisan integrált szereplők között, mint a mobilplatform esetén, de a szereplők integráltság szempontjából különbözők is lehetnek, mint a DSL-platform esetén. A platformon belül lehet infrastruktúra- vagy szolgáltatási verseny. Infrastruktúra szerint integrált platformon belüli (intraplatform-) versenyre a DSL-platform esetében találkozunk, ahol a nem integrált alternatív szolgáltatók a helyihurok-átengedést veszik igénybe saját DSL-, illetve DSL- és valamely más [nyilvános kapcsolt (PSTN) vagy interneten alapuló hang- (VoIP) vagy esetleg tévé- (IPTV)] szolgáltatás együttes nyújtásához. Bár e megoldás elvileg szabályozói beavatkozás nélkül is működhet, a világon mindenütt döntően a szabályozás indította el s tartja fenn, mert egyébként az inkumbens szolgáltató érdeke az lenne, hogy

²⁹ Ez egyértelmű a mobilplatform esetében. Egyes területeken azonban rivális kábeltévé-szolgáltatók is működnek átfedő (az iparági szakzsargon szerint „ráépített”) hálózattal. Platformon belüli verseny lehet, bár az üzleti szegmensén kívül nem igazán jellemző a telefonplatform esetében.

megnehezítse a kiskereskedelmi piaci versenytársként működő nagykereskedelmi fogyasztóinak a helyzetét.³⁰

Általában megfigyelhető, hogy a verseny minden fajtája erősebb a sűrűn lakott és fizetőképesség szempontjából vonzóbb területeken. A településméret, előfizető-sűrűség, fizetőképesség csökkenésével a platformok, hálózatok, szereplők száma is csökken, s vannak területek, ahol legfeljebb egy szereplő szolgáltat, de van olyan is, ahol egy sem.

A platformok közötti verseny fő jellemzője, hogy:

- független hálózati infrastruktúrán alapul,
- rendkívül erős a technológiai verseny,
- meghatározó az innováció és a technológiai fejlesztés,
- a platformok kínálata erősen épít a differenciáló tényezőkre.

Az egymással versenyző szolgáltatások választéka széles, minősége, megbízhatósága rendkívül különböző. A szélessávú szolgáltatások szolgáltatási paraméterei közül legfontosabb a sávszélesség. Fontos ezenkívül a megbízhatóság és a rendelkezésre állás, a garantált sávszélesség, a folyamatosság. A nyújtott szélessávú internetszolgáltatás, ha nem is homogén, mégis eléggé hasonló. A minőség nagyban függ a szolgáltatók stratégiájától és igyekezetétől, azonban az egyes platformok technikai lehetőségei és korlátai nagyban meghatározzák a teljesíthető minőségi paramétereket.

Bár nem könnyű a minőség mentén külön kategóriákat képezni, két minőségi szint talán megkülönböztethető a garantált sávszélesség és a garantált minőség (*Quality of Service, QoS*) mutatók alapján. Az egyik az alapszintű (*A*) szélessávú internetszolgáltatás, ami böngészés, levelezés, csevegés, fájlletöltés, audio- és gyengébb minőségű videoközzvetítés, valamint internetes telefonszolgáltatás nyújtására képes.³¹ Minőségileg más kategória az a szolgáltatás, amely ezenfelül jó minőségű videoközzvetítés (*streaming*), internetalapú televízió, videotelefon, online játék egyidejű nyújtására képes. Ezt a nagy sávszélességű és nagyobb megbízhatóságú szolgáltatást extra- vagy magas kategóriájú (*M*) szélessávú szolgáltatásnak nevezzük. Míg az *M* kategóriájú szolgáltatás funkcionálisan helyettesíti az *A*-t, fordítva ez nem áll. A megkülönböztetésnek az az alapja, hogy az *M* szolgáltatás fogyasztási minőségi ugrást jelent, aminek az *A* szolgáltatás nem képes megfelelni. Ha csak a sávszélességre koncentrálunk, akkor az *A* szolgáltatásnak másodpercenként legalább 512 kilobit vagy inkább 1 megabit feletti letöltési sávszélességet kell teljesíteni, míg az *M* szolgáltatás másodpercenként 20 vagy inkább 25 megabit feletti sávszélességet

³⁰ Ezt a „hajlamot” kívánják egyes szabályozók megváltoztatni a szervezeti kapcsolatok és ösztönzők drasztikus átalakításával, a strukturális szeparáció bevezetésével. A strukturális szeparáció kérdéseiről lásd *Infrapont* [2007].

³¹ Ha minőségi szempontból nem minden szolgáltatás működik mindig kifogástalanul és zökkenőmentesen, de a hálózat általában alkalmas erre, akkor úgy tekintjük, hogy képes az alapszintű szélessávú szolgáltatás nyújtására.

jelent. A mai hálózati technológiák ismeretében megállapíthatjuk, hogy míg az *A* minőséget lényegében minden technológia képes támogatnia, a mobiltól és a wifitól az optikáig,³² az *M* minőségre csak a következő technológiák képesek:³³

- optikai végpont az otthonokban (FTTH): optika (passzív optikai hálózat [PON]), gigabites passzív optikai hálózat (GPON)
- optikai végpont az épületekben (FTTB): optika + nagy sávszélességű digitális előfizetői vonal (VDSL), optika + helyi hálózat (LAN)
- optikai végpont utcai elosztószekrényekben (FTTC): optika + nagy sávszélességű digitális előfizetői vonal (VDSL), hibrid optika és koaxiális (HFC) Eurodocsis 3.0 szabvány

A felsoroltak mindegyike legalább részben optikai megoldás az előfizetői szakaszon is. Elvben nem zárhatók ki a szélessávú vezeték nélküli megoldások sem, de tömeges jelenlétük az *M* szegmensben egyelőre – az egyébként látványos műszaki fejlődés ellenére – még középtávon sem valószínűsíthető. Az *M* kategória a mai piacon prémiumszolgáltatásnak tekinthető, szűkebb területen érhető el, ugyanakkor ára, éppen a verseny miatt, nem extrém magas. Ennek feltehetően az az oka, hogy a szolgáltatók valóban versenyeznek a jó fizetőképességű, igényes fogyasztóért, s a vonzó területeken a hálózatok fejlesztése is versengve zajlik. Az *M* szolgáltatásra pillanatnyilag nem érvényes nagykereskedelmi szabályozás, így csak vertikálisan integrált szereplők nyújtják.

A két szélessávú szolgáltatási kategóriát piaci szempontból vizsgálva megállapítható, hogy az *A* kategória Magyarország területének jelentős részén a lakosság többsége számára elérhető (2. táblázat):

1. a platformok közötti verseny (3-4 platform: DSL, kábel, mobil, wifi),
2. egyes platformokon belüli infrastruktúra-verseny is van (3 mobil hálózat, helyi-hurok-átengedés [LLU], DSL-szolgáltatások),
3. a DSL-platformon belül szolgáltatási verseny is van (bitfolyam-hozzáférést használó szolgáltatások).

Az *A* piac olyan helyein, ahol platformok versenyeznek, de legalábbis több független hálózat működik, nincs igazán szükség a hozzáférés szabályozására. A helyzet paradoxonja éppen az, hogy ilyen körülmények között ott lehet még leginkább megindokolni

³² Az *A* szélessávú szolgáltatásra alkalmas Magyarországon használatos technológiák: wifi, 3G HSPA (*High Speed Packet Access*), WiMAX (*Worldwide Interoperability for Microwave Access*), PMP (*point-multipoint*) mikrohullámú, ADSL, ADSL2+, HFC Eurodocsis 2.0.

³³ A 4. generációs mobiltechnológia, az LTE (*Long Term Evolution*) tényleges képességei még ismeretlenek, ezért óvatosságból eltekintettünk az *M* kategóriájú szolgáltatások nyújtására való képességre vonatkozó spekulációktól.

2. TÁBLÁZAT • Az alapszintű (A) szélessávú szolgáltatás piaci helyzete a platform- és az infrastruktúra-verseny szempontjából

Jellemző	Előfizető-sűrűség				
	városi nagyon sűrű (lakótelep)	városi sűrű (belváros)	családi házas (kertváros/kisváros)	családi ház (község)	aprófalvak, szórvány
Vezetékes technológia	ADSL/ADSL2+; HFC (Ed 2 és 3); FTTB-LAN; FTTH	ADSL/ADSL2+; HFC (Ed 2 és 3); FTTB-LAN; FTTH	ADSL/ADSL2+; HFC (Ed 2 és 3);	HFC (Ed 2 és 3); ADSL/ADSL2+?	ADSL?
Vezeték nélküli technológia	3G HSPA, wifi	3G HSPA, wifi	3G HSPA?, wifi?	wifi?, 3G?/PMP mikro?	wifi?, PMP mikro?
Sávszélesség-kínálat (A: alacsony)	A	A	A	A	A?
Független vezetékes infrastruktúrák száma	2–3	2	1–2	1–2	0–1
HSDPA mobilhálózatok száma	3	3	1–3	0–3	0
Vezeték nélküli (wifi, PMP) infrastruktúrák száma	0–1	0–1	0–1	0–1	0–1
Önálló infrastruktúrák száma	5–7	5–6	2–6	1–6	0–2
Lehetséges A platformok száma	3–5	3–4	2–4	1–4	0–2

Forrás: Pápai [2009].

a hozzáférési szabályozást, ahol nincs infrastruktúra-verseny, ám ezek olyan távoli és/vagy alacsony fizetőképességű helyek, ahová a DSL-szolgáltatók sem szívesen szolgáltatnak (Pápai [2009]). A szabályozó dilemmája az, hogy fenntartsa-e a vonzó, de egyébként versenyzői területeken a hozzáférési szabályozást annak érdekében, hogy a kevésbé vonzó területeken is legyen platformon belüli szolgáltatási alapon versenyző alternatív szolgáltató, vagy vállalja, hogy a nem versenyzői területeken a piaci erővel való visszaélés megakadályozása érdekében például kiskereskedelmi árszabályozást ír elő.

Bár a prémiumkategóriát nyújtó M piac kezdeményei már látszanak, ez egyelőre még inkább a közeljövő valósága (3. táblázat). E szolgáltatás messze nem fedi le az országot, inkább a sűrűbben lakott, városi környezetben, illetve egyedi helyi fejlesztések eredményeként jelenik meg. Az M piac nem más, mint az új generációs (*Next Generation Access, NGA*) szélessávú hozzáférésű piac.

Az M piac perspektivikusan kevesebb szereplős oligopolpiac lesz, amiről nem tudjuk, mennyire lesz versenyzői. A tanulmány eddigi érvelése alapján jó esély van erre, de ezt csak empirikus vizsgálat alapján dönthetjük el. Mindazonáltal, mivel az új generációs piac kifejezetten fejlődő piacnak tekinthető, ezért a szabályozás szempontjából mindenképpen indokolt óvatosan kezelni, mert a túlzott beavatkozás

3. TÁBLÁZAT • A magas kategóriájú (M) szélessávú szolgáltatás piaci helyzete a platform- és az infrastruktúra-verseny szempontjából

	Előfizető-sűrűség				
	Városi nagyon sűrű (lakótelep)	Városi sűrű (belváros)	Családi házas (kertváros/ kisváros)	Családi ház (község)	Aprófalvak, szórvány
Technológia	FTTH; HFC (Ed 3); FTTB-LAN; FTTB-VDSL?	FTTH; HFC (Ed 3); FTTB-LAN; FTTB-VDSL?	HFC (Ed 3); FTTH?	HFC (Ed 3); FTTH?	vezeték nélküli?
Sávszélesség-kínálat (M)	magas	magas	magas?		
Független infrastruktúrák száma	2–3	2	1–2	0–1	0
M platformok száma	2–3	2	1–2	0–1	0
Vezetékes infrastruktúra-verseny	igen	igen	talán	nem	0
Szabályozás legjobb válasza	<i>laissez faire</i>	<i>laissez faire</i>	<i>laissez faire?</i>	támogatás, egyetemes szolgáltatás	támogatás, egyetemes szolgáltatás

Forrás: Pápai [2009].

negatívan hat a befektetési ösztönzőkre. Az óvatosság természetesen nem azonos a szabályozó teljes visszavonulásával, hisz szükség esetén, piacelemzési eljárás alapján bármikor sor kerülhet indokolt és arányos kötelezettségek megállapítására.

A fenti elméleti, kvalitatív elemzés természetesen csupán elvi értelmezési keretet vázolt, s nem pótolja a tényleges piacelemzést, ahol empirikus elemzés alapján kell megítélni, hogy:

- milyen piaci viszonyok jellemzik az egyes területeket;
- alkalmas-e az előfizető-sűrűségre alapozott kategorizálás;
- valóban egy piacon szolgáltatnak a vezetékes és vezeték nélküli platformok;
- közgazdaságilag külön piac-e az A és M szolgáltatás.

JAVASOLT PIACELEMZÉSI VIZSGÁLATI SZEMPONTOK

Az eddigiek alapján beláthattuk azt, hogy a távközlés oligopolpiacain pusztán a szereplők száma és piaci részesedése alapján nem dönthető el, hogy a piacon hatékony-e a verseny, s erre az Európai Bizottság 2002. évi iránymutatása is felhívja a figyelmet (*Commission guidelines* [2002]). A távközlés közgazdasági jellemzői miatt nem zárható ki, hogy egyes távközlési piacokon – s különösen a szélessávú piacon – csupán

két független infrastruktúrát használó szereplő esetén is működő, hatékony versenyt találunk. A kérdésre a választ a piacelemzésnek kell megadnia, amelynek során támaszkodni lehet-e tanulmányunk által felvetett szempontokra. A hatékony verseny esetén a hozzáférési szabályozás nem indokolt, sőt kockázatos, mert kevésbé ösztönöz befektetésre, keresletet kelt a nem hatékony versenyzők szolgáltatásai iránt, s kísértést teremt nem hatékony versenyzők szolgáltatásainak kínálatára. Mivel a mai szabályozás lényegi kérdéseiről van szó, ha komolyan vesszük a feladatot, akkor nem elégedhetünk meg sematikus elméleti válaszokkal, s nem hagyatkozhatunk az Európai Unió szabályozási bürokráciára vonatkozó elméletével néha szemben álló gyakorlatára sem. Irányadó a szabályozási megközelítés szellemiségére vonatkozó útmutatás lehet: minden esetben a tényleges piacok versenyjogi szempontú körülmények közötti elemzése alapján kell döntést hozni.³⁴ A piacok pontos azonosításának fontos eleme a földrajzi szemlélet. Túl nagy területi egységeket véve ugyanis elmosódnak a versenyhatások. A megfelelő földrajzi piachatárok meghúzása után szükség van olyan szempontok megfogalmazására, amelyek segítségével megalapozott döntés hozható ezeken a piacokon arról, hogy elegendően hatékony-e a verseny. Erre jó példát kínál a kanadai gyakorlathoz hasonló egyszerű teszt [két infrastruktúrás felmentő teszt (*two-facilities bright-line forbearance test*)] kialakítása. Egy ilyen vizsgálat kialakítása természetesen iparági konzultációt igényel, s ezután lehet dönteni az alkalmazásáról. Mindemellett persze arról is gondoskodni kellene, hogy mindez megfelelően illeszkedjen az európai uniós szabályok által kijelölt keretekbe.

Kiegészítő szerepben a piacelemzés során olyan viselkedési jellemzőket, mutatókat is vizsgálhatunk és értékelünk, amelyek leginkább alkalmasak arra, hogy tájékoztatást, jelzést adjanak a hatékony verseny hiányáról.

Az eddigiek fényében a piacelemzés keretében a hagyományosan is vizsgált változókön kívül a következő néhány strukturális és viselkedési tényező vizsgálata is szükséges:

1. független párhuzamos hálózatok, illetve párhuzamos platformok száma, amelyek egy adott terület meghatározó hányadát lefedik, s az összkereslet számottevő részét kielégíteni képes kapacitással rendelkeznek,
2. a különböző platformok költségszerkezete, ezek hasonlóságai és különbségei (állandó/változó költség aránya, új szolgáltatások bevezetésének növekményi költsége),
3. a versenyzői viselkedés jellemzői (árcsökkenés, akciók, marketingkampányok, minőségjavítás – például sáv szélesség-növelés),
4. innováció (új szolgáltatások, új kombinációk, a minőség javulása),
5. fejlesztés (a fejlesztő beruházások nagysága, tendenciája),
6. megtérülés vizsgálat.

³⁴ A világos útmutatás ellenére a brüsszeli ágazati szabályozási bürokrácia életidegensége és a valós piacoktól való meglehetősen távolsága is növeli a szabályozás tehetetlenségét, s a harmonizációra hivatkozva erős gyanakvással fogad minden újító próbálkozást.

Bár a strukturális elemzés sem igazán egzakt, hisz nincsenek határozott küszöb-számok, csak bevett szokások, megegyezések a különböző mutatók értékelésére, a viselkedési változók esetében még ilyenek sincsenek. Mindez nem jelenti azt, hogy lehetetlen lenne olyan szempontrendszert felállítani, ami alkalmas a verseny hiányának jelezésére, különösen, ha az iparág szereplőivel megegyezve alakítják ki őket.

Röviden vegyük sorra a különböző vizsgálati szempontokat, s nézzük meg, milyen adatokra, információkra van szükség, s hogyan értékelhetők ezek a vizsgálat során!

1. FÜGGETLEN PÁRHUZAMOS HOZZÁFÉRÉSI HÁLÓZATOK SZÁMA • Település-szintű bontásban a hálózatok jelenléte jól vizsgálható. Mindehhez a szolgáltatóktól kell adatot kérni egy település százalékos lefedési arányának³⁵ értékével. Ezután a megfelelő kritikus paraméterértékek meghatározásával kialakítható egy gyakorlati szempontból is használható számítási rendszer. A független hálózatok összeszámlálásánál a következőképpen lehet eljárni.

Két hálózat akkor független, ha a tulajdonlasi vagy legalább a versenytörvény szabályai szerinti irányítási függetlenség érvényesül.³⁶

A piacmeghatározás során természetesen eldől, hogy milyen technológiájú szolgáltatások lehetnek részei a piacnak. Ebből egyenesen következik az is, hogy a hálózatok számlálásánál mely technológiákat kell figyelembe venni.

A verseny szükséges strukturális feltételeként kell kezelni azt, hogy legalább két független, egymással átfedő, kapacitásában nem korlátozott hálózat legyen az adott területen. Ezen nem pusztán azt értjük, hogy minimum két szereplő kell a versenyhez, hanem azt, hogy amikor az állandó költségek aránya magas az összköltségen belül, s az innováció és fejlesztés szerepe meghatározó – ha ezt nyilvánvaló viselkedési jelek nem cáfolják –, a kétszereplős piac versenyzőinek tekinthető. Ha három ilyen kritériumnak megfelelő független hálózatot azonosítottunk, akkor biztosra vehető a verseny. Ilyenkor már az is felmerülhet, hogy a verseny mértéke a fenntartható szintnél nagyobb lesz, így hosszabb távon nem lesz tartós.

2. A PLATFORMOK KÖLTSÉGSZERKEZETE • A költségszerkezet viszonylag lassan változik, így ennek vizsgálata csak az első alkalommal szükséges, s utána csak akkor,

³⁵ Ennek inkább lakosságárányának kellene lennie, de ha területarány érhető csak el, akkor azt is lehet használni. A lényeg, hogy a kettőt ne keverjük össze.

³⁶ A függetlenség indokoltságára jó példa a következő eset. A Magyar Telekom többségi tulajdonában álló Vidanet felvásárlását a GVH nem engedélyezte. Az indoklásban a GVH Versenytanácsa arra hivatkozott, hogy így az irányítási függetlenség megmarad, mivel az irányítási jogokat formálisan nem a Telekom gyakorolta. A függetlenség érvényesülése kapcsán azonban a szabályozóhatóság a vizsgálat során mérlegelheti, hogy a függetlenséget nemcsak az irányítás, hanem a tulajdonlás oldaláról is értékeli. Világos, hogy a hálózat jogi értelemben vett tulajdonlása nem szigorú feltétel. A döntő e tekintetben, hogy valaki önállóan működik-e. A hálózatot akár bérelni is lehet, s önállóan számít, ha ez a bérlet kellőképpen hosszú távra szól.

ha ebben érdemi változás állt be. A vizsgálat célja, hogy a költségviszonyok ismertek és összevethetők legyenek. A vizsgálat szempontjából az átlagköltségen belül az átlagos állandó/változó költség arány meghatározása érdekes. Mivel közismert, hogy a telekommunikációs iparágban a változó költség aránya – ami ugyan függ a technológiától – viszonylag kicsi, ha szűkös az időkeret, ez a vizsgálat el is hagyható.

A változó költségek tulajdonképpen a volumenfüggő, azaz a forgalommal és az ügyfelek kiszolgálásával, megszerzésével, megtartásával kapcsolatos költségeket jelentik, míg az állandó költségek az összes többi. A platformok költségszerkezete a technológia jellemzőitől függ, s azon túl, hogy az állandó költségek szerepe igen nagy, egymástól igencsak eltérő lehet. Platformon belül pedig elsősorban az integráltság függvényében térhet el a költségszerkezet.

Mivel a költségszerkezeti jellemzők alapvetően nem helyfüggők abban az értelemben, hogy nem konkrét településhez, hanem technológiához kötődnek, valójában a különböző technológiák költségviszonyait kell tisztázni. Ezt azonban olyan módon lehet differenciálni, hogy figyelembe vehetők legyenek a működés eltérő földrajzi és társadalmi-demográfiai adottságai.

Tovább vizsgálható és a különböző platformok esetén összevethető költségtényező az új szolgáltatások bevezetésének átlagos növekményi költsége és a növekményi költség alakulása a volumen függvényében.³⁷ A szolgáltatásbevezetés növekményi költsége mutatja a különböző platformok egymáshoz viszonyított költségelőnyét, illetve -hátrányát, ami közvetve utal a relatív versenypozícióra is.

3. A VERSENYZŐI VISELKEDÉS JELLEMZŐI • A viselkedési mutatók közül ez a leghangsúlyosabb és egyben a versenyzői magatartást leginkább demonstráló tényező. A versenyzői magatartás nyilvánvaló formája az árcsökkenés. Ez főleg akkor fordul elő, ha a realizálható profit lehetőséget kínál a versenyre. A másik lehetőség az, amikor a hatékonyságjavító innováció bevezetése teszi lehetővé az árcsökkenést.

Az árcsökkenés lehet átmeneti és tartós. Az átmeneti árcsökkenés nyilvánvalóan kampányszerű, s döntően az új előfizetők megszerzésére irányul, s lehet, hogy csak egy csatlakozást követő átmeneti időszakra vonatkozik. Alkalmazására gyakran a váltási költségek csökkentése érdekében kerül sor. Nem utal igazán hatékony versenyre, ha a fogyasztók a váltás eredményeként nem kapnak tartós előnyt, azaz ha a szolgáltatás ára és egyéb feltételei lényegében alig különböznek a riválisétól, s javulási tendencia is csak minimálisan érvényesül. A tartós árcsökkenés azt jelenti, hogy az új vagy a szerződést módosító régi ügyfelek a korábbinál kedvezőbb áron jutnak a szolgáltatáshoz, vagy esetleg ugyanolyan áron jobb minőségű (például nagyobb

³⁷ Az egy fogyasztóra jutó bevezetés költsége. Például egy adott területen az IPTV szolgáltatás bevezetésének egy előfizetőre vetített költsége, pontosabban költségfüggvénye a szolgáltatás elterjedtségétől függően. Itt nemcsak a technológiai, azaz a létesítési költségeket lehet vizsgálni, hanem a fogyasztók megszerzésének költségét is, ha ebben érdemi eltérés van.

sávszélességű) szolgáltatáshoz jutnak hozzá. Az árcsökkenés esetleg nemcsak új szerződéskötés vagy módosítás útján jut el a fogyasztókhoz, hanem automatikus is lehet. Árcsökkentő megoldásból is sokféle van (például időszaki akciók, csomagon belüli kedvezmények stb.). Az árcsökkentések megfigyelésének előnye, hogy jól mérhető, grafikonon ábrázolható, a versenytársak árpolitikája jól összevethető. A versenyző termékek jelentős és vagy folyamatos árcsökkenése nyilvánvaló erős versenyre utal.

A versenyzői magatartásnak vannak más módjai, amelyek nem az árral operálnak. Ilyenek a különböző promóciós eljárások (például nyeremény). Az értékesítés változatos személyes és nem személyes módjai szintén megjelennek a versenyipiaci értékesítésben. Ide sorolhatjuk a reklám- és marketingtevékenységet, a személyes eladást és egyéb technikákat. A versenyzői viselkedés része lehet a fogyasztók számára jól érzékelhető minőségjavítás is.³⁸

A versenyzői viselkedésnek tehát rengeteg megvalósulási formája van, ezek csak részben tipizálhatók, hiszen a verseny lényege éppen abban áll, hogy a versenyző szereplők igyekeznek valami „új” megoldással előállni.

A versenyzői viselkedést, ha a verseny fokmérőjeként kívánjuk használni, nem vizsgálhatjuk elszigetelten, hiszen éppen a versenytársak akció–reakció lépései mutatják, hogy valóban mennyire intenzív versenyről van szó. Piacelemzési célból arról kell információt szerezni, hogy az elmúlt időszakban milyen akciók és válaszreakciók voltak a piacon. Egyrészt az egyértelmű tendenciákat lehet vizsgálni, mint az árcsökkenés és a minőségjavulás), másrészt az egyéb eszközök intenzitását, célzottságát, eredményességét.

A versenyzői viselkedés fontos mutatója a piaci részesedések dinamikájának az alakulása. Magas inkumbensi piaci részesedés mellett is erős versenyre következtethetünk, ha az inkumbens piaci részesedése folyamatosan csökken. A piaci részesedések ingadozásai szintén erős versenyt jeleznek, míg a változatlan részesedések, még ha kiegyenlítették is, utalhatnak a verseny hiányára. Természetesen a részesedések lehetnek erős verseny estén is állandók.

A versenyzői viselkedés mértékére utal – még állandó piaci részesedések mellett is – a fogyasztók elvándorlása (*churn*). A szolgáltatóváltás mértéke és dinamikája a verseny mértékének fontos jellemzője lehet. A nagymértékű szolgáltatóváltás hiánya ugyanakkor nem feltétlenül jelzi a verseny gyengeségét. Előfordulhat, hogy a szolgáltatók éppen a versenytársaik miatt „kényszerülnek” a fogyasztók megtartását célzó akciókra. Ha ez sikeres, az alacsonyan tartja a váltások szintjét. A szolgáltatóváltás mértékét ezért célszerű a fogyasztói elégedettséggel együtt vizsgálni. Komoly versenyt persze a szolgáltatóváltás akkor jelez, ha a váltás tartós előnyökkel is jár a fogyasztó számára. Ebből is látszik azonban, hogy a versenyzői viselkedést csak a szereplők interakciója és más körülmények alapján, inkább csak komplexen minősíthetjük.

³⁸ Ez nem csak a szolgáltatásra vonatkozhat, hiszen idetartozhat az ügyfélszolgálat minőségének javítása vagy új fizetési megoldások bevezetése stb.

Szerencsére azonban nem kell minden részletre figyelniünk, csak a főbb momentumokra, mivel egyes piaci eredményváltozók – különösen az ár, illetve a fajlagos ár³⁹ – alakulása is jól mutatja a verseny hatását. Elemzési szempontból érdekes, hogy a verseny mértéke a hatékony szintnél is nagyobb lehet. Ilyen mértékű verseny már káros, abban az értelemben, hogy veszélyeztetheti a piac stabilitását. Minden ilyen helyzet átmeneti, és szükségképpen a versenyzők számának csökkenéséhez vezet.⁴⁰ Ilyen jelenség könnyen előfordulhat a hálózatos iparágakban, különösen akkor, ha valamilyen új piac születik, s az induláskor az optimálisnál nagyobb mértékű belépésre kerül sor. A verseny ideájához és logikájához illő megközelítés lényege azonban az, hogy a belépő mérje és vállalja a piacra lépés kockázatát (kivéve, ha a helyzet teljesen egyértelmű, mert például természetes monopóliumról van szó), de akkor azt is tudomásul kell vennie, hogy a versenyben nem minden szereplő marad fenn.

4. INNOVÁCIÓ • A verseny hajtóereje az új termék/szolgáltatás megjelenése, a régiéket esetében pedig az újítás. A versenyzői viselkedés egyik eleme a szolgáltatók innovativitása. Az innováció természetéből adódóan nem igazán tipizálható, ezért az értékelésre nemcsak hogy nem érdemes, hanem lehetetlen is jó receptet adni. A verseny értékelése szempontjából mégis fontos megfelelő súllyal figyelembe venni a piaci szereplők innovativitását.

Mivel az innováció közvetlenül nem mérhető, inkább az annak hatásaként jelentkező bővülő, illetve változó választékot, minőségjavulást és árcsökkenést figyelhetjük meg. Ha látjuk, hogy a szereplők egymásra licitálnak az innovációban, illetve a kívülről jövő innovációk alkalmazásában, az a verseny csalhatatlan bizonyítéka lehet.

5. FEJLESZTÉS • Az innovációnál sokkal jobban mérhető és sokkal inkább összevethető a piaci szereplők beruházási politikája. A beruházások mértéke, tartalma stratégiai eszköz a piaci szereplők kezében, a jövőbeli szolgáltatások alapjainak megteremtése és a jövőbeli fogyasztók megszerzése, illetve a jelenlegi ügyfélkör megtartása céljából. A fejlesztés persze néha a versenytársak kiszorításának, a potenciális belépők elretentésének, azaz a jövőbeli verseny csökkentésének vagy ellehetetlenítésének céljából is történhet, ám ez semmit nem von le abból, hogy versenyeszközről van szó. A fejlesztő beruházások tartalma is nagyon érdekes és informatív lehet, ám a versenytársak fejlesztő beruházásai tartalmukat tekintve mégiscsak nehezen összemérhetőek. Mérhető és összevethető azonban a különböző szereplők beruházásának nagysága és ennek alakulása. A magas beruházási szint erős tényleges vagy potenciális versenyre utalhat.

³⁹ Az ár alakulása mellett az átlagos árrés, illetve a Lerner-index alakulását is lehet figyelni. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a magas állandó költségek miatt az árrés tartósan jelentős mértékű lehet.

⁴⁰ Az a tény, hogy a verseny túlzott mértékű is lehet, rávilágít annak a vulgárizált versenyértelmezésnek a tarthatatlanságára, ami verseny erősségét a szereplők számával kívánja mérni.

6. A MEGTÉRÜLÉS VIZSGÁLATA • A piaci versenyzők teljesítményét a megtérülés vizsgálatával értékelhetjük. Ez az elemzés kiegészítő jelleggel vizsgálja a verseny megvalósulását. A profitabilitásvizsgálat szolgáltatói adatokra épülhet. Nehézséget jelent azonban, hogy a vállalatok rendszerint többféle szolgáltatást nyújtanak, s egy vizsgált piaci szolgáltatásra vetítve megfelelő számviteli szétválasztási szabályok előírása nélkül a mutatók nem mindig határozhatók meg egyértelműen. A digitális vezetőkes (DSL) inkumbensekre vonatkozóan azonban ez a vizsgálat elvégezhető.

Fontos látni, hogy egy-két szereplő tőkeköltiséget meghaladó profitja nem feltétlenül a verseny hiányának a következménye. Sokszor éppen a szereplő innovativitásának, kiválóságának bizonyítéka. Persze ez lehet valamely kedvező árú input monopolizálásának a következménye is. A lényeg, hogy gyakran mégis valamilyen versenyelőny húzódik meg mögötte. Az pedig világos, hogy a versenyelőny nem mindig valami teljesítmény jutalma, lehet, hogy szerencse, a méretből adódó költségelőnyök, esetleg versenyellenes magatartás következménye, de az is lehet, hogy innovativitás, sikeres piaci stratégia eredménye. A profitabilitás miatt önmagában azonban senkit sem lehet elmarasztalni a lényeges körülmények ismerete nélkül.

Ha a piacon minden szereplő nyeresége meghaladja a tőkeköltiséget a látszólag erős verseny ellenére, akkor arra következtethetünk, hogy valójában mégsem elég erős a verseny. Ha viszont sok szereplő csak tőkeköltés alatti eredményt képes elérni, ez azon túl, hogy a szereplő gyengeségére is utalhat, akár azt is jelezheti, hogy túlzott mértékű verseny van a piacon. Egy ilyen piac mindaddig igen volatilis marad, amíg a helyzet nem tisztul.

Az itt ismertetett vizsgálatokkal kapcsolatban azonban felmerül egy komoly probléma. Ha a szükséges adatok megszerezhetők is lennének, ezek értelmezése nem mindig egyértelmű. Ilyenkor különösen veszélyes, ha az értelmezés jogát a szabályozó teljesen kisajátítja magának. Ezekről vitát kell folytatni, s csak egy jól körvonalazott, koherens közgazdasági megközelítés, illetve ideális esetben iparági konszenzus alapján lehet döntéseket alapozni rájuk. A versenyjogi megközelítés ezen túlmenően azt is igényli, hogy a *pro* vagy *kontra* állítások eldönthetők legyenek. Ez egy vagy több tesztben testesülhet meg, hasonlóan a kanadai szabályozó javaslatához. Ebben a tanulmányban azt kívántuk bemutatni, hogy egy ilyen megközelítés nem esélytelen. Sikeres azonban csak akkor lehet, ha mindez a piac közgazdasági sajátosságainak ismeretén, és nem az efféle piacokon működő verseny rosszul értelmezett modelljén vagy esetleg hibás versenyértelmezésen alapul.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy oligopol-, sőt duopolpiacokon is lehet hatékony verseny, ha ennek közgazdasági feltételei fennállnak. A távközlési piacokat jellemző technológiai sokféleség, a méret- és választékgazdaságosság, az

innováció meghatározó szerepe mind olyan tényezők, amelyek – ha eleve nem is akadályozzák meg, de – gátolják a jelentős piaci erő kialakulását vagy az összejátszást. Önmagában az a tény, hogy a piacon kevés versenyző van, nem zárja ki, hogy erős verseny legyen közöttük, s ráadásul a fogyasztók is részesüljenek e verseny áldásos hatásaiból. Mindez rávilágít arra, hogy az európai uniós iránymutatás szerinti strukturális feltételek vizsgálata nem elég annak eldöntésére, hogy megfelelő-e a verseny. Mivel a túlszabályozás káros, versenytorzító hatását, ezért a piaci erő, vagyis a verseny hatékonyságának vizsgálatára olyan eszközöket kell használni, amelyek alkalmasak arra, hogy kizárják az indokolatlan szabályozást, csökkentsék a túlszabályozás veszélyét. Ez a jelenleg használt piacelemzési módszerek finomítását igényli. A javasolt megközelítés lényege, hogy a szerkezeti és viselkedési jellemzők, valamint a piaci eredmények vizsgálata olyan értelmezési keretben történjen, amelyik valóban megfelel a vizsgálni kívánt piac természetének.

A piaci verseny komplex értékelésére nehéz egyértelműen jó útmutatást adni. Egy konkrét piacon a mérhető és értékelhető piaci jelenségek ismeretében azonban minden bizonnyal ki lehet dolgozni olyan tesztet, amely viszonylag egyszerű, s alkalmas arra, hogy a hatékony vagy (szabályozási szempontból) elégséges verseny kérdésében lehetővé tegye az egyértelmű döntést. Egy ilyen módszertan alkalmazását segíti, elfogadottságát növeli, ha kialakításához minden felet szakmai konzultáció keretében bevonnak.

IRODALOM

- AGHION, P.–BLOOM, N.–BLUNDELL, R.–GRIFFITH, R.–HOWITT, P. [2005]: Competition and Innovation: An Inverted U Relationship. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120. No. 2. 701–728. o.
- ARON, D. J.–CRANDALL, R. W. [2009]: Investment in Next Generation Networks and Wholesale Telecommunications Regulation. http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1294910_code17712.pdf?abstractid=1294910&mirid=1.
- BAUMOL, W. J. [2002a]: Towards the Microeconomics of Innovation: Growth Engine Hallmark of Market Economics. *Atlantic Economic Journal*, Vol 30. No. 1. 1–12. o.
- BAUMOL, W. J. [2002b]: The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism. Princeton University Press, Princeton.
- BAUMOL, W. J.–PANZAR, J.–WILLIG, R. D. [1982]: Contestable Markets and the Theory of Industry Structure. Harcourt Brace Jovanovitch, New York.
- BISHOP, S.–WALKER, M. [2009]: The Economics of EC Competition Law: Concepts, Application and Measurement. Harmadik, átdolgozott kiadás, Sweet & Maxwell, London.
- BOUCKAERT, J.–VAN DIJK, T.–VERBOVEN, F. [2008]: Regulation and Broadband Penetration – What is Required to Regain Speed in Belgium? <http://www.econ.kuleuven.be/public/NDBAD83/frank/policyReports/Bouckaert,%20van%20Dijk%20&%20Verboven,%202008.pdf>.

- BRENNAN, T. J. [2008]: Skating Toward Deregulation: Canadian Developments. *Federal Communications Law Journal*, Vol. 60. No. 2. 335–367. o.
- CARLTON, D. W.–PERLOFF, J. M. [2003]: *Modern piacelmélet*. Panem, Budapest.
- CLARK, J. M. [1940]: Toward a Concept of Workable Competition, *American Economic Review*, Vol. 30. No. 2. 241–256. o.
- CLARK, J. M. [1961]: *Competition as a Dynamic Process*. The Brookings Institution, Washington DC.
- COCOM [2009]: Broadband access in the EU: situation at 1 July 2009. DG INFSO/C4 COCOM09-29 Final Communications Committee Working Document http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/interinstitutional/cocom_broadband_july09.pdf Subject: Broadband.
- COMMENTS ON... [2005]: Comments on the Commissioner of Competition. *Telecom Policy Review*, augusztus 15. [http://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/vwapj/bureaucomments-tpr-2005.08.15.pdf/\\$file/bureaucomments-tpr-2005.08.15.pdf](http://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/vwapj/bureaucomments-tpr-2005.08.15.pdf/$file/bureaucomments-tpr-2005.08.15.pdf).
- COMMISSION GUIDELINES [2002]: Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (2002/C 165/03). *OJ C 165*, július 11. 6–31. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:165:0006:031:EN:PDF>.
- CRANDALL, R. W. [2005]: Telecom Public Notice CRTC 2005-2: A Two-facilities Bright-Line Test for Forbearance. Appendix 2 to comments of Telus Communications Inc. PN 2005-2.
- CULLEN INTERNATIONAL [2008]: EU Telecommunications flash message 122/2008 Commission comments on Dutch market analysis notifications (markets 4 and 5/2007).
- DE BIJL, P. W.–PEITZ, M. [2008]: Innovation, Convergence and the Role of Regulation in the Netherlands and Beyond. *Telecommunications Policy*, Vol. 32. No. 11. 744–754. o.
- DENNI, M.–GRUBER, H. [2005]: The Diffusion of Broadband Telecommunications: The Role of Competition. *Universita degli Studi Roma Tre, Dipartimento di Economia, Working Paper No. 60*.
- DISTASO, W.–LUPI, P.–MANENTI, F. [2006]: Platform Competition and Broadband Uptake: Theory and Empirical Evidence from the European Union. *Information Economics and Policy*, 18. 87–106. o.
- EASTERBROOK, F. H. [1984]: The limits of antitrust. *Texas Law Review*, Vol. 63. No. 1.
- FRIEDERISZICK, H.–GRAJEK, M.–ROLLER, L. [2008]: Analyzing the Relationship between Regulation and Investment in the Telecom Sector. ESMT Working Paper, 108–01.
- HAUSMAN, J. [2003]: Regulated Costs and Prices in Telecommunications. Megjelent: *Madden, G. (szerk.): International Handbook of Telecommunications Economics*, Vol. 2. *Emerging Telecommunications Networks*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- HAUSMAN, J. A.–SIDAK, G. J. [2005]: Did Mandatory Unbundling Achieve Its Purpose? *Journal of Competition Law and Economics*, 1. 173–245. o.
- HAYEK, F. A. [1948]: *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press, Chicago.
- HÖFFLER, F. [2007]: Costs and Benefits from Infrastructural Competition: Estimating Welfare Effects from Broadband Access Competition. *Telecommunications Policy*, 31. 401–418. o.
- IDATE [2009]: Broadband coverage in Europe. http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/benchmarking/broadband_coverage_in_europe.pdf.

- INFRAPONT [2007]: A strukturális, illetve a szervezeti vagy funkcionális szeparáció kérdése és megvalósításának hatása a versenyre és az iparági működésre a hálózatos iparágakban, különös tekintettel a távközlésre. Kézirat, <http://konferenciakalauz.hu/files/conference/2517/3751e942c78f3df3.pdf>.
- INFRAPONT [2010]: A 2-egyben, 3-egyben csomagajánlatok fogyasztói megítélése és hatása a versenyre a hírközlési piacon. Kézirat, http://www.infrapont.hu/dokumentumok/Multiplay_Infrapont_20111102_final.pdf.
- KAHN, A. E. [2005]: Economic Justification for TELUS' Two-Facilities Bright-Line Forbearance Test, Appendix 3 to comments of Telus Communications Inc. PN 2005-2.
- KAHN, A. E. [2006]: Telecommunications: The Transition from Regulation to Antitrust. *Journal on Telecommunications and High Technology Law*, 5. 159–188. o.
- KERETIRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról. HL L 13/29. Március 7. 349–365. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:13:29:32002L0021:HU:PDF>.
- MURAKÖZY BALÁZS [2010]: Verseny és Innováció. *Café Babel*, 60. 55–62. o.
- PÁPAI ZOLTÁN [2009]: A parciális dereguláció paradoxona és a szolgáltatási verseny értelme: stratégiai dilemmák a szélessáv szabályozása kapcsán. Kézirat.
- SCHUMPETER, J. A. [1942/2008]: *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper and Row, New York.
- STIGLER, G. [1989]: Belépési korlátok, termelési volumentől függő megtakarítások és vállalatméret. Megjelent: *Piac és állami szabályozás*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 143–147. o.
- TARDIFF, T. J. [2007]: Changes in Industry Structure and Technological Convergence: Implications for Competition Policy and Regulation in Telecommunications. *International Economics and Economic Policy*, No. 2. 109–133. o.
- TARDIFF, T. J.–WEISMAN, D. L. [2009]: The Dominant Firm Revisited. The Case of Telecommunications. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 5. No. 3. 517–536. o.
- TELECOMMUNICATIONS... [2006]: Telecommunications Policy Review Panel, Final Report. Ottawa, www.telecomreview.ca.
- TPRP [2006]: Telecommunications Review Panel, Final Report [http://www.telecomreview.ca/eic/site/tprr-gecrt.nsf/vwapj/report_e.pdf/\\$FILE/report_e.pdf](http://www.telecomreview.ca/eic/site/tprr-gecrt.nsf/vwapj/report_e.pdf/$FILE/report_e.pdf).
- WEISMAN, D. L. [2005]: Principles of Economic Regulation and Forbearance. Appendix 1 to comments of Telus Communications Inc. Canadian Radio-Television and Telecommunications Commission (CRTC), PN-2005-2, PN 2005-2.
- WEISMAN, D. L. [2006]: When can Regulation Defer at Competition for Constraining Market Power: Complements and Critical Elasticities. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 2. No. 1. 101–112. o.

• Nemeslaki András •

A HAZAI ONLINE KÖNYVPIAC KERESLETOLDALI JELLEMZŐI*

A tanulmány a dinamikusan fejlődő e-kereskedelem fogyasztóoldali viselkedését vizsgálja a magyar online könyvkereskedelem példáján. Ez az ágazat a gazdasági válság időszakában is két számjeggyel növekszik, és fokozatosan teret nyer a hagyományos csatornákkal szemben. A kérdőíves felmérésen alapuló empirikus elemzés – az internethasználat, az ártudatosság, az árelfogadás, a vásárláshoz való viszony, illetve a termékhez való viszony alapján – jellegzetes fogyasztói csoportokat elkülönítve vizsgálja a fogyasztók magatartását.

BEVEZETÉS

Az online kereskedelem jelentősége egyre nagyobb Magyarországon. 2010 első negyedévének végén a 14 évnél idősebbek közül 3,6 millió fő (a teljes népesség 42 százaléka) havonta legalább 1 órát töltött internetezéssel. 2009-ben az interneten vásárlók és a vásárlást tervezők aránya a 14 évnél idősebb internetezők körében meghaladta a 60 százalékot, az 1 075 000 főt (*Kis* [2010]). Valószínűsíthetően ennél jóval nagyobb azoknak a száma, akik a vásárlással kapcsolatban az interneten tájékozódnak, de magát a vásárlást a hagyományos módon bonyolítják le. Kínálati oldalon ezt a keresletet mintegy 2700 internetáruház elégíti ki. Ezek forgalma 2009-ben 99 milliárd forint volt, a 2010-re becsült érték pedig meghaladja a 130 milliárd forintot (uo.). Ezek a számok a kereskedelem teljes forgalmához képest ugyan alacsonynak látszanak, de ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt 10 évben folyamatosan növekednek – a válságban is –, és egyre több szereplőt csábítanak át a hagyományos kereskedelem területéről, akkor meg kell állapítsuk, hogy hosszú távon a magyar gazdaság igen fontos területéről van szó.

Az e-kereskedelem ilyen mértékű növekedése magától értetődően fokozza a versenyt az iparágban. A permanens infokommunikációs innováció újabb és újabb ígéretes lehetőségeket jelent, új szereplők jelennek meg, illetve a régiek folyamatosan átalakítják üzleti modelljüket. A nemzetközi gyakorlat is mutatja, hogy az online

* A tanulmány az E-business Kutatóközpont és a Századvég Kutatóintézet 2007. évi közös kutatásának eredményeit foglalja össze (*Gólya és szerzőtársai* [2007], *Nemeslaki–Gellén* [2007]).

üzleti modellek a hagyományos mintákban ismeretlen – vagy legalábbis jelentéktelen – kérdéseket is felvetnek a piaci működéssel kapcsolatban. Például a digitális termékek előállítására és elosztására, a dinamikus árazási modellek megjelenése, az elektronikus aukciós piacok elterjedése, a sokféle helyettesíthetőség, a könnyű másolhatóság, a szabályozott piacokat megkerülő „kalóz” terjesztések problémája azt jelzi, hogy az e-üzletág versenyszabályozása számos eddig nem tapasztalt kérdést vet fel Magyarországon is. Tanulmányunkban alapvetően ehhez a kérdéskörhöz szeretnénk hozzájárulni az igen népszerű online könyvkereskedelem versenyszemléletű áttekintésével, elsősorban a keresleti oldal vizsgálatával.

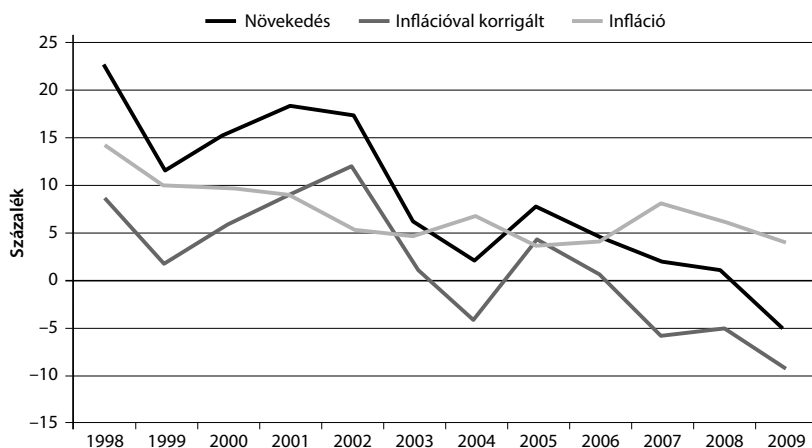
Elsősorban azért választottuk a könyvipart, mert nemzetközi téren az online szakma húzóágazata, az itt alkalmazott modelleket számos más iparág is átveszi. Másodsorban a fogyasztói szempontból kimondottan jól összehasonlítható az iparág hagyományos kereskedelmével, és ezért igen jól érzékeltethetők azok a piaci hatások, amelyek az infokommunikációs eszközök, az internet üzleti alkalmazására vezethetők vissza.

A HAZAI ONLINE KÖNYVPIAC MÉRETE ÉS SZERKEZETE

Az online kereskedelem kályhája, számtalan üzleti modell kitalálója, innovációs alkalmazások kiindulópontja az Amazon.com cég. Az elmúlt 15 évben látványosan átalakította a vevői kapcsolatokat, a logisztikai rendszerek működését, végső soron az olvasás iránti viszonyunkat is, és növelte az online fizetői rendszerekbe vetett bizalmat. A külföldön terjesztett vásárlásának abszolút monopóliuma, mintegy fél éve pedig az Amazon által kifejlesztett e-könyvolvasó *Kindle* forradalmával a könyvterjesztés jövője.

Számos online vállalkozás indult el az Amazon nyomában Magyarországon is, fokozatosan hódítva teret a könyvértékesítés piacán. Lényegében az összes hagyományos kiadó és könyvterjesztő átvette az e-kereskedelmi modellt, de megjelentek tisztán online vállalkozások is, mint például a piacvezető Bookline. Az utóbbi években az iparág a magyar e-kereskedelem húzóágazata lett, a Bookline 2010-ben másodsorban nyerte el *Az év internetes kereskedője* díjat. Hatása, csakúgy, mint az Amazon a világpiacon, túlmutat a könyviparcon, és más ágazatok számára is modellt jelent. Napi 220 000 oldalletöltése, 35 000 látogatója a magyar internet egyik legkiemelkedőbb hatású e-kereskedőjévé teszi, a közel 4 milliárd forintos forgalma pedig az online könyvpiac abszolút vezetőjévé (*Kis [2010]*).

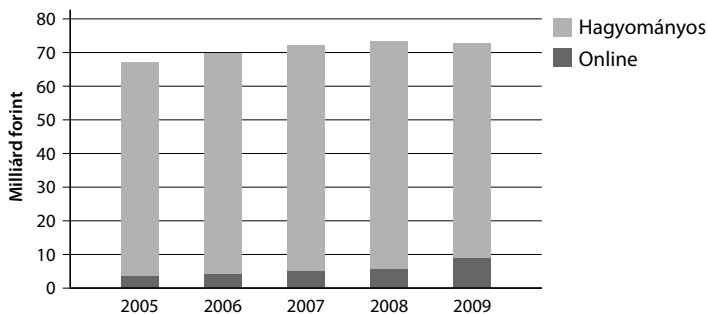
A könyvpiac Magyarországon 2008-ig lassuló ütemben, de növekedett, 2009-ben mintegy 5 százalékkal viszont – valószínűleg nagymértékben a magyar gazdaságot érintő általános recesszió miatt – szűkült. A GKLeNet felmérései szerint az online kereskedelem értékesítése 2009-ben 9,85 milliárd forint, ami mintegy 15 százaléka volt a 65 milliárd forintos magyar könyvpiacnak (1. ábra).

Forrás: Kís [2010].

1. ÁBRA • A hazai könyvpiac növekedési ütemének alakulása

Az online könyvpiac teljesítése többek között azért is igen jelentős, mert a válság idején, 2008 és 2009 között is több mint 50 százalékkal növekedett, fokozatosan átcsoportosítva a keresletet a hagyományos csatornákról az elektronikus kereskedelemre, ahogy azt a 2. ábra mutatja.

Forrás: Kís [2010].

2. ÁBRA • Az online és a hagyományos könyvértékesítés alakulása, 2005–2009 (milliárd forint)

A magyar könyvpiac, akár a hagyományos értékesítést, akár az online csatornákat tekintjük, erősen koncentrálnak mondható. Az 1. táblázatban összefoglaltuk az értékesítés megoszlását 2005–2009 között.

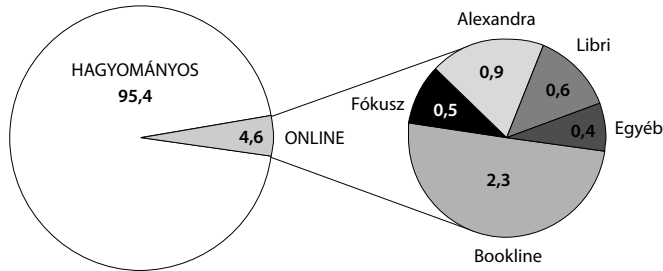
A könyvpiac legnagyobb résztvevői az Alexandra és a Libri, az online könyvpiac nagyjai pedig a Bookline, az Alexandra Online, a Libri Online és a Fókusz-online. 2006-ban végzett vizsgálataink szerint ez a négy szereplő a teljes piaci forgalom több

1. TÁBLÁZAT • A teljes forgalom koncentrációja

A cégek							
száma	aránya az összforgalom százalékában	száma	aránya az összforgalom százalékában	száma	aránya az összforgalom százalékában	száma	aránya az összforgalom százalékában
2005		2006		2008		2009	
13	58,0	14	58,9	14	58,35	15	59,24
33	76,1	36	75,5	40	77,23	47	79,74
48	82,1	52	81,4				
140	90,4	160	90,3	170	90,48	185	90,64

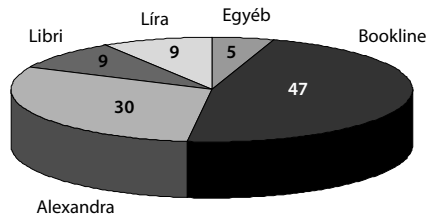
Forrás: <http://www.mkke.hu/Könyvforgalom>, letöltés dátuma: 2011. március 9.

mint 90 százalékát birtokolta (3. ábra), 2009. évi kiegészítésünk pedig a koncentráció további növekedését mutatja meg a 4. ábrán.

Forrás: Nemeslaki-Gellén [2007] 61. o.

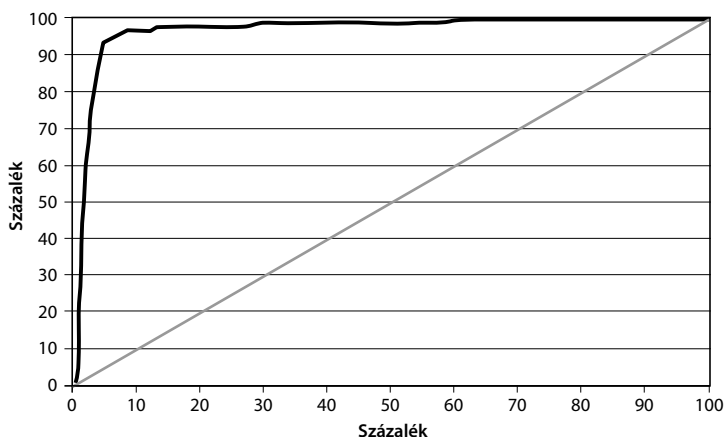
3. ÁBRA • Az online könyvpiac megoszlása, 2006 (százalék)

Forrás: Albrecht [2009].

4. ÁBRA • Az online könyvpiac megoszlása, 2009 (százalék)

Az 5. ábra Lorenz-görbében is jól megfigyelhető, hogy az online könyvpiac mennyire koncentrált. Az átló szemlélteti az egyenletes eloszlást, míg a másik vonal a valós piaci eloszlást, azaz a koncentrációt mutatja. Ezen a képen egyetlen szereplő birtokolja a piac felét, és a négy legnagyobb szereplő ugyanakkor a piac több mint 90 százalékát uralja.

Forrás: Nemeslaki–Gellén [2007] 67. o.

5. ÁBRA • Az online piac koncentrációját szemléltető Lorenz-görbe

A könyvpiac forgalmi szűkülésével szemben ugyanakkor, ami a boltok számát és a kínálatot illeti, folyamatos bővülésről beszélhetünk. Az eladott darabszámok csökkennek, viszont egyre több cím jelenik meg minden évben. A könyvpiac szereplői ezt a tendenciát egyfajta menekülésként értékelik. A kiadók, mivel az egyes könyvekkel egyre kisebb szeleteket tudnak kiszakítani a tortából, egyre több könyvet jelentetnek meg a régebbinél alacsonyabb példányszámokban.

Mindezek mellett, ha a könyvpiaci kereslet változásáról beszélünk, mindenképpen szót kell ejtenünk annak szezonálisáról is. Bár a nagyobb könyvruházak forgalma valamennyire elsimítja az ilyen hatásokat, a könyvpiac szereplői között – kiváltképpen a kisebb boltok és kiadók körében – általános, hogy forgalmuk több mint felét a könyvhetek alkalmával és a karácsony előtti időszakban bonyolítják. A könyveladás szempontjából legrosszabb időszaknak a nyári hónapok tekinthetők. A júniusi könyvhet után szeptemberig nem várható számottevő forgalom.

Az erőviszonyok összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy egy egyre kevésbé növekedő, sőt szűkülő piacon egyre több bolt, egyre agresszívebben versenyez a vevőkért. A verseny két jellegzetes frontja közül az egyik a hagyományos könyvkereskedelem, ahol a két piacvezető, a Libri és az Alexandra sorra nyitják a boltjaikat. A másik pedig az online piac, ahol a piacvezető Alexandra és az „online piacvezető” Bookline folytatnak késhegyig menő árkedvezményharcot. Ennek az agresszív növekedési politikának a folyományaként a Bookline 2008-ig jelentős üzemi szintű veszteségeket szenvedett el, és az Alexandra is számottevő profittól esett el, ugyanakkor az online értékesítés növekvő aránya, az e-kereskedelemben részt vevő, már 1 millió feletti vásárlószám azt jelenti, hogy érdemes a fogyasztókat ezen a csatornán is megkeresni.

Ki kell emelnünk, hogy a könyv heterogén terméknek tekinthető, ezért fontos azt is leszögeznünk, hogy vizsgálataink főleg a szépirodalmi, ifjúsági és ismeretterjesztő

könyvek piacára, illetve a szakirodalmak és tudományos könyvek piacának egy részére vonatkoznak, azaz a bolti forgalomba kerülő könyvekre. A tankönyvek piaca ettől teljesen elkülönül. Ezen a piacon is megfigyelhető verseny, de ez a piac a „hétköznapi” könyvek piacánál sokkal részletesebben szabályozott, és politikai érdekek is befolyásolják. A tankönyvpiacra a kereskedőknek kisebb szerepe van, mivel az árut nem az „utcán”, hanem az iskolákban kell értékesíteni, ahol is a pedagógusok a tankönyvjegyzék alapján dönthetik el, hogy mely kiadó mely könyveiből kívánnak tanítani.

Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogy ezzel a kínálati dinamikával szemben milyen fogyasztók állnak, megvizsgáljuk a magyar internetes társadalom online könyvvásárlással kapcsolatos magatartását, és rendszerezzük fogyasztói jellegzetességeit.

A KUTATÁS MÓDSZERE

A kutatás teljes időtartama alatt szoros egyeztetés folyt a Forsense Piackutató Kft. munkatársaival, akikkel közösen alakítottuk ki a kérdőív összeállítását megelőző fókuszcsoportos beszélgetés vezérfonalát, együtt terveztük meg a lekérdezés mintavételi eljárását és az adatstrukturálást.

Kutatásunk célcsoportja a 15–69 év közötti lakosság volt 2006–2007-ben, akik között abban az időben az internetpenetráció 34 százalék, míg a rendszeres internetezők között azok aránya, akik vettek már online könyvet, 23 százalék volt (*GKIeNet* [2006]). 2009-ben az internetes vásárlások tranzakciós megoszlása alapján 29 százalék volt könyvrendelés, ami bevétel szerint az értékesített termék kategóriák 34 százalékát adta (*Kis* [2010]). A hagyományos piackutatói eljárások által (telefonos, személyes megkeresés) nehezen, illetve csak magas költségekkel érhető el a célcsoport, ezért online kutatási tervet dolgoztunk ki.

- A kérdőív kialakítását megelőzte egy fókuszcsoportos beszélgetés, ami elengedhetetlen volt a modell minél hatékonyabb kidolgozásához. A csoport nyolc főből állt (18 és 35 év közötti négy férfi és négy nő). Mindannyian rendszeres internethasználók voltak, és a csoport összes tagja vásárolt már könyvet interneten. A csoport először a kulturális javakról beszélgetett, majd a könyvről, a könyvesboltokról, a világhálóról, végül az internetes vásárlás problémáiról. Ennek tanulságait építettük be a véglegesített kérdőívbe.

A célcsoport egy részét e-mailen keresztül felkértük a kutatásban való részvételre. A résztvevők egy linkre kattintva kitölthették a kialakított kérdőívet. A nem hagyományos mintavétel miatt az adatfelvétel reprezentatív tétele is innovatív módszertani megoldások használatát igényelte. A válaszadók mellé „bootstrap” súlyt alakítottunk ki, ami kiküszöbölte a minta és a nem válaszolási struktúra okozta torzulásokat. Ennek a módszernek a részletes leírása megtalálható a *Gólya és szerzőtársai* [2007] és *Nemeslaki–Gellén* [2007] tanulmányokban.

A lekérdezés kutatási módszertana

A kiküldött e-mail címek két forrásból származtak. A Forsense Piackutató Kft. több éve kéri el (személyes, telefonos) kutatásai során azon válaszadók e-mail címzeit, akik szívesen részt vennének később is piac-, illetve közéleti kutatásokban. Az e-mail címek másik forrása egy partnercégünk hasonló metódus alapján előállított adatbázisa. A két listában összesen 40 000 e-mail cím szerepelt. Ők alkották a kutatás mintavételi keretét.

Az adatfelvétel 2007. június 9. és június 19. között zajlott le. Több mint 3000 fő fogott bele a kérdőívek kitöltésébe, a véglegesen befejezett és érvényesnek minősített (validált) kérdőívek száma 1350 lett.

A kutatás adatfelvételének lezárása után több szempontú validálási algoritmussal megvizsgáltuk a kérdőíveink megbízhatóságát. Azokban az esetekben, ahol az adathiány mennyisége a kérdőíven belül (*item non-response*) meghaladta az 50 százalékot, a kérdőívet kivettük az adatbázisból. A szélsőségesen extrém értékeket egyes válaszok esetében (például 10 000 könyv elolvasása egy évben) átkódoltuk adathiányra. A válaszok közötti esetlegesen felmerülő inkonzisztenciákat kijavítottuk.

Ahogy az előre várható volt, és az ilyen jellegű kutatásoknál gyakori probléma, a napi rendszerességgel internetet használók erősen túlréprezentáltak voltak a mintában. Ennek korrigálására az úgynevezett *bootstrap* súlyozási módszert alkalmaztuk, amelynek segítségével az online fogyasztók súlyát kiigazítottuk (alacsonyabbra vettük) a hazai internethasználat jellemzőinek (használati gyakoriság, nem, életkor stb.) megfelelően (*Gólya és szerzőtársai* [2007] és *Nemeslaki–Gellén* [2007]).

A könyvek helyettesíthetőségének kérdése kiemelt területként jelent meg a kérdőívben. Míg a szakirodalom úgy tekint a könyvpiacra, mint a tökéletesen helyettesíthető termékek piacára (*Gyulavári* [2005]), addig a beszélgetésben részt vevők elmondása alapján nyilvánvaló volt, hogy árelfogadásuk abszolút és relatív szintje is nagymértékben függ a könyv típusától. Ezek után felmerült, miként csoportosítsuk az egyes típusokat. Az egyéni kategóriaképzést röviddel felvetődése után elvetettük, mert túlon túl sok csoportot jelentett volna. A megoldást végül nem a keresleti, hanem a kínálati oldal szolgáltatta, így esett a választás a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete által javasol felosztásra, mely öt kategóriára osztja a könyveket: 1. közoktatási tankönyvek és nyelvkönyvek, 2. ismeretterjesztő, 3. szépirodalmi, illetve fikciós, 4. szakkönyvek, tudományos művek, lexikonok, szótárak, 5. gyermek- és ifjúsági könyvek (<http://www.mkke.hu/>).

Egy másik fogalom, melynek jelentőségére a fókuszcsoport tagjai hívták fel figyelmünket, az ajándékozás volt. A másoknak szánt könyvek vásárlása több ponton is eltér a saját részre vonatkozóétól. A körültekintőbb kiválasztás (a könyv külső megjelenése, az igényes kivitelezés megtekintése) jobban igényli a fizikai jelenlétet, még akkor is, ha később online rendelik meg az adott könyvet. Az ajándékot vásárlók keresési hajlandósága nagyobb, több boltot képesek bejárni a megfelelő választásért.

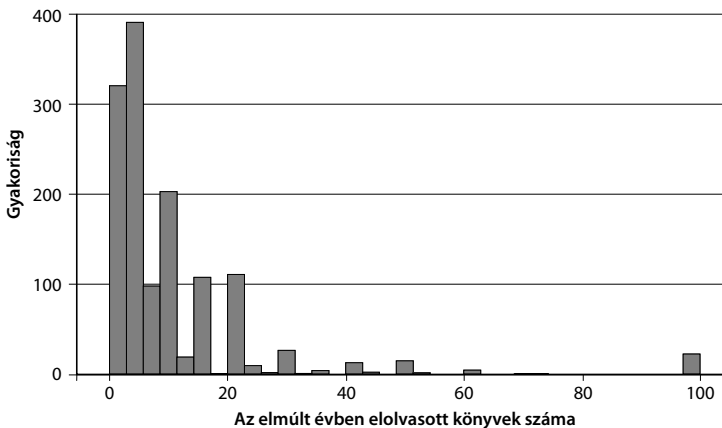
Az árak tekintetében szintén engedékenyebbek, s ezt későbbi elemzésünk során ki is mutattuk. A könyvek ajándékfunkciója és a fizetett átlagos összeg között pozitív, ha nem is túl erős kapcsolat áll fenn, tehát azok, akik sokszor vesznek másoknak könyveket, kicsivel több pénzt hagynak a pénztárukban, mint azok, akik inkább saját maguknak vásárolnak.

A következő részekben az (online) könyvvásárlási szokásokra vonatkozó kérdőívet értékeljük ki és az online könyvvásárlókat kísérjük meg homogén csoportokba sorolni.

A kérdőív értékelésénél standard leíró statisztikát, esetenként hipotézisvizsgálatokat alkalmazunk. A végső csoportokra bontás, az úgynevezett klaszteranalízis, illetve az azt megelőzően alkalmazott főkomponens-elemzés többváltozós statisztikai elemzési technikákkal készült (Hajdú [2004]). Az elemzést alapvetően az SPSS programcsomag 14.0 verziójával végeztük, néhány mellékszámításhoz a Microsoft Excel 2002 programot is igénybe vettük.

A KÖNYVVÁSÁRLÁS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Az első kérdéskör arra irányult, hogy összesen hány könyvet olvastak el a válaszadók 2006-ban. A 6. ábrán látszik, hogy az elolvasott könyvek számának eloszlása a normális eloszlásnál laposabb, és erős bal oldali aszimmetria jellemzi. Ezt a formális alakmutatók is megerősítik. A módusz, azaz a leggyakoribb válasz a kérdésre 5 elolvasott könyv volt, míg a magyar népesség (az átsúlyozott minta alapján) átlagosan 10,3 könyvet olvasott el 2006-ban.

6. ÁBRA • A 2006-ban elolvasott könyvek száma

A könyvvásárláshoz fűződő magatartást 1-től 5-ig kellett a kitöltőknek osztályozni 5 rész kérdésben. A kapott adatsorok tehát rangsorok, amelyek tartalma csak sorrendi különbséget mutat, ezért a módusz és a medián alapján elemeztük a válaszokat. Az eredményeket a 2. táblázatban foglaltuk össze. Látható innen például, hogy legtöbben ötös osztályzatot adtak arra, azaz teljes mértékben jellemzőnek tartják magukra, hogy szeretnek könyvet vásárolni, és emellett szeretnek könyvet ajándékba is kapni. A könyvajándékozás szeretetére vonatkozóan a legtöbben négyest adtak, a legalacsonyabb módusz (3) pedig annál a kérdésnél fordult elő, hogy maguknak is szoktak-e vásárolni könyvet.

2. TÁBLÁZAT • Könyvvásárlási attitűd (N = 1350)

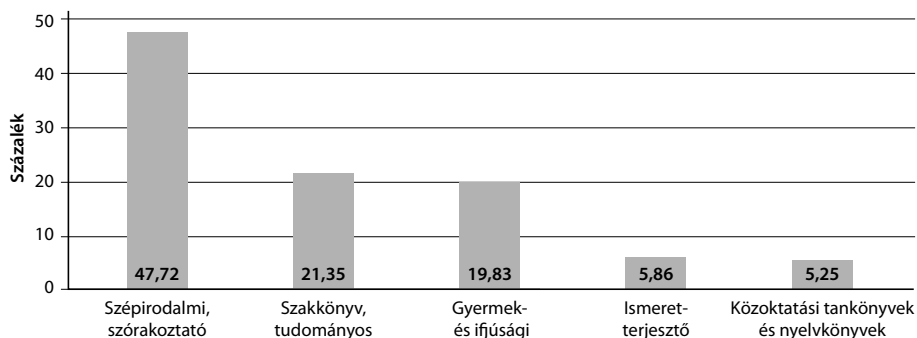
Állítás	Átlag	Medián	Módusz
Szeretek könyvet vásárolni	3,21	3	5
Szívesen ajándékozok könyvet	3,46	4	4
Örülök, ha ajándékba könyvet kapok	3,53	4	5
Magamnak is szoktam könyvet vásárolni	3,23	3	3
Általában ha könyvet vásárlók, csak azt veszem meg, amit eredetileg elterveztem	3,22	3	3

Érdekes megvizsgálni a kapcsolatot néhány kérdés között. Először is, a könyv megvásárlásának szeretete és a könyv ajándékozásának szeretete között, ahogy az várható volt, a Pearson-féle rangkorrelációs együttható a közepesnél erősebb (0,712), pozitív irányú kapcsolatot mutatott. Szintén hasonlóan erős, pozitív kapcsolat (0,744) mutatkozott aközött, hogy az emberek mennyire szeretnek könyvet ajándékba adni, illetve ajándékba kapni. Ismét az előzetes várakozásoknak megfelelő, negatív irányú, bár gyenge (-0,110) kapcsolat van aközött, hogy csak azt veszi meg valaki, amit eredetileg szeretett volna, és hogy mennyire szeret könyvet vásárolni.

A kérdőív kitöltőinek rangsorolniuk kellett a könyveknek 5, többé-kevésbé homogén kategóriáját aszerint, hogy melyiket mennyire kedvelik. A későbbi vizsgálatoknál ez a sorrend nagy szerephez jut, hiszen mindenkinek csak az általa leginkább kedvelt kategóriában tettünk fel további kérdéseket. Érdekes tehát megnézni, hogy az egyes kategóriákat a népesség mekkora hányada kedveli (7. ábra).

A népesség majdnem felének a szépirodalmi és szórakoztató irodalom a kedvence, míg legkevesebben a közoktatási tankönyveket és nyelvkönyveket kedvelik.

Megvizsgáltuk, hogy a megkérdezettek inkább a hazai vagy a külföldi szerzőket szeretik jobban. A többség nem tud vagy nem akar ilyen különbséget tenni, és 2,4 százalékponttal többen vannak (11,1 százalék) azok, akik a külföldi írókat szeretik jobban. Egyoldali aránypróbával teszteltük azt a hipotézist, hogy az eltérés a két arány között nem jelentős, de ezt minden szokásos szignifikanciaszinten elutasítottuk, tehát szignifikánsan többen szeretik inkább a külföldi, mint a magyar szerzőket.

7. ÁBRA • Milyen típusú könyveket kedvel leginkább?

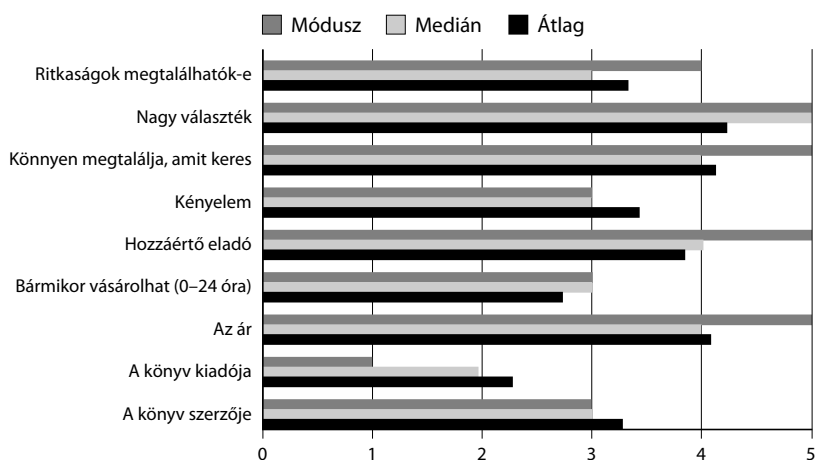
A válaszok alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek többsége (51 százalék) könyváruházakban szeret leginkább könyvet venni, és 20 százalék körül van azok aránya, akik a kis könyvesboltokat kedvelik, ezeket követik jóval kisebb részesedéssel sorrendben az antikváriumok, utcai árusok és hipermarketek.

Megkértük a kérdőív kitöltőit, soroljanak fel hagyományos, illetve internetes könyvesboltokat, amelyeket ismernek. Tanulságos, hogy bár mindkét kategóriában több mint száz különböző boltot soroltak fel a válaszadók, összesen két hagyományos bolt és három online áruház van, amelyet a válaszok alapján a népesség legalább tizede ismer. Ráadásul a három relatív ismertből két online könyvesbolt az ismert hagyományos könyvesboltok online áruháza.

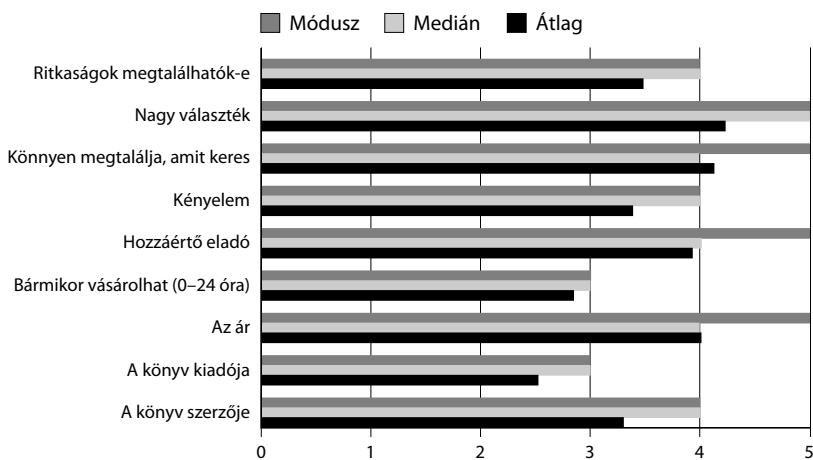
Az ajándékozás és a saját részre történő vásárlás eltérő szempontrendszerit a 9 kritérium 1–5 skálán való rangsorolásával tártuk fel.

A 8. és 9. ábrán láthatjuk, hogy sok osztályzat ötös, ezt mutatja a módusz, azonban a medián csak egyetlen szempontnál ötös („nagy választék”) mind az ajándékozás, mind a saját részre történő vásárlás esetében. Szembetűnő, hogy két szempontot meglehetősen kevésbé tartottak fontosnak válaszadóink: a „pihenőhely, játszósarok gyerekeknek” szempontra a leggyakoribb válasz egyes, a medián pedig kettes, akárcsak a saját célra történő vásárlás esetében „a könyv kiadója” kritériuma.

Fogyasztói viselkedés szempontjából mindenképpen érdeklődésre tarthatnak számot azok a kritériumok, amelyeknél az értékelés jelentősen különbözik a saját részre történő vásárlásnál és az ajándékozásnál (9. ábra). Ilyen „a könyv kiadója” tényező, amelyet saját célra történő vásárláskor egyáltalán nem tartanak fontosnak, míg ajándékozásakor már közepes osztályzatokat kapott: mind a módusz, mind a medián hármas. Hasonlóan megnő a „kényelem” és „a könyv szerzője” kritérium súlya az ajándékozásakor: mindkét helyzeti középérték négyes osztályzatot kapott, míg saját célra történő vásárláskor csak hármast.

8. ÁBRA • Tényezők fontossága saját célra való könyvvásárláskor

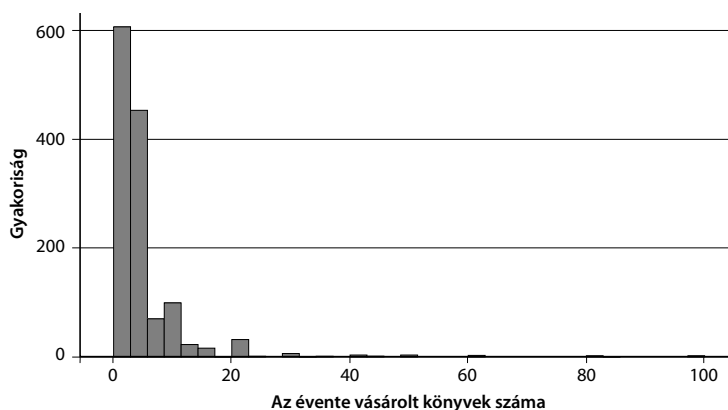
9. ÁBRA • Tényezők fontossága ajándékozási szándékkal való könyvvásárláskor

A fogyasztói mennyiségi igényeket a könyvvásárlások számával mértük meg kategóriánként (10. ábra. és 3. táblázat).

Láthatóan a „szépirodalom és szórakoztató irodalom” kategóriában vásárolják átlagosan a legtöbb könyvet (több mint 4 darabot), míg ismeretterjesztő könyvekből a legkevesebbet. Ez többé-kevésbé megegyezik a már elemzett kedveltségi sorrenddel, ugyanis egyértelműen a szépirodalom kategóriája a legkedveltebb. Az ismeretterjesztő könyvekről azonban többen állítják, hogy leginkább szeretik (19 százalék), mint ahányan ténylegesen vásárolják őket. A közoktatási tankönyvek és

3. TÁBLÁZAT • Megközelítően hány könyvet vásárol évente a következő kategóriákban?

Mutató	Átlag	Medián	Módusz	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Közoktatási tankönyvek és nyelvkönyvek	3,9928	1	0	6,79680	4,7420	45,916
Ismeretterjesztő könyvek	2,3493	2	1	4,60521	14,565	291,345
Szakkönyvek, tudományos művek, lexikonok, szótárak	2,6793	2	1	5,05442	12,198	217,253
Gyermek- és ifjúsági könyvek	2,7045	1	0	5,87243	8,408	115,506
Szépirodalom és szórakoztató irodalom	4,6611	3	0	7,76675	6,213	45,916

10. ÁBRA • A szépirodalmi kategória hisztogramja

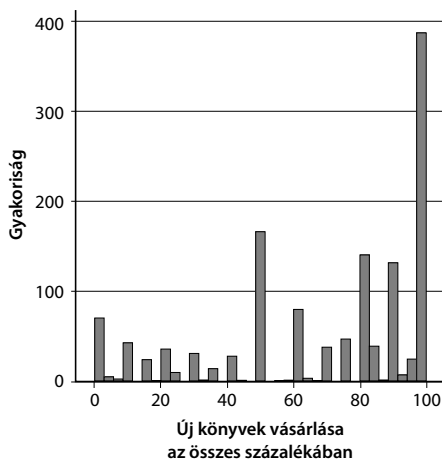
nyelvkönyvek csoportját csupán 5 százalék említi kedvencként, pedig ebből átlagosan több mint másfélszer annyit vásárolnak évente.

Fontos információt tudtunk meg arról, hogy a népesség átlagosan 18 700 forintot költ könyvekre évente: van, aki 300 000 forintot, van, aki egyáltalán nem vásárol könyveket, így a szórás is viszonylag nagy: 31 500 forint, a relatív szórás 169 százalék, azaz a könyvvásárlások összértéke átlagosan 169 százalékkal tér el az átlagos értéktől.

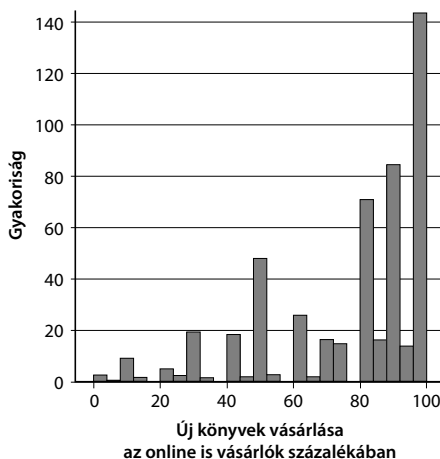
Ezt a vizsgálatot elvégeztük azokra is, akik online is vásárolnak könyvet. Az ő éves könyvvásárlási kiadásuk átlaga 31 700 forint, relatív szórása 127 százalék. A nagyobb átlag és kisebb relatív szórás nyilván annak is köszönhető, hogy azok között, akik részben online is vásárolnak, nyilván nincsenek olyanok, akik egyáltalán nem vásárolnak.

Ezeket az összegeket nem csak frissen nyomott könyvekre költik a fogyasztók, ezért megvizsgáltuk a könyvvásárlásokkal kapcsolatban, milyen arányban vásárolnak új, illetve használt könyvet. A felmérésben csak az új könyvek hányadára kérdeztünk rá, nyilván a maradék csak használt könyv lehet. Itt is külön vizsgáltuk az összes könyvvásárlókat, valamint az online (is) vásárlók csoportját.

A két hisztogramból (11. és 12. ábra) jól látszik, hogy az online könyvvásárlók nagyobb arányban vásárolnak új könyveket, mint az összes vásárló (ebből következően, mint az interneten nem vásárlók). Mindkét sokaságbeli hányad módusza 100 százalék, azaz a legtöbben mindkét csoportban csak és kizárólag új könyveket vásárolnak. Az átlagos könyvvásárló 69 százalékban vásárol új könyveket, míg az interneten is vásárlók csoportjában ez az átlagos arány 77 százalék.

11. ÁBRA • Az összes könyvvásárlás hány százaléka új könyv?

12. ÁBRA • Az online vásárlás hány százaléka új?

ONLINE KÖNYVVÁSÁRLÁSI SZOKÁSOK

A könyvvásárlás általános jellemzőinek megismerése után a következőkben rátérünk az online szokások és motivációk bemutatására. Az első kérdéskörben a válaszadóknak az online, postai, illetve személyes könyvvásárlásaik megoszlását kellett megbecsülniük. Ennek azért van különös jelentősége, mert az erre adott válaszokból az is kiderült, a válaszadók közül kik szoktak ténylegesen is online könyvet vásárolni. Rövid módszertani kitérőként ugyanis megemlítjük, hogy azokra, akik az online könyvvásárláshoz nem nulla arányt társítottak, újabb *bootstrap* mintát illesztettünk, amellyel generáltunk egy új súlyvektort, ahol már nulla súllyal szerepeltettük az online nem vásárlókat, ily módon átsúlyozva a mintát a magyar népességén belüli megoszlás jobb reprezentálására.

Itt érdemes megemlítenünk, hogy egyesek nem válaszoltak konzisztensen: voltak, akik egy korábbi kérdésben megjelölték, hogy vásároltak már interneten, most mégis nulla arányt adtak az online könyvvásárlásaikra, és voltak, akik a korábbi kérdésnél nem jelezték, hogy könyvet is vettek már, itt mégis pozitív arányt jeleztek.

Az új súlyvektor számításakor inkább ez utóbbi kérdést vettük figyelembe, ugyanis úgy gondoltuk, nagyobb az esélye, hogy a válaszadó átsiklik a 28 kategória között a könyveken, mint hogy itt ad meg téves arányt, ugyanis ez az utóbbi kérdés sokkal inkább egyértelmű ebből a szempontból.

Az interneten vásárlók és nem vásárlók körét ezek alapján mélyebben megvizsgáltuk. A teljes népesség az interneten vásárolja a könyveknek nem egész 9 százalékát, ennél nagyobb arányban (11 százalék) vásárol postai katalógusokból, és a könyvek döntő többségét (közel 80 százalékát) személyesen szerzi be. Azok is, akik online is vásárolnak, a könyvek több mint felét személyesen szerzik be, és katalógusokból 6 százalékot.

Három kérdés arra vonatkozott, hogy a háromféleképpen beszerzett könyvek mekkora hányadát veszik ajándékba. Ez az arány átlagosan a katalógusból rendelt könyvekre 23 százalék, online vásárolt könyvekre 29 százalék, személyesen vásárolt könyvekre 40 százalék körüli. A leggyakoribb válasz: katalógusból semennyit, online 20 százalékot és személyesen 50 százalékot vesznek ajándékba. Páros mintás arány próbájával ellenőriztük, és 5 százalékos szignifikanciaszinten elfogadtuk azt a hipotézist, hogy a személyesen vásárolt könyvek legalább 5 százalékponttal nagyobb hányadát vásárolják ajándékba, mint az interneten vásárolt könyveket. Ez tehát beigazolta a fókuszcsoportos beszélgetések után kialakult azon hipotézisünket, hogy az ajándékok vásárlásánál alaposabban mérlegelnek a vásárlók: a könyvet élőben is szeretik megtekinteni, valóban érdemes-e rá, hogy ajándékként átadják.

Azoktól, akik nem vásároltak még könyvet a világhálón, megkérdeztük, milyen okai vannak ennek. Összesen 844 fő töltötte ki a kérdőívnek ezt a részét, 10 lehetséges okot előre felsoroltunk, és lehetőséget adtunk más okok felsorolására is. Az eredmények a 4. táblázatban láthatók.

4. TÁBLÁZAT • Miért nem vásárol/vásárolt könyvet a világhálón? (Százalék)

Ok	Átlag	Az adott ok miatt vásárolnak/nem vásárolnak a jövőben interneten könyvet		
		igen	lehet	nem
Szereti a hagyományos könyvvásárlás hangulatát	53,8	60,0	54,4	52,1
Megszokta, hogy hagyományos könyvesboltban vásárol	42,7	28,9	43,1	43,6
Nem tudja kezébe fogni a könyvet	41,5	31,1	43,6	40,1
A kiszállítási ára miatt	32,0	33,3	32,9	30,8
Nem tartja biztonságosnak	20,6	8,9	15,2	27,3
Még sohasem merte kipróbálni	19,5	22,2	22,4	16,3
Az áru kifizetésének módja miatt	19,3	20,0	18,2	20,3
A kiszállítási ideje miatt	14,7	13,3	15,2	14,3
Nehézkes az interneten könyvet vásárolni	8,5	4,4	7,2	10,3
Egyéb	7,0	6,7	5,7	8,0
Nehezen használja az internetet mint eszközt	3,0	0,0	2,5	3,8

Az első számoszlopban látható, hogy a legtöbben azért nem vásároltak még az interneten, mert szeretik a hagyományos könyvesboltok hangulatát, vagy megszokták, hogy ott vásárolnak. Sokaknak zavaró, hogy nem tudják kézbe fogni a megvásárolni kívánt könyvet. Tanulságos, hogy a technikai szempontok csak ezek után következnek. Más okként többen említették, hogy szeretnek belenézni egy könyvbe, mielőtt megveszik, és többen tartanak különböző postai problémáktól, nem bíznak a kiszállítás idejében vagy minőségében.

Szintén a válaszadóknak ettől a csoportjától kérdeztük meg, terveznek-e a későbbiekben online könyvet vásárolni. 4,5 százalékuk biztos benne, hogy fog, 41 százalékuk elképzelhetőnek tartja, és 54,5 százalék gondolja úgy, hogy valószínűleg nem fog. Érdekesnek tartottuk megvizsgálni, hogy a három csoport között vannak-e jelentősebb különbségek a nem vásárlásuk okait illetően. A 4. táblázat „Igen” oszlopában található értékek azt mutatják, a jövőben biztosan vásárlók hány százaléka jelölte meg az adott kritériumot. Ugyanígy értelmezhetőek a „Lehet” oszlop elemei, amely a lehetséges vásárlókra, és a „Nem” oszlopéi, amelyek a valószínűleg nem vásárlókra vonatkoznak.

Érdekesnek tűnik, hogy két, látszólag hasonló szempont éppen ellentétes eredményt mutat. Azok közül ugyanis, akik biztos fognak online könyvet vásárolni, látszólag nagyobb arányban jelölték meg okként azt, hogy szeretik a hagyományos könyvesboltok hangulatát, mint azok, akik valószínűleg nem fognak. A megszokást pedig éppen ez az utóbbi csoport jelölte meg nagyobb arányban. A hagyományos könyvesboltok hangulatát tehát, úgy tűnik, hamarabb képesek „elereszteni”, mint a megszokást felváltani. A kissé furcsának tűnő eredmények miatt is érdemes formálisan tesztelni azt, hogy az arányokban mutatkozó eltérést nem csak a véletlen okozta-e. Minden szokásos szignifikanciaszinten elfogadtuk azt a nullhipotézist, hogy a „hangulat” oknál az eltérést csak a véletlen okozta [a viszonylag kicsi csoportelemszám (45) miatt fordulhatott elő a nagynak tűnő különbség az arányokban]. Ezzel szemben a másik, a „megszokásra” vonatkozó oknál a 14,7 százalékpontos eltérés már a próba szerint sem a véletlen műve, a 2 feletti empirikus z-érték alapján 95 százalékos biztonsággal állítható, hogy valóban számottevő a különbség a két csoport között. Ezenkívül egyetlen ok van, amelynél szignifikáns a különbség a két csoport között: a „biztonság”. Azoknak, akik biztosnak tartják, hogy vásárolnak majd könyvet interneten, csupán 8,9 százaléka jelölte meg okként, hogy azt nem tartja biztonságosnak, míg ez a szám 27,3 százalék azoknál, akik valószínűnek tartják, hogy nem fognak vásárolni.

Az 5. táblázat egy olyan kérdés eredményeit mutatja, amelyben az internetes vásárlóknak aszerint kellett különböző szempontokat osztályozniuk, hogy mennyire voltak ezek fontosak számukra (ötös – nagyon fontos). Jól látható, hogy kiemelkedően fontos szempontot jelentett a könyv ára, valamint a „kategorizáltság, kereshetőség a könyvek között”. A legtöbben ötös osztályzatot adtak még a „könyv beszerezhetősége (ritkaságok elérhetősége)”, valamint az „otthoni böngészés, nem

5. TÁBLÁZAT • A könyvvásárlás tényezőinek fontossága (százalék)

Osztályzat	Ár	Beszerezhetőség	Otthoni böngészés	Előjegyezhetőség	Kereshetőség	Kommentek a könyvről
1	3,3	6,7	2,7	7,9	3,3	17,3
2	1,7	3,4	5,1	9,7	4,6	19,0
3	12,8	18,7	19,4	21,2	14,8	29,0
4	20,7	28,2	28,4	32,3	27,5	23,3
5	61,5	43,0	44,3	28,9	49,8	11,3

kell kimozdulnia” szempontra is. Kevésbé tűnik fontosnak az „előjegyzési lehetőség a könyvre” szempont, és együttesen a legkevésbé fontosnak a „hozzászólások, vélemények a könyvről (blog, komment)” szempontot tartották a válaszadók.

Az internetes könyvvásárlóknak a 6. táblázatban található szempontokról el kellett dönteniük, hogy inkább online vagy inkább személyes könyvvásárlásaikra jellemzőek-e. Az internetes vásárlók több mint 85 százaléka tartja jellemzőnek az online könyvvásárlásra (is) a nagy választékot, a könnyű keresést a könyvek között, az egyszerű vásárlást és a kedvezményeket. Ezekhez viszonyítva meglehetősen kevesen, mindössze az online is vásárlók 60 százaléka tartotta a biztonságosságot jellemzőnek. Érdekesek lehetnek még azok a szempontok, amelyeket jóval többen tartanak jellemzőnek csak az online vásárlásra, mint csak a személyes vásárlásra. Ezek a könnyű keresés, a kedvezmények és a ritkaságok megtalálása. Ez utóbbinál a legmagasabb egyébként azok aránya, akik szerint egyik vásárlási módra sem jellemző ez a kritérium (7,7 százalék). Összességében elmondható tehát, hogy a felsorolt pozitív jellemzők többségét inkább az online vásárláshoz kötik az internetes vásárlók, kivéve a pontosság és biztonságosság szempontokat. Ez összevág a korábbi megfigyelésünkkel, amennyiben az online biztonság kérdésében a fogyasztók igen-csak szkeptikusak.

6. TÁBLÁZAT • Az online és személyes vásárlásra jellemző tényezők (százalék)

	Online	Személyes	Mindkettőre	Egyik sem
Nagy választék	32,6	11,3	54,1	1,9
Kellő mennyiségű információ	44,5	19,1	33,0	3,4
Könnyű keresés	60,5	4,0	32,2	3,3
Egyszerű vásárlás	41,2	10,0	48,2	0,7
Kedvezmények	55,8	4,0	37,7	2,4
Gyorsaság	38,1	25,7	35,0	1,1
Pontosság	23,0	23,7	50,3	3,0
Biztonságosság	10,1	38,2	49,9	1,9
Ritkaságok megtalálása	49,0	11,4	31,9	7,7

Eredményeinkből látszik, hogy az online könyvvásárlók közel fele vásárolt már könyvet a Bookline és az Alexandra oldalán, több mint harmada a Libri oldalán, és nagyjából hatoda a Fókusz oldalán. Ezenkívül az Antikvarium.hu-t nevezte meg több mint 5 százalék olyan oldalként, ahol már vásárolt. A Bookline-nak 69 százaléka, az Alexandrának 62,5 százaléka, a Fókusz Onilne-nak 52,5 százaléka, a Librinek 49 százaléka adott ötös osztályzatot. Megkérdeztük az internetes vásárlókat arról is, legjellemzőbben mi alapján választják ki az online könyvruházat, amelyben vásárolnak. A vásárlók közel fele (48 százalék) több helyet is megnéz, és összehasonlítja az árakat, és éppen harmaduknak van egy jól bevált, elsődleges oldala, akik csak akkor néznek meg más helyeket, ha ott nem találják a könyvet, amit keresnek. Nem elhanyagolható hányad (9,3 százalék) internetes hirdetésen keresztül jut el a könyvruházak oldalára, a maradék 7 százalék körüli részcsoport pedig azt az áruházat választja, amelyet egy általános internetes kereső „feldob”.

A fizetés módja szerint nem oszlanak meg túlzottan a válaszadók: 78 százalékuk a könyvekért átvételkor, készpénzben fizet. 12 százalék fizet az interneten keresztül, bankkártyával, a többi fizetési módot (Paypal szolgáltatás, internetes fizetési kártya, bankkártyával átvételkor, előre utalás) kevesebb mint 3-3 százalék választja általában. Ez teljesen megfelel a magyar e-kereskedelem átlagának.

A kérdőívet kitöltők ezek után tíz szempontot osztályoztak aszerint, hogy mennyire tartják azokat fontosnak online könyvvásárlásnál. Feltűnő, hogy minden szempontra legalább a válaszadók 65 százaléka négyes vagy ötös osztályzatot adott, azaz fontosnak tartja. Kiemelkedően fontosnak ítélték (70 százalék feletti ötös osztályzat kapott) „az ár pontos feltüntetése”, „a szállítási feltételek részletes feltüntetése” és a „megbízható legyen a cég, akinél vásárol” szempontokat.

Megpróbáltuk megtudni, a legjellemzőbben hogyan vásárolnak online könyvet a magyar internetezők. Az eredmények alapján 48 százalékuk saját bevallása szerint konkrét könyveket keres, nagyjából harmaduk „inkább csak böngésszi a kínálatot, aztán ha talál valami kedvére valót, azt megveszi”, 13 százalék konkrét szerzők műveit keresi, és 5 százalék állította, hogy legjellemzőbben akkor vesz könyvet, ha böngészés közben egy érdekes könyvhirdetést lát meg.

A KÖNYVPIACI ÁRAK ÉS A FOGYASZTÓK VISELKEDÉSE

A fogyasztói viselkedés alapvető meghatározó paramétere az ár (*Bauer–Berács* [1998]). Ezért külön fejezetben térünk ki arra, miként határozzák meg ebben az iparágban az árak a fogyasztók viselkedését.

A 7. táblázatban bemutatjuk, hogy a felmérésünk mit jelzett arról, hogy a teljes népesség, illetve az internetes könyvvásárlók mennyire érzik tájékozottnak magukat az árak vonatkozásában. Jól látható, hogy a könyvpiaci árak tekintetében átlagosan informáltabbnak tartják magukat azok, akik már vásároltak az interneten is könyvet.

7. TÁBLÁZAT • Mennyire érzik magukat a megkérdezettek informáltkak a könyvárakról (százalék)

Mennyire érzik magukat informáltkak a könyvpiacra az árak tekintetében?	Teljes népesség	Online könyvvásárlók
Tisztában vagyok az árakkal	8,7	12,8
Közelítően tudom az árakat	34,5	45,7
Nagyságrendileg sejttem az árakat	46,2	38,7
Nem tudom, mennyi most egy könyv	10,6	2,8

A teljes népességhez viszonyítva közel másfélszer akkora arányban merték kijelenteni az online vásárlók, hogy tisztában vannak az árakkal. Csupán kevesebb mint 3 százalékuk „nem tudja, mennyi most egy könyv”, ellentétben a teljes népesség 10,5 százalékaival. Az eltérések az online is vásárlók és a csak hagyományos módon vásárlók között még jelentősebbek, mint első ránézésre, ha belegondolunk, hogy a teljes népességnek az internetes vásárlók is részét alkotják, így maguk felé húzzák az arányokat.

Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják jutányosnak, illetve elfogadhatónak a mai online könyvárakat, a válaszok talán kicsit jobbabbak a vártnál (8. táblázat). Természetesen itt is mutatkozott egyfajta különbség az online és a hagyományos könyvvásárlók között.

8. TÁBLÁZAT • Milyenek érzik a lakosság a hazai könyvek árszínvonalát (százalék)

Milyenek tartja a jelenlegi online könyvárakat?	Teljes népesség	Online könyvvásárlók
Jelenleg jutányos áron lehet könyvhöz jutni	3,8	9,5
Jelenleg elfogadható áron lehet könyvhöz jutni	34,3	48,1
A jelenlegi könyvárak kissé magasak	49,3	36,9
A jelenlegi könyvárak nagyon magasak	12,6	5,4

Azaz az online könyvvásárlók közül a többség (57,6 százalék) jutányosnak vagy elfogadhatónak tartja az árakat, ezzel szemben a teljes népesség nagyobbik része (61,9 százalék) kissé vagy éppen nagyon magasnak tartja azokat.

A legmarkánsabb eltérés a két csoport között, ahogy a 9. táblázatból látható, abban a véleményben mutatkozott, hogy összességében a hagyományos könyvesbolt

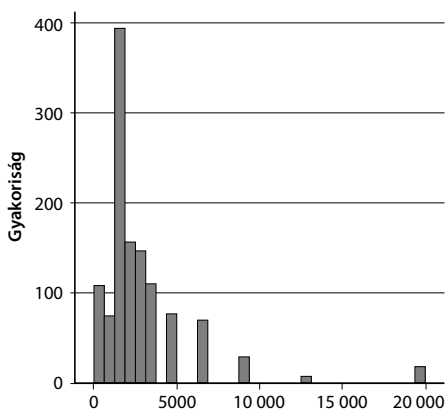
9. TÁBLÁZAT • A hagyományos és internetes értékesítési csatornán tapasztalható könyvárak egymáshoz való viszonya (százalék)

Összességében nézve, melyik az olcsóbb könyvvásárlási lehetőség?	Teljes népesség	Online könyvvásárlók
Internetes könyvvásárlás	26,6	63,9
Könyvesbolt	36,3	14,2
Egyformák az árak	37,1	21,9

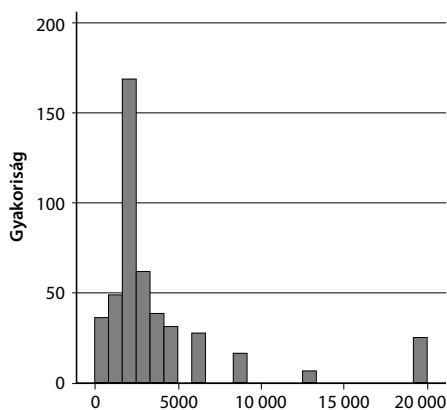
vagy az internetes könyvvásárlás-e az olcsóbb. Az online könyvvásárlók majdnem kétharmada az internetes vásárlást tartja olcsóbbnak, míg a teljes népességen belül éppen ezt gondolják a legkevesebben, és közülük a legtöbbször szerint egyformák az árak.

Megkérdeztük, hogy átlagosan mennyi pénzt költenek a különböző kategóriákba tartozó könyvek darabjára, és azt is, hogy maximum mennyit lennének hajlandók költeni ezekre. Azoknak, akik egyáltalán vásárolnak ilyen könyvet, 12 pénzsávot lehetett megjelölniük. Ezekon a sávokon belül százalékos megoszlást mutatnak a válaszok, szétbontva kategóriákra, átlagos és maximális pénzüsszegre, valamint teljes népességre és online könyvvásárlókra. Mivel egy osztályközös gyakorisági sort kaptunk eredményül, az egyes megfigyeléseket helyettesítettük a megfelelő osztályközépekkel (a 15 ezer forint feletti kategóriában 20 ezer forinttal számolva), így számíthatók voltak különböző sokasági jellemzők, például az átlag, a szórás. A 13. és 14. ábra szépirodalomra vonatkozó hisztogramjából látszik, hogy az online könyvvásárlók átlagosan darabonként több pénzt költenek, mint a teljes népesség egy átlagos tagja (ugyanis a vízszintes tengelyen jobbra található, magasabb sávokba arányosan többen esnek). Az eltérések szignifikáns voltát kétmintás (várható értékre vonatkozó) próbákkal ellenőriztük, és azt kaptuk, hogy 95 százalékos biztonsággal kijelenthetjük, az öt kategória egyikében sem a véletlen okozta az eltéréseket.

A legtöbbször mindkét csoportban szakkönyvekre költek (könyvenként átlagosan 3750 forint, illetve 5500 forint), azonban a második és harmadik hely felcserélődött: a teljes népesség második helyen átlagosan a legtöbb pénzt a közoktatási tankönyvekre (3550 forint) költi, ezzel szemben az online könyvvásárlók az ismeretterjesztő könyvekre (4400 forint). Negyedik helyen mindkét csoportban a szépirodalom szerepel, legkevesebbet pedig a gyermekkönyvekre költenek.

13. ÁBRA • Mennyit költ az összes könyvvásárló átlagosan, darabonként egy szépirodalmi könyvre (N = 1192)

14. ÁBRA • Mennyit költenek az online is vásárlók átlagosan, darabonként egy szépirodalmi könyvre (N = 461)

A „mennyit lenne hajlandó maximálisan költeni az egyes kategóriákban” kérdések értékelésénél azt érdemes figyelni, hányan írtak kisebb, hányan egyenlő és hányan nagyobb összeget, mint a „mennyit szokott átlagosan költeni” kérdéshez (10. táblázat).

10. TÁBLÁZAT • A könyvekre átlagosan költött és maximálisan áldozni kívánt összegek viszonya kategóriánként (százalék)

	Közoktatási tankönyv, nyelvkönyv	Ismeretterjesztő könyvek	Szakkönyvek	Gyermek- könyvek	Szépirodalom
Nagyobb	42	54	48	54	49
Egyenlő	25	21	20	25	25
Kisebb	33	25	32	21	25

Látható, hogy az ismeretterjesztő és a gyermekkönyvek kategóriájában lennének arányosan a legtöbben hajlandók többet fizetni, mint amennyit jelenleg átlagosan fizetnek. A közoktatási tankönyvek és szakkönyvek kategóriájában viszont a népeség közel harmada nem lenne hajlandó maximálisan annyit fizetni, mint amennyit jelenleg átlagosan fizet. Hasonló eredményt kapunk, ha kiszűrjük azokat a válaszadókat, akik az adott kategóriában egyáltalán nem vásárolnak könyvet – valószínűleg arról van szó, hogy valamilyen okból szükségük van ezekre a típusú könyvekre (tankönyvekre), azonban ha nem lenne kötelező, akkor csak kevesebb pénzért lennének hajlandók megvenni azokat. Ezt látszik az is alátámasztani, hogy ilyen jellegű választ a gyermekkönyvekre adtak a legkevesebben (21 százalék).

Érdekes, hogy a „mennyit hajlandó maximálisan költeni” kérdésben mindkét csoport átlagos költség/darab rangsora megegyezik, és ez éppen egybeesik az online könyvvásárló csoport átlagos költség/darab sorrendjével. Ugyanúgy, mint az átlagosnál, a maximális könyvre fordított pénz esetében is mind az öt kategóriában magasabbak az összegek az online könyvvásárlók körében, méghozzá a formális hipotézisvizsgálatok alapján itt is szignifikáns a különbség.

Az utolsó elemzett kérdés arra vonatkozott, milyen mértékű kedvezménynél váltanának át hagyományos könyvvásárlásról internetesre (11. táblázat).

11. TÁBLÁZAT • A (maradék) hagyományos rendelések internetesre váltásához szükséges kedvezmények átlagos küszöbértéke (százalék)

Milyen mértékű kedvezménynél váltaná át korábbi nem online vásárlásait online rendelésre?	Teljes népeség N = 939	Online könyvvásárlók N = 421
Átlag	35	29,15
Medián	30	25
Módusz	30	20
Szórás	13,32	14,67

Megállapíthatjuk tehát, hogy eléggé könnyen értelmezhető eredményeket kaptunk: az online könyvvásárlók, akik már eddig is vásároltak az interneten, és átlagosan jutányosabbnak tartják a jelenlegi könyvpiaci árakat, már kisebb, átlagosan 29 százalékos kedvezménynél átváltanak (maradék) hagyományos könyvvásárlásaikat internetesre, míg a teljes népességnél ehhez a hatáshoz átlagosan 35 százalékos kedvezményre volna szükség. Elvégeztük a hipotézisvizsgálatot, és azt kaptuk, hogy ez a 6 százalékpontos eltérés szignifikánsnak mondható, akár 99 százalékos biztonsággal.

ONLINE VÁSÁRLÓI SZEGMENSEK – MILYENEK A TIPIKUS ONLINE VÁSÁRLÓK?

Az online könyvpiac fogyasztóinak általános leírása után arra a kérdésre kerestük a választ, találunk-e jellegzetes vásárlói csoportokat, amelyek viselkedése hasonló, és ezáltal jelzést adnak a könyvpiac szereplői számára bizonyos döntések meghozatalára, elsősorban célzott marketingtevékenységekre. Módszertanilag a kérdőíves adatbázisunkon klaszterelemzést futtattunk, és ennek segítségével azonosítottunk három, jellegzetesen elkülöníthető könyvvásárlói csoportot.

A klaszteranalízis, a főkomponens-elemzéshez hasonlóan, felfogható adatredukciós eljárásnak, csak éppen ezzel a módszerrel nem a változók számát szeretnénk csökkenteni, hanem a megfigyelések számát. Esetünkben 500 online könyvvásárlót soroltunk minél homogénebb és lehetőleg jól körülírható csoportba.

A modellben helyet kapott faktorok kiválasztásánál *Gyulavári* [2005] modelljét használtuk fel, amely négy tényezőt azonosított az online vásárlói árelfogadás magyarázatára a könyvpiacra (*Gyulavári* [2005]). Ezek az ÁRPERCEPCIÓ, az ÁRTUDATOSSÁG, a VISZONY AZ ÁRUHOZ, a VISZONY A VÁSÁRLÁSHOZ és végül az INTERNETHASZNÁLAT. E kategóriák mindegyikéhez számos kérdést generáltunk a kérdőív kialakítása során, amelyeket faktoranalízissel sűrítettünk úgynevezett főkomponensekbe.

INTERNETHASZNÁLAT • Az internethasználat gyakorisága, ideje, az azon való otthonos tájékozódás, a korábbi próbálkozások és tapasztalatok mind-mind növelik az esélyét, hogy a fogyasztó számára az internetes vásárlás lehetősége adott legyen. Az internethasználat tehát nem mint magyarázó változó, sokkal inkább képesítő kritériumként jelenik meg a folyamatban. Ez egyszerűen annyit takar, hogy az a tény, hogy valaki sok időt tölt a világhálón, önmagában még nem jelenti azt, hogy inkább kíván ott vásárolni, viszont nagy valószínűség szerint több inger éri, ami erre biztatja. Gyakrabban adódik lehetősége, és magában a vásárlás menetében is könnyebben kiigazodik. Valamennyi ilyen hatás optimális feltételrendszerét adja a sikeres tranzakciónak, más szóval elősegíti, hogy a fogyasztó eljusson a vásárlási döntési helyzetbe, és képes legyen élni vele.

Két főkomponensbe sűrítettük az internethasználatra vonatkozó kérdésekben rejlő információt, ezek megőrizték a teljes variancia 63 százalékát. Az 1. és a 2. rotált főkomponens is két-két kérdéssel van szoros kapcsolatban. Az első (IH1) a napi internethasználat idejével és a használt funkciók számával van pozitív, a második (IH2) pedig a legutóbbi internetes vásárlás óta eltelt idővel negatív, valamint az eddig vásárolt termékek/szolgáltatások számával van pozitív kapcsolatban. Így az első főkomponens tulajdonképpen az internethasználati kompetenciaként értelmezhető, míg a második az internetes vásárlási szokásokat sűríti magába.

ÁRTUDATOSSÁG • *Gyulavári* [2005] értekezésében az ártudatosság definícióját számos szerző meghatározása alapján tekinti át, és megmutatja, milyen eltérő módokon használják a fogalmat (*Gyulavári* [2005]). Az árismeret, árelfogadás, az árak fontossága a fogyasztók döntésében egyaránt megjelenő szinonimák a szakirodalomban. A kutatásunkban használt értelmezésben az árak keresésére és azok ismeretének felhasználására irányuló igényként definiáljuk (*Diller* [1991], (*Gyulavári* [2005])).

Az ártudatosság ezek alapján az árak ismeretéért tett erőfeszítéseket jelenti. Ebből is látható, hogy a más szerzők által azonosan használt árismeret valóban nagyon rokon fogalom az ártudatossággal (*Rekettye* [1999]). Az ártudatosság, az árak keresése előbb-utóbb szükségszerűen az árak jobb ismeretéhez vezet, azonban ennek meglétét nem kizárólag az ártudatosság magyarázza. Egy könyvesbolti dolgozónak például munkaköréből adódóan tisztában kell lennie a könyvek árával, ám ez nem feltétlenül jelenti, hogy egyébként érez bármiféle készletet, hogy mindennapjai során keresse az ilyen jellegű információkat.

Magától értetődő, hogy az érzékenység okozója lehet az ártudatosságnak, ami akár belső, akár külső kényszer hatására megnyilvánuló törekvés a minél gazdaságosabb vásárlásra. Ezzel párhuzamosan létezik a már kevésbé magától értetődő presztízs fogyasztás, ahol az árak ismeretének igényét a drága termékek megszerzésének élvezete indokolja, melyekkel „a vevő státusát és kiválóságát szimbolizálja környezetének” (*Gyulavári* [2005]). Mivel a hiúsági motiváció főként a jól megmutatható termékeknél jelenik meg, ezért a könyvek esetében inkább a gazdasági érdek szüli a nagyobb ártudatosságot (a fogalmat az előjel nélküli kereséshez kötjük).

Az ártudatosságra vonatkozó kérdéseket egyetlen főkomponensbe (ÁT) sikerült összesűríteni, amely a kérdésekben rejlő információ (variancia) 65 százalékát magában foglalta. Ez a főkomponens erősen pozitívan korrelál a következő kérdésekkel: mennyire tartják fontosnak az árat, ha saját használatra veszik, mennyire, ha ajándékba, és mennyire fontos szempont az online vásárlásnál az ár pontos feltüntetése.

ÁRPERCEPCIÓ • Ezen a fogalmon mi azt értjük, hogy milyennek látja a vevő az árakat. Tehát azt az érzetet értjük rajta, amely a fogyasztóban alakul ki a korábban alkotott belső, képzeletbeli és a külső, valóságban tapasztalt tényárak közötti eltérések hatására. Ez természetesen nem korlátozódik arra a pillanatra, amikor a vásárló meg-

nézi egy adott termék árát. Akkor is ugyanerről a fogalomról beszélhetünk, amikor a piacot általában véve drágának vagy olcsónak érzi a fogyasztó.

Míg az ártudatosság témakör éppen kevésbé kutatottsága miatt szorult fogalmi tisztázásokra, addig az árpercepció ezzel ellenkezőleg, éppen azért, mert „manapság az egyik legszélesebb körben vizsgált kutatási terület a magatartás-alapú árkutató-sokon belül” (*Gyulavári* [2005], *Bauer–Berács* [1998]). Az idézett kijelentés egyébként a referenciaár kapcsán hangzott el, ám mint látni fogjuk, az árpercepció ehhez rendkívül szorosan kötődő fogalom.

A kettő közötti kapcsolat úgy magyarázható, hogy míg a referenciaár egy konkrét ár vagy kevésbé konkrét ársáv, amit a vásárló viszonyítási alapként használ, addig az árpercepció e referenciaár és a tapasztalt, hallott, gondolt valós ár különbözetének felismerése, illetve az ennek kapcsán keletkezett pozitív, negatív vagy semleges érzés. Tehát az árpercepció épít a referenciaárra.

A referenciaár lehet külső (mint például egy hirdetés) vagy belső (*Rekettye* [1999]). A belső referenciaár lehet: az utolsó ár, amit a vevő kifizetett; a gyakran alkalmazott ár; az az ár, amelyen a terméket a legnagyobb arányban értékesítik; a hasonló termékek átlagára; a tipikus diszkontár; a legmagasabb ár, amit a fogyasztó hajlandó kifizetni (rezervációs ár); a legalacsonyabb árküszőb, azaz a legkisebb összeg, amit hajlandó kifizetni; aspirációs ár; tisztességes ár; indokolt ár; a jövőben feltételezett ár; stb.

Kutatásunk során a felsoroltak közül hármat mértünk. A fogyasztó által a termékért átlagosan fizetettnek vélt összeget, a termékért maximálisan kifizethetőnek tartott árat, végül a tisztességes, indokolt árat (*Bauer–Berács* [1998]). A referenciaár fogalmára utalt az is, hogy mint később bemutatjuk, a kérdőívre válaszolók például keverték, illetve egyenlővé tették a maximális ár és a tisztességes ár fogalmakat, holott mi azokat kellően elhatároltnak gondoltuk.

Összességében két főkomponenst találtunk. Az első az öt kategóriában a maximális és átlagosnak tartott árak különbségével korrelál erősen (ÁP1), míg a második az átváltáshoz szükséges kedvezménnyel van szoros kapcsolatban (ÁP2).

VISZONY AZ ÁRUHOZ • Nyilvánvalóan a könyvre, de bármilyen termékre igaz, hogy ha egy fogyasztó szereti, akkor többet hajlandó érte áldozni, mint az, aki számára közömbös. E mellett a tartósnak mondható érzés mellett gyakran megfigyelhető egy rövidebb időszakban érvényesülő, úgynevezett szituációs érdekltség is (*Houston–Rothschild* [1977]). A szerzőpáros ezenkívül definiál egy reagáló érdekltséget, amit az előző kettő eredőjeként határoz meg.

A könyvvásárlást hosszabb távon befolyásoló tényező lehet tehát az olvasás, a könyv vagy akár csak a könyvajándékozás szeretete, míg rövid távon egy adott téma iránti pillanatnyi érdeklődés, egy ritkaság megszerzésének láza vagy egy szükséges szakirodalom gyors beszerzése. A szituációs érdekltségre lehet még példa, ha valakinek égető szüksége van egy könyvre, vagy ha ajándékba vesz egy nehezen

beszerezhető könyvet, ami miatt megnő a pontosság és a rövid szállítási idő jelentősége, s ezek emelik a megfizethetőnek ítélt összeget.

Az áruhoz való viszonyra relatíve sok kérdés vonatkozott, ennek megfelelően három faktorba lehetett jól belesűriteni az információt, ezek ráadásul jól megfogható témakörök voltak. Az első rotált főkomponens (VÁ1) arra vonatkozik, hogy mennyire szeretnek az emberek könyvet vásárolni, könyvet ajándékozni, ajándékba vásárolni, illetve mennyire jellemző, hogy maguknak is vásárolnak könyvet. A második rotált faktor (VÁ2) két változóval van szoros pozitív kapcsolatban: hány könyvet vásárolnak, illetve hány könyvet olvasnak az emberek évente. A harmadik (VÁ3) pedig egyértelműen a könyv kiadójának, illetve szerzőjének fontosságát tükrözi.

VISZONY A VÁSÁRLÁSHOZ • E faktorban két elméleti vonalat is egybevetünk, ezt azonban véleményünk szerint indokolja, hogy mindkettő elválaszthatatlanul kötődik a vásárláshoz mint tevékenységhez. Az egyik a vásárlás, a másik a vásárlási csatorna szeretete. A korábban az áruhoz való viszony kapcsán taglalt érdekltség egy másik területe a vásárláshoz kötődik. *Gyulavári* [2005] a „vásárlási érdekltséget mint a vásárlás iránti tartós motivációs vonzalmat” definiálja. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztó mennyire szeret vásárolni pusztán a vásárlásért magáért, a megvett termékek okozta örömtől függetlenül.

A vásárlási csatorna élményének kutatói ettől némileg eltérő szempontból vizsgálják az alany és a vásárlási folyamat viszonyát: a hangsúly itt azon az értéken van, amit az adott értékesítési környezet teremt meg a fogyasztó számára. A hagyományos könyvadásítás esetében például a régi antikváriumoknak van ilyen különleges hangulata, amit a fókuszcsoporthoz beszélgetésen emeltek ki a megkérdezettek, utalva rá, hogy már csak nézelődni is élményt jelenthet egy ilyen helyen. Az online vásárlók alapvetően célorientáltak, ezért az internetes tranzakciók kapcsán döntően a hatékonyságot tartják értéknek (*Wolfenbarger–Gilly* [2001]). Éppen ezért a (rendelési) gyorsaság, az éjjel-nappali nyitva tartás, az otthonról való vásárlás kényelme azok a tényezők, melyek a világháló felé terelik a mai, gyors tempóban élőket.

A vásárlók megnyerésében döntő szerepe lehet a személyreszabhatóságnak, a közösségi szerveződéseknek és a fogyasztói önkifejezéseknek. Ezek arra sarkallják a internetáruházakat, hogy biztosítsanak teret ezeknek a kezdeményezéseknek, amelyeknek annyira hatásos példáját mutatja az Amazon.com, a világ legnagyobb könyváraháza. Nem kétséges, hogy a webkettes szolgáltatások begyűrzése és az internetes könyvkereskedelem elterjedése szorosan összekapcsolódnak egymással.

A vásárláshoz való viszonyt is sikerült két főkomponenssel megragadni. Az első rotált főkomponens (VV1) a nagy választék, a könnyű kereshetőség és a többféle fizetési mód fontosságát tükrözi, azaz összességében a mindenféle értelemben vett választék fontosságát tükrözi. A második főkomponens (VV2) pedig a hozzászólások, kommentek fontosságával és előjegyezhetőséggel korrelál, így az új generációs (webkettes) szolgáltatások fontosságaként értelmezhetjük.

MÁS, NEM KATEGORIZÁLT VÁLTOZÓK • A bemutatott öt főfaktor mellett természetesen jelentős mennyiségben szerepeltek kérdőívünkben olyan kérdések is, melyek valamilyen oknál fogva érdeklődésünk középpontjába kerültek.

A kérdések egy része természetesen a klasszikus demográfiai információkat firtatta, és ezek szolgálták a későbbi *bootstrap* illesztés alapjául, hogy a kapott eredményeket a magyar társadalomra érvényesen értelmezhesük. Ezek mellett szerepeltek olyan kvalitatív kérdések is, amelyeket nem lehetett jelentős információvesztés nélkül operacionalizálni, ám mégis sok lényeges összefüggésre világítottak rá.

Mindezek felhasználásával készítettünk végül klaszterelemzést, amelyben a fogyasztói attitűdök három nagy csoportját különítettük el a bemutatott tíz faktor alapján.

A számos ismert klaszterezési eljárás közül az úgynevezett nem hierarchikus, *K*-középpontú módszert választottuk. Ez egy osztó (divizív) eljárás; lényege, hogy kiinduló állapotban egyetlen klaszterbe tartozónak képzeljük az összes megfigyelésünket, majd fokozatosan feldaraboljuk egy definiált távolságfüggvény alapján, hogy végül megfelelő számú klaszter maradjon. Ezek a klaszterek már értelmezhetők, és annál jobban, minél kevesebb a klaszterezéshez felhasznált változók száma (*Hajdú* [2004]). Éppen ezért a bemutatott és a 12. táblázatban összefoglalt tíz főkomponens alapján fogjuk a klasztereket képezni, majd értelmezni.

A 12. táblázat értelmezéséhez szükséges tudni, hogy a főkomponensek standardizálásra kerülnek a módszer során, tehát a táblázatban a 0 érték az átlagos, a pozitív érték azt mutatja, hogy a vizsgált főkomponens az adott klaszterben átlag feletti értéket vesz fel átlagosan, míg a negatív esetben átlag alattit.

12. TÁBLÁZAT • Az online könyvvásárló populáció klaszteranalízise a korábbiakban kialakított tíz faktor szerint

Faktor	1. olvasni szerető, választékos, érzékeny	2. „jól menők”	3. fiatal olvasni vágyók
	Klaszter		
IH1	0,09	0,97	0,06
IH2	-0,29	0,18	0,79
VV1	0,41	-1,05	0,58
VV2	0,32	0,37	-0,94
VÁ1	0,58	-0,34	0,30
VÁ2	0,00	0,02	0,28
VÁ3	0,32	0,51	-0,02
ÁT	0,48	-0,76	0,41
ÁP1	-0,22	-0,01	0,32
ÁP2	-0,24	-0,54	0,36

A három klaszterbe jó közelítéssel az online könyvvásárlók rendre 60 százaléka, 20 százaléka, illetve 20 százaléka sorolható be.

- *Az olvasni szerető, választékos, árérzékeny csoport (60 százalék).* Látható, hogy az első csoportra átlag körüli internethasználat és átlag alatti internetes fizetési aktivitás jellemző. A vásárláshoz való viszonyukat tekintve az átlagnál fontosabbnak tartják a választási lehetőséget, valamint az új generációs szolgáltatásokat is. A klaszter tagjai szeretnek könyvet venni maguknak vagy ajándéka, és könyvet kapni, és relatíve fontos számukra a könyv szerzője és kiadója. A három közül ennek a klaszternek a tagjai tekintik a legfontosabbnak az árat, és legjellemzőbben ők gondolták úgy, hogy hajlandóságuk mértékét meghaladja a jelenleg átlagosan könyvekre fordított összeg. Az első klaszter tagjai között a nők vannak többségben. A csoport tagjai a három klaszter közül közepes életkorúak (34,7 évesek átlagosan), és náluk a legalacsonyabb az egy családra jutó jövedelem.
- *Az internetezést élményként kezelő „jól menők” csoportja (20 százalék).* A második klaszterbe sorolt online könyvvásárlók kimagaslóan sokat interneteznek, és relatív sokat is használják a világhálót vásárlásra. Úgy tűnik, a nagy választék számukra egyáltalán nem fontos, a webkettes szolgáltatásokat és a vásárlás egyéb technikai részleteit viszont ők tekintik a legfontosabbnak (ami egybevág azzal, hogy ők használják legtöbbit az internetet). Nem jellemző rájuk a könyvvásárlás vagy -ajándékozás szeretete, viszont számukra a legfontosabb a könyv szerzője és kiadója. Ezenkívül kevésbé tartják fontos szempontnak a könyvek árát. E klaszter tagjainál a legmagasabb a családban az egy főre jutó jövedelem, és átlagosan ők a legidősebbek (35,1 évesek), és legnagyobb köztük a férfiak aránya.
- *Fiatal olvasni vágyók csoportja (20 százalék).* A harmadik klaszter tagjai vásárolnak a legtöbbet interneten keresztül, számukra a legfontosabb a választási lehetőség mind a könyveket, mind a fizetés módját illetően, viszont a vásárlást kiegészítő technikai részleteket nem értékeli sokra. E csoport tagjai vásárolják és olvassák a legtöbb könyvet, és relatíve szeretnek is könyvet vásárolni maguknak és ajándékozásra. Viszonylag fontos szempont számukra az ár, mégis ők jellemzően többet is hajlandók lennének adni egy könyvért, mint amennyit jelenleg. Talán ezzel is magyarázható, hogy ők vásárolják a legtöbb könyvet. Ez a harmadik klaszter az előző kettőhöz képest a társadalmi kategóriákat tekintve középponton áll: közepes a másik két csoporthoz képest a férfiak és nők aránya, és átlagos a keresetük is. Ők alkotják viszont a legfiatalabb csoportot.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a dinamikusan fejlődő e-kereskedelem fogyasztóoldali viselkedését vizsgáltuk a hazai online könyvkereskedelem példáján. Megmutattuk, hogy a magyar online könyvkereskedelem a gazdasági válság időszakában is két számjeggyel növekedett, és fokozatosan nyert teret a hagyományos csatornákkal szemben. Az internetes piacot erős koncentráltság jellemzi, 4 szállító adja a forgalom 90 százalékát.

1350 online kérdőív hazai internethasználathoz illesztett *bootstrap* súlyozásával empirikusan elemeztük az online könyvkereskedelem keresletoldali jellemzőit és viselkedését.

A magyar fogyasztó átlagban 10 könyvet olvas évente, ennél kevesebbet vásárol. Leginkább a szépirodalmat szereti, de a legtöbbet szakkönyvekre és tankönyvekre költ. A hagyományos csatornákon évente 18 700 forintot, az online csatornákon 31 700 forintot költ évente, igen nagy szórással. Önmaga számára elsősorban a választék a fontos, míg ajándékozásnál a szerző és a kiadó is lényeges tényező.

Az interneten vásárlók jobban ismerik az árakat, és ezzel kapcsolatos elégedettségük nagyobb, mint a hagyományos vásárlóké. A vásárlási élmény meghatározó a csatornaválasztásban, ugyanakkor az internetes biztonsággal kapcsolatban komoly fenntartások és félelmek vannak még a gyakran vásárlók körében is, bár jóval kisebb, mint a hagyományos fogyasztók körében.

Az internethasználat, az ártudatosság, az árpercepció, a vásárláshoz való viszony, illetve a termékhez való viszony alapján három jellegzetes fogyasztói csoportot különítettünk el: az olvasni szerető, választékos igényű, de árérzékeny fogyasztók csoportját; az internetezés élményén keresztül vásárló, sokat költő, de az olvasást nem kimondottan szerető fogyasztók csoportját; illetve a legtöbbet költő, fiatal, olvasni szerető, de a technikai részletek iránt nem érdeklődő vásárlókat.

Tanulmányunk számos irányban továbbfejleszthető az árelfogadás, fogyasztói viselkedés és az e-kereskedelem magyarországi szabályozásának piaci elemzésével kapcsolatban. Reméljük, sikerült elméleti szempontból is fontos kérdéseket empirikusan bizonyítanunk, illetve az online piacok viselkedésével kapcsolatban kutatási lehetőségeket bemutatnunk.

IRODALOM

- ALBRECHT MÓNIKA [2009]: XXI. századi sikertényezők az elektronikus kereskedelemben, avagy a Bookline hogyan csinálja? E-business Kutatóközpont, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- BAUER ANDRÁS–BERÁCS JÓZSEF [1998]: Marketing. Aula, Budapest.
- DILLER, H. [1991]: Preispolitik. Kohlhammer, Stuttgart.
- GKIENET [2006]: Jelentés az internet-gazdaságról. Online áruházak 2006 – dinamikus piaci növekedés. <http://gkienet.hu/hu/hirek/jelentes-az-internet-gazdasagrol-az-online-aruhazak-dinamikus-piaci-novekedes/> (letöltés dátuma: 2007. február 17.).
- GÓLYA ZOLTÁN–SZUTORISZ GÁBOR–NEMESLAKI ANDRÁS–KELE GÁBOR [2007]: Internetes könyvértékesítés és a hazai könyvpiac. E-business Kutatóközpont. Századvég, Budapest.
- GYULAVÁRI TAMÁS [2005]: Fogyasztói árelfogadás az interneten. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- HAJDÚ OTTÓ [2004]: Statisztika III. Egyetemi jegyzet. BKÁE statisztika tanszék, Budapest.

-
- HOUSTON, M.–ROTHSCHILD, M. [1977]: A Paradigm for Research on Consumer Involvement. University of Wisconsin-Madison.
- KIS GERGELY [2010]: Az interneten keresztül értékesítő kiskereskedelmi áruházak helyzete. GKIEtNet, Budapest.
- NEMESLAKI ANDRÁS–GELLÉN MÁRTON [2007]: Elemzés a hazai online könyvpiacról. Letöltés dátuma: 2008. június 5. <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/3389C68AF9029217.pdf>.
- REKETTYE GÁBOR [1999]: Az ár a marketingben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- WOLFINBARGER, M.–GILLY, M. [2001]: Shopping Online for Freedom, Control and Fun. *California Management Review*, Vol. 43. No. 2. 34–55. o.

III. Körbetekintés

A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA

• Ungvári Gábor–Koskovics Éva •

ÁTTEKINTÉS A MAGYAR VÍZIKÖZMŰ-ÁGAZATRÓL

A víziközmű-szolgáltatás hálózatos iparág. Az ágazat legfontosabb jellemzői – az együttes igénybevétel, a fix költségek magas aránya, az a tény, hogy a jelen generációk döntései erőteljesen érintik a jövő generációit is, valamint az a jogi helyzet, hogy a lakossági fogyasztókat nem lehet kizárni a fogyasztásból – meghatározzák a versennyel és a szabályozással kapcsolatos alapvető kérdéseket. 1. Hálózatos iparág jellegénél fogva a hálózatra csatlakozó fogyasztók számának növekedése előnyös a többi fogyasztó számára; ennek ugyanakkor határt szab a rendelkezésre álló vízkészlet nagysága, továbbá nem egyértelmű a hálózat bővítésének pénzügyi hatása a fogyasztók egészére. 2. A szolgáltatást végző monopolhelyzetben van, jellemző a méretgazdaságosság, kiugróan magas a fix költségek aránya, a szolgáltatás helyettesíthetőségére lényegében nincs mód. 3. Információs aszimmetria jellemzi a költségstruktúrát, a fogyasztói csoportok kiszolgálásának költségét, a rendszermegújítási költségeket. 4. A működtetés és beruházás finanszírozása intergenerációs alapon is elosztási problémákat vet fel a jelen- és jövőbeli fogyasztók, finanszírozók között. A szektor jelenlegi alapkérdése, hogy miként lehet az Európai Unió jogszabályaiból fakadó növekvő minőségi követelmények teljesítésével párhuzamosan megteremteni (felhalmozni) az infrastruktúra megújításához már hosszabb ideje hiányzó pénzügyi tartalékokat.

A PIACI VERSENY ÉS SZERKEZET VIZSGÁLATA

A szektor működésének jogi keretei

ALAPVETŐ JOGSZABÁLYOK • A szektor működésének alapvető jellemzőit a vízgazdálkodási, illetve az önkormányzati törvény szabja meg, amelyet számos részterület minőségi, technikai szabálya egészít ki. A szektor szabályozását a 2000/60/EK irányelv (víz-keretirányelv) foglalja össze (*Európai Parlament* [2000]). A közgazdasági – a különböző költségmegtérülési – szempontokat ugyanezen irányelv fogalmazza meg. Az irányelvet 2009 és 2015 között fokozatosan kell átültetni, és még szélesebb körű feltételrendszert fogalmaz meg, mint a kérdésben korábban iránymutatásul szolgáló vízgazdálkodási törvény rendelkezései. Az egymásra épülő határidők miatt e fokozatos követelmények még nem tükröződnek teljes mértékben sem a jogszabályi környezetet, sem a működés területén.

A vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény a települési önkormányzatok feladataként jelöli meg a települések ivóvízzel való ellátását és a szennyvízkezelési (elvezetési, tisztítási, elhelyezési) szolgáltatás biztosítását, amelyhez hozzátartozik a vízi közművek működtetése és a fejlesztések megvalósítása is. A 38/1995. (IV.5.) kormányrendelet a közműves ivóvízellátásról és a közműves szennyvízelvezetésről rendelkezik a víziközmű-szolgáltatások szakmai követelményrendszeréről.

Az egyes állami tulajdonban lévő vagyontárgyak önkormányzatok tulajdonába adásáról szóló 1991. évi XXXIII. törvény alapján a folyamatos feladatellátás kötelezettsége miatt a vízi közművek infrastruktúrája az önkormányzatok tulajdonába (törzsvagyonába) került. Az olyan (regionális) rendszerek esetében, ahol ez nem volt egyértelműen megvalósítható, az infrastruktúra állami tulajdonban maradt.

Az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény a víz- és szennyvíz-szolgáltatás esetében hatósági ár alkalmazását írja elő, amelynek kiszabását a vízi közmű (önkormányzati vagy állami) tulajdonosához rendeli. A törvény értelmében az árakat úgy kell megállapítani, hogy azok fedezetet nyújtsanak a hatékony működéshez szükséges ráfordításokra és a működéséhez szükséges nyereségre.

A víz-keretirányelv a víz természetes paramétereinek célkitűzései mellett a víz használatával kapcsolatban közgazdasági követelményrendszert is megfogalmaz, ami három költségmegtérülési kritériumból áll. A vízhasználatra vonatkozó előírásokra érvényes, hogy a használatért fizetendő áraknak ösztönözniük kell a takarékos készlethasználatra és a készletek megőrzésére. A követelményrendszer bizonyos vízszolgáltatások esetén a teljes költségmegtérülést írja elő mindkét víziközmű-szolgáltatás (ivóvízellátás és szennyvízkezelés) terén.

1. A megtérülés első kritériuma a vízszolgáltatások *pénzügyi megtérülésére* utal. A cél, hogy a használók megfizessék az általuk igénybe vett szolgáltatáshoz szükséges működési és megújítási költségeket. Ez ma Magyarországon csak részben teljesül.
2. A megtérülés második kritériuma a szolgáltatás igénybevétele miatt keletkező környezeti *költségek megtérítésére* vonatkozik. Ezt a környezetterhelési díjak rendszere (vízterhelési díj, talajterhelési díj, csatornabírság) valósítja meg.
3. A harmadik kritérium a *készletköltségek megtérülésére* vonatkozik.¹ Ezt a költséget a hatályos jogszabályi környezet nem ismeri, noha vannak már olyan területek az országban, ahol a kitermelés jelenlegi szintje meghaladja a készletek újratöltéséhez szükséges mennyiséget. A készletgazdálkodás jelenlegi rendszerében működő vízkészlet-járulék közgazdasági értelemben olyan használati díjnak te-

¹ A víz-keretirányelv közgazdasági munkacsoportjának (*WATER Framework Directive and Economics, WATECO*) definíciója: „azon elszalasztott lehetőségek költsége, amelyet más használatok viselnek a készleteknek a természetes visszapótlódásnál nagyobb mértékű kimerülése következtében (vagyis összefüggésben van a túlzott vízkivétellel)” (*ECO2* [2004] 2. o.).

kinthető, amely nem tükrözi az igénybe vett készlet tényleges szűkösségét. Noha ez egy megoldatlan probléma, túlmutat a vízi közművek működése szempontjából felvetett szabályozási és versenykérdéseken.

A víz-keretirányelv által megfogalmazott feltételrendszerből a legnagyobb kihívást a költségfedező árak megteremtése jelenti. 2010-ig fel kell állítani a keretirányelvvvel összhangban lévő árszabályozási rendszert. Ez jelenleg még nem valósult meg.

A kialakuló működési rendet – a törvények szabta keretek között – számos *következetlenség* uralta. A rendszerváltás után az önkormányzatok megkapták a vízi-közmű-vagyont és vele együtt a szolgáltatási kötelezettséget (1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról). A regionális rendszerek azonban az érintett önkormányzatok közös tulajdona helyett állami tulajdonban maradtak, számos esetben még a regionális rendszerhez tartozó, de helyileg hozzájuk köthető közművagyon sem került az érintett önkormányzatok tulajdonába.

A közművagyon korlátozott forgalomképességét esetenként még a cégbíróságok sem egyformán értelmezték. Így a kötelező, gazdasági társasággá történő átalakulási folyamatban a közművagyon hol bekerült a társaság törzsvagyonába, hol pedig az önkormányzat tulajdonában maradt, és csak az üzemeltetői vagyont apportálták, illetve az üzemeltetési jogot kapta meg a korábbi vállalat jogutódja.

A koncessziós törvény (1991. évi XVI. törvény a koncesszióról) már kimondta, hogy víziközmű-szolgáltatást önkormányzati többségi tulajdonú cég végezhet, de az üzemeltetési jog megfelelő feltételek mellett és meghatározott időre átadható. Az önkormányzati tulajdonba vétel után, az 1990-es évek második felében több helyen voltak be szakmai befektetőket, illetve piaci érdekeltségű cégeket a működtetés lebonyolításába. A szakmai befektetők belépése kiemelt jelentőségű volt a két fővárosi szolgáltató részleges privatizációja esetében, erre azonban a koncessziós törvény hatálybalépése előtt került sor.

A Fővárosi Vízművek és a Fővárosi Csatornázási Művek gazdasági társasággá (részvénytársasággá) átalakulását szervezetkorszerűsítés (a cég megvált az alaptevékenységhez nem köthető tevékenységektől, eszközöktől) és vagyonértékelés (melynek hatására a társaságok saját tőkéje többszörösére nőtt) előzte meg. Ezáltal megnövekedett a cégek saját tőkéje, aminek bázisán a Fővárosi Önkormányzat szakmai befektető részére hirdette meg a részvények – tehát nem a közművek, a vízbázis vagy törzsvagyon! – 25 százalékát értékesítésre. Fontos tehát kiemelni, hogy tulajdoni részesedést adtak el, de a szerződésekbe mindkét esetben bekerült egy biztonsági klauzula (részben a koncessziós törvény hatására), amelynek értelmében a szerződéskötést követő 25 év múlva a megállapodást újratárgyalják.

A szolgáltatásba piaci szereplőket bevonó társaságok számára a fejlesztések megvalósítása során problémát jelentett, hogy az Európai Unió pályázatain keresztül elérhető források csak önkormányzati vagy állami tulajdonú cégek számára nyíltak meg. Ezért és más tulajdonosi, jogi megfontolásokból is jellemzővé vált, hogy a közmű-

beruházások már nem a társasági vagyont növelték, hanem önkormányzati tulajdonba kerültek (akár egy erre létrehozott 100 százalékos önkormányzati tulajdonú új társaság vagyonelemei lettek, akár egyszerűen az önkormányzaté, amelyet aztán kiadtak üzemeltetésre).

A létrejött kisebb-nagyobb üzemeltető társaságok szakmai alkalmassága is esetleges volt, erre vonatkozóan sem voltak megfelelő törvényi előírások.

SZEREPLŐK • A szektor meghatározó szereplői az önkormányzatok, amelyek a működtetett vagyon tulajdonosai, feladatuk a szolgáltatás megszervezésével és a szolgáltatás árának megszabásával a rövid és hosszú távú működőképesség biztosítása. E feladat teljesítése érdekében joguk van a település egészének nevében szolgáltatási szerződést kötni, a szolgáltatás intézményrendszerét meghatározni. Több önkormányzatnak is van kisebb részesedése regionális szolgáltatásban, de a központi állami részesedés általában 90–100 százalék között van.

Az állam törvényhozói/szabályozói szerepe mellett tulajdonosként-működtetőként is jelen van az ágazatban (részesedése körülbelül 20 százalék). Azok a regionális vagyontárgyak és/vagy települési rendszerek maradtak az önkormányzatok tulajdonba kerülése után is a központi állami tulajdonban, amelyek:

- olyan vízkészletek felhasználására jöttek létre, 1. amelyekkel azokat a területeket látják el, ahol nem elegendő a helyi vízkészlet (például a bányászat miatt), 2. vagy olyan mélységben található, hogy kitermelésük gazdaságtalan, 3. ahol nem található megfelelő vízáadó réteg,
- kiemelt üdülési és turisztikai területeken található, ahol ezek gazdaságos üzemeltetésének alárendelt szerepe van (Balaton és a Duna-kanyar),
- vagyonátadásakor a csúcsvízművek csak egy település vízellátását szolgálták, ugyanakkor a kiépítésük annak idején a térség több településének a kiszolgálására történt,
- olyan regionális rendszerek, amelyek egységes üzemeltetést igényeltek,
- tulajdonjogára az érintett önkormányzat saját döntése alapján nem formált igényt (például Kisköre víz- és csatornarendszere).

A piaci magánszereplők a szolgáltatás nyújtásában koncessziós és vagyonkezelői, illetve üzemeltetői szerződések révén vehetnek részt. E szerződések formái azonban egyrészt a jogszabályi változások miatt, másrészt az egyedi, helyi döntések következtében nagyon sokfélék, így a tulajdonosok és a közmű-üzemeltetők közötti erőviszonyok is nagymértékben különböznek egymástól.

A szektor átalakítási folyamatának elindulásakor, a szervezeti döntési jogok decentralizációja után azonnal megjelentek Magyarországon a nagy francia és német cégek (Generale des Eaux, Lyonnaise des Eaux, Berliner Wasser, Thyssen), de kezdetben más külföldi szakmai befektetők is mutattak érdeklődést (angol, osztrák, amerikai befektetők). Végül a koncessziós szerződések megkötése után az üzemel-

tetéshez felállított cégekben tulajdoni hányadot szerzett két francia cég, a Vivendi Environnement S.A., a Suez Environnement S.A., valamint két német társaság, a Berlinerwasser Holding AG és az RWE Aqua GmbH. Ezek egy része később egyesült, illetve más néven működött tovább. Mind a Fővárosi Vízműveknél, mind a Fővárosi Csatornázási Műveknél francia–német konzorcium, illetve az általuk létrehozott közös projektársaság a befektető.

Több vidéki város is bevont szakmai befektetőket a működtetésbe, velük koncessziós, illetve üzemeltetési szerződést kötöttek. A tapasztalatok vegyesek, vannak már példák ezen szerződések felmondására is.

Az új piaci szereplők részvételének a jogszabályok korlátokat szabnak. Egyrészt, a vízbázis állami vagyon, a vízi közművek alpinfrastruktúrája az önkormányzati törzsvagyon része, annak tulajdonjogát nem lehet átruházni (ugyanaz a korlát a működést kiegészítő vagyonra nem vonatkozik), továbbá a szolgáltatói szerződések keretében létrejövő vegyes, önkormányzati–magán tulajdonú szervezetekben a magánrészesedés mértéke nem haladhatja meg a 49 százalékot. Látni kell azonban, hogy a szabályok ellenére az önkormányzatok alacsony szintű gazdasági önállósága, kiszámíthatatlan pénzügyi feltételrendszere következtében a szolgáltatócégekben a köztulajdonnal való tartamos gazdálkodás szempontjából előnytelen erőviszonyok jöjjenek létre.

A rendszerváltást követően tehát a szektor szerkezete, szabályozási környezete lényegesen átalakult. A korábbi struktúrához képest az önkormányzati jogosultságokat tekintve egy elaprózódott, nagyon sok szereplős szolgáltatási szerkezet alakult ki. A tulajdonosok sokaságán túl az üzemeltetők is szétaprózódtak, ezért a lakosság különböző csoportjai számára a rendelkezésre álló szolgáltatási feltételek jelentősen különböznek egymástól.

SZERVEZETI STRUKTÚRA • A víziközmű-szolgáltatás területén az elmúlt 20 év rengeteg változást hozott. Az ágazat szervezeti struktúrájának rövid történeti áttekintése azért érdekes és fontos, mert segít a jelenlegi viszonyok megértésében, és egyben tanulságos lehet a problémák megoldásának keresésékor.

A magyarországi víziközmű-szolgáltatás szervezeti értelemben már a rendszerváltás előtt sem volt egységes. Az öt regionális állami nagyvállalat mellett 28 tanácsi vízmű folytatott ilyen tevékenységet. Az 1970-es években az elképzelés az volt, hogy az állami nagyvállalatok magukba integrálják majd a tanácsi szolgáltatókat, és létrejön egy nagy nemzeti ellátó vállalat. 2010-ben az ivóvíz- és szennyvízszolgáltatást közel 378 szervezet biztosítja. A szakmai érdek-képviselési szervezet, a Magyar Vízi Közmű Szövetség (Mavíz) 99 tagszervezete nyújtja a szolgáltatások 95 százalékát (a szolgáltatók szervezeti formáinak megoszlását az 1. táblázat mutatja).

A rendszer kialakulásában meghatározó adottságot jelent a magyar település-szerkezet. A települések háromnegyede 2000 fő alatti, ugyanakkor a lakosságnak csupán 16,8 százaléka él ezeken a kistelepüléseken. Ezzel szemben az országban csak

1. TÁBLÁZAT • A Mavíz tagvállalatainak száma és megoszlása szervezeti forma szerint

Szervezeti forma	Darab
Zártkörű részvénytársaság	29
Korlátolt felelősségű társaság	65
Önkormányzati intézmény	2
Egyesülés, egyesület, szövetség	3
Összesen	99

öt olyan város van, amelyben a lakosság szám meghaladja a 150 ezer főt, ugyanakkor ezek adják a szennyvízterhelés 42 százalékát (*Tájékoztató...* [2010] 5. és 8. o.).

A 378 víz- és csatornaszolgáltató szervezet közül 25 vállalat tekinthető nagyknak, ezen belül mintegy 10 cég országos súlya együttesen 60 százalékot tesz ki. Közülük kiemelkedik a két fővárosi cég, valamint a Dunántúli Regionális Vízmű Zrt., amelyek együttes részaránya a szolgáltatás egészének teljesítményét tekintve mintegy 40 százalék.

A víz-, illetve szennyvízszolgáltatás a fővárosban külön cégekben történik. Ez a szerkezet történelmileg alakult így, a szétválasztás azonban az ország többi nagy városára nem jellemző. Általában ugyanaz a szolgáltató látja el a két tevékenységet. Vannak ugyan példák arra, hogy a helyi vízművet, illetve a helyi, kisebb szennyvíztelepet és a hozzá tartozó hálózatot kiadták más üzemeltetőnek, vagy külön-külön céget hoztak létre a két tevékenységre, de ezek kis számban és minden esetben kisebb méretekben fordulnak elő.

A tulajdonosi struktúra szoros összefüggést mutat az üzemeltetési formával. Zártkörű részvénytársasági formában működik az öt regionális állami szolgáltató, a két fővárosi (részben privatizált), illetve a nagyobb városi, régiós (megyei), egy vagy több önkormányzat tulajdonában lévő társaság. A zártkörű részvénytársaságok és a korlátolt felelősségű társaságok tekintetében (a Mavíz-tagok esetében) 28 helyen egy, a többi szolgáltatónál több önkormányzat a tulajdonos. A 2009. évi állapot szerint összesen kilenc cégnél rendelkeznek kisebbségi tulajdonosi részesedéssel külföldi (szakmai) befektetők. Általában ők gyakorolják a vállalatirányítói jogokat a megkötött szerződések alapján. Az árhatósági szerepkör azonban ezekben az esetekben is az önkormányzatoké maradt, azt nem ruházhatják át.

SZABÁLYOZÁS • Nincs olyan szervezet, amely központi árszabályozási, felügyeleti jogokat gyakorolna. Az önkormányzatok árképzésének nincs szisztematikus felügyelete. Az állami tulajdonú, regionális rendszerek esetében a tulajdonosi jogokat a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. gyakorolja, az árakat szakmai felügyeleti szerv (jelen esetben a Vidékfejlesztési Minisztérium) szabja meg és ellenőrzi. Az árak utólagos ellenőrzésére rendszerint nem kerül sor.

A szolgáltatók számos esetben egymásnak is piaci partnerei, ahol például vizet adnak át egymásnak, vagy a másik szolgáltatási területén összegyűjtött szennyvizet fogadják, tisztítják. Ezekben az esetekben az árakat a cégek határozzák meg – a víz-átadás maximális díját meghatározó miniszteri rendelet keretein belül –, de ezeket az árakat sem ellenőrzik szigorúan.

A MAGYAR VÍZIKÖZMŰ-SZEKTOR NEMZETKÖZI ELHELYEZÉSE • A jelenlegi sokszereplős szerkezet számos problémát vet fel, amelyek megoldására rendszerint szerkezeti javaslatok születnek. Ugyanakkor látni kell, hogy Európában nem létezik leisztult üzemeltetési szabályozási modell. (Az egyes országok gyakorlatát lásd például *Hazai víz- és csatornamű...* [2008] 73–92. o.) Működnek országok sokkal több és sokkal kevesebb víziközmű-céggel. Van, ahol az intézményrendszer területileg, máshol vertikálisan különül el, van példa többféle felügyeleti és tulajdonosi szerkezet melletti (települési, regionális önkormányzat, kormányzat, decentralizált szervezetek részvételével) hálózatműködtetésre, kitermelésre, tisztításra-lerakásra. A szakirodalom által felvázolt működtetői modellek közös jellemzője, hogy döntő többségükben (ide tartozik az európai országok teljes köre, kivéve Angliát és Walest) az önkormányzatok tulajdonosi szerepe meghatározó az árképzésben és a beruházások kérdésében is.

Ellentétben a többi országgal, Anglia és Wales vízszolgáltatásának alapinfrastruktúráját is magánvállalatok működtetik, az önkormányzatoknak nincs szerepe az árképzés és a rendszer hosszú távú infrastruktúrájának fenntartásához szükséges beruházási tevékenységben. Az állami felügyeletet ellátó szervezet, az Ofwat az egyes cégek hosszú távú tervei és a cégek működési adatainak összevetése alapján szabályozza az árakat (ötéves periódusokra). Lényegében az Ofwat az összes működési jellemző alapján dönt a hatékonyságjavítási követelményekről, szabályozza a működés fenntartásához szükséges beruházások beépülését a cégek gazdálkodásába. Szankcionálási jogosultsága lehetővé teszi a kikényszerítést.

Az angol modellben megvalósított szabályozást követendő példaként szokták bemutatni a szektor privatizációja melletti érvelés során. Az üzemeltetési/szabályozási modellek vizsgálatakor szem előtt kell tartani, hogy a víziközmű-szektor esetén a monopolhelyzetben lévő, piaci érdekeltségű szolgáltatók felügyeletére az angliaitól eltérő megoldás el sem képzelhető a fogyasztók érdeksérelme nélkül. Az Ofwat magas színvonalú szabályozására szükség van, ami azonban kifinomultan működő piacsabályozási hagyomány, illetve gyakorlat nélkül nem valósítható meg, ami viszont általában nem jellemzi az angol modell átvételét fontolgató országokat.

Másrészt, a kereslet és kínálat egyensúlyának fenntartását megalapozó hosszú távú tervek egyeztetésének alapja a szabályozó és a szolgáltatócégek között nem lehet más, mint a szolgáltatás természeti feltételrendszerét jelentő (a vízkészletek mennyiségi és minőségi állapotára vonatkozó) előírások köre, amelyet 2000 óta az Európai Unióban a 2000/60/EK irányelv (víz-keretirányelv) fog össze (*Európai Parlament* [2000]).

Az EU víz-keretirányelve figyelembe veszi az egyes vízgyűjtő térségek természet-szerűen eltérő igényeit, illetve stratégiáját: vízgyűjtő-gazdálkodási tervei közösségi/politikai döntések eredményei, és ahány térség, a tervekben annyi költségszerkezet. Az angol modellben az intézményrendszer felépítése arra a feltételezésre épül, hogy az állami ügynökségek kellő körültekintéssel képesek kezelni az így megjelenő regionális sokszínűséget és képviselni a területi választott testületek által megfogalmazott célokat a vízgyűjtő-gazdálkodási tervben leírtak, valamint a szándékok közötti eltérések ellenére is. Kérdés azonban, hogy ez a képviselő az angol modellben hatékonyan valósul-e meg. A központi döntéshozatal ilyen képessége korlátozott, ezért ebben a folyamatban a helyi szintnek megfelelő testületeknek is szót kellene kapniuk, de az angol esetben nem kapnak. Ha a szubszidiaritás elve érvényesülne, akkor lényegében a többi európai rendszerhez hasonlóan – ha áttételesen is, de – az árszabást az önkormányzatoknak kellene szabályozni. Bár az önkormányzatok ár- és beruházási döntéseit legitimálja a politika, de az állami szereplők a rövid távú hatékonyságjavító lehetőségeket nem képesek kiaknázni, és a költségfedezet biztosítása is kockázatos.

Piacszabályozási hagyománnyal és magas fokon integrált állami jogalkotási mechanizmusokkal jellemezhető országokban a magántőke a teljes szolgáltatási vertikumban működőképes lehet. Más esetekben azonban igen nagy az esélye annak, hogy a szabályozás nem éri el a célját, és végül sérülnek a fogyasztók érdekei, valamint veszélybe kerül a finanszírozás. Az Ofwathoz hasonlóan széles jogkörökkel rendelkező szabályozószervezet nem működik a többi EU-országban, pedig hatásos felügyeletre – tulajdonosi háttértől függetlenül – a monopolszolgáltatási jelleg miatt a fogyasztói érdekek védelmében szükség van.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a szolgáltatás működőképességének alapkérdése mindenhol az, hogy az önkormányzatok hajlandók-e a szolgáltatás működtetéséhez és megújításához szükséges forrásokat az árképzésben megjeleníteni, továbbá elősegítik-e (pontosabban nem hátráltatják) a mérethatékonysági lehetőségek kiaknázását. Nem meglepő módon jó és rossz példák egyaránt akadnak e szerepek betöltésére, akár igen hasonló intézményi struktúra mellett is.

A nemzetközi példák arra hívják fel a figyelmet, hogy a víziközmű-szolgáltatás hazai működésében tapasztalható problémák elsősorban nem a szerkezetből fakadnak. A jelenlegi helyzet tekinthető egy, a tulajdonosi jogok visszaadásából, illetve decentralizációjából fakadó átalakulási folyamat részének. A gondot az okozza, hogy jelenleg e folyamatot nem a szolgáltatás ésszerűsítéséből fakadó erők hajtják. Az önkormányzatok szervezeti keretekre és az ármeghatározásra vonatkozó döntései sokszor nem kellő súllyal képviselik a szolgáltatás fenntarthatóságának érdekeit. A szektor legtöbb anomáliája a *hosszú távra tekintő, felelős tulajdonosi magatartás hiányából* fakad. A közösségi érdek képviselője természetesen nem várható magánbefektetőktől, amit azonban nem pótol a központi kormányzat tevékenysége. Így nem meglepő következmény, hogy a kormányzat a fenntartható működéshez szükséges fegyelem megteremtésére sem technikai segítséget nem nyújt, sem hatékony felügyeletet nem

gyakorol. A fogyasztók érdeke az államtól elsősorban nem a működési és szabályozási modellek közötti választást és a nagy léptékű átszervezéseket igényli, hanem a már meglévő jogszabályok szellemének érvényesítését, következetes számonkérését.

Kínálatoldali jellemzők

ALAPTEVÉKENYSÉG • Az ivóvízellátás és szennyvízkezelési szolgáltatás vezetékes kiépítése a fogyasztási igények fokozott koncentráltága és a felszínközeli vízadó rétegek elszennyeződése miatt vált szükségessé. Ma már szinte teljes mértékben ezek a hálózatok biztosítják a szolgáltatást, és a köztudatban ez az ivóvíz- és szennyvízszolgáltatás kizárólagos megoldási lehetősége, annak ellenére, hogy a hálózatok kiterjesztése városokon kívülre a fajlagos szolgáltatási költségek növekedését jelenti.

Szemben a vízellátással – ami már lényegében teljes körű volt a rendszerváltás idején –, a szennyvíztisztítás terén nagy volt az elmaradás, a két szolgáltatás terén mutatkozó eltérést nevezik közműollónak (1. ábra). Mint az a 2. táblázatból látható, a megfelelő szennyvízkezelési infrastruktúra kiépítése nélkül megnövekedett vízfogyasztás jelentősen hozzájárult a települések talajvízkészletének az elszennyeződéséhez. Az 1990-es évek elején a lakások 40 százaléka volt bekötve a szennyvízhálózatba, de még az elvezetett szennyvíznek is több mint fele tisztítás nélkül került a befogadóba.

Forrás: KSH [2008] 119. o. 7.2 ábra.

1. ÁBRA • A közműolló településenként 2007-ben (százalékpont)

A már ismertetett szerkezeti átalakulás mellett jelentős fejlesztések indultak meg a szektorban. A települési szennyvízelvezetés és -tisztítás intenzív fejlesztése 1993-ban indult el az állami címzett és céltámogatások segítségével. Ennek eredményeként például a gyűjtőhálózat hossza 1990-ről 2009-re megháromszorozódott (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT • A víziközmű-szolgáltatás jellemző mutatószámai 1985-ben és 2009-ben

Mutató	1985	2009	2009/1985
Ivóvízvezeték hossza (ezer kilométer)	44	65	148
Bekapcsolt lakásszám (millió darab)	2,9	4	138
Szolgáltatott ivóvíz (millió köbméter)	900	546	61
Csatornahálózat hossza (ezer kilométer)	12	38	317
Bekötött lakásszám (millió darab)	1,5	3	200
Elvezetett szennyvíz (millió köbméter)	750	534	59
Vízszolgáltatás nettó árbevétele folyó áron (milliárd forint)	8	68	43
2009. évi áron	~160		
Szennyvízelvezetés nettó árbevétele folyó áron (milliárd forint)	3,3	45	68
2009. évi áron	~66		
Szektor dolgozóinak létszáma (ezer fő)	45	20	44

Forrás: KSH Tájékoztatósi adatbázis. Területi Statisztika.

A szennyvízhálózat kiterjesztése mellett javult a tisztítás határfoka is. 1990-ben az elvezetett szennyvíz mindössze 39 százaléka került nem csak mechanikai tisztításra (KSH [2010]). 2007-re a biológiai és részben III. fokozattal (tápanyag-eltávolítást is magában foglaló) tisztított szennyvíz aránya 75 százalékra növekedett. Az arányt jelenleg még Budapest rontja le, de a már folyó budapesti beruházások az arányt megközelítően 85 százalékra fogják növelni. A begyűjtött szennyvíz tisztításának szintje tehát jelentősen nőtt, azonban ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy új fejlesztési igények már nem jelentkeznek a jövőben. A csatornázottság kiterjedése örvendetesen csökkentette a felszín alatti készleteket érő terhelést, ugyanakkor koncentráta is a terhelést. Az EU víz-keretirányelvének átvételét előkészítő elemzések rámutattak (*Víz-keretirányelv* [2009]), hogy a kis vagy időszakosan kis hozamú vízfolyások esetében a tisztítási határfok emelkedése ellenére – az összegyűjtés miatt megnövekedett összes terhelés mellett – nem biztosítható e vízfolyások megfelelő állapota, ezért tovább kell csökkenteni a terhelőanyag-kibocsátást. A közüzemi vízellátás körén kívüli, még megoldatlan szennyvízkezeléshez szükséges beruházások költségigénye igen jelentős, ami komolyan megkérdőjelezi e fejlesztések finanszírozhatóságát.

A 2. táblázat ugyanakkor rávilágít a fenntartható finanszírozás legnagyobb kihívására. A gyors ütemben megvalósult beruházások és a növekvő hálózat ellenére csökken a szolgáltatott mennyiség, vagyis a változások a fajlagos fogyasztásra vetítve összeadó terheket jelentenek.

Az EU-csatlakozás kapcsán vállalt kötelezettségek további beruházási, fejlesztési igényeket támasztottak. A vízminőség-védelmi program és a szennyvízprogram mind pénzügyi értelemben, mind ütemeztségében rendkívül feszített menetrendet kényszerített, amely folyamatnak még csak az elején járunk, és a következményekre (fenntarthatóság, fizetőképességi problémák) a víz-keretirányelv adaptációja során készült elemzések adnak becslést (*Víz-keretirányelv* [2009]), amit részletesen az árakat tárgyaló alfejezetben mutatunk be.

KIEGÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉGEK • A szolgáltatók már a rendszerváltás előtt is foglalkoztak többféle olyan tevékenységgel az alaptevékenység mellett, amelyek kisebb-nagyobb mértékben kapcsolódtak az ivóvíz- és a csatornaszolgáltatáshoz (építés-szerelés, laboratórium, fürdőüzemeltetés, folyékonyhulladék-szállítás, árvízvédelem stb.), valamint olyanokkal, amelyeknek nem volt közük az alaptevékenységhez (szállodaüzemeltetés, kereskedelem stb.). Ezek sok esetben a finanszírozási lyukakat tömték be, részben finanszírozták magát a víziközmű-szolgáltatást. Az átalakulási folyamatok, szervezatkorszerűsítések jegyében sok ilyen tevékenységtől, vagyonelemtől megváltak a cégek, de ma is jellemző, hogy az alaptevékenység mellett az árbevétel 1–5, maximum 10 százalékát egyéb tevékenységek adják. Ez helyenként tulajdonosi döntés következménye (a helyi önkormányzat rájuk bízta például az uszoda-, fürdőüzemeltetést), több esetben valóban kapcsolódik a fő tevékenységhez (ipari vízszolgáltatás, mezőgazdasági vízhasznosítás, csatornatisztítás, labor), illetve bizonyos esetekben ma is az alaptevékenység egyfajta támogatását, keresztfinanszírozását célozza (például ingatlan-bérbeadás, szivattyúk javítása, értékesítése vagy tervezési, műszaki szakértői feladatok stb.). Összességében ezek a kiegészítő tevékenységek nehezen összeegyeztethetők a közszolgáltatói szereppel.

A cégek 1990-es évekbeli átalakulása általában a profiltisztítás irányába mutatott. Az utóbbi években ellentétes irányú folyamat is megfigyelhető, az összetettségben rejlő előnyök kihasználása érdekében. Elsősorban a nagyobb önkormányzatok közül szervezték néhány esetben holdingokba a helyi közszolgáltatásokat (nemzetközi példák is vannak erre, például Bécsben). Többek között Miskolcon, Debrecenben (legújabbban a fővárosban is) működnek ilyen szervezetek, amelyek az erőforrások optimalizálását, a likviditási gondok megoldását és a döntési folyamatok egyszerűsítését célozzák. Valóban lehetnek előnyei egy ilyen szervezeti struktúrának, ugyanakkor veszélyeket is rejt magában (átláthatóság, ellenőrzés).

VERSENYSZEMPONTÚ MEGFONTOLÁSOK • A szektorban jelentkező lokális monopolhelyzet összetevői a következők: szolgáltatási kényszer, a helyhezköthettség, az adott eszközparkot egy szervezet üzemelteti, a szolgáltatás nem helyettesíthető. Emellett az infrastruktúra kiépítésének rendkívül magasak a költségei, és a kialakított rendszerek összekötése reálisan nem oldható meg. Ugyanakkor van négy olyan terület, ahol a verseny közvetett módon megjelenik:

1. Az önkormányzatok és a szolgáltatók között kötött határozott idejű szerződések: a szétaprózódott szolgáltatási rendszerben az önkormányzatoknak elvileg megvan a lehetőségük, hogy üzemeltetőt váltsanak. Ez a lehetőség lényegében az állami tulajdonú regionális szolgáltatók regionális rendszerein kívül minden szolgáltatási körzet számára adott. Jellemző, hogy az önálló, általában kisméretű rendszert működtető önkormányzatok valamely regionális vagy önkormányzatok együttese által tulajdonolt, illetve vegyes tulajdonú céggel kötnek üzemeltetési szerződést. A szennyvízszolgáltatás területén az elmúlt évek fejlesztéseit az önkormányzatok végezték, nagyszámú, különböző méretű rendszer jött létre, amelyek működtetése még sokkal több szervezet részvételével zajlik, mint ugyanezen települések ivóvíz-szolgáltatása. Ebben az esetben is csak a tulajdonosoktól függ, hogy az üzemeltetés milyen szervezeti keretek között bonyolódik. Mivel azonban jelentős számú fejlesztést az Európai Unió támogatott, ezekben az esetekben a támogatási szerződésekben kikötött üzemeltetési, működtetési vállalások meghatározzák egy időre a működési feltételeket.
2. Mind a lakossági, mind az ipari fogyasztók esetében megfigyelhető, hogy a fizetőképességhez képest aránytalan szolgáltatási költségek esetén felmerülhet a szolgáltatásról való teljes vagy részleges leválás. A nagyfogyasztók (megfelelő adottságok esetén) ezt a lépést saját kút fúrásával, illetve saját szennyvíztisztító berendezés üzemeltetésével tudják megoldani. A nagyfogyasztók döntése tehát egyfajta versenyfenyegetést jelent a vízi közművek számára, ami elvileg határt szab a bevett, lakossági-közületi keresztfinanszírozásnak is. A szolgáltatókat a mennyiségek esetleges csökkenése is hátrányosan érintené, mivel nagyon sok helyen már amúgy is túlméretezett az infrastruktúra a fogyasztáshoz viszonyítva.

A lakossági fogyasztók esetében nem ennyire egyértelmű a helyzet, noha egyes helyeken létezhet alternatíva a szolgáltatás kiváltására. Az ivóvíz esetén ez a korábbi kutak használatát jelenti a fogyasztás kiváltására. Az új épületek esetében, illetve a hálózattal ellátott területeken a lakosok kötelezhetők a szolgáltatás igénybevételére, de például a kutak használatát akkor sem lehet kiiktatni, betiltani, ha az adott esetben rossz, egészségre káros vizet ad. Ezek azonban mennyiségileg nem meghatározók, de leginkább éppen a rossz hatékonysággal működtethető szolgáltatókat, az alacsony jövedelmi helyzetben lévő településeket érintik.

A településenkénti átlagos vízfogyasztás megoszlása (30 és 140 liter/nap között) jól mutatja a helyettesítésben rejlő lehetőséget. Ez a megoszlás azonban jellemzően a jövedelmi helyzettől függ. Így elsősorban a díjak megfizethetőségéről, a fizetési hajlandóságról nyújt információt. A szennyvízszolgáltatás esetén a csatornázott településeken a talajterhelési díjat abban az esetben is fizetni kell, ha a fogyasztó nincs rákötve a gyűjtőhálózatra. Ezzel a lépéssel próbálják ösztönözni a talajvíz szennyezését okozó szikkasztók felszámolását. A szabályozás ebben az esetben korlátozza annak lehetőségét, hogy szakszerű egyéni szennyvízkezelési megoldások alkalmazásával a lakosság egyfajta jelzést adjon, hogy hol húzódnak a hálózat

- kiterjesztésének gazdaságilag racionális határai, ami a szolgáltatókat innovációra, a mérhető hatékonysági lehetőségeik további kihasználására ösztönözné.
3. A vízi közművek egymás közötti víz- és szennyvízszolgáltatás-átadása. A piaci működés elvi lehetősége itt adott lehet (áralku), ugyanakkor a különböző adottságoknak köszönhetően alkufölény érvényesülhet, a műszaki lehetőségek korlátozottsága általában meghatározza az erőviszonyokat. Itt egyedi módon történnek a megállapodások (a maximált hatósági ár jelent korlátot).
 4. Technikai értelemben a szennyvíz-szolgáltatás körébe tartozik a települési folyékony hulladék elszállítása. Ezen szolgáltatás esetén is az önkormányzatok jogosítványai közé tartozik, hogy versenyeztetési eljárás útján kiválasszák a településen szabott áron szolgáltatást nyújtók körét.

Keresletoldali jellemzők

Magyarországon a vízfogyasztás folyamatosan csökkenő trendet mutatott az 1990-es évek elejétől az elmúlt évtized közepéig, noha a csökkenés üteme folyamatosan lassult, jelenleg stagnál. Ezzel szemben az előrejelzések növekedést valószínűsítenek (*Víz-keretirányelv* [2009]). A csökkenés oka egyrészt az ipari termelés leépülése volt, másrészt a lakossági fogyasztás mérséklése és a mennyiségtől függő díjak bevezetése, ami takarékosabb fogyasztásra kényszerítette a lakosságot. Az ipari felhasználás dominanciájához képest fokozatosan, de mára a lakossági fogyasztás került döntő túlsúlyba. Ez a helyzet komoly hatást gyakorol a cégek külső működési feltételeire, ugyanis a jövedelmi különbségek miatt a víz-keretirányelv által előírt kötelezettségek szempontjából eltérő terheket ró a különböző szolgáltatókra.

A lakosság természetes reakciója, a fogyasztáscsökkentés azonban a szolgáltatás költségstruktúrája miatt (a fix költségek aránya magas) nagyon kedvezőtlen öngerjesztő folyamathoz vezet. A fix költségek egyre kisebb fogyasztott mennyiségre vetülnek, ami további áremelést kényszerít ki, a fogyasztás további visszafogására ösztönözve. A vízfogyasztás mennyisége a létszükségletet fedező mennyiség felett egyértelműen jövedelemfüggő. Magyarországon a napi átlagfogyasztás fejenként 90-100 liter körül mozog, jelentős (jövedelmi különbségeket tartalmazó) területenkénti eltérésekkel.

A kereslet ár rugalmasságát a víziközmű-kiadások háztartási jövedelmen belül elfoglalt aránya alapján jobban lehet magyarázni, mint a jövedelem abszolút értékének az ismeretében. Az alacsony jövedelem esetén a jellemzően alacsony fogyasztás rugalmatlan, mivel az már a legszükségesebb felhasználásokra korlátozódik. A jövedelem növekedésével párhuzamosan növekszik a vízhasználatot generáló háztartási berendezések száma, mégis ebben, a középső jövedelmi sávban a legnagyobb a kereslet ár rugalmassága. A legmagasabb jövedelmek esetében ugyanis a háztartási kiadásokban elfoglalt arány lényegesen alacsonyabb, ami csökkenti az árérzékeny-

séget. A jövedelem nagyságával változó felhasználási módokból következik, hogy amikor a fogyasztás döntő része már nem az alapvető létszükségleti felhasználást elégíti ki, a szociálpolitikai támogatás a céljával ellentétesen hat. Jóval nagyobb támogatás jut a magasabb jövedelműek számára, miközben az alacsony fogyasztásúak vízfogyasztása a jövedelmükhöz viszonyítva kirívóan magas lehet.

A *Víz-keretirányelv* [2009] a következőt tartalmazza a vízi közművek költségeinek háztartási jövedelmekhez viszonyított arányáról.

- ♦ „A lakossági díjak fizetőképességi elemzése a nemzetközi és hazai gyakorlatnak megfelelően a közüzemi vízszolgáltatásokra fordított kiadások és a nettó háztartási jövedelmek aránya alapján történt. Magyarország vonatkozásában a megfizethetőségi ráta felső korlátjának a 2,5–3,5 százalékot tekintik. Az átlagdíjak tekintetében már ma elérjük ezt a szintet, mert a víz- és csatornakiadások 2009-ben a magyar háztartások háztartási nettó jövedelmének 3,4 százalékát (1,8 százalék a vízdíj, 1,6 százalék a szennyvízdíj) teszik ki. Természetesen ez jelentősen változik az egyes térségekben és jövedelmi kategóriáktól függően. A lakosság alsó jövedelemtizedének átlagos terhelése 5,7 százalék (3,1 százalék a vízdíj, 2,6 százalék a szennyvízdíj), még úgy is, hogy az átlagos vízfogyasztásnak csupán 70 százalékát fogyasztják. Megállapítható, hogy az elmaradott térségekben a vízre fordított kiadások meghaladják a jövedelmek 5 százalékát, a legszegényebb 10 százalékban pedig a 10 százalékot, de még a leggazdagabb térségekben (például Budapesten) is lényegesen meghaladják a 2,5 százalékot (2,9 százalék).” (*Víz-keretirányelv* [2009] 55–56. o.)

A folyamatban lévő nagy fejlesztési programok és az elmaradt pótlások (a leromlott, elhasználdott közművek, hálózatok felújítása) előbb-utóbb halaszthatatlanná váló megvalósítása mind olyan tényezők, amelyek ezt a helyzetet tovább ronthatják.

PIACI MAGATARTÁS

A lokális monopolhelyzetből adódóan a szektorban a piac szabályozó szerepe csak korlátozott módon működik. A piaci automatizmusokat helyettesítendő központi állami vagy önkormányzati szabályozás azonban a jelenlegi struktúrában számos problémát nem old meg. A piac- és versenyfelügyeletet ellátó Gazdasági Versenyhivatal ugyanakkor nem illetékes a víziközmű-szektorban és más országos szerv sem rendelkezik átfogó illetékességgel. Ezzel sokan nincsenek tisztában, gyakran keresik meg a GVH-t. Elsősorban kisebb önkormányzatok fordulnak a GVH-hoz, amikor úgy ítélik meg, hogy a közös üzemeltetési szerződésekkel kapcsolatban velük szemben a nagyobb önkormányzatok erőfölényükkel visszaélnak, vagy nem minden önkormányzat tesz eleget megfelelőképpen a szerződésben vállalt kötelezettségeinek (például a díjmeghatározás során). Fogyasztói bejelentéseket is gyakran címeznek

a GVH-nak. Elsősorban a lakosság részéről merül fel sokszor a kérdés, hogy miként lehetnek ekkora díjkülönbségek az ország különböző települései között (a vízdíjakban 20-szoros, a csatornadíjakban 23-szoros volt a különbség a legkisebb és a legmagasabb díjak között 2009-ben a *Víz-keretirányelv* [2009] szerint). A települések közötti nagy különbségek mellett a keresztfinanszírozásnak is vannak elfogadhatatlan méretei (az ipari, közületi díjak sok esetben messze az indokolható szintnél magasabbak a lakossági díjaknál), ahol a termelőszektor – kényszerűen ráerőltetett döntés következtében – támogatja a teljes, szolgáltatást igénybe vevő lakosságot.

A megfelelő árszabályozás kialakítása (mint ahogy például a távhő- vagy a gyógyszerpiacon történt) mindenképpen ajánlatos lenne ebben a szektorban is. A fogyasztók ebben a rendszerben teljesen kiszolgáltatottak, nincs – vagy csak nagyon korlátozottan van – döntési szabadságuk a szolgáltatás igénybevételét illetően, nem válhatnak olcsóbb szolgáltatóra, és a legtöbb esetben kellő információjuk sincs arról, miért kell többet fizetniük a vízért az országos átlaghoz, illetve más településekhez képest.

Érdemes kiemelni a *GVH* [2007] által rögzített és hangsúlyozott fogyasztói döntések szabadságának védelmét szolgáló elvek közül a következőket (amelyeket ugyan a többi szektor szabályozására rögzítettek, de létjogosultságuk a víziközmű-szolgáltatás terén is van).

1. *A fogyasztók kellő információval való ellátottsága* (a víziközmű-szektorban még jelentősen javítható, bár a nagyobb cégek közül jó néhányan helyeznek ma már különleges hangsúlyt erre a kérdésre). A fogyasztók általában nem tökéletesen informáltak, de nem is várható tőlük, hogy azok legyenek. Ugyanakkor csak úgy lehet együttműködni velük, és megfizettetni velük a szolgáltatás reális költségét, ha lehetőségük van belemélyedni a szolgáltatók működésébe, tisztában vannak lakóhelyük adottságaival, az ott hozott döntések hátterével.
2. *A fogyasztói tudatosság minden piacon más és más, a szabályozást ehhez alkalmazkodva kell kialakítani.* Ez különösen fontos tényező jelen esetben, mert a hosszú távú célok érvényesítésének (például a vízkészletekkel való hatékony gazdálkodás vagy a hosszú távú fenntarthatóság az állóeszköz-gazdálkodás területén) olyan költségei vannak, amelyeket a fogyasztókra nehéz áthárítani, különösen akkor, ha nincsenek tisztában ezek jelentőségével. Ráadásul a díjat megállapító hatóság egyben politikai testület, ami önmagában hordozza az érdekellentéteket (általában a választások előtti években mindig kisebb mértékben emelkednek a díjak, majd azt követően igyekeznek az önkormányzatok pótolni a kiesett forrásokat).
3. *A hosszú távú fogyasztói jólét csökkenésének minimalizálására való törekvés.* Ez az alapelv lefordítható a vízkészletekkel való tudatos gazdálkodással kapcsolatos célokra, illetve a szennyvízelvezetés és -tisztítás területén a környezetvédelemre.

PIACI TELJESÍTMÉNY

Az árak

AZ ÁRAK ALAKULÁSA (KÖLTSÉGFEDÉZET) • A központi tervezés időszakában bevett gyakorlat szerint a szolgáltatás nyújtása nyomott árakon történt, a díjakat központi állapították meg. Az ágazati minisztérium irányításával a Vízügyi Alapon keresztül működött egy díjkiegyenlítési rendszer. Az 1980-as években – a szolgáltatók átlagát tekintve – a fogyasztók által megfizetett díjak a működési költségeknek csupán 60 százalékát fedezték, a többit állami támogatásból kapták meg a szolgáltatók. Azoknak a szolgáltatóknak azonban, amelyek „jövedelmezően” működtek, be kellett fizetniük a Vízügyi Alapba (*Hegedűs* [2010]). A jövedelmezően működő vállalatokra is az volt a jellemző, hogy a vagyonmegőrzés, a fenntartás elismert költségeit az árak soha nem fedezték.

Már az 1980-as években egyre problémásabbá vált a tartós működtetés. Az állami támogatások csökkentek, miközben a díjak egyre több helyen az üzemeltetési költségeket sem fedezték. Amellett, hogy egyre sürgetőbbé váltak a fejlesztések az ágazatban (a szennyvíztisztítás rendkívüli lépéshátrányban volt a vízellátással szemben, ugyanakkor ez utóbbi területen is halaszthatatlanná váltak a fejlesztések), egyre nagyobb problémát okozott a pótlásokhoz, rekonstrukciókhoz szükséges források hiánya (főként a nagyobb városok régebbi rendszerei esetében, elsősorban a fővárosban).

Az 1990-es évek elején önállóvá vált cégeknek (és tulajdonosaiknak) a megújításra szolgáló források hiányával kellett szembenézniük. Az újonnan létrejövő önkormányzati rendszer keretében kialakított finanszírozási módok – a tervezhető forrástípusok (például személyi jövedelemadó visszaosztása, áfabevételek egy része) – nem nyújtottak megfelelő háttérrel, az önkormányzatok többsége folyamatos forráshiánytól szenvedett. Ennek a kérdésnek a rendezetlensége volt az, amire a nagyvárosok – az 1990-es évek közepén – a szolgáltatás működtetésének magánkézbe adásán keresztül próbáltak megoldást találni.

A víziközmű-szolgáltatás szükségyszerű és jelentős bővítése már nem történhetett a nyomott árak mellett. A szolgáltatási díjak – párhuzamosan a többi közszolgáltatás árával – fokozatosan emelkedtek, ami szintén hozzájárult a fogyasztás drasztikus visszaeséséhez.

Az infrastruktúra megújításának a kérdése jelenleg sincs egyértelműen rendezve, azonban az EU-csatlakozással megnyíló alapok azt a látszatot keltik, hogy van forrás és van bővülés, de az alapvető problémát, a már meglévő infrastruktúra megújításának problémáját mindez nem vagy csak részben oldja meg (ha az új fejlesztések megújítást, és nem bővítést szolgálnak).

A víz-keretirányelv kapcsán készített ágazati felmérés alábbi eredményei jól illusztrálják az árképzésben meglévő és a támogatásokból jelenleg folyó nagyléptékű

infrastruktúrafejlesztések miatt csak tovább erősödő feszültséget. Az elemzés rámutat, hogy a cégeknek igen eltérő a pozíciója és a szektor szerkezetéből adódóan az országos átlag elfogadható értéke mögött sok olyan cég húzódhat meg, amelyek jelentős problémával szembesülnek.

A 3. táblázat a közvetlen pénzügyi megtérülést mutatja be: milyen mértékben fedezik az árbevételek a tételesen megjelenő kiadásokat. Látható, hogy az országosan kielégítő kép az egyes cégeket tekintve valójában nem egységes, kisebb cégek esetében a mutató átlagértéke romlik.

3. TÁBLÁZAT • Pénzügyi megtérülési mutató* az elszámolt költségek alapján, 2005

Szolgáltatói csoport	Ivóvíz	Szennyvíz	Összesen
Ország összesen	98,5	99,9	99,2
Regionális szolgáltatók	92,7	85,9	89,9
Évi 5000 ezer köbméternél többet	101,4	103,8	102,7
Évi 1000–5000 ezer köbméter között	95,7	97,6	96,5
Évi 100–1000 ezer köbméter között	98,4	85,5	92,2
Évi 100 ezer köbméternél kevesebbet	78,4	51,7	65,8

* Értékesítés nettó árbevétele/üzemi ráfordítások × 100.

Forrás: *Víz-keretirányelv* [2007] 1. táblázat, 2. o.

A források hiányában tervezetten elhalasztott felújítási tevékenység figyelembevételével már láthatóvá válik, hogy a szolgáltatás fenntartását a jelenlegi árak hosszú távon (a hosszú élettartamú infrastruktúra-elemek megújítását) nem biztosítják (4. táblázat). Ugyanakkor szembetűnő a különbség az állami tulajdonban lévő regionális rendszerek és az önkormányzati tulajdonban lévő legnagyobb rendszerek (jellemzően nagyvárosok) pozíciója között.

4. TÁBLÁZAT • Pénzügyi megtérülési mutató az elszámolt és az elmaradt pótlási és üzemeltetési, karbantartási költségek együttes értéke alapján,* 2005

Szolgáltatói csoport	Ivóvíz	Szennyvíz	Összesen
Ország összesen	78,0	85,7	81,6
Regionális szolgáltatók	68,3	64,2	66,7
Évi 5000 ezer köbméternél többet	87,3	97,7	92,6
Évi 1000–5000 ezer köbméter között	66,4	68,0	67,0
Évi 100–1000 ezer köbméter között	68,0	56,7	62,5
Évi 100 ezer köbméternél kevesebbet	48,3	30,2	39,5

* (Értékesítés nettó árbevétele – áthárított környezetterhelési díj)/(üzemi ráfordítások – vízkészletjárulék – környezetterhelési díj – szennyvízbírság + elmaradt pótlás + elmaradt üzemeltetési és karbantartási költség) × 100.

Forrás: *Víz-keretirányelv* [2007] 2. táblázat, 2. o.

Az 5. táblázat becslést közöl: a folyó költségek, valamint a víz-keretirányelv célkitűzéseinek megvalósításához szükséges pótlólagos beruházások fedezéséhez elengedhetetlen áremelés mértékét mutatja be. A táblázat értelmezéséhez a víz-keretirányelv megközelítésmódjáról tudni kell, hogy több EU-irányelv koordinált megvalósítását jelenti, ezen irányelvekből fakadó kötelezettségek megvalósításának egy része már beépült a futó fejlesztésekbe (például a csatlakozási tárgyalások kapcsán vállalt szennyvízhálózat-fejlesztés) – ezek a táblázatban mint *alapintézkedések* szerepelnek. A víz-keretirányelv megvalósítási folyamatához kapcsolt feltárások ugyanakkor meghatározták a szükséges intézkedések egy további körét (például a szennyvíztisztításhoz kapcsolódóan a tápanyag-eltávolítás területén). Ezek jelennek meg a táblázatban mint *kiegészítő intézkedések*. A táblázat díjnövekedései egymásra épülnek, azaz az alapintézkedéseknél feltüntetett növekedési mértékek már magukban foglalják a jelenlegi rendszerek indokolt költségeinek fedezéséhez szükséges emelést is. Az ivóvízrendszerek esetében az alapintézkedéseken túl nincs szükség további fejlesztésekre a víz-keretirányelv megszabta követelmények eléréséhez.

5. TÁBLÁZAT • Prognosztizált, kumulált díjnövekedések a 2005. évi díjak százalékában

Megnevezés	Ivóvíz	Szennyvíz
Jelenlegi rendszerek indokolt költségeit fedező díjak, lakosság	23	38
Jelenlegi rendszerek indokolt költségeit fedező díjak, közület	14	20
Alapintézkedések miatti többletköltségeket is fedező díjak, lakosság	38	78
Alapintézkedések miatti többletköltségeket is fedező díjak, közület	28	55
Kiegészítő intézkedések miatti többletköltségeket is fedező díjak, lakosság		82
Kiegészítő intézkedések miatti többletköltségeket is fedező díjak, közület		59

Forrás: Víz-keretirányelv [2007] 4. táblázat, 3. o.

Az 5. táblázatban prognosztizált díjnövekedések a víz-keretirányelvben foglalt célok megvalósításának ütemében realizálódnak. Ugyanakkor látni kell, hogy ezek a becslések a jelenlegi szolgáltatási struktúra alapján készültek. Bőven van tere tehát a jövőbeli költségek csökkentésének, ha a szolgáltatás ésszerűsítését elősegítő ágazati szabályozás megalkotása megelőzi a fejlesztéseket, és a fejlesztésben részt vevők (a korábbi helyzettel szemben) érdekeltté válnak a célok elérését szolgáló fejlesztések költséghatékony megvalósításában.

A KÜLÖNBÖZŐ SZOLGÁLTATÓK ÉS FOGYASZTÓI CSOPORTOK ESETÉN ALKALMAZOTT ÁRKÉPZÉSI GYAKORLATOK (KERESZTFINANSZÍROZÁS ÉS HATÓSÁGI ÁRKÉPZÉS) • A közületi és lakossági fogyasztók különböző áron jutnak a víz- és szennyvízszolgáltatáshoz. A méretgazdaságossági szempontokat figyelembe véve, a nagyfogyasztók kedvező irányú megkülönböztetése közgazdasági alapon indokolt lehet, ezt a hatást erősíti, hogy a szolgáltatók számára a közületek mint nagyfogyasz-

tók fontos partnerek, esetleges elvesztésük nagyfokú kockázatot is jelent. Egy-egy ilyen fogyasztó kiesése (elköltség, csőd, saját kút fúrása) komoly érvágást okozhat egy szolgáltató számára, aminek súlyát az elmúlt évek recessziós folyamatai, azt megelőzően pedig a nemzetgazdaság szerkezeti átalakulása kapcsán a szolgáltatók már a saját bőrükön tapasztalhatták. Ennek ellenére ez a fogyasztói csoport jellemzően magasabb áron kapja a szolgáltatást, mint a lakosság, azaz támogatják („keresztfinanszírozzák”) a lakossági fogyasztókat. *Víz-keretirányelv* [2009] adatai szerint a közületi vízdíjak 50, a csatornadíjak 43 százalékkal haladták meg a lakossági díjakat.

A 6. táblázat az 5. táblázatban bemutatott költségfedezési szintek országos értékeit bontja meg a lakosság és a közületek által befizetett árbevétel arányában.

6. TÁBLÁZAT • **Költségmegtérülési ráták becsült alakulása, ország összesen, 2005**

Megnevezés	Ivóvíz	Szennyvíz
Pénzügyi megtérülési ráta ^a	98,5	99,9
Pénzügyi megtérülési ráta, lakosság ^b	96,2	94,0
Pénzügyi megtérülési ráta, közület ^c	104,3	110,6
Teljes megtérülési ráta ^d	79,2	66,7
Teljes megtérülési ráta, lakosság ^e	77,3	63,1
Teljes megtérülési ráta, közület ^f	83,6	73,2

^a Értékesítés nettó árbevétele/üzemi ráfordítások.

^b $(\text{Értékesítés nettó árbevétele}_{\text{lakosság}} + \text{áthárított környezetterhelési díj}_{\text{lakosság}}) / (\text{üzemi ráfordítások}_{\text{lakosság}}$

^c $(\text{Értékesítés nettó árbevétele}_{\text{közület}} + \text{áthárított környezetterhelési díj}_{\text{közület}}) / (\text{üzemi ráfordítások}_{\text{közület}})$

^d $\text{Értékesítés nettó árbevétele} / (\text{üzemi ráfordítások} + \text{elmaradt költségek (ezek: elmaradt pótlások amortizációja} + \text{elmaradt üzemeltetési és karbantartási költség} + \text{egyéb pótlások amortizációja} + \text{jóállapot-költség (ezek: az ivóvízminőség-javító program, illetve a szennyvíz-program költsége))})$

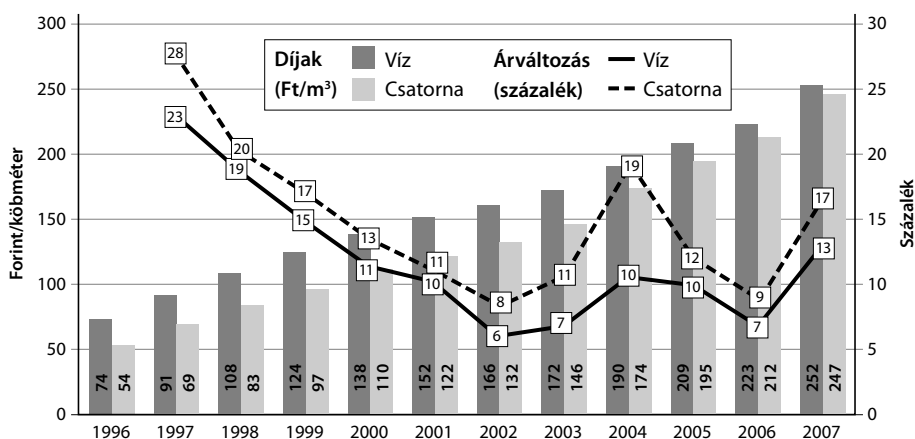
^e $(\text{Értékesítés nettó árbevétele}_{\text{lakosság}} + \text{áthárított környezetterhelési díj}_{\text{lakosság}}) / (\text{üzemi ráfordítások}_{\text{lakosság}} + \text{elmaradt költségek}_{\text{lakosság}} + \text{jóállapot-költség}_{\text{lakosság}})$ (ezek: az összes elmaradt költség és jóállapot-költség ivóvíznél: szolgáltatót vízmennyiség, szennyvíznél: kiszámlázott szennyvízmennyiség alapján lakosságra jutó része).

^f $(\text{Értékesítés nettó árbevétele}_{\text{közület}} + \text{áthárított környezetterhelési díj}_{\text{közület}}) / (\text{üzemi ráfordítások}_{\text{közület}} + \text{elmaradt költségek}_{\text{közület}} + \text{jóállapot-költség}_{\text{közület}})$ (ezek: az összes elmaradt költség és jó állapot költség ivóvíznél: szolgáltatót vízmennyiség, szennyvíznél: kiszámlázott szennyvízmennyiség alapján közületre jutó része).

Forrás: *Víz-keretirányelv* [2007] 3. táblázat, 3. o.

A szolgáltatások díjai a feltételek változásának hatására folyamatos emelkedést mutattak, az emelkedés mértéke meghaladta az inflációt (2. ábra), ami az elmondottak alapján nem tekinthető meglepőnek.

Az infrastruktúra tulajdonosainak (vagy a közművagyon kezelőjének) a jelenlegi árbevételekből kell megteremtenie a jövőbeli pótlás és megújítás fedezetét. Jelenleg azonban nincs hatásos felügyelete annak, hogy a tulajdonosok és/vagy a vagyonkezelést végzők az árbevételből vagy a bérleti díjakból valóban felhalmozzák-e a szükséges alapokat.

Forrás: Hazai víz- és csatornamű... [2008] 66. o. 20. ábra.

2. ÁBRA • Az árváltozás mértéke

A SZOLGÁLTATÁSOK DÍJÁNAK MEGHATÁROZÁSA • A víziközmű-szolgáltatás árának meghatározására a közművagyon tulajdonló önkormányzatoknak, az állami tulajdonú rendszerek esetében pedig az államot képviselő minisztériumnak van jogosultsága. Az ármeghatározás módjában azonban jelentős különbségek vannak. A díjmeghatározás módja szoros összefüggést mutat a tulajdonosi szerkezettel. A magán- vagy a koncessziós üzemeltetői szerződés alapján működő szolgáltatások esetében a díjakat és díjstruktúrát képlet formájában kell meghatározni. Ennek pedig alapfeltétele a megfelelő számviteli adatbázis kialakítása, az átláthatóság és a követhetőség biztosítása. Hasonló rendszert próbálnak működtetni a különböző önkormányzati tulajdonban lévő szolgáltatók is, esetükben azonban az évenkénti ármeghatározás sokkal erőteljesebben van kitéve a tulajdonosok különböző funkcióiból fakadó érdekkonfliktusainak. A már idézett *Víz-keretirányelv* [2007] szerint:

- ♦ „(...) az állami tulajdonú cégek árképzési gyakorlatát a rendszer nagyobb fokú rugalmatlansága jellemzi. Az árképzés során merev bázisszemlélet uralkodik, ami sok esetben nem veszi figyelembe a tényleges erőforrás-szükségletet. A díjmeghatározás az inflációs előrejelzések alapján történik, melynek eredményeként a tényleges díjemelések általában a valós inflációt sem követik.”

„A kalkulált árak utólagos ellenőrzésére a felügyeleti szerv részéről nem szokott sor kerülni.” (*Hazai víz- és csatornamű... [2008] 70. o.*)

A nagyobb szolgáltatási területet, több önkormányzatot érintő szolgáltatók (illetve tulajdonosaik) részéről döntés kérdés, hogy egységes díjjal működnek, vagy differenciálnak a különböző települések, vízgyűjtők között. Mindkettőre vannak példák az

országban. Vannak jelentős cégek, 50 fölötti települést ellátó szolgáltatók, amelyek azonos díjat alkalmaznak mindenhol, és vannak olyanok, amelyek 100 fölötti települést látnak el, és minden településen más a díj (természetesen vannak átmeneti megoldások is). Ahol eltérők a díjak, ott minden bizonnyal valamennyi település önálló költséghelyet jelent a számviteli rend szerint.

A szolgáltatás minősége

A vízgazdálkodási törvény (1995. évi LVII. törvény) alapján az önkormányzatoknak közfeladat formájában kell a belterületi ivóvízellátásról és a szennyvízelvezetésről gondoskodniuk. „A vízi közművek működtetőit a közüzemi tevékenység keretében az ivóvízellátás és a szennyvízelvezetés szolgáltatására szerződéskötési kötelezettség terheli.” A szolgáltatás részletes feltételeit szerződésekben rögzítik, amelyek alapján a közműves ivóvízellátásról és a közműves szennyvízelvezetésről szóló 38/1995. (IV. 5.) kormányrendelet szolgál.

A szolgáltatások szünetmentesek, a 12 órát meghaladó, a belterületi népesség 20 százalékát vagy 500 főt érintő korlátozások esetén az ivóvízellátás pótlásáról gondoskodni kell.

Reprezentatív vizsgálat nem áll rendelkezésre a szolgáltatás megbízhatóságáról/üzemzavarokról. Részleges adatgyűjtést a Világbank IBNET (*International Benchmarking Network for Water and Sanitation Utilities*) programja folytatott a térségünk országában működő vízi közművekről. Az IBNET-adatbázis alapján elmondható, hogy a szolgáltatás megbízhatósága azonos szinten van a környező EU-tagállamok megbízhatósági mutatóival. A 24 órás rendelkezésre állás mindenhol biztosított (ugyanaz nem mondható el a többi közép- és délkelet-európai volt szocialista országról).

A vízszolgáltatás megbízhatóságát az évi egy kilométerre jutó csőtörések számával szokás mérni, ez az érték Magyarország esetében 0,1 (az elosztóvezeték-hálózat hosszával súlyozott átlagérték), ez Csehországgal együtt a térségben a legjobb, és itt már jelentősebb különbségek tapasztalhatóak az országok között. A szennyvízelvezetés esetében a működés megbízhatóságát mutató jellemző az évi egy kilométerre jutó dugulások száma, ez nálunk 0,4 dugulás/km/év (a gyűjtőhálózat hosszával súlyozott átlagérték), ami szintén a térség legjobb mutatói között van.

Kapacitáskorlátok

A csökkenő fogyasztás miatt hálózati kapacitáskorlátokkal nem kell számolni Magyarországon, tényleges problémát éppen a kapacitáskihasználatlanság jelent a kereslet szűkülése miatt: az optimálisnál alacsonyabb mennyiségek fajlagos költségei emelkednek, és valószínűbbé válnak az üzemeltetési problémák is.

A vízkészletek szempontjából azonban léteznek kapacitáskorlátok. A víz-keretirányelv célkitűzéseinek megvalósítása érdekében készített Országos Vízyűjtő-gazdálkodási Terv (OVGT) felszín alatti készletekkel foglalkozó fejezete (a felszín alatti készletek adják a lakossági és a nem energetikai célú ipari vízfelhasználás szinte teljes mennyiségét) alapján elmondható, hogy a rendelkezésre álló készleteknél a fogyasztás szintje összességében jóval alacsonyabb, azonban emögött jelentős regionális egyenletlenségek húzódnak meg. A következő táblázat ezt a kettősséget mutatja be.

7. TÁBLÁZAT • A felszín alatti készletek felhasználását összefoglaló vízmérlegteszt-eredmények

A készletek besorolása	Közvetlen vízkivétel/hasznosítható vízkészlet (százalék)	Darab víztest	Vízmérlegteszt (millió köbméter/év)				
			után-pótlódás	favőko* összes	hasznosítható vízkészlet	közvetlen vízkivétel	közvetett vízkivétel
			3278	878	2400	671	239
ezekből oszloponkénti százalékos megoszlás							
Túlhasznált készlet	100 felett	7	8	16	5	27	7
A hasznosíthatóhoz közeli kihasználású készlet	90–100	4	7	11	5	17	1
Figyelni érdemes a felhasználására	75–90	2	2	2	2	5	3
Elegendő a készlet	75 alatt	54	84	71	89	52	90

*Felszín alatti víztől függő ökoszisztéma.

Forrás: Saját számítások a *Víz-keretirányelv* [2009] 5. fejezethez tartozó melléklet alapján

Az Országos Vízyűjtő-gazdálkodási Tervben értékelt felszín alatti víztesteket (*Víz-keretirányelv* [2009]) négy kategóriába osztották aszerint, hogy a jelenleg felhasznált mennyiség mekkora részét képezi a hasznosítható készletmennyiségnek. Az utánpótlódó mennyiség (vízmérlegteszt-eredmények első oszlopa) részben ökológiai (favőko oszlop), részben társadalmi célokat szolgál (hasznosítható vízkivétel), de az utóbbit tovább korlátozza a közvetett módon távozó mennyiség, például a túlzottan bemélyített belvízelvezető csatornák megcsapoló hatása miatt. Látható, hogy a hasznosítható készlet jóval meghaladja a jelenlegi használatokat, azonban a teljes megújuló mennyiség 15 százalékára koncentrálódik a teljes fogyasztás 44 százaléka. A készletek használatának bővítése e víztestek esetében már nem lehetséges, sőt a jelenlegi használat 27 százaléka esetén a kiaknázott készletből származó mennyiséget csökkenteni kell. A jószág korlátossága pedig felveti a hatékony elosztáshoz szükséges intézményrendszer bevezetésének kérdését. Ez a kérdés azonban már nem a víziközmű-szolgáltatás, hanem a készletgazdálkodás rendszerének újragondolását veti fel.

JAVASLATOK

Azokon a területeken, ahol a piac működése nem képes rákényszeríteni a szereplőket a költségminimalizáló magatartásra, ott be kell építeni megfelelő gazdasági szabályozó eszközöket. A közszolgáltatások között vannak olyanok, ahol a versenynek több teret lehet engedni (például energiaszolgáltatás).

A víziközmű-szolgáltatás legnagyobb gondja az ágazat egységes törvényi szabályozásának hiánya. Ez kiküszöbölhető lenne a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény többször tervbe vett – és régóta esedékes – módosításával vagy önálló víziközmű-törvény megalkotásával. A törvényi szabályozásnak – többek között – a következő alapvető problémakörökre kell kitérnie:

- a víziközmű-szolgáltatók egységes szakmai követelményrendszere,
- a tulajdonviszonyok rendezése,
- az állami és önkormányzati tulajdonú vízművek számára egyenlő piaci feltételek biztosítása,
- a tulajdonos és a szolgáltató közötti üzemeltetési szerződések szabályozása,
- a koncessziós és vagyonkezelési szerződések,
- fogyasztóbarát szolgáltatás feltételeinek képviselése,
- kollektív fogyasztói jogok meghatározása,
- a fogyasztók közötti indokolatlan díjkülönbségek megszüntetése,
- a 2000/60/EK víz-keretirányelvben foglalt elvek érvényesítése a víziközmű-szolgáltatások árpolitikájában,
- a teljes költségmegtérülés biztosítása a szolgáltatás finanszírozásában (a működtetés és a hálózat megújításának területén),
- az ivóvízbázisokat adó felszín alatti víztestek jó állapotba helyezéséhez és tartamos használatának biztosításához szükséges vízárpolitika.

IRODALOM

- ECO2 [2004]: Assessment of Environmental and Resource Costs in the Water Framework. Directive Information sheet prepared by Drafting Group ECO2, Common Implementation http://circa.europa.eu/Public/irc/env/wfd/library?l=/framework_directive/thematic_documents/economic_issues/environmental_resource/version_05-07-04pdf/_EN_1.0_&a=d.
- ECOLOGIC [2007]: Final report EU Water saving potential (Part 1 – Report). ENV.D.2/ETU/2007/0001r 2007. július 19. http://ec.europa.eu/environment/water/quantity/pdf/water_saving_1.pdf.
- EURÓPAI PARLAMENT [2000]: Az Európai Parlament és a Tanács 2000/60/EK irányelve (2000. október 23.) a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról. HL

- L 327., december 22., 15/5. kötet, 275–346.. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:15:05:32000L0060:HU:PDF>.
- GVH [2007]: A fogyasztói döntések szabadságára vonatkozó, a GVH által követett alapelvek. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, május 7. http://www.tisztaszabadsagert.uni-corvinus.hu/images/c/cd/A_fogyasztoi_dontesek_szabadsagara_vonatkozo_a_GVH_által_kovetett_alapelvek.pdf.
- HAZAI VÍZ- ÉS CSATORNAMŰ... [2008]: Hazai víz- és csatornamű-üzemeltetési piac feltárása, a víz- és csatornaművek árazási, árszabályozási gyakorlatának vizsgálata. Expert Management Consulting Kft., GVH Versenykultúra Központ, Budapest. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/tamogatott_programok/2008/12_Expert_viz_Tanulmany.pdf.
- HEGEDŰS JÓZSEF–PAPP MÁRIA–PÉTERI GÁBOR [2010]: Hungary: New stage of private sector participation. Institutional and regulatory setting of water provision, *Annuaire 2010 des Collectivités Locales*, Paris: CNRS, GRALE.
- KIS ANDRÁS–UNGVÁRI GÁBOR [2006]: IBNET teljesítményértékelés a víziközmű-szolgáltatók körében. Magyar Környezet-gazdaságtani Központ, <http://makk.zpok.hu/files/MAKK%20IBNET%20jelent%C3%A9s%202006%20%C3%A1prilis.pdf>.
- KSH [2008]: Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek, 2007. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. <http://mek.niif.hu/06800/06881/06881.pdf>.
- KSH [2010]: A kibocsátás és a bruttó hozzáadott érték változása 1995–2009 (Folyó ár, Teljes nemzetgazdaság, Vízertermelés, -kezelés, -elosztás). <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>.
- OVGT [2009]: Országos Vízyűjtő-gazdálkodási Terv. 1127/2010. (V.21.) kormányhatározat melléklete. 5-2. Felszín alatti víztestek mennyiségi állapota adatbázis, <http://www.vizeink.hu/files2/100505/5fej.zip>.
- TÁJÉKOZTATÓ... [2010]: Tájékoztató Magyarország településeinek szennyvízelvezetési és -tisztítási helyzetéről, a Települési szennyvízkezelésről szóló 91/271/EGK irányelv Nemzeti Megvalósítási Programjáról. Vidékfejlesztési Minisztérium Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Államtitkárság, Budapest. <http://www.kvvm.hu/cimg/documents/tajekoztato1.pdf>.
- VÍZ-KERETIRÁNYELV [2007]: Háttéranyag a VGT 7. fejezetéhez. 7-5. háttéranyag: A vízszolgáltatásokkal kapcsolatosan fennálló költségviszonyok és a ráfordítások értékelése, a költségek megtérülési szintjének vizsgálata, a helyzet kritikai elemzése és a fejlesztésre vonatkozó javaslatok kidolgozása. http://www.vkiprojekt.hu/downloads/I_2_feladatok_4-7_feladat_Koltsegmegterulessel_kapcsolatos_mellekletek_orzasgos_elemzes.zip.
- VÍZ-KERETIRÁNYELV [2009]: A 2009. december 22-én közzétett „A Duna-vízyűjtő magyarországi része vízyűjtő-gazdálkodási terv” dokumentumának összefoglaló, rövidített változata. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk10084-2.pdf>.

• Vince Péter •

VERSENYÉLÉNKÍTÉS ERŐFÖLÉNY- KORLÁTOZÁSSAL

Szabályozás és vállalatiszerkezet-átalakítás az Európai Unió energiapiacán

Az Európai Unió egységes belső energiapiacának a megteremtése az eltérő helyzetű és fejlettségű, valamint egymástól elszigetelten működő nemzeti piacok összekapcsolásával másfél évtizede szerepel a napirenden. A belső energiapiac létrehozásáról és működéséről 1996 óta három európai parlamenti és tanácsi irányelv rendelkezett. Ezek szerint a nemzeti villamosenergia- és földgázpiacok megnyitásának és összekapcsolásának biztonságos energiaellátással és versenyképes árakkal kell elősegítenie a tagországok gazdasági növekedését és jólétének gyarapodását. Az egységesülő energiapiac közös szabályozása hatására kialakuló verseny teremtheti meg az energiaszektor teljes vertikumában azokat a változásokat, amelyek hozzájárulnak a hatékonyság növeléséhez, az árak csökkenéséhez, a magasabb szolgáltatási színvonalhoz és a javuló versenyképességhez. Ezek igen általánosan megfogalmazott célok, amelyek megvalósítására hosszú idő alatt és sok lépésben kerülhet csak sor. Az Európai Bizottság ezért rendszeresen áttekinti az energiapiaci liberalizáció helyzetét, a verseny állapotát. A következő elemzés a legutóbbi felülvizsgálat eredményeivel foglalkozik. Először bemutatja a belső energiapiac egységessé válását akadályozó intézményi, szabályozási, piacszerkezeti problémákat, majd azokat a kezdeményezéseket, amelyek mindezek megszüntetésére irányultak.

AZ ENERGIAPIACI VERSENY AKADÁLYAI

Az Európai Bizottság legutóbb 2005-ben indított felülvizsgálatot a versenyt akadályozó tényezők feltárására. A versenyszabályozás biztosított lehetőséget egyes ágazatok versenyhelyzetének elemzésére. A kiindulópontot a nagykereskedelmi áraknak a növekvő energiahordozó-árakkal és környezetvédelmi költségekkel alá nem támasztható emelkedése, valamint a piacra lépés akadályaival és a fogyasztói választás korlátaival kapcsolatos panaszok jelentették (*Európai Bizottság* [2007]).

A 2007-ben közzétett értékelés legfontosabb megállapítása úgy összegezhető, hogy „...a nem kielégítő működésű és drága gáz- és villamosenergia-piacok komoly hátrányokat okoznak mind a fogyasztóknak, mind a vállalkozásoknak”. Az EU-ban a gáz- és villamosenergia-piacok a tagországok többségében továbbra is nemzeti

piacként működnek, amelyeken csak korlátozottan érvényesülhet a verseny (*Európai Bizottság* [2007], *EU Press* [2007a]). Ezt a negatív helyzetértékelést egy sor problémának a feltárása támasztotta alá (*Európai Bizottság* [2008b], [2009a]). Az egységes energiapiac létrejöttét akadályozó tényezőket az értékelések a következőképpen csoportosították.

Elsőként a *szerkezeti problémák* emelhetők ki, amelyek körébe a *nemzeti piacok koncentráltsága*, a *vertikálisan integrált vállalatok domináns*, esetenként *monopolhelyezete*, valamint – ezzel összefüggésben – a *rendszerirányítók* és a *hálózatüzemeltetők függetlenségének a hiánya* tartozik.

A nemzeti villamosenergia- és földgázpiacok koncentráltságának fontos mutatója egyik oldalról a három legnagyobb vállalat részesedése a termelésből (illetve a földgázimportból), valamint mindkét szektor nagykereskedelmi forgalmában a három legnagyobb szereplőnek a súlya. Ezek mellett a független (hálózattal nem rendelkező) szolgáltatók számának és részesedésének az alakulása a másik lényeges jelzőszám.

A verseny korlátozottságát leginkább a nagy- és kiskereskedelem koncentrációja mutatja, hiszen a felhasználók választási lehetőségeit közvetlenül e piacok állapota határozza meg. A *nagykereskedelmi piacokon* a három legnagyobb villamosenergia-termelő cég súlya 21 tagországban haladta meg a kétharmados részesedést. Eszerint ezekben az országokban a legnagyobb termelőknek egyben a nagykereskedelmi piacokon is meghatározó a pozíciójuk.

A *kiskereskedelmi piacok* a nagykereskedelminél kevésbé koncentráltak, a három legnagyobb forgalmat bonyolító cég piaci részesedése 17 országban haladta meg az 50 százalékos, és ebből 15 országban a kétharmados részarányt. 2005 és 2007 közepe között azon tagállamok 40 százalékában, amelyekről rendelkezésre álltak adatok, a villamosenergia-kiskereskedelmi piacokon nőtt a független szolgáltatók száma. A több szereplő ellenére a régió egészét az is jellemzi, hogy az egyes nemzeti piacokon a három legnagyobb súlyú cég részesedése gyakorlatilag nem változott.

A *kiskereskedelmi piacok egyes részpiacain* a koncentráció alakulása szempontjából változatos a kép, mert ennek mértéke eltér a nagy-, a közepes és a kisfogyasztók piacain. A tagországokat egyöntetűen az jellemzi, hogy a kisfogyasztók piacán a három legnagyobb forgalmú cég részesedése magasabb, mint amekkorát ezek a nagyfogyasztók piacain elértek. Ezért a nagyfogyasztók piacain erőteljesebb verseny alakult ki a felhasználókért.

A felülvizsgálat időpontjában, 2006-ban a *villamosenergia-termelésben* 20 tagország rendelkezésre álló más típusú koncentrációt jelző indexei 14 országban nagyon erős, illetve erős értéket mutattak, és csupán 6 országban mértek mérsékelt koncentrációt.¹ A tagországoknak több mint a felében a termelésben erős volt a horizontális koncentráció.

¹ A koncentráció mérésére egy adott piacon versenyző vállalkozások száma és részesedése alapján számított Herfindahl–Hirschman-indexet (HHI) használják. A HHI 0 és 10 000 közötti értékeket

A nemzeti földgázpiacokat még erőteljesebb koncentráció jellemzi. A 17 tagországról rendelkezésre álló adatok szerint mindegyikükben a gázellátás forrásait biztosító három legnagyobb (termelő- vagy importot bonyolító) vállalat részesedése több volt kétharmadnál. A nagykereskedelmet és a kiskereskedelmet is hasonló mértékű koncentráció jellemzi (*Európai Bizottság [2009a]*).

Az energiaszektor szerkezeti problémái összefüggnek azzal, hogy a piacokon a vertikálisan integrált vállalatoknak domináns, esetenként monopolhelyzetük van. A nemzeti piacokon tevékenykedő, vertikálisan integrált vállalatok örökölt domináns helyzetének alapja az, hogy azonos tulajdonosi körhöz tartozó részlegeik tevékenykednek a termelés és a fogyasztás közti vertikum egyes szakaszaiban, a hálózatok működtetésében. Pozícióik megőrzését az teszi lehetővé, hogy szolgáltatócégeik a hálózatoknak is tulajdonosai. Ez pedig megteremti annak a lehetőségét, hogy sérüljön a többi szereplő hálózatokhoz való megkülönböztetésmentes hozzáférésének követelménye, illetve megakadályozza – de legalábbis korlátozza – új szereplők belépését a piacra. (Ez a földgázszektorban kiegészül a tárolókhoz és a cseppfolyós földgázforrásokhoz való hozzáférés korlátaival is.)

A felülvizsgálatban a vertikálisan integrált szerkezettel együtt járó problémák közül különösen nagy hangsúlyt kapott a rendszerirányítók tulajdonosi háttere. Ha ugyanis a rendszerirányítás és az alaphálózat üzemeltetése a termeléssel, illetve a szolgáltatással azonos tulajdonosi körhöz tartozik, akkor a rendszer egészében érvényesülhetnek a tulajdonosi kapcsolatokból eredő versenykorlátozó törekvések. 2006-ban az EU-ban a villamosenergia-szektorban 14, a földgázellátásban 16 országban nem voltak tulajdonilag függetlenek a rendszerirányítók, hanem energiaipari vállalatcsoportokhoz tartoztak. Ezzel pedig sérülhet egyrészt a felhasználóknak a megkülönböztetésmentes hozzáféréshez fűződő érdeke, másrészt az is, hogy újabb beruházások lehetővé tennék a kedvező beszerzési források közti választást.

A szerkezeti problémák – köztük a regionális monopolhelyzetnek, illetve a vertikálisan integrált vállalatok jelenlétének – további következménye az, hogy ez az állapot nem ösztönzi a nemzetközi összeköttetések erősítését, a kínálatot bővítő és így a versenyt élénkítő beruházásokat sem. A kevés ilyen típusú hálózati beruházás összefügg azzal, hogy az alap- és szállítási hálózatok üzemeltetői nincsenek tulajdonosi szempontból szétválasztva a szolgáltatóktól. Ezért a hálózatfejlesztéseknek korlátja lehet, hogy a szolgáltatók nem érdekeltek az új versenytársak belépését elősegítő, kapacitásbővítő beruházásokban.

Ebben a helyzetben a tagországok belső piacainak integrációja is gyenge, az egységesülő belső piac helyett tagállami energiapiacok vannak. Erre utal az, hogy sokszor jelentősek az egyes országok belső energiaárai közti eltérések.

.....
vehet fel, és magasabb értéke erősebb koncentrációt jelez. Monopóliumot jelent, ha a HHI = 10 000, 5000 felett egy piac nagyon erősen, 1800 felett erősen koncentrálnak, 1000–1800 között mérsékelten koncentrálnak, 1000 alatt dekoncentrálnak minősül.

- ♦ „A határokon átnyúló kereskedelem az árakra gyakorolt versenynyomás egyik fő forrása. Mivel az efféle kereskedelemnek előfeltétele az, hogy elegendő hálózati kapacitás álljon rendelkezésre, meg kell szüntetni a tartósan szűk keresztmetszetet a gáz- és villamos-energia-infrastruktúrában”. (*Európai Bizottság* [2008b].)

A felülvizsgálat nemcsak a határkeresztező kapacitások szűkösségét, hanem az energiatermelés koncentrált szerkezetének azt a következményét is bemutatta, hogy a legnagyobb termelők képesek a kínálat visszatartásával az árakat emelni. Az erőfölény biztosításának, új piaci szereplők megjelenése megakadályozásának további eszköze a termelők, valamint az importőrök és az értékesítésben régóta túlsúlyal rendelkező (esetenként azonos tulajdonosi körhöz tartozó) nagykereskedők közötti hosszú távú szerződések. A forrásokhoz való hozzáférés hosszú távú lekötése az új belépők számára korlátozza vagy kizárja a források elérését.

A felülvizsgálat foglalkozott még a határokat keresztező energiaforgalomra vonatkozó szabályozás problémáival, amelyek lényeges eleme a közös, koordinált európai uniós szabályozás hiánya. Ezen túlmenően az áralakulással, az ármegállapítással kapcsolatban megállapítja a dokumentum, hogy az árszabályozás több országban nem segíti elő a piaci verseny élénkítését, mert sok esetben eltéríti (a piaci szint alatt tartja) egyes felhasználói csoportok számára az árakat, ezzel félreorientálja, nem ösztönzi a befektetési döntéseket.

Az európai energiapiac egységesülésének akadályait összegezve, az Európai Bizottság a szabályozási és a versenypolitikai eszköztár igénybevétele mellett döntött.

- ♦ „E problémák megoldása érdekében a Bizottság a *versenyszabályok alá tartozó esetekben* (azaz a trösztellenes, összefonódás-ellenőrzési és állami támogatási ügyekben) egyedi nyomon követési intézkedéseket kíván tenni, továbbá módosítani kívánja az energiapiaci *liberalizáció jogszabályi kereteit*.” (*EU Press* [2007a] 1. o. Kiemelés – V. P.)

A felülvizsgálatot a Bizottság kétirányú kezdeményezése követte. Egyrészt kidolgozta és az Európai Parlament 2009-ben elfogadta az újabb irányelvet (az úgynevezett harmadik energiacsomagot) a villamos energia és a földgáz belső piacára vonatkozó előírásokról, amelyek az energiapiacok működésének *általános* szabályait határozták meg. A másik irány a versenyszabályozási eszközök alkalmazásának előtérbe helyezése volt, amelyre *egyedi ügyekben* kerülhetett sor a piacon bent lévő (inkumbens), vertikálisan integrált cégek erőfölényének, piactorzító magatartásának a visszaszorítása, megszüntetése érdekében.

KEZDEMÉNYEZÉSEK AZ ENERGIAPIACI LIBERALIZÁCIÓ FELTÉTELEINEK JAVÍTÁSÁRA

A harmadik energiacsomag

Az értékelésre támaszkodva, az Európai Bizottság az energiapiaci liberalizáció feltételeinek javítása érdekében 2007 szeptemberében új javaslatcsomagot fogadott el (*EU Press* [2007b]), amelyet lényeges módosításokkal az Európai Parlament 2009-ben hagyott jóvá (*Európai Parlament* [2009a], [2009b]). A két új irányelv öt területet jelölt ki, amelyekkel kapcsolatban a korábbitól eltérő vagy új elemeket tartalmazó szabályozást vezetett be, ezeket 2011-től lépteti hatályba.

Az *első terület* az alap- és szállítóhálózat üzemeltetésének, valamint a termelésnek és a szolgáltatásnak a *szétválasztása*. A Bizottság a szétválasztást az egységes belső piac megteremtése szempontjából kulcsfontosságú feltételnek tekinti. A Bizottság eredeti javaslata – a lehetséges megoldások közül – a *tulajdonosi szétválasztás* megvalósítása mellett foglalt állást. Ezt a megoldást tartotta ugyanis alkalmasnak arra, hogy megakadályozza a tulajdonosi kapcsolatokból eredő versenykorlátozó érdekek érvényesülését. A javasolt tulajdonosi szétválasztással – elsősorban a villamosenergia-szektorral összefüggésben – azonban több tagország nem értett egyet (*Harmadik energiacsomag* [2008]). 2008-ban a javaslat európai parlamenti vitája során az európai uniós energiapiacokon meghatározó súlyú nemzeti vállalatokkal rendelkező Franciaország² és Németország mellett kisebb tagországok is saját vertikálisan integrált vállalataik szerepének megőrzése mellett foglaltak állást. (A német és a francia kormány legfontosabb érve az volt, hogy csak a vertikálisan integrált vállalatoknak van elég ereje a szükséges beruházások finanszírozására.) A Bizottság tulajdonosi szétválasztást szorgalmazó javaslata mellett ezért más megoldás – a tulajdonosi szerkezetet érintetlenül hagyó, ugyanakkor ennek versenyellenes hatásait jogi eszközökkel korlátozó szabályozás – elfogadását szorgalmazták sikerrel.

Az EU-szabályozás alapelve az, hogy mindkét szektorban az átviteli rendszer irányítójának és üzemeltetőjének az ellátási, a termelési és a kereskedelmi tevékenységektől elkülönülten, azoktól szétválasztva kell működnie. E szétválasztás célja, hogy a rendszerirányító a piac minden szereplőjétől függetlenül lássa el feladatait. A szétválasztásnak garantálnia kell minden egyes piaci szereplő számára a piac átlátható szabályok szerinti működését, a hálózatokhoz való megkülönböztetésmentes hozzáférést, valamint ösztönöznie kell a beruházásokat. A harmadik energiacsomag e követelmények érvényesítésére a rendszerirányítás *három modelljét* tartja – nem egyforma mértékben – alkalmasnak.

² A vertikálisan integrált vállalatok meghatározó szerepe a francia energiapiacban betöltött szerepükkel érzékeltethető. A földgázimport 95 százalékát két cég (Gaz de France és Total) bonyolítja le, amelyek tulajdonosai is a hálózatoknak. A villamosenergia-termelés 87 százaléka egyetlen vállalattól (Electricité de France) származik, amely az alaphálózatnak is a tulajdonosa (*Tilford–Whyte* [2010]).

1. A kialakított szabályozás az egységes európai energiapiac létrehozása szempontjából a legkedvezőbb megoldásnak a *tulajdonosi szétválasztást* minősítette, amelyben a rendszerirányító tulajdonosának nincs termelési, elosztási, kereskedelmi érdekeltsége az energiaszektorban. A rendszerirányító – amely ebben a modellben az átviteli hálózatnak a tulajdonosa – mindezekről az érdekektől függetlenül tud működni.
2. A szétválasztás második lehetősége a *független rendszerüzemeltető (Independent System Operator, ISO)* modelljének létrehozása, amelyben a független rendszerirányító csupán üzemeltetője, és nem tulajdonosa az átviteli hálózatnak.
3. A szétválasztás harmadik esete a *független átvitelirendszer-üzemeltető (Independent Transmission Operator, ITO)* modellje, amely az irányelv szerint a szétválasztás szempontjából a legkevésbé következetes megoldást képviseli. Ebben az esetben a rendszer irányítója és üzemeltetője egy vertikálisan integrált, az energiapiacra is tevékeny vállalatcsoport tagja. A vállalatcsoport a rendszerirányító és az átviteli hálózat tulajdonosa. Ebben a keretben kell biztosítani, hogy a rendszer irányítása és üzemeltetése független legyen tulajdonosának ellátási, termelési, kereskedelmi érdekeitől. A szétválasztásnak garantálnia kell, hogy a rendszer irányítása és üzemeltetése minden piaci szereplőtől, így tulajdonosától is függetlenül működhessen. A függetlenség érdekében a szétválasztást jogi-szervezeti garanciákkal kell alátámasztani, valamint számviteli elkülönítését is végre kell hajtani.

A harmadik energiacsomag kompromisszumos megoldásként módot adott az utóbbi modell választására a vertikálisan integrált vállalatok számára, így lehetővé tette a már alkalmazott független átvitelirendszer-üzemeltető modelljének fenntartását.³

A harmadik energiacsomag *második* és a *harmadik témaköre* a nemzeti piacfelügyeleti és szabályozó hatóságok szerepének erősítésére, valamint nemzetközi együttműködésük kereteinek megteremtésére, egy 2011-re felálló európai energiaszabályozó ügynökség (*Agency for the Cooperation of Energy Regulators, ACER*) felállítására vonatkozott. A piaci integráció elősegítése érdekében hozott határozat *következő eleme* az átviteli, illetve szállítói hálózatok üzemeltetésének uniós szintű összehangolása. Végül az új szabályozás tartalmaz az energiapiacokon lebonyolított ügyletek átláthatóságának javítását elősegítő intézkedéseket (*Európai Parlament [2009a], [2009b], Európai Bizottság [2009a]*).

³ A magyar villamosenergia- és földgázszektor egyaránt a független átvitelirendszer-üzemeltető (ITO) modellje szerint működik. Mind a Mavir Zrt., mind a Földgázszállító Zrt. integrált vállalatcsoportokhoz tartoznak. Az Országgyűlés 2009. decemberben elfogadott energetikai törvénye (2010. évi VII. tv.) élt az EU második és harmadik energetikai irányelve által biztosított lehetőséggel, és a hazai rendszerirányítás számára *egyetlen* lehetőségként a független átvitelirendszer-üzemeltető modelljének alkalmazását írta elő. A törvény a már meglévő állapotot tartotta fenn, és az EU-irányelvek szerint kedvezőbb – a tulajdonosi szétválasztást megvalósító, illetve az ISO – modellek bevezetésének a lehetőségét kizárta.

A harmadik energiacsomag tovább erősítette a nemzeti hatóságok *ex ante* szabályozószerepét, hatáskörét, és az ACER létrehozásával megtette az első lépéseket az uniós szintű szabályozás feltételeinek megteremtése felé. Az Európai Bizottság korábban nem volt jogosult a tagállamok közti energiaforgalom kereteinek szabályozására, valamint nem vehetett részt az ezzel kapcsolatos (például az árazási, engedélyezési és hozzáférési) problémák megoldásában sem.

A versenyszabályozási eszközök aktív alkalmazása

A 2006. évi felülvizsgálatot követő újabb szabályozás már a harmadik csomag volt az egységes európai energiapiac megteremtése érdekében hozott intézkedések sorában. Ezzel szemben a versenyszabályozási eszköztár *szisztematikus* alkalmazására először került sor. A versenyszabályozási eszköztár felhasználását a felülvizsgálat kezdeményezte (*Európai Bizottság* [2007]). Az EU trösztellenes, összefonódási és állami támogatásokra vonatkozó szabályozásának az alkalmazását az indokolta, hogy olyan versenyszabályokat sértő vállalati törekvések érvényesülnek, olyan versenykorlátozó piaci helyzetek (vertikális és horizontális koncentráció) állnak fenn, amelyek nem orvosolhatók az energiapiacok szabályozásának eszköztárával. A versenyszabályozás tehát csupán az ágazati piacsabályozás hatókörébe nem tartozó ügyek kezelésére biztosít további jogosítványokat a Bizottság számára. A versenyszabályozás – szemben az ágazati piacsabályozással – *egyedi* ügyekben, a kialakult helyzet ismeretében, *ex post* módosítja az energiapiaci liberalizálás útjában álló, egyes vállalatok magatartásával és szerkezeti adottságaival összefüggő feltételeket.

Az Európai Bizottság azzal, hogy az energiapiaci versenyt torzító, korlátozó helyzetek kezelésébe a versenyszabályozás eszköztárát is bevonta, a maga számára a korábbiaknál aktívabb beavatkozási lehetőséget hozott létre. E beavatkozásokban felhasználhatókká váltak a más területeken már korábban és széles körben alkalmazott eszközök is. A Bizottság számára rendelkezésre áll egyrészt a beavatkozás eszköztára (*Európai Unió Tanácsa* [2003]), másrészt az egyes ügýtípusokra, így a versenykorlátozó megállapodások tilalmára (az EK-szerződés 81., 82. és 86. cikke), az állami támogatások ellenőrzésére (EK-szerződés 87. és 88. cikke), valamint a vállalati összefonódásokra vonatkozó szabályozások (*Európai Unió Tanácsa* [2004]).

A versenytörvény megsértésének esetében az Európai Bizottság által alkalmazható eljárások két csoportba sorolhatók (*Európai Unió Tanácsa* [2003], *Európai Bizottság* [2007], *Hancher-de Hauteclouque* [2010], *Diathesopoulos* [2010a]). Az elsőbe a versenykorlátozást megszüntető *magatartási* szabályok érvényesítése, a másodikba a vállalati *szerkezetátalakító* eszközök alkalmazása tartozik. Az Európai Bizottság tehát a versenytörvény megsértése esetén akár a vállalatok magatartására, akár a szerkezetének megváltoztatására vonatkozó határozatot hozhat.

- A *versenykorlátozó magatartást érintő határozatok* a jogsértő vállalat(ok) működésének számos területén kezdeményeznek változásokat, így például előírhatják a fennálló szerződések módosítását (a sérelmet elszenvedett partner számára kedvezőbb feltételek alkalmazását), vagy akár ezek megszüntetését.⁴ Emellett a bizottság kezdeményezhet piaci kínálatot bővítő akciókat, továbbá szűk keresztmetszet feloldását szolgáló beruházásokat.
- A *szerkezetátalakító határozatok* a vállalatok számára az előbbieknél súlyosabb következményekkel járnak, mivel a vertikális vagy a horizontális koncentráció csökkentése érdekében a tevékenységi és/vagy a tulajdonosi szerkezet megváltoztatását írhatják elő. A határozatok rendelkezhetnek egyes részlegek feldarabolásáról, a tevékenységek szervezeti szétválasztásáról. További előírás lehet a tulajdonosi szerkezet megváltoztatása, egyes vállalatrészek vagy tevékenységek részleges vagy teljes körű eladása. Mindezek mellett a piaci verseny erősítését, a versenyt megsértő vállalat dominanciájának megszüntetését, piaci súlyának csökkentését szolgálja az értékesítési aukciók meghirdetésének a kötelezettsége is.⁵ Szerkezetátalakító rendelkezéseket az Európai Bizottság csak másodsorban hozhat: akkor, ha a magatartást érintő határozattól nem várható a versenyt sértő helyzet megszüntetése, vagy ha az utóbbi alkalmazása súlyosabb terhet róna a vállalatra (*Európai Unió Tanácsa* [2003]).

A magatartási és a szerkezetátalakító eszközök alkalmazására a legtöbb esetben *kötelezettségvállalási eljárás* keretében kerül sor. Ennek során, ha az érintett vállalat az Európai Bizottság számára elfogadható kötelezettségvállalást ajánl fel a versenykorlátozó helyzet megszüntetésére, akkor ez a vállalat – a jogsértés megállapítása nélkül – kerül be a határozatba. A vállalat az Európai Bizottsággal lefolytatott egyeztetésben tudja kialakítani kötelezettségvállalását.⁶ Azokban az esetekben nem születik kötelezettségvállalási határozat, amelyekben az Európai Bizottság bírság kivetéséről is dönt a jogsértés egyidejű megállapításával.

Ami az eljárások kezdeményezését illeti, ezek többségét az Európai Bizottság saját elhatározásából indítja el, ha a jogsértés valószínűsíthető. Vállalat-összefonódási ügylet lebonyolításához azonban – amennyiben az közösségi léptékűnek minősül⁷ –

⁴ Ennek a hazai energiapiacot érintő esete az MVM Zrt. és a többi hazai erőmű közötti hosszú távú villamosenergia- és kapacitáslekötési megállapodások 2008. évi felszámolása volt (*Vince* [2010]).

⁵ Ez történt a magyar földgázszektor esetében is az egyetlen nagykereskedő – az E.ON Földgáz Trade Zrt. – számára előírt szerződés- és földgáz-felszabadítási programok 2007. évi elindításával (*Vince* [2009]).

⁶ Az a 2005. évi eljárás is kötelezettségvállalással – teljes tulajdonosi szétválasztással és gázfeladási aukciók meghirdetésével – zárult le, amely a Mol nagykereskedelmi és gáztárolási üzletágának az E.ON számára történt értékesítésével kapcsolatban indult (*Vince* [2009]).

⁷ Az Európai Bizottság és nem a nemzeti versenyhatóságok döntenek a közösségi léptékű összefonódások jóváhagyásáról.

„(2) Egy összefonódás akkor közösségi léptékű, ha:

a) az összes érintett vállalkozás összesen teljes világméretű forgalma meghaladja az 5 milliárd eurót; és

az érintetteknek kell kezdeményezniük az Európai Bizottság eljárásának megindítását jóváhagyásának megszerzése érdekében.

JOGSÉRTÉSI ELJÁRÁSOK

Két csoportba sorolhatók azok a jogsértési eljárások, amelyeket az Európai Bizottság indított az egységes energiapiaci szabályozás érvényesülését akadályozó és a versenyt sértő helyzetek megszüntetése érdekében. Az első csoportba az egységes energiapiaci szabályozás (a második energiacsomag) nemzeti átvételének a késedelmei miatt az egyes tagországokat érintő eljárások tartoznak. A második csoportba a vállalatokkal szemben lefolytatott eljárások sorolhatók, amelyek magatartása, piaci erőfölénye sértette a verseny érvényesülését.

Az európai uniós szabályozás átvételének felülvizsgálata

2009-ben indult meg az eljárás a *közösségi szabályozás nemzeti átültetésének késedelmeivel* összefüggő jogsértések feltárására (*EU Press* [2009a], [2010a], [2010b]). Az Európai Bizottság 2010-ben húsz tagállammal kapcsolatban állapított meg – különböző mértékű és jelentőségű – elmaradást az uniós jogszabályok bevezetésében, és felkérte a tagállamokat a hiányosságok megszüntetésére. Abban az esetben, ha az Európai Bizottság nem fogadja el a tagországok válaszait, illetve intézkedéseit, akkor megindítja az Európai Bíróságon a jogsértési eljárást. (A több országot is érintő leggyakoribb jogsértések közé tartozott a rendszerirányítók hiányos adat- és információszolgáltatása, a határkeresztező kapacitásokhoz és az országokon belüli hálózatokhoz való megkülönböztetésmentes hozzáférés problémái, a nagyfogyasztókat előnyben részesítő árszabályozás, a fogyasztóvédelem hiányosságai, továbbá az, hogy a tagállamok nem szankcionálják megfelelően a rendeletek megszegőit.)

.....
b) az érintett vállalkozások közül legalább két vállalkozás mindegyikének teljes közösségi szintű forgalma meghaladja a 250 millió eurót, kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike teljes közösségi szintű forgalmának több mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el.

(3) Egy összefonódás, amely nem éri el a 2. cikk szerinti küszöbértékeket, közösségi léptékű, ha:
a) az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja a 2,5 milliárd eurót;

b) legalább három tagállam mindegyikében az összes érintett vállalkozás összevont teljes forgalma meghaladja a 100 millió eurót;

c) a *b)* pont alapján számításba vett legalább három tagállam mindegyikében legalább két érintett vállalkozás mindegyikének a teljes forgalma meghaladja a 25 millió eurót; és

d) legalább két érintett vállalkozás mindegyikének a teljes közösségi szintű forgalma meghaladja a 100 millió eurót, kivéve, ha az érintett vállalkozások mindegyike teljes közösségi szintű forgalmának több mint kétharmadát egy és ugyanazon tagállamban éri el." (*Európai Unió Tanácsa* [2004] 1. cikk, 10. o.)

A magyar energiaszektorttal kapcsolatos eljárásban a kezdetben felvetett több kérdés közül végül egyetlen nyitott ügy maradt: a villamosenergia-rendszer túlterhelésének hiányos szabályozása. (Érdemes megjegyezni, hogy ennek a szabályozásnak a hiányával Magyarország nem állt egyedül, mert hasonló mulasztást az Európai Bizottság további 17 tagállam esetében is megállapított.) Az Európai Bizottság ugyanakkor elfogadta a többi napirendre tűzött jogsértési észrevételére érkezett magyar választ, így a földgázszektor szabályozásával kapcsolatban be is szüntette az eljárást (*EU Press* [2010a]).

Az Európai Bizottság az *árszabályozással összefüggő jogsértések* ügyében is indított eljárásokat. Ennek kiindulópontja a következő értékelés volt.

- ◆ „A szabályozott energiaárak negatív hatásai továbbra is komoly aggodalomra adnak okot a belső energiapiac megfelelő működésére nézve, mivel a verseny torzításához vezethetnek (például akadályozzák az új szolgáltatók piacra lépését és nem ösztönöznek a szolgáltatóváltásra), valamint az ilyen árképzés nem a megfelelő üzenetet közvetíti a piac számára (a befektetési és az energiahatékonysági ösztönzők tekintetében). Ezenkívül az árszabályozási mechanizmusok nem feltétlenül egyeztethetők össze az uniós jogszabályokkal.” (*Európai Bizottság* [2009a] 13. o.)
- „A szabályozott árak korlátozzák a fogyasztók lehetőségét és ösztönözöttségét a szolgáltatóváltásra, ezzel korlátozzák a versenyt. A szabályozással mesterségesen alacsonyan tartott árak nem ösztönzik a szolgáltatóváltást.” (*ERGEG* [2007] 6. o.)⁸

Az árszabályozással kapcsolatos eljárások egyikét az Európai Bizottság 2009-ben zárta le. Ezt az eljárást két évvel korábban Franciaországgal⁹ szemben indította el, és a közepes, valamint a nagyfogyasztó vállalatoknak a szabályozott villamosenergia-árakban nyújtott állami támogatások ügyét vizsgálta (*EU Press* [2007c], [2009b], [2009c], *Európai Bizottság* [2010a]). Megállapította, hogy az állam által szabályozott, a piacinál alacsonyabb villamosenergia-árak sértik mind az állami támogatásokra, mind a villamosenergia-szektor liberalizálására, az egységes piacra vonatkozó uniós szabályokat. A támogatások ugyanis a francia vállalatok számára az európai versenytársakéhoz képest csökkentette a villamosenergia-költséget. A francia kormány az eljárás keretében kötelezettséget vállalt arra, hogy fokozatosan megszünteti az érintett vállalatok számára az árszabályozással (állami támogatással) teremtett versenyelőnyt. (A kötelezettségvállalás másik eleme az volt, hogy a versenytársak számára is elérhetővé válik, hogy az állami tulajdonban lévő EDF olcsó atomerőművi villamos energiájához is hozzá tudjanak férni. Ezzel lehetővé válik az, hogy az EDF mellett a versenytársak is értékesíthessék az olcsó villamos energiát.)

⁸ A Villamosenergia- és Gázipari Szabályozó Hatóságok Európai Csoportját (*European Regulators Group for Electricity and Gas*, ERGEG) az Európai Bizottság alapította 2003-ban, feladata a tanácsadás.

⁹ Hasonló eljárásokra került sor Spanyolország és Olaszország esetében is (*European Commission*, 2008).

Másfajta jogsértést követett el az a 2009. évi belga szabályozás, amely nem biztosította a földgázszállító hálózathoz való megkülönböztetésmentes hozzáférést (*EU Press* [2009*d*]). A piacnyitás uniós szabályozása nem tesz különbséget a tranzitszállítás és a hazai felhasználók ellátása között, nem engedi meg a hazai felhasználók számára történő értékesítés előnyben részesítését. A belga szabályozás azonban ezt az elvet nem érvényesítette, ami a jogsértési eljárás megindításához vezetett.

A versenyszabályozási eszközök alkalmazásának esetei

Az Európai Bizottság akkor dönt a versenyszabályozási eszközök alkalmazásáról, ha a jogsértés nem a hatályban lévő szabályozással, hanem egyes vállalatok versenykorlátozó magatartásával függ össze. Az Európai Unió belső gáz- és villamosenergia-piac megnyitásának helyzetét felmérő 2007. évi jelentés következtetései alapján sorra megindultak az eljárások a legnagyobb cégek versenykorlátozó tevékenységének feltárása és megszüntetése érdekében (*Európai Bizottság* [2008*b*]). Az Európai Bizottság ezekben az ügyekben élni kívánt „a trösztellenes szabályokban (EK-szerződés 81., 82. és 86. cikke), az összefonódás-ellenőrzési szabályokban (139/2004/EK-rendelet) és az állami támogatás ellenőrzésére vonatkozó szabályokban (EK-szerződés 87. és 88. cikke) megállapított hatáskörével. (*EU Press* [2007*a*]).

A következőkben áttekintést nyújtunk arról, hogy a trösztellenes és a jogsértő állami támogatással összefüggő ügyek milyen konkrét vállalati versenykorlátozó helyzetekkel kapcsolatban kerültek napirendre, valamint arról, hogy az Európai Bizottság döntései hogyan határozták meg ezek megszüntetésének eszköztárát. Néhány vállalati – közöttük két magyar céget is érintő – esetet emelünk ki, amelyeken keresztül megismerhetjük az Európai Bizottságnak az eljárások során követett gyakorlatát.

TRÖSZTELLENES ELJÁRÁSOK • A versenykorlátozó vállalati tevékenységek miatt 2007 után indított vizsgálatok többsége a trösztellenes eljárások körébe tartozott. Ebbe az ügytípusba változatos formákat öltő versenykorlátozó vállalati magatartások tartoznak: ezek közül az energiaszektorban gyakoriak a vállalatok közti megegyezések, az erőfőlénnyel való visszaélés (például a piaclezárás, az áralapú versenykorlátozás, a kizárólagos megállapodások). A legnagyobb európai uniós energetikai cégekkel kapcsolatban megindított kilenc trösztellenes eljárás következőkben ismertetett esetei mind ilyen jellegű jogsértések voltak. Az eljárások eredményeképpen a versenykorlátozás megszüntetésére került sor mind magatartási, mind vállalati szerkezetet érintő megoldások alkalmazásával.

1. Piaclezárás – hosszú távú megállapodások megszüntetése I. Egy hosszú távú megállapodásokból származó versenykorlátozásra az Electricité de France (EDF) ügyében 2010-ben lezárult eljárás szolgál példaként. Az Európai Bizottság megállapítása

szerint a francia villamosenergia-piacon domináns helyzetű EDF az ipari nagyfogyasztókkal kötött hosszú távú áramvásárlási szerződéseiben visszaélt erőfölényével. (*Európai Bizottság* [2010b]). A (kizárólagossági előírásokat is tartalmazó) szerződések korlátozták a felhasználók áramvásárlási és -értékesítési lehetőségeit, valamint akadályozták más szolgáltatók bejutását a piacra, ezzel késleltették a piacnyitást. Ez a helyzet az uniós szabályozás szerint *piaclezárásnak*¹⁰ minősült.

A kötelezettségvállalási eljárásban az EDF *versenykorlátozó magatartását* érintő határozat született. Eszerint az EDF vállalta, hogy szerződéses kapcsolatainak átalakításával megnyitja a verseny előtt a villamos energia nagykereskedelmi piacát. A megoldás az, hogy a villamos energia 65 százalékát az érintett piacon a továbbiakban nem maga értékesíti, hanem továbbadja azt más szolgáltatóknak, vagyis lehetővé teszi versenytársak belépését. Emellett szűkíti a nagyfogyasztókkal kötött kizárólagos megállapodások körét is, ami szintén versenyelénkítő hatású. A nagykereskedelmi piac liberalizálásától az Európai Bizottság azt várja, hogy az nemcsak a nagyfogyasztók számára lesz előnyös, hanem a gazdaság egészét is érintő kedvező hatásokkal jár.

2. Piaclezárás: hosszú távú megállapodás megszüntetése II. A Distrigas a belga villamosenergia- és földgázpiac teljes vertikumának legnagyobb, domináns helyzetben lévő szereplője volt 2006-ban, a trösztellenes eljárás megindításakor. Az eljárás célja a földgázpiaci versenyt korlátozó, erőfölénnyel való visszaélés megállapítása volt. A vizsgálat abból a helyzetből indult ki, hogy a Distrigas a legnagyobb földgázfelhasználókkal (nagykereskedőkkel, ipari fogyasztókkal) kialakított, hosszú távú értékesítési szerződésekből álló rendszert hozott létre, amely korlátozta vagy kizárta új szereplők piacra lépését. Piaci túlsúlyát fokozta az is, hogy a cégcsoportjához tartozó vállalatokat is ellátta földgázzal (*EU Press* [2006]).

Az Európai Bizottság elfogadta a Distrigas kötelezettségvállalását, amely a hosszú távú szerződések rendszerének visszaszorítását, ezzel az új szereplők számára a megnyíló piacon részesedésük jelentős növekedésének biztosítását tartalmazta. Ezen belül kötelezettséget vállalt arra, hogy a cég nem köt új hosszú távú szerződéseket viszonteladókkal, és az ipari felhasználókkal is rövidebb időtávra állapodik meg, valamint azok egyoldalúan felmondhatják és rövid távúra alakíthatják át a korábbi szerződéseket, továbbá meghatározta a piacra kerülő földgáz mennyiségét is (*EU Press* [2007e]).

Az eljárás időszakában zajlott le a Distrigas tulajdonosának, a Suez Groupnak az összeolvadása a Gas de France-szal. Az Európai Bizottság az ügylet engedélye-

¹⁰ A „versenyellenes piaclezárás” kifejezés olyan helyzet leírására vonatkozik, „amelyben egy erőfölényben lévő vállalkozás magatartása megakadályozza vagy kizárja a tényleges vagy potenciális versenytársak tényleges hozzáférését a beszerzési forrásokhoz vagy piacokhoz, ami által az erőfölényben lévő vállalkozás valószínűleg olyan helyzetben van, hogy nyereségesen emelhet árat a fogyasztók kárára” (*Európai Bizottság* [2009b]).

zésének egyik feltételül a Distrigas leválasztását, értékesítését szabta. A kötelezettségvállalás megvalósításának feltételeit ezért úgy kellett kialakítani, hogy azok érvényesülhessenek, akár megvalósul a Suez Group/Gas de France összeolvadás, akár nem. A kötelezettségvállalásnak érvényesülnie kell ennek az összeolvadásnak a megvalósulása után a Distrigas új tulajdonosának belépése esetén is. Ez utóbbi lehetőség vált valósággá, amikor az összeolvadás feltétele teljesült a cég 2008. évi eladásával az Eni S.p.A.-nak.

3. *Piacnyitás leválasztással I. A horizontális koncentráció mérséklése.* Az E.ON AG a német villamosenergia-piacon is meghatározó szerepet tölt be, és az Európai Bizottság ebben a szektorban is eljárást indított 2006-ban annak feltárására, hogy tevékenysége közben alkalmazott-e versenykorlátozó eszközöket, valamint visszaélt-e erőfölényével. Az eljárás megindításának alapja a társaság vertikálisan integrált tevékenységi szerkezete volt, amelynek alapján mind a villamosenergia-termelésben, mind a nagykereskedelemben domináns volt a szerepe, emellett nagyfeszültségű szállítóhálózatnak és az átvitelrendszer-irányítónak is a tulajdonosa volt (*Európai Bizottság* [2009c]).

Az eljárás két ügyben folyt erőfölénnyel való visszaélés kimutatása érdekében. Az első ügyben az E.ON a nagykereskedelmi piacon – domináns helyzetét kihasználva – úgy ért el áremelkedést, hogy korlátozta egyes erőműveinek a termelését, így csökkentette az áramtözsdére került villamos energia kínálatát. Az Európai Bizottság szerint emellett az E.ON közép- és hosszú távú stratégiát is kidolgozott a versenytársak erőművi piacra lépésének a korlátozására.

A másik ügy a rendszerszintű szolgáltatások piacát érintette: a kiegyenlítő szabályozáshoz szükséges villamos energia beszerzésében – a versenytársakat kizárva – előnyben részesítette saját erőműveit akkor is, ha azok drágábban termeltek. Az erőfölény érvényesítését a vertikálisan integrált vállalati szerkezet tette lehetővé, hiszen a cégcsoport része volt a nagyfeszültségű szállítóhálózat és az átvitelrendszer-irányító is, amely döntött a kiegyenlítő villamos energia beszerzésének forrásairól.

A kötelezettségvállalási eljárás eredményeképpen 2008-ban megvalósított szerkezeti átalakítások (leválasztások) előzmény nélküliek voltak, és alapvetően megváltoztatták a német villamosenergia-piaci verseny feltételeit. Az Európai Bizottság trösztellenes eljárásaiban nem volt még példa arra, hogy az érintett vállalat kapacitásainak ilyen nagy hányadát kellett értékesíteni (*EU Press* [2008]). A kötelezettségvállalás szerint az E.ON erőművi kapacitásainak az ötödét (5000 megawatt) le kellett választani, valamint értékesíteni kellett a nagyfeszültségű hálózatát és a rendszerirányítót egy termelésben nem érdekelt vevő számára. A villamosenergia-termelésből való részesedés visszaszorításával, valamint a vállalat vertikális integrációjának a csökkentésével érhető el az, hogy megszűnjön az erőfölénnyel való visszaélés lehetősége. Az erőművi kapacitások eladása megnyitja a német villamosenergia-piacot a versenytársak előtt, a hálózat értékesítése is új forrásokat tesz elérhetővé a kiegyenlítő villamos energia beszerzésében.

4. *Piacnyitás leválasztással II. Hozzáférés biztosítása a földgázszállító hálózathoz.* Az RWE AG a német földgázpiacnak az E.ON mellett a másik főszereplője, bár eltérő régiókban működnek. Az Európai Bizottság 2007-ben indította el a trösztellenes eljárást az RWE AG erőfölénnyel való visszaélése ügyében. A szabályozást sértő magatartás a versenytársak piacra lépésének a megakadályozása, a piac lezárása volt. Az RWE más piaci szereplők számára nem biztosította a hálózatokhoz való hozzáférést azon a területen (Észak-Rajna-Vesztfáliában), amelyen hálózattal rendelkezett. A hozzáférés költségeit egyszerűen indokolatlanul magasán tartotta, amivel visszatartotta más szereplők piacra lépését, mivel így azok nem tudtak versenyképes árakat kialakítani a nagykereskedelmi piacon. Másrészt harmadik fél hálózathoz való hozzáférést kapacitáselosztási gyakorlata is korlátozta, mert nem biztosított más partner számára szállítási kapacitást, azt a saját szállítási tevékenysége számára tartotta fenn (EU Press [2007d]).

Az Európai Bizottság 2009-ben elfogadta az RWE AG kötelezettségvállalását, amelyben a cég vállalata a németországi földgázszállító hálózatának eladását. Ezzel megszűnik az a lehetőség, hogy az RWE AG saját magát előnyben részesítse a hálózati kapacitások elosztásakor, és a hozzáférés esélyei azonosak lettek a versenytársak számára. A németországi földgázpiaci verseny feltételeinek javítása érdekében sor került a földgázszállító hálózat leválasztására. Ez úgy alakította át az RWE szerkezetét, hogy mérsékelte vertikális integrációját (EU Press [2009h], European Commission [2009b]).

5. *Piacnyitás leválasztással III. Monopolhelyzet megszüntetése a földgázimportban.* Az Eni S.p.A. olasz állami tulajdonban lévő, vertikálisan integrált szerkezetű földgázipari cég. Az olasz földgázszektor legnagyobb vállalatának számít az importban, a termelésben, a szállításban, a nagy- és kiskereskedelemben elfoglalt helye alapján. Domináns helyzete a földgázpiac minden szegmensében érvényesül. Az Európai Bizottság 2007-ben elindított és 2010-ben lezárt trösztellenes eljárása az erőfölénnyel való visszaélés (az Európai Unió működéséről szóló szerződés 102. cikke¹¹ megsértésének) feltárását végezte el (European Commission [2007]). A jogsértés a földgázszektor több részterületét is érintette. Nem tette lehetővé más cégek számára a hozzáférést a tulajdonában lévő három (Észak-Európából és Oroszországból) földgázimportot lebonyolító vezetékhez, ami *piaclezárásnak* minősült. Ez megakadályozta, hogy a versenytársak kedvezőbb ajánlatokkal lépjenek be az olasz földgázpiacra, emellett az ellátás biztonságát is gyengítette. A jogsértés része volt az, hogy az Eni S.p.A. harmadik fél számára elutasította a meglévő és kihasználatlan importkapacitásokhoz való hozzáférést, azokat visszatartotta a maga számára. Amikor pedig hozzáférést kínált egyes kapacitásokhoz a versenytársaknak, azokat számukra rendkívül kedvezőtlen feltételekkel ajánlotta fel. Mindez megakadályozta, hogy más vállalkozások is tudjanak földgázt importálni. Végezetül az eljárás azt is

¹¹ Az EK-szerződés korábbi 82. cikke, lásd EUMSZ [2008] 89. o.

kimutatta, hogy az Eni S.p.A. azért nem végzett el kapacitásnövelő beruházásokat, hogy a piacot lezárja a versenytársak előtt.

A kötelezettségvállalási eljárásban az Európai Bizottság elfogadta az Eni S.p.A. arra vonatkozó ajánlatát, hogy *leválasztja*, értékesíti összes érdekeltségét a három olaszországi földgázimport-vezetékben. Az orosz földgázimport-vezeték egy olasz állami tulajdonú cég részére értékesíti. Emellett eladja még a német, a svájci és az osztrák területeken áthaladó szállítási hálózatokban lévő tulajdonhányadait is (*EU Press* [2010d], *European Commission* [2010a]). Mindezek eredményeképpen a vállalati szerkezetet átalakító, a vertikális integrációt csökkentő leválasztások megvalósításáról született döntés.

6. Hozzáférés biztosítása I. Az erőfölénnyel való visszaélés megszüntetése. A német földgázpiac domináns szereplője az E.ON AG, amellyel szemben az Európai Bizottság által megindított trösztellenes eljárás abból indult ki, hogy a cég visszaélt erőfölényével (az Európai Unió működéséről szóló szerződés 102. cikke megsértése). Az E.ON (illetve leányvállalatai az E.ON Ruhrgas AG és az E.ON Gastransport GmbH) tulajdonában volt ugyanis a földgázszállítási hálózat, és ennek használatából zárta ki hosszú távú szerződéseivel a piac többi szereplőjét. E szerződések nagyrészt lefoglalták a többi szállító elől a hozzáférést a hálózathoz, ezzel kizárták azokat a német földgázpiacról. A szállítási kapacitások így kialakult hiánya megakadályozta a németországi földgázpiaci verseny kialakulását (*EU Press* [2010c]).

Az eljárás során az Európai Bizottság elfogadta az E.ON AG kötelezettségvállalását arra, hogy hálózatához más szállítók számára fokozatosan növekvő arányú hozzáférést biztosít. A versenytársak 2010. évi 15 százalékos részesedése így 2015-re 50 százalékra növekszik. Ez a kötelezettségvállalás a versenykorlátozás megszüntetésének *szerkezeti megoldását* képviseli, hiszen a szállítók földgázpiaci részesedésének átrendeződéséhez, az E.ON AG piaci súlyának csökkenéséhez vezet.

7. Hozzáférés biztosítása II. A hosszú távra lekötött importkapacitások felszabadítása. Az Európai Bizottság a GDF Suezrel kapcsolatban – egy bírság kiszabásával lezárt másik ügygel párhuzamosan – 2006-ban elindított egy eljárást. Ez abból indult ki, hogy a francia földgázszektor legnagyobb cége erőfölénnyel rendelkezik az importkapacitások és a gázszolgáltatás piacain, és domináns pozíciójával visszaélve megsérti az Európai Unió versenyszabályait (lásd az *ELUMSZ* [2008] 102. cikkét). A vállalat egyrészt hosszú távra lekötötte az importkapacitásait, így a versenytársak számára a szállítóhálózat nem vagy csak korlátozottan volt hozzáférhető. Másrészt a cég versenykorlátozó céllal visszafogta a cseppfolyósföldgáz-terminállal kapcsolatos beruházásait, és saját kapacitásait oly módon osztotta el, hogy azzal szintén gátolta újabb szereplők belépését a piacra (*EU Press* [2009g]).

Az Európai Bizottság 2009-ben elfogadta a társaságnak arra vonatkozó kötelezettségvállalását, hogy részesedését a hosszú távra lekötött földgázimport-kapacitások-

ban gyors ütemben és jelentős mértékben – 2014 után 50 százalék alá – csökkenti (*Európai Bizottság* [2010c]). A felszabaduló hálózati kapacitások, a GDF Suez piaci részesedésének jelentős csökkenése szerkezeti változásokat idéz elő a földgázpiacon az új belépők miatt megélénkülő verseny következtében.

8. *Piacnyitás a rendszerirányítás átalakításával.* Az átvitelrendszer-irányítók közül egyedül a Svenska Kraftnät ellen folytattak trösztellenes eljárást erőfölénnyel való tiltott visszaélés ügyében. A svéd rendszerirányító állami tulajdonban van, és feladatai közé tartozik az átviteli hálózat működtetése. A Svenska Kraftnät az Európai Bizottság eljárásának megindításakor kialakított feltételezés szerint a villamos energia nemzetközi forgalmának szabályozásában élt vissza erőfölényével azáltal, hogy korlátozta a határkeresztesző kapacitásokon keresztüli exportszállításokat, ezzel megkülönböztette a hazai és a külföldi piacokat, előnyben részesítette a hazai felhasználókat, így nem kezelte egységes piacként a különböző felhasználókat. Az exportkapacitások korlátozását a rendszerirányító azzal indokolta, hogy ezzel tudja mérsékelni a hazai hálózat túlterhelését (*EU Press* [2009i]).

Az Európai Bizottság az eljárás során az európai uniós villamosenergia-piac integrációjának erősítése érdekében olyan kötelezettségvállalást várt a svéd rendszerirányítótól, amely nem az exportkapacitások korlátozásával kezeli a hazai hálózat túlterhelésének a gondját (*EU Press* [2009j]). Ennek megoldására a Svenska Kraftnät azt a kötelezettséget vállalta, hogy a belső villamosenergia-piacot több egységre (ajánlati zónára) osztja. A zónákat úgy alakítja ki, hogy azok rugalmasan tudjanak alkalmazkodni a terhelés változásaihoz, ezért az esetleges túlterheléseket nem kell majd a határkeresztesző kapacitások korlátozásával ellensúlyozni. Így a kereskedést a rendelkezésre álló szállítókapacitásokkal nem az exportkorlátozás, hanem az áralakulás fogja szabályozni (*European Commission* [2010b]). Ez az eljárás – a többi esetben elfogadott kötelezettségvállalástól eltérő módon – a rendszerirányítás átalakításával orvosolta az erőfölénnyel való visszaélés versenytorzító hatását.

9. *Bírság piacfelosztásért.* Az Európai Unió két legnagyobb földgázpiacát és ennek két legnagyobb szereplőjét érintette a 2009-ben véget ért trösztellenes eljárás. A német E.ON AG leányvállalata, az E.ON Ruhrgas AG és a francia GDF Suez leányvállalata, a Gaz de France nemcsak e két ország, hanem az Európai Unió földgázpiacának legnagyobb vállalatai. Az Európai Bizottság vizsgálata feltárta, hogy a két cég közti titkos, piacfelosztásra irányuló megállapodás kartellnek minősült, és ezzel megsértették az EK-szerződés 81. cikkét, amely a meg nem engedett megállapodásra és az összehangolt magatartás létrehozásának tilalmára vonatkozik (*Európai Bizottság* [2009d], *EU Press* [2009e]).

A két cég jogelődjei közötti együttműködés az orosz földgázimportot lebonyolító MEGAL gázvezeték 1975. évi létrehozásakor kötött megállapodással vette kezdetét. E szerint a két cég az országán átmenő vezetéken importált földgázzal nem lép be

a másik ország piacára. Ezt a piacot felosztó megállapodást a 2000-ben hatályba lépett uniós gázpiaci nyitás után is fenntartották. Az első (98/30/EK) földgázpiaci irányelv a verseny előtt fokozatosan megnyitotta a piacot. Ezt a szabályozást azonban a két vállalat nem tartotta be, és egészen 2005-ig érvényben tartották a piacfelosztásról szóló megállapodást.

Az eljárás 2009-ben a jogsértés megállapításával és bírság¹² kiszabásával zárult le. Ez a trösztellenes eljárás az energiapiaci liberalizálás helyzetének felülvizsgálatát követően bírság kivetésével járt, amivel egy múltbeli, már lezárult jogsértést kötelezettségvállalással nem lehetett orvosolni. A határozat mindkét céget – a jogsértés megszüntetése mellett – egyenként 553 millió euró bírság megfizetésére kötelezte. Az Európai Bizottság figyelembe vette a bírság összegének és egyenlő nagyságának megállapításakor a két cég nagy méretét, a versenyellenes piacfelosztással elkövetett jogsértés súlyát, valamint a földgázvezeték azonos mértékű használatát. E bírság együttes összege a legnagyobbak számít a kartellügyekben valaha kiszabott uniós büntetések rangsorában, de a vállalatok fizetési kötelezettsége egyenként is a második helyet foglalja el ugyanezen a listán (*EU Press* [2009f]).

MAGYAR VONATKOZÁSÚ ELJÁRÁSOK

1. *Tiltott állami támogatás – a hosszú távú megállapodások megszüntetése.* A tiltott állami támogatások megszüntetésére indított eljárások egyike a magyar villamosenergia-szektorra érintette. Az erőművek privatizációjukat követően hosszú távú megállapodásokat kötöttek a nagykereskedő Magyar Villamos Művekkel. Az e megállapodások megszüntetése érdekében indított uniós eljárást az indokolta, hogy azok „...a villamosenergia-termelőknek nyújtott jogellenes és a közös piaccal összeegyeztethetetlen állami támogatásnak minősülnek.” (*Európai Bizottság* [2008c] 1. o.) Az Európai Bizottság szerint a hosszú távú villamosenergia-vásárlási megállapodások keretében a termelők a szabad piacinál magasabb árat érvényesíthettek, és ez garantálta számukra beruházásaik megtérülését. Az érintett cégek számára ez támogatást jelentett, ezáltal versenykorlátozó hatású volt. Ezek a megállapodások emellett korlátozták a versenyt is, hiszen tartalmazták a termelőkapacitások jelentős részének a lekötését is, a megtermelt villamos energia kétharmada tartozott hatályuk alá. Ezért az új belépőknek csak korlátozott lehetőségük nyílt arra, hogy versenyezzenek a piacon, vagyis a verseny nem bontakozhatott ki megfelelően. Az Európai Bizottság határozata szerint az EU-csatlakozás óta realizált támogatást az erőművi

¹² „A bírság alapösszegét a jogsértés utolsó teljes üzleti évében az érintett földrajzi területen az egyes vállalkozások érintett termékei eladási értékének arányában határozzák meg, ezt megszorozzák a jogsértés éveinek számával, és hozzáadnak egy kiegészítő összeget, amelynek célja, hogy elretentse a vállalkozásokat attól, hogy egyáltalán összejártszást megvalósító gyakorlatba kezdjenek.” (*Európai Bizottság* [2009d].) A bírság a vállalat éves forgalmának 10 százalékáig terjedhet, és ezen belül a jogsértő tevékenységgel elért bevétel 30 százalékát is elérheti (amelyet meg kell szorozni az elkövetés éveinek számával).

társaságoknak vissza kell fizetniük, a visszafizetés lebonyolításához rendelkezésre áll az Európai Bizottság által kidolgozott módszertan (*Európai Bizottság [2008a]*).¹³

Az Európai Bizottság *jogellenes állami támogatásról és versenykorlátozó magatartásról* szóló határozatot hozott, ezzel a magyar villamosenergia-szektor nagykereskedelmi piacának koncentráltóságát csökkentette a versenykorlátozó megállapodások megszüntetésével, a szerződéses kapcsolatok átrendezésének előírásával.

2. *Összefonódás engedélyezése – tulajdonosi szétválasztással és piacfelszabadítással.* A Mol Rt. 2004-ben megállapodott az E.ON-nal, hogy eladja földgáz-nagykereskedelmi és -tárolási üzletágának 75 százalékát, valamint földgázimportot lebonyolító társaságában lévő 50 százalékos részesedését és ezzel a hosszú távú importszerződéseket. Az Európai Unió 2004-től hatályban lévő, a vállalatok összefonódására vonatkozó irányelve szerint ez a tranzakció – a nagy mérete miatt – nem tagállami, hanem közösségi szintű jóváhagyást igényelt (*Európai Unió Tanácsa [2004]*). Az Európai Bizottság az eljárás keretében versenykorlátozó mozzanatokot határozott meg, amelyek a tervezett tranzakció következtében a földgáz- és villamosenergia-piacokon érvényesülhetnek. Ezek abból eredhetnek, hogy az E.ON-nak módja lenne erőfölényének érvényesítésére: a földgáztermelési és -értékesítési láncban az árak, valamint a gáz- és villamosenergia-szolgáltatásban a kereskedelmi feltételek meghatározásával (*Európai Bizottság [2005]*). Az E.ON és a Mol e megállapítások ismeretében kötelezettségvállalást tett az eredeti szerződés módosítására, amely eloszlatja a Bizottságnak a verseny korlátozásával kapcsolatos aggályait.

Az új – és a Bizottság által 2005-ben jóváhagyott – feltételek szerint a Mol Rt.-nek *teljes egészében* meg kellett válnia a gáz-nagykereskedelmi és gáztárolási üzletágától, az E.ON-nak a maradék 25 százalékot is meg kellett vásárolnia mindkét társaságban. A határozatnak ez az eleme a Molt érintette: még *kisebbségi részesedése sem maradhatott fenn* ezekben a cégekben. A határozat értelmében a két cég földgázüzletágait *tulajdonjogi szempontból teljes mértékben szét kell választani* a versenykövetelmények érvényesítése érdekében. E határozat következtében megszűnt az a helyzet, hogy a Mol Rt.-nek a gázipari vertikum minden – szolgáltatáson kívüli – szintjén vannak pozíciói. Vagyis a vertikális versenykorlátozó hatások csökkentése érdekében a tulajdonjog alapján megvalósított szétválasztás szerint az egyik céghez került a gáztermelés és -szállítás, a másikhoz pedig a gáz tárolása és nagykereskedelme.

Ugyanez volt a célja a határozat következő elemének is, amely előírta, hogy a felhasználóknak az E.ON-tól (a nagykereskedőtől) független gázbeszerzési források-

¹³ A gyakorlatban ennek lebonyolítása úgy történt, hogy az erőművek által visszafizetett támogatást csökkenteni lehetett a megállapodás megszüntetése miatt – annak eredeti időtartama alatt – meg nem térülő beruházásaik értékével, az úgynevezett átállási költségekkel (2008. évi LXX. törvény). Az elszámolási eljárás az erőművek visszafizetési kötelezettségét éppen az átállási költségekkel egyezően állapította meg, így semmilyen irányban sem került sor fizetésre.

hoz is hozzá kell férniük. Az EU versenyhatósága elfogadta az E.ON ezzel kapcsolatos másik kötelezettségvállalását is, amely egy *gázkapacitás-felzabardítási* és egy *szervezési-felzabardítási* program megindítására vonatkozott. E szerint egyrészt a tulajdonába került földgáz-nagykereskedelmi társaság nyolc év alatt legalább évi 2 milliárd köbméter gázt bocsát aukciókra a szabadpiacon a felhasználók számára (Vince [2008]). Másrészt a hazai kitermelésű földgáz beszerzésére vonatkozó hosszú távú szerződéseiben lekötött gázmennyiség felét független gázkereskedőknek kellett eladnia. Az e két program keretében piacra került földgáz a hazai felhasználásnak közel az egynegyedét fedezte (MEH [2008a], Pató–Szolnoki–Tóth [2008]).

AZ EX POST BEAVATKOZÁSOK SAJÁTOSÁGAI

Az Európai Bizottság az előzőekben összefoglalt trösztellenes, valamint jogsértő állami támogatással összefüggő ügyekben az európai uniós versenyszabályozás által biztosított lehetőségekkel élve járt el. Ezeknek az eljárásoknak a célja a második energiacsomag hatálybalépését követő időszak kedvezőtlen energiapiaci fejleményeinek a korrekciója volt. Az eljárásoknak két sajátossága emelhető ki: egyrészt az, hogy *egyedi* vállalati ügyekben folytatták le ezeket, másrészt a már kialakult versenykorlátozó vállalati tevékenységeket szüntették meg a piaci versenyhelyzet *ex post* megváltoztatásával.

Az Európai Bizottság ezekben az ügyekben a versenyszabályozás sok más területen gyakran és régóta igénybe vett eszköztárát alkalmazta. A tagországok energiapiacainak sajátosságai miatt azonban a *magatartási* szabályok érvényesítése, valamint a vállalati *szervezetet átalakító* kezdeményezések nem csak az érintett vállalkozások piaci erőfölényét korlátozták, ezek hatása túlterjedt az eljárás alá vont cégeken. A koncentrált termelői és nagykereskedelmi piacokon domináns helyzetet elfoglaló vállalatokkal kapcsolatos eljárások ugyanis olyan versenykorlátozó helyzetek megszüntetésére irányultak, amelyeket a második energiacsomaggal életbe lépett szabályozás nem tudott megoldani. A versenyszabályokat alkalmazó eljárások ezért kiegészítették az energiaszektor szabályozását, korrigálják hiányosságait. A tulajdonosi szétválasztások, egyes tevékenységi körök eladása, az értékesítési aukciók elősegítik a piacnyitást, a verseny intenzitásának erősítését (Diathesopoulos [2010b]). Ezek az eljárások nem csupán az eljárás alá vont vállalatok erőfölényét korlátozzák, hanem *átalakítják* az érintett energiapiacok egészének a szerkezetét is, mivel új versenytársak belépését teszik lehetővé, ezzel elősegítik az energiapiacok liberalizálását.

Az ismertetett trösztellenes eljárások hasonló menetben zajlottak le: az érintett vállalatok olyan kötelezettségvállalásaival értek véget, amelyeket a Bizottság elfogadott, mert azokat alkalmasnak találta a feltárt versenykorlátozó helyzetek megszüntetésére. Az ügyek lezárásáig az út a Bizottság és a vállalatok közötti alkukon keresztül vezetett, amelyeknek néhány vonását érdemes kiemelni. A kötelezettség-

vállalási eljárások mind a vállalatok, mind az Európai Bizottság számára sokféle előnyt kínálnak. A vállalatok számára előnyös, hogy áttekinthető eljárás keretében – jogsértés megállapítása nélkül – mentesülnek egy versenykorlátozást kimondó határozat nehezen felmérhető hatásai alól (így nem kell számolni bírósági ítéletek következményeivel és bírságfizetéssel), amelyek a kötelezettségvállalás költségeinél valószínűleg súlyosabb terhet róhatnak rájuk.

Az Európai Bizottság számára is előnyökkel jár az, hogy a megindított eljárások kötelezettségvállalással zárulnak le, és az ügyek nem kerülnek bíróság elé. Az egyik előny az, hogy ebben a keretben a bírósági eljárásnál rövidebb idő alatt lehet felszámolni a versenykorlátozó helyzeteket, ezzel a piacnyitást kezdeményező második energia-csomag megvalósítása is felgyorsul. Hasonlóképpen, ezek az eljárások egy újabb szabályozás kidolgozásánál és elfogadtatásánál rövidebb időt igényelnek, és a Bizottság szempontjait érvényesítő eredménnyel járnak. A másik fontos körülmény azzal kapcsolatos, hogy ezeknek az eljárásoknak a kimenetele a Bizottság és a vállalatok közötti alkukban dől el, ebbe a nemzeti hatóságoknak nincs formális beleszólási jogosultsága. A nemzeti hatóságoknak, illetve kormányoknak országaik inkumbenseit védő törekvései¹⁴ így nem tudják a piacnyitást késleltetni (*Hancher–de Hauteclouque* [2010]).

A kötelezettségvállalási eljárásokat – kimenetelük szempontjából – bizonytalan-ság is kíséri. Ez az ügyek egyedi felülvizsgálatából, az eltérő helyzetű vállalatokkal egyenként lefolytatott egyeztetésekből, alkukból ered. Az alkufolyamat természetéből következik, hogy a vállalatok törekedhetnek olyan megoldások elfogadtatására, amelyek számukra kevesebb „veszteséggel” járnak. Ugyanakkor a Bizottság – nagy súlyára támaszkodva – erőteljesebb átalakítást is szorgalmazhat, amit elősegíthet az is, hogy az ügy nem kerül bíróság elé, így nem kell szem előtt tartani a határozatot esetleg módosító későbbi ítéletet. A kötelezettségvállalási eljárások eredményeinek ugyan méltányosaknak és arányosaknak kell lenniük (*Európai Unió Tanácsa* [2003]), és a Bizottságnak tartania kell magát a versenykorlátozó ügyekben lefolytatott eljárások – számos részletkérdésben kialakított – gyakorlatához, de még e kereteken belül is marad tere a mérlegelésnek.

Az Európai Bizottság egyedi ügyekben hozott határozataival felgyorsította az energiapiacok megnyitásának elhúzódó folyamatát. Ezzel az energiapiaci szabályozás ke-

¹⁴ Ennek jelentőségét egy vállalati összefonódással kapcsolatos eset példája támasztja alá. Az EU versenyszabályozása szerint nemzeti hatáskörbe tartozik azoknak a – méretük alapján egyébként uniós jóváhagyást igénylő – összeolvadásoknak az engedélyezése, amelyek eredményeképpen a létrejövő vállalat közösségi szintű bevételeinek kétharmada egyetlen tagországban keletkezik. (Lásd a 7. lábjegyzetet!) E szabályozás alapján előfordult, hogy tagország engedélyezett olyan – piaci túlsúllyal rendelkező – nemzeti bajnokot létrehozó vállalat-összefonódási tranzakciót, amelynek felülvizsgálatára akkor az Európai Bizottságnak nem volt jogosítványa. A legismertebb ügy az E.ON–Ruhrgas összeolvadás volt 2002-ben, amelyet a német versenyhivatal nem támogatott, de a német kormány mégis engedélyezett (*Newberry* [2007], *Lévêque* [2006]). Mint tanulmányunk is bemutatta: az Európai Bizottság később két trösztellenes eljárást folytatott le az E.ON földgáz- és villamosenergia-piaci túlsúlyának a megszüntetése érdekében.

retein belül nem megoldott, az erőfőlény érvényesüléséből származó versenykorlátozó helyzetek megszüntetését kívánta elősegíteni. Ez a fokozott aktivitás azonban egy új és egyelőre nyitott kérdést vet fel. Milyen hosszabb távon érvényesülő hatásokkal jár az *ex ante* energiapiaci szabályozás hiányosságainak *egyedi, ex post* beavatkozásokkal történő korrekciója, a – részben – *mérlegelésen* is alapuló beavatkozás előtérbe kerülése?

IRODALOM

2008. évi LXX. törvény a villamos energiával összefüggő egyes kérdésekről.
- DIATHESOPOULOS, M., D. [2010a]: European Competition Law and Control of Energy Market Restructuring. június 23. <http://ssrn.com/abstract=1629134>.
- DIATHESOPOULOS, M. D. [2010b]: From Energy Sector Inquiry to Recent Antitrust Decisions in European Energy Markets: Competition Law as a Means to Implement Sector Regulation. <http://ssrn.com/abstract=1639883>.
- EC [1997]: Directive 96/92/EC of 19 December 1996 concerning common rules for the internal market in electricity. Official Journal, január 30. L 27/20.
- EC [1998]: Directive 98/30/EC of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas. Official Journal, július 21. L 204/1.
- ERGEG [2007]: End-user energy price regulation. An ERGEG Position Paper, Ref: E07-CPR-10-03, július 18. http://www.energy-regulators.eu/portal/page/portal/EER_HOME/EER_PUBLICATIONS/CEER_ERGEG_PAPERS/Customers/2007/E07-CPR-10-03_E-UPriceReg_0.pdf.
- EUMSZ [2008]: Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. C 115/90, Hivatalos Lap, május 9. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:HU:PDF>.
- EU PRESS [2006]: Competition: Commission confirms sending Statement of Objections to Distrigas concerning Belgian gas supply market. MEMO/06/197, Brüsszel, május 16. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/197&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2007a]: Versenypolitika: a Bizottság energiaágazati vizsgálata igazolta a súlyos versenyproblémák meglétét. IP/07/26, Brüsszel, január 10. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/26&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=fr>.
- EU PRESS [2007b]: Energiával tölteni fel Európát: valódi piac biztonságos energiaellátással. IP/07/1361, Brüsszel, szeptember 19. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1361&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2007c]: State aid: Commission opens investigation into regulated electricity tariffs in France. IP/07/815, Brüsszel, június 13. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/815&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2007d]: Antitrust: Commission initiates proceedings against RWE Group concerning suspected foreclosure of German gas supply markets. MEMO/07/186, Brüsszel, május 11. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/186&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

- EU PRESS [2007e]: Antitrust: Commission opens Belgian gas market to competition. IP/07/1487, Brüsszel, október 11. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1487&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2008]: Antitrust: Commission opens German electricity market to competition. IP/08/1774, Brüsszel, november 26. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/1774&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009a]: A Bizottság fellép a hatékony és versenyalapú európai energiapiac biztosítása érdekében. IP/09/1035, Brüsszel, június 25. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1035&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009b]: State aid: Commission extends investigation into regulated electricity tariffs in France. IP/09/376, Brüsszel, március 10. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/376>.
- EU PRESS [2009c]: Commissioners welcome French reform proposal for national electricity market. MEMO/09/394, Brüsszel, szeptember 15. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/394>.
- EU PRESS [2009d]: The Commission opens infringement proceedings against Belgium concerning its gas transit system. IP/09/1490, Brüsszel, október 8. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1490&language=en>.
- EU PRESS [2009e]: Antitrust: Commission fines E.ON and GDF Suez €553 million each for market-sharing in French and German gas markets. IP/09/1099, Brüsszel, július 8. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1099&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009f]: Antitrust: Commission action against cartels – Questions and answers. MEMO/09/323, Brüsszel, július 8. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/323&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009g]: Antitrust: Commission accepts commitments by GDF Suez to boost competition in French gas market. IP/09/1872, Brüsszel, december 3. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1872&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>.
- EU PRESS [2009h]: Antitrust: Commission opens German gas market to competition by accepting commitments from RWE to divest transmission network. IP/09/410, Brüsszel, március 18. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/410&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009i]: Antitrust: Commission opens proceedings against Swedish electricity Transmission System Operator concerning limiting interconnector capacity for electricity exports. MEMO/09/191, Brüsszel, április 23. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/191&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2009j]: Antitrust: Commission market tests commitments proposed by Svenska Kraftnät concerning Swedish electricity transmission market. IP/09/1425, Brüsszel, október 6. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1425&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2010a]: Energy: Commission requests 20 Member States to implement and apply Single Market rules without delay – country fact sheets. MEMO/10/275, Brüsszel, június 24. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/275&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

- EU PRESS [2010b]: Energia: a Bizottság 20 tagállamtól kéri az egységes piac szabályainak késedelem nélküli végrehajtását és alkalmazását. IP/10/836, Brüsszel, június 24. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/836&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2010c]: Antitrust: E.ON's commitments open up German gas market to competitors. IP/10/494, Brüsszel, május 4. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/494&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EU PRESS [2010d]: Antitrust/ENI case: Commission opens up access to Italy's natural gas market. IP/10/1197, Brüsszel, szeptember 29. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/1197&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2005]: Összefonódások: a Bizottság feltételelesen jóváhagyja a Mol gázüzletágának E.ON általi felvásárlását. IP/05/1658, december 21. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1658&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2007]: Inquiry pursuant to Article 17 of Regulation (EC) No 1/2003 into the European gas and electricity sectors (Final Report). Communication from the Commission. COM(2006) 851 final, Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0851:FIN:EN:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2008a]: A Bizottság határozata a Magyarország által a hosszú távú villamosenergia-vásárlási megállapodások keretében nyújtott állami támogatásról. Brüsszel, június 4. C(2008)2223 végleges, http://ec.europa.eu/competition/state_aid/register/ii/doc/C-41-2005-WLAL-hu-04.06.2008.pdf.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2008b]: A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. A belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladás. [SEC(2008) 460] Brüsszel, április 15. COM(2008) 192 végleges, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0192:FIN:HU:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2008c]: Állami támogatás: a Bizottság felszólítja Magyarországot, hogy szüntesse meg a hosszú távú villamosenergia-vásárlási megállapodásokat, és az állami támogatást fizettesse vissza a villamosenergia-termelőkkel. IP/08/850, Brüsszel, június 4. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/850&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=en>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2009a]: A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Jelentés a belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladásról. [SEC(2009) 287] Brüsszel, március 11. COM(2009) 115 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0115:FIN:HU:HTML>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2009b]: A Bizottság közleménye – Iránymutatás az EK-szerződés 82. cikkének az erőfölényben lévő vállalkozások versenykorlátozó visszaélő magatartására történő alkalmazásával kapcsolatos bizottsági jogérvényesítési prioritásokról. (2009/C 45/02), Hivatalos Lap, C 45/7, február 24. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:045:0007:0020:HU:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2009c]: A Bizottság határozatának összefoglalója (2008. november 26.) az EK-szerződés 82. cikke és az EGT-megállapodás 54. cikke szerinti eljárásról. (A COMP/39.388 – Németországi nagykereskedelmi villamosenergia-piac, valamint a COMP/39.389 – Németországi kiegyenlítő villamosenergia-piac ügy.) Hivatalos Lap, C 36/8, február 13. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:036:0008:0008:HU:PDF>.

- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2009*d*]: A Bizottság határozatának összefoglalója (2009. július 8.) az EK-szerződés 81. cikke szerinti eljáráshoz kapcsolódóan. Az Európai Unió Hivatalos Lapja C 248/5, október 16. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:248:0005:0006:HU:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2010*a*]: A Bizottság jelentése. 2009. évi jelentés a versenypolitikáról. Brüsszel, június 3. COM(2010)282, végleges, SEC(2010)666, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0282:FIN:HU:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2010*b*]: A Bizottság határozatának összefoglalója (2010. március 17.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 102. cikke és az EGT-megállapodás 54. cikke szerinti eljárásról. (Ügyszám: COMP/39.386 – Hosszú távú szerződések, Franciaország.) Hivatalos Lap, C 133/5, május 22. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:133:0005:0006:HU:PDF>.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2010*c*]: A Bizottság határozatának összefoglalója (2009. december 3.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 102. cikke és az EGT-megállapodás 54. cikke szerinti eljárásról. 2010/C 57/09, Hivatalos Lap, C 57/13, március 9. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:057:0013:0014:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT [2003]: Az Európai Parlament és a Tanács 2003/54/EK irányelve a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 96/92/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. (2003. június 26.) Hivatalos Lap, L 176, július 15. 37–56. o.
- EURÓPAI PARLAMENT [2004]: Az Európai Parlament és a Tanács 2003/55/EK irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Hivatalos Lap, L 176, július 15. 57–78. o.
- EURÓPAI PARLAMENT [2009*a*]: Az Európai Parlament és a Tanács 2009/72/EK irányelve (2009. július 13.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Hivatalos Lap, L 211/55, augusztus 14. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0055:0093:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT [2009*b*]: Az Európai Parlament és a Tanács 2009/73/EK irányelve (2009. július 13.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Hivatalos Lap, L 211/94, augusztus 14. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:0136:HU:PDF>.
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA [2003]: A Tanács 1/2003/EK rendelete (2002. december 16.) a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról. Hivatalos Lap, L 1/1, január 4. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003R0001:HU:HTML>.
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA [2004]: A Tanács 139/2004/EK rendelete (2004. január 20.) a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről (az EK összefonódás-ellenőrzési rendelete). Hivatalos Lap, L 24, január 29. 1–22. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/_jogi_ek_fuzios_jogszab_jo_m.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION [2007]: Antitrust: Commission initiates proceedings against the ENI Group concerning suspected foreclosure of Italian gas supply markets. MEMO/07/187, Brüsszel, május 11. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/187&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.
- EUROPEAN COMMISSION [2008]: Report on Competition Policy 2007. Com (2008) 368 Final.
- EUROPEAN COMMISSION [2009*a*]: Report on Competition Policy 2008. Com (2009) 374 Final. SEC(2009)1004 final, Brüsszel, július 27.

- EUROPEAN COMMISSION [2009b]: Summary of Commission Decision of 18 III 2009 relating to a proceeding under Article 82 of the EC Treaty and Article 54 of the EEA Agreement (Case COMP/39.402 – RWE Gas Foreclosure). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:133:0010:0011:EN:PDF>.
- EUROPEAN COMMISSION [2010a]: Summary of Commission Decision relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (“TFEU”) and Article 54 of the EEA Agreement (Case COMP/39.315 – ENI). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:352:0008:0010:EN:PDF>.
- EUROPEAN COMMISSION [2010b]: Commission Decision of 14.4.2010 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the EEA Agreement (Case 39351 – Swedish Interconnectors). http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/39351/39351_1211_8.pdf.
- HANCHER, L.–DE HAUTECLOCQUE, A. [2010]: Manufacturing the EU Energy Markets: The Current Dynamics of Regulatory Practice. European University Institute, Working Papers, RSCAS 2010/01, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13077/RSCAS_2010_01.pdf;jsessionid=087101E92D8971EDF26896FCBFA20D2D?sequence=1.
- HARMADIK ENERGIACSOMAG... [2008]: Harmadik energiacsomag – górcső alatt a tulajdonosi szétválasztás. Európai Parlament, Hírek-energia, április 30. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20080429STO27886+0+DOC+XML+V0//HU>.
- LÉVÊQUE, F. [2006]: Antitrust Enforcement in the Electricity and Gas Industries: Problems and Solutions for the EU. The Electricity Journal, Vol. 19. No. 5. 27–34. o.
- MEH [2008a]: Tájékoztató a Magyar Energia Hivatal 2007. évi tevékenységéről. Magyar Energia Hivatal, Budapest.
- NEWBERRY, D. [2007]: What are the Issues in Mergers and Acquisitions Arising from Electricity Market Restructuring? EUI Working Papers RSCAS 2007/1, European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florence.
- PATÓ ZSUZSANNA–SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH BORBÁLA [2008]: Gázforrás- és kitermelési szerződés árverési programok hatása a gázpiacok fejlődésére. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, Műhelytanulmány, 2. sz.
- TILFORD, S.–WHYTE, P. [2010]: The Lisbon Scorecard X. The Road to 2020. Centre for European Reform, London.
- VINCE PÉTER [2008]: Átalakuló szabályozás a villamosenergia-szolgáltatásban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, http://www.econ.core.hu/file/download/vesz/verseny_12_VinceP_villamosenergia.pdf.
- VINCE PÉTER [2009]: Modellváltás a földgázellátásban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2008. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, http://www.econ.core.hu/file/download/vesz08/12_foldgaz.pdf.
- VINCE PÉTER [2010]: Piaci verseny és piacszerkezet a villamosenergia-szektorban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2009. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, http://econ.core.hu/file/download/vesz2009/11_villamos_energia.pdf.

• Kiss Károly Miklós •

PIACI ÉS SZABÁLYOZÁSI TRENDEK ÉS KIHÍVÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓS TÁVKÖZLÉSI PIACOKON*

A tanulmány az európai távközlési szektor piaci folyamatainak főbb trendjeit és szabályozásának kihívásait tekinti át. A nemzetközi távközlési szektor néhány jellemző általános fejleményének összefoglalását az egyes európai uniós piaci szegmensekben (a vezetékes- és mobilpiacokon, hang- és szélessávú szolgáltatási területeken) zajló folyamatok vizsgálata követi. Az utolsó rész az európai uniós és a tagországi szabályozás előtt álló kihívásokat foglalja össze.

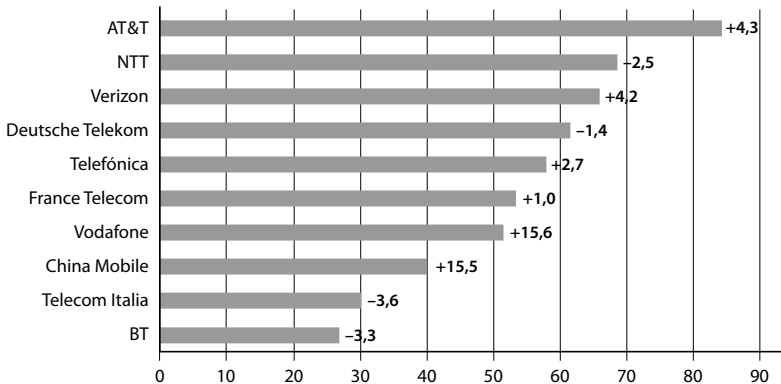
BEVEZETÉS

Annak ellenére, hogy az elektronikus hírközlési szektor viszonylag jól átvészelte az elmúlt két év gazdasági visszaesését, számos kihívással szembesül. A távközlési iparág jelentősen átalakul: mind a vezetékes, mind a mobilhálózatokon a hírközlési szolgáltatások fokozatosan internetalapúvá válnak. A hagyományos beszédalapú hívásokat egyre inkább felváltják az internetalapúak, a hangszolgáltatások pedig fokozatosan beágyazódnak a szélessávú szolgáltatási csomagokba. Ez jelentősen csökkenti a hagyományos beszédalapú hívások forgalmát (főleg a vezetékes piacon), és átrendezi a bevételek szerkezetét. Ráadásul Európában – az érett piacokra jellemző telítődés miatt – lelassult a szektor új előfizetéseken alapuló szerves növekedése is.

Az Európai Unió távközlési szektorának bevétele 2008-ban 351 milliárd euró volt, ami a teljes infokommunikációs technológiai iparág bevételeinek mintegy felét tette ki (*Progress Report...* [2010] 4. o.). A világ tíz legnagyobb távközlési szolgáltatója közül hét európai cég – amelyek azonban nem csak európai piacokon vannak jelen (*1. ábra*).

Az *1. táblázatban* láthatjuk az elektronikus hírközlési szektor bevételeinek szerkezetét és 2009. évi növekedését. Az iparág összesített bevételeinek növekedése 2009-ben nulla százalék körül alakult. Láthatjuk, hogy a hagyományos beszédalapú telefon-szolgáltatásokból származó bevételek a mobiltelefon-szolgáltatásoknál is csökkentek (–1,8 százalék), ez a csökkenés azonban a vezetékestelefon-szolgáltatások esetében még jelentősebb (–6,3 százalék). A hangszolgáltatások bevételeinek csökkenését csak részben egyenlítette ki az adatforgalomból és a fizetős internetalapú televíziós szolgál-

* A szerző köszöni az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének, hogy biztosította a szükséges feltevételeket a tanulmány megírásához.

Forrás: IDATE [2010] 6. o.

1. ÁBRA • A világ tíz legnagyobb telefonszolgáltatója a bevételek alapján, 2009 (milliárd euró), valamint a bevételek változása 2008-hoz képest (százalék)

atásokból származó bevételek gyors növekedése, mivel e szolgáltatások még kisebb részt teszik ki az iparági forgalomnak. Mivel az adatátvitelből származó bevételek növekedése egyelőre nem ellensúlyozza a hagyományos beszédátvitelből származók visszaesését, így összességében a korábbi évek jelentős növekedése megtorpant. A bevételi adatok is tükrözik azt az évek óta tartó tendenciát, amely szerint a vezetékeselefon-előfizetők száma és hívásforgalma csökken, míg a mobilszolgáltatásoknál ez az érték nő. 2009-ben már a bevételek 47 százaléka a mobiltávközlési szolgáltatásokból származott, míg a vezetékes forgalom esetén ez az arány csak 43 százalék volt.

1. TÁBLÁZAT • Bevételek alakulása az Európai Unió távközlési szektorában 2009-ben (százalék)

	Növekedési arány az előző évhez képest	Távközlési szolgáltatások bevételein belüli részarány
Beszédalapú vezetékeselefon-szolgáltatások, valamint internetes hozzáférés és szolgáltatások, ebből:	-2,5	36
– beszédalapú vezetékeselefon-szolgáltatások	-6,3	24
– internetes hozzáférés és szolgáltatások	5,6	12
Beszédalapú mobiltelefon-szolgáltatások és mobil-adatátviteli szolgáltatások, ebből:	0,6	47
– beszédalapú mobiltelefon-szolgáltatások	-1,8	36
– mobil-adatátviteli szolgáltatások	9,3	11
Üzleti adatátviteli szolgáltatások	0,6	7
Fizetős televízió	11,7	10
Távközlési szolgáltatások összesen	0	100

Forrás: Progress Report... [2010] 5. o.

Nemcsak Európában, hanem világszerte jellemző tendencia, hogy az emberek egyre kevesebb hívást bonyolítanak vezetékes telefonon, helyette a mobilhívásokat és az internetalapú telefonszolgáltatásokat részesítik előnyben, ami jelentős technológiai és szerkezeti változásokat hoz az iparágban. Az Egyesült Államokban a háztartásoknak már 18 százaléka egyáltalán nem használja a vezetékes hálózatokat, kizárólag mobilhozzáféréssel rendelkeznek. A háztartások ugyanezen aránya Japánban 20 százalék, Olaszországban 26 százalék (EITO [2010]).

A lassuló bevételnövekedés ellensúlyozására a szolgáltatók jelentősen csökkentették költségeiket, egyrészt a tevékenységek szerkezetátalakításával faragva le a működési költségeket (*operational expenditure, OPEX*), másrészt visszafogva a beruházási költségeket (*capital expenditure CAPEX*). Így a beruházások az elmúlt két évben a bevételeknél is nagyobb mértékben csökkentek. 2008-ban az EU elektronikus hírközlési szektorának egészében a beruházások 47 milliárd eurót tettek ki (ez 1,5 százalékos csökkenés 2007-hez képest), aminek 70 százaléka a vezetékes piacokon és 30 százaléka a mobilszektorban realizálódott. A beruházások intenzitását szokás a beruházási költségek/bevételek aránnyal mérni. Ez az arány 2007-ben 15 százalék, 2008-ban 14 százalék, és 2009-ben 11 százalék volt (Magyarország esetében 2008-ban ez az arány 16,2 százalék volt). Vagyis a bevételeknek egyre kisebb hányadát fordították beruházásokra az elmúlt években. A visszaeső beruházások nagyobb részét ráadásul a már meglévő infrastruktúra fejlesztésére költötték, és csak kisebb részét fordították új technológiák fejlesztésére: optikai szál hálózatokra a vezetékes szektorban vagy új generációs [hosszú távú fejlődési (*long term evolution, LTE*) szabvány szerinti]¹ mobilhálózatokra (*Progress Report... [2010] 5–6. o.*).

A világ tíz legnagyobb távközlési vállalata (*1. ábra*) többségének bevételei 2008–2009-ben is nőttek, bár kisebb mértékben, mint a korábbi években. Főleg azon vállalatok növekedése volt nagyobb, amelyek a mobilpiacon terjeszkedtek erőteljesen (például a Vodafone 2008 utolsó negyedében 17 százalék, 2009 első negyedében 8 százalék növekedést produkált). Az éretté vált európai piacokon működő szolgáltatók közül azok növelték érzékelhetően bevételeiket, amelyek az EU-n kívüli piacokon is jelen vannak (elsősorban az Egyesült Államok, Kína, India, Dél-Afrika és a latin-amerikai országok piacain). Ezzel szemben az elsősorban európai piacokra összpontosító szolgáltatók bevétele kicsit csökkent (2009 első negyedében, Telecom Italia: –7 százalék, NTT: –5 százalék). A China Mobile a kínai piacon 2009-ben is 10 százalékkal növelte bevételeit (*OECD [2009] 28. o.*).

¹ Hosszú távú fejlődés (*long term evolution, LTE*): egy negyedik generációs mobil adatátvitel (3GPP Release 8) szabványa, amely a harmadik generációs HSDPA hálózat továbbfejlesztése nagy sávszélességet igénylő szolgáltatások számára. Kereskedelmi forgalomban még csak Svédországban vezették be 2009-ben, más tagországokban kereskedelmi bevezetését néhány évre elhalasztották.

A European Information Technology Observatory (EITO) intézete az európai uniós távközlési piacok 2009. évi stagnálása után 2010-re is alig érzékelhető (0,1 százalék körüli) növekedést becsült. Ezzel szemben más dinamikus fejlődő gazdaságok távközlési piacaira vonatkozóan 2010-re jelentősebb növekedést jósol. Az EITO előrejelzése a kínai távközlési piac 2010. évi forgalmára 8 százalékos növekedést tartalmaz (126 milliárd euróra), az indiai távközlési szektor növekedésére pedig 15 százalékot (ezzel 40,5 milliárd eurós bevételt termelve). Ezek a dinamikus növekvő piacok még messze nem telítettek, Kínában a népesség körülbelül fele használ például mobiltelefont, Indiában csak harmada, szemben az érett európai piacokkal (például Németországban a népesség 80 százaléka). Még a telítettebb (de az EU-nál alacsonyabb penetrációjú) Egyesült Államokban is pozitív, 1,6 százalékos növekedést prognosztizálnak, elsősorban az okostelefonok és a mobilinternet-szolgáltatások sikerének köszönhetően (EITO [2010]).

Összefoglalva, a többi dinamikus fejlődő régióhoz képest lassul az európai infokommunikációs technológiai iparág terjeszkedése. Az éretté vált európai elektronikus hírközlési szektor stagnálása fenyegetheti az Európai Unió versenyképességét is. Az infokommunikációs technológiai szektor – és azon belül is az elektronikus hírközlési piacok – fellendüléséhez új szolgáltatásbeli innovációkra és üzleti modellekre lesz szükség. Elengedhetetlen egy olyan, új generációs technológiai és szolgáltatási környezet kialakítása, amelyben új lehetőségek és kihívások rejlenek. Ehhez az átmenetnek jelentős beruházásra lesz szükség a vezeték nélküli és a mobilhálózat kapacitásának növelése érdekében. A Bizottság 2010. május 19-én az Európa 2020 elnevezésű stratégia – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája (EB [2010a]) – keretében digitális menetrendet fogadott el, amelyben politikai intézkedéseket jelölt ki a digitális gazdaság fellendítése, a nagy sebességű infrastrukturális és technológiai környezet kialakításának serkentése és az egységes online piac megerősítése érdekében. Ennek a stratégiának az előzményeként terjesztette elő a Bizottság 2005-ben az i2010-stratégiát, amelynek célja az infokommunikációs technológia terén betöltött európai vezető szerep megerősítése és az információs társadalom előnyeinek kiaknázása az európai növekedés és foglalkoztatás érdekében.² A stratégia távlati célja az infokommunikációs technológiai termékek és szolgáltatások egységes piacának megteremtése az európai fogyasztók, vállalkozások és közigazgatások javára. Az európai távközlési piacok jövője ebbe a stratégiába ágyazódik be.³

² i2010: európai információs társadalom a növekedésért és a foglalkoztatásért (EB [2005]).

³ Az egységes európai digitális piac kialakulásának korlátaira, kihívásaira és a szabályozás válaszaira a tanulmány második részében visszatérünk.

PIACI TRENDEK ÉS KIHÍVÁSOK

Mobilpiac⁴

A mobiltávközlési piacokon kialakult piacszerkezet kevésbé tér el egymástól az egyes tagországokban, mint például a vezetékes távközlés esetében. A tagországok mobilpiacain általában három-négy szolgáltató versenyez egymással, amely versenyben a piacvezető szolgáltató piaci részesedése jellemzően 40 százalék alatt van és a legfőbb versenytárs részesedése 30 százalék körüli. A piacvezető szolgáltató és/vagy a legnagyobb riválisa általában a négy nagy páneurópai vállalatcsoporthoz tartozik. E négy fő mobiltávközlési szolgáltató csoport majdnem minden európai uniós tagországban jelen van (leányvállalatok, közös vállalatok vagy kereskedelmi megállapodások formájában). Ezáltal az európai előfizetők közel 80 százaléka (460 millió előfizető) e négy vállalatcsoport valamelyikének előfizetője. E vállalatcsoportok tulajdonosai (a Vodafone kivételével) a vezetékes piacok vezető inkumbens szolgáltatói (német, spanyol és francia). A négy legnagyobb páneurópai vállalatcsoport:⁵

- Deutsche Telekom: T-mobile (Ausztria, Horvátország, Csehország, Magyarország, Macedónia, Montenegró, Hollandia, Lengyelország, Szlovákia), Era (Lengyelország), Everything Everywhere Limited⁶ (Egyesült Királyság), Cosmote (Görögország, Románia, Albánia), Globul (Bulgária);⁷
- Telefónica: O2 (Csehország, Németország, Írország, Szlovákia, Egyesült Királyság), Movistar (Spanyolország), Telecom Italia Mobile (Olaszország);⁸

⁴ Az itt szereplő adatok forrása (ha külön nem jelezzük): *Progress Report...* [2010] 10–17. o.

⁵ Csak az európai érdekeltségeket említjük itt.

⁶ 2010-ben jött létre a Deutsche Telekom tulajdonában lévő T-mobile (Egyesült Királyság) és a France Télécom tulajdonában lévő Orange U.K. egyesülésével (mindkét vállalat tulajdonosi részesedése 50-50 százalék). Ezáltal az Egyesült Királyság legnagyobb mobilszolgáltatója alakult meg (több mint 32 millió előfizetővel).

⁷ Továbbá a Deutsche Telekom 2009-ben a görög OTE-csoport fő tulajdonosává vált (30 százalékos tulajdoni hányaddal). Az OTE-csoport – azon túl, hogy a legnagyobb görög mobilszolgáltató, a Cosmote tulajdonosa – 20 százalékos részesedést szerzett a legnagyobb szerb távközlési vállalatban, a Telekom Srbijában is (a maradék 80 százalék a szerb állam tulajdonában maradt), amely a szerb m.tel mobilszolgáltató tulajdonosa. Így a többszörös áttételen keresztül a Deutsche Telekom további érdekeltségekre tett szert Szerbiában, Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában is.

⁸ A spanyol Telefónica megjelent az olasz és portugál távközlési piacokon is. 2007-ben a Telefónica és más olasz magánbefektetők által alapított Telco S.p.A. megvásárolta a legnagyobb olasz vezetékes és mobilszolgáltató, a Telecom Italia részvényeinek 18 százalékát, amivel megszerezte a vállalat feletti ellenőrzést. 2010 végére a Telco részesedése 22,40 százalékra nőtt, és továbbra is legnagyobb tulajdonosként ellenőrzi a Telecom Italiát. A Telefónica pedig a Telco legnagyobb tulajdonosa (46 százalék feletti részvényhányaddal). Továbbá részesedést szerzett a Portugal Telecomban, amely a portugál vezetékes és mobiltávközlési piacok legnagyobbszereplője, de itt nem tudott ellenőrzést szerezni a vállalat felett: a tulajdoni hányada, bár az egyik legnagyobb részvénytulajdonos, csak 9,16 százalék.

- France Telekom: Orange (Franciaország, Lengyelország, Liechtenstein, Luxemburg, Moldova, Románia, Spanyolország, Svájc, Szlovákia), Mobistar (Belgium), Everything Everywhere Limited (Egyesült Királyság);
- Vodafone-csoport: Vodafone (Albánia, Ciprus [Észak], Csehország, Egyesült Királyság, Görögország, Írország, Hollandia, Magyarország, Málta, Németország, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Törökország), Polkomtel (Lengyelország), SFR (Franciaország).

További szereplők, amelyek piaci jelenléte érzékelhető az európai mobiltávközlési piacokon:

- a norvég Telenor-csoport, amely elsősorban Skandináviában és Közép-Kelet-Európában van jelen (Dánia, Norvégia, Svédország, Magyarország, Montenegró, Szerbia, Ukrajna);
- a svéd TeliaSonera, amely Svédország és Finnország piacvezető távközlési vállalata. Észak- és Kelet-Európában, valamint Spanyolországban van jelen (Svédország, Finnország, Észtország, Litvánia, Lettország, Moldova, Spanyolország);
- a piacvezető holland vezetékes és mobiltávközlési szolgáltató, a KPN (Hollandia, Belgium, Franciaország, Németország, Spanyolország);
- Mobilkom Austria⁹ [A1 Telekom Austria (Ausztria), Velcom (Belarusz), Mobiltel (Bulgária), VIP (Horvátország, Macedónia, Szerbia), Si.mobil (Szlovénia), Mobilkom Liechtenstein (Liechtenstein)]. A Mobilkom Austria 2008-ban stratégiai szövetségre lépett a Vodafon-csoporttal.

Mindezekből látható, hogy a tulajdonosi szerkezet szempontjából, valamint a beszállítókkal való tárgyalások és befektetési döntések során nemzetközi, páneurópai stratégia jellemzi e szolgáltatókat. Ugyanakkor a működésük, a szolgáltatások előállítása és piaci értékesítése nemzeti szinten széttöredezik az egyes tagországokban kifejtett működésükben. Jellemző tendencia a piaci részesedések kiegyenlítődése, a legtöbb tagországban lassan, de folyamatosan csökkent a piacvezető és a második legnagyobb versenytárs piaci részesedése [többek között a virtuális mobilrádiótelefon-szolgáltatók (*Mobile Virtual Network Operator, MVNO*) megjelenésével]. Míg 2004-ben az egyes tagországok piacvezető szolgáltatóinak átlagos piaci részesedése 40 százalék, a legfőbb versenytársé 31,5 százalék, és a többi versenytársé együttesen átlagosan 27,5 százalék volt, addig 2009-re ugyanezen uniós átlagos piaci részesedések rendre a következőképp alakultak: 37,9 százalék, 30,8 százalék és 31,4 százalék.

A mobilkommunikációs szolgáltatások közül a hagyományos beszélalapú telefonszolgáltatásokból származik a bevételek legnagyobb része, bár ennek a szegmensnek kismértékben csökkent a vezető szerepe: 2008-ban a teljes mobilszektor

⁹ 100 százalékos tulajdonosa az osztrák inkumbens vezetékes szolgáltató, a Telekom Austria.

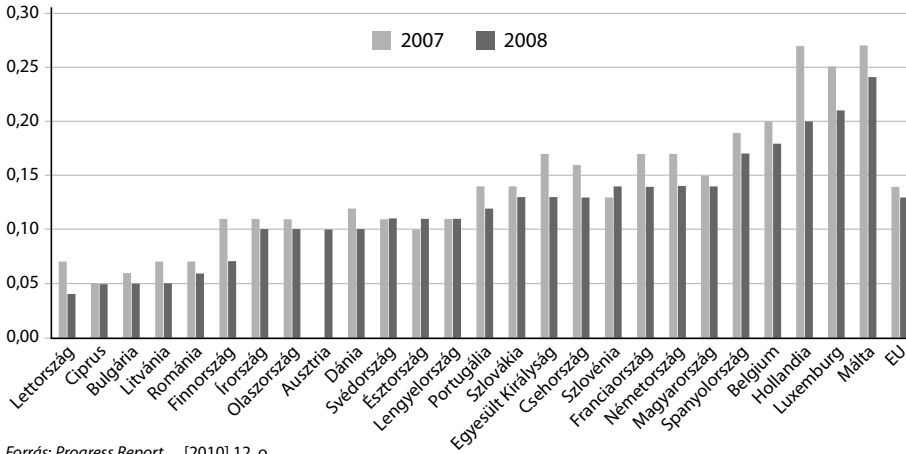
bevételének 81 százaléka származott a hagyományos hanghívásokból (míg egy évvel korábban ez az érték 86 százalék volt). Az sms-forgalomból származó bevételek 12 százalék körül stabilizálódtak. Jelentősen nőttek viszont a mobilinternet-szolgáltatásokból származó bevételek, amelyek 2007 és 2008 között megduplázódtak. A mobilinternet-szolgáltatásokból származó bevételek azonban, a gyors növekedés ellenére is, még csak az összes bevétel 4 százalékát adják (persze az egyes tagországok között jelentős szerkezeti eltérések lehetnek).

A hagyományos *beszédalapú mobiltelefon-szolgáltatások* elterjedése mára erősen lelassult (2008 és 2009 októbere között már csak 2,5 százalékkal nőtt az előfizetők száma), ami nem meglepő, hiszen az aktív előfizetések aránya a teljes népességhez viszonyítva 2009 októberére elérte a 121,9 százalékot, ami a piac telítődésére utal. Ez egyben azt is jelzi (főképpen, ha figyelembe vesszük, hogy az európai népességnek átlagosan kevesebb mint 80 százaléka mobiltelefon-használó), hogy gyakran egy személy egyszerre több SIM kártyát is használ (például külön üzleti és magáncélokra, vagy különböző szolgáltatókét a különböző típusú hívásokra). Természetesen az elterjedtség mértéke nem egyenletes az egyes tagországokban, a legalacsonyabb Franciaországban (90 százalék), míg a legmagasabb Litvániában (147 százalék) (Magyarországon ez az érték ugyanezen időszakban 106 százalék volt). A növekedési ütem lassulásában is jelentős eltérések vannak. Míg Portugáliában, Romániában és Finnországban 2009-ben is erőteljesebben nőtt az előfizetések száma, addig Olaszországban és Észtországban már csökkenni kezdett. Jellemző tendencia továbbá, hogy a kártyás fogyasztók száma, bár még mindig valamivel több, folyamatosan csökken a postpaid előfizetéses fogyasztók javára (a 2008-as 58,2 százalékról 55,3 százalékra 2009-ben).

Az átlagos európai SIM-kártya-tulajdonos mobilszolgáltatásokra fordított kiadásai továbbra is csökkenő tendenciát mutatnak. Az ezt mérő, egy mobilfelhasználóra jutó átlagos bevétel mutatója [a mobilszektor összes bevétele/felhasználók száma (*Average Revenue per User, ARPU*)] Európában a fejenkénti 369 euróról 323 euróra esett 2007 és 2008 között. Ez az árak csökkenésére utal. Egyperces telefonálás átlagos ára 2007 és 2008 között 0,14 euróról 0,13 euróra csökkent. Ebben elsősorban az erősödő verseny, a végződtetési díjak hatékonyabb szabályozása, a bevezetett átalánydíjas (*flat rate*) díjszabások és a csökkenő barangolási (*roaming*) díjak játszottak szerepet. Ugyanakkor a 2. ábrán azt is láthatjuk, hogy igen nagy különbség van a legmagasabb és legalacsonyabb díjú tagországok árai között, ami az egységes belső távközlési piac hiányát és az egyes tagországok nemzeti piacainak eltérő sajátosságait mutatja. Az árak csökkenő tendenciája 2004 óta megfigyelhető minden – az OECD-kosarak módszertanán alapuló¹⁰ – fogyasztóiszokás-mintában.

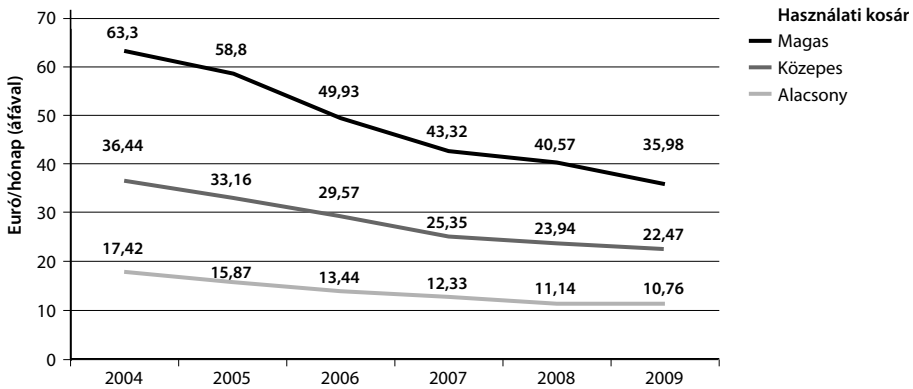
¹⁰ Az alacsony használati kosár tartalma: havonta 30 kimenő hívás (amelynek 22 százaléka vezetékesbe, 70 százaléka mobilhálózatba irányul, 8 százaléka hangpostahívás) és 33 sms. A közepes használati kosáré 65 kimenő hívás (21 százaléka vezetékesbe, 72 százaléka mobilhálózatba, 7 százaléka

Az alacsony és közepes használati kosarak esetében a csökkenés 2004 és 2009 között 38 százalék körül volt, míg a legmagasabb használati kosár árai 44 százalékkal csökkentek (3. ábra).

Forrás: Progress Report... [2010] 12. o.

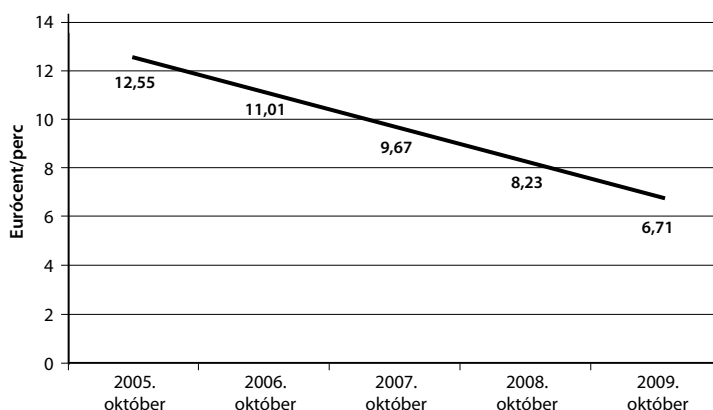
2. ÁBRA • Beszédalapú mobilszolgáltatások átlagos percdíjai 2007-ben és 2008-ban (teljes év, euró)

Forrás: Progress Report... [2010] 13–14. o. alapján

3. ÁBRA • Az OECD mobiltávközlési kosarak árainak alakulása, 2004–2009 (összes mobilszolgáltató egyszerű átlaga, euró/hónap)

..... hangposta) és 50 sms. A magas használati kosará 140 kimenő hívás (20 százalék vezetékbe, 73 százalék mobilhálózatba, 7 százalék hangposta) és 55 sms. A kosarak részletes szerkezetéről lásd *Teligen* [2009].

Forrás: Progress Report... [2010] 16. o.

4. ÁBRA • Átlagos mobilvégzöldtetési díjak az EU tagországaiban (vezetékesből mobilhálózatba irányuló hívások esetén)

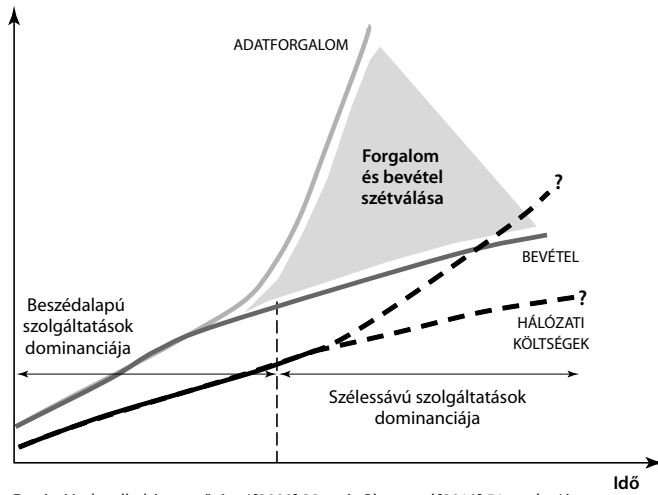
A mobilszolgáltatás végzöldtetési díjainak alakulása is befolyásolja a kiskereskedelmi árakat (4. ábra). Az Európai Unióban egyre határozottabban szabályozzák a mobilszolgáltatók végzöldtetési díjait, ami az elmúlt évek során jelentős csökkenést eredményezett (2009-ben ez további 18,4 százalék volt).

A mobilszolgáltatások végzöldtetési díjai ennek ellenére még mindig magasabbak, mint a vezetékes szolgáltatásoké (átlagosan közel tízszeres a különbség). Másrészt igen nagy eltérések vannak az egyes országok díjai között: 2009 októberében a legalacsonyabb Cipruson (1,95 eurócent) és a legmagasabb Bulgáriában (12,14 eurócent). Ezeket az óriási különbségeket nem indokolják sem technológiai, sem piacszerkezeti eltérések. Ráadásul ezek az elmúlt években sem csökkentek, sőt az utóbbi két évben inkább kismértékben nőtt a végzöldtetési díjak szórása. Ezért adta ki a Bizottság 2009/396/EK ajánlását a végzöldtetési díjak hatékonyabb szabályozásáról (EB [2009]). Ebben meghatározza azokat a költségtényezőket, amelyeket az összes tagállam szabályozhatóságának figyelembe kell vennie a hívásvégzöldtetési díjak meghatározásakor (az ajánlást kísérő bizottsági háttér-munkadokumentum szerint a díjak 2012 végére percenként 1,5 és 3 eurócent között fognak alakulni).

A kiskereskedelmi hívásdíjak csökkenése és az előfizetések csökkenő növekedési üteme mellett a mobilhívások forgalmának növekedése figyelhető meg (híváspercekben mérve), miközben a vezetékes hívások forgalma alig változott. Így 2009-re a mobilhívások a teljes beszédalapú hívások forgalmának 47 százalékát tették ki (híváspercben mérve), míg a vezetékes hívások aránya 53 százalék volt. A becslések szerint ez 2010-re megfordul a mobilforgalom javára. 2008-ban a mobilhívások forgalma 13 százalékkal nőtt (miközben az árak átlagosan ugyanennyivel csökkentek).

A szélessávú mobilhőzzáférés piaca a hagyományos beszédalapú szolgáltatásokkal szemben gyorsan bővül. A szélessávú mobilhőzzáférések penetrációs rátája egy év alatt majdnem megduplázódott, 2010 januárjára elérte az 5,2 százalékot, hat tagországban a 10 százalékot is meghaladta (Finnország, Portugália, Ausztria, Svédország, Írország és Dánia). Bár rövid távon a szélessávú vezetékös hőzzáférés helyettesítője lehet, hosszabb távon inkább arra lehet számítani, hogy az új generációs szálóptikás szélessávú hőzzáférés kiegészítője lesz. E gyors növekedés ellenére a mobil-adatforgalom nem tekinthető jelentős bevételi forrásnak. A bevezetett átalánydíjas árazási formák és a korlátlan forgalmú hőzzáférési csomagok a szélessávú mobilhőzzáférés elterjedésében fontos szerepet játszanak, ugyanakkor visszafogják az egy felhasználóra jutó átlagos bevétel növekedését. A mobilszolgáltatók egyik legnagyobb kihívása, hogy a hagyományos beszédalapú piacok éretté válásával lelassult a bevételek növekedése, miközben az új adatforgalmon alapuló szolgáltatások nem pótolják a hagyományos hívásforgalom jövedelmezőséget. A szélessávú mobilinternet-felhasználók 130-szor akkora adatforgalmat bonyolítanak, mint a beszédalapú szolgáltatásokat használók, azonban ha az 1 megabájt adatforgalomra jutó árat hasonlítjuk össze, akkor az általuk fizetett ár csak 1 százaléká a beszédalapú szolgáltatásokért fizetettnek. Míg a mobilhálózatok forgalmának 70-80 százalékát az adatforgalom generálja, addig a bevételeknek csak 5-10 százalékát adja (*Markendhal és szerzőtársai* [2009] 37. o.). Ráadásul folyamatosan nő az egyes felhasználók által generált adatforgalom mennyisége. Például Svédországban a szélessávú mobilhőzzáférést használók esetében 2007-ről 2008-ra 0,5 gigabájról 1,8 gigabájtra nőtt az egy felhasználóra jutó adatforgalom. Az összes mobilszolgáltatás forgalmát együtt tekintve, a nemzetközi adatok alapján az egy személyre jutó átlagos havi adatforgalom éves növekedési üteme 20-30 százalék (*Blennerud* [2009] 50. o.). E növekvő adatforgalom idővel megkívánja a hálózatok kapacitásának bővítését, ami növekvő beruházásokat igényel. Vagyis a bevételek lassuló növekedése az adatforgalom egyre gyorsuló növekedésével párosul. E dilemmát mutatja az 5. ábra. A távközlés irodalmában az utóbbi években egyre gyakrabban említik alapvető kockázatként a növekvő forgalmi igény finanszírozási problémáit és a mobilszolgáltatások jövedelmezőségének drámai visszaesését.

A jelenleg jellemző árazási eljárások pedig tovább erősítik a bevétel és adatforgalom szétválását. Az átalánydíjas „korlátlan” csomagok egyre nagyobb adatforgalomra ösztönöznek, miközben az egy felhasználótól származó bevételek csökkennek. Az új szolgáltatások és az ezzel együtt fejlődő új fogyasztói igények nagyobb hálózati kapacitást és nagyobb sebességet igényelnek. A többletkapacitás és a nagyobb sebesség biztosítása a szolgáltatóknak többletköltségeket okoz, aminek a bevételnövekedés ütemének lelassulása miatt nem lesz meg a finanszírozási háttere. Persze nem mindenki ért egyet ezzel a borús képpel. Az egyik vitatott kérdés, hogy vajon együtt nőnek-e a költségek az adatforgalom növekedésével, vagy a tanulási folyamatok, a kapacitások jobb kihasználása, az új technológiák alacsonyabb működési költ-

Forrás: Markendhal és szerzőtársai [2009] 38. o. és Blennerud [2010] 51. o. alapján

5. ÁBRA • Adatforgalom – bevételi olló a mobilhálózatokban

sége miatt inkább a bevételeket „követve”, lassuló ütemben nőnek (emellett érvel Blennerud [2010]).

A másik alapvető kérdés, hogy a bevételek alakulásának milyen alakot kell öltenie. Többen szorgalmazzák egyrészt az árdiszkriminációs eljárások hatékonyabb alkalmazását a szélessávú hozzáférési szolgáltatások terén – hogy az egyes (például a nagy adatforgalmat generáló) felhasználókat jobban megkülönböztető árakat érvényesítsenek –; másrészt a szélessávú szolgáltatások árazásához olyan csomagokat vezessenek be, amelyekben az átalánydíjat és egy bizonyos fogyasztás maximális szintjét is rögzítik (*bucket pricing*),¹¹ ez például az Egyesült Államokban hatékonyan bizonyult a bevételek dinamikájának fenntartásában (lásd például Blennerud [2009], [2010], Markendhal és szerzőtársai [2009]).

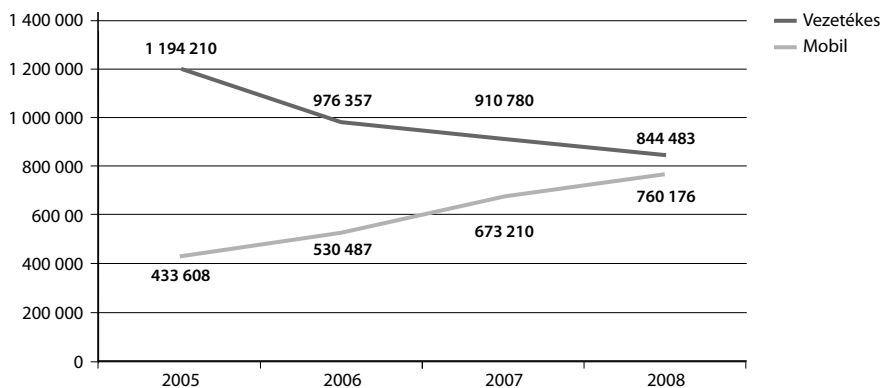
További kihívást jelent, hogy a szélessávú szolgáltatások szegmensében a mobilszolgáltatók számára új típusú versenytársak léptek be. A hagyományos beszédalapú mobiltelefon-szolgáltatások piacain a hálózati szolgáltatásokból származó bevétel jellemzően a hálózatot működtető vállalat zsebébe került, hiszen a hálózatán elsősorban a saját szolgáltatását értékesítette az előfizetőinek (ezt kismértékben kezdte csak ki a virtuális mobilrádiótelefon-szolgáltatók megjelenése). A szélessávú piacokra viszont az jellemző, hogy a hálózatot működtető vállalat és a hálózaton szolgáltatást

¹¹ Olyan árazási struktúra, amely tartalmaz egy előre fizetendő rögzített átalánydíjat és egy kvótát, ami korlátozza a fogyasztás maximális szintjét (például telefonált percekben vagy az adatforgalom mennyiségében). A szolgáltató egy menüben különböző összerendelt ár–kvóta kombinációkat kínál, amelyek közül a fogyasztók választanak.

nyújtó/értékesítő vállalat nem feltétlen ugyanaz, így átrendeződnek a vertikális tevékenységi lánc különböző szintjei közti frontvonalak, és új versenytársak jelennek meg. A mobilszolgáltatók számára az adatforgalomból származó nyereség növelésének egyik lehetőségét az új, hozzáadott értéket növelő szolgáltatások bevezetése jelenti, mint például a mobiltelefonnal való fizetés vagy speciális internetalapú szolgáltatások. Ezekon a piaci területeken viszont versenyezniük kell az okostelefonok és más mobilinternet-használatot lehetővé tevő eszközök gyártóival, a mobilkészülékek operációs rendszereinek fejlesztőivel, tartalom- és egyéb internetalapú szolgáltatást nyújtó internetes vállalkozásokkal.

Vezetékes piac¹²

A hagyományos vezetékes beszédalapú szolgáltatások piaca már évek óta zsugorodik. A hívások mennyisége 2005 és 2008 között 30 százalékkal csökkent, ez a csökkenés csak 2008-ban 7 százalék volt (6. ábra). A bevételek csökkenése is ugyanezt a tendenciát tükrözi, 2008-ban a teljes távközlési szektor összes bevételének 30 százaléka származott vezetékes hívásokból. A vezetékes beszédforgalom folyamatos csökkenését a más szolgáltatásokkal való helyettesítése okozza. Egyrészt, a felhasználók egyre inkább a mobilszolgáltatásokat részesítik előnyben, másrészt egyre többen használják helyette a szélessávú hozzáférésű, beszédalapú szolgáltatásokat [internetalapú telefonszolgáltatást (*Voice Over Internet Protocol, VoIP*) és a kábeltelevízió-hálózatokon megvalósított hangátviteli csatornákat (*Voice Cabel TV, VoCATV*)].

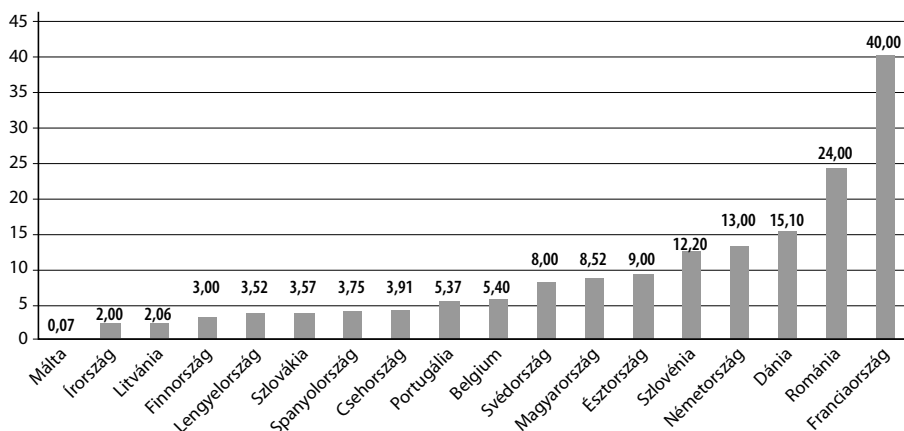

Forrás: Progress Report... [2010] 35. o.

6. ÁBRA • Az összes beszédhívás az EU-ban hálózatok szerint (millió perc)

¹² Az itt szereplő adatok forrása (ha külön nem jelezzük): Progress Report... [2010] 34–43. o.

Míg a hagyományos hívások forgalma csökken, az internetalapú hívások forgalma folyamatosan nő. A távközlési szolgáltatók által ellenőrzött internetalapú telefonszolgáltatások (*managed VoIP services*)¹³ piaci részesedése 2008-ra elérte a 14 százalékot (EU-átlagban), ami 78 százalékos növekedést jelent az előző évhez képest (7. ábra). Ez persze jelentős eltéréseket takar, míg Franciaországban a 2008. évi piaci részesedése 40 százalék volt, addig az EU-tagországok több mint felében 6 százalék alatti (Magyarországon 8,25 százalék).

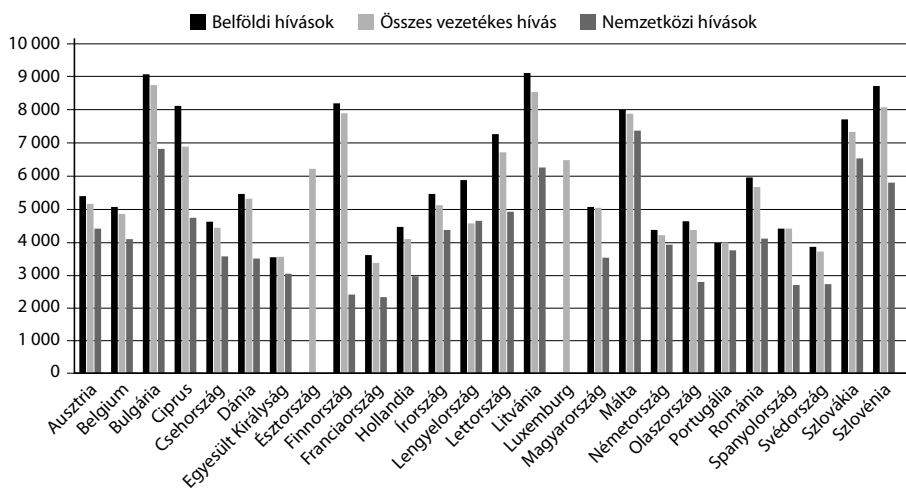
Forrás: Progress Report... [2010] 36. o.

7. ÁBRA • Az internetalapú telefonszolgáltatók piaci részesedése, 2008. december (százalék, forgalom alapján, EU-átlag: 14,18 százalék)

További jellemző tendencia, hogy a beszédalapú vezetékes szolgáltatásokat egyre kevésbé értékesítik külön, önálló szolgáltatásként a szolgáltatók, hanem egy csomag részeként más elektronikus hírközlési szolgáltatásokkal együtt (internet-hozzáférés, fizetős tévészolgáltatás, beszédalapú mobilszolgáltatások). Jól mutatja ezt, hogy míg 2007 októberében a szélessávú internet-hozzáférést még 64 százalékban önálló termékként értékesítették (tehát csak szélessávú hozzáférést, más szolgáltatások – például beszédalapú hanghívások szolgáltatása – nélkül), addig 2009 októberében ez az arány már csak 32 százalék volt.

A vezetékes hangszolgáltatás piaca a legtöbb EU-tagországban továbbra is igen koncentrált. Ez is az oka, hogy kevésbé éri meg kizárólag a hanyatló beszédalapú szolgáltatások piacára belépni, és ezért az alternatív szolgáltatók inkább a szélessávú távközlési szolgáltatások piacain jelennek meg, és más szolgáltatások mellett

¹³ Tehát ez csak az internetalapú telefonszolgáltatók forgalmát tartalmazza, azaz az internetalapú híváslebonyolítást, a szolgáltatás minőségének ellenőrzésével. Nem tartalmazza a különböző internetes szoftverekkel bonyolított hívásokat, amelyek felett semmilyen szolgáltatónak nincs kontrollja.

Forrás: Progress Report... [2010] 37. o.

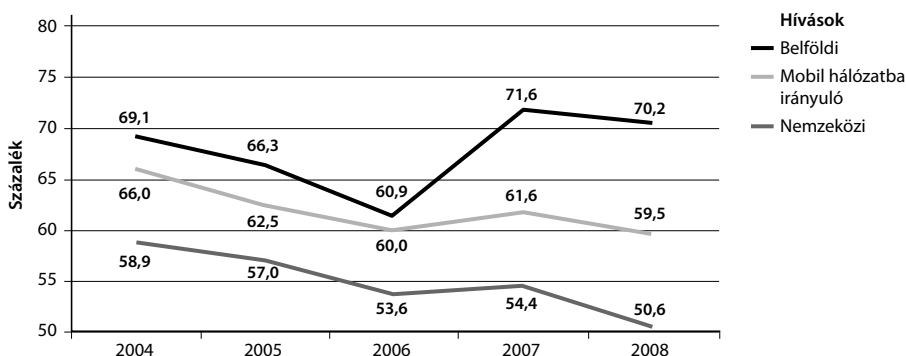
8. ÁBRA • A vezetékes piacok koncentrációja (Herfindahl–Hirschman-index), 2008. december

internetalapú hangszolgáltatásokat is kínálnak. Mint a 8. ábrán láthatjuk, a beszédalapú vezetékes hangszolgáltatások piacának Herfindahl–Hirschman-indexe több országban is igen magas (különösen Bulgária, Ciprus, Litvánia, Málta, Szlovénia, Finnország esetében). Azt is láthatjuk, hogy a belföldi hívások piaci szegmense jóval koncentráltabb, mint a nemzetközi hívásoké (amely piacon jellemzőbb az alternatív szolgáltatók térnyerése). Az utóbbi években kismértékben még nőtt is az egyes európai országok inkumbens vezetékes szolgáltatóinak piaci részesedése a hagyományos híváspiacokon belül a belföldi hívások szegmensében (2006 és 2008 között 16 százalékkal), míg a mobilhálózatokba irányuló hívások esetében nem változott érzékelhetően, nemzetközi hívások esetében – amely a leginkább versenypiaci szegmense a híváspiacoknak – pedig 7 százalékkal csökkent 2007-ről 2008-ra (9. ábra).

Mindennek következtében a saját hálózattal piacra lépő alternatív szolgáltatók által kínált közvetlen hozzáférés aránya Európai Unió-szerte igen alacsony. Bár 2008 júliusáról 2009 júliusára az alternatív szolgáltatók által kínált hozzáférést használó előfizetők számaránya 20 százalékról 24 százalékra nőtt, ez még mindig azt jelenti, hogy az európai uniós előfizetők háromnegyede az inkumbens által nyújtott hozzáférést használja.

A piaci részesedésekhez hasonlóan a kis- és nagykereskedelmi árak is alig változtak az utóbbi években. 2005-ben a korábbi lendületes csökkenés megállt, sőt 2008 és 2009 között kismértékben nőttek az átlagos kiskereskedelmi árak az EU-tagországokban. Az OECD-kosarakon¹⁴ alapuló árak a 3 perces helyi hívások ese-

¹⁴ A kosarak részletes szerkezete megtalálható: *Teligen* [2009] 20–23. o.

Forrás: Progress Report... [2010] 38. o.

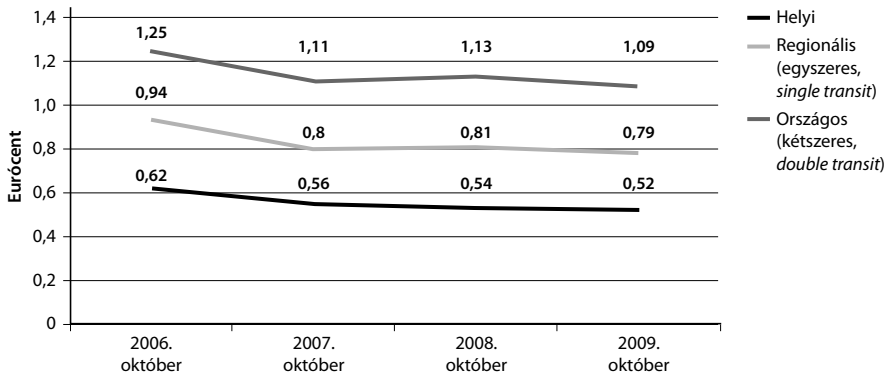
9. ÁBRA • A vezetékes inkumbens szolgáltatók átlagos piaci részesedése az EU-ban a beszélgetési szolgáltatások piacán (kiskereskedelmi bevételek alapján)

tében 3,7 százalékkal, a 3 perces távolsági hívások esetében pedig 4,8 százalékkal nőttek. A 10 perces helyi hívások árai 2009-ben alig változtak, de a távolsági hívások árai itt is 4,1 százalékkal emelkedtek. Az árak és a piaci részesedések kismértékű növekedése a verseny csökkenésére utal, ami nem meglepő, hiszen a jövedelmezőség csökkenése miatt a hagyományos vezetékes hívások piaci szegmense kevésbé vonzó más elektronikus hírközlési szolgáltatások piacihoz képest. Akárcsak a mobilszolgáltatások kiskereskedelmi árainál, itt is jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes tagországokban kialakult átlagos árak között, és e szórás az utóbbi két évben még nőtt is. A kiskereskedelmi díjakkal szemben az átlagos összekapcsolási és hívásvégződtetési díjak 2009-ben is kismértékben csökkentek (10. ábra).¹⁵

A szélessávú vezetékes piacok dinamikus növekedése is valamelyest csökkent 2009-ben (2003 óta a legalacsonyabb e növekedési ráta: 24,5 százalék). Ennek ellenére az EU szélessávú piaca továbbra is világvezető a penetrációs ráta tekintetében. 2010-re a penetrációs ráta elérte a 24,8 százalékot. Azonban a vezetékes szélessávú vonalak legnagyobb része Európában xDSL¹⁶ technológián alapul, és viszonylag

¹⁵ 2007-ben a magyar összekapcsolási díjak még kicsit magasabbak voltak az EU-átlagnál: helyi hozzáférés (*local level*) esetén 0,71 eurócent, a regionális díj (*single tranzit*) 0,91 eurócent, az országos összekapcsolás (*double tranzit*) esetén viszont kicsit alacsonyabb volt az átlagnál, 1,05 eurócent (NHH [2009] 70. o.), de 2008-ban az NHH tovább csökkentette az összekapcsolási díjakat (átlagosan 20-30 százalékkal), így azok kicsivel az EU-átlag alá csökkentek.

¹⁶ Digitális előfizetői vonal (*Digital Subscriber Line*). Az xDSL technológia az újabb technológiájú, nagyobb kapacitású hálózati infrastruktúra kiépítése helyett a már meglévő réz telefonvezeték használatát (frekvenciaosztásos elven működik, azaz különböző frekvencián továbbítja az előfizetőhöz és a szolgáltatóhoz haladó adatokat, ezzel növelve az átviteli kapacitást és sebességet), ami egyben a korlátját is jelenti e technológiának.

Forrás: Progress Report... [2010] 43. o.

10. ÁBRA • Vezetékes végződtetési díjak az inkumbens hálózatán az EU-tagországokban, súlyozott átlag

kicsi a nagy kapacitású szélessávú vonalak aránya: a szélessávú vonalak 83,4 százaléka nyújt másodpercenként 2 megabites sebességet, és csak 23,2 százaléka 10 megabit feletti sebességet másodpercenként. A fejlettebb (és jóval nagyobb kapacitású és sebességű) száloptikás vonalak aránya csupán 1,8 és 5 százalék között van (ugyanezen arány például Japánban 51,4 százalék, Koreában 46 százalék). Így az EU hiába első a penetrációt tekintve, az átlagos sebesség jellemzően kisebb, mint a legtöbb, szintén magas penetrációjú, fejlett országban. A szélessávú hozzáférés piacain 2003 óta folyamatosan csökkent az inkumbens vezetékes szolgáltatók piaci részesedése. A piaci koncentráció csökkenése és a verseny erősödése 2009-ben lelassult, az inkumbens szolgáltatók piaci részesedése 2010-re átlagosan 45 százalék körüli szinten stabilizálódott.

A SZABÁLYOZÁSSAL SZEMBENI KIHÍVÁSOK

Az egységes európai uniós elektronikus hírközlési piac hiánya és a szabályozás felelőssége

Az európai uniós szabályozást értékelő több elemzés is az egységes piac létrejöttének késlekedését emeli ki az európai távközlési piac legnagyobb problémájaként (lásd például *EB* [2010b], *Copenhagen Economics* [2010]). Az elektronikus hírközlési iparág szabályozásának közelmúltban történt egyik fontos fejleménye, hogy 2009 végén elfogadták az új európai uniós szabályozási csomagot (*Európai Parlament...* [2009a], [2009b], [2009c], *EB* [2007]), amelyet a tagországoknak 2011. május 25-ig kell a nemzeti jogrendszerükbe átültetniük. Az új szabályozási csomag legfontosabb jellemzői

három pontban foglalhatók össze: nagyobb technológia- és szolgáltatássemlegesség, erőteljesebb fogyasztói jogok, valamint a szabályozóhatóságok együttműködésének erősítése.¹⁷ Jelenleg folyik az egyes tagországok jogrendjébe és szabályozói gyakorlatába történő átültetés, aminek eredményei csak később fognak lecsapódni. Igen fontos azonban, hogy a 2009. december 19-én hatályba lépett új szabályozási keretet a tagállamok megfelelően átültessék, és kellő időben alkalmazzák. A legfontosabb kérdés, hogy az új jogszabályok és az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testülete (*Body of European Regulators for Electronic Communications, BEREC*) mennyiben lesz képes az egyes tagországok nemzeti szabályozásának és így a tagországi távközlési piacoknak a jelentős eltéréseit csökkenteni, és ezáltal elősegíteni az egységes európai távközlési piac létrejöttét.

Az európai távközlési piac előtt álló legnagyobb kihívás tehát az *egységes európai elektronikus hírközlési piac hiánya*, amelynek megvalósítását hiába tűzték célul a korábbi szabályozási csomagban is, nem igazán sikerült megvalósítani. „A hírközlés egységes piaca még messze van a megvalósulástól, eléréséhez további erőfeszítésekre van szükség. A tagállamok nem azonos iramban haladnak a piaci felülvizsgálatokkal. Vannak nemzeti szabályozóhatóságok, amelyek nem a megfelelő szabályozási megközelítéseket alkalmazzák, különösen a versenyproblémák kezelése terén. A tagállamonként eltérő versenyfeltételekből eredő bonyolult helyzet még mindig akadályozza a belső piac fejlődését.” (EB [2010b] 3. o.) Európában az egyes nemzeti szabályozóhatóságok által a piaci verseny elégtelenségét korrigáló intézkedések továbbra is nagyon különböznek, még akkor is, ha a mögöttes piaci problémák nagyon hasonlítanak. Ez súlyosan gátolja a valódi egységes piac kialakulását. A nemzeti szabályozóhatóságok például továbbra is eltérő árképzési módszereket alkalmaznak az olyan alapvető hozzáférési szolgáltatások esetében, amelyek létfontosságúak az alternatív szolgáltatók számára ahhoz, hogy versenybe szálljanak a hálózati infrastruktúra nagy részét birtokló, erőfölényben lévő szolgáltatókkal. Jól tükrözik ezt mind a nagykereskedelmi, mind a kiskereskedelmi áraknak egyik tagállamról a másikra megfigyelhető számottevő különbségei, amelyek nemcsak a piacok sajátosságaiból, hanem a szabályozási szemlélet és gyakorlat eltéréseiből is adódnak. Például a mobil-hívásvégződtetés nagykereskedelmi díjai között két és félszeres különbség van az öt legdrágább tagállam átlagos végződtetési díja és az öt legolcsóbb tagállam átlagos díjai között. A mobilhívások átlagos kiskereskedelmi percdíjai között még nagyobb a különbség: az öt legdrágább tagország díjainak átlaga négyszer magasabb az öt legolcsóbb tagország díjainak átlagánál. Így az európai fogyasztók és a szolgáltatók továbbra is 27 különálló piaccal szembesülnek, és nem élvezhetik az egységes piacban rejlő gazdasági lehetőségek előnyeit.

¹⁷ Az új szabályozási csomag legfontosabb jellemzőit Kiss [2010] tanulmányban foglaltam össze (299–303. o.), továbbá a reformtervezet folyamatáról és jellemzőiről lásd még Kiss [2009] 275–279. o.

Arra, hogy a nemzeti szabályozhatóságok továbbra is eltérően közelítenek hasonló versenyproblémák kezeléséhez – ami akadályozza a valódi egységes piac kialakulását –, számos példát találunk a nagykereskedelmi vonalbérlésre vonatkozó kötelezettségek bevezetése és végrehajtása, az optikai hozzáférés nagykereskedelmi szélessávú piacokon való kezelése, valamint a hozzáférési vagy összekapcsolási díjakra vonatkozó költségelszámolási módszerek alkalmazása terén.

A nemzeti szabályozhatóságok a piacelemzés terén is máshol tartanak. Egyes hatóságok már megkezdték a felülvizsgálat harmadik körét, míg mások még mindig az első fordulónál tartanak. A tagországok szabályozói gyakorlata is különbözik – például a piacmeghatározás folyamatában. Jól illusztrálja ezt az a mód, ahogy a nemzeti szabályozhatóságok figyelembe veszik a nemzeti piacon belüli esetleges területi különbségeket. Van, ahol a piaci feltételek eltérése esetén elkülönülő földrajzi piacokat határoztak meg, és ezekre eltérő korrekciós intézkedéseket szabtak meg. Más nemzeti szabályozók inkább csak a korrekciós intézkedések meghozatalakor vették figyelembe a területi különbségeket. Ezért a Bizottság azt a javaslatot fogalmazta meg a nemzeti szabályozhatóságok számára, hogy csak abban az esetben határozzanak meg különálló földrajzi piacokat, ha a különböző földrajzi területeken fennálló versenyfeltételek, valamint az e területek között húzódó határok hosszú távon tartósnak bizonyulnak.

Néhány tagország a vezetékes távközlés terén a hozzáférés kiskereskedelmi és a híváskezdeményezés nagykereskedelmi piacának meghatározása során össze kívánna vonni a szélessávú és a keskenysávú hozzáférés kiskereskedelmi piacait. A Bizottság ezen ügyek kapcsán hangsúlyozta, hogy csak akkor vonhatók össze e hozzáférési termékek piacai, ha bizonyítható, hogy azok helyettesítő terméknek minősülnek, különösen funkciójuk és árképzési struktúrájuk szempontjából (IT/2009/0890-, DE/2009/0897-, BG/2009/0911-, SE/2009/0965-, RO/2009/1001-ügy). Továbbá néhány tagországban a vezetékes piacokon megpróbálták bevonni a nagykereskedelmi hozzáférési szolgáltatásokat a híváskezdeményezés nagykereskedelmi piacába. A Bizottság kételyét fejezte ki ezzel kapcsolatban, mivel a hozzáférési szolgáltatások inkább kiegészítik, mint helyettesítik a híváskezdeményezési szolgáltatásokat (DK/2005/0141-, NL/2008/0822-ügy).

A szélessávú hozzáférés nagykereskedelmi piacain is vannak különbségek a piacmeghatározás egyes tagországi gyakorlatai között. Az új generációs hálózatok kiépülésével a szabályozhatóságoknak el kell dönteniük, hogy különböző típusú infrastruktúrákon¹⁸ alapuló hozzáférési termékek közül melyeket vegyenek figyelembe

.....
¹⁸ Csomópontig/elosztószekrényig kiépített optikai hálózat (*Fibre to the Node, FttN*), a végfelhasználó otthonáig/épületéig kiépített optikai hálózat (*Fibre to the Home/Building, FttH/FttB*) vagy nagy sávszélességű digitális előfizetői vonal (*Very high bit-rate Digital Subscriber Line, VDSL*), ami az xDSL technológiák egyik (továbbfejlesztett) változata, amely segítségével hagyományos réz érpáron a korábbinál gyorsabb digitális adatátvitel érhető el.

a szélessávú hozzáférés nagykereskedelmének érintett piaci meghatározásakor. A Bizottság ezzel kapcsolatos állásfoglalása az, hogy ahol hasonló szolgáltatások nyújthatók réz- és optikai hálózaton keresztül is, mindkét megoldást helyettesítő termékként és ugyanazon érintett piac részeként kell felfogni. Ennek megfelelően, amennyiben a nemzeti szabályozóhatóságok úgy döntöttek, hogy felveszik az optikai alapú hozzáférési termékeket a helyi hurok átengedése és a nagykereskedelmi szélessávú hozzáférés piacaira vonatkozó meghatározásba (például Belgium, Észtország, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország), a Bizottság jóváhagyta azt. Ugyanakkor a Bizottság egyetértett azzal, hogy ott, ahol a száloptikai hálózat még nem eléggé kiépített, a nemzeti szabályozóhatóság kizárja az érintett piac köréből az optikai alapú hozzáférési termékeket, felszólítva azonban a szabályozóhatóságokat a piaci fejlemények nyomán követésére és az optikai hálózatok növekvő elérhetősége esetén e piacok újraértékelésére.

Mint korábban bemutattuk, a mobiltávközlés végződtetési díjai – az utóbbi évekbeli csökkentések ellenére is – jóval magasabbak, mint a vezetékesé, és az egyes tagországok között is jelentős eltérések mutatkoznak ezen díjak terén. A Bizottság vizsgálata azt tárta fel, hogy ezek a különbségek gyakran az árszabályozás típusára, a költségelszámolási módszerekre, a szolgáltatók közti aszimmetriák kezelésére és az elfogadott árcsökkentési folyamat átmeneti időszakának végrehajtására vonatkozó eltérő szabályozói megközelítésből fakadnak. Ezért a Bizottság minden esetben arra szólította fel a nemzeti szabályozóhatóságokat, hogy a végződtetési díjakat csökkentsék arra a szintre, amely a hatékony szolgáltató költségeit tükrözi, amihez egyértelmű és átlátható költségelszámolási módszereket kell használni [amelyek hosszú távú különbözeti költségeket (*Long Run Incremental Cost, LRIC*) használó modellen alapulnak], valamint szabjanak meg szimmetrikus végződtetési díjakat, és alakítsák ki e díjak elérésének átmeneti folyamatát, hogy a szolgáltatókat a hatékonyság növelésére ösztönözzék. Ezen elvek megerősítése érdekében a Bizottság elfogadta a helyhez kötött és mobil végződtetési díjak szabályozói kezeléséről szóló ajánlást (*EB* [2009]), amely általános iránymutatást ad e kérdésben. Ez meghatározza a végződtetési díjak számításakor alkalmazandó egyértelmű költségelszámolási elveket. Az ajánlás előírja, hogy a végződtetési díjakat legkésőbb 2012. december 31-re költséghatékony szinten kell megállapítani (azonban az erőforrásszűkében lévő nemzeti szabályozóhatóságok 2014. július 1-jéig másfajta összehasonlító módszereket is alkalmazhatnak).

Az egységes szabályozói szemlélet és gyakorlat elősegítésére a Bizottság további ajánlások kiadását tervezi. Például jelenleg véglegesítik az új generációs hozzáférési (*New Generation access, NGA*) hálózatok szabályozására vonatkozó ajánlását.

Más kihívások a szabályozásban

A *számhordozhatóság* fontos eszköze a verseny ösztönzésének mind a mobil-, mind a vezetékes távközlés híváspiacaiban. E számhordozás hatékony működésében a lebonyolítás időtartama és díja igen fontos szerepet játszik. Bár az új távközlési szabályozási csomagban korlátozták a számhordozás lebonyolításának időtartamát – legfeljebb egy nap lehet a szolgáltatás emiatti kiesése –, a legtöbb tagország ezt még nem ültette át a szabályozási elveibe és működési gyakorlatába. Ugyan csökkent a számhordozás ügyintézésének átlagos időtartama, bár még mindig távol van a kívánatos maximum egy naptól. A vezetékes hívószámok átvitelének átlagos ügyintézési ideje 2009-ben 6,5 nap volt az Európai Unióban (az előző évben 7,5 nap), a mobilhívószámok esetében pedig 4,1 nap (2008-ban még 8,5 nap). Vagyis a mobilhálózatokban érzékelhetőbben csökkent a számhordozás időtartama. Ráadásul ezen átlagon belül igen nagy szórás figyelhető meg az egyes tagországok gyakorlatában. A vezetékes hálózatban a számhordozhatóságot illetően: míg Németországban az ügyintézés még aznap lebonyolódik (0 nap), addig Bulgária, Olaszország és Svédország esetében 15 napot vesz igénybe (ez Magyarországon 2009-ben 6 nap volt). A mobilhálózatbeli számhordozást illetően (szintén 2009-es adatok): Bulgáriában, Észtországban és Romániában a leghosszabb (10 nap) ezen átviteli idő, míg Németországban 0 nap (Magyarországon 6 nap). A számhordozásnál alkalmazott díjakban is jelentős eltérések vannak. A vezetékes hálózaton a számhordozásért felszámolt nagykereskedelmi díjak nullától (Észtország, Litvánia, Németország) 50 euróig (Szlovákia) terjednek. A mobiltelefonszámok hordozása hét tagállamban ingyenes nagykereskedelemben, míg a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában a legmagasabb (20,6, illetve 33,2 euró). Egyes tagállamokban a kiskereskedelmi fogyasztóknak is fizetniük kell a számhordozásért.

Jelentős *információs problémát* okoz a szabályozhatóságok számára az új technológiák megjelenésével a hagyományos piaci szegmensek határainak elmosódása és a csomagban történő értékesítés terjedése. Az egyes piaci szegmensek hatékony szabályozásához nélkülözhetetlen, hogy a szabályozó a piaci folyamatokról, például forgalom, bevételek, árak alakulásáról képes legyen tájékozódni. Vannak olyan szolgáltatások, amelyek már nem tesznek különbséget a nemzetközi, távolsági, helyi hívások között, ami megnehezíti e szegmensek piaci folyamatainak áttekintését. A különböző szolgáltatásokat együtt értékesítő csomagok – vezetékes beszéd, internet, műsorterjesztés (*triple play*) és vezetékes beszéd, internet, műsorterjesztés, mobil (*quadruple play*) – terjedése szintén jelentősen megnehezíti ezen információgyűjtést, mivel a csomagban történő értékesítésnél főleg a bevételek tekintetében nem különülnek el a mobil- és a vezetékes hanghívásokból, a szélessávú szolgáltatásokból, az adatforgalomból vagy az egyéb szolgáltatásokból származó forgalom adatai.

Továbbra is nagy hangsúlyt helyez a Bizottság az egyes *nemzeti szabályozhatóságok függetlenségének* növelésére és megőrzésére. A szabályozási feladatoknak

intézményi és szervezeti alapon is alapvetően el kell különülniük a szolgáltatók tulajdonjogával, illetve közvetlen kontrolljával kapcsolatos tagállami (például szakminisztériumi) tevékenységektől. Néhány tagállam ezt nem valósította meg kellő mértékben, ezért indult jogsértési eljárás Lettország, Litvánia és Románia ellen. Különösen fontosak e függetlenség fenntartásában a szabályozóhatóság vezetői és vezetőtestületi tagjai kinevezésének és leváltásának egyértelmű szabályai, amelyekben szakmai szempontoknak kell érvényesülniük. Egyes szabályozási hatóságok elnökének leváltása arra készítette a Bizottságot, hogy fellépjen az érintett tagállamokkal szemben (Romániával szemben 2009 januárjában, Szlovákiával szemben pedig 2009 májusában indult eljárás), hogy kivizsgálja a felmentés indokait. Az új szabályozási keret értelmében a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a nemzeti szabályozóhatóság vezetője kizárólag akkor legyen elbocsátható, ha már nem felel meg a feladatai teljesítéséhez szükséges, a nemzeti jogban előzetesen megállapított feltételeknek. A Bizottság különös figyelmet fog fordítani erre az új szabályozási keretcsomag átültetésének és végrehajtásának kezdeti szakaszában.

Több tagországban is felvetették a *jogorvoslati eljárások szaporodásának kockázatát*. A keretirányelv kimondja, hogy minden érintett számára meg kell adni a szabályozóhatósági döntések bírósági felülvizsgálatának lehetőségét. Az Európai Bíróság a C-426/05. számú (2008. február 21.) és C-55/06. számú (2008. április 24.) ügyben hozott ítéletei viszont a lehető legtágabb értelmezését adták az „érintett fél” kifejezésnek, ami megváltoztatja a korábbi gyakorlatot. A fellebbezési eljárások idő- és erőforrásigénye azonban eddig is komoly kihívást jelentett a szabályozók számára mind a szabályozás eredményessége, mind a jogbiztonság szempontjából. Több tagországban számoltak be a fellebbezési eljárások jelentős elszaporodásáról, ami komoly problémát jelentett (Belgium, Görögország, Luxemburg, Lengyelország, Portugália, Svédország és az Egyesült Királyság esetében).

ÖSSZEGZÉS

E körkép bemutatta, hogy a hagyományos vezetékes beszédalapú szolgáltatások szűkülő piacain a koncentráció alig változott, sőt az utóbbi két évben inkább kismértékben nőtt (főleg a helyi hívások tekintetében). Itt a kis- és nagykereskedelmi árak is átlagosan alig változtak az utóbbi években, a nagykereskedelmi árak korábbi években jellemző csökkenése megtorpant, a kiskereskedelmi árak pedig kicsit nőttek. Mindez a verseny gyengülését jelzi, ami nem meglepő, mivel a hagyományos vezetékes hívások szűkülő piaci szegmense önmagában egyre kevésbé vonzó a belépni szándékozók számára. Általánosan jellemző a vezetékes hálózatok nagy inkumbens szolgáltatóinak a stratégiájára, hogy terjeszkednek a mobil- és szélessávú szolgáltatások piacai felé. Az európai mobiltávközlési piacok domináns vállalatcsoportjainak tulajdonosai szinte minden esetben nagy vezetékes távközlési szolgáltatók.

Az EU-tagországok mobilpiacai kevésbé koncentráltak, általában három-négy szolgáltató versenyez egymással, amely versenyben a piacvezető részesedése jellemzően 40 százalék alatt van, és a legfőbb versenytárs részesedése 30 százalék körüli. A piaci konszolidáció (felvásárlások, összeolvadások, szövetségek) végeredményeképpen az európai uniós mobilpiacokat néhány nagy páneurópai vállalatcsoport jelenléte határozza meg. A piacvezető szolgáltató és/vagy a legnagyobb riválisa a legtöbb tagországban a négy nagy mobiltávközlési szolgáltatócsoport valamelyikéhez tartozik, amely vállalatcsoportok majdnem minden EU-tagországban jelen vannak (leányvállalatok, közös vállalatok vagy kereskedelmi megállapodások formájában). Ezáltal az európai előfizetők közel 80 százaléka e négy vállalatcsoport valamelyikének előfizetője.

Az európai távközlési piacok előtt álló két legnagyobb kihívás az internetalapú szolgáltatások előretöréséből fakadó átalakulás (és ennek kockázata), valamint az egységes európai piac hiánya.

A hagyományos beszédalapú hívásokat egyre inkább felváltják az internetalapú hívások, és jellemző tendencia, hogy a hangszolgáltatások beágyazódnak egy szélessávú szolgáltatási csomagba. Ez csökkenti a hagyományos beszédalapú hívások forgalmát (főleg a vezetékes piacon), és jelentősen átrendezi a bevételek szerkezetét. Ráadásul Európában a szektor új előfizetéseken alapuló szerves növekedése is lelassult az érett piacokra jellemző telítődéssel.

A hangszolgáltatások bevételecsökkenését az adatforgalomból és a fizetős internetalapú televíziós szolgáltatásokból származó bevételek gyors növekedése egyelőre nem tudta ellensúlyozni, mivel e szolgáltatások még csak kis részét teszik ki az iparági forgalomnak. A mobilszektorban az adatforgalom egyelőre nem is tekinthető jelentős bevételi forrásnak. Az átalánydíjas árazási formák és a korlátlan forgalmú hozzáférési csomagok visszafogják az egy felhasználótól származó átlagos bevétel növekedését. A mobilszolgáltatók egyik legnagyobb kihívása, hogy a hagyományos beszédalapú piacok éretté válásával lelassult a bevételek növekedése, miközben az új adatforgalmon alapuló szolgáltatások nem pótolják a hagyományos hívásforgalom jövedelmezőségét. Ráadásul az új szolgáltatások és az ezzel együtt fejlődő új fogyasztói igények növekvő adatforgalma nagyobb hálózati kapacitást és nagyobb sebességet igényel, és kérdéses, hogy a megtorpanó bevételek képesek-e finanszírozni az ehhez szükséges beruházásokat. Ennek ellentmond, hogy az utóbbi években (részben a pénzügyi válságra adott válaszként is) a bevételek lelassult növekedésének ellensúlyozására a szolgáltatók jelentős költségsökkentéseket hajtottak végre, a működési költségek lefaragása mellett visszafogva a beruházásokat is. A csökkenő beruházások nagyobb részét ráadásul a már meglévő infrastruktúra fejlesztésére költötték, és csak kisebb részét fordították új technológiák fejlesztésére (optikai szál hálózatokra a vezetékes szektorban vagy új generációs hosszú távú fejlődésű mobilhálózatokra).

Míndez továbbra sem javította az európai uniós infokommunikációs technológiai szektor versenyképességét. Ugyan az EU szélessávú piaca továbbra is világvezető a penetrációs ráta tekintetében, azonban a szélessávú vezetékes vonalak legnagyobb

része Európában a kisebb sávszélességű hagyományos technológián alapul, és viszonylag kicsi a nagy kapacitású szélessávú vonalak aránya. Például a fejlettebb (és jóval nagyobb kapacitású és sebességű) száloptikás vonalak aránya csupán 1,8 és 5 százalék között mozog (ugyanezen arány például Japánban 51,4 százalék, Koreában 46 százalék). Így hiába első az EU a penetrációt tekintve, az átlagos sebesség és kapacitás jellemzően kisebb, mint a legtöbb, szintén magas penetrációjú, fejlett országban.

Összességében tehát más dinamikusan fejlődő régiókhoz képest lassult az európai infokommunikációs technológiai iparág fejlődése, és az éretté vált európai elektronikus hírközlési szektor stagnálása az Európai Unió versenyképességét is fenyegetheti. A fejlődéshez jelentős beruházásra lesz szükség a vezetékes és a mobilhálózatok kapacitásának növelése érdekében.

Az internetalapú szolgáltatások térnyeréséből fakadó további kihívás, hogy a szélessávú szolgáltatások szegmensében a szolgáltatóknak új típusú versenytársakkal kell szembenézniük. A szélessávú piacokra az jellemző, hogy a hálózatot működtető vállalat és a hálózaton szolgáltatást nyújtó/értékesítő vállalat nem feltétlen ugyanaz, és a bevételek jelentős része nem a hozzáférési szolgáltatáson keletkezik, hanem a hálózaton értékesített tartalmakon. Így átrendeződnek a vertikális tevékenységi lánc különböző szintjei közti frontvonalak, és új versenytársak jelennek meg. A mobilszolgáltatók számára az adatforgalomból származó nyereség növelésének egyik lehetőségét az új, hozzáadott értéket biztosító szolgáltatások bevezetése jelenti, mint például a mobiltelefonnal való fizetés vagy speciális internetalapú szolgáltatások és tartalmak. Ezen piaci területeken viszont versenyezniük kell az okostelefonok és más mobilinternet használatát lehetővé tevő eszközök gyártóival, a mobil eszközök operációs rendszereinek fejlesztőivel, tartalom- és egyéb internetalapú szolgáltatást nyújtó internetes vállalkozásokkal.

Az európai távközlési szektor fejlődését és versenyképességét hátráltató komoly probléma az *egységes európai elektronikus hírközlési piac hiánya*. Mint bemutattuk, egyrészt a nagy infokommunikációs nemzetközi vállalatcsoportok működését a tulajdonosi szerkezet szempontjából, valamint a beszállítókkal való tárgyalások és befektetési döntések során nemzetközi, páneurópai stratégia jellemzi. Másrészt a működésük, a szolgáltatások előállítása és piaci értékesítése nemzeti szinten szétterjed az egyes tagországokban kifejtett működésükben. Mind a szolgáltatók, mind a fogyasztók 27 különböző piaccal szembesülnek az Európai Unión belül. Ezt jelzi a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi árak jelentős szórása is. Az eltérő piaci feltételrendszerek egyik oka a szabályozás egységességének hiánya. A nemzeti szabályozóhatóságok továbbra is eltérő megközelítéseket alkalmaznak hasonló versenyproblémák kezelésére, ami akadályozza a valódi egységes piac kialakulását. Az egyes nemzeti szabályozóhatóságok által az elégtelen piaci verseny esetén kirótt korrekciós intézkedések nagymértékben eltérnek, még abban az esetben is, ha a mögöttes piaci problémák nagyon hasonlítanak. A nemzeti szabályozóhatóságok továbbra is eltérő árképzési módszereket alkalmaznak az alapvető hozzáférési szolgáltatások esetében. Például a mobil hálózati

hívásvégződtetés nagykereskedelmi díjai között két és félszeres különbség van az öt ledrágább tagállam átlagos végződtetési díja és az öt legolcsóbb tagállam átlagos díjai között. Ezért is különösen fontos kérdés, hogy az új európai uniós szabályozási csomag és a nemzeti szabályozók új központi testülete, az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testülete (BEREC) mennyiben lesz képes az egyes tagországok nemzeti szabályozása és így a tagországi távközlési piacok jelentős eltéréseit csökkenteni, és ezáltal elősegíteni az egységes európai távközlési piac létrejöttét.

IRODALOM

- BLANNERUD, G. [2009]: The Recipe for Mobile Broadband Profitability. *Ericsson Business Review*, 3. 46–50. o. http://www.ericsson.com/ericsson/corpinfo/publications/ericsson_business_review/pdf/309/309_the_recipe_for_mobile_broadband_profitability.pdf.
- BLANNERUD, G. [2010]: Mobile Broadband – Busting the Myth of the Scissor Effect. *Ericsson Business Review*, 2. 50–55. o. http://www.ericsson.com/ericsson/corpinfo/publications/ericsson_business_review/pdf/210/210_strategy_mobile_broadband.pdf.
- COPENHAGEN ECONOMICS [2010]: The Economic Impact of a European Digital Single Market. 2010. március, Koppenhága.
- EB [2005]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának „i2010: európai információs társadalom a növekedésért és a foglalkoztatásért” COM(2005) 229. végleges, június 1. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0229:FIN:HU:PDF>
- EB [2007]: A Bizottság ajánlása (2007. december 17.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról szóló 2002/21/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv alapján előzetes szabályozás alá vonható érintett elektronikus hírközlési ágazatbeli termék- és szolgáltatáspiacokról. HL L 344/65. december 28. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:344:0065:0069:HU:PDF>.
- EB [2009]: A Bizottság május 7-i 2009/396/EK ajánlása az EU-ban a helyhez kötött és mobil végződtetési díjak szabályozói kezeléséről. HL L 124/67. május 20. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:124:0067:0074:HU:PDF>.
- EB [2010a]: EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth COM(2010) 2020 final, március 3. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.
- EB [2010b]: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee Of the Regions on market reviews under the EU Regulatory Framework (3rd report) – Further steps towards the consolidation of the internal market for electronic communications. COM(2010) 271. final, június 1. SEC(2010)659. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0271:FIN:EN:PDF>.
- EITO [2010]: New data and insights on international ICT markets. EITO Press Conference. Press Release, European Information Technology Observatory, Hannover, március 3. http://www.eito.com/pressinformation_20100303.htm.

- EURÓPAI PARLAMENT... [2009a]: Az Európai Parlament és a Tanács 2009/140/EK irányelve (2009. november 25.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról szóló 2002/21/EK irányelv, az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról szóló 2002/19/EK irányelv és az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások engedélyezéséről szóló 2002/20/EK irányelv módosításáról. HL L 337/37. december 18. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:337:0037:0069:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT... [2009b]: Az Európai Parlament és Tanács 2009/136/EK irányelve (2009. november 25.) az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv, az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről szóló 2002/58/EK irányelv és a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről szóló 2006/2004/EK rendelet módosításáról. HL L 337/11. december 18. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:337:0011:0036:HU:PDF>.
- EURÓPAI PARLAMENT... [2009c]: Az Európai Parlament és a Tanács 1211/2009/EK rendelete (2009. november 25.) az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testületének (BEREC) és Hivatalának létrehozásáról. HL L 337/1. december 18. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:337:0001:0010:HU:PDF>.
- IDATE [2010]: Mobile 2010 – Markets and Trends, Facts and Figures. IDATE Consulting and Research.
- KISS KÁROLY MIKLÓS [2009]: A távközlési szektor szabályozása. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2008. MTA KTI, Budapest, 265–327. o. http://www.econ.core.hu/file/download/vesz08/11_tavkozles_szabalyozas.pdf.
- KISS KÁROLY MIKLÓS [2010]: A távközlési szektor szabályozásának újabb fejleményei (2007–2009). Megjelent: *Valentiny Pál–Nagy Csongor István–Kiss Ferenc László* (szerk.): Verseny és szabályozás 2009. MTA KTI, Budapest, 299–324. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz2009/10_tavkozles.pdf.
- MARKENDHAL, J.–MÖLLERYD, Ö.–MÁKITALO, B. G.–WERDING, J. [2009]: Business Innovation Strategies to Reduce the Revenue Gap for Wireless Broadband Services. *Communications & Strategies*, Vol. 75. No. 3. 35–56. o. http://repec.idate.fr/RePEc/idt/journal/CS7502/CS75_MARKENDAHL_et_al.pdf.
- NHH [2009]: A magyar hírközlési piac és a szabályozás fejlődése 2004–2008. Nemzeti Hírközlési Hatóság, Budapest, <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=18128>.
- OECD [2009]: The Impact of the Crisis on ICTs and their Role in the Recovery. OECD, Párizs, augusztus, <http://www.oecd.org/dataoecd/33/20/43404360.pdf>.
- PROGRESS REPORT... [2010]: Progress Report on the Single European Electronic Communications Market (15th report). COM(2010) 253, Brüsszel, május 25. http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecommm/doc/implementation_enforcement/annualreports/15threport/15report_part1.pdf.
- TELIGEN [2009]: Report on Telecoms Price Developments from 1998 to 2008. Teligen, Brüsszel, http://ec.europa.eu/information_society/policy/ecommm/doc/library/ext_studies/price_developments_1998_2008/tariff_trends_report_1998_2008.pdf.

IV. Kitekintés

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

2010

• *Összeállította: Bálint Éva* •

I. VÁLOGATÁS A HAZAI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- ARANYOSNÉ BÖRC S JANKA–LAPSÁNSZKY ANDRÁS–SPAKIEVICS SÁNDOR (szerk.): A hírközlési igazgatás kézikönyve. Complex, Budapest, 2010. 919 p.
- BAYER JUDIT (szerk.): A közszolgálati média és az európai versenyjog. Közszolgálatosság a változó világban. L'Harmattan, Budapest, 2010. 158 p.
- FAZEKAS ORSOLYA (szerk.): A magyar villamosenergia-szektor működése és szabályozása. Complex, Budapest, 2010. 497 p.
- FEINTUCK, MIKE–VARNEY, MIKE: Médiaszabályozás, közérdek és a törvény. Ford.: Almási Gábor. Gondolat, Budapest, 2010. 253 p.
- JÁKÓ PÉTER: A digitális rádiózás. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest, 2010. 291 p.
- LAKI MIHÁLY–VOSZKA ÉVA: Kaleidoszkóp. Versenyhelyzet Magyarországon, 2008–2009. Pénzügykutató, Budapest, 2010. 215 p.
- POLYÁK GÁBOR (szerk.): Médiapolitikai szöveggyűjtemény. A médiapolitika fogalma és fejlődési irányai. Gondolat, Budapest, 2010. 398 p.
- VALENTIN PÁL–KISS FERENC LÁSZLÓ–NAGY CSONGOR ISTVÁN (szerk.): Verseny és szabályozás, 2009. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2010. 375 p.
- WHISH, RICHARD: Versenyjog. Ford.: Hörömpöli-Tóth Levente–Nagy Csongor István–Szilágyi Pál, HVG–ORAC, Budapest, 2010. 1003 p.

Folyóiratcikkek

- ASZTALOS LÁSZLÓ GYÖRGY: Válaszúton a pénzügyi szabályozás és felügyelet. Közgazdaság, 5. évf. 1. sz. 2010. 21–41. p. <http://www.koz-gazdasag.hu/images/stories/5per1/3-asztales.pdf>.
- BAKÓ BARNA: A kiskereskedelmi árörögzítés versenyfokozó hatása. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 7–8. sz. 2010. 666–676. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00172/pdf/06_bako.pdf.
- BAKONYI ESZTER: Szeretjük-e a versenyt?: Vélemények a piaczgazdaságról Magyarországon. Külgazdaság, 54. évf. 1–2. sz. 2010. 130–165. p.
- BÁRDOS PÁL PÉTER–NAGY BALÁZS–TÓTH ANDREA: A hazai víz- és csatornamű-üzemeltetési piac feltárása, a víz- és csatornaközművek árazási, árszabályozási gyakorlatának vizsgálata. Vezetéstudomány, 41. évf. 5. sz. 2010. 47–55. p.

- BODÓCSI ANDRÁS: A gazdasági erőfölényen alapuló versenyt korlátozó visszaélések. Fejlesztés és Finanszírozás, 1. sz. 2010. 81–87. p.
- BODZÁSI BALÁZS: A magyar versenyjogi jogirodalom legújabb irányai. Külgazdaság, 54. évf. 9–10. sz. 2010. 111–117. p.
- BÖLCSKEI VANDA: A távbeszélő-szolgáltatások keresleti modelljeinek áttekintése különös tekintettel a vezetékes és mobilszolgáltatások közötti helyettesítés becslésére. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 6. sz. 2010. 517–535. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00171/pdf/03_bolcskei.pdf.
- CSÁKI GYÖRGY: Globális pénzügyi szabályozási törekvések a válság nyomán. Fejlesztés és Finanszírozás, 3. sz. 2010. 80–88. p.
- DETRÉKŐI ZSUZSA: Szabályozható-e az internet? Infokommunikáció és Jog, 7. évf. 4. sz. 2010. 119–126. p.
- DUDÁS GÁBOR: A légi közlekedési szektor liberalizációja és az európai fapados piac. Tér és Társadalom, 24. évf. 1. sz. 2010. 137–154. p.
- DUDRA ATTILA: A fogyasztói döntések szabadságának védelme, elméleti és gyakorlati fejlemények, versenypolitikai összefüggések. Versenytükör, 6. évf. 1–2. sz. 2010. 31–35. p. <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/13581511F7433D82C.pdf>.
- FAZEKAS BALÁZS–GÖNCZÖL TÜNDE–SZABÓ ÁRON: Az elektronikus hírközlés-szabályozási keretek 2009. decemberi reformja. Infokommunikáció és Jog, 7. évf. 2. sz. 2010. 43–52. p.
- FEHÉR BIANCA: A versenyjog és az online kereskedelem kapcsolata. Versenytükör, 6. évf. 3. sz. 2010. 33–37. p.
- FIÁTH ATTILA–BÁRDOS PÁL PÉTER–HAGYMÁSI GERGELY: Ösztönző szabályozás a villamosenergia-elosztásban. Vezetéstudomány, 41. évf. 5. sz. 2010. 12–25. p.
- FIÁTH ATTILA–MEGYES JUDIT: A hálózatos iparágak szabályozási környezete. Vezetéstudomány, 41. évf. 5. sz. 2010. 4–11. p.
- GÁLIK MIHÁLY–NAGY KRISZTINA: A hosszú menetelés Budapestről Londonig, avagy a ViaSat3 csatorna kikerülése a magyar joghatóság alól. Infokommunikáció és Jog, 7. évf. 1. sz. 2010. 23–29. p.
- GÁLIK MIHÁLY: Távközlési szolgáltatók az elektronikus médiapiacokon. Marketing & Menedzsment, 44. évf. 1. sz. 2010. 22–29. p. http://www.m-and-m.hu/images/stories/2010_1_3.pdf.
- HÁMORI BALÁZS–SZABÓ KATALIN: A gyenge hazai innovációs teljesítmény intézményi magyarázatához. Vitaírás a nemzetközi innovációs versenyben való részvétel akadályairól. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 10. sz. 2010. 876–897. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00174/pdf/04_hamori-szabo.pdf.
- KARDOSNÉ VADÁSZI ZSUZSA: Várható változások az európai tőkeszabályozásban. Hitelintézési Szemle, 9. évf. 3. sz. 2010. 236–248. p. http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/2010HSz3_kardosne.pdf.
- KELEMEN CSABA: Az Európai Unió energiapolitikájának változásai a harmadik energiacsomag tükrében. Európai Tükör, 15. évf. 7–8. sz. 2010. 28–43. p. http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/9C5F1A39-1709-4D39-80E5-62CA4EB29A10/0/Europai_Tukor_2010_0708.pdf.
- KERTÉSZ GÁBOR: A teljesen liberalizált postai piac szabályozásának gyakorlata – a finn postatörvény. Jogtudományi Közlöny, 65. évf. 9. sz. 2010. 440–444. p.
- KOLTAY ANDRÁS: Pillantás az európai médiajog húsz évére. Infokommunikáció és Jog, 7. évf. 2. sz. 2010. 53–58. p.

- MESTER MÁTÉ: Független nemzeti szabályozóhatóságok az európai elektronikus hírközlési politikában és szabályozásában. „A BEREK előtt és után.” Infokommunikáció és Jog, 7. évf. 3. sz. 2010. 90–96. p.
- NAGY I. GYULA: A globális pénzügyi válság néhány szabályozórendszerbeli összefüggése. Külgazdaság, 54. évf. 3–4. sz. 2010. 63–80. p.
- NAGY ZOLTÁN: A Gazdasági Versenyhivatal első öt éve az Európai Unióban. Pénzügyi Szemle, 55. évf. 2. sz. 2010. 336–346. p. [http://www.asz.hu/ASZ/titkarsagi.nsf/0/75C537FA42727CB9C12577280032CDF4/\\$File/pu_szemle_10_2.pdf](http://www.asz.hu/ASZ/titkarsagi.nsf/0/75C537FA42727CB9C12577280032CDF4/$File/pu_szemle_10_2.pdf).
- NYIRŐ NÓRA: Fordulópontnál, vagy csak így tovább?! A magyarországi rádiózás piacának elemzése. Vezetéstudomány, 41. évf. 10. sz. 2010. 40–52. p.
- ORAVECZ ZOLTÁN: A technológiasemlegesség érvényesülése a közbeszerzési, a szellemi-tulajdon- és a szabványosítási politika viszonylatában. Nemzeti Érdek, 4. évf. 3. sz. 2010. 3–57. p.
- PELLE ANITA: Állam, piac és verseny. A freiburgi iskola elméleti rendszere. Századvég, 15. évf. 57. sz. 2010. 133–157. p. <http://www.ecatalog.hu/szazadveg1003>.
- SZILÁGYI PÁL: Fúziós szimulációk a közösségi versenypolitikában. Külgazdaság, 54. évf. 5–6. sz. 2010. 47–57. p.
- SZŰCS FERENC: Adaptáció, verseny és innováció. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 1. sz. 2010. 59–70. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00166/pdf/3_szucs.pdf.
- TARI ERNŐ: Versenyártársvállalatok nemzetközi stratégiai szövetségei – napjainkban. Vezetéstudomány, 41. évf. 2. sz. 2010. 2–17. p.
- TORJÁKNÉ AMBERGER TERÉZ: A patikapiaci nyitás következményei a versenyre. Verseny-tükör, 6. évf. 3. sz. 2010. 27–32. p. <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/14674A955849721A8.pdf>.
- TÓTH TIHAMÉR: Versenykorlátozó megállapodások a GVH 2009-es gyakorlatában. Külgazdaság, 54. évf. 7–8. sz. 2010. 65–86. p.
- TÖRÖK ÁDÁM–DELI-GRAY ZSUZSA: Stratégiai piacra lépési korlátok Magyarországon. Competitio, 9. évf. 1. sz. 2010. 91–107. p.
- URBÁN ÁGNES: A digitalizáció hatása a magyar televíziós piacra. Marketing & Menedzsment, 44. évf. 1. sz. 2010. 4–11. p.
- VALENTIN PÁL: Piacnyitás a hálózatos szolgáltatásoknál. Külgazdaság, 54. évf. 9–10. sz. 2010. 54–77. p.
- VÁRHEGYI ÉVA: A válság hatása a magyarországi bankversenyre. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 10. sz. 2010. 825–846. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00174/pdf/01_varhegyi.pdf.
- VIDA SÁNDOR: Az Európai bíróság ítélete a Google-ügyekben. Jogtudományi Közlöny, 65. évf. 10. sz. 2010. 471–481. p.
- VINCE PÉTER: Piacnyitás után. Versenyhelyzet és koncentráció az energiaszolgáltatásban. Külgazdaság, 54. évf. 7–8. sz. 2010. 76–102. p.
- VINCZE JÁNOS: Miért és mitől védjük a fogyasztókat? Aszimmetrikus információ és/vagy korlátozott racionalitás. Közgazdasági Szemle, 57. évf. 9. sz. 2010. 725–752. p. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00173/pdf/01_vincze.pdf.

Műhelytanulmányok

- BISZTRAY MÁRTA–KIS ANDRÁS–MURAKÖZY BALÁZS–UNGVÁRI GÁBOR: Energy Efficiency Analysis of Water and Wastewater Utilities Based on the IBNET Database. Regional Center for Energy Policy Research, Corvinus University of Budapest, 2010. 40 p. http://www.rekk.eu/images/stories/letoltheto/wp_2010_3.pdf.
- HAZAY ISTVÁN: Hozzáférési szolgáltatások a digitális televízió műsorterjesztési platformokon. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest, 2010. 52 p. AKTI Füzetek 49. <http://wp.akti.hu/wp-content/uploads/2010/06/fuzet49.pdf>.
- KADERJÁK PÉTER–MEZŐSI ANDRÁS–PAIZS LÁSZLÓ–SZOLNOKI PÁLMA: Energiapolitikai ajánlások, 2010: A hazai árampiaci szabályozás kritikája és javaslatok a továbblépésre. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, REKK Műhelytanulmányok, Budapest, 2010. május, 65 p. http://www.rekk.eu/images/stories/letoltheto/wp_2010_1.pdf.
- MIKE KÁROLY: Versenyjogi szabályok és gyakorlat 2009-ben. Közjó és Kapitalizmus Intézet, Budapest, Műhelytanulmány, 19. sz. 2010. május, 28 p. http://www.kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT19.Mike_Versenyjog2009.pdf.
- POLYÁK GÁBOR: A média szabályozása az Egyesült Királyságban. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest, 2010. 66 p. AKTI Füzetek 55. <http://wp.akti.hu/wp-content/uploads/2010/10/fuzet55.pdf>.
- SZÁNTÓ ZOLTÁN–TÓTH ISTVÁN JÁNOS–VARGA SZABOLCS–CSERPES TÜNDE: Gazdasági érdekcsoportok, szabályozási kudarcok, járadékvadászat és korrupció. BCE Korrupciókutató-központ, 2010. december, 46 p. http://www.crc.uni-corvinus.hu/download/gvh_2010_bce_kkk_tan_101214_.pdf.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk.): Kormányzati kudarcok, járadékvadászat és korrupciós kockázatok a magyar villamosenergia-szektorban, BCE Korrupciókutató-központ, 2010. május, 157 p. http://www.crc.uni-corvinus.hu/download/energia_kontroll_2009_tanulmany_100521_.pdf.

II. VÁLOGATÁS A KÜLFÖLDI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- ABA: Competition as Public Policy. American Bar Association, Section of Antitrust Law. Chicago–Washington, 2010. 359 p.
- BALDWIN, ROBERT–CAVE, MARTIN–LODGE, MARTIN (eds.): The Oxford Handbook of Regulation. Oxford University Press, Oxford, 2010. 668 p.
- BALLEISEN, EDWARD J.–MOSS, DAVID A. (eds.): Government and Markets: Toward a New Theory of Regulation. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 559 p.
- BARFIELD, CLAUDE E.–HEIDUK, GÜNTER S.–WELFENS, PAUL J. J. (eds.): Internet, Economic Growth and Globalization: Perspectives on the New Economy in Europe, Japan and the USA. Springer, Berlin, 2010. 388 p.
- BATEY, PETER W. J.–FRIEDRICH, PETER (eds.): Regional Competition. Springer, Berlin, 2010. 308 p.

- BLACK, OLIVER: *Conceptual Foundations of Antitrust*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 222 p.
- BOOTH, PHILIP–ARTHUR, TERRY–RICKETTS, MARTIN: *Does Britain Need a Financial Regulator? Statutory Regulation, Private Regulation, and Financial Markets*. Institute of Economic Affairs, London, 2010. 167 p.
- BOUNDS, GREGORY–MALYSHEV, NIKOLAI (eds.): *Risk and Regulatory Policy: Improving the Governance of Risk*. OECD, Párizs, 2010. 247 p.
- CRAWFORD SPENCER, ELIZABETH: *Regulation of Franchising in the New Global Economy*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 384 p.
- CREW, MICHAEL A.–KLEINDORFER, PAUL R. (eds.): *Competition and Innovation in Postal Services*. Springer, Berlin, 2010. 308 p.
- CREW, MICHAEL A.–KLEINDORFER, PAUL R. (eds.): *Emerging Competition in Postal and Delivery Services*. Springer, Berlin, 2010. 376 p.
- CREW, MICHAEL A.–KLEINDORFER, PAUL R. (eds.): *Heightening Competition in the Postal and Delivery Sector*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 385 p.
- CREW, MICHAEL A.–SPIEGEL, MENAHEM (eds.): *Obtaining the best from Regulation and Competition*. Springer, Berlin, 238 p.
- DREXL, JOSEF (eds.): *Research Handbook on Intellectual Property and Competition Law*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 512 p.
- ECKBO, B. ESPEN (eds.): *Corporate Takeovers: Modern Empirical Developments*. Vol. I–II. Academic Press, Maryland Heights, MO, 2010. 864 +1088 p.
- ECKHOFF, JOHANN (eds.): *Competition Policy in Europe*. Springer, Berlin, 2010. 249 p.
- ETRO, FEDERICO: *Competition, Innovation, and Antitrust: A Theory of Market Leaders and Its Policy Implications*. Springer, Berlin, 2010. 283 p.
- FALCH, MORTEN–MARKENDAHL, JAN (eds.): *Promoting New Telecom Infrastructures: Markets, Policies and Pricing*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 212 p.
- FLANAGAN, ANNE–MONTAGNANI, MARIA LILLA (eds.): *Intellectual Property Law: Economic and Social Justice Perspectives*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 212 p.
- FRANSMAN, MARTIN: *The New ICT Ecosystem: Implications for Policy and Regulation*. Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2010. 276 p.
- FRENCH, KENNETH R. (et al.): *The Squam Lake report: Fixing the Financial System*. Princeton University Press, Princeton, 2010. 167 p.
- FRIEDEN, ROB: *Winning the Silicon Sweepstakes: Can the United States Compete in Global Telecommunications?* Yale University Press, New Haven, CT–London, 2010. 432 p.
- GENTZOGLANIS, ANASTASSIOS–HENTEN, ANDERS (eds.): *Regulation and the Evolution of the Global Telecommunications Industry*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 350 p.
- GERBER, DAVID: *Global Competition: Law, Markets, and Globalization*. Oxford University Press, Oxford, 2010. 350 p.
- GHIDINI, GUSTAVO: *Innovation, Competition and Consumer Welfare in Intellectual Property Law*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 279 p.
- GHOSAL, VIVEK (eds.): *Reforming Rules and Regulations: Laws, Institutions, and Implementation*. MIT Press, Cambridge, MA, 2010. 312 p.
- GLEESON, SIMON: *International Regulation of Banking: Basel II, Capital and Risk Requirements*. Oxford University Press, Oxford, 2010. 350 p.

- GUZMAN, ANDREW T.: *Cooperation, Comity, and Competition Policy*. Oxford University Press, Oxford, 2010. 388 p.
- HARVEY, MARK (eds.): *Markets, Rules and Institutions of Exchange*. Manchester University Press, Manchester, 2010. 224 p.
- HIERZENBERGER, MICHAEL: *Price Regulation and Risk: The Impact of Regulation System Shifts on Risk Components*. Springer, Berlin, 2010. 180 p.
- HUTTER, BRIDGET M. (eds.): *Anticipating Risks and Organising Risk Regulation*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 320 p.
- HYLTON, KEITH N. (eds.): *Antitrust Law and Economics*. Edward Elgar, 2010. 298 p.
- KOKKORIS, IOANNIS–OLIVARES-CAMINAL, RODRIGO: *Antitrust Law amidst Financial Crises*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 574 p.
- KRASNOĐĘSKA-TOMKIEL, MAŁGORZATA (eds.): *Changes in Competition Policy Over the Last Two Decades*. Office of Competition and Consumer Protection, Varsó, 2010. 594 p. <http://uokik.gov.pl/publications.php#faq1002>.
- LEVEQUE, FRANCOIS–SHELANSKI, HOWARD (eds.): *Antitrust and Regulation in the EU and US: Legal and Economic Perspectives*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 207 p.
- LIANOS, IOANNIS–KOKKORIS, IOANNIS (eds.): *The Reform of EC Competition Law: New Challenges*. Kluwer, 2010. 578 p.
- MALINAUSKAITE, JURGITA: *Merger Control in Post-Communist Countries: EC Merger Regulation in Small Market Economies*. Routledge, 2010. 320 p.
- MARCO COLINO, SANDRA: *Vertical Agreements and Competition Law: A Comparative Study of the EU and US Regimes*. Hart, 2010. 199 p.
- MATEUS, ABEL M.–MOREIRA, TERESA (eds.): *Competition Law and Economics: Advances in Competition Policy Enforcement in the EU and North America*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 435 p.
- MATHISEN, TERJE ANDREAS: *Passenger Transport in Norway: Regulation, Operators' Cost Structure and Passengers' Travel Costs*. VDM Verlag, Saarbrücken, 2010. 160 p.
- MCGOWAN, LEE: *The Antitrust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 228 p.
- MIRON, JOHN R.: *The Geography of Competition: Firms, Prices, and Localization*. Springer, Berlin, 2010. 456 p.
- MITSCHE, ANDREAS: *The Influence of National Competition Policy on the International Competitiveness of Nations: A Contribution to the Debate on International Competition Rules*. Physica-Verlag–Springer, Heidelberg, 2010. 275 p.
- MUGGE, DANIEL: *Widen the Market, Narrow the Competition: Banker Interests and the Making of a European Capital Market*. European Consortium for Political Research (ECPR) Press, Essex, 2010. 196 p.
- OINONEN, MIKA: *Does EU Merger Control Discriminate Against Small Market Economies? Diagnosing the Argument with Conclusions*. Kluwer, 2010. 448 p.
- PAPADOPOULOS, ANESTIS S.: *The International Dimension of EU Competition Law and Policy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- PEPALL, LYNNE–RICHARDS, DAN–NORMAN, GEORGE: *Contemporary Industrial Organization: A Quantitative Approach*. John Wiley and Sons, 2010. 576 p.
- RUBINI, LUCA (eds.): *Microsoft on Trial: Legal and Economic Analysis of a Transatlantic Antitrust Case*. Edward Elgar, Cheltenham, 2010. 528 p.

- RUSSO, FRANCESCO–SCHINKEL, MAARTEN PIETER–GÜNSTER, ANDREA–CARREE, MARTIN: European Commission Decisions on Competition: Economic Perspectives on Landmark Antitrust and Merger Cases. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 425 p.
- VAN HOOSE, DAVID: The Industrial Organization of Banking: Bank Behavior, Market Structure, and Regulation. Springer, Berlin, 2010. 257 p.
- WINSTON, CLIFFORD: Last Exit: Privatization and Deregulation of the U.S. Transportation System. Brookings Institution Press, Washington, DC, 2010. 188 p.

Folyóiratcikkek

- AKMAN, PINAR–KASSIM, HUSSEIN: Myths and Myth-Making in the European Union: The Institutionalization and Interpretation of EU Competition Policy. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48. No. 1. 2010. 111–132. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5965.2009.02044.x>.
- ALLEMAN, JAMES–RAPPOPORT, PAUL–BANERJEE, ANIRUDDHA: Universal Service: A New Definition? *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 1–2. 2010. 86–91. p. doi:10.1016/j.telpol.2009.11.009.
- ALLEMAN, JAMES–RAPPOPORT, PAUL: Mobile-Money: Implications for Emerging Markets. *Communications & Strategies*, No. 79. 2010. 15–28. p.
- ALÓS-FERRER, CARLOS–KIRCHSTEIGER, GEORG–WALZL, MARKUS: On the Evolution of Market Institutions: The Platform Design Paradox. *The Economic Journal*, Vol. 120. No. 543. 2010. 215–243. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2009.02297.x>.
- ANTHOFF, DAVID–HAHN, ROBERT: Government Failure and Market Failure: On the Inefficiency of Environmental and Energy Policy. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 26. No. 2. 2010. 197–224. p. <http://dx.doi.org/10.1093/oxrep/grq004>.
- ARMSTRONG, M., HUCK, STEFFEN: Behavioral Economics as Applied to Firms: A Primer. *Competition Policy International*, Vol. 6. No. 1. 2010. <https://www.competitionpolicyinternational.com/behavioral-economics-as-applied-to-firms-a-primer/>.
- BECKER, GARY S.–CARLTON, DENNIS W.–SIDER, HAL S.: Net Neutrality and Consumer Welfare. *Journal of Competition Law & Economics*, Vol. 6. No. 3. 2010. 497–519. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhq016>.
- BEL, GERMÀ–FAGEDA, XAVIER: Privatization, Regulation and Airport Pricing: An Empirical Analysis for Europe. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 37. No. 2. 142–161. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-009-9110-7>.
- BENNETT, MATTHEW–FINGLETON, JOHN–FLETCHER, AMELIA–HURLEY, LIZ–RUCK, DAVID: What Does Behavioral Economics Mean for Competition Policy? *Competition Policy International*, Vol. 6. No. 1. 2010. <https://www.competitionpolicyinternational.com/what-does-behavioral-economics-mean-for-competition-policy/>.
- BERGMAN, MATS A.–COATE, MALCOLM B.–JAKOBSSON, MARIA–ULRICK, SHAWN W.: Comparing Merger Policies in the European Union and the United States. *Review of Industrial Organization*, Vol. 36. No. 4. 2010. 305–331. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11151-010-9254-8>.
- BOGART, DAN: A Global Perspective on Railway Inefficiency and the Rise of State Ownership, 1880–1912. *Explorations in Economic History*, Vol. 47. No. 2. 2010. 158–178. p. doi:10.1016/j.eeh.2009.09.001.

- BOUCKAERT, JAN–VAN DIJK, THEON–VERBOVEN, FRANK: Access Regulation, Competition, and Broadband Penetration: An International Study. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 11. 2010. 661–671. p. doi:10.1016/j.telpol.2010.09.001.
- BOURREAU, MARC–DOĞAN, PINAR–MANANT, MATTHIEU: A Critical Review of the “Ladder of Investment” Approach. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 11. 2010. 683–696. doi:10.1016/j.telpol.2010.09.002.
- BUDZINSKI, OLIVER–RUHMER, ISABEL: Merger Simulation in Competition Policy: A Survey. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 6. No. 2. 2010. 277–319. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhp014>.
- CARLTON, DENNIS W.–PELTZMAN, SAM: Introduction to Stigler’s Theory of Oligopoly. *Competition Policy International*, Vol. 6. No. 2. 2010. 237–251. p. <https://www.competition-policyinternational.com/introduction-to-stigler-s-theory-of-oligopoly/>.
- CARLTON, DENNIS W.–WALDMAN, MICHAEL: Competition, Monopoly, and Aftermarkets. *The Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 26. No. 1. 2010. 54–91. p. <http://dx.doi.org/10.1093/jleo/ewp006>.
- CARREE, MARTIN–GÜNSTER, ANDREA–SCHINKEL, MAARTEN PIETER: European Antitrust Policy 1957–2004: An Analysis of Commission Decisions. *Review of Industrial Organization*, Vol. 36. No. 2. 2010. 97–131. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11151-010-9237-9>.
- CASS, RONALD A.: Competition in Antitrust Regulation: Law beyond Limits. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 6. No. 1. 2010. 119–152. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhq002>.
- CAVE, M.: Anti-Competitive Behaviour in Spectrum Markets: Analysis and Response. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 5–6. 2010. 251–261. p. doi:10.1016/j.telpol.2009.12.003.
- CHOI, JAY PIL–KIM, BYUNG–CHEOL: Net Neutrality and Investment Incentives. *Rand Journal of Economics*, Vol. 41. No. 3. 2010. 446–471. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1756-2171.2010.00107.x>.
- CIARRETA, AITOR–ESPINOSA, MARÍA PAZ: Market Power in the Spanish Electricity Auction. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 37. No. 1. 2010. 42–69. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-009-9102-7>.
- CLIFTON, JUDITH–DÍAZ-FUENTES, DANIEL: Evaluating EU Policies on Public Services: A Citizens’ Perspective. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 81. No. 2. 2010. 281–311. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8292.2010.00412.x>.
- CLOUGHERTY, JOSEPH A.: Competition Policy Trends and Economic Growth: Cross-National Empirical Evidence. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 17. No. 1. 2010. 111–127. p. <http://dx.doi.org/10.1080/13571510903516995>.
- COMANOR, WILLIAM S.: Antitrust Policy Toward Resale Price Maintenance Following Leegin. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 1. 2010. 59–78. p. <https://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201008/ab-2010-55-1-03-antitrust-policy-toward-resale-price-maintenance>.
- COWAN, SIMON: The Welfare Economics of Optional Water Metering. *The Economic Journal*, Vol. 120. No. 545. 2010. 800–815. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2009.02307.x>.
- CSERES, K. J.: The Impact of Regulation 1/2003 in the New Member States. *The Competition Law Review*, Vol. 6. No. 2. 2010. 145–182. p. <http://www.clasf.org/CompLRev/Issues/Vol6Issue2Art1Cseres.pdf>.

- DE WITTE, KRISTOF-SAAL, DAVID S.: Is a Little Sunshine All We Need? On The Impact of Sunshine Regulation on Profits, Productivity and Prices in the Dutch Drinking Water Sector. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 37. No. 3. 2010. 219–242. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-009-9112-5>.
- DUBOIS, UTE-SAPLACAN, ROXANA: Public Service Perspectives on Reforms of Electricity Distribution and Supply: A Modular Analysis. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 81. No. 2. 2010. 313–356. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8292.2010.00413.x>.
- DURRANCE, CHRISTINE PIETTE: Proposed Standards for Identifying Predation: Williamson's Perspective and the Courts. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 3. 2010. 663–678. p. <https://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201010/ab-2010-55-3-06-durrance-proposed-standards-identifying-predation-williams>.
- ELZINGA, KENNETH-MILLS, DAVID E.: Leegin and Procompetitive Resale Price Maintenance. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 2. 2010. 349–380. p. <https://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201008/ab-2010-55-2-04-leegin-and-procompetitive-resale-price-maintenance>.
- ERGAS, HENRY-KODJO, RALPH ERIC-LANIGAN, EMMA: Price Squeezes and Imputation Tests on Next Generation Access Networks. *Communications & Strategies*, No. 78. 2010. 67–85. p.
- FARRELL, JOSEPH-SHAPIRO, CARL: Recapture, Pass-Through, and Market Definition. *Antitrust Law Journal*, Vol. 76. No. 3. 2010. 585–604. p. <http://faculty.haas.berkeley.edu/shapiro/recapture.pdf>.
- FARRELL, JOSEPH-SHAPIRO, CARL: Antitrust Evaluation of Horizontal Mergers: An Economic Alternative to Market Definition. *The B.E. Journal of Theoretical Economics*, Vol. 10. No. 1. 2010. (Policies and Perspectives), Article 9. <http://dx.doi.org/10.2202/1935-1704.1563>.
- FARUQUI, AHMAD-SERGICI, SANEM: Household Response to Dynamic Pricing of Electricity: A Survey of 15 Experiments. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 38. No. 2. 2010. 193–225. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9127-y>.
- FRIEBEL, GUIDO-IVALDI, MARC-VIBES, CATHERINE: Railway (De)Regulation: A European Efficiency Comparison. *Economica*, Vol. 77. No. 305. 2010. 77–91. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0335.2008.00739.x>.
- GAL, MICHAL S.-TOR, AVISHALOM-WALLER, SPENCER WEBER: Introduction: Expansion and Contraction in Monopolization Law. *Antitrust Law Journal*, Vol. 76. No. 3. 2010. 653–663. p.
- GINSBURG, DOUGLAS H.-MOORE, DEREK W.: The Future of Behavioral Economics in Antitrust Jurisprudence. *Competition Policy International*, Vol. 6. No. 1. 2010. <https://www.competitionpolicyinternational.com/the-future-of-behavioral-economics-in-antitrust-jurisprudence>.
- GIULIETTI, MONICA-OTERO, JESUS-WATERSON, MICHAEL: Pricing Behaviour under Competition in the UK Electricity Supply Industry. *Oxford Economic Papers*, Vol. 62. No. 3. 2010. 478–503. p. <http://dx.doi.org/10.1093/oep/gpp029>.
- GREEN, RICHARD: Are the British Electricity Trading and Transmission Arrangements Future-Proof? *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 4. 2010. 186–194. p. doi:10.1016/j.jup.2010.06.002.
- HAHN, ROBERT-LITAN, ROBERT-SINGER, HAL: Addressing the Next Wave of Internet Regulation: Toward a Workable Principle for Nondiscrimination. *Regulation & Governance*, Vol. 4. No. 3. 2010. 365–382. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1748-5991.2010.01086.x>.

- HANCHER, L.–DE HAUTECLOCQUE, A.: Manufacturing the EU Energy Markets: The Current Dynamics of Regulatory Practice. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 11. No. 3. 2010. 307–334. p.
- HELM, DIETER: Government Failure, Rent-seeking, and Capture: The Design of Climate Change Policy. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 26. No. 2. 2010. 182–196. p. <http://dx.doi.org/10.1093/oxrep/grq006>.
- HOEHN, THOMAS: Structure Versus Conduct: A Comparison of the National Merger Remedies Practice in Seven European Countries. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 17. No. 1. 2010. 9–32. p. <http://dx.doi.org/10.1080/13571510903516938>.
- HOVENKAMP, HERBERT: Harvard, Chicago, and Transaction Cost Economics. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 3. 2010. 613–662. p. <https://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201010/ab-2010-55-3-05-hovenkamp-harvard-chicago-and-transaction-cost-economics-h>.
- HOWELL, BRONWYN–MEADE, RICHARD–O’CONNOR, SEINI: Structural Separation versus Vertical Integration: Lessons for Telecommunications from Electricity Reforms. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 7. 2010. 392–403. p. doi:10.1016/j.telpol.2010.05.003.
- HÜSCHEL RATH, KAI–LEHEYDA, NINA: A Methodology for the Evaluation of Competition Policy. *European Competition Journal*, Vol. 6. No. 2. 2010. 397–425. p. <http://dx.doi.org/10.5235/174410510792283781>.
- JAMISON, MARK A.–SICHTER, JAMES: Business Separation in Telecommunications: Lessons from the U.S. Experience. *Review of Network Economics*, Vol. 9. No. 1. 2010. Article 3. <http://dx.doi.org/10.2202/1446-9022.1204>.
- JOSKOW, PAUL L.: Vertical Integration. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 3. 2010. 545–586. p. <https://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201010/ab-2010-55-3-03-joskow-vertical-integration-paul-l-joskow>.
- JULLIEN, BRUNO–POUYET, JEROME–SAND–ZANTMAN, WILFRIED: Public and Private Investments in Regulated Network Industries: Coordination and Competition Issues. *Review of Network Economics*, Vol. 9. No. 4. 2010. Article 3. <http://dx.doi.org/10.2202/1446-9022.1232>.
- KALMUS, PHILIP–WIETHAUS, LARS: On the Competitive Effects of Mobile Virtual Network Operators. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 5–6. 2010. 262–269. p. doi:10.1016/j.telpol.2010.04.002.
- KUMBHAKAR, SUBAL C.–HORNCastle, ALAN P.: Improving the Econometric Precision of Regulatory Models *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 38. No. 2. 2010. 144–166. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9128-x>.
- KWOKA, JOHN–POLLITT, MICHAEL–SERGICI, SANEM: Divestiture Policy and Operating Efficiency in U.S. Electric Power Distribution. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 38. No. 1. 2010. 86–109. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9122-3>.
- LEVIN, STANFORD L.: Universal Service and Targeted Support in a Competitive Telecommunications Environment. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 1–2. 2010. 86–91. p. doi:10.1016/j.telpol.2009.11.010.
- LUOA, JIN–LEE, LI WAY: Supramonopoly: Theory and Evidence from the US Air Passenger Service Markets. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 17. No. 3. 2010. 405–426. p. <http://dx.doi.org/10.1080/13571516.2010.513817>.

- MA, TAY-CHENG: Competition Authority Independence, Antitrust Effectiveness, and Institutions. *International Review of Law and Economics*, Vol. 30. No. 3. 2010. 226–235. p. doi:10.1016/j.irle.2010.04.001.
- MADDEN, GARY: Economic Welfare and Universal Service. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 1–2. 2010. 110–116. p. doi:10.1016/j.telpol.2009.11.001.
- MAEGLI, M.–JAAG, C.–FINGER, M.: Regulatory Governance Costs in Network Industries: Observations in Postal Regulation. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 11. No. 2. 2010. 207–237. p.
- MARINOV, ROSEN: Competitive Pressure in Transition: A Role for Trade and Competition Policies? *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 10. No. 1. 2010. 1–31. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s10842-009-0051-8>.
- MARKOVITS, RICHARD S.: The Limits to Simplifying the Application of U.S. Antitrust Law. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 6. No. 1. 2010. 51–117. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhp034>.
- NEWBERY, DAVID: Market Design for a Large Share of Wind Power. *Energy Policy*, Vol. 38. No. 7. 2010. 3131–3134. p. doi:10.1016/j.enpol.2009.07.037.
- NILLESEN, P.–POLLITT, M.: Using Regulatory Benchmarking Techniques to Set Company Performance Targets: The Case of Us Electricity. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 11. No. 1. 2010. 50–84. p.
- PAGE, WILLIAM H.: Microsoft and the Limits of Antitrust. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 6. No. 1. 2010. 33–50. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhp030>.
- POLLOCK, RUFUS: Is Google the Next Microsoft: Competition, Welfare and Regulation in Online Search. *Review of Network Economics*, Vol. 9. No. 4. 2010. Article 4. <http://dx.doi.org/10.2202/1446-9022.1240>.
- PRIEST, GEORGE L.: The Limits of Antitrust and the Chicago School Tradition. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 6. No. 1. 2010. 1–9. p. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhp027>.
- RENDA, ANDREA: Competition-Regulation Interface in Telecommunications: What's Left of the Essential Facility Doctrine. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 1–2. 2010. 23–35. p. doi:10.1016/j.telpol.2009.11.005.
- ROSA, JEAN-JACQUES–PÉRARD, EDOUARD: When to Privatize? When to Nationalize? A Competition for Ownership Approach. *Kyklos*, Vol. 63. No. 1. 2010. 110–132. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6435.2010.00465.x>.
- RUBINFELD, DANIEL L.: Econometric Issues in Antitrust Analysis. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, Vol. 166. No. 1. 2010. 62–77. p. <http://dx.doi.org/10.1628/093245610790711519>.
- RUBINFELD, DANIEL L.: On the Pretrial Use of Economists. *Antitrust Bulletin*, Vol. 55. No. 3. 2010. 679–688. p. <http://www.federallegalpublications.com/antitrust-bulletin/201010/ab-2010-55-3-07-rubinfeld-pretrial-use-of-economists-daniel-l-rubinfeld>.
- RUESTER, SOPHIA–ZSCHILLE, MICHAEL: The Impact of Governance Structure on Firm Performance: An Application to the German Water Distribution Sector. *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 3. 2010. 154–162. p. doi:10.1016/j.jup.2010.03.003.
- SACHDEVA, AMIT M.: Regulatory Competition in European Company Law. *European Journal of Law and Economics*, Vol. 30. No. 2. 2010. 137–170. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s10657-009-9129-3>.

- SANTOS, JORGE-FURTADO, ANA-MARQUES, RUI CUNHA: Reform and Regulation of the Portuguese Rail Sector. What has Failed? *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 2. 2010. 94–102. p. doi:10.1016/j.jup.2009.12.001.
- SAPPINGTON, DAVID E. M.-WEISMAN, DENNIS L.: Price Cap Regulation: What Have We Learned From 25 Years of Experience in the Telecommunications Industry? *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 38. No. 3. 2010. 227–257. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9133-0>.
- SCHMIDT, ROBERT C.: On the Value of a Large Customer Base in Markets With Switching Costs. *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 58. No. 3. 2010. 627–641. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6451.2010.00427.x>.
- SCHUETT, FLORIAN: Network Neutrality: A Survey of the Economic Literature. *Review of Network Economics*, Vol. 9. No. 2. 2010. Article 1. <http://dx.doi.org/10.2202/1446-9022.1224>.
- SIMON, WILLIAM H.: Optimization and its Discontents in Regulatory Design: Bank Regulation as an Example. *Regulation & Governance*, Vol. 4. No. 1. 2010. 3–21. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1748-5991.2010.01069.x>.
- SMYTH, RUSSELL-SÖDERBERG, MAGNUS: Public Interest Versus Regulatory Capture in the Swedish Electricity Market. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 38. No. 3. 2010. 292–312. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9129-9>.
- STERN, JON: Introducing Competition into England and Wales Water Industry: Lessons from UK and EU Energy Market Liberalisation. *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 3. 2010. 120–128. p. doi:10.1016/j.jup.2010.04.001.
- TER-MARTIROSYAN, ANNA-KWOKA, JOHN: Incentive Regulation, Service Quality, and Standards in U.S. Electricity Distribution. *Journal of Regulatory Economics*. Vol. 38. No. 3. 2010. 258–273. p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11149-010-9126-z>.
- TOPPER, MIKE-ROSTON, GREGORY L.: An Antitrust Analysis of the Case for Wireless Network Neutrality. *Information Economics and Policy*, Vol. 22. No. 1. 2010. 103–119. p. doi:10.1016/j.infoecopol.2009.12.004.
- TORRITI, JACOPO: Impact Assessment and the Liberalization of the EU Energy Markets: Evidence-Based Policy-Making or Policy-Based Evidence-Making? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48. No. 4. 2010. 1065–1081. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02089.x>.
- TRILLAS, FRANCESC: Electricity and Telecoms Reforms in the EU: Insights from the Economics of Federalism. *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 2. 2010. 66–76. p. doi:10.1016/j.jup.2009.09.001.
- VICKERS, JOHN: Competition Policy and Property Rights. *The Economic Journal*, Vol. 120. No. 544. 2010. 375–392. p. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02360.x>.
- VOGELSANG, INGO: The Relationship between Mobile and Fixed-line Communications: A Survey. *Information Economics and Policy*, Vol. 22. No. 1. 2010. 4–17. p. doi:10.1016/j.infoecopol.2009.12.002.
- WALLER, SPENCER WEBER-TASCH, WILLIAM: Harmonizing Essential Facilities. *Antitrust Law Journal*, Vol. 76. No. 3. 2010. 741–768. p.
- WARD, MICHAEL R.-WOROCH, GLENN A.: The Effect of Prices on Fixed and Mobile Telephone Penetration: Using Price Subsidies as Natural Experiments. *Information Economics and Policy*, Vol. 22. No. 1. 2010. 18–32. p. doi:10.1016/j.infoecopol.2009.12.001.

- WHALLEY, JASON–HENTEN, ANDERS: Functional Separation: Experiences from Telecommunications and other Infrastructure Based Industries. *Telecommunications Policy*, Vol. 34. No. 7. 2010. 351–354. p. doi:10.1016/j.telpol.2010.06.002.
- WILSON, CHRIS M.–WADDAMS PRICE, CATHERINE: Do Consumers Switch to the Best Supplier? *Oxford Economic Papers*, Vol. 62. No. 4. 2010. 647–668. p. <http://dx.doi.org/10.1093/oep/gpq006>.
- WOLAK, FRANK A.: Using Restructured Electricity Supply Industries to Understand Oligopoly Industry Outcomes. *Utilities Policy*, Vol. 18. No. 4. 2010. 227–246. p. doi:10.1016/j.jup.2010.09.002.

Műhelytanulmányok

- ADLER, MATTHEW D.: Regulatory Theory. University of Pennsylvania Law School, Public Law Research Paper, No. 10-07. <http://ssrn.com/abstract=1553781>.
- AKMAN, PINAR–GARROD, LUKE: When Are Excessive Prices Unfair? CCP Working Paper, No. 10-4. http://www.uea.ac.uk/polopoly_fs/1.150484!ccp10-04.pdf.
- ANSINK, ERIK–HOUBA, HAROLD E. D.: Market Power in Water Markets. Tinbergen Institute Discussion Paper, No. 10-054/1. <http://ssrn.com/abstract=1617168>.
- BELLOC, FILIPPO–NICITA, ANTONIO: Partisan Liberalizations: A New Puzzle from OECD Network Industries? EUI Working Paper RSCAS, No. 2010/28. http://www.florence-school.eu/portal/page/portal/LDP_HOME/Publications/Working%20papers/2010/899BFC2B66EC6401E040A8C03C2F74AE.
- BERG, SANFORD V.–JIANG, LIANGLIANG–LIN, CHEN: Regulation and Corporate Corruption: New Evidence from the Telecom Sector. PURC Working Paper, No. 10-11. http://warrington.ufl.edu/purc/purcdocs/papers/1011_Berg_Regulation_and_Corporate.pdf.
- BIGLAISER, GARY–CRÉMER, JACQUES–DOBOS GERGELY: The Value of Switching Costs. IDEI Working Paper, No. 596. 2010. <http://idei.fr/doc/wp/2010/switching.pdf>.
- BOETTKE, PETER J.: Is the Only Form of „Reasonable Regulation” Self Regulation? Lessons from Lin Ostrom on Regulating the Commons and Cultivating Citizens. GMU Working Paper in Economics, No. 10-05. http://ssrn.com/abstract_id=1542181.
- BOITANI, ANDREA–NICOLINI, MARCELLA–SCARPA, CARLO: Do Competition and Ownership Matter? Evidence from Local Public Transport in Europe. FEEM Working Paper, No. 9. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1557151>.
- BOURREAU, MARC–DOGAN, PINAR: Level of Access and Competition in Broadband Markets. HKS Working Paper, No. RWP10-006. <http://ssrn.com/abstract=1565554>.
- BRESSMAN, LISA SCHULTZ–THOMPSON, ROBERT B.: The Future of Agency Independence. Vanderbilt Law and Economics Research Paper, No. 10-02. <http://ssrn.com/abstract=1546103>.
- CAMBINI, CARLO–RONDI, LAURA: Regulatory Independence and Political Interference: Evidence from EU Mixed-Ownership Utilities’ Investment and Debt. FEEM Working Paper, No. 69. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1627999>.
- CERASI, VITTORIA–CHIZZOLINI, BARBARA–IVALDI, MARC: The Impact of Mergers on the Degree of Competition in the Banking Industry. CEPR Discussion Paper, No. DP7618. 2010. <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP7618.asp>.

- CHANG, ROBERTO–HEVIA, CONSTANTINO–LOAYZA, NORMAN: Privatization and Nationalization Cycles. NBER Working Paper Series, No. w16126. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1630131>.
- COSTA, DORA L.–KAHN, MATTHEW E.: Why Has California's Residential Electricity Consumption Been so Flat Since the 1980s?: A Microeconomic Approach. NBER Working Paper Series, No. w15978. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1601729>.
- COSTELLO, KEN: Going „Long” with Gas: Considerations for State Regulators. National Regulatory Research Institute Briefing Paper, No. 10-13. http://www.nrri.org/pubs/gas/NRRI_going_long_with_gas_sept10-13.pdf.
- COSTELLO, KEN: How Performance Measures Can Improve Regulation. National Regulatory Research Institute, No. 10-09. http://www.nrri.org/pubs/multiutility/NRRI_utility_performance_measures_jun10-09.pdf.
- ECONOMIDES, NICHOLAS: Broadband Openness Rules are Fully Justified by Economic Research. NET Institute Working Paper, No. 10-02. <http://ssrn.com/abstract=1627694>.
- ESTACHE, ANTONIO–WREN-LEWIS, LIAM: What Anti-Corruption Policy Can Learn from Theories of Sector Regulation. CEPR Discussion Paper, No. DP8082. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1714854>.
- FJELDSTAD, ØYSTEIN–MOEN, ESPEN R.–RIIS, CHRISTIAN: Competition with Local Network Externalities. CEPR Discussion Paper, No. DP7778. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1586258>.
- FLEISCHER, VICTOR: Regulatory Arbitrage. University of Colorado Law Legal Studies Research Paper, No. 10-11. <http://ssrn.com/abstract=1567212>.
- FORLANI, EMANUELE: Competition in the Service Sector and the Performances of Manufacturing Firms: Does Liberalization Matter? CESifo Working Paper Series, No. 2942. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1553654>.
- FRIEDERISZICK, HANS WOLFGANG–RÖLLER, LARS-HENDRIK: Quantification of Harm in Damages Actions for Antitrust Infringements: Insights from German Cartel Cases. ESMT Working Paper, No. 10-001. <http://ssrn.com/abstract=1588126>.
- GAGNEPAIN, PHILIPPE–IVALDI, MARC–MARTIMORT, DAVID: The Cost of Contract Renegotiation: Evidence from the Local Public Sector. IDEI Working Paper, No. 637. 2010. http://idei.fr/doc/wp/2010/wp_idei_637.pdf.
- GUERRIERO, CARMINE: The Political Economy of (De)Regulation: Theory and Evidence from the U.S. Electricity Market. Amsterdam Center for Law & Economics Working Paper, No. 2010-06. <http://ssrn.com/abstract=1668482>.
- HANCHER, LEIGH–DE HAUTELOCQUE, ADRIEN: Manufacturing the EU Energy Markets: The Current Dynamics of Regulatory Practice. TILEC Discussion Paper, No. 2010-003. http://ssrn.com/abstract_id=1539901.
- HANCHER, LEIGH–LAROCHE, PIERRE: The Coming of Age of EU Regulation of Network Industries and Services of General Economic Interest. TILEC Discussion Paper, No. 2010-024. <http://ssrn.com/abstract=1628573>.
- HANEY, AOIFE BROPHY–POLLITT, MICHAEL G.: New Models of Public Ownership in Energy. EPRG Working Paper, No. 1030. 2010. <http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2010/09/BrophyHaneyPollittCombinedEPRG10301.pdf>.
- HAUGE, JANICE A.–JAMISON, MARK A.–PRIEGER, JAMES E.: Oust the Louse: Do Political Pressures Discipline Regulators? PURC Working Paper, No. 10-06. http://warrington.ufl.edu/purc/purcdocs/papers/1006_Hauge_Oust_the_Louse.pdf.

- HAZLETT, THOMAS W.–PORTER, DAVID–SMITH, VERNON L.: Radio Spectrum and the Disruptive Clarity of Ronald Coase. George Mason Law & Economics Research Paper, No. 10-18. <http://ssrn.com/abstract=1583098>.
- HEATLEY, DAVE–HOWELL, BRONWYN: Structural Separation and Prospects for Welfare-Enhancing Price Discrimination in a New 'Natural Monopoly' Network: Comparing Fibre Broadband Proposals in Australia and New Zealand. Institute for the Study of Competition and Regulation (ISCR), Wellington, 2010. http://www.iscr.org.nz/f580,16593/16593_Efficiency-raising_price_discrimination_with_postscript_.pdf.
- HEITZLER, SVEN–WEY, CHRISTIAN: Raising Rivals' Fixed (Labor) Costs: The Deutsche Post Case. DIW Berlin Discussion Paper, No. 1008. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1639785>.
- HETTICH, PETER: Governance by Mutual Benchmarking in Postal Markets: How State Owned Enterprises May Induce Private Competitors to Observe Policy Goals. University of St. Gallen Law & Economics Working Paper, No. 2010-04. <http://ssrn.com/abstract=1564024>.
- HOVENKAMP, HERBERT J.: Coase, Institutionalism, and the Origins of Law and Economics. University of Iowa Legal Studies Research Paper, No. 10-07. http://ssrn.com/abstract_id=1538279.
- HOVENKAMP, HERBERT J.: The Federal Trade Commission and the Sherman Act. University of Iowa Legal Studies Research Paper, No. 10-24. http://ssrn.com/abstract_id=1531136.
- HURKENS, SJAAK–LOPEZ, ANGEL LUIS: Mobile Termination, Network Externalities, and Consumer Expectations. IESE Business School Working Paper, No. 850. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1593598>.
- HÜSCHEL RATH, KAI–WEIGAND, JÜRGEN: Fighting Hard Core Cartels. ZEW Discussion Papers, No. 10-084. <ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp10084.pdf>.
- HYLTON, KEITH N.–LIN, HAIZHEN: American and European Monopolization Law: A Doctrinal and Empirical Comparison. Boston University School of Law Working Paper, No. 10-18. <http://ssrn.com/abstract=1636411>.
- LAMBERT, THOMAS A.: The Roberts Court and the Limits of Antitrust. University of Missouri School of Law Legal Studies Research Paper, No. 2010-22. <http://ssrn.com/abstract=1679749>.
- LITTLECHILD, STEPHEN: The Creation of a Market for Retail Electricity Supply. EPRG Working Paper, No. 1017. <http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2010/06/LittleChildCombined2EPRG1017.pdf>.
- MAHONEY, PAUL G.: The Public Utility Pyramids. Virginia Law and Economics Research Paper, No. 2010-09. <http://ssrn.com/abstract=1687307>.
- MANGANELLI, ANTONIO–NICITA, ANTONIO–ROSSI, MARIA ALESSANDRA: The Institutional Design of European Competition Policy. EUI Working Paper, RSCAS, 2010/79. http://www.florence-school.eu/portal/page/portal/FSR_HOME/COMMUNICATIONS_MEDIA/Publications/Papers/2009_2010/RSCAS%202010_79.pdf.
- MANNE, GEOFFREY A.–WRIGHT, JOSHUA D.: Google and the Limits of Antitrust: The Case Against the Antitrust Case Against Google. George Mason Law & Economics Research Paper, No. 10-25. <http://ssrn.com/abstract=1577556>.
- MASUR, JONATHAN S.–POSNER, ERIC A.: Climate Regulation and the Limits of Cost-Benefit Analysis. John M. Olin Law & Economics Working Paper, No. 525. 2010. <http://www.law.uchicago.edu/files/file/525-315-jm-eap-climate.pdf>.

- MEEUS, LEONARDO–SAGUAN, MARCELO–GLACHANT, JEAN-MICHEL–BELMANS, RONNIE: Smart Regulation for Smart Grids. EUI Working Paper RSCAS, No. 2010/45. http://www.florence-school.eu/portal/page/portal/FSR_HOME/ENERGY/Publications/Working_Papers/2010/RSCAS%202010_45.pdf.
- ORMOSI, PETER: Merger Remedies versus Efficiency Defence: An Analysis of Merging Parties' Litigation Strategy in EC Merger Cases. CCP Working Paper, 10-1. http://www.uea.ac.uk/polopoly_fs/1.141357!ccp10-1.pdf.
- PICKER, RANDAL C.: Organizing Competition and Cooperation after American Needle. John M. Olin Law & Economics Working Paper, No. 523. 2010. <http://www.law.uchicago.edu/files/file/523-rcp-competition.pdf>.
- PIERCE, RICHARD J.: The Past, Present, and Future of Energy Regulation. GWU Legal Studies Research Paper, No. 513. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1687699>.
- POLLOCK, ADAM–SHUMILKINA, EVGENIA: How to Induce Customers to Consume Energy Efficiently: Rate Design Options and Methods. National Regulatory Research Institute, No. 10-03. http://www.nrri.org/pubs/electricity/NRRI_inducing_energy_efficiency_jan10-03.pdf.
- REEVES, AMANDA P.–STUCKE, MAURICE E.: Behavioral Antitrust. University of Tennessee Legal Studies Research Paper, No. 106. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1582720>.
- RUBIN, EDWARD L.: The Possibilities and Limitations of Privatization. Vanderbilt Public Law Research Paper, No. 10-03. <http://ssrn.com/abstract=1546660>.
- RUBIN, SCOTT J.: What Does Water Really Cost? Rate Design Principles for an Era of Supply Shortages, Infrastructure Upgrades, and Enhanced Water Conservation. National Regulatory Research Institute, No. 10-10. http://www.nrri.org/pubs/water/NRRI_water_rate_design_jul10-10.pdf.
- SAKHRANI, VIVEK–PARSONS, JOHN E.: Electricity Network Tariff Architectures: A Comparison of Four OECD Countries. Center for Energy and Environmental Policy Research (CEEPR), No. 10-008. <http://ssrn.com/abstract=1711198>.
- SCHMUTZLER, ARMIN: The Relation Between Competition and Innovation. Why is it Such a Mess? CEPR Discussion Paper, No. DP7640. 2010. <http://www.cepr.org/pubs/new-dps/dplist.asp?dpno=7640>.
- SCHUETT, FLORIAN: Network Neutrality: A Survey of the Economic Literature. TILEC Discussion Paper, No. 2010-014. <http://ssrn.com/abstract=1573420>.
- SHY, OZ: A Short Survey of Network Economics. FRB of Boston Working Paper, No. 10-3. <http://ssrn.com/abstract=1600783>.
- SLUIJS, JASPER P.–SCHUETT, FLORIAN–HENZE, BASTIAN: Transparency Regulation as a Remedy for Network Neutrality Concerns: Experimental Results. TILEC Discussion Paper, No. 2010-039. <http://ssrn.com/abstract=1709268>.
- SOKOL, D. DANIEL: Competition Policy and Comparative Corporate Governance of State-Owned Enterprises (February 5, 2010). University of Florida Levin College of Law Research Paper, No. 2010-02. <http://ssrn.com/abstract=1548631>.
- SÖDERBERG, MAGNUS: Informal Benchmarks as a Source of Regulatory Threat in Unregulated Utility Sectors. CESifo Working Paper Series, No. 2973. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1568744>.
- STRAUSZ, ROLAND: The Political Economy of Regulatory Risk. CESifo Working Paper Series, No. 2953. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1558869>.

- TRILLAS, FRANCESC: Electricity and Telecoms Reforms in the EU: Insights from the Economics of Federalism. IESE Business School Working Paper, No. 861. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1645196>.
- TRILLAS, FRANCESC: Independent Regulators: Theory, Evidence and Reform Proposals. IESE Business School Working Paper, No. 860. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1645199>.
- TRILLAS, FRANCESC: Network Industries and Regulatory Jurisdiction. IESE Business School Working Paper, No. 859. 2010. <http://ssrn.com/abstract=1618252>.
- VEITH, TOBIAS: The National Regulatory Structure Against the Background of the European Regulatory System. ZEW Discussion Papers, No. 10-089. <ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp10089.pdf>.
- WERDEN, GREGORY J.–FROEB, LUKE M.–SHOR, MIKHAEL: Behavioral Antitrust and Merger Control. Vanderbilt Law and Economics Research Paper, No. 10-14. <http://ssrn.com/abstract=1612282>.
- WÖRTER, MARTIN–RAMMER, CHRISTIAN–ARVANITIS, SPYROS: Innovation, Competition and Incentives for R&D. ZEW Discussion Papers, No. 10-039. <ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp10039.pdf>.
- YARROW, GEORGE: Security of Supply: General Issues and Implications for the Water Sector. Regulatory Policy Institute 2010. <http://rpieurope.org/Publications/Security%20of%20supply%20-%20general%20issues%20and%20implications%20for%20the%20water%20sector.pdf>.
- YOO, CHRISTOPHER S.: Network Neutrality or Internet Innovation? University of Pennsylvania Institute for Law & Economics Research Paper, No. 10-06. <http://ssrn.com/abstract=1585269>.

III. VERSENY- ÉS ÁGAZATI SZABÁLYOZÁSSAL FOGLALKOZÓ BLOGOK

- Adam Smith Institute Blog <http://www.adamsmith.org/blog/>.
- Antitrust & Competition Policy Blog http://lawprofessors.typepad.com/antitrustprof_blog/.
- Antitrust Commentary <http://antitrustcommentary.com/>.
- Antitrust Law Blog <http://www.antitrustlawblog.com/>.
- Antitrust Lawyer Blog <http://www.antitrustlawyerblog.com/>.
- Antitrust Review <http://www.antitrustreview.com/>.
- Antitrust Today <http://www.antitrusttoday.com/>.
- Australian Competition Law and Policy Discussion <http://competitionlaw.wordpress.com/>.
- Becker Posner Blog <http://www.becker-posner-blog.com/>.
- Bloomberg Financial Regulation <http://bx.businessweek.com/financial-regulation/blogs/>.
- Bloomberg Internet Regulation <http://bx.businessweek.com/internet-regulation/blogs/>.
- Cafe Hayek <http://cafehayek.com/category/regulation>.
- Chillin'Competition <http://chillingcompetition.com/>.
- Competition Law Blog <http://competitionlawblog.blogspot.com/>.
- Competition Policy Blog <http://competitionpolicy.wordpress.com/>.
- Competitor <http://feeds.lexblog.com/TheCompetitor>.
- Economics of Information <http://www.economicsofinformation.com/>.
- Enterprise Blog <http://blog.american.com/>.

EU Energy Policy <http://www.energypolicyblog.com/>.

FinReg21 <http://www.finreg21.com/>.

Global Regulatory Enforcement Law Blog <http://www.globalregulatoryenforcementlawblog.com/promo/about/>.

ICN Blog <http://www.icnblog.org/>.

Kartellblog <http://kartellblog.de/>.

Kluwer Competition Law Blog <http://kluwercompetitionlawblog.com/editorial-policy/>.

RegBlog <http://www.law.upenn.edu/blogs/regblog/>.

R2.0. regulation2point0 <http://regulation2point0.org/>.

Trade Regulation Talk <http://traderegulation.blogspot.com/>.

Truth on the Market <http://truthonthemarket.com/>.

A SZERZŐKRŐL

- BÁLINT ÉVA az MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának 1991 óta könyvtárosa, 2005 óta vezetője. Tanulmányait az ELTE könyvtárszakán végezte. Szakmai érdeklődése középpontjában az információközvetítés hatékony formáinak kialakítása és a közigazgatási információk elektronikus/online lelőhelyeinek felkutatása és szolgáltatása áll.
- GÁLIK MIHÁLY közgazdász kandidátus, médiakutató, a Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének egyetemi tanára. 1976 és 1990 között a Magyar Rádió egyik vezető gazdasági újságírója, rovatvezető, majd szerkesztőségvezető beosztásban, 1990–1992 között a Magyar Rádió ügyvezető igazgatója. A médiagazdaságtan, a médiaszabályozás és a médiapolitika kutatási területek elismert kutatója, a médiagazdaságtan tudományág művelésének hazai úttörője. Több mint 90 tudományos publikáció szerzője, az elmúlt két évtizedben számos hazai alap- és alkalmazott jellegű kutatás vezetője és résztvevője, valamint jelentős nemzetközi kutatási projektek résztvevője.
- GYENGE ANIKÓ zenetörténeti és jogi tanulmányokat folytatott, iparjogvédelmi szakjogász, PhD-fokozatát az ELTE-n szerzői jogból szerezte. Korábban az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium szerzői jogi és iparjogvédelmi kodifikációval foglalkozó osztályát vezette, Magyarországot képviselte az EU és a WIPO különböző szervezeteiben. A Creative Commons Licence és az European Union Public Licence egyik magyarországi honosítója. Jelenleg egyetemi adjunktus, a ProArt Szövetség a Szerzői Jogokért tanácsadója, több egyetem oktatója, a Szerzői Jogi Szakértő Testület tagja. Kiemelt kutatási területe a szellemi tulajdonjogok területén zajló európai uniós harmonizáció.
- KISS FERENC LÁSZLÓ 1972 és 1986 között a Bell Canada, 1986 és 1994 között pedig az amerikai Bellcore (Bell Communications Research) közgazdász-kutatója, 1990 és 2006 között az International Telecommunications Society egyik igazgatója, 1988–1989-ben a Magyar Posta egyik világbanki projektjén dolgozik, 1992 és 1994 között a Matáv, majd 1995 és 2002 között a Hírközlési Főfelügyelet vezető közigazgatási főtanácsadója, 2004-től a Pannon Egyetem e-gazdaságtan tanszékének vezetője volt. 1987 óta folytat nemzetközi közigazgatási, infokommunikációs és energiaipari tanácsadói tevékenységet Észak- és Dél-Amerikában, Európában, Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandon. Ügyfelei között számos kormány és világcég található. A szabályozás gazdaságtanával 1974 óta foglalkozik. Nagyszámú nemzetközi publikáció szerzője.

- KISS KÁROLY MIKLÓS egyetemi docens, tanszékvezető, Pannon Egyetem, Közgazdaságtan tanszék. Fő kutatási területei: közszolgáltatások szabályozása, hálózatos javak szabályozása (főképpen a hálózatok összekapcsolási kérdései és szabályozása), az információ közgazdaságtana, információs aszimmetria. A távközlési és postai iparágat érintő számos – többek között a Nemzeti Hírközlési Hatóság (korábban Hírközlési Főfelügyelet), Gazdasági Versenyhivatal, szakminisztérium (KÖVIM), Magyar Posta Rt. számára készülő – kutatásban vett részt.
- KOSKOVICS ÉVA közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen* végzett 1986-ban. Elsősorban gyakorlati szakember, de tapasztalatait szívesen kamatoztatja elméleti munkákban, kutatásokban is. Szakmai pályafutása során legtöbbször a tanácsadói szektorban dolgozott, azon belül több mint tíz évig a Pénzügykutató Rt.-ben. A gazdaság több szektorában szerzett tapasztalatai közül kiemelkedik a vízügyi szektor, azon belül a víziközmű-szolgáltatás, annak szabályozása, szervezeti, tulajdonosi formáinak kutatása, elemzése.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN jogi diplomáját az ELTE jogi karán szerezte, ahol ezt követően sikeresen védte meg PhD-dolgozatát. A Közép-európai Egyetemen szerzett mester- (LLM), majd SJD-fokozatot. Tanulmányokat és kutatásokat folytatott Rotterdamban, Heidelbergben, New Yorkban, Bécsben, Hágában és Münchenben. A Szegedi Tudományegyetem és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem adjunktusa, a Bibó István Szakkollégium műhelyvezető tanára, a Mathias Corvinus Collegium megbízott oktatója, a Versenyjogi Kutatóközpont kutatója. Korábban oktatott, többek között, a Nemzetközi Üzleti Főiskolán, a CEU Business Schoolban, az ELTE jogi karán és a Budapesti Corvinus Egyetemen. A Budapesti Ügyvédi Kamara tagja. Mintegy 70 publikációja jelent meg magyar, angol és német nyelven. Ezek közül kiemelendő Az Európai Unió nemzetközi magánjoga című kézikönyv (HVG–Orac, 2006) és a Kartelljogi kézikönyv (HVG–Orac, 2008). Fő kutatási területei: nemzetközi magánjog, nemzetközi gazdasági jog, versenyjog és hálózatos iparágak.
- NEMESLAKI ANDRÁS okleveles gépészmérnök (1986), a műszaki tudomány kandidátusa (1992), egyetemi docens, a Budapesti Corvinus Egyetem E-Business Kutatóközpontjának vezetője. Húsz éve az információrendszer-menedzsment és projektmenedzsment területen végez kutató és oktató munkát. A CEMS (Community of European Management Schools) információs és kommunikációs technológiák vállalati alkalmazásával foglalkozó együttműködésének társvezetője, ennek keretében a Bocconi University, a kölni egyetem, és a University College Dublin vendégoktatója.

* 1990–2004 között: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 2004 után Budapesti Corvinus Egyetem.

Vendégtanárként tanított a Case Western Reserve Egyetemen Clevelandben, valamint a University of Delaware MBA-programjában is. Az elmúlt néhány évben végzett kutatási projektjei közül kiemelkedik a Corvinus Egyetem Gazdaságinformatika Doktori Iskolájában végzett nemzetközi doktori konzorciumok szervezése (2006-tól folyamatosan), TÁMOP innovációs kutatási műhely vezetése (2010–2012), valamint az európai diákhitel megvalósíthatósági tanulmány elkészítésében szakértőként való részvétel (2010–2011).

- PÁPAI ZOLTÁN a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett okleveles közgazdász és szociológus diplomát 1988-ban, majd 1994-ben kapott egyetemi doktori fokozatot. 1988 és 2006 között a közgazdaságtudományi egyetemen dolgozott tudományos munkatársként, tanársegédként, majd adjunktusként. A Hírközlési Főfelügyelet tanácsadója volt 1995 és 1998 között. 1998 óta az Infrapont Tanácsadó Kft. ügyvezetője. Szakértőként több projektben közreműködött a magyar telekommunikációs piac deregulációjában, törvények és szabályozási döntések előkészítésében és hatásvizsgálatában, valamint frekvenciakiosztási pályázatok előkészítésében. A hálózatos iparágak szabályozási szakértőjeként több szektorban is folyamatosan dolgozik tanácsadási projekteken szabályozási, stratégiai, versenyszabályozási témákban mind a szabályozóhatóságok, mind a piaci szereplők számára.
- POLYÁK GÁBOR egyetemi adjunktus a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Informatikai- és Kommunikációs Jogi Tanszékén és a Corvinus Egyetem E-Business Kutatóközpontjában. Az Infokommunikáció és Jog című folyóirat főszerkesztője. Diplomáit a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán és a Bölcsészettudományi Kar kommunikáció szakán szerezte, a Bécsi Egyetem informatikai jogi és jogi informatikai képzési programján LLM-fokozatot szerzett. Doktori értekezését A médiarendszer kialakítása címmel védte meg. Oktatóként médiajogi és informatikai jogi tárgyú kurzusokat vezet. Számos médiajogi, hírközlési jogi és informatikai jogi tárgyú tanulmány és szakértői anyag szerzője. A Szerzői Jogi Szakértői Testület, valamint a Magyar Reklámszövetség jogi bizottságának tagja.
- UNGVÁRI GÁBOR közgazdász, 1998-ban szerzett diplomát a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. Jelenleg a BCE Regionális Energiagazdasági Kutató Központ Vízgazdasági Csoportjának vezető kutatója. Fő érdeklődési területe a víz közgazdasági szerepének vizsgálata a természetes vízkörforgás összefüggésrendszerében. A vízhasználat és a vízgazdálkodás területén jelentkező konfliktusok kutatása mellett üzleti elemzéseket készít a víziközmű-ágazat szereplői számára. A természeti erőforrásokkal való gazdálkodás témájában kurzusokat tartott az ELTE-n, valamint a Rajk és a Széchenyi Szakkollégiumban. Tapasztalatait és véleményét a vízpolitika aktualitásairól a szelidvizorszag.hu honlapon adja közre.

- URBÁN ÁGNES egyetemi adjunktus a Budapesti Corvinus Egyetemen. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen 1998-ban végzett közgazdászként, ennek jogutódján, a Budapesti Corvinus Egyetemen 2006-ban szerzett PhD-fokozatot summa cum laude minősítéssel. Disszertációját Az új média szolgáltatások piaci fogadtatása címmel írta. Fő kutatási területe az új média terjedése, az üzleti modellek változása és a médiafogyasztási szokások átalakulása. Az elmúlt években többek között kutatásokat végzett a magyarországi televíziós piac átrendeződéséről, a fiatalok médiafogyasztási szokásának változásáról és az új technológiák médiapiaci hatásáról. Részt vett az Impact of Internet on the Mass Media COST A20 és a Participation in the Broadband Society COST298 számú páneurópai kutatási programban.
- VALENTINY PÁL tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében. Fontosabb kutatási területei: szabályozott piacok elmélete, hálózatos közszolgáltatások szabályozásának és privatizálásának kérdései, valamint a versenyszabályozás közgazdasági problémái. Oktatott a Budapesti Műszaki Egyetemen, a Budapesti Corvinus Egyetemen, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, a Rajk László Kollégiumban, a Láthatatlan Kollégiumban és az Erasmus Kollégiumban. Tanácsadóként a Hírközlési Főfelügyelettel (1995–2003) és a Magyar Államvasutakkal (1997–2002) állt kapcsolatban szabályozási és vállalatátalakítási kérdésekben. Versenyszabályozási kérdésekben alkalmanként a Gazdasági Versenyhivatal számára dolgozik. Tagja volt a Magyar Villamossági Művek Zrt. (1994–1998) és a Fővárosi Gázművek Zrt. (1993–2007) igazgatóságának.
- VINCE PÉTER az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1971-ben végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elméleti közgazdasági szakán. 1996-ban lett a közgazdaságtudományok kandidátusa. Kutatási területei: a magyar gazdaság szervezeti, szerkezeti, intézményi és vállalatirányítási kérdései, az energiapolitika és -gazdálkodás, a privatizáció, a közüzemek szabályozása, valamint az ezekkel összefüggő nemzetközi tapasztalatok, a vállalati viselkedés, az innovációs és alkalmazkodókészség, a versenyképesség, az ipar szervezeti rendszere, a vállalatfelvásárlás és tulajdonosi irányítás kérdései a piacgazdaságban.

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány online formában elérhető az econ.core.hu címen

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztette: Patkós Anna
A kötetet tervezte: Környei Anikó
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Nyomta és kötötte: Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

ISBN 978-963-9796-09-6
ISSN 1789-9702